

სარბის კაპაბაძე

K 223902
3

უახლესი გეოგრაფიული
და მისი სანა

სარგის კაკაბაძე

პასტანოვ გორგასალის ხანა

თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი
1994

წიგნი ეძღვნება ქართველი ხალხის ისტორიის უძნობელ
ლოვანეს ხანას, რომელმაც საქართველოში ფეოდალური წყობი-
ბილების დამყარება შეამზადა.

ქვემოთაღნიშნული
ბიბლიოთეკა

ნაშრომში მდიდარი ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე
ვრცლად არის განხილული ვახტანგ გორგასალის დროინდელი
რეფორმები, მძლავრი ქართული სახელმწიფოს საგარეო ურთ-
იერთობები და შინაგანი აღმშენებლობითი საქმიანობა. სათანადო
ყურადღება აქვს დათმობილი კულტურის საკითხებს.

წიგნი დაწერილია 1958 წლის გაზაფხულზე და ავტორის
მიერ იმთავითვე იყო მომზადებული გამოსაცემად.

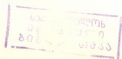
წინამდებარე პირველი გამოცემა სარგის კაკაბაძის ქალიშ-
ვილის, ქალბატონ ლია კაკაბაძის თანხმობითა და საერთო
ზედაშედეგლობით იტვირთა თბილისის დამოუკიდებელმა უნი-
ვერსიტეტმა.

ქვემოთაღნიშნული

საქართველოს ისტორია 39-5 ს.

თბილისის დამოუკიდებელი უნივერსიტეტი
გამომცემლობა «ნეკერი»

1902 წლის ნოემბერში გაზეთ "ივერიაში" Homo Movus-ის ფსევდონიმით დაიბეჭდა წერილი "ქართველთა რიცხვი ასი წლის წინააღმდეგ". ქუთაისის გიმნაზიის მოსწავლის 16 წლის სარგის კაკაბაძის ამ პირველ სამეცნიერო შრომას გამოეხმაურა ცნობილი ისტორიკოსი მოსე ჯანაშვილი. იმავე გაზ. "ივერიაში" მჯანაშვილი წერდა: "ივერიის" №254-ში დაიბეჭდა Homo Movus-ის საგულისხმობრო გამოკვლევა - "ქართველთა რიცხვი ასი წლის წინააღმდეგ" - იმედი გვაქვს, პატივცემული ჩვენი ავტორი თავის მოკლე წერილით არ დაასრულებს მის მიერ აღძრულ დიდმნიშვნელოვან საგნის გამოკვლევას, არამედ ეცდება და, შეძლებისამებრ, შეაყვებს თავის გამოკვლევას და დაბეჭდავს რუსულად ანუ ვეროპოლს რომელსაჲმე ენაზედ." /გაზ. "ივერია", № 256, 1902 წ. 29 ნოემბერი/.

სარგის კაკაბაძე, ამის შემდეგ, ექვს ათეულ წელზე მეტ ხანს დაუღალავად, ფანატიკური სიყვარულით და გასაოცარი ენერჯით ეწეოდა მეტად მრავალმხრივ საზოგადოებრივ მოღვაწეობას.

სარგის სურგოლ ნესტორის ძე კაკაბაძე დაიბადა 1886 წლის 19 ოქტომბერს იმერეთის სოფელ კუხში. სარგისის მამა ნესტორ კაკაბაძე მალე ოჯახთან ერთად ქუთაისში გადასახლდა და იქ მის მიერვე მოწყობილ ბორანზე დაიწყო მუშაობა. მან შეძლო თავისი სამივე შვილის სარგისი - ისტორიკოსი, არტემა - ექიმი, მოღვაწეობდა აბასთუმანში, და დავითი - ცნობილი მხატვარი/ გზაზე დაყენება. რაც მაშინდელ პირობებში დიდ სიმძნელეს წარმოადგენდა. სხვათა შორის, სარგისი გიმნაზიაში მიიღეს მათემატიკის განსაკუთრებული ნიჭის გამო.

ქუთაისის გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ, 1905 წ. სარგის კაკაბაძე, კერძო ვაკეუთილებით მოგროვილი ფულით, ვენაში გაემგზავრა და იქ უნივერსიტეტში ფილოსოფიური ფაკულტეტის ისტორიის განყოფილებაზე შევიდა. 1907 წელს კი ხელმოკლეობის გამო, იძულებული იყო ვენიდან პეტერბურგის უნივერ-

სიტყვაში გადასულიყო, აღმოსავლური ენების ფაკულტეტზე რომელიც დაამთავრა 1910 წელს პირველი ხარისხის დიპლომით. ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს მიიღო ვერცხლის მედალი ქართონკურსო შრომაში თემაზე: "ივანე და ზაქარია მხარგრძელების მოღვაწეობა წყაროებისა და სომხური და ქართული წარწერების მიხედვით".

1910 წელს ჩამოდის თბილისში და იწყებს დამოუკიდებელ სამეცნიერო და პედაგოგიურ მუშაობას. სარგის კაკაბაძე მიწვეულ იქნა ლექტორად ქალთა უმაღლეს კურსებზე /პირველი უმაღლესი სასწავლებელი კავკასიაში, შემდეგში აკავასიის უნივერსიტეტად წოდებული/. სადაც კითხულობდა საქართველოს ისტორიის კურსს. მეფის რუსეთში ეს საგანი შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ ფაკულტატური. ამიტომაც ს.კაკაბაძე ამ საგანს 8 წლის განმავლობაში /1911-1919 წწ/ კითხულობდა უხელფასოდ. იქვე ასწავლიდა ლათინურ ენას და ბიზანტიის ისტორიას, იყო სამეცნიერო საბჭოს სწავლული მდივანი. ამავე წლებში ასწავლიდა თბილისის 3-ე გიმნაზიაში, აქტიურად მონაწილეობდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა და სხვათა საქმიანობაში, სისტემატურად ბეჭდავდა წერილებს თბილისისა და ქუთაისის ჟურნალ-გაზეთებში. გაზეთებში "Закавказская речь", "Закавказское слово", ყოველდღიურად იბეჭდებოდა მისი მეთაური წერილები, სამხედრო მიმოხილვები და სხვა სტატიები /1915-1917 წწ/

1918-1932 წლებში ს.კაკაბაძე ერთი უაქტიურესი თანამშრომელთაგანია ნიკო მარის მიერ თბილისში დაარსებული რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტისა.

სარგის კაკაბაძე იყო საქართველოს სახელმწიფო ისტორიული არქივის დამაარსებელი და ამ არქივის გამგე 1921-1926 წლებში. ხსენებულ არქივის ფონდებს ს.კაკაბაძემ საფუძვლად დაუდო საკუთარი, 1910-1914 წლებში შეკრებილი 300-მდე სა-

ბუთი და იოსებ ჭეიშვილის პირადი კოლექცია (80-მდე საბუთი) აგრეთვე შემდეგი საბუთები, შვედროვილი და გადაცემული ისტორიული არქივისთვის სარგის კაკაბაძის მიერ: საბუთებზე თბილისის გუბერნიის მიწათმოქმედების სამმართველოს არქივიდან (კათალიკოს მელქისედეკის XI ს-ნის, გიორგი მეფის 1447 წლის საბუთები და სხვა) და 1921 წელს დაშლილ საარქივო მასალებიდან ს.კაკაბაძის მიერ შეკრებილი ძველი გუჯრების კოპიების წიგნები, სულ 56 წიგნი.

1923 წელს სარგის კაკაბაძემ თბილისში ჩამოიტანა პირველი მსოფლიო ომის დროს ჩრდილოეთ კავკასიაში გატანილი საარქივო ფონდები: ტყაყის რამდენიმე საბუთი /მათ შორის გიორგი ლაშას, ვამეყ არაგვის ერისთავის XV ს-ნის, ნაწილები ბაგრატ მეფის XI ს-ნის საბუთისა და დავით აღმაშენებლის ანდერძისა, თამარ მეფის გელათის მონასტრისადმი მიცემული საბუთი, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთი XV-XVIII ს-ნებისა და სხვა/. სულ დაახლოებით 600 საბუთი.

გარდა ზემოთ აღნიშნული მუშაობისა, ანტირელიგიური კამპანიის დროს, სარგის კაკაბაძემ თავის თავზე აიღო სიძველეთა დაცვის მოწყობა საქართველოში და ათი წლის განმავლობაში /1924-1934/ უძღვებოდა ამ საქმეს, პირველი სამი წელი უხელფასოდ. ამ დროს იქნა გადარჩენილი მრავალი ისტორიული ძეგლი და შეკრებილი ქართული ჭედური ხელოვნების უმეტესი ნაწილი, რომელიც დღეს დაცულია საქართველოს სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმში.

1930-1933 წლებში კითხულობდა ლექციებს თბილისის უნივერსიტეტში. მომდევნო წლებში (1952 წლამდე) - ქუთაისის, სოხუმის, ბათუმის, გორის პედაგოგიურ ინსტიტუტებში, სადაც ამავე დროს ხელმძღვანელობდა სსრკ და საქართველოს ისტორიის კათედრებს/. ბოლო წლებში კონსულტანტად იყო ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში.

სარგის კაკაბაძე გარდაიცვალა 1967 წლის 2 აპრილს 80 წლის ასაკში, სულ სარგის კაკაბაძეს გამოქვეყნებული აქვს 300-ზე მეტი სამეცნიერო შრომა. მნიშვნელოვანი ადგილი მათ შორის

უკავია ქართული წყაროთმცოდნეობის სხვადასხვა სივრცისა და
მიძღვნილ გამოკვლევებს, რომელთაგან აღსანიშნავია: "О
древнегрузинских летописцах XI столетия" /1913/, "საისტორიო ძიებანი"
/1924/, და სხვა. მრავალი შრომა მიუძღვნა სარგის კაკაბაძემ
ქართულ დიპლომატიკას /საბუთმცოდნეობას/. მონოგრაფიაში
"სასისხლო სიგელების შესახებ" /1924/ პირველად არის გამახ-
ვილებული ყურადღება ამ სახის დოკუმენტების მნიშვნელობაზე
სოციალურ-ეკონომიკური და სამართლის ისტორიის საკითხების
შესასწავლად. ამ და ბევრ სხვა შრომაში მან გამოაქვეყნა მრავალი
ისტორიული საბუთი. ამასთანავე სიგელ-გუჯერები დაბეჭდა
შემდეგ პუბლიკაციებში: "ისტორიული საბუთები" /5 წიგნი, 1913/,
"დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები" /2 წიგნი, 1921/.
აღსანიშნავია, რომ სამოქალაქო ომის დროს დაღუპული ბევრი
საბუთი შემორჩენილია მხოლოდ ხსენებულ პუბლიკაციებში ანდა
1911-1912 წლებში მის მიერვე გადაწერილი 1300-მდე ასლის
სახით.

დიდი მნიშვნელობა აქვს სარგის კაკაბაძის შრომებს
საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიის სხვადასხვა
საკითხებზე. ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს "Черты феодального
строения и крестьянские повинности в Грузии в конце средних
веков" /1912/, რომელშიც პირველად დაყენებული გვიან-
ფეოდალური საქართველოს ისტორიისათვის მეტად მნიშვნელო-
ვანი პრობლემა სამხარეო მეფეების ინსტიტუტისა და სათავა-
დოების წარმოქმნის შესახებ. ამავე საკითხებს ეხებოდა სხვა
შრომებშიც /მაგალითად, "ვახტანგ, უცნობი XV ს-ნის აფხაზ-
იმერეთის მეფეთაგანი და მისი მემკვიდრე მეფე გიორგი", 1912,
"ზაგრატი, უცნობი XIV ს-ნის რაჭა-არგვეთის მფლობელი", 1913,
"ზაგრატი მეფე XV ს-ნის რაჭა-არგვეთის მფლობელი", 1913, და
სხვა/.

ისტორიკოსმა შექმნა აგრეთვე საქართველოს ისტორიის
ზოგადი კურსები: საქართველოს ისტორია. ახლი საუკუნეებს

ეპოქა" /1920, 1922/, რომლებიც 1923 წლამე იყო ძირითადი სახელმძღვანელო ჩვენს საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლებში და "Краткий очерк истории Грузии" (1941). აღსანიშნავია მისი სამეცნიერო-პოპულარული მონოგრაფია "ვახტანგ გორგასანი" /1959/, რომელიც დაწერილია წინამდებარე ვრცელი ნაშრომის საფუძველზე.

სარგის კაკაბაძე დიდ ყურადღებას უთმობდა ლიტერატურის ისტორიისა და ფილოლოგიის საკითხებს. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ მან ორ-ორგზის გამოსცა "ვეფხის ტყაოსანი" /1913, 1937/, ჩახრუხადის "თამარიანი" /1913, 1937/ და შავთელის "აბდულმესიანი" /1913, 1937/ და ერთხელ "ამირანდარევენიანი" /1939/. მრავალი გამოკვლევა მიუძღვნა XII-XIII ს-ნათა ქართული ლიტერატურის საკითხებს, მათ შორის აღსანიშნავია მისი რედაქტორობით გამოქვეყნებული "ვეფხის ტყაოსნის" ორივე გამოცემისათვის დართული ვრცელი გამოკვლევები და მონოგრაფია "რუსთაველი და მისი ვეფხის ტყაოსანი" /1966/.

სარგის კაკაბაძე რედაქტორობდა მის მიერვე დაარსებულ ჟურნალებს "საისტორიო მოამბესა" /4 წიგნი, 1924-1925/ და "საისტორიო კრებულს" /4 წიგნი, 1928-1929/.

როგორც ვხედავთ, მეცნიერის მრავალმხრივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობა ემთხვევა რევოლუციამდელ პერიოდს და გასაბჭოების პირველ წლებს, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო ჩახშული კერძო ინიციატივა. ხოლო მომდევნო წლებში მისი მუშაობა დიდად შეიზღუდა. ნაშრომების გამოქვეყნების საშუალება კი, საერთოდ მოეპაო.

თბილისში მისთვის სამუშაო ადგილი აღარ იყო არც უნივერსიტეტში და არც სხვა რომელიმე სამეცნიერო დაწესებულებაში. შემონახულია სარგის კაკაბაძის უამრავი განცხადება ცენტრარქივის დირექტორის, სამხარეო კომიტეტის მდივნის, განსახკომის, სამეცნიერო დაწესებულებათა მმართველობის გამგის და სხვათა სახელზე, სადაც წლების მანძილზე ითხოვს ძველი საისტორიო მასალებით სარგებლობის უფლებას, იმ მასალებით

მინც, რომლებიც მის საკუთრებას შეადგენდა და თავის დროზე უსასყიდლოდ გადასცა ცენტრარქივის ძველი ქართული საბუთების განყოფილებას. ტენდენციური წერილები, გაუმართლებელი უსაფუძვლო კრიტიკა, რომელზედაც არასოდეს არ შეიძლება მას ბეჭდვით პასუხის გაცემის შესაძლებლობა, ხომ ჩვეულებრივ ნორმად იქცა.

მაგალითისათვის, გაზ. "სტალინელის" /1935 წ. 27 ივნისი/ რედაქციის წერილში "ფხიზლად კლასობრივი ინტერესების სადარჯეოზე" ვკითხულობთ: "უხეშ დამახინჯებას აქვს ადგილი საქართველოს ისტორიის სწავლების საქმეში. პროფ. ს.კაკაბაძე არა ერთხელ ცდილა ლექციებში გაეთრია კლასობრივად მანე იდეოლოგია. იგი საქართველოს ისტორიის სწავლებაში დღემდის ვერ გასცილებია ფარნაეაზ მეფეზე შეთითხნილ ლეგენდების მოსაბეზრებელ გადმოცემას..."

ხსენებული მიზეზების გამო, სარგის კაკაბაძეს დარჩა მრავალი გამოუქვეყნებელი შრომა. მათ შორის: "საქართველოს ისტორია" მრავალტომეული /უძველესი ხანიდან 1921 წლის ჩათვლით, 400 თაბახის მოცულობის/, "საქართველოს ისტორია" ოთხტომეული (160 თაბახის მოცულობის) იგივე რუსულ ენაზე /300 თაბახის მოცულობის/, რომელთა გამოცემასაც განუწყვეტელი დევნისა და შევიწროების პირობებში ამაოდ ცდილობდა ავტორი.

აღსანიშნავია, რომ 1921 წლის საქართველოს ტრადედია, რომლის ბევრ მონაწილეს პირადად იცნობდა, მან მაშინვე ცხელ კვალზე აღწერა და მთელი ცხოვრების განმავლობაში ამ თემაზე მუშაობდა.

წინამდებარე მონოგრაფია "ვახტანგ გორგასალი და მისი ხანა" დაწერილია მისი "საქართველოს ისტორიის" მრავალტომეულის სათანადო ნაწილის საფუძველზე 1958 წლის გაზაფხულზე.

ლია ავაბაძე.

ვახტანგ გორგასალის მართებლობის დროს ქართველი ხალხის ცხოვრებაში დიდი გარდატეხის ხანას – ირ-
ღვეოდა მონათმფლობელური თვისებების მქონე წყობილება და
ვითარდებოდა წინაფეოდალური ხანა. ამ პროცესში თვით ვახ-
ტანგი, ეს იშვიათად მაღალღირსებიანი სახელმწიფო მოღვაწე,
თავისი შემოქმედებითი აქტივობით ნაყოფიერად ასრულებდა
ხელმძღვანელ როლს. ქართველმა ხალხმა სათანადოდ დააფასა ეს.
ათასწუთასმა წელმა განვლო მას შემდეგ და მისი სახელი გად-
მოცემებით და ზოგი ძველისძველი ლექსითაც ახლაც ცოცხალია
ხალხის ხსოვნაში. წინამდებარე მონოგრაფიის ამოცანაა ვახტანგ
გორგასალის ხანის მნიშვნელობის წარმოჩენა ქართველი ხალხის
ეკონომიური, სოციალური, პოლიტიკური და კულტურის ის-
ტორიის თვალსაზრისით.

მონოგრაფია დაწერილია იმავე ავტორის "ქართველი
ხალხის ისტორიის" ვრცელი შრომის საფუძველზე და მეტ-
ნაწილად იქიდან არის ამოღებული. ლიტერატურა სხვადასხვა
საკითხების დამუშავებისას გამოყენებულია იმდენად, რამდენადაც
ის ავტორისათვის იყო ხელმისაწვდომი.

ავტორი
1958 წ. მაისი

ქრონიკები
საქართველოს
საქართველოს
საქართველოს

აღწერა – ვახუშტი ბაგრატიონი. აღწერა სამეფოებისა და ქართლისა. თბილისი, 1941.

მოქც. ქართლ. – მოქცევა ქართლისა (იხ. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ძეგლები, I, თბილისი, 1962).*

საისტ. ძიებანი – სარგის კაკაბაძე. საისტორიო ძიებანი. ტფილისი, 1924.

ქ. ცხოვრ. – ქართლის ცხოვრება (იხ. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, I, 1955; II, 1959). 2

ქრონიკები – ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შერეობილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი, ახსნილი და გამოცემული თეოდანას მიერ, I, ტფილისი, 1892; II, 1897.

ВДИ – Вестник древней истории.

ЖМНП – Журнал министерства народного просвещения.

СМОМПК – Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа.

Georgica – ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტექსტი თარგმანიურთ, გამოცემული ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

* წიგნში მითითებულია ამ გამოცემის გვარდები, თუმცა ავტორი სარგებლობდა ე. თაყაიშვილის გამოცემით (იხ. E. C. Такайшвили. Описание рукописей "Общества распространения грамотности среди грузинского населения". II. Тифлис. 1906-1912).

შესავალი

ა/ისტორიოგრაფიის საკითხები

1. მოქცევაი ქართლისას და ქართლის მეფეთა შესახებ უწყ-
ბულების ცნობები ვახტანგ გორგასალის შესახებ. 2. ჯუანშურის ნაწარ-
მოების ხასიათი. 3. კრიტიკული შენიშვნები ჯუანშურის ნაწარმოების
მიმართ. 4. ჯუანშურის ცხოვრების დრო. 5. აზრები და ლიტერატურა
ვახტანგ გორგასალის შესახებ. 6. ჯუანშურის წინ და უკან მიმდრე
მემატიანეები.

ბ/ მოკლე ისტორიული მიმოხილვა

7. ქართული მწიგნობრობის საწყისები. 8. რომის იმპერია და
სპარსეთის მონარქია ქართული ქვეყნების მიმართ. 9. ქართველების ქვე
ანა და მათი მეზობელი ქვეყნები ვახტანგ გორგასალის ხანისათვის. 10.
ქართული კულტურა ვახტანგ გორგასალის წინა ხანაში /ცალკე
ფაქტები/.

ქართველი ხალხი ვახტანგ გორგასალის ხანისათვის

ა/ ეკონომიკა

11. ეკონომიკური ცხოვრების მიმართება. 12. მიწათმოქმედების
ტექნიკა. 13. ტექნიკური გაუმჯობესება მიწათმოქმედებაში. 14. მამული.
15. მიწათმოქმედების კულტურები. 16. ვერისის ეკონომიკური საერთო
ვითარება. 17. სოფელი, დაბანი, აგარა, აგარაკი, ქარდავი. 18. საქალაქო
ცხოვრების მიმართება. 19. ქალაქები IV-V საუკუნეებში. 20. ხელოსნობა.
21. მსხვილი სახელოსნოები. 22. ქალები ხელოსნობაში. 23. საფასე

ბ/ სოციალური ვითარება

24. დიდხანაურთა ფენის ჩამოყალიბება. 25. ცვლილებანი სო-
ციალურ ცხოვრებაში 410-430 წლების ძელოს. 26. ტერმინი მამასა-
ლისი. 27. წარჩინებულნი. 28. აზნაურნი. 29. კეთილი და დიდება. 30.
უაზნონი. 31. მორეწე. 32. მუშაკი. 33. მეთემე მსოფლიონნი, მდაბნი,
მდაბიურნი. 34. მონა. 35. მსახურნი. 36. წყობილების საერთო ხასიათი.

ვ/ მმართველობა

37. მეფე-მეფე მისი უფლება და ინსიგნიები. 38. პიტიახში და ეზოს მოძღვარი. 39. მართებლობა რომის იმპერიასა და სპარსეთში. 40. სამეფო რჩევა სპარსეთსა და ქართლში. 41. უმაღლესი მმართველობა სპარსეთში. 42. ქართლის სამეფოს მინაგანი სტრუქტურა. 43. საგადასახადო სისტემა.

დ/ სამხედრო საქმე

44. მუშარი ძალა. 45. ჯარის შეიარაღება. 46. ჯარის სოციალური სტრუქტურა. 47. ბრძოლის და შეპძის წესი.

III

მეფობის გაუქმების წინა წლები და უმეფობა ქართლში

48. ქართლის მეფე V საუკუნეში დაწყებული დარსმანიდან. 49. არჩილის მეფობა ბაკურ დიდის თანამმართველობით. 50. ბრძოლა სპარსელებთან. 51. მეფობის კრიზისი ქართლში. 52. სომხეთის სამეფოს დასასრული. 53. ქართლის სამეფოს გაუქმება: სამხრეთ ტამარის ჩამოშორება; ქრეთის დაკავშირება ქართლთან. 54. ქრისტიანობის იდეოლოგია IV-V საუკუნეებში. 55. ქრისტიანული შველებლობანი საქართველოში. ქართლის მთავარეპისკოპოსი მომიდანი. 56. მანიქეზმი. 57. ვახტანგის აღზრდა: ვახტანგის სახელი. 58. მდგომარეობა ქართლში უმეფობის დასაწყისში. 59. ოსების შემოსევა. 60. ლაშქრობა ოსებზე. 61. ვახტანგი სპარსეთში. 62. სამშვილდის, იგივე ტამარის საპიტიახში; ცურტაეგაშიანი. 63. დედოფალი შუმანიკი. 64. ქართლის მარზპანი ვსაყ სივნელი: ქართლის პიტიახში არშუმა. 65. სამხრეთ ქართლის სამეფო. 66. ჰუნები. 67. ვერისის (ლაზიკის) მდგომარეობა ვიდრე V საუკუნის პირველ ნახევრამდის. 68. რომეების მიერ დასავლეთ ლაზიკისა და შიდა ვერისის დამორჩილება. 69. შიდა ვერისის ახალი მთავარი ქალაქი ციხე ვოჯი - არხიპოლისი. 70. აფხაზეთის ჩამოყალიბება. 71. სპარსეთის მოწოლა სომხეთსა და ქართლზე. 72. ქართული ეკლესიის მიმართულება: მიქელ მთავარეპისკოპოსი. 73. მდგომარეობა ქართლის აღმოსავლეთით (სლევანეთში).

ვახტანგ გორგასალის მმართველობის პირველი წლები

74. მეფობის აღდგენა ქართლში: ვახტანგის დაბრუნება ქართლში. 75. თბილისის წამოწევა: პირველი მშენებლობები. 76. საკითხი სამეფო დარბაზის თბილისში გაშენების შესახებ. 77. ცეცხლთაყვანისმცემელია ტაძარი თბილისში. 78. ხალხი და თბილისის მშენებლობა. 79. უჯარმა. 80. ქალაქი მცხეთა. 81. ქალაქი არმაზი. 82. სეკტიოცხოვლის ტაძრის აშენება მცხეთაში. 83. სხვა მშენებლობანი მცხეთაში ვახტანგის დროს.

V

საგარეო ურთიერთობანი ვახტანგის მართებლობის პირველ ხანაში

84. ვადადგომა სპარსეთისაგან. 85. ზავი სპარსეთთან. 86. ვახტანგის გამგზავრება იერუსალიმს. 87. ვახტანგი სპარსეთის სამხედრო სამსახურში (474-475 წლების ახლოს). 88. თარეშული თავდასხმები მოსაზღვრე აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ქვეყნებზე.

VI

ბრძოლა ქართული ქვეყნების გაერთიანებისათვის

89. ვერისი და აღმოსავლეთ რომის იმპერია. 90. სენაბის სამთავრო. 91. შიდა ვერისის შემოერთება (470 წლის ახლოს). 92. თურქული მომთაბარე ტომები ჩრდილოეთ კავკასიაში. 93. ქართველების ლაშქრობა ჩრდილოეთ კავკასიაში და აფხაზეთის შემოერთება. 94. შეთანხმება აღმოსავლეთ რომის იმპერიათან.

VII

შინაური რეფორმები

95. ეკონომიური ვითარების საკითხები. 96. სამეფო ხელისუფლების გაძლიერება. 97. სახელმწიფო რჩევის რეორგანიზაცია. 98. თავდასახადო წესის გაუმჯობესება. 99. სამხედრო რეფორმა: საკარავის შემოღება. 100. ქართლის სამეფოს დაყოფა საერისთავოებად. 101. ქალაქების როლის შეცვლა. 102. გლეხი. 103. პატონური და სამხედრო

წოდებანი. 104. სოფელი და მისი გამგებლობა. 105. სამართლის
 ზოგიერთი ინსტიტუტის შესახებ. 106. ახალი სახელმწიფო დროშის შე-
 ქნა . 107. მცხეთის ეკლესიის ავტოკეფალიის (თვითმწყობრივად) ^{განცხადება}
 ფუნქცია. 108. მიმართულებანი ქრისტიანობაში და ქართლში ^{ეკლესია}
 109. ვერისის დამორჩილება ეკლესიურად ქართლის კათალიკოსისადმი.
 110. ქრისტიანული ეკლესიის დაორგანიზება. სამამასაქლისოების რეორ-
 განიზაცია. 111. ეკლესიის ორგანიზაცია ვერისში. 112. თბილისის ციხის
 რეკონსტრუქცია და ვალაქის მშენებლობა. 113. თბილისის განლაგების
 შესახებ ვახტანგ ვორგასალის და დარის დროს. 114. სარსეთის
 ლაშქრობა ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ. 115. პეროზ მეფის დამარ-
 ცხება თეთრი ქუჩების მიერ (484 წლის გაზაფხულზე). 116. ვახტანგის
 დაბრუნება ქართლში. 117. ვახტანგის სიკვდილი. 118. ვახტანგის პიროვნება
 საისტორიო მწერლობაში. 119. ვახტანგის პორტრეტები.

V I I I

ვახტანგის უახლოეს მემკვიდრეთა ხანა

120. ქართული ქვეყნები ვახტანგ ვორგასალის უახლოესი მემ-
 კვიდრების დროს. 121. ქართლის პირველი კათალიკოსები. 122.
 მარზპანობის შემოღება ქართლში. 123. მდგომარეობა ვერისში. 124.
 ათსამეტ სირიელ მამათა მოსვლა ქართლში. 125. მეფობის გაუქმება
 ქართლში.

I X

კულტურა და ყოფა

126. ძველი ქართული სამწიგნობრო ენა. 127. ქრისტიანული
 მწიგნობრობა. 128. აგიოგრაფიული ძეგლის ვესტატი მცხეთელის
 ცხოვრების ცნობები. 129. სასულიერო ქრისტიანული პოეზია. 130.
 ფილოსოფია: ფილოსოფიის სკოლა კოლხეთში. 131. კალენდრის რე-
 ფორმა. 132. ხელოვნება. ა/ სოფლის ენჭვის მხატვრობა. ბ/ ჭედვითი
 ხელოვნება. ვ/ ხუროთმოძღვრება. 133. განათლება. 134. ყოფა. 135.
 ცრუმორწმუნეობანი.

...

136. ზოგადი დასკვნა.

ა) ისტორიოგრაფიის საკითხები

ვახტანგ გორგასალის ხანის შესასწავლად მთავარი მნიშვნელობა, რასაკვირველია, ქართულ წყაროებს აქვს. მხოლოდ ვახტანგის გამგებლობის პოლო პერიოდში ქართლის მიერ სპარსეთის წინააღმდეგ ომს აგვიწერს თანადროული სომეხი ისტორიკოსი ლაზარე ფარაბელი (V საუკუნის დასასრული).

 1 მოქცევაი ქართლისაჲს და ქართლის მეფეთა შესახებ
 უწყებულების ცნობები ვახტანგ გორგასალის შესახებ.

ქართულ წყაროებს შორის ყველაზე ძველია მოქცევაი ქართლისა-ში მოთაქებული მოკლე ცნობა ვახტანგ გორგასალის შესახებ: (არჩილის შემდეგ) შეფობდა მირდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო გლონოქორ და ესე მთავარეპისკოპოსი ჟრისთავადცა ბარაზბოდ პიტიახ-მისაგან ქართლს და ჰერეთს. და მისა შემდგომად შეფობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველი. მამონ წარიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შემდგომად რაოდენისაჲე ჯამისა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო მიქაელ და მან მიამთხვა ფერკი პირსა მუფისსა ვახტანგს.

ამას მჭელიშისკულ ხელნაწერში მიყვება შემდეგი ძველი მიმატება უკანასკნელი სიტყვების ოდნავ შეცვლით: "ამან (მიქაელმა) მიამთხუია ფერკი გორგასალსა რომელიჲე მიხეზისათჳს და განაჲო ცელქისაგან. მამონ მეფე აღიქსო გულისწყრომითა მრავლითა და ექცა (მან) ფერი პირისა მისისა და განიზრახვიდა მრავალთა ბოროტთა დამკობად ქრისტიანობისა. არამედ ღმერთმან რომელსა არაუთი ნებაჲს წარწყმედაჲ, მოუვლინა გულსა მისსა კეთილი განზრახვაჲ; აღდგა და განიპურნა კვლნი თჳსნი ღმრთისა მიერ და თქუა: 'დიდებაჲ შენდა, ქრისტე ღმერთო, რა შე არს საქმე ესე?' და ვაებაჲ მისცა მტერსა. და წარაე-ლინნა მოციქულნი საბურძნეთად და ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისა-გან კათალიკოზი. და მისცეს კათალიკოზი პეტრე და თანა ჰყვანდა სამუელ, მონაზონი კაცი წმიდაჲ და ღირსი და აღაშენა ქვემოჲ ცელქია ვახტანგ მეფემან. და დასვა მუნ შიგან პეტრე კათალიკოზი და ესე იყო ქართლის მოქცევითგან ას სამუცდამუათჳსა წელსა'.

მოქცევა ქართლისას ქრინიკა შედგენილი უნდა იყოს VII სუკუ
კუნის შუა ხანებში.

მეორე ასეთივე მოკლე წყარო ვახტანგ გორგასალის, მცხეთელის
ველობის შესახებ არის ვერუთ წოდებული უწყებულება ქართლის მცხეთელის
ფეთა შესახებ¹. თხრობა იწყება ალექსანდრე მაკედონელის მოსვლიდან
და არიან ქართლის მეფის ძის აზოს /აზონის/ მეფედ დანიშნვიდან. ამ
აზონის ვითომ ჩამომავალი იყო მირიან და შუენ შვილნი ვართ არიან
ქართლისანი და ენა მათი უწყით და მეფენი ჩვენნი მათნი შვილისმ-
ვილთანი. შემდეგ წერია: ხოლო შემდგომად მირიანისა/ეჭათე მეფე
იქმნა ვახტანგ გორგასალ და ვიდრეღა ყრმა იყო, იძულებით სპარსეთად
წარვიდა და ქრისტეს სარწმუნოება კეთილად მოიკვა და შემდგომად
რაოდენისამე ეამისა მოიქცა და მამონა - გამსა მას იყო მიქაელ
მთავარეპისკოპოსად და დააჯერეს ვითარმედ ვახტანგ ქრისტიანობა
დაუტყვა. ხოლო მან ირწმუნა და მორავიდოდა ვახტანგ მოკითხვად
მისა, წიხლი შეკრა და კბილნი შეპლექნა. ხოლო მეფემან ვახტანგ
სიმშვიდით ღმრთისათვის დაითმინა იგი და არა ბოროტი შეამთხუია,
გარნა ვავზაუნნა მოციქულნი საბერძნეთს და ითხოვა მეფისაგან და
პატრიარქისა/გან/ კათალიკოზი. და მათ წარმოავლინეს პეტრე
კათალიკოზად. ხოლო ვახტანგ აღაშენა ესე დიდი ეკლესია და დასვა მას
შინა პირველ კათალიკოზად პეტრე ღირსი და მდებალი და დაამდაბლა
პატრიე სამთავროსა.

ამან ვახტანგ აღაშენა ტფილისი და მცხეთა ქალაქი მუნ მი-
იკვალა. ამანვე დაიმორჩილნა ოქსნი და ყიფაინი² და შექმნა კარნი
ოქსეთისანი და აღაშენა მასზედა გოდოლი და დააყენნა მას ზედა
მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მათ კარად დარი-
ალასა და აწ თუნიერ ბძანებისა მეფისა ვერ კლეწიფების გასლვად
ოქსთა და ყიფაყთა. ამანვე ვახტანგ სძლო სპარსთა და დაიმორ-

¹. ტაქტი იმ. თ. ვარდანია. ქრინიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისათვის.
II ტფ. 1897. 50-58, 77. 58-522; კიდევ ს. კავთაძე საისტორიო ძიებანი, ტფ.
1924. 170-173.

². სიტყვა "ყიფალი" ვერძოდ აღთაური-თურქულ კლიოზე ნიშნავს სწრაფს. ყიფალები
იყვნენ საეკეთისი ცხენისებრი ყიფალებს /ყოფალებს/ რუსები იცნობდნენ პოლოვე-
ვის სახელით. ეს იყო ჟი-ჟითი თურქული ტომის სახელწოდება. ყიფალები სათავეში
ჩაუდგნენ უმთავრესად მომთაბარე ტომების კონგლომერატს დაახლ. VIII ს-ნიდან
/დასახლებული წყარო უწყებულება იძლევა ამის ველაზე ძველ თარიღს/. ყიფალებს
მეთაურობით მეფე ტომობრავი კემარი განაგებურეს მონღოლებმა.

ჩილნა, რამეთუ იყო საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქვეყანასა, რამეთუ იყო სიგძე მისი ათორმეტი მტკაველი და აწცა საცნაურო არს სამოსლისა და აბჯრისა მისისაგან.

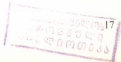

ხოლო იყო ფრიად შეტყუილი ღმრთის მსახურებითა მტკაველი მისი ტანგ. ხოლო მოიკლა იგი სპარსთა ბრძოლასა შინა. შინა ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახვეი ჯაჭვისა ღლიასა ქვეშე და აღიპურა და ერძალი თვისი, რათა სცეს კაცთა სპარსთაგანსა. შინამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქვეშე და მით მრკლა, და ქრისტესათვის იწამა ქრისტეს მოწივე იგი შევე და არს საფლავი მისი წინაშე სვეტისა ცხოველისა.

223. 502

ამ ნაწარმოების დაწერის დროის შესახებ უნდა ითქვას, რომ მის დროს ქართლი ქართველ შემკვიდრებით მმართველთა მფედვების/ სულქვეით არის და ეს შეფენი თუ ერისმთავარნი არიან არა - ბაგრატიონიანები / მოდიან ძველი დროიდან. უკვე ამის მიხედვით უწყებულება არ შეიძლება დაწერილ იყოს დიდი ამოტ კურაპალატის / ბაგრატიონის/ დროს და მის შემდეგ. ის არ შეიძლება წარმოდგარიყო არც ამო ტფილელის წამების / 786 წ./ ხანაში, რადგანაც ნერსე ქართლის ერისმთავრის განდევნის შემდეგ ხალიფამ ერისმთავრად დანიშნა მისი დისწული, მამასადაშე უკვე სხვა გვარის პირი / თუმცა თვით ნერსე მაშინდელ პირობებში ამითაც კმაყოფილი იყო. ამავე დროს უწყებულების ბოლოში მოთხრობილია, რომ იმპერატორ კონსტანტინე კობრონიძის / 741-775 წწ./ და ანტიოქიის პატრიარქის თეოფილაქტეს / 744-751 წწ./ დროს ქართლის კათალიკოსს მიეცა უფლება თავისსავე ქვეყანაში / მცხეთაში/ კურთხეულიყო / მანამდის 611 წლიდან ქართლის კათალიკოსებს ანტიოქიის პატრიარქი აკურთხებდა. ხოლო უფრო ადრე კიდევ ანტიოქიის პატრიარქი ანდა სომხეთის კათალიკოსი. იმავე დროს ანტიოქიიდან მოსატანი მირონის საფასურად მანამდე დაწესებული ასი სოფლის / საეკლესიო/ შემოსავლის სანაცვლოდ დაწესებულ იქნა ასი დრაკმანის გადახდა ანტიოქიის საპატრიარქოს სასარგებლოდ. ქართლ განაგეს ქართლისა ეკლესიათა წესი და ქცევა და ესეცა არს ვიდრე დღეინდელად დღემდე. თუ უკანასკნელი ფრაზა პირვანდელ ტექსტს ეკუთვნის, მაშინ გამოდის, რომ უწყებულება უნდა იყოს 740-იან წლებზე დამოწმებით შედგენილი, მამასადაშე / შემოთ თქმულის მიხედვით/, 780 წლის ახლოს.

³ . საისტორიო ძეგლი, გვ 173.

ეს ორი წყარო /მოქცევა ქართლისაჲს ქრონიკის, რომელიც
ორი ვარიანტითაა წარმოდგენილი, და უწყებულება/ მეტად ლაინ-
ურია, მაგრამ შეიცავს, თავისი სიმოკლის მიუხედავად, ძვირფასი ცნებებს,
ვახტანგ გორგასალის ხანის შესახებ. ორივე წარმომადგენელი შეტყობის
შეკვეცილ ნაკრებს ჩვენამდის მოუღწეველ ქრონიკალური ხასიათის სხვა
წყაროებიდან.

2. ჯუანშერის ნაწარმოების ხასიათი.

სულ სხვა ხასიათისაა შესამე წყარო, ჯუანშერის⁴ მიერ დაწერი-
ლი ვრცელი ნაწარმოები ვახტანგ გორგასალის შესახებ. ეს არის უფრო
ისტორიული მოთხრობა, რომელშიც ავტორის ფანტაზია და მხატ-
ვრული შემოქმედების საფუძველზე წარმომდგარი კიბურბოლები ჩრდი-
ლავნ ნამდვილ ფაქტებს. თავისი აღნაგობით და სოფეტის დეტალი-
ზაციის ხერხებით ავტორი, როგორც ჩანს, უახლოვდება საშუალო სპარ-
სულ ენაზე არსებულ და ჩვენამდის მოუღწეველ ნაწარმოებს ზედაი-
ნამაკს /შეფთა ცხოვრებას/, რომელიც XI საუკუნეში გამოიყენა თავისი
"შაჰ-ნამესთვის" ფირდოუსიმ. მაგრამ რადგანაც ჯუანშერი იყენებს
თავისი. მოთხრობის ფაქტობრივი სქემისათვის რაღაც ისტორიულ
წყაროებს, ამიტომ საჭიროა და შესაძლებელიც ფანტასტიური დეტალე-
ბით ჭარბად გადატვირთულ ამ ნაწარმოებში სათანადო სიფრთხილით
და კრიტიკული მიდგომით/ მაინც მიკვლეულ იქნეს სინამდვილის რე-
ალური ქარკა.

თორღანია ჯუანშერს VIII საუკუნის მწერლად თვლიდა
/ქრონიკები, I, წინასიტყვაობა/, მაგრამ რადგან მისი მოსაზრება
ჯეროვნად დასაბუთებული არ იყო, ამიტომ ამ აზრმა ფეხი ვერ
მოიკიდა.

ჯუანშერის მოღვაწეობის დათარიღებაში საბედისწერო როლი
შეასრულა ცნობილმა და აქ ქვემოთ გარჩეულმა ციტატამ პაჭანიკების
კავკასიიდან /ვახტანგ გორგასალიდან შემდგომად ეამთა მრავალთა/
დასავლეთისაკენ თურქების მიერ ოტებამ.

ვინაიდან ეს ოტება მიღებული იყო XI საუკუნისათვის, ამიტომ
ჯუანშერიც ამ ეპოქაზე უფრო ადრინდელ მწერლად ვერ გამოინდე-

⁴ . სხელი ჯუანშერი არის სპარსული. ამ სხელს ატარებდა ვახტანგ გორგასალის უახ-
ლოესი თანამშრომელი სასპატის თანამდებობით სს. ჯეჯან შირ. ე.ი. ახალგაზრდა
ლომი.

ბოდა და ამიტომ მასვე მიეწერა მთელი მატჩანის დაწერა ვახტანგ გორგასალიდან ვიდრე XI საუკუნემდე ასე ვფიქრობდი მე 1911-1912 წწ. ჩემს შრომაში "О древне-грузинских летописцах". სადაც ვწერე: || მოლავანობას XI საუკუნით /1058-1075 წწ/ ვათარილებდის XI საუკუნის ქმნა სავე შწერლად სთვლიდა ჯუანშერს ჯერ კიდევ 1910 წ. ივ. ჯავახიშვილი, როდესაც მან ძველი ქართული მემატჩანეების შესახებ თბილისში საჯარო მოხსენება წაითხა და შემდეგ იგივე აზრი მანვე გაატარა ქართულ მატჩანის ვრცელ გარჩევამისახელდობრ, ის ჯუანშერს სთვლიდა XI საუკუნის პირველი ნახევრის გასულისა და მეორე ნახევრის დასაწყისის ავტორად.

ამასთანავე ივ. ჯავახიშვილი უარყოფდა ჯუანშერის ნაწარმოების გამოყენების შესაძლებლობას საქართველოს ისტორიისათვის: "ჯუანშერის თხზულება ვახტანგის დროის ისტორიისათვის, წერდა ის, ზოგიერთი მცირეოდენი ცნობის გარდა თითქმის გამოუდევარია და საყურადღებოა მხოლოდ როგორც დამახასიათებელი იმისა, თუ რა ცნობები და წარმოდგენა ჰქონიათ XI საუკუნეში განათლებულ ქართულ წრეებს ვახტანგ გორგასალის პიროვნებასა და მეფობაზე".⁵ კორნელი კეკელიძე თავის გამოკვლევაში "ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსის" შესახებ, იმ დასკვნამდე მიდიოდა, რომ "ცხოვრება ვახტანტ გორგასალისა" დაწერილია არა ჯუანშერის, არამედ იმ ისტორიკოსის მიერ, რომელსაც კუთვნის ვერეთ წოდებული შეფეთა ცხოვრება და რომელიც ლეონტი მროველის სახელითაა ცნობილი დღესდღეობით. ლეონტი მროველი კორნ. კეკელიძეს XI საუკუნის მოლავანედ მიჰჩნდა.⁶

ერთ-ერთ მთავარ საბუთთაგანს ჯუანშერის შრომის XI საუკუნით დასათარილებლად იძლეოდა ციტატა პაჭანიკების ოტების შესახებ.

XI საუკუნის ბოლოში პაჭანიკები აღმოსავლეთიდან მოადგნენ მდინარე დონის აუზს, საიდანაც მათ ვანდევნეს უნგრები. შხმ წელს, ამბობს დასავლეთ ევროპელი მემატჩანე ბერი რეგინონი, გამოვიდა უნგრების ხალხი სკეთების ჭაობებიდან, სადაც მდ. ტხანისი მიმდინარეობს. უნგრები გამოდევნეს თავისი ქვეყნიდან მეზობელმა ხალხებმა.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი ძველი ქართული ისტორიის შწერლითა IV-XVIII სს., თბილისი, 1945, გვ. 81

⁶ "წვენი მყენიურება", 1923, N 4-5.

რომლებსაც პეცინატებს ეძახიან.⁷ რადგანაც პაჭანიჩი IX საუკუნის დასასრულს მდ. დონის აუზიდან ერეკებიან ადგილობრივ მოზინადრე ხალხს, ამიტომ დონის აღმოსავლეთით თუ სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანაში ისინი კარგა ხნის მოკალათებულნი მჭნემადნენ⁸ მთელ მთელ მხედველობაში. რომ ჯიქნი VI საუკუნეებში უკვე აფხაზეთის ზემოთ იხსენიებიან, ცხადი უნდა იყოს, რომ პაჭანიკები VI საუკუნეში პროკოპი კესარიელის მიერ მოხსენიებულ პუნნებს შორის არიან საგულისხმებულნი.⁹ სახელდობრ, ჯუანშერი მოვეითხრობს, რომ ვახტანგ გორგასალის დროს ოსეთზე ლაშქრობისას ქართველები განვიდეს პაჭანიკეთს, რამეთუ მამინ მუნ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრეთ ოსეთისა მდინარესა მას ოსეთისასა წიაღ და ჯიქეთი მუნვე იყო შემდგომად ჯამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი თურქთაგან და წარვიდეს პაჭანიკნი დასავლეთ კრძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრეს ბოლოსა აფხაზეთისასა.¹⁰

პროკოპი კესარიელის დროს მსარ. ომის შესახებ, II, §29/ ჯიქები მართლაც აფხაზეთის ბოლოში ცხოვრობდნენ. სახელდობრ, დასახლებულ ადგილას პროკოპი წერს: აქ (სადაც თავდება კავკასიის ქედი) ცხოვრობენ სხვადასხვა ხალხები, მათ შორის ალანები და აბასგები, ძველიდანვე ქრისტიანობისადმი და რომაელებისადმი მეგობრულად განწყობილნი. აგრეთვე ზიხები და მათ შემდეგ პუნნები, რომელთაც საბირებს ეძახიან. ამ პუნნებს შორის უნდა იგულისხმებოდნენ ჯუანშერის პაჭანიკნი, რომელნიც თურქული მოდგმის მომთაბარე ტომს შეადგენდნენ. სახელების სმირი ცვალებადობა მომთაბარე ტომებში /ამ შემთხვევაში საბირები პაჭანიკების მავიურად/ აიხსნება იმით, რომ მათ შორის არსებულ ტომობრივ ცვალებად გავრთიანებაში ხან ერთი ტომის მეთაურები ახერხებდნენ ხელმძღვანელი მდგომარეობის მოპოვებას და ხან მეორენი. მართლაც, აგათია (წერდა 560 წლის ახლოს) VI საუკუნის ნახევრისათვის იმ მხარეში, სადაც ჯუანშერი ჯიქებს და პაჭანიკებს იხსენიებს, უკვე თურქებს ასახელებს. ცხადია, ამ თურქების მიერ პაჭანიკების განდევნა უფრო ადრეულ ხანაში უნდა მომხდარიყო. დაახლოებით VI საუკუნის დასაწყისში, როგორც მე 1911 წელს.

⁷ ციტირებულია შ. ლეონტის "Древняя русская история", 1918, გვ. 73.

⁸ სკაქაბათე სახელწოდოთი ბუნება გვ. 11-152.

⁹ ქართლის ცხოვრება, ტექსტო დადგენილი უკვე ბირთაიდი ხელნაწერის მიხედვით ს. უფსიმულის მიერ, ს. თბილისი, 1855, გვ. 56-57.

ისე ივ. ჯავახიშვილი (შესაძლებელია ამაზე ადრე და ყოველ შემთხვევაში შემდეგ) ქველმპყვანელობით რუსულ ისტორიულ ლიტერატურაში მაშინ მიღებული აზრით, რომ პეჩენეგების /პაგანიკების/ დაძვრა დასავლეთისკენ თურქების მიზეზით მხოლოდ XI საუკუნეში მოხდა, ამ შემთხვევაში ცდარმა აზრმა განაპირობა ჯუანშერის ნაწარმოების დათარიღება XI საუკუნით /როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, წელიწადების მცირე განსხვავებით/.

სხვებულნი შეცდომის მოცილების შემდეგ ჯუანშერის ნაწარმოებს მე ვათარილებდი VIII საუკუნის მეორე ნახევრით. უკეთ, შესაძებ მოთხვდით.¹¹

პანგოროყვა უარყოფდა ჯუანშერის ავტორობას ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების მიმართ და ფიქრობდა, რომ ამ ნაწარმოების ავტორი უნდა ყოფილიყო ვინმე უფარპული 872-914 წლების ახლოს.¹²

უკანასკნელად პანგოროყვა ამავე საკითხზე წერდა შემდეგს: ეს ძველი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა, ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ჯუანშერის ქრონიკის არსებულ რედაქციას, ხოლო ეს უკანასკნელი 872-912 წლებს ეკუთვნის. ამავე დროს ირკვევა, რომ ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა უფრო მოგვიანო დროისაა, ვიდრე ლეონტი მროველის ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, რომელიც VIII საუკუნის ძველია.¹³ გამოდის, რომ პანგოროყვა შემდეგ ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების დაწერას მიაკუთვნებდა VIII საუკუნის შემდგომ ხანას და უწინარეს 872-912 წლების, ე.ი. ვარაუდით 800-872 წლების ახლო დროს.

ჯუანშერის ნაწარმოებს აქვს ასეთი სათაური: ცხოვრება და მოქალაქობა /მოღვაწეობა/ ვახტანგ გორგასალისა, შშობულთა და თვით მისის დიდისა და ღმრთივ მოყვარისა მეფისა, რომელი უმეტეს სახელგანთქმული გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა. ნაწარმოები წარმოადგენს მატეანის წინანდელი თხრობის უშუალო გავრცელებას.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ ჯუანშერი ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებას იწყებს ასეთი სიტყვებით: ვითარ იგი შეიპყრეს

¹¹ . საისტორიო ძეგანი. №24. გვ. 185-190.

¹² . პ. ინგოროყვა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა "შათობა". №39. N 10-11. გვ. 199-230.

¹³ . პ. ინგოროყვა, ვითრე მწერბულე №54. გვ. 323. მტ.

ქართველთა მეფე მირდატ სპარსთა წყობასა შინა წარიყენეს ბაღდადს და მუნ მოკვდა და დაიპყრეს ქართლი სპარსთა" (გვ.139).

ჯუანშერის ნაწარმოების წინ მყოფი ტექსტი სწორედ ამ მძინურ დატის სიკვდილის შესახებ ცნობით თავდება. შირდატს ბაღდადში თავისითა არა პრიდა სიმრავლესა სპარსთასა და მცირედითა სპითა მიეგება, ვარდაბანს ეწყო, აოტეს და შუიპყრეს იგი სპარსთა წყობასა შინა. /შემოვიდეს ქართლს, დაიპყრეს ქართლი სპარსთა, განხუენეს კელქიანი. ხოლო ნათესაფნი ქართლისა მეფეთანი დარჩეს კვესა კახეთისასა და სვიმონ ეპისკოპოსი მათთანავე ხოლო მირდატ წარიყენეს ბაღდადს და მუნ მოკვდა" (გვ.138) /ბაღდადად აქ იგულისხმება სასანიანთა სპარსეთის მეფეთა ერთ-ერთი რეზიდენცია დაზადაგერდი, ბოლო ხანებში თურქულად ბაღდადად ანუ ძველ ბაღდადად წოდებული.¹¹

იდენტური სიტყვები ცხადყოფენ, რომ როდესაც ჯუანშერი იწყებდა თავისი ნაწარმოების წერას, მას უკვე ხელთ ჰქონდა მატიანის მთელი თავი ნაწილის ტექსტი, რომელიც შემდეგ მექანიკურად გააგრძელა.

რომ მატიანე ხსენებულ მირდატამდის /რომელიც ბაღდადს წარიყენეს/ ჯუანშერს უკვე დაწერილი დახვდა, ეს ჩანს კიდევ შემდეგიდან: ჯუანშერი გადმოგვცემს, რომ ქართველები დასტიროდნენ ბერძნების მიერ შიდა ეგრისის დაპყრობას და მოიგონებდნენ, ვარაზ-მაქარ მეფის დროს ბერძნებმავე თუ როგორ დაიპყრეს კლარჯეთი. ჯუანშერის წინანდელ მატიანეში მართლაც მოთხრობილია, რომ ვარაზ-მაქარს გადაუდგნენ კლარჯნი, რომელნიც შიერთეს ბერძენთა; და დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი და ყოველი კლარჯეთი ზღვთვან არსიანთამდე" (გვ.136-137).

არ არის გამორიცხული, რომ მატიანის მთელი ხსენებული თავის ნაწილი აგრეთვე IX საუკუნეში იყოს შედგენილი, სახელდობრ ამ საუკუნის პირველ ნახევარში. ეს ავტორი არ უნდა იყოს ლეონტი მროველი, რომელსაც კუთვნის ვახტანგის შემდგომი ამბების თავისებური და მეტად ნაკლები (და ისიც შეცდომებიანი) აღწერა. მატიანის ამ მთელი თავის ნაწილის ავტორის ვინაობა გაურკვეველი რჩება.

ჯუანშერის თხრობა ვახტანგის შესახებ არის შემდეგი შინაარსის:

¹¹ . ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძეგანი, გვ. 90.

ვახტანგი ობლად რჩება შვიდი წლის. მისი მცირეწლოვანობისას ქართლს შემოესევინ ოსები და იტაცებენ ვახტანგის დას, როდესაც ვახტანგი გახდება 15 წლის, ის ვითომდა 172 ათასი კაცით შეწყობს წამლქა ლაშქრობას ოსებზე და პაჭანიკებზე იმარჯვებს, ანთავისუფლებს თავის დას და აუარებელი ტყვეებით ბრუნდება უკან. ვახტანგი უგზავნის სპარსეთის მეფეს დიდძალ ძღვენს და ასულს სთხოვს მას ცოლად. სპარსეთის მეფემ მიათხოვა მას თავისი ასული ბალენდუხტი და "მისცა სომხითი და ყოველნი მეფენი კავკასიანნი ზითვად" (გვ.158).

რამდენიმე ხნის შემდეგ სპარსთა მეფემ დაუწერა /ვახტანგს/ ბრძოლად კვისრისა, რამეთუ კვისარი ბრძოლად განსრულიყო სპარსთა. ვახტანგმა მოიწვია მეფენი კავკასიისა, შეკრიბა სულ თავისი ჯარითურთ ვითომ 200 ათასი კაცი. სპარსეთის მეფის ბრძანებით ვახტანგთან მივიდა ბიძა ვახტანგისა დედის ძმრიც - რანის ერისთავი ვარაზ-ბაგურ ადარბადაგანის რანის და მოვაკანის ჯარით, სულ 200 ათასი კაცით. ამ დროს ვახტანგი 22 წლისა იყო. ვახტანგმა აიღო კარახოლი, იგივე კარნუ-ქალაქი, შემდეგ ქალაქები ანძიაძორი, ვლეჯი, დასტერი, კოსტანტი, მაგრამ დიდს ომში ბურძნებმა დაამარცხეს სპარსელები და მოკლეს სპარსელების მხედართმთავარი, ვახტანგის ბიძა. მაშინ ვახტანგი თავისი ჯარით გადავიდა შეტევასზე, მან დაამარცხა ბურძნები და მოკლა მათი სარდალი პოლგეარტოს. ვახტანგმა გაათავისუფლა ყველა წამოყვანილი ტყვე, რაც დიდად სასიამოვნო დაურჩა დამარცხებულ კვისარს. ამით მოხიბლულმა კვისარმა შეაძლია ვახტანგს ცოლად თავისი ასული. ვახტანგის პირველი ცოლი უკვე მოქედარიყო. და ზითვად დაუწერა ქვეყანა ვერის-წყალსა და კლისურას შუა და სხვა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბურძნთა /ვახტანგს დაეპურო მთელი ეს მხარე/ (გვ.177).

სპარსეთის მეფე მოკვდა და გამეფდა მისი მცირეწლოვანი შვილი, რომელიც მხოლოდ სამი წლის შემდეგ მოიწიფა. სამი წლის შემდეგ სპარსთა ახალი მეფე წარმოემართა ვახტანგთან საბრძოლველად. ბრძოლები წარმოებდა მცხეთა-არამაზის მიდამოებში, მათ სამხრეთით ვახტანგს მოუვიდა შემველად კვისრის მიერ გამოგზავნილი 80 ათასი კაცი. მაშინ სპარსთა მეფე დაეზავა ვახტანგს და ვარიგების შემდეგ ჯერ შეაძლია მას ცოლად თავისი და /რაზედაც ვახტანგმა ბურძნთა მეფის ზემოთ ნახსენები ქალის დაწინდვის გამო უარი განუცხადა/ და შემდეგ წინადადება მისცა მას გალაშქრებულიყო აბაშთა-ულამთა, პინდოთა და სინდთა წინააღმდეგ. ვახტანგმა მისცა ცოლად სპარსთა მეფეს თავისი

და მორანდუქტ, ოსთავან გამოსხნილი და გაემართა სპარსეთისაკენ ჩიხი
 შვილი დაი ამ დროს 5 წლის იყო ვახტანგი და ხედავს სპარსეთს
 მეფე/ მიდიან ადარბაღავანს. აქედან ვახტანგი თავისი დედას /დედა დედის/ ||
 ხეარანძეს /რომელიც სომხეთის პიტიაშივე ბაქურზე იყო/ ||
 თანხლებით მიდის იერუსალემს, საიდანაც წმინდა ადგილების
 მოლოცვის შემდეგ ისინი ბრუნდებიან ანტიოქიას. ბაღდადში სპარსეთის
 მეფემ გადაიხადა ქორწილი ვახტანგის დის ცოლად შერთვის გამო.
 ქორწილის შემდეგ ვახტანგის დედა და დაი დაბინაუდნენ ურამას
 /ელქას სირიამი/. ვახტანგი კი წავიდა სპარსეთს. ის ჯერ ილაშქრებს
 ჯორჯანეთს /გურჯანს ანუ პირკანიას/, შემდეგ მიემართება ინდოეთს,
 სადაც ვახტანგმა დაყო ბრძოლებში სამი წელიწადი. აქედან სპარსე-
 ლები და ვახტანგი გადადიან სინდოს და აქ ლაშქრობა გრძელდება
 თითქმის ოთხი წელი, შემდეგ ვახტანგი ლაშქრობს აბაშეთს, საიდანაც
 მოვიდა წელსა მერვესა შესვლით მისთვის სპარსეთადღე ანტიოქიამდე
 და მოვიდა ურამად. აქ ვახტანგს დახედნენ შვილობით მისი დედა და
 და. ვახტანგი დედით და დით მივიდა საბერძნეთ-სომხეთის საზღვარზე,
 საიდანაც მან გაავაზენა კისართან მოციქული თავისი ცოლად დაწინ-
 დული ქალის და პეტრე კათალიკოსის წამოსაცხანად. ამის შემდეგ ვახ-
 ტანგი ბრუნდება მცხეთას, სადაც ეკლესიაში მიქელ მთავარეპისკოპოსმა
 მას კბილი ჩაუმტვრია. ვახტანგმა მწირაფელ გაავაზენა კისართან ახალი
 დესპანები და სთხოვა მას კათალიკოსის და 12 ეპისკოპოსის გამოვაზენა.
 კისარის ბრძანებით ანტიოქიის პატრიარქმა აკურთხა პეტრე
 კათალიკოსად და 12 ეპისკოპოსი და გამოვაზენა ისინი. ვახტანგს
 ბერძენი ცოლისაგან ეყოლა სამი ვაჟი და ორი ასული. ვახტანგი იჯდა
 უჯარმას და ამუნებდა მას შემდეგ მან დაიწყო ტფილისის ქალაქის
 ამუნებაც. ამ დროს სპარსეთის ახალი მეფე /წინანდელი კვლავ მომ-
 კვდარიყო/ წარმოემართა ბერძნების წინააღმდეგ სალაშქროდ და მოუ-
 წოდა ამ ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად ვახტანგსაც. მაგრამ
 რადგან ვახტანგმა ამაზე უარი განაცხადა, სპარსეთის მეფე მოდის
 კახეთს. ბრძოლაში უჯარმასთან ვახტანგი სასიკვდილოდ დაიჭრა. ომი
 სპარსელებსა და ბერძნებს შორის მოხდა კარნუ-ქალაქის ახლოს კარნი-
 ფორას, მაგრამ უშედეგოდ. ამის შემდეგ ვახტანგი კვდება.

ამაზე თავდება ჯუანშერის ნაწარმოები.

3. კრიტიკული შენიშვნები ჯუანშერის ნაწარმოების მიმართ.

ფაქტები ჯუანშერს მოცემული აქვს მხატვრული (ქართული) ბისათვის მის მიერ დამუშავებული საესეებით თავისუფალი და დალაგებით და აგრეთვე შეთხზული დეტალებით. ამას ცხადყოფს, სხვა არა იყოს რა, ჯარისა და წამოყვანილი ტყვეების უზარმაზარი რიცხვი (ასიათასობით), რომელნიც ხშირად მოჰყავს ჯუანშერს და რომელნიც, რა საკვირველია, სრულებით დამორებულნი არიან სიძარითლეს. ამის კვალი ჩანს "ქართლის ცხოვრების" ზოგ ვერსიამი. მაგ., "ქართლის ცხოვრების" მარიამის ხელნაწერში წერია, რომ ვახტანგმა ოსებზე პირველი ლაშქრობის დროს გაეცალა ოსი ტყვეების ნაწილი ქართველ ტყვეებზე და ამგვარად დაიხსნა 358 ქართველი ტყვე ამის მუხდევ ქართველებს მინც დარჩათ 6058 ოსი ტყვე ჩვეულებრივ ტექსტში 358-ის მაგივრად წერია 350 ათასი ტყვე და 660 ათასი ტყვე ცხადია, რომ პირველი მცირე რიცხვები შეეფარდება სინამდვილეს. ასევე ბერძნებთან ომის დროს ვახტანგის ჯარს მოუვიდა ზარალი მარიამის ხელნაწერით 51 კაცი მოკლული, ხოლო ბერძნების 412. ჩვეულებრივ ტექსტში ამ რიცხვების მაგივრად დასახლებულია 43 ათასი და 72 ათასი კაცი. როდესაც ვახტანგს იორზე თავს დაესხნენ სპარს-ხაზარები და სასიკვდილოდ დასჭრეს კიდევ, მამინ ქართველების რაზმი მარიამის ხელნაწერის მიხედვით შესდგებოდა 248 კაცისაგან და სპარს-ხაზარებისა - 748 კაცისაგან. ჩვეულებრივ ტექსტში ამ რიცხვების მაგივრად მოცემულია 140 ათასი და 740 ათასი კაცი. ამ მონაცემებიდან ჩანს, რომ ყოფილა რაღაც სხვა წყარო, სადაც ვახტანგის დროინდელი პრძოლების შესახებ უფრო რეალური ცნობები იყო წარმოდგენილი, ვიდრე ეს ჯუანშერს აქვს. ხსენებული მცირე რიცხვები (რასაკვირველია, უფრო რეალური) მოცემული იქნებოდა ერთ-ერთ ასეთ წყაროში, საიდანაც ჯუანშერის საესეებით ფანტასტიკური რიცხვები შესწორებული იქნა ძველადვე.

შეიძლება ზოგ შემთხვევაში კიდევ მივაგნოთ, თუ როგორ ვააზვიადა ჯუანშერმა თავისი მიზნებისათვის მის წყაროში მოცემული რიცხვები. ზემოთ მოცემულ რიცხვთაგან 6058 და 358 მოცემული იქნებოდა მგრგლოვანი ასოებით: 6058 ხმშ მის მიერ ვახტანგ წაკითხულ იქნა როგორც 650 ათასი ხმჩ (ასოები მ და ჩ მგრგლოვანში გვანან ერთმანეთს); ასევე უნდა ითქვას 248 (სმშ) და 748 (ლმშ) შესახებ, რომელნიც ჯუანშერმა მგრგლოვანში ასოების მ და ჩ-ს მხეაგუნების გამო

ადვილად დაამახინჯა 140 ათასად (რძმ) და 740 ათასად ¹⁰⁰⁰ /~~1000~~ რიცხვები 51 და 412 ვერ გადასწორდებოდა ასე ადვილად 43 ათასად და 72 / ათასად და აქ ჯუანშურმა პირდაპირ მიმართა თავის საკუთარ ~~ქვეყნს~~ / იას. საერთოდ რიცხვები 248 და 748, 51 და 412 ადასტურებენ ~~რძმ~~ /¹⁰⁰⁰ ჯუანშურს ხელთ ჰქონია საკმაოდ კარგი წყარო, რომელშიაც ზოგ შემთხვევაში ჯარის და მოკლულთა რაოდენობა ზუსტი რიცხვებით იყო აღნიშნული.

ჯუანშურს საერთოდ მიზნად არც ჰქონდა დასახული დაეწერა წმინდა საისტორიო ნაწარმოები. ამიტომ მის თხზულებაში ტხედებით სხვა შეუსაბამობებს და წინააღმდეგობებს. მაგ., "უწყებულება ქართლის მეფეთა" გადმოგვეცემს ვახტანგის წასვლას სპარსეთში მისი სიყრმის დროს. ვახტანგის ცხოვრების მონეწილ რედაქციაში კი ვახტანგის წასვლა სპარსეთს საგულისხმებელია მისი მეფობის უკანასკნელ პერიოდში. ორივე ცნობა მართალია, მაგრამ თავთავისი ადგილისათვის.

უწყებულება ქართლისა აღნიშნავს ვახტანგის მიერ ოსების და ყოჩაღების დამორჩილებას სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ. მატიახეში კი ვახტანგი 15 წლის ასაკისა აწყობს ლაშქრობას ოსების მიერ მოტაცებული თავისი დის გამო შურის საძიებლად. აქაც ერთი იყო ვახტანგის გალაშქრება ოსებზე მათ მიერ მოტაცებული დის დასახსნელად: ეს შედარებით მცირე ზომის ლაშქრობას წარმოადგენდა. მორე იყო ვახტანგის დიდი ლაშქრობა ჩრდ. კავკასიაში ოსების და პაჭინკების დამორჩილებით და აფხაზეთ-ვერისზე გადმოსვლით. ჯუანშურმა სხვადასხვა დროს მომხდარი ეს ორი ამბავი ერთმანეთთან აურია და ერთად მოიხსენია.

ჯუანშურს საკმაოდ ვრცლად აქვს მოთხრობილი ვახტანგის უკანასკნელი ომი სპარსელებთან. ამ ომში ის სასიკვდილოდ დაიჭრა კიდევ. ამ აღწერილობაში ჯუანშური გადმოგვეცემს, რომ ვახტანგი შეჭრა სპარსელების წინამძღოლის (მეფის) კარავში, სადაც მან მოჰკლა სპარსთა მეფის შვილი ბარამი. მაშინ იქვე ვინმე სპარსმა ქროლა ისარი ვახტანგს, მთარყვა მკერდში და სასიკვდილოდ დაჭრა ის. უწყებულება კი მოგვითხრობს, რომ ვახტანგი მოკლა სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა ყოფილისაგან მისისა, რამეთუ იცოდა განახევი ჯაჭვისა ღლიასა ქვეშე და აღიბურნა რა ჳრმალი თხტი, რათა სცეს კაცთა სპარსთაგანი მონამან მან ბოროტმან ჳკრა ისარი ღლიასა ქვეშე და მით მოჰკლა. აქ ცხადია, ორი სხვადასხვა ფაქტი იგულისხმება. ორი ბრძოლის ფაქტები ავტორს გაუერთიანებია და მოუცია ერთი ომის აღწერილობად. ამ ომის

აღწერილობის წინ ჯუანშერი აღნიშნავს, რომ ვახტანგი ამ დროს ქალაქ თბილისს ამტკიცებდა და საფუძველი ოდენ დაედო. უწყებულება კი ვადმოგვეცემს, რომ ვახტანგმა საზოგადოდ აღაშენა ტყეში მდებარე ქალაქი მუნ მიიცვალა. ო. უკანასკნელი ცნობა არის სწორი, პირველ ცნობაში კი იგულისხმება ტფილისის გალაენის ამტკიცების დაწყება თვით ციხის რეკონსტრუქციასთან ერთად.

ჯუანშერი ვერ ერკვევა კარვად ვახტანგის შიორე თუ პირველი სახელ გორგასალის რაობაშიც. მისი სიტყვით, ეს სახელი წარმოიშვა იმისგან, რომ ვახტანგს თავის ოქროს ჩაბაღაზე (ჩაფხუტზე) გამოისახული ჰქონდა წინ მგელი და უკან ლომი (საპარსულად მგელი - გურგ, ლომი - არსლან). საპარსელები იმში ვახტანგს რომ დაინახავდნენ, ყუროდნენ - დურ აზ გურგასარ, რომელ არს - შირიდეთ თავს მგლისასა და მის შირ სახელ ედვა ვახტანგს მეფესა გურგასლან (გვ. 180).

ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ხალხში ვახტანგს ერქვა გურგასლან, გორგასლან. მაგრამ ჯუანშერი ვერ გრძნობს, რომ ეს არის შიოლოდ დამახინჯება სახელისა გორგასალ (გურგასარ) და ამიტომ თხზავს ცნობას ვახტანგის ჩაფხუტზე მგელის ვარდა ლომის გამოსახულების შესახებ.

ამის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ჯუანშერმა თავისუფლად ისარგებლა მანამდის არსებული წყაროებით ვახტანგ გორგასალის შესახებ და ასე შექმნა ისტორიული თხრობა (და არა მატთანე) ცხოვრება და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასლისა.

დამახასიათებელია, მაგ., რომ ავტორს თავის ნაწარმოებში ჩართული აქვს არაკები ძველი დიდაქტიკურ-მორალურ ნაწარმოებიდან "ქილილა და დამანა". ეს ნაწარმოები საერთოდ შეიცავს მორალური ხასიათის ცალკე თხრობას სენტენციებით, რომელიც გამოსაყენებელი უნდა ყოფილიყო სხვათა შორის მეფე-მმართველთათვისაც. ასეთია, მაგ., არაკი უგუნური ყვავის შესახებ, რომელიც თამარის პირველი მატთანის ერთი ცნობის მიხედვით "ქილილა და დამანაში" უნდა ყოფილიყო ("ვითარ ითქმის პინდოთა აღწერილისა ქილილა და დამანასა შინა იგავი ბუთისა და ყვავისა"). ცნობილია, რომ ქილილა და დამანა (ასეთია ნაწარმოებში გამოყვანილ ორ მთავარ მოქმედ ტურას სახელი) წარმოიშვა ინდოეთში და გადაითარგმნა ფაქლაურად ხოსრო - ანუ შირვანის (531-579 წწ.) დროს. ფაქლაურიდან ის გადაითარგმნო იქნა არაბულად, რის შემდეგ ფაქლაური ტექსტი ძალე დაიკარგა კიდევ.

შესაძლებელია, რომ ჯუანშერი იცნობდა ქილილა და დამანას ამ ფა-
ლაურ თარგმანს. შესაძლებელია ისიც, რომ ამ ნაწარმოების ნაწილი
მანც V-VI საუკუნიდან წარმოდგენილი იყო ქართულად.

ბერძნების (აღმოს. რომის) იმპერატორთა შესახებ ჯუანშერის
ქმონდა არაზუსტი წარმოდგენა. ვახტანგის მეფობის უკანასკნელი ხანის
შესახებ ის წერს, რომ ბერძენთა მეფე სიმამრი ვახტანგისი, მოკვდა და
დაუგდა ზენონ, ძე მისი მეფედ (გვ. 203). ნამდვილად კი ზენონ (474,
477-491წწ.) იყო სიძე და არა ძე თავისი წინამოადგილის იმპერატორ
ლეონ I-ისა (მეფობდა 457-474 წლებში).

ჯუანშერის ნაწარმოების დეტალურად შესწავლა ცხადყოფს,
რომ ავტორის უცვლელად ხელთ ქმონდა რაღაც ძველი ისტორიული
თხრობა, რომელიც საკმაოდ ზრცლად და ასე თუ ისე ზუსტად აღწეს-
ავდა ვახტანგის დროინდელ ფაქტებს. ზოგი ნიშნები ამისი ზემოთ
ნაჩვენები იყო და ამასვე ამტკიცებს ქვემოთ მოცემული ფაქტები, რო-
მელნიც სადაც კი ამისი შეფერების შესაძლებლობა არის) უდგებიან
სხვა ქვეყნების საისტორიო წყაროების მონაცემებს. ჯუანშერის ხელთ
არსებული ქართული წყარო დაწერილი უნდა ყოფილიყო VI საუკუნის
დასაწყისის ახლოს.

გურჯანის ქვეყანას (კასპიის ზღვის სამხრეთ აღმოსავლეთ
სანაპირო მხარეში) ჯუანშერი იხსენიებს ფორმით ჯორჯანეთი. ერთი
შეხედვით ეს მოგვაკონებს ამავე მხარის შემდეგდროინდელ არაბულ
სახელწოდებას ჯურჯან. მაგრამ ეს სახელი შესაძლებელია არაბებს
თვითონ ქმონდეთ წაღებული ერთ-ერთი ირანული კლოდან. ამისი
მჩვენებელია ამ სახელის ფაქტობრივი ფორმა ვარჯან, რომლის პარალე-
ლურად დადასტურებულია ფორმა გურჯან. ამის მიხედვით ადგილო-
ბრივად შეიძლება წარმომდგარიყო გურჯან, ვარჯან, ჯურჯან.

შუამდინარეთს ჯუანშერი იხსენიებს არაბული სახელწოდებით
ჯაზირა, მდინარე ტიგრი აგრეთვე არაბული სახელწოდებით დიჯლა
არის მოხსენებული. უკვლავური ეს უცხვარევე ჰყოფს, რომ ჯუანშერი
არაბების დროინდელი ეპოქის მწერალია, როდესაც არაბული კულ-
ტურის ნორმების ფეხისმოკიდებამ ქართველთა ცხოვრებაში, სხვათა
შორის, შესაძლებელი გახადა არაბული სიტყვების შეტანა ქართულ
სალიტერატურო ენაში. მაგრამ ვარდა ამისა მის ხელთ იყო სხვა
ნაწარმოებებიც, რომლებსაც ის ეყარებოდა. ერთი ასეთი თხზულებ-
ათავანი მოხსენებულია თვით ნაწარმოებში, სახელდობრ წიგნი ნე-
ბროთის შესახებ.

ამ წიგნიდან ავტორს ციტატაც მოჰყავს. საყურადღებოა, რომ ნებროთის წიგნს იცნობდა მეფეთა ცხოვრების რედაქტორ-ავტორიც, ეს ჩანს იქიდან, რომ ამ რედაქტორის მიერ სიდიონის თქმულში ნებროთის განსარსელი მოგვის ხვარას განკურნების შესახებ შეტანილი ურცელი თხრობა ნანა დედოფლის განკურნებისა და ავრუთვე მირიან მეფის მიერ ქრისტიანობის გამოძიების შესახებ იხსენიებს წიგნი, რომელი ჰქონდა მირიან მეფესა ნებროთისი¹⁴. ამ წიგნიდან ლეონტის მოჰყავს ციტატა: "მე ვარ მიქაელ, რომელი დადგინებულ ვარ ღმრთისა მიერ მთავრობასა ზედა" და სხვა (გვ. 105). ეს ციტატა სიტყვესიტყვით უდგება ჯუანშურის მიერ მოყვანილ ადგილს იმავე ნებროთის წიგნიდან (გვ. 162), რაც ამტკიცებს, რომ ორივე ციტატა ამოღებულია ქართულად არსებული ნებროთის წიგნიდან. მამასადაძე ჯუანშურის დროს უკვე უფილა ქართულად გადათარგმნილი ნებროთის წიგნი. აღსანიშნავია, რომ ხსენებული ციტატა არ მოიპოვება აპოკრიფულ თხზულებამი "თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ვერებისი თარგმანი დაბადებისთვის ცისა და ქუეყანისა"¹⁵. ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ წინააღმდეგ ლიტერატურაში უკვე გამოთქმული აზრისა (კორნ. კეკელიძე - ლეონტი მროველის ლიტერატ. წყაროები), ხსენებული თხზულება ვერუძისა არ უნდა იყოს ნებროთის წიგნი. უკანასკნელის სახელით ქართულად ცნობილი უფილა, როგორც ჩანს, სხვა ძველი ქრონოგრაფიული თუ აპოკრიფული თხზულება, რომლის რაობა ჯერ კიდევ საძიებელია.¹⁶

აღსანიშნავია, რომ მოუხედავად მთელი ნაწარმოების ეპიკური ხასიათისა ავტორს მასში შეტანილი აქვს ლიტერატურულად ნასესხი მასალაც. მაგ., არაკები თხრობაში ვახტანგის სინდეთზე გალაშქრების დროს, ჯუანშური, რასაკვირველია, ეყარება ისტორიულ წყაროებსაც, ერთი ასეთი მისი წყაროთავანი არის მოქც. ქართის ქრონიკა, რომელსაც ის ხშირად იმეორებს სიტყვესიტყვით. ამის მაგალითებად შეიძლება მოტანილ იქნეს: ვახტანგ მეფისათვის მთავარებისკომპლის მიერ ფეხის პირში ჩარტყმევა, შუმანიკის წამების ბაყურ მეფის დროისთვის მიკუთვნება, ცნობა ერეკლე იმპერატორის დროს ერისთავ ჯიბლუს მიერ "კალას გამოღების" შესახებ.

საერთოდ კი, უნდა ითქვას, რომ ჯუანშურის ნაწარმოები, მისი ზემოთ აღნიშნულ თხრობითი თავისებურების მოუხედავად, წარმოადგენს

¹⁴ . ქართლის ცხოვრება. შარამ დედოფლის ვარიანტი. თბ. 1901, გვ. 796-849.

¹⁵ . ს. კეკელიძე. საისტორიო ძიებანი. გვ. 113-119.

სათანადო კრიტიკული მიდგომით მეტად საყურადღებო ნაწარმოებია წყაროს. ვერ ერთი, ჯუანშერის მიერ გადმოცემული ფაქტები, ქართ-ბოლური დეტალების ჩამოშორებით, ზოგადად დასტურდება წყაროებით. შეიძლება, ეს ნაწარმოები იძლევა ყოფაცხოველურ საზრისით საყურადღებო მონაცემებს, რომლისდაგვარაი სხვა ქართულ წყაროებში არ მოიპოვება (მაგ. სამხედრო საქმის დარგში, უმაღლესი რჩევის და მართებლობის საკითხების სფეროში და სხვა). და ბოლოს, ჯუანშერი უყრადღებს იქცევს როგორც მწერალი, რომლის ნაწარმოებში ბლომად არის გაბნეული მონაცემები ძველი ქართველი საზოგადოების იდეურ და პოლიტიკურ მიმართებათა გასაცნობად. ამიტომ ჯუანშერის ნაწარმოები საჭიროებს დეტალურ და სხვადასხვა მხრივ შესწავლას.

4. ჯუანშერის ცხოვრების დრო.

ჯუანშერის ცხოვრების დროის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი:

„ქართლის ცხოვრებაში“ არჩილის წამების ამბავს მისდევს ასეთი მინაწერი: წიგნი ეს ქართველთა ცხოვრებისა აღიწერებოდა ეპითი ეპამდ ვიდრე ვახტანგისამდე ხოლო ვახტანგ მუფსითვან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანამან. მისწულის ქმარმან წმინდისა არჩილისმან, ნათესავმან რვეისმან, შირიანის ძისამან. (ვგ. 248). ეს მინაწერი ცხადყოფს, რომ ამ სიტყვების წერის დროს, „ქართლის ცხოვრების“ თავი ნაწილი უფრო მეტად შედგებოდა ეპიზოდურ ცალკე მოთხრობათაგან. მამასადაბე, ეს თავი ნაწილი მატეანეში წამოღვენილი იქნებოდა დაახლოებით იმ საფუძველზე, როგორც ეს უწყებულებამია (ქართლის პირველ მეფედ აზის აღიარებით). ამიტომ ჯუანშერი უნდა ცხოვრებულებიყო არა უადრეს IX საუკუნისა. მაგრამ, რადგანაც მეფე არჩილი მოკლულ იქნა 672 წელს, ამიტომ ის ვერ იქნებოდა ამ არჩილის მისწულის ქმარი. პართლავ, „ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანში, რომელიც მოდის 1130 წლის ახლო დროის ქართული რედაქციიდან, ჯუანშერი ამ ადგილას დასახლებულია მარტოოდნ სახელით და არაა ნათქვამი, რომ ის ჯუანშერიანი იყო და არჩილის მისწულის ქმარი. ცნობა ჯუანშერის ჯუანშერიანობის შესახებ და სს. XII საუკუნეში უნდა იყოს შეცდომით ჩამატებული უცნობი პირის მიერ (არჩილის ცხოვრებაში მატეანეშივე მოხსენიებულ ჯუანშერ ჯუანშერიანის ანალოგიით). ეს ჩანს შემდეგიდან:

“ქართლის ცხოვრება” თავდაპირველად თავდებოდა დაეთ ან მამუნებლის მეფობით, ხოლო დაეთის მეფობის აღწერილობა მისსავე მოძღვარს არსენ ბერს⁸ და დაწერილი უნდა იყოს მდგომარეობის სიკვდილის შემდეგ, 1126-1130 წლების ახლოს. ქართლის თავისი ამ პირვანდელი სახით მოწვენილია XII საუკუნის მისი სომხური თარგმანის სახით, რომელშიაც ნინოს ცხოვრება მოთხრობილია პირველი პირით, როგორც ვითომ სიკვდილის წინ თვით ნინოს მიერ მოთხრობილი. “ქართლის ცხოვრების” ვერცერთ ნაწილზე არაა ნაწერს, რომლის ტექსტი მოდის სულ ცოტა XIII საუკუნის დასაწყისიდან, ნინოს ცხოვრება მოცემულია მესამე პირით. ნინოს ცხოვრების ტექსტის ეს გადაკეთება პირველი პირიდან მესამე პირზე შესრულა არსენმა (შესაძლებელია დაეთ აღმამუნებლის მემკვიდრე ან სხვა არსენმა) დიმიტრი მეფის დროს, მაშასადამე 1140-1155 წლების ახლოს. აქედან გამომდის, რომ “ქართლის ცხოვრების” ძველი სომხური თარგმანი შესრულებულია თითქმის მამუნვე, როდესაც არსენ ბერმა დაწერა დაეთ აღმამუნებლის მატთან, ე.ი. 1130-1140 წლების ახლოს, დაახლოებით იმავე ხანაში, როდესაც არსენმა დიმიტრი მეფის დროს ნინოს ცხოვრება პირველი პირის თხრობიდან გადაიტანა მესამე პირზე ან ოდნავ გვიან (1150-1160 წლების ახლოს) მომზადდა “ქართლის ცხოვრების” ის ვარიანტი, რომელიც საფუძვლად უდევს ანასეულ ხელნაწერს, რომელიც ნინოს ცხოვრებას იძლევა მესამე პირის თხრობით. “ქართლის ცხოვრების” ტექსტში ნინოს ცხოვრების ამ ვარიანტის შემოტანას შეუძლო მოეცა ყალბი განმარტება ჯუანშერ ჯუანშერიანის შესახებ, თითქოს ის უოფილიყო არჩილის ძმისწულის იმავე სახელის ქმარი, რომელიც მართლაც მოხსენებულია მატთანის ტექსტში.

დამახასიათებელია, რომ ჯუანშერი იხსენიებს ვახტანგ გორგასალის მიერ გაშენებულ სვეტიცხოვლის ტაძარს დიდ სიონად იმგვარად, რომ მან თითქოს არაფერი იცის მელქისედეკ კათალიკოსის დროს ხუროთმოძღვარ არსაკისძის მიერ ამ ტაძრის მიმართ 880-890-იან წლებში ჩატარებული ძირითადი რეკონსტრუქციის შესახებ.

ყველაფერი ზემოთ მოხსენებულის მიხედვით ჯუანშერს ვახტანგ გორგასალის ცხოვრება დაწერილი უნდა ჰქონდეს IX საუკუნეში, უფრო IX საუკუნის შუაში.

⁸ ს. კეკელიძე, დაეთ აღმამუნებლის მემკვიდრის ვინაობა, ტფ. 1913.

5. აზრები და ლიტერატურა ვახტანგ გორგასალის შესახებ.

ვახტანგ გორგასალის ზოგი სთვლიდა ლეკვდარულ მკვლევარად. ოსტროვსკი 1838წ. ჟურნალში "Библиотека для чтения" მის შესახებ უარყოფდა ძველი ქართული მატრიანების რაიმე ღირებულებას.

კ. ლანგლუა (Essai de classification des suites monétaires de la Géorgie, Paris, 1860) ვახტანგ გორგასალის შესახებ წერდა: "როდესაც კითხულობ ვახტანგ გორგასალის ცხოვრების აღწერილობას და მის ამბებს, მაშინვე იცნობ მასში ერთ-ერთ პოეტურ ნათხზს, შექმნილს ვინმე ენთუზიასტის ფანტაზიის წყალობით. ვახტანგი იმ სახით, როგორც ის მატრიანეთა გამოყვანილი, არის უფრო ინდოელების ვაჭი, ანდა ფსევდო-ალექსანდრე, უფრო ნახევარ-ღმერთი, ნახევარ-გმირი, რომელიც გადაივლის ხოლმე აზიას და დაუმორჩილებს მას თავის ეპონებს, ვიდრე ტაციტის მიერ რამოდენიმე საუკუნის წინ ასე მკაცრად კვალიფიცირებული პატარა სახელმწიფოს მეთაური".

პეტერბურგელი პროფ. ვ. ბოლოტოვი 1897 წ. (Журнал заседаний совета С.-Петербургской духовной академии) არჩევდა ქართველების ძველი ისტორიის ფაქტებს და დაასკენდა, რომ ქართული მატრიანის მიერ აღწერილი ვახტანგ გორგასალი ლეკვდარული პიროვნება არისო.

ბ. მარი 1906 წელს რუსეთის საეკლესიო კრების მოსამზადებელ დაწესებამთ თავის მოხსენებაში საქართველოს ეკლესიის ისტორიიდან წერდა, რომ მემატრიანის მიერ ვახტანგ გორგასალზე გამოცემული ცნობები ლეკვდარულია, თუმცა ეს ვარაუბობა, მისი აზრით, სრულეპით არ სწევს საკითხს ვახტანგის სახელის მქონე მეფის მართლაც არსებობის შესახებო (Журналы и протоколы предсоборного присутствия, т. III, отд. II, протоколы, СПб, 1907, стр. 122).

უკანასკნელად 1958 წელს ლენინგრადში გამოცემულ წიგნში "ირანის ისტორია უძველესი დროიდან XVIII საუკუნემდე" ვახტანგზე მოცემულია იჯავახიშვილის და მისი სკოლის მიხედვით ცნობა მხოლოდ 483 წ. სპარსელებთან წარმოებული ომის შესახებ და შემდეგ დამატებულია: "შედეგ ვახტანგი გადაიქცა ლეკვდარულ სახედ, რომელიც შექმნილი იქნა თქმულებებსა და ლექსებში (Н.В. Пугулевская, А. Якубовский, И.П. Петрушевский, Л.В. Строева, Л.М. Беленицкий. История Ирана с древнейших времен до XVIII в. Л., 1958, стр.33).

ამ უარყოფით შეხედულებათა პარალელურად ვახტანგ კორ-
გასალზე ვითარდებოდა დადებითი აზრები, რომლებიც ამიდრებდნენ
ისტორიულ ცოდნას ამ ეპოქის შესახებ. პირველ რიგში მათ შორის ვე-
სანიშნავია მარი ბროსე, რომელმაც ქართლის ცხოვრების ფრანგულ
თარგმანს 1849 წ. მოუძღვნა მინაარსიანი შენიშვნები. ამ შენიშვნებიდან
სანიშნავად დავასახელებთ ერთს, რომელიც ექება ვახტანგის ლაშქრობის
შესაძლებლობას სინდისა და გურგანში. ეს შენიშვნა თავისი თანხმობით
ციტირებული აქვს ქართულად დიმიტრი ბაქრაძეს¹⁷ და ამიტომ აქ მოგვყავს
მისივე თარგმანით: სხვადასხვა გამხედრებას სპარსეთის მეფის
ფეროზის კასპის ზღვის აღმოსავლეთად გვიამბობენ საკმაოდ
დაწვრილებით ვიზანტიელი და აზიელი მწერალი და ამით მოწ-
მობენ ქართველთა მეტატიანის სინამდვილეს (ნახე ამაზე ლეოპოლდ
როს ბიზანტიის იმპერიისა, VII, 251-259). ფეროზი ჯერ ეომებოდა
ჰუნებს 466 წელს (იქვე IV, 252, 254, და შენიშვნები; VI, 267, 442,
459). როდესაც იმან გაილაშქრა ჰუნებზე კავკასიის მთებზე რომლებიც
აღმოსავლეთად კასპის ზღვისა ცხოვრობდნენ, რომელთა დედაქალაქი
გორგო გამოხატავენ ბერძნულის გამოთქმით არაბულ ჯორჯანსა.
ფეროზი შეიტყუეს ხეობაში, საიდანაც მხოლოდ მკაცრის პირობის
შეკვრით გამოიხსნა მან თავი. სინდის მეფის აპოლოგისტი ბერძენი
გვარწმუნებს, ვითომც სპარსეთის მეფე გამოიხსნას ტყვეობიდან იმპერა-
ტორს ზენონს. ფეროზმა იწყო მეორე ომი, რომელსაც მოიხსენიებს
აბულ-ფარაჯი და რომელშიაც იმას სხვა ბედისწერა ეწვია, — ასეთი,
როგორსაც გვიამბობს ქართული მატანიე იმ განსხვავებით კი, რომ ეს
უკანასკნელი ამ შემთხვევას უწევნებს სინდის, ბერძენი ავტორი კი
მახლობლად გორგისა, მამსადადამე ჯორჯანში. მეფე აქ მოიკლა 30-ის
შუღლით. სპარსეთის მისტორიკი თითქმის თანახმად ქართლის ცხოვრ-
ბისა (ლეოპოლდ, დასახელებული შრომა, VII, 251, შენიშვნა I) იტყვიან, ვითომც
ეს მომხდარიყოს ბაღსში, რომელიც იმ დროს ეკუთვნოდა ჰუნებს —
ამასთანავე ქართლის ცხოვრების წარმოდგენით ფეროზს ჰქვია თან პა-
ტრიკი ანუ ანტიპატრიკი ბერძენთა ლეონი და ვიზანტიელების თქმით
მას ახლდა დესპანი იმპერატორის ზენონისა სახელით ვესევი (ლეოპოლდ,
იქვე 252).¹⁸

¹⁷ . ვახტანგ კორგასალის ისტორია, თბ., 1865, გვ. 99.

¹⁸ . M. Brosset *Histoire de la Géorgie*, I, SPb, 1849, p. 189, n. 1.

დომ. ბაქრაძეს, რომელსაც მოსყავს ეს შენიშვნა, ვახტანგ გორგასალის მბრძოლესთან ერთად მიიზნია სახეებით ისტორიულ პიროვნებად და ჯუანშერის ნაწარმოებშიც, ზღაპრული და ამჟამად უცნობი დეტალების გამოკლებით, უკრადლების ღირსად. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ის იქვე (გვ. 102, შენიშვნაში), რომ ვახტანგი იყო ახოვანი და განუთარებელი ეს აზრია წარმოთქმული თვით რაუდენის ცხოვრებაში; ეს აზრივეა შემდეგ მთელს ქართველობაში და თვით ვახტანგის დროის სომხეთის საზოგადოებაში. მაგრამ ამ ახოვანებას არ შეუძლო იმ დროს, როდესაც ვახტანგის ხელში იყო შოლოდ ერთი ნაწილი საქართველოსა არავითარი წინააღმდეგობა ეჭვებინა სპარსელებისათვის. იმასაც ვფიქრობთ, რომ მიწვეული სპარსეთის მეფისაგან მონაწილეობის მისაღებად სპარსეთის მოსახლეურე პუნებთან ანუ ქართლის ცხოვრების ხაზარებთან, ვახტანგი ქართული ჯარით ახოვანებას აღმოაჩენს და სახელგანთქმული დაბრუნდება. ჩვენ ამ აზრს იმაზედაც ვამყარებთ, რომ იმისი ცხოვრების უმთავრესი შემთხვევანი არ არიან ისტორიის წინააღმდეგნი და ვარდა ამისა ქართლის ცხოვრების ავტორებს საზოგადოდ ჩვეულებად არა აქვთ, როგორც აქამდე შენიშნავდა და შემდეგაც შენიშნავს მკითხველი, სიცრუით საუბარი საქართველოს ისტორიულ პირებზე და საზოგადოდ ისტორიულ სიმართლეზე ვარდა იმ შემთხვევისა, როდესაც იგინი სცდებიან.

ამავე აზრს იმეორებს დომ. ბაქრაძე თავის წიგნში ისტორია საქართველოსი, რომელშიდაც ვახტანგის მართებლობას დათმობილი აქვს 15 გვერდი.¹⁵

მთავარი ლიტერატურა ვახტანგ გორგასალის ხანის შესახებ არის შემდეგი:

მარი ბროსე, დასახ. შრომა, I, 1849, გვ. 148-200. (ეს არის ჯუანშერის მოთხრობის ფრანგული თარგმანი, მაგრამ ვრცელი და მნიშვნელოვანი შენიშვნებით); იხ. კიდევ მისივე Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie, Spb, 1851, pp. 67-80 (ელიშვი, ლაზარე ფარაბელის და სხვათა ცნობები).

მბროსე, საქართველოს ისტორია დაწერილი 1855 წ. დაბეჭდილია ქართული თარგმანი, ტფ. 1895, I, გვ. 70-84.

დომ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფ., 1889, გვ. 162-177.

მეჯანაშვილი, საქართველოს ისტორია, I, ტფ., 1906, გვ. 201-226.

¹⁵ დომ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფლისი, 1889, გვ. 162-177

იჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, I, 1908, გვ. 144-145, მორე გამ. I, 1913, გვ. 188-191; იმავე წიგნის მეოთხე გადაკეთებულ გამოცემაში (1916) გვ. 240-243, 286-292, 332-348 და მეხუთე გამოცემაში 1960, I, გვ. 239-242, 287-291, 330-349.

ისტორიის ინსტიტუტის სამუშაო სკოლის საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოში (1943) ვახტანგ გორგასალის ხანას დათმობილი ჰქონდა გვ. 94-96 (იგივე ტექსტია იმავე წიგნის შემდგომ გამოცემებში 1946-1950 წლებში ქართულად და რუსულად). ხოლო იმავე სახელმძღვანელოს მორე რედაქციაში (1958 და 1960 წლებისა) იგივე საკითხი მოიცავს გვ. 77-79 და 66-69 (დამხმარე წიგნში 1958 წლისა, გვ. 93-97).

ვახტანგ გორგასალის შესახებ არსებობს ჩემი მოკლე პოპულარული მონოგრაფია მოსწავლე ახალგაზრდობისათვის (სარგის კაკაბაძე, ვახტანგ გორგასალი, თბ., 1959, 83 გვ.).

6. ჯუანშერის ნაწარმოების წინა და მომდევნო პერიოდის მატრიანეები.

როგორც მოხსენებული იყო, ჯუანშერის ნაწარმოების წინ მოთავსებულია მთელი თხრობა დაწყებული უძველესი დროიდან ვიდრე მორდატ მეფის წაყვანამდის ბაღდადს. ეს ნაწარმოები მეტწილად კომპლიმენტურია, მასში შედის თხრობა მამათა და ნათესავთა შესახებ, ექვსი ცალკე თხრობა ძველი ხანის მეფეების შესახებ, მასშივე ყოფილა ნინოს ცხოვრების ძველი ვერსია (IV საუკუნის პირველი მესამედის თუ მეოთხედისა), რომლისგან შემდგომ გადაკეთებულს დაუტოვებია მხოლოდ ორი ნაწყვეტი ამიტომაც სწორად აღნიშნავდა მატრიანემ ძველი დროის ავტორი, რომ წიგნი ესე ქართველთა ცხოვრებისა აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად.

ჯუანშერის ნაწარმოებს მოჰყვება მეფეების ცხოვრება დაწყებული ვახტანგის შვილის დამიდან ვიდრე არჩილის შვილ ჯუანშერამდე მას ერთ ადგილას გაკეთებული აქვს ასეთი შენიშვნა: "ესე არჩილის წამება და მეფეთა ცხოვრება, ნინოს /მორ/ ქართლის მოქცევა ლეონტი პროველმან აღწერა" (გვ. 244). არჩილის წამების აღწერა მართლაც ტექსტშია მოთავსებული. მასვე დაუწერია ქართულად, როგორც ჩანს, სირიაში ანდა სირიული დედნიდან გადმოუთარგმნია ქართულად ნინოს ცხოვრების ვრცელი მეტაფრასტული ცხოვრება, რომელშიდაც თხრობები თვით ნინოს და სხვათა სახელით პირველი პირით არის

დაწერილია
ქართლში
მოსვლიდან 404 წლის შემდეგ, ე.ი. 505+404-909 წელს (მათი მოხელა
მოსდა ქართლის მოქცევიდან მეორასე წელს). აბიჯომ ლეონტი პროფ-
ელის მიერ მატეანეში ჩართულ (ნინოს ცხოვრების) და მიმატებულ
ნაწარმოებთა დაწერა მართლაც შეიძლება მივეუთვნოს, როგორც ეს
თავის დროზე იყო ნაშეუნი, 900-920 წლებს²¹ ან უფრო 910-920
წლებს.

ბ) არაღიგნობრივი მიზნების

7. ქართული მწიგნობრობის საწყისები.

ჩვენში ქრისტიანობის დამკვიდრების (306 წ.)²¹ დროისათვის ქართულ ქვეყნებს, წამყვანი მხარეების სახით, უკვე ჰქონდა მაღალგანვითარებული ცხოვრება, სოციალური წყობილება და კულტურაც. ჯერ კიდევ I-II საუკუნეთა მიჯნაზე ჩვენს ქართველებს ჰქონდათ ისტორიული ქრონიკა, რომლის შემოკლებულმა ექსცერპტმა მოაღწია ჩვენამდე მოქცევა ქართლისაჲს ქრონიკაში. შემდგომ საუკუნეებში (ვარაუდით II საუკუნეში ჩვენს ვართი) დაწერილი უნდა იყოს ვექსი ცალკე თხრობა ზოგი მეფეების შესახებ. ეს თხრობანი შეტანილია მატეანეში.²² ფარნავაზის დროიდან ვიდრე I საუკუნემდე ჩვენს ვართი და ნაწილობრივ შემდეგმაც ჩვენში ხმარებაში იყო არამეულ-ქართული დამწერლობა: სიტყვებს სწერდნენ არამეულად და კითხულობდნენ კი, ზოგიერთი თავისებურების მიმატებით, ქართულად (ასე იყო სპარსეთშიც, სადაც სწერდნენ არამეული ნიშნებით, მაგრამ კითხულობდნენ ფაქლურად (ასე ეწოდებოდა შუა სპარსულს).

გარდა ამისა მხედველობაში მოსაღებია ის, რომ ბიბლიის ქართული პირველი თარგმანის მოწვენილი ტექსტები თავის ტერმინებით

²⁰ . ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძეგლები, გვ. 93-91 განსაკუთრებით გვ. 92.
²¹ . ქრისტიანობის ჩვენში დამკვიდრების თარიღად სხვა ავტორებს მიერ მიხეული იყო 327, 337, 355 წლები.
²² . ამის შესახებ, იხ. ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძეგლები, გვ. 75 შედგ. დათარგმნა აქ შეწერილია.

თვალსაზრისით და ამჟამად დამორბეულია ქრისტიანობის ჩვენი გამარჯვების ხანას (III-IV საუკუნეს) და უფრო ადრე უნდა იყოს შესრულებული. ხოლო ამ თარგმანის შესრულებისას ქართველებს, საფორმაციო უკვე ჰქონდათ თავისი საკუთარი ანბანი. ამის მიხედვით ქართველები III-III საუკუნეებში მანც ხმარობდნენ ბერძნულ ენას თავისი დამწერლობით, შუა სპარსულის (ფაჰლავრის) შვავეს დამწერლობას მისი ქართულად წაკითხვით და საკუთარ ქართულ ანბანს, რომელიც ფერფერობით ყველა ბგერისთვის არ შეიცავდა ასოებს. სამწუხაროდ, ასეთი საკითხების გადაწყვეტას აძნელებს მასალების მეტისმეტი სიმცირე.

ქართველებში რამოდენიმე დამწერლობის ხმარება არაფერს მოულოდნელს არ წარმოადგენს. სპარსეთში III საუკუნის მეორე ნახევარში დამწერლობისათვის ხმარობდნენ ბერძნულ ენას, შუა სპარსულს არამეული დამწერლობით და მეორე გარდამავალი საფეხურის შუა სპარსულს (ეგრეთ წოდებულ სასანიანთა ხანისას).

IV საუკუნის ბოლოში (უკანასკნელი აზრით 393 წელს) სომხეთში განმანათლებელ მქსროპის (მამთოციის) შეთხებით ჩამოყალიბდა ახალი სრულყოფილი ანბანი. რომელიც სომხური ენისათვის მოქმედობს აქამდის. მქსროპის მოწადე იყო ჯაყა (სომხური დამწერლობით ჯალა, რომელიც შეიძლება წაკითხულ იქნეს როგორც ჯალა-ც). რომელმაც (მქსროპისავე მოწადის კორიუნის სიტყვით) შეადგინა ანბანი ქართული ენისათვისაც. ეს იყო გადაკეთებული წინანდელი ანბანი, შეცვებული ხმოვანი ბგერებისათვის ბერძნული ანბანის შვავეს შესატყვისი ასოებით (ე. ი. ო, ოვ = უ) და აგრეთვე ახალი ასოებით რთულთანხმოვანი ბგერებისათვის (ყწ, ჭ, ჯ, კ და სხვა). ერთი სკოლიდან წარმომავლობით აიხსნება, რომ სომხურში და ქართულში რიგ ასოებს ჰქონდათ იდენტური ან ახლო შვავესებითი სახე (მაგ. კმნსფქწ). ქართული ანბანი ჩამოყალიბდა 393-395 წლებში (399 წლიდან უკვე გვაქვს ბოლნისის სიონის წარწერები). ეს ანბანი იყო სრულყოფილი იმ მხრივ, რომ ყოველ ქართულ მამინდელ ბგერას ჰქონდა თავისი გამოსახულება, რადგანაც ანბანს ჰქონდა მოპრგვალო გამოსახულება, ამიტომ მას დაურქვა სახელად მგრგლოვანი ანბანი. ამ მგრგლოვან ანუ როგორც ბოლო ხანებში მას ეძახდნენ, ასომთავრულ ანბანიდან 800 წლის ახლო დროში წარმოსდგა ეწ. ნუსხა ხუცურის, ხოლო ნუსხა ხუცურიდან XI საუკუნის პირველი მესამედის ახლოს - მხედრული ანბანი.

8. რომის იმპერია და სპარსეთის მონარქია ქართული ქვეყნების მიმართ.

ქართული ქვეყნების მეზობლად ამ ხანაში იყო ორი დიდი სახელმწიფო – რომის იმპერია და სპარსეთის მონარქია. რომის იმპერიის დასავლეთ ნაწილში ლათინური კულტურა იყო გაბატონებული, აღმოსავლეთ ნაწილში კი – ბერძნული.

IV-V საუკუნეებში რომის იმპერია ნელ-ნელა მიეკნებოდა დაცემისაკენ, მაშინ როდესაც სპარსეთის მონარქია ძლიერდებოდა და წინ მიდიოდა. იმპერატორი იულიანე სპარსეთის წინააღმდეგ ლაშქრობის დროს (363 წ., თანადამხედური ამიანე მარცელლინის დამოწმებით (XXIV, 3,3) გაჯავრებული მიმართავს სიტყვით თავის მოძრებებს: 'აი, თქვენს წინ არიან სპარსელები, რომელთაც საჭიროზე მეტი აქვთ ყველაფერი. მათი სიმდიდრე შეიძლება გადმოვიდეს ჩვენს ხელში, თუკი ჩვენ შევეართებთ ერთსულოვნობას და მამაცობას. დამოფრთხვით, რომ რომის სახელმწიფო თავის უზარმაზარ სიმდიდრეთა შემდეგ ჩაგარდა უკიდურეს სიღარიბეში. ეს მოხდა იმათი წყალობით, ვინც პირადი გამდიდრების მიზნით ასწავლეს ხელმწიფეებს იმიდან დაბრუნება ბარბაროსებისაგან ოქროთი მშვიდობის ყიდვის პირობით. ხაზინა დაცარიელდა, ქალაქები გაუკაცრიელდნენ, პროვინციები გაძარცვულია.'

395 წლიდან რომის იმპერია, მანამდისაც IV საუკუნეში გაყოფის ვზახე მყოფი, საბოლოოდ გაიყო ორ ნაწილად: დასავლეთ და აღმოსავლეთ რომის იმპერიად. დასავლეთი იმპერიის მთავარ ქალაქად რჩებოდა რომი, აღმოსავლეთისად კი ითვლებოდა კონსტანტინოპოლი (330 წელს ის იმპერატორმა კონსტანტინემ გახადა თავის რეზიდენციად). საიმპერატორო კარზე დაქირავებული ჯარის უფროსმა, ერთ-ერთი გერმანული ტომის მეთაურმა ოდოაკრმა მოახდინა გადატრიალება და თვითონ ჩაივდო ხელში ძალაუფლება ეს წელიწადი ითვლება დას. რომის იმპერიის დასასრულის წელიწადად.²³

ამ ხანაში სპარსეთის მონარქია თანდათან ძლიერდებოდა და წინ მიდიოდა. იგივე ამიანე მარცელლინი გადმოგვცემს (XXIII, 6,4), რომ

²³. აღმოსავლეთ რომის იმპერია ოფიციალურად იწოდებოდა რომაელებსად ერთმანეთისაგან განსასხვავებლად ქვემოთ ჩვენ ჟმარობთ რომის შილიანი იმპერიისათვის და შემდეგ მისი დასავლეთი ნაწილისათვის გამოიქმნა რომისას (ლათ. Roma), ხოლო აღმოსავლეთი ნაწილისათვის, სადაც ბერძნული კულტურა სჭარბობდა, ეძღვიანებოდა ბერძნული ზედართავი სახელს *ρομαια*; – რომაელის მიხედვით. გამოიქმნა რომაელების სახელმწიფო და ასე სხვა სახელ ბერძნულში იგი გამოიქმნა რომაიონ ე.

სპარსეთი (ვითომ ჯერ არშაკუნიანთ დინასტიის დამწყობის არშაკის წყალობით, მაგრამ ასეთი ყოფილა მდგომარეობა ავტორის დროსაც) სახეა ქალაქებით, ციხეებით და სიმაგრეებით, რომ ის რისხვას წარმოადგენს მეზობლებისათვის, რომელთა წინაშე ის (არშაკს უწინარეს) ძრწოდა.

სპარსეთის ხელში იყო მსოფლიო ვაჭრობის გზები და სპარსეთი აწარმოებდა ვაჭრობას, როგორც ხელებით, ისე ზღვით ინდოეთთან და ჩინეთთანაც. ეს გარემოება ხელს უწყობდა საქალაქო ცხოვრების განვითარებას სპარსეთში. სავაჭრო ელემენტის გაძლიერების მიზნით და ახალ ხელოსანთა მოსაპოვებლად სპარსელები რომელების იმპერიის წინააღმდეგ ლაშქრობათა დროს აღებულ ქალაქებიდან ხშირად აწარმოებდნენ ხელოსანთა და სხვების აყრას და იძულებით მათ გადასახლებას სპარსეთში.

ეს ორი დიდი სახელმწიფო ახდენდა დიდ გავლენას ქართული ქვეყნების ცხოვრებაზე.

ზოსიმეს (V საუკუნის მეორე ნახევარი) ცნობების მიხედვით, ბიჭვინტას იმპერატორ დეცის (249-251 წწ.) დროს, ე.ი. ზუსტად III საუკუნის შუაში დიდი ძალებით ზღვიდან თავს დაესხნენ სკითები, რომლებიც რომეების გარნიზონის მიერ მოგერიებულ იქნენ (ბიჭვინტას კქონდა მაღალი ვალაყანი). მაგრამ იმპერატორ ვალერიუს (253-260 წწ.) დროს სკითებმა ზღვით კვლავ განაახლეს თავისი თავდასხმანი. მათ აიღეს ბიჭვინტა და საესებით განადგურეს ის. შემდეგ თავს დაესხნენ ფაზისს (ფოთს), მაგრამ აქ ვერას გახდნენ და შემდეგ გაემართნენ ზღვითვე ქალაქ ტრაპიზონზე, რომელიც აიღეს და სამონღად ააოხრეს. სკითების ამ ლაშქრობის შედეგი იყო ის, რომ რომის იმპერიამ ვერ შეინარჩუნა ეგრისი აფხაზეთითურთ და ეგრისის მთავარი (მეფე) დაუკავშირდა ქართლის სახელმწიფოს, რომლის ხელდებულ მდგომარეობაში ახლა ის მოყვა. ასეთი იყო მდგომარეობა ერთ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნის განმავლობაში. მორიანის დროს ეგრისი აფხაზეთითურთ ქართლის სამეფოს ხელქვეით იძულებოდა. ამიტომ ნინო ითვლებოდა ქრისტიანობის დამამკვიდრებლად ეგრისის მიმართაც (X საუკუნის სომეხთა კათალიკოსის იოანეს ცნობის მიხედვით და სხვა მასალებითაც). მაგრამ 369 წლიდან მდგომარეობა შეიცვალა. ამ წელს სპარსეთმა და აღმ. რომის იმპერიამ მათ შორის დადებული ხელშეკრულებით გაიყვეს ქართული ქვეყნები იმგვარად, რომ აღმ. საქართველო და სამცხე დარჩა

ქართლის მეფის ხელქვეით, რომელიც თავის შერივ სპარსეთის ვასალად გადაიქცა.

კლარჯეთი შავშეთითურთ, ვიდრე შავ ზღვამდე (მდ. ქარაიხის შესართავის არემი) ამ ხელშეკრულებით გამოეყო ქართლის სამეფოს და ქართლის მეფის ვარაზ-ბაკურის ნათესავით საურმაგით სათავეში მოექცა რომეების ხელქვეით. მას ერთგვარი შინაგანი დამოუკიდებლობა მანც კქონდა შინაარზუნებული.

რაც შეეხება დანარჩენ ქართულ სამხრეთ ქვეყნებს (ტაოს, სპერს, საერთოდ ჭოროხის ხეობას, ლაზეთს და ჭანეთს, ტრაპიზონის ვრცელ მხარეს და სხვა) ისინი იმყოფებოდნენ რომეების (ბერძნების) უშუალო მართებლობის ქვეშ.

დასავლეთ საქართველო ვერისის სამთავროს (ლაზიკის სამეფოს) სახით აღმ. რომის იმპერიის ხელქვეით მოპყვა.

ვერისის სამთავროს ლაზური მმართველი დინასტიის გამო ბერძნები უწოდებდნენ ლაზიკის სამეფოს. მასში შედიოდა დას. საქართველო მდ. ვერისწყლამდის (ღალიძგამდის). ვერისწყალმა თავისი სახელი მიიღო ქალაქ ვერისიდან, რომელიც მდებარეობდა შემდეგდროინდელი ბედიის ადგილას და მის ვარშემო (როგორც ჩანს, უფრო ახლოს მდ. ვერისწყალთან). როგორც ტოპონიმიკიდან ჩანს, თემებს დას. საქართველოს ბევრ ადგილას ეკავა დიდი ფართობი 15x10 კმ. და ამისდაგვარად, ახლანდელი ბედია, რომლის ტერიტორიაზე იყო ქალაქი ვერისი, დაშორებულია ღალიძგას 10 კმ. (ღალიძგა მეგრულად ნიშნავს სანაპირო, სასაზღვრო მდინარეს).

სამხრეთით ვერისის (ლაზიკის) სამთავრო მოდიოდა დაახლ. ქვლანდელ ჩაქვამდის.

ვერისის ხელქვეით იყო აფხაზეთი. არიანეს (II ს.) ცნობიდან ჩანს, რომ მის დროს (134 წ.) აფხილებს (ახლანდელ სოხუმის მხარეში) და აბასგებს (აფხაზებს) მათ ჩრდილო დასავლეთით (ბიჭვინტის მხარეში) ცალცალკე მთავრები (ბერძნულად ბასილევს - მეფე) ჰყავდათ. III და V საუკუნეში აფხაზეთა მთავრებმა გააერთიანეს აბასგ-აფხილების ქვეყნები და განაგრძობდნენ გამეგებლობას.

9. ქართველების ქვეყანა და მათი მეზობელი ქვეყნები ვახტანგ გორგასალის ხანისათვის.

ქართულ ქვეყანათაგან საკუთარი სახელმწიფო წყობილების მქონე იყო ქართლის სამეფო, ზევან ქართლის სამეფო, ვერისის

(ლაზიკის) სამთავრო და აფხაზეთის სამთავრო. სამხრეთი ქართული ქვეყნები აღმ. რომის იმპერიის (რომეების) მმართველობის ქვეშ იყვნენ.

ქართლის სამეფოში შედიოდა შიდა ქართლი, ქვემო ქართლი, კახეთი, ჰერეთი (მირიან მეფის დროიდან). შესაძლებელია ვაჟა-ფშაველას მეფის და მისი კარის რეზიდენცია იყო მცხეთაში. ქართლის სამეფო 369 წლიდან სპარსეთის მონარქიისაგან ხელღებულ დამოკიდებულებაში იყოფებოდა.

ქართლის სამეფოს აღმოსავლეთი საზღვარის საკითხი დაკავშირებულია გარდაბანის საკითხთან, რომელიც თხოულობს საეკლავო უსკურსს.

გარდაბანის მხარე ძამათა და ნათესავთა სქემით, მდებარეობდა გაიანის მხარის აღმოსავლეთით. ქართლოსმა ვითომ გარდაბოსს (გარდაბანის ეპონიმს) მისცა ხუნანი და უჩინა საზღვარი აღმოსავლეთ მდინარე ბურდუჯისა, დასავლეთ ქალაქი გაიანი და სამხრით მთა პირველ-ხსენებული და ჩრდილოთ მტკუარი ხლო გაიოსს მისცა ორბისციხე და სკორეთის მდინარიოვან (ე.ი. ვერეს წყალიდან) ვიდრე თავადმდე აბოცისა და ამან გაიოს აღაშენა ქალაქი გაიანი. აქედან ჩანს, რომ გარდაბანი მდებარეობდა მდ. დებედას ხეობის ქვედა ნაწილის ჩათვლით აღმოსავლეთით ვიდრე მდ. ბურდუჯამდე, რომელიც გაბათა აღმწერელის დროს საეკლავო იწოდებოდა (ახლანდელი ძვეამი). სომხური უსახლო გეოგრაფის მოკლე რედაქცია²⁴ (ე. პატკანოვის გამოცემა) ასახავს ისეთ მდგომარეობას, როდესაც მთელი გარდაბანი ალბანეთში შედიოდა და გეოგრაფისის სიტყვით სომხებისგან (ე.ი. სომხეთისგან) იყო წართმეული. აქ იგულისხმება IV საუკუნის პირველი ნახევრის ვითარება.

იმავე სომხური გეოგრაფის მეორე რედაქცია²⁵ (სუკრის გამოცემა) გარდაბანს გულისხმობს ორად გაყოფილს, სახელობრ გარდაბანის დასავლეთი ნაწილი — წოფის ხეობა (დებედას ქვედა ნაწილი), კოლბის და ძორის (აღისტევის, ახლანდელი აღისტაფას) ხეები ვიდრე ქალაქ მხარაკრტამდე (იგივე ხუნანამდე) ქართლის სამეფოს კუთვნიდა. გარდაბანის აღმოსავლეთი ნაწილი კი ალბანიაში შედიოდა.

აქ მოხსენებული მხარაკრტ უნდა იყოს იგივე ქუნანაკრტ. მოხსენებული, როგორც ეპისკოპოსის რეზიდენცია 462 წლის ახლოს ბაბგენ სომეხთა კათალიკოსის და გაბრიელ ქართლის მთავარეპისკოპოსის

²⁴ Армянская география, изд. К.Паткановым, СПб, 1877.

²⁵ Géographie de Moisé de Corène, Venise, 1881.

დროს. არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ ვისკოპოპის ამევე საიში მოხსენებული ეპისკოპოსი ტარსისა ჯერ ქართულიდან ბერძნულად და შემდეგ ბერძნულიდან სომხურად გადატანის²⁶ დროს სიონის დამახინჯებული ტაუშ, რომელიც შემდეგში იხსენიება²⁷ როგორც სავორდის მთავარი პუნქტი, ხუნანაკერტ (ქუნანაკერტ) არის იგივე ხუნანი (იყო კიდევ მეორე ხუნანი მდ. ხრამის მტკვართან შესართავის სამხრეთ ნაპირას).

ქართლის ხსენებული გეოგრაფიული აღწერილობა, რომელშიდაც თბილისი უკვე ქართლის ქვეყნის დედაქალაქად არის მოხსენიებული შედგენილი უნდა იყოს დაახლოებით 460-იან წლებში.²⁸

როგორც ჩანს, სომხეთის სამეფოს ძალზე დასუსტების და შემდეგ მთლად დაცემის ხანაში, მამსადაძე V საუკუნის პირველ მესამედში ან მალე ამის შემდეგ, გარდაბანის დასავლეთი ნახევარი მოყოლილა ქართლის ერთეულის ფარგლებში.

ასეთივე მდგომარეობა არის ასახული მესამე უსახელო სომხური გეოგრაფის თავდაპირველ წყაროში, რომელიც ფაქლავური უნდა ყოფილიყო და VI ს-ნისად ჩანს. ეს ფაქლავურად საგულისხმებელი წყარო იხსენიებს უდის ქვეყანას არწახსა (საჩენს, შემდეგდროინდელ ყარაბაქს) და მტკვარს შუა. ხოლო შემდეგ ასახელებს განძაკს (განჯას) თავისი ოლქით და ზაკამს ვიდრე ვაგის ველობამდის. შემდეგ იქვე მოხსენიებულია გარდაბანის ოლქი (სომხურად გავარი).²⁹

გარდაბანის ისტორია მოკლედ ისახება შემდეგნაირად:

აქემენიანთა სპარსეთის პირობებში (VI-IV საუკუნეებში ჩვ. ერამდის) გარდაბანი მოჰყვა გოვართა ერთეულში, რის შემდეგ ამ მხარეს ქართველები თავისად სთვლიდნენ. ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მამათა და ნათესავთა სქემაც გარდაბანის ეპონიმს ქართლოსისგან წარმომობილად სთვლის. როდესაც გოვარის საპიტიახშო სომხეთის მეფეებს დაემორჩილა (III საუკუნე ჩვ. ერამდის) გარდაბანი მინც ქართველების ერთეულში ითვლებოდა. IV საუკუნის შუაში ჩვ. ერთი გარდაბანი, როგორც მოხსენიებული იყო, აღბანეთში მოჰყვა, ხოლო მალე მისი დასავლეთი ნაწილი ქართლის მეფეს დაემორჩილა. ასეთი მდგომარეობა იყო

²⁶. შუაღ ს. კეპაძე ქართ. სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, 1924, წ. I, სადაც ამ აღწერილობის თარიღად IV საუკუნე იყო ნაჩვენებია.

²⁷. S. Saint-Martin. Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, Paris, 1819, II, pp. 414-415.

ვახტანგის დროსაც. შედეგში, მარზპანობის დროსაც ვარდამარს დასაულებით ნაწილი ქართლის სამარზპანოში ითვლებოდა, ხოლო არაბების დროს თბილისის ამირას ხელქვეით იყო.

ეროვნული

ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პუნქტს აღმოსავლეთ გარდასასრულად მოადგენდა ვაგი, რომელიც გადასურებდა ვაგის ვრცელ ველს, ზომით დაახლ. 160 კვ. კმ. ეს ველი აღწევდა მდ. აღისტეფ-აქსტაფადის ამ ველის დასაულებით მდებარე გრძელი მთის სახელი თურქული ფორმით გოგის მთა დადასტურებულია წიგნში *Обозрение российских владений за Кавказом*, СПб, 1836, ხოლო უფრო გვიან ლევ. ალიშანი აღნიშნავდა იმავე მთას კოკის ანუ ვაგის მთის სახელით. ამ საეპოიდ გრძელი (ოთხიოდე კმ) მთის ამპლტუდულ ერთ შევრვალზე იყო მონასტერი. სოფელ კოთის არეში (წერდა ს. ჯალალუანი *Наименования городов Грузии* წიგ. 1842, გვ. 157) აღმოსავლეთის მიმართულებით არის ვაგის დამტი (ველობი) და ამ დამტის შუაში - მთავართა მთავრის ვაპრაძის ციხე ამ ციხის მთის წვერზე არის წმ. მხედართმთავრის სარგისის ეკლესია, რომელიც გააშენა ნეტარძან მამაძან ჩვენმა წმინდა მესროპმა და დასდვა იქ კბილი წმ. სარგისის, რომელიც წამებულ იქნა სპარსთა მეფის შაჰუბის დროს. მისგან მომორებით ვადის მდ. მტკვარი და ეს იძლევა საუცხოო ხედსო.

კირაკოსიც იხსენიებს ვაგის წვერზე სურფ-სარქისის მონასტერს, ხოლო ვარდან დიდი აღნიშნავს, რომ ვაგის წვერზე მდებარე მონასტერი ბატონობს ვრცელ და უსაზღვრო ვაკეზე.

ამგვარად, ვაგის ციხე, რომლის მცირე ნაშთმა მოაღწია ჩვენამდის, მდებარეობდა კოთის (კოთ-ყენდის) პირისპირ აღმოსავლეთით (სულ შვიდიოდე კმ-ზე), ახლანდელ სოფელ დამ-სალაღლის ჩრდილო დასაულებით მდ. აქსტაფიდან დასაულებით 11-12 კმ-ის მანძილზე ვაგიდან მტკვრამდის აქ 16-17 კმ-ია სურფ-სარქისის ეკლესია, ახალი მიწებებით სახემეკვლილი აღნიშნულია რუკებზე.

ვარდან დიდი ვაგის ციხის ამენებას მაწერს ანისის სომეხთა მეფეს ვაგიკ I-ს (989-1020 წწ.), ს. ჯალალუანის მიერ მოხსენიებული ვაპრაძი უნდა იყოს თამარ მეფის დროინდელი ვარამ ვაგელი მხარგრძელი. ვაპრაძი მანც უნდა ყოფილიყო ციხის მხოლოდ შემკეთებელი. ისე კი ციხე ამ ადგილას მისი მეტად ხელსაყრელი ბუნებრივი მდებარეობის გამო ძველ დროშიაც არის საულისხმებელი. მესროპის მიერ ამ, როგორც ჩანს მამინაც სახელიან ადგილას, მონასტრის გაშენება იმის მო-

მასწავლებელია, რომ ვაგს თავიდანვე ქონდა თვალსაზრისი შიშველობა.

მეორე ქართული სახელმწიფო, რომელიც მოიცავდა (არა მხოლოდ ანად) სამხრეთ-დასავლეთ ქართულ ქვეყნებს, იყო ზვეთ ქართლის სამეფო, რომელსაც მატთანე იხსენიებს "ყოველი კლარჯეთი"-ს სახელით. სახელი "ყოველი კლარჯეთი" ამტკიცებს, რომ ამ ქრთულის ძირითად ქვეყნად ითვლებოდა კლარჯეთი, რომელთანაც მითვლილი იყო სხვა მიმდგომი მხარეებიც.

ძველი გეოგრაფიული ცნობები კლარჯეთის და მისი მიმდგომი ქვეყნების შესახებ არის შემდეგი:

მატთანე კლარჯეთს (თხრობაში ფარნაეზის შესახებ, აგრეთვე ჯუნშერიც) ვარაუდობს ვიდრე ზღვამდის. მაგრამ იგივე მატთანე არჩილის ცხოვრებაში იხსენიებს ცალ-ცალკე კლარჯეთს და ნივალს.

სამქსეთოს საეპისკოპოსოსის სია XV საუკუნის ანგლის სამწყსოში სთვლის. ნივალის - ხეეს გაღმა და გამოღმართს (იგულისხმება მდ. ჭოროხის მიმართ) გონიის სამძღვრამდინ. გონიის მხარე მამასადამე არ ითვლებოდა ნივალის ხეში. მატთანის სიტყვით არჩილ მუყემ 650-660-იან წლებში "აღაშენა ციხე საზღვარსა ზედა გურიისა და საბერძნეთისა". ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში გურიის ფარგლებში სთვლის ერგეს, ბათიშს და გონიოს. გონიოს მიმართ აქ ვახუშტის შეცდომა უნდა მოსდიოდეს, ხოლო რადგანაც ვახუშტის ჭანეთად მიანია ტერიტორია დაწყებული დაახლოებით ახლანდელი მაკრიალის დასავლეთით ოხვამეს მთიდან და მის დასავლეთით, გამოდის, რომ გეოგრაფიულად გურია ძველად აღწევდა მდ. ჭოროხის შესართავამდის, ხოლო ამის დასავლეთით შავი ზღვის სანაპიროზე დაწყებული გონიდან (ჭოროხიდან) ვიდრე მაკრიალის ჩათვლით იყო ცალკე ხევი (გონიოსი). თვით ლივანის ხევი იწყებოდა დაახლოებით ხვარამშის ხიდიდან და ითვლიდა ართვინსაც. ლივანის - ხევი თითქოს ითვლებოდა კლარჯეთის ნაწილად და მოიცავდა მდ. ჭოროხის ორსავე ნაპირს ვიდრე აჭარისწყალის შესართავამდის. ამის ქვემოთ ჭოროხის მარჯვენა მხარეს იყო გურია, ხოლო მარცხენაზე გონიოს მხარე.

სომხურად მოწვენილი უსახელო გეოგრაფია კოლხიდას ჩამოთვლის შემდეგ მხარეებს: მარგვისს, ვერისს, ლაზეთს და ჭანეთს. მარგვისად აქ იგულისხმება მდ. რიონის აღმოსავლეთით მდებარე მხარე. ვერისად რიონის და უფრო ცხენისწყლის დასავლეთით და ჩრდილოეთით მდებარე მხარე ლაზეთად, როგორც ეს გარკვევით არიანეს ცნო-

ზიდან ჩანს, გურია და ამასთან ერთად გონიოს მხარეც. ხოლო ჭანჭიჭის მორე სახელად ხსენებული გეოგრაფია ასახელებს ხალდიას, რომელიც მართლაც საგულისხმებელია ოსვაძეს მიიდან ვიდრე ტრაპიზონში. მხარის მიდგამადის (ათინეს და რიზეს სომხური გეოგრაფიის ჭანჭიჭის საგულისხმობის).

საკუთრივ კლარჯეთს ეკავა არტანუჯის მხარე, ხოლო "ყოველი კლარჯეთი" მოიცავდა კიდევ ლივანის ზევს და გონიოს მხარეს ვიდრე ზღვაამდის. II-IV საუკუნეებში, როგორც ეს ჩანს არიანეს თხრობიდან და უსახელო სომხურ გეოგრაფიაში დაცული ცნობებიდან, მათი ზღვის სანაპირო ჭოროხის შესართავის მხარეში ლაზებს ეკავა ხოლო მირდატ მეფის დროს (IV საუკუნის შუაში) მატიანეს სიტყვით კლარჯეთს ექცევა განსაკუთრებული ყურადღება - ამ მირდატმა აღამენა ეკლესია თუხარისისა ციხესა შინა და ეკესა კლარჯეთისასა არა იყო ეკლესია და მუნ დაადგინნა მღვდელნი მოძღვრად კლარჯეთს და მატა შეშვობა და შენება ერუშეთისა და წუნდისა ეკლესიათა. ხოლო ვარაზ-ბაქარის დროს განდგეს კლარჯნი ვარაზ-ბაქარისაგან და მიერთნეს ბერძენთა, დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი, ყოველი კლარჯეთი ზღვითგან არსიანთამდე. აქ იგულისხმება ქართლის სამეფოს გაყოფა ვარაზ-ბაქარს (ასპაურს) და საურმაგს შორის, როდესაც ამ სამეფოს ძირითადი ნაწილი ვარაზ-ბაქართ სათავეში მოჰყვა სპარსეთის ხელქვეით, ხოლო დასავლეთი ნაწილი კლარჯეთ-მეშეთ-ერუშეთით დარჩა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ხელქვეით (369 წ.). რადგანაც აქ უკვე ლაპარაკია დიდ კლარჯეთზე ვიდრე ზღვაამდის, ამიტომ საფიქრებელია, რომ სწორედ ამ დროს რომეებმა დაუთმეს საურმაგს გონიოს მხარე გასავალით ზღვისაკენ.

საურმაგის მთავრობა (თუ მეფობა) ამ მხარეში არის საგულისხმებელი 368 წლიდან ვიდრე 380 წლის ახლო დრომდე მას მოჰყვა პეტრე ქართველის ასურულ ცხოვრებაში მოხსენიებული მეფე ბუზმირ I (მოსმარის) (380-405 წწ. ახლოს), რომელიც საფიქრებელია, იყო საურმაგის შვილი, ხოლო ამ ბუზმირ I შემდეგ იყო ბუზმირ II (მოსმარის) 405-437 წწ. ახლოს. ბუზმირ II შემდგომი მმართველის სახელი არაა ცნობილი. 470 წლის ახლოს ეს სახელმწიფო შეიერთა ვახტანგ გორგასალმა.

ეკლესიურად ქართული ქვეყნები განაწილებული იყვნენ შემდეგნაირად: ქართლის სამეფო რელიგიის ხაზით ეპორჩილებოდა ქართლის მთავარეპისკოპოსს, რომელსაც რეზიდენცია მცხეთაში ჰქონდა

(სეკტიცხოველის ცკლესია წარმოადგენდა საკათედრო ტაძარს). ეგრძეს და აფხაზეთი ცკლესიურად ეპორჩილებოდნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს.

ეროვნული

რაც შეეხება სამხრეთ ქართულ ქვეყნებს, ზონობის მხარეები შევშეთ-კლარჯეთითურთ ეპორჩილებოდნენ იშხანის ქართველ კათალიკოსს (იშხანი ტაოში მდებარეობდა). ეს საკათალიკოსო დაარსდა 325 წლის შემდეგ ამის ახლო ხანს. ამ ცკლესიის მოსაწყობად სეკიალურად ჩამოვიდა ანტიოქიის პატრიარქი ეესტათი. ამგვარად, ტაოში უკვე იყო კათალიკოსი, როდესაც მცხეთაში ცკლესიის მეთაური ვერ კიდევ მხოლოდ მთავარეპისკოპოსის წოდებულებას ატარებდა. იშხანის ქართული საკათალიკოსო გაუქმდა 639 წლის ახლოს, როდესაც მისი უკანასკნელი კათალიკოსი ნერსე (ქართველი) გახდა სომხეთის კათალიკოსად.

შანეთი და ტრაპიზონის მხარე ცკლესიურად თავიდანვე ეპორჩილებოდნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს.

ქართული ქვეყნების აღმოსავლეთით ძველად მდებარეობდა ბერძნული გამოთქმის ალბანია, ძე სომხ. ალვან-ქ (მრ. რიცხ.). ქართველები მას ეძახდნენ ჰერეთს. ამ ჰერეთის ერთი ნაწილი (მდ. ალაზანის მიმდგამი მხარე ვიდრე ნუხამდის) ბირიან მეფის დროიდან შეუერთდა ქართლის სამეფოს. იქ უკვე ფეხმოკიდებული იყო ქართული კულტურა და ამიტომ მას შეიძლება ეწოდოს ქართული ჰერეთი. ამ ქართული ჰერეთის აღმოსავლეთით და მდ. მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე მხარეს დაერქვა სახელად მოვაკანი.

მოვაკანი თავისი დამოლოებით ირანული სახელია (ასეთი დამოლოება არის სომხურშიაც) და ნიშნავს მოვის ადგილს და ქვეყანას. ვინ იყო ეს მოვი და რატომ დაერქვა მისი სახელი მთელს მხარეს, არ ჩანს. ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ სახელი მოვაკანი მხოლოდ ქართულად არის ცნობილი. სხვა წყაროებში ის არ იხსენიება, ყოველ შემთხვევაში ის ვერ მივჩნეული არაა.

VI საუკუნიდან მოვაკანს დაერქვა შარვანი (შირვანი). იმარკვარტი იმოწმებს მასუდის (X ს) და ამბობს, რომ შარვანი არის მმართველის ტიტული და არა ქვეყნის სახელი, რომ სპარსეთის მეფემ ხოსრო-ანუშორვანმა (531-578 წწ.) მიანიჭა ამ მხარის მმართველს საპატიო წოდებულება შარვან (საშუალო სპარსულად შარვან *šahreban*), რაც მხარის (ქვეყნის) დამცველს ნიშნავდა. ფორმალურად და თავისი მნიშვნელობითაც შარვანი ფარავს ძველ სპარსულ ტიტულს ხმართაპავა

— ბერძნული გამოთქმის *συνταξις* — სატრიაო. მარეანის ხელში შეიქმნა ქვეყნა შემდეგში იწოდებოდა მარტივად მარეანად და (უფრო გვიან) მირეანად.²⁸

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

10. ქართული კულტურა ეახტანგ გორგასალის წინა ხანაში (ცალკე ფაქტები).

ჩვენში ქრისტიანობის შემოსულიდან იწყება ქართული მწერლობის ინტენსიური განვითარება. ამ ძველი დროის ნაწარმოებთა უდიდესი ნაწილი დაკარგულია და რაც მოწვენილია, თითქმის ყველას დაწერის თუ თარგმნის დრო არაა გამორკვეული. IV საუკუნის პირველ მესამედიდან მოწვენილია ნინოს ცხოვრების ორი ნაწივეტი, IV საუკუნის მიწურულში დაწერილია ქართულად გამოცხადება პატრიოსნისა ჯვარი-საა. ამ დროსვე გადათარგმნილ იქნა სომხურიდან სახარების ოთხივე წიგნი,²⁹ ხოლო 420-იან წლებში ახლოს ეს ტექსტი შეეყვებულ იქნა

²⁸ I. J. Marquart. Die Entstehung und Wiedestellung der armenischen Nation. გვ. 71-73. ეს არის მოხსენება წიგნის მის შერე 1914 წელს ბერლინში დაბეჭდილია 1919 წლის ახლოს.

²⁹ რადგანაც ქრისტიანულ ლიტერატურაში სახარებს ქინდა მეტად დიდი მნიშვნელობა. ამიტომ ის ქართულად თარგმნილ იქნა თავშივე მის შემდეგ იწყება ქართული ქრისტიანული მწერლობის განვითარება.

სახარებს ქართულ ტექსტებს იქნა ქართული ხალხის ისტორიის ცალკე საკითხების გასარკვევად დიდი მნიშვნელობა. დი. ბაქრაძე გამოიხატა იმის აზრს, რომ სახარებს ქართულად სომხურიდან უნდა უფიცილო გადათარგმნილი იქნათარგმნილი (სტრანა საქართველოში, 1969, გვ. 172).

ახლოსელი კონიბერი 1894 წ. ამტკიცებდა, რომ ქართული სახარებს ბერძნულიდან არის გადათარგმნილი. ხოლო 1910 წელს ის ამ აზრს ადგა, რომ ქართული ახალი აღიქმის წიგნები სირიულიდან არის გადათარგმნილი და შემდეგ ბერძნულიდან შესწორებული. (The Georgian Version of the NT, Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft, 1910, SS. 232-239).

ნ. შარი თავიდანვე (1899-1903 წლებიდან და შემდეგაც) აღნიშნავდა, რომ სახარებს ქართულ ვერსიას მჭიდრო კავშირი იქნა სახარებს სომხურ ტექსტთან. გვერდზე და სომხურ სირიულ 1927 წელს ამის წინააღმდეგი იყვნენ (Oriens Christianus, 1927, p. 207, pass. დამსკლითი 1927, 672. ს. კავშირზე სასტორიო მიხანი, გვ. 1-27). — ქართული სახარებს ოდინისეული ხელნაწერის ვერსია უნდა იყოს პირვადი შესრულებული V საუკუნის დასაწყისში და გადათარგმნილი სომხურიდან შემდეგ V-VI საუკუნეთა მიჯნაზე ეს თავდაპირველი თარგმანი შეეყვებულ და შესწორებულ იქნა ბერძნულ ტექსტთან და ამგვარად წარმოიშვა ქართული სახარებს შორე (გაერცელებული) ვერსია.

ამრიგად რ. ბლეკმა ქართული სახარებს საკითხს უძღვნა სპეციალური გამოკვლევა და ფიქრობდა, რომ ის უმეტესად გადათარგმნილია სომხურიდან (სხ. The

სახარების ბერძნულ დედანთან და ამით მიღებულ იქნა სახარების ქართული ტექსტის მორე ვარიანტი.³¹ ამ დროსვე დაიწყო და შექმნილია

ეროვნული

ბიბლიოთეკა

Harvard Theological Review, XXI, 1928, p. 294; ამას ის ამტკიცებდა არმენიზმით და წინააღმდეგობით ქართულ ტექსტში.

ბლეუის შემდეგ ამ საკითხს შეეხო სტ. ლიბნე (Introduction à l'étude du nouveau Testament, Paris, 1935, ch. X; Les versions arménienne et géorgienne, pp. 342-386); ავტორი იზიარებს რ. ბლეუის აზრს, რომ ქართული სახარება გადმოთარგმნილია სომხურიდან და ამბობს, რომ სომხურიან ერთად ქართული ტექსტი უმჯობესა სახარების ბერძნული ტექსტის ქართულ ვარიანტს.

მის თარგმანული ამოწმებს ირ შრომას და დასცემს, რომ შეკვლევითა უმჯობესა შიგნით უფროს ქართული ოხთაყის ტექსტის სომხურიდან წარმომავლობის ხელი თით სომხური ტექსტი იხვე შეკვლევითა აზრით, სირიული ვერსიიდან მოდის.

სახარების ოდომსეული ტექსტი ფოტოტიპობურად გამოსცა მოსკოვის არქეოლოგიურმა საზოგადოებამ 1916 წელს (Материалы по археологии Кавказа, Вып. XV). ქართული ოხთაყის ორივე ძველი რედაქცია გამოცემულია თბილისში 1945 წელს.

³¹ ეს ჩანს შემდეგიდან. შუშნიკი ეუბნება ავოც ეპისკოპოსს, რომ მისი ნებით დარბადონ იქ სადაც დაიწყო მისი ტანჯვა და შემდეგ: "უთუ ღირს ჩაამე ვარ შეუბასტელი ესე შეათრთმებე მოქმედი ვენახისა იფენით ვოვენი კრთხველ შეუბასტე ვამთი". აქ გამოყენებულია მათ. 20 6-7: "ხოლო შეათრთმეტეს ვამთა ვითარ გამოვიდა (მამასახლისი) - პრეტე მათ (მეშვი) - მოვედით თქვენცა სავერთესა მას ჩუმა". ბერძნულიდან შედარებულ ტექსტში ეს აქ საფერხეს მავიერად ხმარებულია სიტყვა ვენახი (წარვედით თქვენც ვენახს ჩუმა). სურთოდ სომხურიდან გადათარგმნილ ქართულ ოხთაყში ჩვეულებრივ იხმარება სიტყვა საყურბენი, რის ფარდად ბერძნულიდან შეეკრებულ ვერსიაში ვეჭვს შესწორება - ვენახი ამას გამო. შესაძლებელია დავსჯეთ, რომ იყოფი ხუცესი (და შუშნიკიც) ქართულ სახარებას იცნობდნენ უკვე ბერძნულიდან შეეკრებული ვერსიით. შუშნიკის ცხოვრება დაიწყო ილია 446 წელს შუშნიკი და განსაკუთრებით იყოფი ხუცესი ამ დროს უკვე მთლიად ახლავარდები არ იქნებოდნენ (შუშნიკის ჰუცეს მოზრდილი შულები რომელნიც თავის მამას შირს ეხს გაცვენეს). სახარება მათ შესწავლილი ჰქონდათ სურმოდნე ამტომაც მათ სურმომევე ბერძნულიდან შეეკრებული ქართული ვერსია სახარებისა უკვე უნდა არსებულიყო აქედან ვეუბლით, რომ ქართული ოხთაყის მორე ვერსია (ბერძნულიდან შეეკრებული) უნდა იყოს შესწავლილი დახლოებით. 420-ის წლებში ეს არსებ შეეცა დროს.

ბერძნულიდან შეეკრებული ქართული ოხთაყის ტექსტი თვალსაშინოდ განსხვავდება პირველი ვერსიის ტექსტისაგან მთლიად ტრამბოლივით ფრანგის შედეგნილობა და წიობი. მცირეოდნე გამოხატვის გარდა ერთი და იგივე მორე ვერსიის რედაქტორი ცდილობს მთლიად ტრამბონებს შესწორებას. მაგ. პირველი ვერსიის ნათესაი მორე ვერსიაში შესწორებულია ძე - წარმართი, სამღვდელი - ტამარი, მოხუცებული - ხუცესი, ტავარი - სანსტეული საყურბენი - საყენახე ვრმა - რეალი პლენტი - რეალი კვართი - სამოსელი საყურბენი - უმანი ინაჲ ვევა - დამხლეს, მსარეზ - უტყარ, მთაველი - მთავარი, ეუბნა - პური, ეველი -

დაბადების (მიბლიის) წიგნების დიდი უმეტესობის ხელახლა თარგმნა
ვერთ წოდებულ LXX მთარგმნელთა ბერძნული ტექსტიდან და სხვა
V საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველებს უკვე ჰქონდათ ქართული
ძლიერი შწიგნობრიული ტრადიციები და არამცირედი ქმნილობები
საღვთისმსახურო და საკითხავი წიგნები.

ქართველები თავისი მოწინავე წრეების სახით კულტურულად
დაკავშირებულნი იყვნენ სპარსელებთან, რომელთა ხელქვეით სწორად
იყო მთელი ქართლის (საქართველოს) სამეფო და თითქმის ყოველთვის
აღმოსავლეთი საქართველო, აგრეთვე ბერძნებთან (აღმ. რომის იმპერი-
ასთან), სომხებთან, რომელნიც იყვნენ ქართველების უძველესი მე-
ზობლები, და კიდევ სირიელებთან. სირიული და უფრო კიდევ
არამეული ენა წინათ იყო ინტერნაციონალური მნიშვნელობის. წინა
ხანაში და V საუკუნისათვის მას შენარჩუნებული ჰქონდა ხალხთა შო-
რის კულტურულ ურთიერთობაში თავისი თვალსაზრის ადგილი. პალეს-
ტინა, რომელიც ქრისტიანებისათვის წმინდა ქვეყნად იყო მიჩნეული ამ
ხანაში (დაწვეული I საუკუნიდან ჩვ. ერამდის) უკვე ლაპარაკობდა
არამეულად. ქრისტიანული კულტურა, სხვადასხვა ლიტურგიკულ და
საღვთისმეტყველო ნაწარმოებთა სახით, შემოდიოდა ქართველებში, რო-
გორც ბერძნებიდან, ისე სირია-პალესტინიდან, მამასადაძე, როგორც
ბერძნული ისე სირიული ენების მეშვეობით. არამეულ ენას თავისი
ადგილი ჰქონდა ირანის მოწინავე განათლებულ წრეებშიც. ყოველივე ეს
იმით აიხსნება, რომ ქართულ საზოგადოებრივ და სახელმწიფო
ცხოვრებაში V საუკუნეში ეხედებით ან ახლად ფეხს იკიდებს სირიულ
არამეული ტერმინები.

გოდრი ზატკი - პსქუ, პსქა, ტაქუ - სარწველი მარი - სანახელი ფოქო
- სამოსელი გოდრი - სვერიდი ფიჭო - შველილი მკე - მთავარი და სხვა

71. დაბადების წიგნების ქართული თარგმნის ვერსიებს აქვთ დიდი მნიშვნელობა პრეზ-
დენი თარგმანი შეტრდებულია ტრადიციად. ამას ამტკიცებს ვერთ წოდებულ
საქარის გამოცემაში შემონახულადყოფილი იოხივე წიგნის და ზოგი კიდევ სხვა წიგნის
ქართული ტექსტები თითოთორდა ნაწვეტი შემონახულია სხვაგანაც. სამა ირმე-
ლინი თავის ლექსიონში აცოტრებს დაბადების წიგნების ქართულ ტექსტებს რო-
მელნიც ახლა დაკარგულია და რომელნიც პრეზდენლ ტექსტებს წარმოადგენდნენ.
პრეზდენლი ტექსტი რაც შემონახულია (თუმცა არა მთლად პრეზდენლი სახით)
თვალსაზრისდ გამსხვეფებია კრძოლ ტერმინოლოგიით. ბერძნულიდან (LXX
მთარგმნელთა ვერსიიდან) V საუკუნის პირველ ნახევარში გადმოთარგმნილი ქარ-
თული ტექსტიდან და უფრო ძველი ენა იუს (დაბლ. II-III საუკუნისა მარცხ).

მცხეთის სამთავროს ნკროპოლში აღმოჩნდა IV საუკუნის საფლავის ქვა ბერძნული წარწერით. აქ დასაფლავებული იყო მხოლოდ ერთი მხატვართუხუცესი და არქიტექტორი და ცოლი მისი მხატვართუხუცესისა. რადგანაც წარწერა მხოლოდ ბერძნულადაა შესრულებული, ამიტომ შესწავლილი პირნი, ყოველს შემთხვევაში, (თუ ისინი ადგილობრივი მკვიდრნი არიან) ბერძნული კულტურისაბი უნდა ყოფილიყვნენ. ქრისტიანობის გავრცელების პირველ ხანაში ასეთ პირთა მოწვევა საეკლესიო მშენებლობაში დასახმარებლად ბუნებრივად უნდა ჩაითვალოს.

აფხაზეთის ტერიტორიაზე ყველაზე მნიშვნელოვან პუნქტს ამ ხანაში წარმოადგენდა ბიჭვინთა. ის იყო მოზრდილი ქალაქი, რომელსაც თავისი შემოგარენით ეკავა 30 კმ ფართობი (დაახლ. 5 1/2 ათ. ჰექტარი). არქეოლოგიური გათხრებით ქალაქის ტერიტორიაზე დადასტურებულია თავდაცვითი გალავანი თავისი კოშკებით, III-IV საუკუნეში არსებული აბანო და აგრეთვე ძველი ქრისტიანული ტაძრის ნაშთი. ეს ძველი ტაძარი, როგორც მისი ნაშთიდან ჩანს, ყოფილა მოზრდილი სამნავიანი ბაზილიკა.³²

1952 წელს წარმოებულმა გათხრამ გამოარკვია, რომ ამ ტაძრის საკურთხეველის იატაკი მოზაიკით დიდი ხელოვნებით ყოფილა გაკეთებული. ფერადი კენჭებითაა შესრულებული სხვადასხვა წნული, აგრეთვე მტრედები, როგორც ქრისტიანული მშენებლობის სიმბოლო, ძროხა, ხზო, სხვადასხვა მცენარეები. ერთს ადვილს კვადრატულ მეტრზე გახმარებულია 12 ათასამდე ფერადი კენჭი. სულ კი მოზაიკა ფრაგმენტების სახით შემონახულია 25 კვ. მეტრ ფართობზე ერთს ადვილს მოზაიკაში კენჭებითვე გამოყვანილია მისი შემამზადებელ მხატვარ-ხელოსნის სახელი ბერძნულად: "სალოცველად ორელისა და ყოელისა სახლისა მისისა". მოზაიკის ფრაგმენტები ამტკიცებენ, რომ ტაძარი მეტად მდიდრულად ყოფილა გაფორმებული.

ძველი უნდა ეკუთვნოდეს IV საუკუნის მეორე ნახევარს, როგორც ამ მოზაიკის, ისე ძველის დამთარილებელი ლ. მაკულევიჩი ამტკიცებს, რომ კერძოდ მოზაიკა შესრულებული იყო ადგილობრივ

³² იქ თავზე დაარსებულ იქნა სავსკოპოსო კათედრა ნიკოს მთელი კრების (325 წ.) დამწერთა სამი მოხსენებული ესკოპოსი პატრიარქი პეტრონტია მისი ესართა მოწერილი იყო პილემონის პონტის საეკლესიო ოლქზე (P. Peeters, Les débuts du christianisme en Géorgie d'après les sources hagiographiques, Analecta Bollandiana, I, 1932, p. 13). შემდგომ საუკუნეებში ბიჭვინთა გადაეცა მთელი დასაქართველოს ეკლესიის მეთაურად - აფხაზეთის კათალიკოსის მთავარ რეზიდენციად.

ხელოვნთა მერ. ბიჭინთის მოზაიკა ადასტურებს ადგილობრივი ქართული ხელოვნების მეტად მაღალ დონეს (წარწერა ბერძნულ ენაზე შესრულებული ამ ენის განსაკუთრებით მნიშვნელობის გამო ქრისტიანული ნულ სამუარომი).³³

ნიკოლოზიძე

დიდი მიღწევები იყო ხელოვნებაშიც. IV საუკუნის სივრცეზე წარმოებდა ახალი რელიგიის საჭიროებისათვის კლესიების გაშენება. მაგ. გაშენებულ იქნა სამთავროს ქვიტკირის ტაძარი მცხეთაში, შემდეგში გადაკეთებული საფუძვლიანად, მცხეთაშივე წმ. გიორგის, შემდეგში ანტიოქიისად წოდებული კლესია, დიდი უკუშბათო კლესია ნეკრესში, 384-399 წლებში გაშენდა ბოლნისის სიონის ტაძარი, რამდენიმე წლის შემდეგ ბოლნისშივე აიგო მუორე ტაძარი დიდად დიზიანებულად მოღწეული და სხვა. ეს ტაძრები ბაზილიკური ტიპისაა.³⁴

³³ Л. А. Мацулевич. Открытие мозаичного пола в древнем Питлуинте, ВДИ, 1956, №4, стр. 146-153.

³⁴ ბაზილიკა არის ბერძნული სიტყვა. ნიშნავს სამეო სახლს. ასე ეწოდებოდა ბერძნულ ქვეყნებში საბელჩიფო დანიშნულების ქვიტკირის დარბაზოვან შენობას. ხოლო რადგანაც ქვიტკირის თაღის გადაფენა დიდ ფართობზე საძნელი იყო, ამიტომ შუა დარბაზის სივრცეზე კედლების მეფორად ამტკებდნენ სვეტებს, რომელმაც აერთიანებდნენ თაღებით. ხოლო ამ თაღების ზეით აწეულ კედლებზე შედგებოდა სინათლისათვის უკეთებდნენ მოვრბი სარკლებს. ასეთ თაღებანი საბურავის შქიან შენობას ახლა ხერითომიძელების ისტორიაში საშინაინი ბაზილიკა ჰქვია. ასეთი ტაძრები IV-VII საუკუნეებან საქაოლ მოღწეულია ჩვენამდე საქართველოში.

IV მკურნა

II ეკონომიური ცხოვრების მიმართება.

IV საუკუნეში ქართლის ცხოვრებაში მოხდა ძირითადი ხასიათის ცვლილება. ინდოეთისკენ მიმავალი ერთ-ერთი მთავარი საქარაენო გზა მდ. რიონ-მტკვრის მიმართულებით იწყებს შესუსტებას, სამაგიეროდ კიდევ უფრო ძლიერდება თვით სპარსეთზე მიმავალი მთავარი სატრანზიტო საქარაენო გზები, რომლებიც რომის იმპერიას აერთიანებდნენ როგორც სპარსეთთან, ისე ინდოეთთან, თურქესტანთან და ჩინეთთანაც. ამით სპარსეთი თანდათან ხელთ იგდებს მამინდელი მსოფლიო ვაჭრობის მთავარ ძარღვებს, რაც იწყებს მის გაძლიერებას და საგარეო პოლიტიკის აქტიუზაციასაც. ამ აქტიუზების შედეგი იყო ის, რომ 369 წ. აღმ. რომის იმპერია იძულებული გახდა დაეთმო სპარსეთის ქართლი მცხეთითურთ, ხოლო ამ დროს ქართლის ხელქვეით მყოფი სამცხე-ჯავახეთი კლარჯეთითურთ კვლავინდებურად დარჩა აღმოსავლეთ რომის იმპერიას. ამავე დროს მტკვრის ხაზით მთავარ საქარაენო გზის მნიშვნელობის შესუსტებასთან ერთად იგი იწყებს ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ ქართლში საეჭრო გზების გაძლიერებას ახლად შეკვლილ პირობების შესაბამისად სპარსეთთან უფრო მჭიდრო ეკონომიური ურთიერთობის დასამყარებლად.

V საუკუნეში ქალაქები ურბნისი და ციხედიდიც (ქსნის შესართავთან) მოკლებული არიან საეპისკოპოსო კათედრას. მამასადაძმე მათი მნიშვნელობაც აგრეთვე შემცირებულია. მართალია, ურბნისიდან 3 კილომეტრზე რუისში არსებობს საეპისკოპოსო კათედრა, მაგრამ კათედრები არსებობს კიდევ სამთავისში, ნიქოზში და წილკანში. აქედან შეიძლება გამოტანილ იქნას დასკვნა, რომ მთავარი საქარაენო გზა მტკვრის გაყოლებით IV საუკუნის მორე ნახევრისათვის უკვე მოკლებული ყოფილა წინანდელ მნიშვნელობას, რომ კრძოდ ქართლში მეტი ძალა მისცემია შიგნითა მიმართულებებს სამთავისის, ნიქოზის და წილკანის ხაზით. ის გარემოება, რომ სამხრეთ მიმართულებით არსდება მთელი რიგი საეპისკოპოსო კათედრების (ტფილისის, რუსთავის, მანგლისის, ცურტაყის, დმანისის, ბოლნისის) ამტკიცებს ამ მზარის თვალსაჩინოდ გა-

მოცოცხლებას ახალი ცენტრების შექმნის სახით. შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ ახალი საეპისკოპოსო ცენტრი ბოლნისი დამორეზული იყო ქალაქ ვაჩიანს სწორედ ერთი დღის საეპისკოპოსო მამასადაბე ადგილი ჰქონდა, საქარაენო მიმოსვლის ზრდასთან ერთად ახალი საქარაენო ვასაჩრებელი პუნქტების წინ წამოწყებას ანდა განსაზღვრული ეკონომიური ერთეულის (ბოლნისის ხევის) ახალი ცენტრალური პუნქტის წარმოჩენას. ყველაფერი ეს კი, ჩვენის აზრით, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ V საუკუნის მორე ნახევარში უკვე დამთავრებული იყო პროცესი, რომელსაც შედეგად მოჰყვა მტკვრის ხაზით შორაპან-მცხეთის მიმართულებით მთავარი საქარაენო გზის მნიშვნელობის შესუსტება და ამასთან ერთად სამხრეთის მიმართულებით მიმავალი გზების გამოცოცხლება და მცხეთის სამხრეთით მდებარე პროვინციების დაწინაურება. ამისი მამყენებელი უნდა იყოს თბილისის, როგორც დედაქალაქის, დაფუძნებაც ვახტანგ კორგასალის დროს.

ქართლი ამგვარად შორდება ეკონომიურადაც აღმოსავლეთ რომის იმპერიას და უკავშირდება სპარსეთს. ეს ვარემოება ძირითადად გავლენას ახდენს საქალაქო (უმათავრესად საეპისკოპოსო) ელემენტებზე სპარსეთთან დაკავშირება აძლიერებს მათში სპარსულ ორიენტაციას, აშზადებს ნიადაგს კულტის საკითხში სპარსული ცეცხლთაყვანისმცემლობის გაძლიერებისათვის.

12. მიწათმოქმედების ტექნიკა.

უძველეს ქართულ სახნავ იარაღს ერქვა სახელად "საქენელი".¹ ის უნდა ყოფილიყო, როგორც ყველგან, ხის და წარმოადგენდა ერთს მთლიანად მოკაულს ხეს თავისი სახნისიანად, ცალკე დამავრებული სახელურით. შესაძლებელია, ასეთ სახენელს მისი დამზადების გასაადვილებლად ხის სახნისი ცალკე ნაჭრისგან ჰქონოდა. ასეთ ხის სახნისს საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში XIII საუკუნეშიც ხმარობდნენ. "ვეფხისტყაოსანში", მაგ., მოხსენებულია "ძლისა საქნისი", მართალია, მეკობრეთა ნაგზე საომარ მიზნებისათვის გამოსაყენებლად, მაგრამ ცხადია, რომ ამ "ძლის საქნისს" მაშინ სამეურნეო მნიშვნელობაც ჰქონია, წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ეს სახელი არ ერქმეოდა.

1. ქართული სახენელის საკითხზე დაწეული №25 წლის ძლი დროიდან სეცალურ გამოკვლევებს ატარებდა ვ. ჩიტია, რომელსაც ამის შესახებ გამოკვლევული აქვს შრომები. ის იკვლევდა ამ საკითხებს ენოგრაფიის თვალსაზრისით.

V საუკუნეში ქართლში სიტყვა სახენელი იხმარებოდა, როგორც ზოგადი მნიშვნელობით, ისე კერძოდ, ხის სახნისის აღსანიშნავად დაბადების მეორე ვერსიის 2 მეფ. (24,22) ბერძნულ ტექსტში: „პირუტყვი შესაწირავად, საცხებავი სატარებელი და პირუტყვიმსახურად“ გადათარგმნილია „ქარნი და უღელნი და სახენელი და ყოველივე ჭურჭერი (იარაღი) კალოსი“. აქ საცხებავი სატარებელი და სახენელი ერთი და იგივეა. ცხადია, რომ სახენელი ამ შემთხვევაში ხის იგულისხმება.

სტრაბონი ალბანიის ლაშქრობებში მონაწილეობა სიტყვით (უნდა იგულისხმებოდეს პომპეის ლაშქრობანი 66-65 წ. ჩვ. ერამდის) გამოგვეყვას ალბანიის მიწის არაჩვეულებრივ ნაყოფიერების შესახებ, რომ ზათესი ორჯერ და სამჯერ იძლევა ნაყოფს და პირველად ორმოცდაათეულადაც და ისიც მიწის დაუსვენებლოე არა რკინის, არამედ ტლანქი ხის სახნისით დამუშავების შემდეგ, რომ ეს მხარე უკეთ ირწყვება, ვიდრე ეგვიპტის და ბაბილონის ველები“ და სხვა (აქ უნდა იგულისხმებოდეს ელანდელი კახეთის ვაღმა მხარე და საინგილო).

ამრიგად, ალბანიის გარკვეულ მხარეებში I საუკუნეში ჩვ. ერამდის ხის სახნისის ხმარობდნენ და ცხადია, ასეთივე მდგომარეობას ეწეებოდა ადგილი მეზობელ იბერიაშიც.

რომაულ ბუნებისმეტყველს პლინის (I ს) ჩამოთვლილი აქვს მის დროს რომის იმპერიაში ხმარებული სახენელი იარაღები: 1. დანა - რკინის სახელწოდებით, მოღუნული, ყაძირი მიწის გამტყვავი (ეს უდრის ქართულ ერქვანს, III საუკუნის ტექსტისას); 2. ჩვეულებრივი სახენელი მოკაყო საჭრელით (სახნისით); 3. სახენელი ადვილ-სახნავი მიწისთვის კბილაზე პატარა წვეტით; 4. სახნისივე უფრო ფართო საჭრელით; 5. ვალღიაში ახალი გამოგონილი სახენელი, ადგილობრივი ვალღური სახელწოდებით პლაუმ, რომელსაც ორბორბლიანი სახიდი ჰქონდა წინ გაკეთებული.

ქართველ ტომებში დაბადების ტექსტების მიხედვით V საუკუნის I მეოთხედში და ამაზე ადრე ცნობილი იყო შემდეგი სახენელები: საკეთელი ერქვანით, სახნისი.

დაბადების ქართული თარგმანის I ვერსიაში ერთი ადგილი წარმოდგენილია ასე: „მოსრნა... ექვასი კაცი საკეთელითა ერქვანითა სახენელისა ქართათა“ (მსაჯ., 3,5). ებრაულში: ექვასი კაცი დახოცა ხარის საკეთელით (იგულისხმება წვეტიანი პალო, დამაგრებული დახრილად). ცხადია, საკეთელი და ერქვანი აქ ტავტოლოგიას წარმოადგენს.

მამასადაძმე, ერქვანი ყოფილა იგივე საკეთილი და ის უნდა იყოს, ამ ტერმინის (სიტყვისაგან ვეთა) ხასიათისა და მისი შემდეგდროინდელი მნიშვნელობის გამო, წერაქვის მსგავსი რკინის წვეტიან სახელებს რომლითაც მართლაც შეიძლება ადამიანთა დაბოცვა.

მაჯულთა წიგნის მეორე ქართულ თარგმანში (V საუკ.) ამავე ადგილს სახეული მოხსენებულია შემდეგნაირად: "მოსრნა უცხო თესლი ექესანი კაცი ერქვანთა სახეელისა ჯართათა" (მაჯ. 3,3) სახეულს ამგვარად ჰქვია "სახეული ჯართა". მის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს ერქვანი, ქართული თარგმანის "ერქვანი სახეელისა" უდრის ბერძნული ტექსტის ἄπειροπαισთ-ს, რაც სახნისის ფესს ნიშნავს. ერქვანი, მამასადაძმე, არის სახეულის ერთი ნაწილი – სახნისი.

ამ ტიპის სახეულის გარდა ბიბლიის ცალკე წიგნების დროს იკოდნენ რკინის სახნისი. იეს. 2,4 ნათქვამია: "დასჭრენ მახელებსა მათსა სახნისად". სახნისი აქ შეესატყვისება ბერძნული ტექსტის ἄπειροπαισთ-ს, მამასადაძმე, საკეთილი ერქვანი და სახნისი გამოხატავს ერთსა და იმავე მცნებას. აქ ჩვენ გვაქვს ქართულ ცხოვრებაში არსებულის სახეულის ორი სხვადასხვა ტიპის მოხსენიებასთან საქმე – წერაქვის მსგავსი სახნავი იარაღით და რკინის წვეტიანი სახნისით.

ჩვენი წვლილრიცხვის დაწეების ახლო პერიოდში, როგორც მოხსენებული იყო, ორთულიანი სახეული შემოულიათ გალილიამიც. ეს მძიმე სახეული იგულისხმება II ვერსიის შემდეგ ადგილას (2 მეფ., 24, 22): "აპა ვერა არიან ჯარნი ვე მსხვერპლად და უღელი და სახეული და ყველივე ჭუნჭური კალოსი შემად მარგულიად და საწველთა მათთვის".

პირველ ვერსიაში ეს ადგილი იკითხება ასე: "აპა ჯარნი ყოვლად დასაწველად და ეტლინი და ჭურჭელინი ჯართანი შემად" (ებრ.: აქ არიან ხარები დასაწველად და საცეხელი მოწყობილობა და ხარის შესაკაზმი – შემად). მეორე ვერსიაში თარგმანი სულ სხვაა, სახელდობრ, ბერძნული ტერმინი ბორბალი (οἰτροχοί) მთარგმნელს გაუგია როგორც სახეულის აღმნიშვნელი და გადაუთარგმნია აღწერილობით "უღელი და სახეული". ბერძნული სიტყვის ἰτροχοσ აღწერილობით გადათარგმნა მარცხენებელია იმის, რომ მთარგმნელის დროს ქართლში უკვე შემოსული იყო ბორბლებიანი სახეული. შეიძლება ამის მიხედვით ვიფიქროთ, რომ ბორბლებიანი მძიმე სახეული ქართველებში არსებობდა წინათაც. ამიტომ ბორბლებიანი სახეულის შემოღება ქართლში წინა აზიის ქვეყნე-

ბიდან უნდა მომხდარიყო დაახლოებით II-IV საუკუნეში ქართლის მიმართ რომაელების უპირატესობის ხანაში.

საკვთვლი ტიპის სახენელის გავრცელების მარცხენა ნახევარში ტერმინი სახენელისათვის ტაქიმი, წარმოებული სიტყვისაგან ტახ-კეთი, ტება.

13. ტექნიკური გაუმჯობესება მიწათმოქმედებაში.

თითქოს ამ ხანასთან უნდა იყოს დაკავშირებული სახენელის ტიპის გაუმჯობესება ქართულ მიწათმოქმედებაში. ეს ეხებოდა აღმოსავლეთ და სამხრეთ ქართულ ქვეყნებს, სადაც ნიადაგს ადგილობრივი ბუნებრივი პირობების მიხედვით სჭირდებოდა ღრმად დამუშავება (დას. საქართველოში ნიადაგის სირბილის გამო ამის საჭიროება არ იყო) მცირე აზიის ბერძნული კულტურის ქვეყნებიდან ჯერ შემოვიდა არონის ტიპის სახენელი. ბერძნულიდანვე არის შემოსული სიტყვა არონა (ἀρώνη - ყანა; შედ. სომხ. არონ - სახნისი). ბერძნული არონა იმპარებოდა საზომადაც და უდრიდა თავდაპირველად 2500 კვადრატულ ბერძნულ ფუტს, ე.ი. 219 კვ მეტრს, შემდეგ კიდევ 630 კვ მეტრს. ქართული არონის შემოღება უნდა იყოს დაკავშირებული არა ბერძნული საზომის ერთეულთან, არამედ სახენელის გარკვეულ ტექნიკურ გაუმჯობესებასთან, რომელიც შემოდიოდა რომის იმპერიიდან. მესხური არონა არის სახენელი ხელნაში გამაგრებული რვილით და ხმალითი გვერდზე ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს იყო პლინის მიერ დასახელებული მეთხე ტაბის სახენელი, რომელიც ბერძნების გზით შემოტანილ იქნა ქართულ ქვეყნებში.

მეორე ტიპის სახენელი იყო ჯილა. ის წარმოადგენდა არონის ტიპის გაუმჯობესებულ სახენელს ბორბლებიანი საზიდით წინა ნაწილში. შემოვიდა ეს სახენელი აღმ. რომის იმპერიიდან თავისი ბერძნული სახელით ζεύγλι, ძველენი იმპერატორ დიოკლეტიანეს და კონსტანტინე დიდის დროს. იმპერიაში ჩატარებულ საგადასახადო რეფორმას საფუძვლად დაედვა ლათინური jugum-ის (უღელის) ერთეული. jugum (უღელი, იგულისხმება ხარი) იყო ამიტომაც მიწის საზომიც, რომლისდაგვარი ანალოგიით საფუძვლად ედვა ან დაედვა სხვა ხალხების საზომებსაც (გერმ. iuger, რუს. Coxa, შემდეგ ქართ. გუთანი), რომაული jugum როგორც მიწის საზომი, იყო 240 რომაული ფუტის სიგრძისა და 120 ფუტის სიგანის მიწა, სულ მამსადაც 2520 კვად.

მეტრის მოცულობის. ამავე ზომით უნდა ვიგულისხმობთ ძველი რომის იმპერიაშიც. აქ იგულისხმება, უნდა ვიფიქროთ, საშუალო ხარისხის მიწა, რადგან მიწის ხარისხის მიხედვით ერთეულის შეიძლება შეცვლილიყო. ის გარემოება, რომ ჯილდა ჩვენში ცნობილი იყო როგორც გურიასა, ისე აგრეთვე სამცხესა და ქართლის სხვადასხვა ნაწილებში, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ ეს ტერმინი შემოვიდა ქართულ ქვეყნებში IV საუკუნეში, მაგრამ 369 წლამდე, სანადის ზენა-სოფელი (შიდა ქართლი) მცხეთითურთ გადავიდოდა სპარსელების ხელში. ჯილდას შემოსვლა აიხსნება როგორც სახენლოს ტექნიკური გაუმჯობესებით (ბორბლებიანი საზიდის მქონე სახენლოს შემოტანით), ისე აგრეთვე რომის იმპერიის საგადასახადო სისტემის ზეგავლენით. თუმცა ვერ-ჯერობით სათანადო წერილობითი ცნობა არ არის დადასტურებული, მაგრამ შემდეგდროინდელ ქართლში მიწის საზომის ერთეულის ანალოგიით (XIII საუკუნეში იხმარება სახნავი მიწის საზომად გუთანი) შეიძლება ვიფიქროთ, რომ IV ს. ქართული ქვეყნების წამყვან ადგილებში მიწის საზომის ერთეულად შემოღებულ იქნა ჯილდა (მერძ. ძველუ).

14. მამული.

დაბადების ქართულ ტექსტებში გვარს ეწოდება მამული, რომელიც უდრის ბერძნულ პატრიას (πατρια). ეს ტერმინი ამკარად მოდის საგვარო წყობილებიდან. მამულის სახელიდან წარმოიშვა ტერმინი მამული. გურულ კლიოში ახლა მამული ნიშნავს ვენახს. ვენახის მეორე ძველი სახელი დაბადების ტექსტების მიხედვით იყო ფუტე. ეს ტერმინი შემდეგ გადაიქცა (ისე როგორც მამულიც) ვლქის სარგებლობაში მყოფ მიწა-წყლის ერთეულის აღმნიშვნელად. დოკუმენტურად ფუტე ამ უკანასკნელის მნიშვნელობით დადასტურებულია მელქისედეკ კათალიკოსის მიერ XI საუკუნის პირველ მესამედში გაცემულ, ერთ-ერთ უძველეს, ჩვენამდის მოღწეულ ქართულ დოკუმენტში. თუდაპირველად მამულის სამკვიდრო ადგილი, რომელიც ცალკე კომლთა ერთი თაობიდან მეორე თაობაში გადადიოდა, იყო ვაზიანი ნაკვეთი, როგორც მრავალწლოვანი გამძლეობის ნაზარდის მქონე (თუმცა ვაზი უმეტესად ძველ პერიოდში იყო ძალღარი, ხეებზე გატანილი). მამულის დანარჩენი მიწა-წყალი ასეთს სამკვიდრო საკუთრებას არ შეადგენდა. ქართლური მეტყველების გურიაში გავრცელება მოხდა ისეთ სტადიაზე, როდესაც მეზობელ მხარეში (სარგვეთსა და მარ-

გვისის სამხრეთ ნაწილში) მამეულის მიწა-წყლის მეტი ნაწილი საბჭოთა საკუთრებას შეადგენდა (თუმცა, როგორც ჩანს, რამოდენიმე მამეული შედიოდა) და თვით მამეულის კუთვნილებად მხოლოდ ვაზისა და ატყის ითვისებოდა. რადგანაც ქართლური მეტყველების გურიაში ფეხის მოკიდება VII საუკუნის ძველი ხანას უნდა მიეწეროს, ამიტომ ამ დროს მამულს ვერ კიდევ ქონდა შენარჩუნებული თავისი პირვანდელი მნიშვნელობა, რის გამო გურულ კილოში ეს ტერმინი წარმოდგენილია ვნახის გააზრებით. ტერმინი მამული და ფუძე ღებულობს თავის შემდეგდროინდელ მნიშვნელობას, ამის მიხედვით, დაახლოებით VII საუკუნიდან, ე.ი. იმ დროიდან, როდესაც ძლიერდება წერილ შემკვიდრე მიწის მოსარგებლე თუ ძველობელ მურხეთა კონტინგენტი.

15. მიწათმოქმედების კულტურები.

მიწათმოქმედებაში მთავარი ადგილი ეკავა აღმ. საქართველოში ხორბალს, ქერს, ფეტვეულობას, დასავლეთ საქართველოში კი ფეტვეულობას, მოჰყავდათ დიდად შრომატევადი ღობიც, რომლის კულტურა, XIX საუკუნის შუა ხანის ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, მოდიოდა XII საუკუნიდან ჩვერამდის.

პური საერთოდ ძვირი იყო და ამიტომ პურთან ერთად ჭამდნენ გულის სარველისგან (სიონჯისაგან) და ძირაკისაგან (კულიაისაგან) გაკეთებულ ნამატს. ეს ჩანს შემდეგიდან: ის (28, 24) ებრაულ ტექსტში მოცემულია დარიგება: "არაა მიღებული (დათქილი) სიონჯის გაცეხვა კბილებიანი ფოცხით და ძირიკზე საცეხავის ბორბლების გავლება, არამედ ჯობით რეკავენ (წმენდენ) მათ. ხორბალს ცეხავენ მარცვალთა გაულტქავად, საცეხავის ბორბლებს ცხენებით ატარებენ მასზე". ყველაფერ ამის მაგივრად ქართულ ტექსტში (ათონ.) ნათქვამია: სიფიცხლით გამოწმინდების გულის სარკველი, ძირაკი არგნითა (ჯობით) და პურსა თანა იჭამოს". უკანასკნელი გამოთქმა არის მთარგმნელის მიერ დამატებული და, ცხადია, ადგილობრივი ყოფის ვითარებას გამოხატავს.

როგორც ჩანს, ისაიას წიგნში მოხსენიებული პურის გაცეხვის რთული წესი (ცხენებით, ბორბლებიანი საცეხავით) ქართველებში არ ყოფილა მიღებული და ამიტომ მთარგმნელი მარტო არგნით (ჯობით) გაცეხვის წესს იხსენიებს.

აგათიას აღწერით (II, 21) რიონის სამხრეთ ნაპირას, ტოლებში მცხოვრები ლაზების სანოვავეს შეადგენდა $\epsilon\lambda\kappa\upsilon\sigma\tau$ — კალი (სამას ლე-

ქსიკონით კალი არის მოკალული მარცვალი) და სხვა რამე (მამასადამე, წერილი) საქმელი.

პროკოპი კესარიელის სიტყვით (BP, I, 2, BG, VIII, 13) სკანდას და მორაპანის ცხებების მხარეში არ მოდიოდა არც პური, არც ღვინო და არც სხვა რამე კარგი. სხვა ადგილიდან რისმე შემოზიდვა ვიწრობების გამო შეიძლება მხოლოდ თუ ადამიანები თვითონ მიიტანდნენ (ტვირთით). მაინც იქ რამოდენადმე მოდიოდა "ელვ მოს". ამ ცნობიდან, ცხადია, რომ სკანდას და მორაპანის მხარეში VI საუკუნეში მოდიოდა უმთავრესად ელვმოს (ხალი), ხოლო რადგან ელვმოს იყო ნესტიანი და ჭაობიანი ადგილების ქერისდაგვარი მარცვლეულობა, ამიტომ ხალის მოსავალი სკანდის და მორაპანის რაიონში მაინც ნაკლები უნდა ყოფილიყო, ვიდრე მდ. რიონის და ცხენისწყლის ქვედა აუზებში. ამ მიზეზით სკანდის და მორაპანის მხარე ამ დროს მცირედ უნდა ყოფილიყო დასახლებული.

16. ვერისის საერთო ეკონომიური ვითარება.

ამდროინდელი ვერისი შედარებით კულტურული ქვეყნის მთაბჭვდილებას სტოვებდა კრძოდ, ბიზანტიელებზე ლაზები, წერს ავათია (VI ს), არიან ძლიერ მრავალრიცხოვანი და მომხარი ხალხი. ისინი ბატონობენ ბევრ სხვა ტომზე ლაზები ამაყობენ კოლხების ძველი სახელწოდებით და ზომამზე მეტად აზვიადებენ თავის თავს, შესაძლებელია, არც მთლად უსაფუძვლოდ. იმ ხალხებს შორის, რომელნიც უცხო ბატონობის ქვეშ იმყოფებიან, მე არ მინახავს არც ერთი, რომელიც იყოს ასე სახელგანთქმული და ასეთი ბედნიერი სიმდიდრის სიჭარბით, ქვეშევრდომთა სიმრავლით, მოხერხებული გეოგრაფიული მდებარეობით, უსაჭიროესი სურსათის სიუბებით, კეთილზრდილობით და პირდაპირობით. კოლხები მისდევენ საზღვაო მეზავრობას, როდესაც ეს მათთვის შესაძლებელია, და პოულობენ ვაჭრობისგან სარგებლობას. ბოლოს, მათ სრულებით არ შეიძლება ბარბაროსები ეწოდოთ და არც ისე ცხოვრობენ ისინი, არამედ რომეებთან ურთიერთობის მეოხებით მათ მიაღწიეს მოქალაქეობრივ ცხოვრებას და კანონიერ წესრიგს" (BP, III, 5).

ვერისის აღმოსავლეთი ნაწილი იწოდებოდა არგვეთად. ამჟამად მხარის ასეთი სახელი არაა, მაგრამ, მაგ, ოკრიბოლნი მხარის მცხოვრებთ მარგველებად იხსენიებენ. ფარნავაზის ცხოვრებაში მარგვისი ეწოდება მხარეს რიონის აღმოსავლეთით ვიდრე ლიზამდის და რიონის

სამხრეთით (შემდევდროინდელ გურიას). სახელი მარჯვსი მომდგარია არგვეთიდან.

არგვეთის აღმოსავლეთი ნაწილი შორაბნიდან და ხანაში დაუსახლებელი იყო. პროკოპი კესარიელი (BP, VIII, 13) წერს, რომ "ლაზებს იბერიის საზღვრებთან აქვთ ორი ციხე სკანდა და სარაპანის", რომელნიც, მისი სიტყვით, მდებარეობდნენ მეტად ძველად მისასვლელ ადგილებში. ეს ციხეები ლაზებს ძველად აუცილთ დიდის გაჭირვებით, რადგანაც იქ საზრდო არაფერი მოდისო. შემდეგში, როგორც ჩანს, ამ მთიან ადგილებშიც მოსახლეობა გაჩნდა, მაგრამ იბერიის დაცემის ხანაში ეს მხარე თითქმის გაუკაცრიელდა.

17. სოფელი, დაბანი, აგარა, აგარაკი, ქარდაგი.

პირველ საუკუნეებში სახნავ ველს ეწოდებოდა სოფელი, აქედან, მამსადაძე, შოფლიონი იყო მიწათმოქმედი. I მეფე, 22, 7 ებრაული ტექსტის "მონღერები და ვენახები" გადათარგმნილია სოფელი და ვენახი. V საუკუნის პირველ ნახევარში უკვე ბერძნულიდან ეს ადგილი გადმოითარგმნა შემდეგნაირად: "დაბნები და აგარაკები, ვინა ზურები ვენახთა". ხოლო I ნემტ., 27, 25-27 "დაბანი" არის იგივე "ყანა". გამოდის, რომ სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა ხანაში წმარებული ტერმინები სოფელი, დაბანი, აგარაკი, ყანა ერთი და იმავე მნიშვნელობისა იყვნენ.

აგარაკის სახელით პირველ საუკუნეებში, დაბადების ქართული თარგმანის მიხედვით, იწოდებოდა საყანე მიწა, ყანა, აგარაკი არის კინოპითი ფორმა სიტყვისაგან აგარა, რომელიც ამიტომ აღნიშნავდა უფრო დიდ საყანე მიწას. ეს ტერმინი სემიტური წარმოშობისაა (მაგ., ასურულად agaru - ყანა, მაგრამ ქართულში (და სომხურშიც) შემოსულია ბერძნული ფორმით (ἀγρᾶς - მინდორი და სოფელიც). ზოგი აგარა, აგარაკი ქართულ ქვეყნებში (და სომხეთშიც) იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ ეს ტერმინი გადაიქცა საკუთარ სახელად. აგარას და აგარაკს ქააჭიროებოდა მუშა ხელი, რომელსაც მეტწილად წარმოადგენდნენ მფლობელის მონები. აგარებ-აგარაკებში მომუშავე მონების აღსანიშნავად საეკილური ტერმინი ქართულად არაა შემონახული, მაგრამ მკერულად მარგალი კოჩი განსხვავდებოდა ოდიშური კოჩისაგან. ოდიშური კაცი (კოჩი) იყო ზოგადი წოდებულება ყველა ოდიშელთათვის, მარგალი კი ნიშნავდა დაბალი მდგომარეობის კაცს, ვლქს.

შესაძლებელია, რომ ტერმინი მარგალი მეტათეზისით წარმოებული იყოს სიტყვისაგან აგარა (მ-აგრ-ალი = მარგალი).

კარგად არის აგარაზე მომუშავე მონის აღნიშვნის ტერმინი შემონახული აფხაზურში, სადაც აგრუა ნიშნავს მონას (ეს სიტყვა აფხაზურში ათვისებული უნდა იყოს მეგრულიდან).

დამანის და აგარას შესატყვისი რომის სახელმწიფოში იყო ager suburbanus - ქალაქის ახლოს მდებარე სახნავი მიწა, რომელსაც ამუშავებდნენ მონები.

პეტრე ქართველის (ქართლელის) ასურული ცხოვრების ავტორი იხსენიებს ერთ წარჩინებულ ქართველს, რომელიც ქალაქში ცხოვრობდა და ბევრ უსამართლობას ჩადიოდა. მას ქჷონდა ბლომად ყანები, რომლის მოსავალი ერთზელ ზეციდან ჩამოვარდნილმა ცეცხლმა სულ მოსპო. ცხოვრების ავტორი ამას ხსნის პეტრე ქართველის აღმზრდელის ცუცოს ლოცვით აღნიშნულ უსამართლო წარჩინებულის წინააღმდეგ. ცნობა საყურადღებოა იმით, რომ ამტკიცებს IV-V საუკუნეთა მიჯნის ახლოს ქართველ წარჩინებულთა შორის დიდ მურწნობათა არსებობის ფაქტს.

აგარას შესატყვისი სპარსეთში (და სომხეთშიც) იყო დასტაკარ - დასტაკერტ. სადაც ტექსტებში ეს სიტყვა გამოხატულია იდეოგრაფიით, ცხადი ხდება, რომ დასტ აქ ნიშნავს ზეღს. დასტაკერტ, მამასადაძე, ნიშნავს ზელით (იგულისხმება მონების ზელით) დამუშავებულს. ორ და სამ ჯიან წარწერაში ფაქლური დასტაკარტ უდრის ბერძნულ γῆρας - სახნავი, ყანა და კიდევ κοῖσις-ს - მფლობელობა, ქონება.

ოურიდიული კოდექსი მატეკან-ი პაზარ დატასტან (სასამართლო ათას განჩინებათა წიგნი), შედგენილი "დიდი ხოსროების" ხანაში (უფრო IV-VI სს.) ცხადყოფს, რომ დასტაკარტი (დასტაკარტი, დასტაკერტი) იყო სოფლისგან ცალკე გამოყოფილი მამული, რომელსაც მონები ამუშავებდნენ. იყვნენ დასტაკარტზე მიმაგრებული მონებიც. შეგდგე დასტაკარტ ეწოდებოდა წარჩინებულ პირთა და მეფეების გამაგრებულ სასახლე-რეზიდენციას. ასეთ დასტაკარტთან იყო მონებით დასახლებული მამულიც.

რადგანაც აგარა უფრო მეტად წარმოადგენდა ცოტად თუ ბევრად მონათმფლობელურ მურწნობას, ამიტომ ბუნებრივია, რომ იქვე უნდა ყოფილიყო მონათმფლობელის - საეროს თუ სასულიეროს რეზიდენცია. მართლაც, მდ. ქციის ქვედა ნაწილში მის სამხრეთ ნაპირას

მდებარე ცურტაუს აგარაკში მუმანიკის ინიციატივით დებუეს ეპისკოპოსი ამ დროს, ან მალე ამის შემდეგ, (საფიქრებელია V საუკუნეშივე) აქ აგარა-აგარაკთა რაოდენობა გამრავლდა, რის გამოც თითოეულ მათგანშიც თობს მიეცა სახელი მრავლობითი ფორმით - აგარანი. როგორც ჩანს, სსენებულ მხარეში ჩინებული პირობები ყოფილა მსხვილი სამეურნეო მფლობელობის მოსაწყობად. ამიტომაც იმავე აგარას გააჩნდა დარბაზიც - მსხვილი საერო მფლობელის რეზიდენცია. XII ს, სტეფანოს ორბელიანის დამოწმებით ამ აგარაში იყო ადგილის სახელი დარბაზიც.

ანალოგიური მდგომარეობა აღინიშნება შიდა ქართლში, სადაც მტკვრის ნაპირას ქვლაც არის სოფელი აგარა. იქვეა სოფელი ნადარბაზი და კიდევ წრომი - საშუალო საუკუნეების (VII საუკუნიდან) მეტად მნიშვნელოვანი საკულტო ძეგლის ნაშთით (შესაძლებელია, საკულტო პუნქტი აქ წინაქრისტიანულ ხანაშიაც იყო). ცხადია, რომ ამ ადგილას ყოფილა დიდი მონათმფლობელური მეურნეობა - იქ იყო აგარა, დარბაზი (მფლობელის რეზიდენცია) და შესაძლოა მნიშვნელოვანი წინაქრისტიანული საკულტო ცენტრიც.

ასეთივე მდგომარეობა დასტურდება სხვაგანაც. ქვემო იმერეთში, გელათის მონასტრზე გადმოიყურე მთას ეწოდება დობორეს (ანუ მეგრულად სასახლის) მთა. ცხადია, აქ ყოფილა მსხვილი მფლობელის რეზიდენცია. შემდეგდროინდელი გელათის მონასტრის ადგილას წინა ქრისტიანულ ხანაშიც იქნებოდა მნიშვნელოვანი საკულტო ცენტრი. რაჭაში პირველხარისხოვან საკულტო ცენტრ ნიკორწმინდასთან, რომელიც სახელით ნიკორი უკავშირდება უძველეს ხანას, იქვე გვერდით არის სოფელი აგარა და სოფელი საღვინო, როგორც სახელიდან ჩანს, ძველად საერო მფლობელის რეზიდენცია.

აგარასაგან განსხვავდება მცირე აგარა, ვერეთ წოდებული აგარაკი. ყველაფერი ეს არის პირველი საუკუნეების და მისი ადრე დროინდელი გადმონაშთი, მაგრამ დროთა განმავლობაში ამ ტერიტორიის მნიშვნელობა შეიცვალა.

შემდეგში, V საუკუნის პირველ ნახევარში, ცალკეულ სახლს ერქვა იგივე აგარაკი (ἐπισκοπιον, 1 ნემ, 27, 25-31) ეი. ის, რასაც სტრაბონის დროს და უფრო ადრე წარმოადგენდა დაბანი (იგივე ἐπισκοπιον). დაბადების სომხურ ტექსტში ამ აგარაკს შეესატყვისება 11-1116 (სახლი). მაგრამ აგარაკი ნიშნავდა ყანასაც (2 მფე, 14, 30, 11 ვერს.). უფრო დაზუსტებული გამოთქმა ყანის მნიშვნელობით 'ნაწილი აგარაკი'

(იქვე | ვერსია), რაც ამტკიცებს იმას, რომ ავარაკში შეიძლება ერთ-ერთი რამდენიმე ყანა.

მოქც. ქართლისაჲს მუორე ნაწილში (VII ს. შუა ქანდაკების) სწავლია, რომ ვარაზ ბაკურის დროს ააშენეს ახალ-ეკლესია მცხეთას და მიათვალეს "დიდსა მას ეკლესიასა სოფლებითა და ქარდაგებითა" (გვ. 92). სოფელი ამ დროს ნიშნავდა მხარეს და (მაგ. მათ. 15, 21) ადგილსაც, ხოლო ქარდაგი უნდა იყოს იგივე დასტაკრტი.

18. საქალაქო ცხოვრების მიმართება.

VI საუკუნიდან ჩვენ ვრამდის (აქემუნიანთა ხანაში) ტერმინი ქართი, რაც სიმაგრეს და შემოზღუდულ ადგილს ნიშნავდა შესცვალა სპარსულიდან (სომხეთის გზით) ათვისებულმა ტერმინმა ქალაქი კალა ძველ სპარსულად ნიშნავდა სიმაგრეს (ეს სიტყვა შემდეგ ათვისებულ იქნა არაბების მიერ), გა სპარსულადვე ნიშნავენ ადგილს, აქედან სპარსულიდან (ქალა-გა) გადმოსული ტერმინი ქალაქი თავდაპირველად ნიშნავდა სიმაგრის მქონე ადგილს. მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკის თავ-ნაწილში და მატეიანეში შემონახული ცნობების მიხედვით, ალექსანდრე მაკედონელის ხანისთვის (და როგორც ჩანს, ამაზე ადრევე), კერძოდ შიდა ქართლში (ზენა-სოფელში), უკვე არსებობდა ქალაქები სარკინე-კასპი, უფლისციხე, ურბნისი, ოძრახე (ახლანდელი გომის ახლოს). ეს პუნქტები მდებარეობდნენ ერთიმეორესთან საშუალოდ 25 კმ მანძილზე. ე. იმ მანძილზე, რომელიც დაახლოებით გათვალისწინებული იყო ძველს (აქემუნიანთა ხანის) სპარსეთში დიდ სამეფო საქარაენო გზებზე თითო დღის საეაღზე ქარაენების გასაჩერებელ პუნქტებს შორის (პეროდორტეს ცნობა). ქართლის ქალაქების ერთ-ერთ მთავარ ფუნქციას შეადგენდა ცალკე მხარეებს შორის საქარაენო მიმოსვლის გაადვილება და მისი უშიშროების უზრუნველყოფა. ამიტომაც ქალაქებში ცხოვრობდნენ ამ სიმაგრეთა პატრონები ან გამგებლები, რომელნიც თავიანთი გარემოცვით (ხელქვეითებით და მცველებით) გაბატონებულ სამხედრო ფენას შეადგენდნენ. აქედან ძველ ქართულში (დაბადების ტექსტების მიხედვით) მოღვაწე ნიშნავდა ზედამხედველს და მომარსაც (ღვაწლი - ომს, ბრძოლას), ხოლო ქრისტიანულ ჰაგიოგრაფიულ ტექსტებში გადმონარჩობის სახით ტერმინები მოქალაქობა და მოღვაწეობა სინონიმებს წარმოადგენს ამის მიხედვით მოღვაწე (მებრძოლი) თავდაპირველად იყო ამავე დროს მოქალაქეც.

ამგვარად, უფრო მნიშვნელოვანი ქალაქების ანსებობა მველი ქართლში საქარაენო-სავაჭრო საქმიანობასთან იყო დაკავშირებული. ბუნებრივია, რომ ქალაქები, რომელნიც უოველ 25 კმ მანძილზე მდებარეობდნენ, მცირე მოცულობისა იყვნენ, მაგრამ მათში ნატონიურ სამხედრო ფენების გარდა მოთავსებული იყვნენ ხელოსნები და ვაჭრებიც. თავდაპირველად ალებ-მიცეპობის ფუნქციას ქალაქებში ასრულებდნენ თვით გამატონებული მხედრული ელემენტები. დაახლოებით ჩვენი ერის დასაწყისიდან ტერმინი ვაჭარი ქართულში გადაიქცა ალებ-მიცეპობის მწარმოებელ ელემენტის აღმნიშვნელად.² ამგვარად, ქალაქებს, როგორც გამაგრებულ პუნქტებს ადგილობრივი მხარის ეკონომიურ ცხოვრებაში თანდათან ეთლუოდა მეტი მნიშვნელობა. დაბადების ქართულ თარგმანში ვაჭარი მოგზაურს ნიშნავს.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ სპარსეთში გაქცეულნი და უკმაყოფილონი ჩვეულებრივ თავშესაფარს პოულობდნენ ქალაქებში. საგულისხმებელია, რომ ასევე იყო ქართულ ქვეყნებშიც.

ქალაქების ეკონომიური მნიშვნელობის ზრდასთან რამდენადმე დაკავშირებული იყო ებრაელების მოსვლა ქართლში ქარამ და ბრატმან შეფეების დროს (II ს. ჩვ. ერადის): "პურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს". ნინოს მოსვლის დროსაც მცხეთაში პურიანი წარმოადგენდნენ თვალსაჩინო ძალას. მათ ჰქონდათ თავისი ბაგინი (ძველი სპარსული სიტყვაა სალოცავის მნიშვნელობით). ნინოს ცხოვრებებში ვკითხულობთ, რომ ებრაელთა შეფის პეროდეს დროს მცხეთელ პურიათ მოუვიდათ ამბავი - "იერუსალიმი სპარსთა დაიპურესო, რომლისათვის იქნა გლოვა და წუხილი პურიათა ზედა ქართველთა - მცხეთელთა მკვიდრთა, ბოდელთა მღვდელთა, კოდისწყაროელთა მწიგნობართა და სობის კა-

2. სპარსეთის მეფის შაჰე I-ის (240-270 წწ.) დროინდელ წარწერაში (სეი-აბადს) მოხსენიებული არიან ნადირობის დროს მეფის თანმხლებ არამულად xšāθradaran va barbitan va raban va azatan და იქვე ფაქლურად xšāθradaran u vaspūθrakan u vacatkan u azatan. აქ მოხსენიებული xšāθradaran არის იგივე სომხ. աշխարհակ - ქვეყნის შვირანი, ვ. ა. ცალკე სიტყვების მშარველნი არიან ქართული გამოთქმით სუვე წულნი. ამ სიტყვების გვარეულობათა წყაროი. Raban (მატონების) და vacarkan დღ-დღიანი კი იგივე სომხური ნახარაგები და ქართული წარმნიებულნი. Azatan კი არიან azatini, ქართული აზნაურნი, ვ. ა. წარმნიებულთა გვარის უმცროსი წევრები.

ტერმინი ვაჭარი ქართულში და სომხურში წარმომდგარია ფაქლურ vacark-საგან (დღი, წარმნიებული). ტერმინი ათვისებული არს სომხურში და ქართულში იმ დროს, როდესაც ცალკე ქვეყნებს შორის დიდი ვაჭრობა წარმოებდა ქარაგებით სოცალურად იმავე დღ-დღით ანუ წარმნიებულთა მეთაურობით.

ნანელთა თარგმანთა. ეს ცნობა რეალურად უნდა გაგებულ იქნას უფრო გვიანი (IV-V ს) ხანისათვის (და არა პირველ საუკუნისათვის), როდესაც ამგვარად მცხეთელ პურიებში ყოფილან შვიგნოსძარნი. **ქართული ენის ენციკლოპედია**
თარგმანნიც.

ებრაელები აღნიშნულია კიდევ ქალაქ ურბნისში. მცხეთისკენ მიმავალი ნინო ურბნისში ჩერდება ებრაელების უბანში. ზანანში კიდევ (არაგვზე) იყო აგრეთვე "უბანი პურიათა". უძველესი ხანის შესახებ ამ არსებული ცნობების მიხედვით ცხადია, რომ პირველ საუკუნიდან ებრაელების მოსვლას ქართლში ჰქონდა საკმაოდ ფართო ხასიათი. ეს იყო ერთ-ერთი გამოხატულება ჯერ კიდევ VI საუკუნიდან ჩვ. ერამდის დაწყებული ებრაელების დიასპორასი (ბერძნული სიტყვაა - გაბნევა) ანუ ებრაელების ნელ-ნელა გაბნევისა პალესტინიდან. ეს პროცესი ებრაელებში დაიწყო ბაბილონის ტყვეობის დამთავრების შემდეგ 538 წ. ჩვ. ერამდის, როდესაც სპარსეთის მეფე კიროსმა ნება დართო ტყვედ წაყვანილ ებრაელობას დაბრუნებულიყო თავის ქვეყანაში. ებრაელობა დაბრუნდა, მაგრამ ნაწილი კი დაიფანტა. ებრაელობის გაბნევის პროცესი გამოწვეული იყო ეკონომიური მიზეზებით, სახელდობრ, სავაჭრო გზების შეცვლის პროცესით, რომელიც მამინ იწყებოდა და პალესტინას უკარგავდა თავის წინანდელ მნიშვნელობას ხმელთაშუა ზღვის ვაჭრობაში. შემდეგ საუკუნეებში ებრაელობა განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი იყო იმ ქალაქებში, სადაც ვაჭრობა დღედა და სადაც თავს იყრიდა აუარებელი სიმდიდრე, სახელდობრ, ალექსანდრიასა და რომში, რომის პირველი იმპერატორების დროს. ვევიპტეში 8 მილიონ მცხოვრებზე მოდიოდა 1 მილიონი ებრაელი. ალექსანდრიაში 5 უბანი იყო, რომელთაგან ორი ებრაელებით იყო დასახლებული. დიდი ძალა ჰქონდათ ებრაელებს აგრეთვე რომშიც. ქართლშიც ებრაელების მოსვლა III საუკუნეში ჩვ. ერამდის მარჯვენელია იმის, რომ ამ დროს მტკვრის ხაზით მიმავალ საქარავნო გზას შავ ზღვასა და კასპიის ზღვას შორის მართლაც თვალსაშინო მნიშვნელობა ჰქონდა. თავის მხრივ, ებრაელების, როგორც სავაჭრო ელემენტის, ქართლის ქალაქებში დამკვიდრებას მნიშვნელობა ჰქონდა თვით ამ ქალაქების ეკონომიურად წინსვლისათვის და მალე ჩვენ ვხედავთ ქართლში საქალაქო ელემენტებს იმდენად მოღონიერებულად, რომ ისინი გავლენას ახდენენ მთელი ამ მხარის კულტურულ და პოლიტიკურ ცხოვრებაზე. თავისი მნიშვნელობა კულტურულ ღირებულებათა გაცვლისათვის ჰქონდა იმას, რომ ქალაქები, როგორც დიდი სავაჭრო გზების საჭიროებებთან დაკავშირე-

ბულნი, როგორც ისეთი პუნქტები, სადაც ჩერდებოდნენ სხვადასხვა
ენაზე მოლაპარაკე ქარაენები, საკმაოდ ჭრელი ხასიათის მქონენი იყვნენ
- იქ ერთმანეთს ხვდებოდნენ სხვადასხვა ხალხებისა და ქვეყნებთან
ჩამოსულნი.

19. ქალაქები IV-V საუკუნეებში.

IV საუკუნიდან საქალაქო ცხოვრება ქართულ ქვეყნებში უკვე
საკმაოდ განვითარებული იყო. ბერძენი თეოდორიტეს 444 წლის ახლო
ცნობიდან ჩანს, რომ იბერიელი ხელოსნები, ცნობილი იყვნენ გარეშე
ქვეყნებში, და მათ შორის, საბერძნეთშიც, როგორც: მეტყავეები,
სპილენძის ჭურჭლის მკეთებელნი, ხის ნაწარმის მკეთებელნი
(დურგლები), მხატვრები (ივლისხმება მატერიების (ფართლელის)
მხატვარი, გამფორმებელნი და მღებავები), გემთმშენებელნი, გემთნაძე-
ვანნი. ამ ხელოსნების ნაწილი ქალაქებში არიან საგულისხმებელნი. ამ
მიზეზით ქალაქები ახლა უკვე წარმოადგენდნენ წვილ სახელოსნო
წარმოებისა და ვაჭრობის ადგილებს. საყურადღებოა, რომ მოქცევა
ქართლისაჲს ქრონიკა ერეკლე კისრის დროს (634 წლის ახლოს)
ცეცხლთაყვანისმცემელთ გულისხმობს ქართლის სამ ქალაქში - თბი-
ლისსა, მცხეთასა და უჯარმასი.

ქალაქების ხასიათის შეცვლის საფუძველი საერთოდ იყო საწარ-
მოო ძალთა განვითარება და ამით გამოწვეული ცვლილებები საწარმოო
ურთიერთობაში. ამისი მაჩვენებელია აგრეთვე შემდეგი:

საერთოდ მატერიებისათვის შუა საუკუნეების ლიტერატურულ
ქართულში არსებობდა სიტყვა ლარი, მაგრამ ხალხში ესლაც იხმარება
ამისთვის ტერმინი ფართალი. ეს სიტყვა წარმოებულია ძველი ქარ-
თული სიტყვიდან ფრდილი - ნაყიდი. ამავე ძირისაა ძველი ქართულივე
მოფარდული - გამჟიდველი. ტერმინ ფართალს შეეძლო სელის, ბაშმის
მატერიების მნიშვნელობა მიეღო მხოლოდ იმ პირობებში, თუ მთავარ
საყიდელ ნაწარმს სხენებული დარგის მატერიები შეადგენდნენ. არაბების
ხანაში შემოდის მეფართლისათვის და სხვა წვილმანის დამამზადებელ-
გამჟიდველისათვის არაბული ტერმინი ბაზაზი (სომხურში დადასტურე-
ბულია XIII საუკუნეში, ქართულში - ამაზე ადრეც). ხოლო ამაზე ადრე
დაახლოებით II-III საუკუნეში, როგორც ნათქვამი იყო, შემოდის ახალი
მნიშვნელობით ტერმინი ვაჭარი (დაბადების პირველი თარგმანისას ეს
სიტყვა ნიშნავს მოვზაურ-მოსიარულეს, სახარების ტექსტში კი ამ ძირის
სიტყვა იხმარება აღებ-მოცემობის საქმიანობასთან დაკავშირებით). ეს

გარემოება ამტკიცებს, რომ პირველ საუკუნეებში და შესაძლებელია ამაზე ადრეც ჩვენში, წამყვან ადგილებში, ვითარდებოდა მატერიების (ფართლულის) დამამზადებელი წარმოება, რომელიც სჯობდა ნანაწარმს. ის იყო ალებ-მიცემობის მთავარი საგანი და ამიტომ მას სახელად დაერქვა ფართალი. ეს რომ მომხდარიყო ტერმინის - ვაჭრობის ალებ-მიცემის მნიშვნელობით განმტკიცების შემდეგ, მაშინ ფართლის მაგივრად გვექნებოდა სიტყვა ნავაჭრი.

ქალაქებში განსაკუთრებით მთავარ საკერპო დღესასწაულების დროს იმართებოდა დიდი ვაჭრობა. მცხეთაში, მაგალითად, კერპ არმაზის დღესასწაულზე იკრიბებოდა სავაჭროდ დიდძალი ხალხი როგორც სოფლებიდან, ისე სხვა წერილი ქალაქებიდანაც (ნინოს ვრცელი ცხოვრების ცნობა). რაც შეეხება ქალაქის მოსახლეობის მეტ ნაწილს, მას შემდეგ, რაც ქალაქები მოექცნენ სამეფო სახლის მფლობელობაში, მოქალაქეები თანდათან გადაიქცნენ მეფის თავისებურ მონებად. ასე მაგ. IV საუკუნეში, სახარების ქართული თარგმანის მიხედვით, სიტყვა "მოქალაქე" წინანდელი მუშრის მაგივრად უკვე ნიშნავდა მონას. მაგრამ მოქალაქის მდგომარეობა ამის შემდეგაც სჯობდა ქალაქის მოსახლეობის ყველაზე უფრო უშუალო ნაწილის, სასელდობრ, გლახაკების მდგომარეობას, რადგანაც გლახაკი ნიშნავდა ისეთ პირს, რომელსაც არ ჰქონდა არც არავითარი სახსარი და არც რაიმე საქმეზე იდგა.

ქალაქის სათავეში (მიბლიის ქართულ II ვერსიის ტერმინოლოგიით) იდგა ქალაქ-პეტა, ანუ ქალაქის უფროსი. "ქალაქ-პეტთან" ერთად ქალაქის საქმეებს აგვარებდნენ ეწ. მდიდრები (ე.ი. დიდი გავლენის კაცები), რადგანაც გავლენიანი კაცი იმავე დროს ნივთიერი შეძლების მქონეც იყო, ამიტომ სიტყვა "მდიდარი" უკვე იხმარებოდა ნივთიერი დოვლათის მქონე პირის აღსანიშნავად.

ახალი ტიპის საქალაქო ცხოვრება რომ თავდაპირველად სამხრეთ საქართველოში იყო განვითარებული, ამას ამტკიცებს ამ ხანაში მოედნის აღსანიშნავად სომხური ტერმინის ურაკპარაის (სომხ. პრაკპარაქ) შემოსვლა. სახარების თარგმანის I ვერსიაში და აგრეთვე V საუკუნის ნაწარმოებში თუ თარგმანში წამება ფილექტიმინისი ჩვეულებრივად ეს ტერმინი იხმარება.

მცხეთის ზრდის მარჯნებელია ის, რომ არჩილ მეფემ ქალაქის ეწ. არავგის კართან ააშენა "კომჭი მტკიცედ საბრძოლნი".

IV საუკუნის დასაწყისში (ნინოს დროს) მცხეთაში მოვეყვის კარსა და ხედს შორის ადგილი ცარიელი იყო, შემდეგ კი ქალაქის

გაზრდის გამო ეს ადგილი დასახლდა. რადგანაც VI საუკუნიდან მცხეთა იწყებს შემცირებას, ამიტომ ქ. მცხეთის ეს ზრდა უნდა მიეწეროს IV საუკუნის მეორე ნახევარს და V საუკუნეს.

IV საუკუნის დასაწყისს (ნინოს დროს) ქალაქი არმაზი უკვე არ არსებობდა. ის დაცარიელდა, საფიქრებელია, II საუკუნის მეორე ნახევრის სივრცეზე (პტოლემეისის შემდეგ). ნინოს დროს ეს ფაქტი კარგა ხნის მომხდარი იყო. მეფე ბაკურ თრდატის ძე (378-384 წწ ახლო) განვიდა მცხეთის იძიურ და განაახლა არმაზნი სპარსთა შიშისათვის. ეს განახლებული არმაზი არსებობდა ვახტანგ გორგასალის დროსაც. მისი შესუსტება იწყება VI საუკუნიდან. ხოლო ნინოს ზრცელი ცხოვრების დაწერის დროს (X საუკუნე) ის უკვე თითქოს აღარ არსებობს.

ქალაქთა მცხოვრებთ პქონდათ პრივილეგიები. უპირველეს ყოვლისა ისინი, ასე თუ ისე, თავისუფალნი იყვნენ.

ქალაქის მცხოვრებთა თავისუფლების შესახებ თავისებური ცნობა აქვს დაცული მოსე ხორენელს (III, 27). სომხეთის მეფემ არშაკ II (246-309 წწ.) დააარსა თავშესაფარი (ქალაქი) ბოროტმოქმედ დამნაშავეთათვის სახელით არშაკიან და გამოაცხადა, რომ ვინც იქ დასახლდება არსებულ კანონს არ დაემორჩილებაო. არშაკიანი გაიქცა ნახარარებისაგან გაქცეული მსახურებით და სხვა პირებით, მოსე ხორენელის მიხედვით ბოროტმოქმედი პირებით. მაგრამ ბოროტმოქმედ პირთა სახელით აქ იგულისხმებიან მფლობელთაგან გაქცეულნი და მათ დამოკიდებულუბაში და მონობაშიც მყოფნი ელემენტები. ნახარარები ჩიოდნენ ამის შესახებ ჯერ თვით არშაკთან და შემდეგ მათ მომართეს სპარსეთის მეფე შაპურსაც (შაპურს), რომლის განკარგულებით არშაკ მეფე ვააგდეს სომხეთიდან. ამის შემდეგ სომეხმა ნახარარებმა შური იძიეს ხსენებულ პუნქტში (ქალაქში) გადასულ პირებზე – ისინი ამოსწყვიტეს მთლიანად ძუძუმწოვარა ბავშვების გარდა, თვით არშაკიანი კი დაანგრიეს.

“შანაძემი” მოთხრობილია ძველი წყაროდან აღებული ასეთი ამბავი: შაჰმა ბაჰრამ გურმა (ვარაჰრან V, 420-438 წწ.) ნადირობის შემდეგ განულო ერთი სოფელი, რომლის მცხოვრებნი მას არ მიესალმნენ, თუმცა საყურებლად გზაზე გამოსულიყვნენ. შაჰი გაბრაზდა და მან თანძლებ მოხედს უთხრა, რომ სასურველია ეს სოფელი დაცარიელდესო. მაშინ მოხედმა გამოუცხადა სოფლის მცხოვრებთ, რომ შაჰი ამ სოფელს აცხადებს ქალაქად, ყველა უნდა იწოდებოდეს ბატონებად და ბატონებად (ქედსულებად). ბატონებად იქნებიან აგრეთვე ქალები და

ბავშვებიც, ყველა თანასწორია და სოფლის ბატონია. მცხოვრებთ უკონით გააცხადეს თავისი სიხარული, რომ ყველა ბატონად გახდა, რომ მამაკაცთ და ქალებს თანასწორი უფლებები აქვთ და ერთმანეთს სახურენი და დაქორავებულნი თავიანთ ბატონებს გაუთანასწორდნენო. ამის შემდეგ ახალგაზრდებს უკვე აღარაფრის ეშინოდათ. მათ დაბოცეს წინანდელი ბატონები. მთელი სოფელი მოიცვა არეულობამ და ძარცვა-კლევამ, რის შედეგად მდიდარი სოფელი გაღატაკდა და დაცარიელდა. ერთი წლის შემდეგ მოხვედი კვლავ მივიდა ამ ადგილას. მან მოძებნა ერთი ადგილობრივი მოხუცი, რომელსაც მიანდო სოფლის მმართველობა და დაპირდა მას დახმარებას საზონიდან. ამის შემდეგ გაქცეული მცხოვრებნი დაბრუნდნენ თავიანთ სოფელში, რომელიც მალე წინანდებურად ფეხზე დადგა.³

მოთხრობა საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ცხადყოფს, თუ როგორი პრივილეგიები ჰქონდა ქალაქის მცხოვრებთ.

სხენებული ცნობებიდან ჩანს, რომ ქალაქს ჰქონდა უპირატესობანი. ამის მიხედვით ქართლშიც ქალაქი უშუალოდ მეფის დამოკიდებულებაში იყო და სხვა მფლობელებს იქ თავისი მონა-მორჩილი არა ჰყავდათ. ახალი აღთქმის ქართულ ტექსტში მოქალაქე ივულისხმება მონადაც, მაგრამ ცხადია, რომ მოქალაქე, როგორც უშუალოდ მეფის დამოკიდებულებაში მყოფი პირი, შეიძლება წოდებულიყო მეფის მონადაც, როგორც მისი ქვეშევრდომი. (ტერმინები მონა, მონობა აღნიშნავდა საერთოდ დამოკიდებულ მდგომარეობასაც).

ვასტანვ გორგასალის ხანისთვის, ჯუანშურის მიხედვით, კერძოდ შიდა ქართლში, საგულისხმებელნი არიან შემდეგი ქალაქები: სამეფო ქალაქი მცხეთა; ქალაქ მცხეთას ჰქონდა ციხენი (მრავლობითი რიცხვით). იხსენიება კიდევ ქალაქი კასპისა, რომლის სათავეში დგას სასაღარი. შიდა ქართლის გარეთ კანბეხოვანში იყო ამ მხარის ქალაქი, "რომელ არს ხორნაბუჯი". იყო სხვა ქალაქებიც, რომლებსაც ჰქონდა ზღუდე-სიმაგრე ან ციხე და რომლებშიდაც ბინადრობდნენ თავისუფალი პირნი. მაგრამ სხვა ასეთი პუნქტი ჯუანშურის სახელდებით მოხსენებული არა აქვს.

ჯუანშური შემოზღუდულ ქალაქებს გარეთ მყოფ დასახლებულ პუნქტებს იხსენიებს სოფლებად (სოფლები და ქალაქები) ანდა ველად

3 . Н. В. Пигулевская. Города Ирана в раннем средневековье, М.-Л, 1950, стр. 271. П

– ისებმა ქართლზე შემოსევის დროს 'ველნი მოაოყრნეს' (ეი. დასწრ. აღდნენ გამოიღო ადგილზე მდებარე გაუმავრებული სოფლები), ხოლო 'ციხე-ქალაქნი დაურჩეს' – ციხე-ქალაქთ მათ ვერ აენგეს.

20. ხელოსნობა.

საზოგადოებრივი შრომის დიფერენციაციის თვალსაზრისით დასტურდება საეციალური ტერმინი 'ზოგიერთ ხელოსანთათვის, მაგ., ტერმინი მჭედელი, მავრამ არ არის ცალკე ტერმინი მქსოველისათვის, რომელსაც ჰქვია 'სელისა მოქმედი', 'ბისონისა მოქმედი', 'ზეზისა მოქმედი'. ისე როგორც არის 'ქვეყანისა მოქმედი' (მიწის მუშაკი). ხელოსანი იწოდებოდა 'ველითა მოქმედი საქმისა' (2 ნემტ., 34, 17), 'მოქმედი საქმისა' (2 ნემტ., 34, 12-13), ხოლო ქვეყანასა საქმისა მოქმედი (1 ნემტ., 27, 25-31) იყო მიწათმოქმედი.

საზოგადოდ ხელოსანის აღსანიშნავად იხმარება კიდევ ტერმინი ხურო (1 ნემტ., 22, 15 და სხვ.).

'ზეზის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი. 'ზეზის უფრო სრული ფორმა არის 'ზექსი' (2 ეზ., 3, 6), 'ხოირი 'ზექსისა' – ბისონის თავსაყრაზე ანუ გვირგვინი.

'ზეზი ნიშნავს ძვირფას მატერიას (ესთ., 1,1; 8, 15), ხოლო 'ზეზი ძახილი' (გამ., 26, 1) – ძაფად გაკეთებულ ბამბას.

იყო კიდევ ტერმინი 'ჭრელნი ჭიჭნაურითა' მოქარგული ტანისამოსის მნიშვნელობით (ეზეკ., 16, 13). რადგანაც 'ჭრელებნი' იმავე ტექსტში მოქარგულ ტანისამოსს ნიშნავს (ეზეკ., 16, 10), ამიტომ აქ სიტყვა 'ჭიჭნაური' დამატებული უნდა იყოს მაღალი ხარისხის მატერიის აღსანიშნავად.

კარგად დამზადებულ და საუკეთესო ხარისხის სელის მატერიას (II ვერსიაში) ერქვა 'სელი პებული' (ის., 19, 9). დაბევა, resp. დაბევა ნიშნავდა დანაყვას, ცემას (Keimena, I, გვ. 138).

ძველი ქართული სიტყვა 'ზეზი ახლაც წარმოდგენილია ფშაურ კოლოში 'ზიზიას' სახით, რაც ნიშნავს ჭრელ-ჭრელს. ბავშვთა ჩასაცემლს ტერმინების პელებლას და 'ზეზის ნაშის წარმოადგენს იმერული 'ზიზილა-პიპილა'. ძველი კოლხიდიდან სელის ტილოს ნაწარმი, როგორც ჩანს, გააქონდათ ქართლურად მოლაპარაკე ტომებში და სპარსეთშიც. ამისი მაჩვენებელია ტერმინი ფარჩა, რომელიც ახალ ქართულში (XVIII საუკუნიდან) აბრეშუმის მატერიის მნიშვნელობით იხმარება. საბას ლექსიკონით ის ჯერ კიდევ ნაჭერს ნიშნავს. ეს სიტყვა

არის იგივე მეგრული ფორმა – შინა ნაწარმის ხაში ტილოსაგან მეგრული პერანგი. ასევე მეგრულიდან ქართულის შუაგობით ან თავისთავად უნდა იყოს ვადასული სპარსულში სიტყვა (პერსიურ სიტყვა) ბამბის ნართის მატერია. ცხადია, რომ ეს სიტყვა ქართულში დასახლებულ სულშიც თავდაპირველად ნიშნავდა კოლხიდიდან გატანილი სელის ტილოს ნაჭერს, შემდეგ კი ეს სიტყვა სპარსულში გამოყენებულ იქნა უფრო მაღალი ხარისხის მატერიის აღსანიშნავად.

სელისაგან შხადდებოდა საუკეთესო ხარისხის (მაშინდელი თვალსაზრისით) ტილოები. ეს ჩანს დაბადების ქართული თარგმანის ტექსტიდან. ებრაული ტექსტის (2 მეფ. 6, 14) გამოთქმა: *ჩაცმული იყო დავითი სელის ეფოდში* ქართულად გადათარგმნით (პირველი ვერსია) *“შემოსილ იყო დავით სამოსელით უმჯობესითა”*.⁴

ქართული დაბადების მეორე თარგმანში იგივე ადგილი მოცემულია ასე: *“დავით როკიდა წინაშე კიდობნისა მის... მკული სამკულით ძოწეულითა”* (უკანასკნელი სიტყვები ბერძნულში მოცემულია ასე: *ὁ Δαυὶδ ἐνδεδυμένος σιδήρειν ἐξάγκλον* – დავით შემკობილი იყო საუკეთესო ტანისამოსით). ეს საუკეთესო ტანისამოსი ქართულ ტექსტში გადათარგმნილია სიტყვით ძოწეულით, ე.ი. წითლით, თუმცა ძოწეული (წითელი ფერი) ეწოდებოდა აბრეშუმის მატერიასაც.

რომაული პოეტის ვირგილის ერთ-ერთი კომენტატორი IV საუკუნეში ამბობს, რომ იბერიაში საუკეთესოდ ღებავენ (იგულისხმება მატერიებს) სხვადასხვა ფერებად. ღებვის ტექნიკის მაღლად დაყენება გულისხმობს საშინაო საფეიქრო მრეწველობის განვითარებას.

4. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება ვაუხსენით რუსეთის უკრაინის სიტყვები, რომ №40 წ. ოდიშში სელი მოკლე ბლომად თქავენ მას შემოფეომაზე ზამთრისათვის: ამ სელიდან ქაოვენ ტილოებს, რომელიც აქეთ იმხალთა ხარკისათვის; თუთ მცხოვრებნი ტანისამოსის მხრე ღარიბნი არიან, დაღან შიშველნი და ფეხშიშველნი მხოლოდ საჭარი აგვიღებზე შემოსველი აქეთ ტილო ანდა თხის ტყვი, თორქ ისე ველანი შიშველნი არიან“. ამავე დროს ცნობილია, რომ ამ ხანაშივე თავადები და ესკაპოსები ოდიშში მეტად მდიდრულად იცამდნენ ფარშის და სხვა მდიდრულ სამოსებს. ძვრდესი ქვებთ შექელს დაბლოებით ასეთივე მდევმარჯონა არს საგულისხმებელი ვერისში ძველად, როდესაც იქ სელი მოკაედათ ბლომად საქაბორტად, საუკეთესო ტილოების დასამზადებლად, რომელიც ქართულივე მსაღას მხედვით დასასათებელია როგორც უმჯობესი ხალხის ფართო მასისთვის კიდევ (XVIII საუკუნის შავალითის შვავებად) ეს უმჯობესი მატერია, რასაკარგვლია, მისაწვდომი არ იქნებოდა.

21 მსხვილი სახელოსნოები.

საყურადღებოა, რომ ზეზის (ბამბის მატერიის) მკეთებლად იხსენიება აგრეთვე სუროთმოძღვარი (გამ, 35, 35). ხელოვნური და სუროთმოძღვარი ნიშნავს საერთოდ ხელოსანს (ის, 3, 1-3; 40, 19-20; გამოსე, 35, 35).

მაგ., გამ., 35, 35: საქმედ ქსოვასა ჭრელსა ქსოვად და მეწამულსა და ზეზსა, საქმედ ყოველსავე მას საქმესა სუროთმოძღვრებისასა განთავებულად.

„ზრძენი სუროთმოძღვარი“ ნიშნავს მოხერხებულ, მკოდნე ხელოსანს. (გამ, 3, 1-3). ამავე მნიშვნელობისაა სურო სამოციქულოს IV საუკუნის ტექსტში (მოც, 19, 24).

ზეზის მომუშავეთა ზედამხედველად სუროთმოძღვარის დასახელება შეიძლება გაგებულ იქნეს, როგორც მოზრდილი სახელოსნოების არსებობის ფაქტი. წარმოების უფროსად ასეთ შემთხვევაში მართლაც შეიძლება ყოფილიყო სუროთმოძღვარი, უპირველეს ყოვლისა, დურგლების და საერთოდ კიდევ ხელოსნების უფროსი ამა თუ იმ მნიშვნელოვან სამლოცველოსთან და კრძო პირებთანაც.

სართველ იარაღს (შემდეგდროინდელ მანჯანიკს) ერქვა სასარგებლო და ჯარას ტარს კი – ტარი (ივანე, სოლ., 31, 19). თვითონ რთვის პროცესი გამოითქმებოდა მაშინდელი ქართულით შემდეგნაირად: „შწყრთა თვისი განმარტა სასარგებლოსა ზედა, ხოლო ნებსა თვისსა განამტკიცებს ტარსა ზედა სთვად“ – თავისი ხელი დასდვა სასთველ იარაღზე და თითები მოუჭირა ჯარას ტარს.

იყო სხვა ტერმინიც. დაბადების თარგმანის პირველ ვერსიაში (I მუფ., 17, 7) ნათქვამია, რომ: „რკინის შუბი მისი (გოლიათის იყო) ერთარცა ჭურჭელი მთინართ, ეი. არს მაქო“. მაქო საბას მიხედვით არის „საქსოვრის საზედაოს გასაელები“, ეი. რვილი, რომელიც არის ერქენის (სახნისის) ხეო (აქ გაზივადებულად დახასიათებულია გოლიათის შუბის სისხო). მთინარი არის იგივე შემდეგდროინდელი ფეიქარი (ეს უკანასკნელი სპარსულიდან გადამოსული ტერმინია). დაბადების მეორე ვერსიაში ეს ადგილი გადათარგმნილია ასე: „შუნი პოროლისა მისისა ვითარცა ლვილი (რვილი) ქსელთა“.

მამინ, როდესაც მთინარი თითქოს უცხოურიდან წარმოდგენი ტერმინი უნდა იყოს⁵ (თუმცა დანამდვილებით ამის თქმა არ შეიძლება) "სასარგებლო" და "ქსელი" წმინდა ქართული ტერმინებია⁶ (პურპურის ფერი) ქსოვა (გამ. 35, 35).

ადგილობრივ დაშხადებული ტილო წარმოადგენდა ფასგარდახდის ერთეულს. ამიტომაც ტილოს დაერქვა სახელად მიზდური, ეი. მიზდის (საარსულად ქირას ნიშნავს) მეგიური ("ვითარცა ქსელი მიზდურისა" ის, 38, 12). ცხადია, რომ მიზდური იქნებოდა გარკვეული ზომის და რაოდენობის ტილო.⁶

მიზდურის ფარდი იყო სხვა ტერმინი "ნარდნი", სიტყვისაგან რთვა-ნართავი (იქვე, ათონ "ვითარცა ქსელი ნარდთაჲ").

22. ქალები ხელოსნობაში.

მუშანიკმა "ნაცვლად ჭიჭნაუბტისა საქმისა დიდითა გულსმოდგინებითა კვლითა აღიხენა დაეთინი". ჭიჭნაუბტი (იგივე ჭიჭნაუბტი) ნიშნავდა მატყლის მატერიას (ესთ, 1, 1, ათონ.). ამ მატერიის მეორე სახელი იყო ცისხული (იქვე, 1 ვერსია). ეს ადგილი, მამასადაძე, ნიშნავს, რომ მუშანიკმა მატყლის მატერიის დაშხადების მეგიურად დაეთინის კითხვას მიჰყო ხელი.

ქალების სახელოსნო შრომა საპატრიცელოდ ითვლებოდა. მიხეილ ბიზანტიელი წერს: "იბერიელები საჯაროდ არევენდნენ იმას, რასაც მათი ქალები დართავენ ან მოქსოვენ. ამორჩეული კაცები სინჯავენ ქალების გაკეთებულს და მეტის გამკეთებულს აქვს უპირატესობა სხვებთან შედარებით. სარტყელისთვის მათ აქვთ ცალკე ზომა და ვინც ამ ზომის სარტყელს წელში ვერ შემოირტყამს, მისთვის ის ითვლება სამარცხვინოდ". ეს ცნობა გაურკვეველი დროისაა, მაგრამ თავისი ხასიათით უფრო ძველ ხანას უნდა ეკუთვნოდეს.

23. საფასე.

სახარების ტექსტებში წარმოდგენილია მამინ ქართულად ხმარებული საფასის სახელები. წერილი ფულის აღსანიშნავად სახარების ქართული თარგმანის პირველ ვერსიაში იხმარება კერძა (მარკ, 12, 41),

5. მთინარი არის თინაზე მომუშავე შეად ასურული tannu - სამარი, მოსაწობელი.

6. ასევე იყო XVI-XVII საუკუნეებში სამკერდლო.

24. დიდაზნაურთა ფენის ჩამოყალიბება. ეროვნული

დაახლოებით II-III საუკუნეებში აზნაურთა და სეფეწული

წოდებათაგან უკვე გამოყოფილია უფრო დიდშემძლეთა ფენა. ფარსმან მეფეს რომში II საუკუნეში თან ახლდნენ მისნი „პირველნი“. აზნაურთაგან შეიქმნა წარჩინებულთა, ვერეთ წოდებულ დიდ აზნაურთა ფენა. მათი ცოლები იწოდებოდნენ, როგორც ეს მუმანიკის წამების ნაწარმოებიდან ჩანს, ზებურ დედებად. ამის მიხედვით დიდ აზნაურთა ფენას უკვე შეეთვისნენ დიდ შემძლე სეფეწულნი. ყველანი ესენი ერთად იწოდებოდნენ დიდ აზნაურებად, სეფეწულებად და მთავრებად, მათი ცოლები კი ზებურ დედებად. ტერმინი სეფეწული წერილ მხედართა აღსანიშნავად ახლა არ იხმარება: წერილი მხედრები ახლა იწოდებიან მარტივად აზნაურებად, რაც იმავე დროს თავისუფალს ნიშნავს. სოციალური პროგრესი გამატონებელი კლასების მიმართ გამოიხატა იმაში, რომ ახლა ბევრად მეტი ფენები (ყველა აზნაურნი და სეფეწულნი) იყვნენ აზნაურნი ანუ თავისუფალნი. ამ წარჩინებულ აზნაურთ აქეთ მძიმე შეიარაღება, მათ თან ახლავთ ეწ. სპასიაკი (იგივე მეაბჯრე), საომარი მისი ცხენიც არის (როგორც ეს ჯუანშერის თხრობიდან შეიძლება ნაგულისხმევი იყოს) თოროსანი, ეი. შეჯავშნული. წარჩინებულთა სპეციალურ იარაღს შეადგენს ხმალი, რის გამოც ისინი იწოდებიან კიდვე კრმლოსნებად (შეად. ასეთივე მღვკომარეობა ხმლის ტარების შესახებ სპარსეთში). ამ ძველი დროის ვადმონამთი იყო ის, რომ ხმალი ფეოდალურ ხანაში მხოლოდ ბატონური წრეებიდან გამოშვალნი მუომრების (მოლო საუკუნეებში თავადთა და აზნაურთა) იარაღს შეადგენდა.⁷

დიდ აზნაურთა (წარჩინებულთა) წამოწვეა აიხსნება სამხედრო შეიარაღების შემდგომი განვითარებით, რაც თითქოს რომაელების გავლენას უნდა მიეწერიოს. რომის სახელმწიფოს ხელდებულობის ყველა ქართულ ქვეყნებზე გავრცელებას მოჰყვა ქართველებში სამხედრო შეიარაღების გაუმჯობესება. გარნდნენ მძიმედ შეიარაღებული მუომრები შეჯავშნული ცხენებით. მაგრამ ასეთი შეიარაღება, აგრეთვე თანხლებ

7. დას. საქართველოში მაკ.-ლენინში, სადაც ძველი ტრადიციები უფრო იყო შემონახული, მოხუცი თავადები XX საუკუნის დასაწყისშიც ხმალს არ იცლებდნენ სახლში უფლის დროსაც.

პირთა და მოსამსახურეთა ყოლა თვალსაჩინო ხარეკებს მოითხოვდა. ამით აიხსნება ის, რომ სახელმწიფო თვითონაც იძულებული იყო მხარე დაეჭირა დიდ შემძლე პირთა ფენის ჩამოყალიბებისათვის, რადგანაც მოხდა ამ პირთა ხელქვეით მუოფი ადამიანების ტექსტის გადლიერებას, იყენენ ეს ადამიანები მონები, თუ სხვაგვარად მათ დამოკიდებულებაში მოყოლილნი.

25. ცელილებანი სოციალურ ცხოვრებაში 410-430 წლების ახლოს.

ამ საკითხის გასარკვევად შეიძლება გამოყენებულ იქნას ქართული ოთხთავის ორივე ვერსიის ტერმინები. მართლაც, საერთოდ ოთხთავის ორივე ვერსია განსხვავდება პირველისაგან ტერმინოლოგიით, რომელიც იხმარებოდა კრიოდ მმართველობის სფეროში. ეს განსხვავება ისეთია, რომელიც არ არის დამოკიდებული დიალექტების კუთხოპრივთავისებურებაზე, არამედ გამოხატავს სოციალურ ცხოვრებაში და მმართველობაში მომხდარ ცელილებებს. 410-430-იანი წლები წარმოადგენდა ქართლის სახელმწიფო ცხოვრების სინამდვილეში დიდი ძვრების ხანას. ორივე ვერსიის ოთხთავების ტექსტის შედარება ამ ძვრივ იძლევა შემდეგ ფაქტებს.

მათ., 20,1,21,33	I ვერსია	II ვერსია
მარკ., 14,14 და 14,16	მამასახლისი	სახლის უფალი
მარკ., 6,36	აგარაკებსა და დაბნებსა	დაბნებსა და სანახებსა
მარკ., 5,14	ქალაქსა და აგარაკებსა	ქალაქსა და დაბნებსა
მარკ., 6,21	ტაძრობას ჰყოფდა მდიდართა თანა და ათასის თავთა	მზა უყო პური მთავართა მისთა და ა/თა/სისთავთა
მათ., 20,25	თანა და მთავართათანა გალილაისათა.	მისთა და აზნაურთა გალილაისათა.
მარკ., 10,42	მდიდარნი	დიდ-დიდნი
მათ., 28,14	ბჭესა	მთავარსა

ტერმინი "მდიდარი" აქ უდრის სომხურ ტექსტს "ნახარარს". "მდიდარნი" იყენენ, მამასადაძე, ქართული წამყვანი და დიდშემძლე ფენის წევრნი. 410-420-იან წლებში ეს ტერმინი შეცვლილია ტერ-

მინით მთავარი ანუ დიდ-დიდი. ტერმინი მთავარი იხმარებოდა მანამდე-
 საც და უდრიდა სომხურს լիմասիւմ (დიდ-დიდს). ბერძნულ ტექსტში
 ამის ფარდად მოხსენიებულია πρῶτος (პირველი) და ქს. ტერმინი
 მეორე ვერსიაში გადაუთარგმნიათ როგორც აზნაურნი. აქედან დაწყებული
 415-420 წლების ახლოს გაბატონებული კლასი მკვეთრად დაყოფილა
 ორ სოციალურ წყებად – მთავარნი და დიდნი, რომელნიც შეესატყ-
 ვისებოდნენ სომეხ ნახარაურს, და აზნაურნი, რომელნიც იყვნენ
 "პირველი", ე.ი. თავისუფალი გაბატონებული კლასი.

26. ტერმინი მამასახლისი.

ოჯახის უფროსს ერქვა მამასახლისი. ეს ჩანს შემდეგიდან: მათ,
 10, 36 აღნიშნულთ: "და იყვნენ მტერ კაცისა სახლელნი თჳსნი".
 სომხურში ეს ადგილი იკითხება ასე: լիմասիւմ սան լիսանիսի |
 ქართული თარგმანი მისდევს სომხურ ტექსტს. ბერძნულთან შეფარდე-
 ბის დროს გასწორება არ იყო საჭირო, რადგან ბერძნული დედანი შე-
 საბამება სომხურ თარგმანს (καὶ εχθροὶ τοῦ ἀσπράτου οἱ ὄντια καὶ
 αὐτοῦ). მაგრამ სახარების ქართული თარგმანის ბერძნულთან შემდარე-
 ბელს ტექსტი მაინც შეუსწორებია: "და იყვნენ მტერ მამასახლისისა
 სახლელნი თჳსნი". გამოვიდა უკვე თავისუფალი თარგმანი, რაც
 აიხსნება იმით, რომ ქართველი რედაქტორის ვაგებით სახლელთა
 (სახლის ანუ ოჯახის წევრთა) უფროსი შეიძლება ყოფილიყო
 მხოლოდ მამასახლისი.

ტერმინი მამასახლისი, როგორც თვით მისი აგებულებიდან ჩანს,
 აღნიშნავდა გვარის უფროსს. 415-420 წლებში, წარჩინებულთა
 გვარუელობების დაწინაურებასთან დაკავშირებით, როდესაც დიდ-დიდნი
 აზნაურნი მოექცნენ სათავეში ცალკე ოლქებს, ამ გვარუელობათა
 უფროსებმა შეინარჩუნეს თავისი სახელწოდება მამასახლისი და ამი-
 ტომაც ოლქის უფროსები უნდა იწოდებოდნენ მამასახლისებად.

ამგვარად, 415-420 წლების ახლოს გაფორმებულა მეტად
 მნიშვნელოვანი ცვლილება, რომელიც მემკვიდრეობით მსხვილ მფლო-
 ბულთა ფენის ჩამოყალიბების მომასწავებელია. ცალკე "მდიდართა" სახ-
 ლები სათავეში მოექცნენ ცალკეულ ოლქებს და ამიერიდან იწოდებოდ-
 ნენ დიდ-აზნაურად ანუ მთავრად. ამით ისინი განსხვავდებოდნენ
 ჩვეულებრივი აზნაურებისაგან.

ამავე დროს ჩვენ გვაქვს ასეთი ცნობაც ფაუსტოსის სიტყვად, არმაკ სომეხთა მეფის დროს (346-349 წ.) სომეხთს, სხვათა შორის, გადაუდგენ გუგარის პიტიახში, მის შემდეგ ძორის ოლქის უფალი (ტერ), კოლბის ოლქის უფალი, გარდმანის ოლქის უფალი. ოლქები ქვემო ქართლის საზღვრებში იგულისხმებიან. სომხური ტერ სახარების ტექსტებში გადათარგმნილია როგორც უფალი. მამასადაძე IV საუკუნის შუა ხანაში ქართლის ცალკე ოლქების სათავეში უფალები იდგნენ, ერთი საუკუნის შემდეგ კი მამასახლისნი არიან. ოთხთავთა ვერსიების შევერებიდან ჩანს, რომ ეს ცვლილება და ოლქების მეთაურთათვის მამასახლისის წოდებულების შემოღება უნდა მომხდარიყო იმავე 415-420 წლების ახლოს. მართლაც, ლაზარე ფარპელს მოხსენიებული აქვს, რომ 450 წლის ახლოს სპარსეთის მეფე იუზდივერდთან სომეხთიდან წაივინებინა დიდ-დიდნი კაცნი სხვადასხვა სახლების (ტომ) წარმომადგენლები და "ქართველთა ქვეყნიდან(აც) პიტიახში არშუმა და ამ ქვეყნის სხვა მამასახლისნი". აქ პიტიახში მამასახლისთა თანაბრად არის მოხსენიებული.

27. წარჩინებულნი.

ჯუანშერს ძლიერ უყვარს ტერმინი წარჩინებული. სახარების ქართული ტექსტის პირველ ვერსიაში წარჩინებული (ადიმ, მათ, 27, 36), რომელიც უდრის სომხური ტექსტის აკამასაკ ნმანავორ - მნიშვნელოვანი, ბერძნულ ტექსტში წარმოდგენილია სიტყვით ἐπίσημοι; - სახელგანთქმული და ამიტომ სახარების ქართული ტექსტის მეორე ვერსიაში წარჩინებულის მაგივრად ნახმარია "შესწავებული".

თუ როგორ ესმის ჯუანშერს ტერმინი წარჩინებული, ეს ჩანს მისი ნაწარმოების ერთი ადგილიდან, სადაც ის წარჩინებულთა მიმართ აღაპარაკებს ვახტანგს. შამათა კელაე ჩემთავან გინახან კეთილნი და დიდებანი, რომელნი დადგინებულ ხართ მთავრობასა ზედა. აწ, უკეთუ გეცოცხლებს ღმერთი, მოგვხედნ კეთილნი და დიდებანი, რომელნი არა გეხილნენ შამათა ჩემთავან. იქვე წარჩინებულნი სპასუხტის ჯუანშერის პირით დახასიათებულნი არიან, როგორც "შვიდრნი ქართლისანი". კეთილი - ეს წარჩინებულთა მიმართ არის სამკვიდრო ჭიზება, ხოლო დიდებად კი აქ იგულისხმება დანიშნითი წარჩინება, ორივე ერთად კი იძლევა მთავრის ხარისხს. წარჩინებულნი, მამასადაძე, არიან იგივე მთავარნი.

მთავარნი ამ ხანაში არიან იგივე სეფეწულნი. ჯუანშერი ის-
სენიებს სეფეწულს ბივრიტანს, რომელიც შემდეგ დაინიშნა ოძრანის
ერისთავად. ვესტათი მცხეთელის ცხოვრებაში მთავარნი ქართველთაჲნი
იხსენიებიან იმავე დროს სეფეწულებად.

მათი მკორე წოდებულება არის კიდევ დიდ-აზნაურნი. შუმანიკის
ცხოვრებაში იხსენიებიან "აზნაურნი დიდ-დიდნი, ზეპურნი დედანი,
აზნაურნი და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი". იმავე ნაწარმოების
სომხურ ტექსტში დიდ აზნაურს უდრის ნახარარი, აზნაურს – აზატი
და უაზნოთ – სეპუკი.

28. აზნაურნი.

დაბადების I ვერსიაში (მოღწეულ ადგილებში) ტერმინი აზნაური
სრულებით არ იხმარება. მთარგმნელი ამ ტერმინს უყურებდა როგორც
ადგილობრივს, წმინდა ქართულს და უსჯერებლად სთვლიდა მის გან-
ზოგადებას, სხვა ხალხების ცხოვრებისათვის მის გამოყენებას. მაგრამ V
საუკუნეში უკვე სხვაგვარი მდგომარეობა იყო – ტერმინი აზნაური
უკვე მიახლოებულია სხვა ხალხების სოციალურ ტერმინოლოგიასთან
და ამიტომ შესაძლებელი შეიქნა მისი გამოყენება დაბადების ახალი
ქართული ვერსიის დაშვადებისას ზოგადი მნიშვნელობით. აზნაური,
როგორც ახალი აღთქმის წიგნებიდანაც (საქმე მოციქულთა და სხვა)
ჩანს, ნიშნავს უკვე თავისუფალს. ამავე მნიშვნელობით ის იხმარება
დაბადების მკორე ქართულ ვერსიაშიც.

მეფეთა წიგნების პირველ ვერსიაში ებრაული ტექსტის
"შმართველი" გადათარგმნილია როგორც "მხედარი" (I მეფ., 5, 11) და
"მთავარი" (I მეფ., 6, 4). მხედარი და მთავარი, მამასადაძე, ამ ტექსტის
თარგმანის დროს ერთი და იგივე იყო. მეომარი გადათარგმნილია რო-
გორც ძლიერი ("მთავარნი ძლიერთანი" = ჯარის უფროსი, "ძლიერნი,
მსურობელნი საქურველთანი" = ხმლის მომქნევი, 2 მეფ., 24, 4-9),
"უბუცესნი ქალაქისა და თავისუფალნი, მყოფნი ქალაქსა მას შინა" =
ქალაქის უფროსნი და წარჩინებულნი (3 მეფ., 21, 8-11). გამოდის, რომ
მხედარი, მთავარი წარჩინებული და თავისუფალი ერთი და იგივე უნდა
იყოს. იქვე იარაღის მატარებელი გადათარგმნილია როგორც მეპაჯრე (I
ნემ., 110, 4-5).

დაბადების ქართული თარგმანის II ვერსიაში, რომელიც მერ-
ძნულთანაა შეეჯერებული, იმავე ადგილებში უხვად არის წარმოდგენილი

ტერმინი აზნაური ბერძნული სიტყვის თავისუფალს (ავტონომიის) მნიშვნელობით.

ამ მასალებიდან ცხადია, რომ პირველ საუკუნეებში (ანტიკურ ხანაში) (თავის თავის ბატონი) კაცი უთანაბრდებოდა წარჩინებულს. ტერმინი წარჩინებული ამ დროს ქართულშიც იყო (ფარსმან ქველის შესახებ თხრობა ამას ცხადყოფს), ხოლო ჩვეულებრივი იყო IV-VII საუკუნეებში (ჯუანშურის თხრობიდან მატინეში ეს ცხადია). მამასადაძე, II საუკუნის ახლო ხანაში თავისუფალნი პირნი ქართლში საერთოდ მცირედნი იყვნენ. შემდეგ კი მდგომარეობა შეიცვალა. V საუკუნეში უკვე განმტკიცებულია თავისუფალის აღსანიშნავად ტერმინი აზნაური, ხოლო თავისუფლებისათვის — აზნაურები (კოლას. 3, 11; აქ აზნაურები უპირდაპირდებიან მონებს). ცხადია, რომ შუაღელში (დაახლ. III საუკუნეში) თავისუფალთა რაოდენობა მოძრაულებულია იმდენად, რომ აზნობა, რომელიც არსებითად კეთილშობილებას ნიშნავდა, გადაიქცა ყველა თავისუფალთა აღმნიშვნელ ზოგად ტერმინად. შუმანიკის ცხოვრებაში არის გამოთქმა "აზნაური და უაზნონი სოფლისა ქართლისანი", ე.ი. თავისუფალნი და არათავისუფალნი, მთელი მოსახლეობა მონების გარდა, ახლა ამ ორ მთავარ ფენად არის დაყოფილი. IV საუკუნეშიც, როგორც მოქც. ქართლისაას ორი ცნობიდან საუკლისხმებელია, ტერმინი აზნაური მცხეთაში საერთოდ თავისუფალ მოსახლეობას აღნიშნავდა. ასეთი მნიშვნელობა ამ ტერმინს შეეძლო მიეღო III საუკუნიდან. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ III საუკუნეში უკვე ბევრი განთავისუფლებული იყო, ერთი მხრივ, თემობრივი ერთეულების რკალისაგან და, მეორე მხრივ, ბევრი მონა ლეულობდა ამ ხანაში თავისუფლებას. შენებულნი (კოლონები) ხომ იურიდიულად აგრეთვე თავისუფალნი იყვნენ.

29. კეთილი და დიდება.

ჯუანშური ალაპარაკებს ვახტანგ გორგასალს მის ახალგაზრდობაში ოსებზე გალაშქრების წინ რჩევის წვერთა მიმართ: "შამათა ჩემთაგან გინახავენ (თქვენ) დიდნი კეთილნი და დიდებანი დადგინებულ ხართ მთავრობასა ზედა".

კეთილის სახელით აქ, ცხადია, იგულისხმება ნაწყარნაწყალობევი მამულები (მონიჭებულნი), თუმცა არ არის გამოორიქხული შესაძლებლობა, რომ სამკვიდრო მამულებიც კეთილის რიგში ითვლებოდა, რადგანაც მეფეს, როგორც სახელმწიფოს მეთაურს, ხელი

მოუწვდებოდა მის დამოკიდებულებაში მყოფ პირთა სამკვიდრო უძირკე ქონებაზედაც.

მოსე კალანკატუელის⁸ სიტყვით (II, I), და სხვანაირი წყაროებითაც, სპარსეთსა და სომხეთში წარჩინებულთა საზოგადოებრივი მდგომარეობა განირჩეოდა სასთაულის (ბალიმის) და პატრიკის მიხედვით. ქართულად ეს იქნებოდა სასთაული და დიდება. სომხურიდან გადათარგმნილი სახარების ქართულ ტექსტში სომხური ბარძ მოცემულია სიტყვით სასთაული (მარკ., 4, 38). ჯუანშერის სიტყვით კიდევ, წარჩინებულნი პირნი ვახტანგის დროს რჩევამი სელზე (დაწულ სკამზე) სხდებოდნენ. თამარ მეფის დროს პირველი პირნი სასახლეში სხდებოდნენ "სელებითა ოქროშვილიებით" და "სასთაულითა". ეს წესი უსათუოდ მოდის ძველი დროიდან. ამიტომ სომხური ხსენებული ცნობის მიხედვით, ვახტანგის კარზედაც რჩევის წვერთათვის მიღებული უნდა ყოფილიყო სელიც და სასთაულიც.

იმვე მოსე კალანკატუელის სიტყვით (იქვე), სპარსეთის მეფემ შაბუპ ორმიზდის ძემ (შაბუპ II, 309-380 წწ.) წინადადება მოსცა დიდი სომხეთის ნახარარებს წარმოედგინათ საბუთი, რომ მათ აქეთ ბალიმებზე ჯდომის განრიგი, ეი. თუ ვის რა ადგილი უნდა ეკავოს დარბაზობის დროს. წინააღმდეგ შემთხვევაში დაეპუქრა მათ მათი მიწა-მამულის ჩამორთმევითაც კი. ნახარარებმა წარუდგინეს შაბუპს ავათანგელის ისტორია, რომელიც მან გადაათარგმნინა სპარსულად (ფაჰლაურად). ამ წიგნში ნაჩვენებია იყო 17 სომეხ სანახარარო გვარის ჯდომის განრიგი. ეს განრიგი მიღებული იქნა მეფე შაბუპის მიერ და ნახარარებს ამის მიხედვით მიენიჭათ ჯდომის ადგილები სპარსეთის მეფის სასახლეში. სიონის მთავარს ანდოქს შეხვდა მე-14 ადგილი, რითაც ის ძლიერ ნაწყენი იყო. პროტესტის ნიშნად მან სუფრაზე არაფერი ჭამა, მაგრამ მეფემ მისი გულნაწყენობა უყურადღებოდ დატოვა.⁹ ასეთ განრიგს სპარსულად ერქვა გაჰანამაკ (ადგილების წიგნი-ნუსხა). ტერმინი მიღებული იყო სომხურშიც.

8 . პატკანიანს თავის დროზე სამართლიანად ჰქონდა შენიშნული, რომ როცორც იოანე კალანკატუელი (IX ს.), ისე მასზე უფრო შემდეგდროინდელი სტეფანოს ორბელიანი ძველი ხანის შესახებ სარგებლობენ, სხვათა შორის, VI საუკუნის დასაწყისში მცხოვრებ სომეხ ავტორის პეტრე სონიელის ნაწარმოებით, რომელიც დაკარგულია (История армян Мусея Кагантваци. Перевод с армянского. СПб, 1861. стр. 80, прим. 3).

9 . BO4 წლის გამოცემა, გვ. 49.

ქართველებსაც მკინდათ ასეთივე თავისი განრიგი, აღიარებულია მეზობელი ქვეყნების მიერ. ვარდან მამეკონიანი ეუბნება იუსტიციის მინისტრს, როდესაც მასთან 449 წლის ახლოს მოწვეული იყვნენ სრულწლოწალები ქართლის და ალვანიის თავკაცები (ქართველებიდან იყვნენ ქართლის პოტიასში არსუმა და სხვანი მამასახლისნი, ლაზარე ფარაბელის ცნობა: "აქ ბევრი არიან ამ სამი ქვეყნის თავისუფალ-აზატი (აზნაურნი), რომელნიც ჩემზე უფროსნი არიან გაბით (ადგილით) და ხნოვანებით და საკმაოდ არიან ისეთნიც, ვინც ჩემზე დაბლა დგანან" (5 26). მაგ., არსუმა, ქართლის პოტიასში, როგორც სასანიანთა დინასტიის ერთი ქართული შტოს წარმომადგენელი ("მეფეთა ავადაგი", ე.ი. თვისტომი, არსუმას წინამორბედი და იმავე გვარის წვერი ავადაგად იხსენიება ბოლნისის სიონის წარწერაში) თვისი გაბით ვარდან მამეკონიანზე უფრო მაღლა იქნებოდა.

რამდენი იყო ქართლის სამეფოში ასეთი უპირატესობის მქონე, არ ჩანს. ვახტანგ გორგასალის დროს რჩევის ყრილობაზე მეფე იჯდა "მაღალ საყდარზე" (მაღალ ტახტზე), ხოლო მთავარებისკომოსი, მთავარი მოვეი და სპასპეტი - ჩვეულებრივ (უფრო დაბალ) საყდარებზე საყდარზე მედომად არის საგულისხმებელი ვახტანგის დროს დიდი უფიბიც, ხოლო ათი ერისთავი იყო რჩევამი სელებზე მსხდომი.

30. უაზნონი.

შუმანიკის წამების მოყვანილი სომხური ტექსტის სეუპები თითქოს უდრის ქართული ტექსტის უაზნოთ. ნ. ადონცი თავის დროზე დაწერილებით შეეხო საუკეთესო უფლებრივ მდგომარეობას ძველ სომხეთში.¹⁰ მისი აზრით ნახარათა გვარების სათავეში იდგნენ ტანუტერები (მამასახლისნი), ამ გვართა სხვა წევრები კი იწოდებოდნენ სეუპებად. V საუკუნეში სეუპები უფრო დამოუკიდებელი ხდებიან, რის გამო ტერმინმა სეუპ, სეფაკან, შემდეგში მიიღეს საკუთრების მქონის და საკუთრების მნიშვნელობა. V საუკუნეში მაგ., ლაზარე ფარაბელთან, უფროს ტანუტერებთან ერთად და მათ შემდეგ საქმეების გამძლოლად იხსენიებიან უფროსი სეუპები, ტანუტერები და სეუპებ-ნახარაურები და სეუპები. ყველგან აქ სეუპებად უნდა იგულისხმებოდნენ უფროსი სეუპები ანუ მხედართა რაზმების მეთაურები.

¹⁰ Н. Г. Адонц. Армения в эпоху юстиниана. СПб, 1908, стр. 472-479.

სებუპები უნდა იყვნენ იგივე ქართველების სეფეწულნი, რომელთა შესახებ მარ-აბას-კატინა (მოსე ხორენელის მიხედვით) წერდა, რომ ისინი არიან ძველ სამეფო გვარეულობათაგან და მხედრები მდგომარეობას. შემდეგში კი მხედართა გუნდები შეიქმნენ სხვა მდგომარეობის მქონე პირთაგან და V საუკუნეში და VI საუკუნის პირველ მუთხედშიც (ეესტათი მცხეთელის ცხოვრების მიხედვით) სეფეწულები (სომხების უფროს სებუპებისდაგვარად) მხედართა რაზმების მეთაურებად არიან საგულისხმებულნი. მხედრების მასა კი სხვადასხვა შემადგენლობისა იყო.

სებუპის (III, 3) გადმოგვცემს, რომ (590-591 წელს) მუშელ მამიკონიანმა შეკრიბა სპარსეთის მეფის ხოსროსთვის "ორი ათასი შეიარაღებული აზატები და უაზატოები, რომელნიც კი მას მიჰმნდა პატრივის (ჯილდოს) ღირსად და დახელოვნებულ მხედრებად". ამ ადგილიდან ამკარად ჩანს, რომ უაზატოები, რომელნიც ქართულად უაზატად იგივე უაზნონი იყვნენ, წარმოადგენდნენ მხედრებს.

არჩილ მეფემ დაახლოებით 660-675 წლების ახლოს "ყოველთა ტაძრეულთა მისთა მიუბოძა კახეთი და აზნაურ ყენა იგინი" (გვ. 243). აქაც არათავისუფალი (უაზნო) ტაძრეულნი, იგივე მსახურნი დამსახურების შედეგად გახდნენ აზნაურნი (ე.ა. თავისუფალინი).

ამ ფაქტების მიხედვით შეიძლება ვიგულისხმოთ, რომ მუშანიკის წამებაში მოხსენიებული უაზნონი არიან მხედარნი მსახურნი და ტაძრეულნი, რომელნიც აზნობას (თავისუფლებას) მოკლებულნი არიან, რადგანაც ისინი არიან ბეგარა-ვალდებულ წოდებისაგან. მაგრამ მათ აქვთ შესაძლებლობა იმსახურონ მხედრებად და ამიტომ ისინი საგულისხმებულნი არიან დაწინაურებულ და შეკლებულ, თუმცა არათავისუფალ ფენათაგან. შესაძლებელია ისიც, რომ მხედრების გამოყენება ხდებოდა შეწყვეტით, ბეგარა-ვალდებული კომლების გარკვეული რაოდენობიდან (ვთქვათ ხუთ ან ათ კომლზე საკვალდებულო იყო ერთი მხედრის გამოყენება).

31. მორეწე.

ველა ტექსტში, დაწყებული დაბადების I ვერსიის მოღწეული ნაწილიდან ვიდრე სახარების პირველივე ვერსიის ქართულ თარგმანამდის თანხატულით, დაქირავებული მომუშავეს აღსანიშნავად იმსარებოდა ტერმინი მორეწე სახარების ქართული თარგმანის მეორე ვერსიაში

მორეწის ადგილას იხმარება გამოთქმა 'სასყიდლით დადგინებული' (მთკ.,
 ლუკ., 15, 17). სიტყვა მორეწე დაბადების პირველ ვერსიაში იხმარებოდა
 მქონებელის მნიშვნელობითაც. ეს ჩანს საბა ორბელიანის (ფურც. | დავთრადუ |)
 ბიდან ციტირებული ასეთი ადგილის მიხედვით, რომელიც [სახლანდაქმნა-ქ] ა
 გულია - ლევ., 19, 13; 25, 49; "მორეწა" - კლდფასის აღება (საბა).
 მეორე ვერსიაში: "უკეთუ პოვნიერ (ეი. მქონებელი) იქმნეს და სს. (იხ.
 აგრეთვე ოუდ., 6,2).

დაქირავებული შრომით მცხოვრებისათვის არსებობდა კიდევ
 ქართული ტერმინი მოსახყიდლე (იოზ., 7,2), რომელიც ღებულობდა
 'სასყიდელს' (იქვე).

32. მუშაკი.

მიწათმფლობელური წყობილების რღვევას თან მოსდევდა დაქი-
 რავებული მუშახელის გაძლიერება და გამრავლება. როგორც მოხ-
 სენებული იყო, დაქირავებული მუშა ქართულად პირველ საუკუნეებში
 იწოდებოდა მორეწედ. IV საუკუნეში, როგორც ამას ადასტურებს ქარ-
 თული სახარების უძველესი თარგმანის ვერსია (ადიმიხეული ხელნაწ-
 ერი), ქართულში ფეხს იკიდებს სომხური წარმოშობის ტერმინი მუშაკი
 (სომხ. մշակ, მშაკ), რომელიც ნიშნავდა ქირით მომუშავეს. ამ სომხური
 ტერმინის შემოჭრა ქართულში ამტკიცებს, რომ IV საუკუნეში (და
 შესაძლებელია III საუკუნეშიც) ქართულ ქვეყნებში სომხებიდან მოდი-
 ოდნენ ბლომად ქირაზე მომუშავე მუშები და ხსენებული ტერმინიც მათ
 მიერ არის შემოტანილი (ეს ფაქტი დამახასიათებელია სომხეთის მაშინ-
 დელი მდგომარეობისათვის). მაგრამ ჯერჯერობით წინანდელი ტერ-
 მინიც მორეწე განაგრძობდა არსებობას. ხოლო სახარების ტექსტების
 ბერძნულ ორიგინალთან შესწორებისას ტერმინი მუშაკი უკვე
 ხსენებული მნიშვნელობით საბოლოოდ გამარჯვებულია. სახარების ამ
 შესწორებულ ვერსიაში თითქმის მხოლოდ ტერმინი მუშაკი იხმარება.

ტერმინ მუშაკს შერჩა ქირით მომუშავე პირის მნიშვნელობა
 შემდგომ საუკუნეებშიც. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ბერძნულ-
 ქართულ ტექსტში (1084 წ.) მუშაკი უდრის ბერძნულ - μισθός
 დაქირავებული (§ 21).¹¹

11. XX საუკუნეშიც საქართველოს ქალაქებში ტერმინი მუშა ქართულად (და რუსუ-
 ლადაც) იხმარებოდა საკვალიურად სომხების და ბარცის ვადამტანის აღსანიშნავად.

33. მეთემე მსოფლიონნი, მდაბნი, მდაბიურნი.

მეთემე (თემში შემავალი) პირთა აღსანიშნავად ქართულში ბერძნული ტერმინის სრული შესატყვისობა იყო მდაბიო, მდაბს, მდაბნი მსოფლიონნი. დაბა და შემდეგ სოფელი ამგვარად არის ერთეულის სახელი.

დაბადების ხუთი წიგნის პირვანდელი ქართული თარგმანი (მცირე ნაწყვეტების გარდა) არაა მოღწეული. საბა ორბელიანს კი სწორედ ეს პირვანდელი ტექსტი ჰქონდა ხელთ. ამიტომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ საბა ტერმინ მდაბიოს განმარტავს როგორც მსოფლიოს. პირვანდელ თარგმანში ამიტომ საფიქრებელია, მსოფლიოს ადგილას მდაბიო იქნებოდა.

მესხი მაკარი ხუცესის მიერ VI საუკუნეში სირიულიდან ქართულად გადმოთარგმნილ პეტრე ქართველის ბიოგრაფიაში იხსენიება ცალკეული სოფლები (§ 49, 51 და სხვ.), მაგრამ მოხსენიებული არიან მდაბიურნიც, რომელნიც დაბაში ცხოვრობენ (§ 47). ეს არის თხრობაში V საუკუნის შესახებ, როდესაც განსხვავება მათ შორის მაინც უნდა იყოს. მდაბიურები თითქოს იგულისხმებიან, როგორც საკუთარი მურწნობის მქონენი: "მოვედით, გადმოვეცემს პავიოგრაფი თვით პეტრე ქართველის ნაამბობს, დაბასა ერთსა, რომელსა მრავლით ეამითგან წვამა არა ყოფილიყო, და მოვიდეს მდაბიურნი იგი და ვედრეს წმიდასა პეტრეს ეპისკოპოსსა, რათა ილოცოს უფლისა მიმართ და მისცეს მათ წვამა". აქ მდაბიურები მურწნენი არიან.

მაგრამ იქვე მოხსენიებულია ცალკეული სოფლებიც. ერთ ასეთ სოფელში იყო ვინმე კელოსანი (ე.ი. უფროსი) დედოფლისაა სახელით "ელია" და სხვა. ამ ელიამ დასტოვა თავისთან პეტრე ეპისკოპოსი (ქართლელი) მთელი ზაფხული. ეპისკოპოსი ზომ მარტო არ იქნებოდა. მამასადაძე, ხელოსან ელიას არ უჭირდა ეპისკოპოსის შენახვა. ამ სოფლის მახლობლად "იყო ვინმე მთავარი". ზომ არ ეწოდებოდა სოფელი ისეთ ერთეულს, რომელიც სამეფო და მმართველ პირთა ქვემდებარებაში იმყოფებოდა, ხოლო დაბა და მდაბიური ცალკე მფლობელ პირთა (მთავართა, აზნაურთა და სხვა მათ შემდგომთა) დამოკიდებულებაში მყოფ დასახლებულ ადგილებს და მათ მცხოვრებლებს?

რადგანაც ქალაქში წინა საუკუნეებში საფაბრიკო-საქარბნო წარმოების შემოღებამდის) ქართლში მომუშავე უმეტესწილად გამოყენებული იყო ხსენებული სამუშაოსათვის.

მდაბიო, მდაბი, ცხადია, არის დაბის, დაბანის მცხოვრები. მოქც ქართლისაჲ იხსენიებს უძველეს ქართლში ქალაქებს და მათ დაბნებს. ასე იყო, საფიქრებელია, IV საუკუნეში ჩვ. ერამდის. დაბანის მცხოვრები ბული ფორმაა დაბა.

უფრო გვიან, პავიოგრაფიული ტექსტების ქართულ თარგმანებში ზღვდებით ასეთ გამოთქმას: ნისიძეს ცხოვრებაში (რომელიც V საუკუნის ქართული თარგმანი უნდა იყოს) ნათქვამია: "ათხუთმეტი ქალაქი ყოვლითურთ დაბით და სანახებითა". VII-VIII საუკუნის პავიოგრაფიულ ნაწარმოებთა ქართულ თარგმანებში არის ასეთი გამოთქმანი: "ქალაქები და დაბნები", "ქალაქთა შინა და გარემო სოფლებსა და დაბნებსა", "ქალაქნი და სოფლები".¹² ამის მიხედვით ცხადია, რომ ქალაქის შემდეგ დასასრულის მნიშვნელოვან ერთეულს წარმოადგენდა დაბანი, დაბა. მოქც. ქართლისაჲს ცნობის მიხედვით დაბანი დამოკიდებული იყო ქალაქზე, ე.ი. დაბანი იმყოფებოდა ქალაქის მეთაურთა ხელქვეით.

დაბის მცხოვრებნი იყვნენ მდაბნი და მკვიდრნი. იოანე მოსხის სამოთხეში (VII საუკუნის დასაწყისი) კეთხულობთ: "მკვიდრნი მის დაბისანი", რომლის შესატყვისად იქვე ნახმარია: "მდაბიონნი" (ასეთი ადგილები ძველ ტექსტებში სხვაც არის). ამგვარად, დაბან-დაბის მცხოვრები მდაბი არის იმავე დროს მკვიდრი.

"უწყებულების" ცნობით (ეს ცნობა შეიძლება მოდიოდეს 500 წლის ახლო დროიდან) აზომ თავისი მამისგან წამოიყვანა "ათასი სახლი მდაბი უფლისა და კვალად ათი სახლი მთავართაგან და ყოველი დედაწულით მათით მოიყუნანა".¹³ აქ მოხსენიებულნი მდაბნი, ცხადია, არიან დაბათა (დაბნების) მცხოვრებნი. საყურადღებოა, ამ შემთხვევაში რიცხობრივი შეფარდება მდაბთა და მათ სათავეში მყოფ მთავართა შორის – მთავრები შეადგენენ მდაბთა 1%-ს. აქ იგულისხმება არა ძველი დროის, არამედ IX-X საუკუნის რიცხობრივი შეფარდება მთავართა და მდაბთა (ე.ი. დანარჩენ დამორჩილებულ მოსახლეობას) შორის.

ბიზანტიაში გლქობა დაწყებული ლვე ისავრის და კონსტანტინე კობრონიძის მიერ 726 წ. გამოცემული კელოვის (კანონის) დროიდან გარკვევით დასტურდება ორგვარი ხასიათის: 1) თავისუფალი გლქებნი, რომელნიც მეპატრონის მიწაზე მუშაობდნენ და რომელნიც IX საუკუნიდან ატარებდნენ ΠΑΡΙΟΙΚΟΣ-ის სახელს. პარიაკები ხშირად იხდიდ-

12 . Keimena, გვ. 202, 227, 253.

13 . საისტორიო ძეგანი, გვ. 170.

ნენ მუპატრონის სასარგებლოდ მიწის შემოსავლის 1/10-ს, ^{ეს გამოე} მათ სახელად ერქვათ კიდევ მორტიტები (1/10-ის გადამხდელნი), მაგრამ ^{ეს} ეს გადასახადი სხვადასხვა იყო და ხშირად მოსავლის ნახევარსაც ^{და} ადიოდა. თუ პაროაკი გარკვეულ მიწაზე იჯდა 30 წელიწადს, მაშინ ^{მუპატრონე უკვე} მუპატრონე უკვე ჰკაჯრავდა მისი ვასალების უფლებას, მუპატრონის მიმართ ვალდებულების შესრულება კი ძალაში რჩებოდა. 2) მეორე კატეგორიის გლეხები იყვნენ ბიზანტიაში სათემო ერთეულებში გაერთიანებულნი, რომელთა საერთო სახელი გამორკვეული არ არის. შესაძლებელია, ეს სახელი იყო, როგორც ამას თუქსენსკი¹⁴ ფიქრობდა, ἔποικοι (დასახლებულნი). ლევ ისაერის 726 წლის ეკლოგაში ეს გლეხები დასახლებული არიან κιοιναῖοι, χარიται (მონაწილე მხარის და სოფლის მცხოვრებნი) ქართულში იყო ამ ტერმინების სრული შესატყვისობა, სახელდობრ παραιοκοι არიან იგივე მსებნი, ხოლო χარიται შოფლიონნი და მკეიდრნი. შეად. მაგ., გამოსვ. 12 48-49, სადაც "მკეიდრი" და "შოფლიო" ერთსა და იმავე მცნებას გამოხატავენ.

ცალკე მოსახსენებულნი არიან კიდევ საკუთარი მეურნეობის მქონე შენებულნი, რომელნიც მიწის შესაკუთრის მიმართ პირობის დამოკიდებულებაში არიან (სარგებლობენ მფლობელის მიწით გარკვეული ვალდებულების პირობით). ისინი წარმოადგენდნენ მომავალი გლეხობის პროტოტიპს, მამასადაძმე, ფეოდალური წყობის ელემენტს.

34. მონა.

ტერმინი მონა თითქოს უნდა იყოს წარმომდგარი მეგრული სიტყვიდან მოინალე (ზმნისაგან – ნინალა – სამსახური) და ნიშნავს მსახურს. შეხედვეში ეს მეგრული ტერმინი შემოკლებული ფორმით გადავიდა ქართლურში (როგორც მაგ., მეგრ. კუდელი, ქართლური – კუდი) და ამნაირად შეიძლება წარმომდგარიყო ტერმინი მონა, რაც გვიანაც შემანიჭის ცხოვრებაში უდრის ქართლურსავე ტერმინს მსახურს.

იყვნენ შემის მკოდელნი მონები, რომელნიც მეტად დაბალი საფეხურისა უნდა ყოფილიყვნენ.

იყვნენ კიდევ მონანი მოდგამნი, რომელნიც უნდა ყოფილიყვნენ მეურნეობასა და ხელოსნობაში გამოყენებული მონები (ეესტათი მცხე-

14 . Ф. Успенский. К истории крестьянского землевладения в Византии. ЖМНП, 1883, февраль, стр. 300-313.

თელის VI საუკუნის პირველ მეოთხედში, ხელობით შეჯგაფავე-მქანამორის, ჰყავდა მონები, რომელთაც, საფიქრებელია, იყენებდა უფრო თავის სახელისნოს წარმოებაში.

როგორც ქვემოთ ნაჩვენები იქნება, მფლობელთ ჰქონდათ საკუთარი მიწის მეურნეობა აგარების სახით, რომელიც მათ მიყავდათ საკუთარი მონების შრომით. ფეოდალურ ხანაში აგარები შეცვალა ხოდაბუნებმა (სპარსული წარმოშობის ტერმინია), მაგრამ ხოდაბუნების დასამუშავებლად იყენებდნენ უკვე გლეხების გარკვეულ შრომით ვალდებულებას, რომელიც მათ ეღვათ.

უკანასკნელ მონებად იხსენიებიან აგრეთვე მფლობელთა (აზნაურთა) ხელქვეით მოქცეულნი მამულები (გვარები) ხეები და თემები, რომელთა სათავეში უკვე იდგნენ აზნაურები. ცხადია, ასეთი სათემო ერთეულები ვერ ჩაითვლებოდნენ სრული აზნობის (თავისუფლების) მქონედ.

ნაცვლად დაბადების ქართული ტექსტის I ვერსიის გამოთქმისა "შეფეს სოლომონს უნებდა (უნდა, სინდა) მათთა მიცემა (უნდა: მოცემა) ხარკი ვიდრე დღედმდე ამისა", II ვერსიაში ხმარებულია: "შეადგინნა სოლომონ ხარკსა მონობისასა" (ზუსტად გადმოთარგმნილია ბერძნულიდან ἔισθ φέρων δυνείαι), ე.ი. აქ სიტყვა ხარკი ხმარებულია უკვე შემდეგდროინდელი მნიშვნელობით (გადასახადი). მაგრამ ეს ხარკი ყოფილა ნატურით გამოსაღები, რადგან იქვე ცოტა ქვემოთ, ნათქვამია I ვერსიაში - "და დაადგინა იგი ყოველთა ზედა შენებულთა სახლ/ისა იოსებისასა", II ვერსიაში ვითხოვლობით - "დაადგინა იგი მოტვრთეთა ზედა სახლსა მის იოსაფისასა" (3 მეფ. II, 28). II ვერსიაში ამგვარად ქართული თარგმანი თავისებურია. "ხარკი მონობისა" და "მოტვრთე" იხმარება ერთი და იგივე მცნების გამოშხატველად. II ვერსიის მოტვრთეს შესატყვისად ბერძნულ ტექსტში არის ἐπίδρασις, რაც გაუგებრობას წარმოადგენს. ცხადია, რომ ქართველი მთარგმნელი აქ ვითხოვლობდა არა ბერძნულ სიტყვას δρασιν, რაც მამობრივს ნიშნავს, არამედ ἐπίδρασις (ἐπίδρασις), რაც ნიშნავს ხვნას. ამის მიხედვით მოტვრთე ნიშნავს მიწის ხვნასთან დაკავშირებულ მომუშავეს, რომელიც განსაზღვრულ ტვირთს აძლევს თავის უფალს. ეს არის ხარკი მონობისა, ე.ი. ამ შემთხვევაში მორჩილებისა.

ტვირთის მნიშვნელობისათვის საყურადღებოა ერთი ადგილი, ძველ ნათარგმნ პაგიოგრაფიულ ნაწარმოებიდან: აღმკიდებელი კარაულთა ზედა ღვინის, ყურძნისა, ლელვისა და ყოვლისა ტერმინისა. მ. ქ-სას ცნობა ზერკის სახელის წარმომომის შესახებ რომ ზერკ დაერქვა ეს სახელი მიწაზე დადებული ხარკისაგან) აგრეთვე ამტკიცებს, რომ ხარკი იყო მიწაზე დადებული გადასახადი.

ამ თემობრივ მოტვირთვ მონობის რიცხვში, რასაკვირველია, არ შედიოდნენ ის თემობრივი ერთეულები (უფრო მთიან მხარეებში), რომელთაც თავისი თვითმმართველობა ჰქონდათ და რომელთა სათავეში ამორჩეული ხვეისბერები იდგნენ.

მონის ვალდებულების რაობა ირკვევა დაბადების ბერძნულიდან ქართული თარგმანისვე მიხედვით, სახელდობრ, გამოს, 14, 12 ტერმინით მონება აღნიშნულია მუშაობა (იგულისხმება სავალდებულო ხასიათის). ამიტომ გამოდის, რომ მაშინ, როდესაც გლეხი V საუკუნეში წარმოადგენდა წვრილ მურწხეს, რომელიც იხდიდა თავის ბეგარის (ვალდებულების) ნაწილს ნატურალური გადასახადით, მონა ვალდებული იყო მუდამ ემუშავა თავის მებატრონის სასარგებლოდ. ამიტომ ძლიერ საუკვოა, რომ მას საკუთარი მურწხეობა ჰქონოდა მოწყობილი. საგულისხმებელია, რომ ის ცხოვრობდა თავისივე მებატრონის კარზე.

ტერმინ მონის დამკვიდრებასთან ერთად ძველი ტერმინი ბეგარა იხმარებოდა თითქოს სპეციალურად მონების მუშაობით და სამსახურობრივ მოვალეობის აღსანიშნავად. აქ კი ვხედავთ სულ სხვა მდგომარეობას — ბეგარა ნიშნავს არა მარტო შრომით ვალდებულებას, არამედ წვრილი მურწხის ნატურალურ გარკვეულ გადასახადს მიწათმფლობელის სასარგებლოდ. ცხადია, რომ დაახლოებით IV საუკუნის უკანასკნელ მუთხედში ან V საუკუნის პირველ მუთხედში მოხდა მონების მასობრივად გადაყვანა წვრილ მურწხეებად, რის გამო მათ მიმართ ხმარებულმა ტერმინმა ბეგარამ ნაწილობრივ შეიცვალა თავისი ხასიათი. ამგვარად, ტერმინების მნიშვნელობის ასეთი ცვლადობა იძლევა მონების მოძრაობის ფაქტის დადგენის საშუალებას ძველ ქართლში, რადგანაც, ცხადია, რომ მონების მასობრივად წვრილ მურწხეებად გადაყვანა უნდა მომხდარიყო მონების ამოძრავების შედეგადაც. შესაძლებელია, რომ ვარაზ-ბაკურის დროს მომხდარ ამბებს კავშირი აქვს ამ ცვლილებებთან.

შუმანიკის მაგალითიდან ჩანს, რომ ხელისნობას ცალკეულ ხელოსანთა გარდა მისდევდნენ მსხვილ მფლობელთა კარზედაც. ამ

შეძებნაში, ცხადია, მონა-შველების შრომის გამოყენებად. ასეთივე მდგომარეობა იყო ქალაქებშიც. ვესტათი მცხეთელს VI საუკუნის პირველ მეოთხედში მცხეთაში ჰყავს მონები. მცხეთაში მონების ბისათვის სათანადო პირობები არ იყო. იმავე დროს ვესტათის ცეცხლთაყვანისმცემელთა უქმეზე – ტოზიკზე იწვევენ მცხეთის მეფეად-აგნი და მქაბლენი, ე.ი. ფეხსაცმელთა (ჯაბაგათა ანუ ჯღანთა) და ხამლის ანუ ქალამნის მკერავნი. ევვარეშა, რომ ვესტათის მოიწვევდ-ნენ თავისივე ხელობის კაცნი. ფეხსაცმელების მკერავთ ჰქონდათ თავისი საერთო კელი, კელთ-უფალით სათავეში. ამიტომ ვესტათი თვითონაც უნდა ყოფილიყო მეფეადაგე და მქაბლე, რომელიც ამუშაებდა თავის-თან საკუთარ მონებს.

ამგვარად, ქალაქებში მონური შრომა გამოყენებული იყო სახ-ელოსნო წარმოებაშიც და ასეთი მდგომარეობა მოდიოდა ბევრად უფრო წინანდელ დროიდან.

35. მსახურნი.

მუმანიკის ცხოვრებაში მსახურებად იწოდებიან ვარსქენ პიტიახ-მის შინა მოსამსახურნი. ისინი იყვნენ პიტიახმის დამოკიდებულებაში. როგორც სხვა მასალებიდან ჩანს, მსახურნი V საუკუნეში უკვე შედარე-ბით პრივილეგიურ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. ისინი იწოდებიან მონებადაც, მაგრამ ფაქტობრივად უკვე ნახევრად დამოუკიდებელი მურნობის მქონენი არიან. ტერმინების შედარება ცხადყოფს V საუ-კუნისათვის მსახური თუ როგორ გადაქცეულა უკვე პრივილეგიურ მო-ნად, რომელიც ფაქტობრივად მონობის მდგომარეობიდან გამოსულია და გადაქცეულია ნახევრად თავისუფალ წვრილ მურნედ, თუმცა მუშა-ტრონის პირად მომსახურეობასაც ეწევა.

ურმა I ვერსიით ნიშნავდა შინა მოსამსახურესაც. მეორე ვერსიაში კი ამის მაგივრად არის მსახური. (4 მეფ. 4): "შვიდა ქორისა მას დაიძინა და პრქუა გვეხს მსახურსა თვისსა". მსახურნი აქ არის ბერძ. *παιδῆριον* – ყმაწვილი. ასევე 4 მეფ. 4, 25, 38 I ვერსიაში არის უფლებანი ურმა ებრ. მოსამსახურე. ხოლო II ვერსიაში ბერძნული *λειτουργός*; გადა-თარგმნილია, როგორც მსახური. რადგან *λειτουργός*; იყო საზოგადოე-ბრივი სამსახურის ან ვალდებულების შემსრულებელი პირი, ამიტომაც ამის მიხედვით მსახური V საუკუნის ახლოს ქართულად ეწოდებოდა ისეთ პირს, რომლის მდგომარეობა დაკავშირებული იყო გარკვეულ სა-

ზოგადოებრივ ვალდებულების შესრულებასთან. ასეთი ვალდებულება უპირველეს ყოვლისა უნდა ყოფილიყო სამხედრო ხასიათის.

I ვერს. (I მეფე, 8,15) "და ღვწო თქვენი გაანათავნეს და მოსაწურის საჭურისთა თვსთა და მონათა თვსთა"; ებრ. "ღვინის მოსაწურის VIO-ს მიიღებს და მისცემს ათავის კარის კაცთ და მოსამსახურეთ". საჭურისი, მამასადაძე, ნიშნავდა კარისკაცს, მოსამსახურე იყო იგივე მონა. II ვერსი-
ამი აქ ასეა: "საცხოვართა თქვენთა ათეული მიიღოს და იუფნეთ თქვენ მონად და მსახურად". უკანასკნელი ორი სიტყვა (მონა და მსახური) ბერძნულში წარმოდგენილია მხოლოდ სიტყვით მონა. სიტყვა მსახური წარმოადგენს ქართული მთარგმნელის დამატებას, ცხადია, იმიტომ, რომ მის დროს პირუტყვიდან ათეულის აღება შეეფერებოდა მსახურის მდგომარეობას. მთარგმნელმა სიტყვა მონა ვერ გამოსტოვა, რადგან ბერძნულში არის ამისი ფარდი სიტყვა (δυναστος), მაგრამ იქვე საჭიროდ ჩასთვალა სათანადო განმარტება მიეცა.

მთარგმნელის ამ თავისებური გადახვევის გამო ვღებულობთ სა-
ყურადღებო დასკვნას, რომ მსახურთ V საუკუნეში ქქონდათ თავისი მურნეობა, მათ ქქონდათ თავის სარგებლობაში მიწა და ისინი იხდიდ-
ნენ თავისი მოსაწურის (მთარგმნელს მარტო "საცხოვარი" აქვს მოხსენიე-
ბული, რადგანაც ასეა ამ ადგილას ბერძნულ ტექსტში) VIO-ს მეფის სასარგებლოდ. ეს იყო "წქი" მეფისა.

36. წყობილების საერთო ხასიათი.

ყოველივე ზემოთ თქმულის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ფარანაუზიანთა დინასტიის დროიდან ქართული ქვეყნები თავიანთი წამყვანი მნიშვნელობის მხარეების მიხედვით წარმოადგენდნენ განვითარებული მონათმფლობელური წყობილების მქონე ქვეყანას (მანამდის იყო ადრე მონათმფლობელური წყობილება, რომელსაც მეტწილად თავში მაინც ახასიათებდა სატაძრო ანუ ქურუმთა მონათმფლობელობა). ეს იმას ნიშნავს, რომ წამყვან მხარეებში, ასე თუ ისე, გაბატონებული იყო მამინდელი პირობებისათვის უფრო პროგრესული და მეტი დო-
ლაითის მომცემი მონათმფლობელური წარმოების წესი, რომელშიდაც სამუშაო ფიზიკურ ძალას შეადგენდნენ მონები. მონები იყვნენ სხვადასხვა კატეგორიების დაწყებული სრულიად უუფლებო ადამიან-
თაგან ვიდრე ზოგიერთი პრივილეგიებით აღჭურვილ პირთა ჩათვლით. მონობა წარმოადგენდა იმდენად დამახასიათებელ მოვლენას, რომ თვით ეს ტერმინი იხმარებოდა ზოგადად დამორჩილებული მდგომარეობის

აღსანიშნავად (მაგ., აზნაურიც ისახლებოდა თავისი ზემდგომის მიწად და სხვა). მონური შრომა გამოყენებული იყო მსხვილ და საშუალო სამიწათმოქმედო მეურნეობაში, სახელოსნო წარმოებაში, მონები იყენებდნენ მფლობელთა პირად სამსახურშიც, როგორც ამას მოწმობს მუშანიკის და სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება. მონები ძველი სამერძეთის პოლისებში (ქალაქებში) შეადგენდნენ მოსახლეობის თვალსაჩინო ნაწილს და უმრავლესობასაც, მაგრამ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა თავისუფალ მოქალაქეთ. მონები არც კი ითვლებოდნენ საზოგადოებრივი თვალსაზრისით ანგარიშგასაწვე პიროვნებებად. ქართულ ქვეყნებშიც თავისუფალ ქალაქებში სრულყოფილებიან პირებად ითვლებოდნენ თავისუფალი მოქალაქენი, რომელთაც ჰქონდათ კიდევ სხვადასხვა პრივილეგიები.

მოსახლეობის მეტი ნაწილი, განსაკუთრებით მთიან მხარეებში, განაგრძობდა ცხოვრებას თემობრივ ერთეულებად. მთიანი მხარეები თავისი ნაკლები მიწიანობით, საერთოდ მწირი ბუნებით არ იძლეოდა დამონებული და დამორჩილებული ადამიანის ექსპლუატაციის შესაძლებლობას, ვერ უზრუნველყოფდა ასეთი ადამიანის ფიზიკური არსებობისათვის საჭირო მონაცემებსაც კი მისი შრომის ნაკლები ეფექტიანობის გამო. ამიტომ მთა საერთოდ კლასობრივი საზოგადოების თვისებებს ვერ ვეუბოდა და მათ ათვისებას ვერ ახერხებდა.

III საუკუნეში რომის იმპერიაში იწყება მონათმფლობელური წყობილების რღვევა. მონის იძულებითი შრომა შედარებით თავისუფალი ადამიანის შრომასთან უკვე ნაკლებ ეფექტიანი გახდა. თავისუფალი მიწათმოქმედება ანდა ნახევრადთავისუფალ მიწათმოქმედთა ვერც წოდებული კოლონების შრომა ღრღნიდა მონათმფლობელურ წყობილებას, ეს, როგორც ვტყობა, დამახასიათებელი იყო წინა აზიის წამყვანი მნიშვნელობის ქვეყნებისათვისაც.

თავისი სოციალური ცხოვრების განვითარების მხრივ ქართველი ხალხი ფეხდაფეხ მიჰყვებოდა და უბასუხებდა მისი სამხრეთით მყოფ მაღალკულტურული რომის იმპერიის, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ რომის იმპერიის და აგრეთვე სპარსეთის ძლიერი მონარქიის შინაგან მძლავრ ძვრებს.

იმპერატორ დიოკლეტიანეს (284-305 წწ.) დროს კრძალ იმპერიის აღმოსავლეთ ნაწილში გატარებული რეფორმები - თვალსაჩინოდ ლიტურგიულ, ე.ი. სამსახურეობრივ პრინციპზე დამყარებული, როდესაც სახელმწიფო დგება ყველა წოდებათაგან გარკვეულ და

ხშირად მემკვიდრეობითი სამსახურის მოთხოვნის გზაზე, — ხშიართლიანად აღიარებულია მომავალი ფეოდალური საზოგადოების შემამზადებელი ნიშანდობლივ საფეხურად. მონათმფლობელური წყობილება კვლევდა და მზადდება ნიადაგი მომავალი ფეოდალური წყობილებისებთან დათან გადსვლისათვის.

ანალოგიურ პროცესს ადგილი ჰქონდა სპარსეთის მონარქიის წამყვან მხარეებში. სასანიანთა მხარის სპარსეთის შესახებ მცირე მასალაა მოწვენილი და ამიტომაც ამ ხანის სპარსეთის ისტორია, შედარებით რომის იმპერიის ისტორიასთან, ბევრად ნაკლებ არის შესწავლილი. მაგრამ ზემოთ მოტანილი ცალკეული ფაქტებიდან ცხადი ხდება, რომ სპარსეთიც, კერძოდ IV და განსაკუთრებით V საუკუნეში მოცული იყო წოდებათა მეკვიდრეობითი სამსახურის გაძლიერების პროცესით.

ქართულ ქვეყნებში ბევრ ადგილას მონების გვერდით ძლიერდებოდა მიწათმფლობელის დამოკიდებულებაში მყოფ წვრილ მურწეთა მემკვიდრე მსახურეობრივი წოდება, რომელსაც შემდეგ გლეხობის სახელი განუმტკიცდა. თემობრივი ცხოვრებაც, რომელსაც ქართულ ქვეყნებში განსაკუთრებული განვრცობა და სიძლიერე ახასიათებდა, უფრო და უფრო იზღუდებოდა. სახელმწიფო ემყარებოდა უფრო და უფრო მზარდ მდგომარეობაში მყოფ თავისუფალ მფლობელთა, განსაკუთრებით მსხვილმფლობელთა (აზნაურთა და დიდაზნაურთა) ფენებს და იმავე დროს დიდ ყურადღებას აქცევდა წელმაგარ მემკვიდრე მსახურებულ წვრილ მურწეთა (გლეხთა) კონტიგენტის გამრავლებას და ამით მონობის უარყოფითი მხარეების შერბილებას. მაგრამ რამდენადაც მონები, განსაკუთრებით ქალაქებში, მაინც არსებობდნენ, იმდენად კვლავინდებურად ადგილი ჰქონდა მათ სასტიკ ექსპლუატაციას. მიწების მხრივ ეს იწვევდა საწინააღმდეგო განწყობილებას.

ის გარემოება, რომ ქრისტიანობა ჩვენში ვრცელდებოდა იმავე დროს, როდესაც ის მძლავრად იკიდებდა ფეხს რომის იმპერიაში, ამტკიცებს იმას, რომ ქართულ ქვეყნებში ადგილი ჰქონდა ამ ხანაში ისეთსავე ძვრებს, რომელნიც აღინიშნებიან კერძოდ რომის იმპერიაში. ქრისტიანობა თეორიულად მაინც (ღვთის მიმართ) ქადაგებდა ადამიანთა თანასწორობას და ამით ის მიმართული იყო მონათმფლობელობის წინააღმდეგ. ამიტომაც ზოგიერთი პროგრესული ხასიათის რეფორმა, რომელიც ტარდებოდა რომის სახელმწიფოში, თავის გამოძახილს პოულობდა ქართულ ქვეყნებშიც. ორიოდ მაგალითი შეიძლება დასახელებულ იქნას.

მირიანის მეფობის დროს დაახლოებით 300 წლის მანძილზე თლის სამეფოში უნდა გატარებული ყოფილიყო ერთი რეფორმა. ეს რეფორმა წარმოადგენს იმპერატორ დიოკლიტიანეს დროს (284-305 წ.) შემოღებულ სათაო გადასახადის განხორციელებას. ეს სათაო გადასახადი (capitatio) დაწესებულ იქნა კაცის თავზე (caput). კაცის თავად კი იგულისხმებოდა სრულწლოვანი მამაკაცი - მიწათმოქმედი. ეს გადასახადი რომის იმპერიაში საყოველთაო იყო და ის უნდა გადაეხადა როგორც თავისუფალ მესაკუთრეს, ისე ნახევრადთავისუფალ კოლონს და აგრეთვე მონის მავიურად მონის მესატრონქსაც. პირველად ამ შემთხვევაში მონა დაყენებულ იქნა თავისუფალ ადამიანთან ერთნაირ ვალდებულებით მდგომარეობაში და ამიტომაც ამ გადასახადის დაწესება შეიძლება მიჩნეულ იქნას როგორც მონათმფლობელური წყობილების აშკარა რღვევის მომასწავებელი.

ფეოდალურ საქართველოში ცნობილი იყო ტერმინი ბეგარა, რომელიც იხმარებოდა ორი მნიშვნელობით: 1. მუშაობითი ვალდებულების და 2. გარკვეული ნორმის გადასახადის აღსანიშნავად. კარგად არის ამ ტერმინის ორივე მნიშვნელობა მოცემული შო მღვიმის მონასტრის X საუკუნის საბუთში. მიქელ მემღვიმე (მღვიმის მონასტრის წინამძღვარი) წერს ამ საბუთში: "დავადვე (სოფ. ცხვერის მცხოვრებთ) ერთი დღე ანუელი ციხისა ბეგარი, ერთი დღე სამკალი, ერთი დღე სალუწაუი... ბეგარი, ჩვენი მოსაცემელი. კაცისა თავსა ორ-ორი ჯამი შეჰჰადადი, ორ-ორი პური, ორ-ორი პირი ღვინო". პირველ შემთხვევაში ბეგარი (ბეგარა) ნიშნავს ვალდებულებითს მუშაობას, მეორე შემთხვევაში კი ერთდროულ მისატან და გადასახდელ სურსათს. დას. საქართველოს XVI-XVII საუკუნის საბეგრო დაეთრებში მოხსენიებულია თავი ბეგარა, რომელიც შედგებოდა გარკვეული რაოდენობის პურის თუ ღომის, ღვინის, საკლავის და სხვა ასეთებისაგან. ბეგარა ქვლაც ნიშნავს მუშაობით ვალდებულებას. ეს ტერმინი ნიშნავდა აგრეთვე (მაგ., რაჭაში, რევილუციის წინა ხანაში) უფროსთან ანდა დროებით ვალდებულ გლეხის მიერ შემამულესთან მისატან ერთდროულ ნებაყოფლობით ძღვენსაც.

შო მღვიმის X საუკუნის სიგელი ამტკიცებს, რომ საქართველოში ძველ ხანაშივე არსებობდა საბეგრო საბუშაის გარდა ბეგარა "კაცისა თავს" -აც.

სიტყვა ბეგარა არის ასურული წარმოშობის, სადაც pakru, pakurru ნიშნავს მოთხოვნას, პრეტენზიას. თავდაპირველად, მამასადაძე

სიტყვა ბეგარა, სხვა სახლების მიერ ათვისებული, ნიშნავდა მებატონის თუ სახელმწიფოს მიერ დამორჩილებულ ადამიანებისადმი წაყენებულ მოთხოვნას, პრეტენზიას. ტერმინს ძველადვე მიეცა ტარტარიკური მნიშვნელობა გარკვეული ვალდებულების აღსანიშნავად და ამ ნაწილს ათვისებულ იქნა სპარსელების მიერ. ბივარ ( ) სპარსულში ეტლაც ნიშნავს უფასოდ შესრულებულ სავალდებულო სამუშაოს. სომხეთში ეს ტერმინი იმავე მნიშვნელობის ფორმით ბეკარ (բեկար) მოხსენიებულია დენის საეკლესიო კრების დადგენილებაში 641 წ., მაგრამ ის სომხურ-მიდაც, რასაკვირველია, ბევრად უფრო ძველ დროში უნდა იყოს შესული. იგივე ტერმინი სპარსულიდან შესულია აზერბეიჯანულში (ბიბარ, ბეპარ), თურქმენულსა და ყაზახურში (ბაბარ), ყველგან სავალდებულო სამუშაოს მნიშვნელობით. ამავე მნიშვნელობით ეს ტერმინი უძველეს დროში შემოსულა ქართულშიც, მაგრამ ქართულში ის იმპარებოდა სათაუო გადასახადის აღსანიშნავადაც. თვით სათაუო გადასახადი შეიძლება ქართველებში დაწესებულიყო რომის იმპერიის მიზაძვით და ზვეაუღნით, უფრო მაშინ, როდესაც ძველი ქართლი იმყოფებოდა რომაელების პოლიტიკური დამოკიდებულების ქვეშ: ეს უკვე არ შეიძლებოდა ყოფილიყო 369 წლის შემდეგ. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ბეგარა "კაცისა თავს" ანდა "თავიბეგარა" შემოღებულ იქნა ქართლში თვით იმპერატორ დიოკლეტიანეს დროს ანდა მის შემდეგ უახლოეს ხანაში.

სათაუო გადასახადს ირანში, არაბი მწერლების და თალმუდის დამოწმებით, ერქვა karaga. ეს გადასახადი დაწესებული იყო მამაკაცებზე¹⁵ შემდეგში ტერმინი დადასტურებულია ქართულშიც. აქედან წარმოიშვა ქართული კარგი, საკარგავი (§ 99).

ტაბარი ჩამოთვლის თუ ვინ იყვნენ სასანიანთა სპარსეთში განთავისუფლებულნი სათაუო (gizya=capitatio) გადასახადისაგან. ესენი იყვნენ: სახლების წევრნი, დიდ-დიდნი, ჯარი (al-makatila), მწიგნობარნი (Herbad) და საერთოდ მევეთ მეფის სამსახურში მყოფნი.¹⁶

სათაუო გადასახადის რაობის შესახებ ქართულ ქვეყნებში შეიძლება ასეთ მოსაზრებათა წამოყენება. იმპერატორმა კონსტანტინემ

15. Baba batha, III, 3. Der babilonische Talmud, herausgegeben von L. Goldschmidt, Leipzig, p. 1086 (H. B. Пугулевская. Византия и Иран на рубеже VI-VII вв. М.-Л., 1946, стр. 224).

16. Fr. Altheim, R. Stiel, Asien und Rom, neue Urkunden aus sassanidischer Frühzeit, Tübingen, 1952, ss. 42-43.

ანტიოქიის პატრიარქი ეესტათი (323-331 წწ.) გაავხანა საქართველოში. ეს უნდა მომხდარიყო 330 წლის ახლოს. ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი (1648-1672 წწ.), რომელსაც სათანადო პირობებში ჰქონდა ხელი, გადმოგვცემს, რომ პატრიარქმა ეესტათიმ მინათლა ყველა ქართველი (ე.ი. ხელი შეუწყო ქრისტიანობის სწრაფად გავრცელებას საქართველოში), გააშენა ეკლესიები (უკეთ ხელი შეუწყო მათ გაშენებას), აკურთხა ისინი და აკურთხა აგრეთვე (ქართველებისთვის) მღვდლები და დიაკვნები. ქართველების მეფემ დაუნიშნა ანტიოქიის პატრიარქს ათასი სოფლის შემოსავალი ათასი დინარი მირონის საფასურად. ასეთია ეს ცნობა. მაშინ მხოლოდ ანტიოქიის პატრიარქს ჰქონდა მირონის მოხარშვის და სხვა ეკლესიებისათვის მისი დაგზავნის უფლება. მირონის მოხარშვის უფლება ქართველებმა მიიღეს მხოლოდ პატრიარქ თეოდორეს (970-975 წწ.) დროს.¹⁷

ეს ცნობა ბერძნულიდან გადმოღებულ ძველ ქართულ ტექსტებში (IX-XI სს.) ვადმოცემულია შემდეგნაირად: თავდაპირველად მირონის საფასურად განკუთვნილი იყო ასი სოფლის შემოსავალი, ასი დრაკანი, მორე ვერსიით ათასი კომლის შემოსავალი – ათასი დრაკანი.¹⁸ შემდეგდროინდელ გადმონაცემებში ჩანს ამ გადასახადის გაზვიადების ტენდენცია, მაგრამ თავდაპირველად, როგორც ეტყობა, მირონისთვის განკუთვნილი ყოფილა ასი სოფლის იმავე ათასი კომლის სათაუო გადასახადი ასი დინარის რაოდენობით. ოქროს დინარზე მოდიოდა ვერცხლის 15 დირაქმი.¹⁹ გარკვეულ საუკუნეებში ეს შეფარდებანი იყო საკმაოდ მყარი და ამიტომ ზოგადად გამოდგება სათაუო გადასახადის (მიახლოებით, რასაც ვერცხლია) ვასაანგარიშებლად. ამიტომ, ათასი კომლის სათაუო გადასახადად, რომელიც დათმობილ იქნა მირონის საფასურად, შეიძლება ვივარაუდოთ 1500 დირაქმი (დრამა) ანუ კომლზე 1 1/2 დრამა.

17. П. Жузе. Грузия в XVII столетии по изображению патриарха Макария. Казань, 1905, стр. 8-10.

18. უწყებულების ს. კაჟაბაძე საისტორიო ძეგანი, გვ. 172) და ვერც მყარის ცნობები (ი. ფორდანი, ქრონიკები, I, გვ. 76-77).

19. ს. კაჟაბაძე საფასის ისტორიისათვის საქართველოში. საისტორიო მოამბე №25, I, გვ. 5 და შემდეგ კრებული როტლიდან (ლიტრიდან) იჭრებოდა ოქროს 96 დინარი და ვერცხლისა 144 დირაქმი ოქროს და ვერცხლის როგორც 110 შეფარდებით დინარზე მოდის 15 დირაქმი.

მეორე საკითხია წყალობის ყმათა დაწესების შესახებ. ტერმინი წყალობის ყმა დოკუმენტურად დადასტურებულია მხოლოდ XVII-XVIII საუკუნეებში, მაგრამ ეს ამკარად რომაელების ზეგავლენის მოსობილი ტერმინია და ძლიერ ძველი უნდა იყოს. ტერმინი წყალობის ყმა უდრის რომაულ პრეკარის (ლათინ. precarium - გამოთხოვილი, წყალობით მოცემული, როდესაც სუსტი მიმართავდა მფარველობის თხოვნით ძლიერს და თავისსავე მიწას იმტკიცებდა მისგან წყალობად მოცემულის სახით). დაბადების თარგმანის პირველ ვერსიაში ყრმა იხმარება ყრუდ მსახურის და მონის მნიშვნელობითაც (მაგ., 3 მეფ., 9, 22 და ბევრგან სხვაგან). იმავე თარგმანის მეორე ვერსია განასხვავებს ერთმანეთისაგან მონას და ყრმას (ყრმა იხმარება ახალგაზრდის, ნორჩის მნიშვნელობით). სახარების ქართული თარგმანის პირველი ვერსია (ადომ.) ტერმინ ყრმას იხსენიებს მხოლოდ ასაკობრივი მნიშვნელობით (ნორჩი, ახალგაზრდა) და არცერთხელ მონის აღსანიშნავად. სახარების ქართ. თარგმანის II ვერსიაში კი ზოგ იმ ადგილას, სადაც პირველი ვერსიის ქართულ ტექსტში იყო ყმა, იხსენიება მონა (მაგ., მათ., მ, 6, 13 და სხვ.). მაგრამ ეს იმიტომ, რომ ბერძნულ ტექსტში, რომელთანაც ქართული თარგმანია შეფუძრებული, არის მონის აღმნიშვნელი სიტყვა νῆσλος, ამიტომ საფიქრებელია, რომ IV საუკუნის მეორე ნახევარში ტერმინი ყრმა ქართულში მონის აღსანიშნავად უკვე არ იხმარებოდა.

ტერმინი წყალობის ყმა როგორც რომაული სამართლის პრეკარის ზეგავლენით წარმომდგარი, შეიძლება ჩვენში შემოსულიყო, როდესაც ქართლი რომის იმპერიის ხელქვეით იმყოფებოდა, ე.ი. IV საუკუნის პირველ ორ მესამედში. შესაძლებელია, ეს რეფორმა გატარდა ქრისტიანობის ჩვენში შემოსვლის შემდეგ, როდესაც უნდა გაძლიერებულიყო მონების ნაწილობრივ გადაყვანა ნახევრად დამოკიდებულ მდგომარეობაში.

სათაუო გადასახადის და წყალობის ყმათა დაწესების შემოღება უნდა იყოს ქართლის სინამდვილეში რღვევის გზაზე დამდგარი მონათმფლობელოური წყობილების წიაღში ფეოდალური წყობის ელემენტების შეჭრის მაჩვენებელი.

პირველი, გარკვეული ცნობა, ირანში ფეოდალური პრობითი მფლობელობის შესახებ მიეკუთვნება ბაპრამ გურის (420-438 წწ.) ხანას. მასუდის აქტს ასეთი ცნობა: მეფე ბაპრამმა გასცა თავის დაახ-

ლოებულ პირთ და აგრეთვე იმათ, ვინც მასთან იყვნენ მსახურთაგან და მის ერთგულთაგან, მამულები პირობით სამფლობელოდ (სამფლობელო ტყე) ქსტში ნახმარია სიტყვა იცტა, რომელიც შემდეგ პირთში "სამსახურთა" მამულს ნიშნავდა, ე.ი. მამულს, რომელიც ეძლეოდა ამა თუ იმ პირს სამხედრო სამსახურის შესრულების პირობით). ეს მამულები განთავსებული უფილან ხარაჯისაგან, ე.ი. სამიწო გადასახადისაგან. ამას მოჰყვა შედეგად, რომ ყველანი ცდილობდნენ ასეთ მიწებზე მოხვედროდნენ. სხვა მიწები (რომელნიც როგორც ეტყობა, დიდ უძრავუქსობას შეადგენდნენ) დაცარიელდნენ. ხაზინას შემოსავალი არ ჰქონდა, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებიც გაქრა, დაზარალდა დიდად ჯარი და სამხედრო ინტერესები. მამინ ბაპრამმა აღადგინა ისევ წინანდელი წესები, პირობითი მიწები (იცტაებად გაცემულნი) დაუბრუნა წინანდელ მფლობელთ, მიწათმოქმედება აღდგა, ქალაქებიც გამოცოცხლდნენ და ხაზინის შემოსავალიც შეიჭრა.

მასუდის ეს ცნობა მოცემული აქვს საკმაოდ ვრცელ ბელეტრისტულ ფორმამი და თვით ფაქტი მიკუთვნებულია სხვა ბაპრამ მეფისათვის. მაგრამ, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ნაპოვულქსკაისა,²⁰ აქ უნდა იგულისხმებოდეს მეფე ბაპრამ V გური, რომლის დროს ფირდოუსის სიტყვით (ფირდოუსის კი ეს ცნობა ამოღებული უნდა ჰქონდეს ზეადინამიდან) გაუქმებულ იქნა დიდი რაოდენობით დარჩენილი დავალიანება – გადასახადების საქმეში. მთელი ირანის სახელმწიფო მოიცვა სიხარულმა, როდესაც ბაპრამმა ამ დავალიანების შესახებ არსებული საბუთები ცეცხლს მისცა. ტაძრებში ამის გამო გადახდილ იქნა სპეციალური ლოცვები.

ფირდოუსის ცნობა უნდა წარმოადგენდეს იმავე ფაქტის ანარეკლს, რომელიც უფრო ვამლილად მოცემული აქვს მასუდის. პირობით მფლობელობითი მიწების გაცემა შეიძლება მომხდარიყო მსხვილ მესაკუთრეთა სამფლობელოებიდან, რომელნიც თავიანთი მიწების მეტ ნაწილს მონების შრომით ამუშავებდნენ. მონების შრომის პროდუქტიულობის დაცემის გამო მსხვილი მიწათმფლობელები ვეღარ ასრულებდნენ სახელმწიფო გადასახადების შეტანას. კვიანის ანგარიშით მთელი დავალიანება გადასახადების მხრივ ხაზინის მიმართ აღწევდა 93 მილიონ დირჰემს.²¹ ცხადია, ირანის მთავრობას იმედი ჰქონდა, რომ მა-

20 . Н. В. Пугачевская. Города Ирана в раннем средневековье, стр. 214-215.

21 . Le livre des rois par Firdousi, publié par I. Mohl, V, pp. 558-559.

მულეების პირობითი გაცემით მდგომარეობა ნაწილობრივ მაინც გამოის
წორდებოდა, მაგრამ მოხდა პირიქით და ამიტომ დავალიანების გაუქმე
ბასთან ერთად აღდგენილ იქნა წინანდელი მიწათმფლობელებს ექვსი
ჩამორთმეული მამულები კვლავ დაუბრუნდა წინანდელ მესტყობებს
ქვეყანა ჯერ არ აღმოჩნდა მზად პირობითი მფლობელობის განსახორ-
ციელებლად.

სხენებელი მარცხის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის გარემოება,
რომ მიწები პირობით მიეცა მეფის ახლო მსახურთ და მისთვის სანდო
პირთ, რომელნიც მიწას, საფიქრებელია, თვითონ არ ამუშავებდნენ
(როგორც მეფის კარზე მყოფთ ეს მათ არც შეეძლოთ), ხოლო ამ მიწე-
ბზე გაქცეულ შემთხვევით პირთაგან მურწნობის მოწყობა არ ხერხდუ-
ბოდა.

მონათმფლობელნი კიდევ შემცირებულად მათ ხელში დარჩენილ
მიწებზე თავიანთი მონებით ზედმეტ პროდუქტებს ვერ ჰქმნიდნენ და
ამან გამოიწვია საერთო ეკონომიური კრიზისი. ცხადი იყო, რომ საქმეს
სხვაგვარად უნდოდა მოგვარება ემართოლდი,²² ქრისტესწინი და,
უკანასკნელად კიდევ უფრო გაშლილად და ახალი საბუთიანობით, ნ.
პიგულეესკაია ამტკიცებდნენ, რომ V საუკუნის ირანს ახასიათებდა
"კეთილშობილ" მიწათმოქმედთა (აზატების) როლის გაძლიერება წარჩი-
ნებულ არისტოკრატიის, ე.ი. მსხვილ მიწათმფლობელთა და
მონათმფლობელთა ხარჯზე.

ქართულ სინამდვილეში ეს პროცესი მიმდინარეობდა
ჩვეულებრივ აზნაურთა როლის გაძლიერებით და განმტკიცებით სახ-
ელმწიფო ცხოვრებაში. როგორც მსხვილი მფლობელნი წარჩინებულნი,
ისე წერილი თავისუფალნი პირნი (იგივე აზნაურნი) აწყობდნენ თავიანთ
მურწნობას არა მარტო მათ ხელში მყოფ მონების შრომის გამოყენე-
ბით, არამედ ამასთანავე ზედმეტ მიწაზე პირობითი ნახევრადთავისუ-
ფალი, ე.წ. უაზნო მიწათმოქმედთა დასახლებით, რომელთაც თავისი
საკუთარი მურწნობა ჰქონდათ. შემდეგ ისინი იწოდებოდნენ ვლქებად.
სპარსეთში წარჩინებული, დიდგვაროვანი და მდიდარი ფენა მეტწილად
ემყარებოდა თავის საგვარეულო მიწებს, რომელთა შორის მნიშვნელო-
ვანი ადგილი ეკავა მამულებს (იგულისხმება დასტაკარტები). ამ მიწებსა
და მამულებში ფართო მოხმარება ჰქონდა მონების შრომას, რაც ცნო-

22 - В. В. Бартольд. К истории крестьянских движений в Персии. ПГД, 1923, стр. 56.

ბილია წყაროებიდანაც- წარჩინებული ფენა, ე.ი. არისტოკრატია მუც
წილად იყო მონათმფლობელური და ახლა გადადიოდა მუხრანობის
ახალ გარდამავალ ფეოდალურ ფორმებზე.²³ ერისთავთა
დასაბლოებით ასეთივე მდგომარეობა იყო ქართულ ქვეყნებშიც.

---

23 . Н. В. Пугулевская. Города Ирана ..., стр. 217.

37. მეუფე-მეფე, მისი უფლება და ინსიგნიები.

V საუკუნეში ქართველები თავისი სახელმწიფოს მეთაურის ტიტულარულ მართ ხმარობდნენ უფრო ტერმინს მეუფეს და იშვიათად ამის ნაცვალს მხოლოდ ბულ ფორმას მეფეს. სახარების ქართული თარგმანის ორივე ვერსიაში 47-ჯერ იხმარება ტერმინი მეუფე და მხოლოდ 12-ჯერ მეფე ამ თორმეტი შემთხვევის ნაწილიც შემდეგდროინდელ გადამწერთა მიერ იქნება შესწორებული. მხოლოდ VI საუკუნიდან იმარჯვებს ტერმინი მეფე.

ჯუანშურის ცნობიდან ვახტანგ გორგასალის შესახებ ჩანს, რომ მეფის მოვალეობა მამინ ქმოდით როგორც შვედრობა და წყობათა წინამძღვრობა და შინა მეფობისა განგება, ე.ი. ცხენოსნობა, ჯარის წინამძღოლობა ბრძოლის დროს და შიგნით კიდევ ქვეყნის საქმების გამგებლობა. 15 წლის ვახტანგის მიმართ ჯუანშურს სასაქუტს ავტორი ჯუანშური ასე აღაპარაკებს: "შეგეო, დაღაცათუ სრულ ხარ სიბრძნითა და ძალითა, სიმეხითა და პასაკითა, არამედ გაკლს სისრულე დღეთა მკედრობისათვის, ხოლო ვხედავ სიბრძნესა შენსა, დაღაცათუ ყრმა ხარ, არამედ ძალგიც განგება მეფობისა, ხოლო მკედრობისა და წყობათა წინა განწყობისა შენისა არა არს ჟამი" (გვ. 149).

მეფის შემკულობის აღმნიშვნელი ტერმინი იყო "საწამებელი" (4 მეფ., 11, 12, 1 ვერს.) და "წამება" (იქვე II ვერსია), რომელიც იხსენიება გვირგვინის (II ვერსიით იეზურის) გარდა ეს მარჯვენებელია იმისი, რომ წამების (კრების) ხელმძღვანელს უძველეს ხანაში ჰქონდა თავისი ძალაუფლების ატრიბუტები (შემკულობა).

მეფის ნიშანდობლივ სამკაულს შეადგენდა გვირგვინი, რომელიც თავზე დასადგამი იყო. ადერკის მეფედ აღიარების შემდეგ ქართველებმა შემატრიანეთი შიილეს გვირგვინი (მისი წინა მოადგილე მეფის) არშაკისი და დაადგეს ადერკის და წარმოიყვანეს" (გვ. 35). სიტყვა გვირგვინი არის სპარსულიდან ნასესხები. ახალ სპარსულში გოპარი-გუნ ( ) ნიშნავს ძვირფასი თვლებით შემკულ ნივთს. გვირგვინის შესატყვისი სხვა ძველი ტერმინი ყოფილა იეზური, შემონახული ბერძნულიდან თარგმნილ ქართულ ტექსტში. საფიქრებელია, რომ V საუკუნეში ქართულად უფრო ეს ტერმინი იხმარებოდა.

სასანიანთა სპარსეთში შიდი გვარუელობა ითვლებოდა ყველაზე უფრო მაღლა მდგომად. პირველი მათ შორის (არგამადიანთა) იყო თვით სამეფო გვარუელობა, რომლის წევრს ველებოდა ახალი მეფისათვის გვირგვინის თავზე დადგმა. დანარჩენ გვარუელობათ შემკვიდრებით

მიკუთვნებული ჰქონდათ უმაღლესი თანამდებობანი. ერთ-ერთი მათგანის ერთ ამბარაგბად-ის (ერთნის სამხედრო საწყობების და საგან-
ჭურების უფროსის) V საუკუნის შუა ხანებში. ვეპდენ-შაჰურინს უფრო
მისი სურათით შემონახულია.²⁴

ნიხილინიძე

მას აქვს თავზე გვირგვინი ისეთივე, როგორც ვახტანგს. შოლოდ ვეპდენის გვირგვინის თავზე გაურკვეველი ნიშანის მაგიერ ვახტანგს თავის გვირგვინზე ჯვარი აქვს გაკეთებული. ჩანს, ქართლის მეფე სპარსეთის მონარქიაში თავისი მდგომარეობით (შაჰის დინასტიის გამოკლებით) დანარჩენ უპირველეს აქვს გვარეულობათა მეთაურებთან იყო გათანასწორებული.

38. პიტიახში და ეზოს მოძღვარი.

ძველ ქართლში მმართველობის არსებული სისტემის დასახასიათებლად "ქართლის ცხოვრების" ავტორი გადმოგვცემს ფარნავაზის დროს ვითომ შემოღებული წესების შესახებ, რომ "განაწესა ესე ყოველი ფარნავაზ მისგაქსებულად სამეუფისა სპარსთასა" (გვ. 25). სახელდობრ, იქ ნათქვამია, რომ ქართლის სამეფო გაყოფილ იქნა საერისთავოებად, ერისთავები თავის მხრივ ემორჩილებოდნენ სპასპეტს, ხოლო მათ ხელქვეით ადგილებზე კი იყვნენ სპასალარნი და ათასის თავნი (გვ. 24-25). ქსნოფოტენტე (IV საუკუნის დასაწყისს ჩვ. ერამდე) გადმოგვცემს ამ სპარსული წესების შესახებ (კიროპედია, VIII, 1, 14), რომ აქემენიანთა დინასტიის დამპყრობელმა მეფე კირმა (559-530 წწ. ჩვ. ერამდის) ფინანსიური საქმეების მოსაგვარებლად, ჯარში მიღებული წესის თანახმად, დააწესა სამოქალაქო მმართველობაშიც თანამდებობანი ათისთავისა ათი ერთეულის (გვარის ან სახლის უფროსად), ამის ზემოთ ასისთავის (ასი ასეთივე ერთეულის უფროსად) და ასე შემდეგ, ათასისთავის და ათათასისთავის თანამდებობანი. ფარნავაზის წინ და ნაწილობრივ ფარნავაზის შემდეგაც ქართლის სამეფო დაახლოებით ამავე წესზე იქნებოდა მოწყობილი, როგორც აქემენიანთა საბრძანებელში იყო. მაგრამ ქართველ მემკვიდრეს თავისი ცნობა ფარნავაზის შესახებ თვალსაჩინოდ მოდერნიზებული აქვს სასანიანთა სპარსეთის ფაქტების მიხედვით და ამიტომ იქ ზოგი რამ გადასხვაფერებულია.

ნამდვილად სანდო ცნობას ქართლის სამეფოში მმართველობის შესახებ არსებული წესის შესახებ ცნობას იძლევა არმაზის ბილინგვა. ამ

24 . Fr. Sarre. Die Kunst des alten Persien, Berlin, 1922, Pl. 145; A. Christensen. L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen, 1944, p. 268.

მონაცემის მიხედვით ირკვევა, რომ ქართლის სამეფოში | საეკლესიო
მეფის შემდეგი პირველი პირი იყო პიტიაში (პიტიაში).

არმაზის ბილინგვამი მოხსენიებულია არიან გარკვეულ პირობებში (მეფენი და პიტიაში), ხოლო იქვე ნაპოვნ არამეულ წარწერაში მოთხრობილია ფარსმან მეფის ძის მირდატ მეფის დროს ზევას ძის შრგს (შერგის) პიტიაშის მიერ მოპოვებულ გამარჯვებათა შესახებ. ამ ორ წარწერაში პირნი განლაგებული არიან შემდეგნაირად:

<u>მეუფენი</u>	<u>პიტიაში და ეზოს მოძღვარი</u>
ფარსმან	უფალი ზევას

მირდატ (-მითრიდატ)	პიტიაში შერგის
--------------------	----------------

ფარსმან	ქსეფარუნგ	ფარსმანის დროს: პიტიაში ზევას, აგრიპა პიტიაში, იგივე ეზოს მოძღვარი. ქსეფარუნგის დროს. ეზოს მოძღვარი იოდმანგან აგრიპას ძე
---------	-----------	---

ეზოს მოძღვრის სანაცვლოდ არამეულად დაწერილ ტექსტში იკითხება დარბაზის ბატონი, ასურულში კი ტარბასსუ ეზოს ნიშნავს, ბილინგვის ბერძნულ ტექსტში დარბაზის ბატონს უდრის ეპიტროპოს-მმართველი, რაც ლუკ. 8, 3-ში ქართულად ეზოს მოძღვრად მოხსენიებული. მამასადაძე, დარბაზის ბატონი უდრის ეზოს უფროსს. ამგვარად, ამ დროს უკერ კიდევ ასურული დარბაზი (ეზო) შეესატყვისებოდა ქართულ ეზოს, კარმიდამოს. მაგრამ ხუცსურეთში ეზო, გრიტაიას ცნობით, ახლაც სახლის სათავსოს, სახლს ნიშნავს.

დაბ., 43, 18 ეზოს მოძღვარი განმარტებულია როგორც სახლის ხუცესი ('ეზოს მოძღვარსა თუსსა, ესე იგი არს სახლისუხუცესსა'). ეს ტექსტი გადათარგმნილია ბერძნულიდან, სადაც ნათქვამია: τῶν ἐπιτοῦ ὁ ἡγούμενος (სახლის ზედამდგომელი, უფროსი) იქვე სხვაგან (44, 1, 4) იმავე გამოთქმისთვის იხმარება სახლის უხუცესი. აქედან უშეველია, რომ ეზოს მოძღვარი სამეფო კარის და იმავე დროს მთელი საქმეების გამგე იყო. სახლის მიხედვით ამ თანამდებობის დაწინაურებით სამოქალაქო საქმეებს მეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა.

სსენებული ფარსმან მეფე არის ცნობილი ისტორიული პიროვნება, რომელსაც ტაციტი იხსენიებს 35-59 წლებისთვის მისი მშობელი მითრიდატ (მირდატ) მეფე ცნობილია ნაქულბაქეთან, წახლელი მშობელი წარწერით არმაზის ვალაენის შვეთება-ახლად გაშენების შესახებ (75 წ.). ამის შემდგომ ფარსმან მეფე მოხსენიებული ჰყავს მისე ზორენელს (II, 46). ამის შემდგომი ქსეფარუნგ მეფე (შესაძლებელია მისი ძმა) მმართველად უნდა ყოფილიყო 85-105 წწ. ახლოს. ამგვარად, ორი სსენებული წარწერა გულისხმობს ქართლის სამეფოს მმართველებს 35-105 წლების სიგრძეზე.

საფიქრებელია ამიტომ, რომ 85 წლის ახლო ხანაში მოხდა სამხედრო და სამოქალაქო ფუნქციათა გამოიჯენა. პიტიაში ითვლებოდა უკვე სამხედრო საქმის უფროსად, ეზოს მოძღვრის ხელში კი სამოქალაქო ფუნქციები იყო. ამის მაჩვენებელია ის, რომ პიტიაშის თანამდებობა ქართლში შემდეგაც არსებობდა. არმაზის ხვეში 265 წლის ახლოდროინდელ საფლაგში აღმოჩნდა ვერცხლის თასი, რომლის არამეულ-ფაშლაური წარწერა, უკანასკნელი წაკითხვით იკითხება შემდეგნაირად: "ღვთაებრივი პაპაკის შვილის ღვთაებრივი არდამირის პიტიაშმა პაპაკმა უძღვნა ეს ქართლის (გურზანის) ქვეყნის პიტიაშს არსამეს".²⁵

სპარსეთის მეფე არდამირ I (226-240 წწ.) სასანიანთა დინასტიის დამწყები, მართლაც იყო პაპაკის (ბაბეკის) შვილი. პიტიაში პაპაკი უნდა იყოს სპარსეთის მონარქიის ჩრდილოეთი ქვეყნების მმართველი, რომლის ხელქვეით შვიძლება ყოფილიყო ქართლის სამეფოც. თასი სსენებული წარწერით შემზადებული უნდა იყოს, როგორც წარწერის ხასიათიდან ჩანს, არდამირ I-ის სიცოცხლეში 235 წლის ახლოს და ჩატანებულ იქნა საფლაგში, რომელშიც აღმოჩნდა იმპერატორ ვალერიანეს (253-260 წწ.) ფული, 265 წლის ახლოს. ამ დროს გარდაცვლილა ქართლის პიტიაში არსამესი, რომლის პიტიაშად ყოფნა მოდის 235-265 წლების ახლო დროისათვის. წარწერა ამტკიცებს, რომ III საუკუნეში პიტიაშის თანამდებობა ქართლის სამე-

25 . მკებია, I. ააფაქძე გეოგევიშვილი აკლანდაძე გლოშათიძე არმაზისხვეის არქეოლოგიური ქველუბი, თბ. 1955, გვ. 40-46, უფრო გვ. 45, წარწერის ტექტი იხ. Ш.Я. Амиранашвили. Серебряная чаша ранне-сасанидской эпохи из раскопок в Армазисхеви. Тезисы доклада. Об'единенная научная сессия Азербайджанского, Ереванского и Тбилисского Университетов 10-14 октября 1958 г., Тбилиси, 1958.

ფოში არსებობდა და მას დაახლოებით ისეთივე ფუნქციები ჰქონდა, როგორც სპარსეთში, ე.ი. კისრებოდა მმართველობის უფრო სამხედრო საქმიანობა და ამასთან მამინდელ პირობებში დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი და რთული საკითხი (სარგოების და მამულების გაცემა, მკურნალობა, ტიგენტის აღრიცხვა, მეომრებისავე სამხედრო თვალსაზრისით მუდმივად მზადყოფნა და სხვ.). სპარსეთში უფროსი პიტიახშები სასაპეტტოადაც იწოდებოდნენ.

V საუკუნისთვის ჯუანშური ქართლის სამეუფოში პირველ პირად, მეფის შემდეგ, იხსენიებს სასაპეტტს, რომელიც უნდა იყოს იგივე ქართლის პიტიახში.

როგორც ჩანს, I საუკუნის პირველ სამ მეოთხედში ქართლის სამეფოს მმართველობის სათავეში მეფის შემდეგ პირველი პირი იყო პიტიახში. აქემენიანთა ხანიდან მომდინარე მმართველობის ნომენკლატურა, თუ ის მართლაც ოდნავ შეცვლით დატოვებულ იქნა პირველი მეფის – ფარნავაზის დროს (მეფობდა 306 წლიდან ჩვენს ერამდის) და ის განაგრძობდა არსებობას შემდგომ ხანაშიც, რომელების მმართველობის დამყარების დროიდან (65 წლიდან ჩვ. ერამდის) უკვე შეიცვალა, სახელდობრ, მმართველობის სათავეში დაყენებულ იქნა პიტიახში, რომლის ფუნქციებში, ჩანს, სამხედრო მოვალეობანი სჭარბობდა სამოქალაქოს. 85 წლის ახლოს საჭირო შეიქნა პიტიახში აგრიპა, რომაული (ლათინური) სახელის მქონე, სახელმწიველილი ყოფილიყო ეზოს მოძღვრად (დარბაზის უფლად). სახელის მიხედვით თითქოს ახლა ამ პირველი პირის სამოქალაქო მოვალეობას მეტი მნიშვნელობა ეძლევა.

39. მართებლობა რომის იმპერიასა და სპარსეთში.

იმპერატორ ავგუსტის დროიდან რომის იმპერიაში შემოღებული იყო საიმპერატორო (სანაპირო) და სასენატო (შინაგანი) პროვინციებად დაყოფა. საიმპერატორო პროვინციებს მართავდნენ ლეგატები სამოქალაქო და სამხედრო უფლების გაერთიანებით, ხოლო სასენატო პროვინციებში სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება გათიშული იყო ერთმანეთისაგან და სამოქალაქო მმართველობის სათავეში კონსულარები იდგნენ. იმპერატორ დიოკლიტიანეს დროიდან (III საუკუნის დასასრულიდან) უკვე მკვეთრად იყო გატარებული განსხვავება სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლებას შორის. სამხედრო მმართველობის სათავეში პროვინციებში იდგნენ *magistri equitum et peditum, duces et comites*.

რადგანაც სპარსეთის მონარქიის უმაღლეს მმართველობაში სამხედრო და სამოქალაქო დარგები თავიდანვე გაყოფილი იყო ერთმანეთისაგან, ამიტომ ფიქრობდნენ, რომ სსენებული ცვლილებები *რამენს* მმართველობის სასანიანთა სპარსეთის მონარქიის ზვეგაულენით ჩატარდა. *როსსიქს* *ქს* სიტყვით, რომის იმპერიაში ამის შესატყვისი რეფორმა განხორციელდა ჯერ კიდევ კონსტანტინე დიდის (306-337 წწ.) დროს (ეს იყო დიოკლიტიანეს დროინდელი რეფორმის ახალ ფორმებში განმტკიცება). მთელი იმპერია (დასავლეთი და აღმოსავლეთი ნაწილი) გაყოფილ იქნა ოთხ ნაწილად (პრეფექტურად), რომელთა სათავეში (ორ-ორი თითო ნახევარში, დას. და აღმოსავლეთისაში) იდგნენ სამოქალაქო დარგში სათითაოდ პრეტორული praefectus praetorio, პრეტორიანების - ასე ეწოდებოდა მცველ რაზმს - უფროსს და სამხედრო დარგში magister militum - ქვეით ჯარისკაცთა უფროსს.

თითო პრეფექტურა იყოფოდა დიოცეზებად (diocesis - ოლქი), რომელთა სათავეში იდგნენ vicarii praetectorum (პრეფექტების ნაცვალნი), ბერძნულად კუპარქი (παραισ). დიოცეზები თავის მხრივ გაყოფილი იყო პროვინციებად (provincia), რომელთა სათავეში იდგნენ praeses - მეთვალყურე, უფროსი (ბერძნული πραισ - მმართველი).

სამხედრო მაგისტრს ჰყავდა თავისი ხელქვეითი სამხედრო უფროსები ადგილებზე.

სპარსეთს ჰქონდა თავისებური მმართველობა. სპარსეთის მეფე იწოდებოდა მეფეთა მეფედ. სამეფო გვარეულობის წევრთ (უახლოესი მეფესთან, მაგ., შვილებს და ზოგ სხვას) ეძლეოდათ სამმართველოდ გარკვეული მხარეები და მამინ ისინი იწოდებოდნენ ამ მხარის მეფეებად (მაგ., ქერმან-შაჰ - ქერმანის მხარის გამგე გულან-შაჰ - გულანის, გულანის მხარის გამგე და სხვ.). ამ სამხარეო მეფეთადაგვარი მდგომარეობა ეკავა ქართლის მეფესაც, როდესაც ის სპარსეთის ხელქვეითი იყო.

ცალკე დიდ მხარეებს განაგებდნენ ბიდასშები. ამ ტერმინმა შეცვალა წინანდელი (აქემენიანთა მხარის) ტერმინი სატრაპი. ამიან მარცელინი (IV საუკუნის ბოლოში) ჩამოთვლის სპარსეთის სახელმწიფოში 18 მხარეს (ქართლი მათ შორის არაა, რადგანაც ქართლში საკუთარი მეფე იყო), რომელთა სათავეში სათითაოდ ბიდასშები იყვნენ. მხოლოდ ვაჰრამ V-ის (420-438 წწ.) დროიდან, ასე ფიქრობს

აქრისტენსენი,²⁶ ტერმინს ბიდახშ სცელის მარზბანი და ეს ტერმინი
გახდა თითქმის საყოველთაო, თუმცა ტერმინი ბიდახშიც იხსარე
ბოდა.²⁷

მაგრამ ამით ზევით იყო კიდევ უფრო დიდი სამმართველო
ერთეულები. როგორც იაყები, ისე მასუდი ადასტურებენ, რომ ირანის
სახელმწიფოს ცალკე მხარეებს სათავეში ედგნენ მმართველები
მარზბანების ტიტულით, ხოლო მასუდის სიტყვით, ირანის მონარქიაში
იყო ოთხი სპასპეტი,²⁸ რომელთაგან სამმართველოდ თითოს ჰქონდა
სახელმწიფოს V4. თითქმის ასეთი გაყოფა მოხდა V საუკუნის დასაწყისიდან.
თითო ასეთ სპასპეტს თავის ხელქვეით ჰყავდა თითო მარზბანი.
ამის მიხედვით აქრისტენსენი დაასკვნის, რომ ოთხი მარზბანის არსებობა
შაპის (მეფის) ტიტულით, მაგრამ არა სამკვიდროდ ამ ხანისთვის
(V ს) დადასტურებულად უნდა ჩაითვალოს. სხვა მარზბანებს ჰქონდათ
სამხედრო მართებლობის უფლება იმ ცალკე მხარეებში, რომელთაგან
შედგებოდა ყოველი მეოთხედი სახელმწიფოსი. ამგვარად, ყოფილა ოთხი
დიდი ანუ უფროსი მარზბანი მეფის (შაპის) ტიტულით (სამხრეთის,
აღმოსავლეთის, დასავლეთის, ჩრდილოეთის მეოთხედების; ჩრდილოეთის
მარზბანი იწოდებოდა ადარბადაგანის სპასპეტადაც). გარდა ამისა იყვნენ
კიდევ ჩვეულებრივი (უმცროსი ან მცირე) მარზბანები, პირველთა
ხელქვეითნი ან ცალკე მხარეთა გამგენი.²⁹ ასეთი იყო მაგ., სომხეთის

26 . დასაბ. ნაშრ., გვ. 137.

27 . ტერმინი ბიდახში არის ძველისძველი (Гр. Капанцян. Chetto-Armeniaca, Эривань, 1931-1933, стр. 64, 82). ბიდახში (პოტახში) ნიშნავდა ადგილს და მხარის მფლობელს. სპარსეთის მონარქიაში ტერმინი ბიდახში მოდიოდა ხელის სამფაროდან. მარზბანი ეს იყო მისი პარალელური წმინდა სპარსული ტერმინი აღსანიშნავია, რომ ქართველებში IV-V საუკუნეებში ხმარობდნენ სპარსეთის მიმართაც ტერმინს პოტახში და მხოლოდ V საუკუნეში და უფრო VI საუკუნეში იმავე სპარსული ხელისუფლების მომართ ფეხს იკიდებს ტერმინი მარზბანი.

28 . ძველ აქემენიანთა ხანის სპარსულში ეს ტერმინი გამოითქმოდა spadhpati, შუა სპარსულში (ფაალურში) იწერებოდა spahbadh, ბოლო გამოითქმოდა როგორც espahbadh. ქართული სპასპეტი უფროს ადრეული ხანის ფაალურის შესატყვის ტერმინს, როდესაც ამ სიტყვის დამწერლობა spahbadh ვერადგებოდა. საფიქრებელია, ასეთისავე გამოთქმას. ამიტომ ქართულში ტერმინი სპასპეტი უნდა დამკვიდრებულიყო II-I საუკუნეში ჩვერამდის.

29 . L'Iran sous les Sassanides, p. 520.

მარზპანი და ქართლის მარზპანი (როდესაც ქართლში მეფობა გუგუნი ბული იყო). ესენი უკვე მეფის (შაჰის) ტიტულს აღარ ატარებდნენ.

სსენებელი დიდი მარზპანების მეორე სახელი იყო პადოსპან ტაბარი ვადმოვეცემს, რომ როდესაც ზოსრო ანუშირვანმა გამეფებისას 531 წ. "გაუგზავნა წერილები ოთხ პადოსპანს, რომელნიც განაგებდნენ სპარსეთის ოთხ მხარეს", მათ შორის იყო პადოსპანი ადარბაიჯანის, არმენიის და მეზობელი ქვეყნების".

ტაბარისავე სიტყვით: "ზოსროს გამეფებამდის სპაპედის ანუ მთავარი მხედართმთავრის თანამდებობა ეკავა მთელ სახელმწიფოში ერთ პირს. როდესაც ზოსრო გახდა მეფედ, მან გაყო ეს თანამდებობა ოთხ პირს შორის (დანიშნა) სპაპედი აღმოსავლეთისა, ე.ი. ზორასანის და მეზობელი ქვეყნების, სპაპედი დასავლეთისა, სპაპედი ნიმროზისა (სამხრეთის) და სპაპედი ადარბაიჯანისა და მეზობელ ქვეყნებისა ხაზარების ქვეყნამდის". მაგრამ ეს ცნობა არ უნდა იყოს ზუსტი, რადგანაც, მაგ., ადარბაიჯანის სპაპედი იყო მანამდისაც.

ნადონცს მოცემული აქვს³¹ ტერმინის პადოსპანის ეტიმოლოგია: ფაქალური პატკოს-მხარე პროუნცია და პან მცველი ან უფროსი, პადოსპან – მხარის უფროსი, ე.ი. გამოდის მარზპანის სრული შესატყვისობა (სპარსულად მარზ-ოლქი, აქედანაა ქართული მაზრა).

ამგვარად, სპარსეთის მონარქიის ოთხი დიდი მხარის კუსტის (აღმოსავლეთის, დასავლეთის, სამხრეთის და ჩრდილოეთის, რომელიც იწოდებოდა კიდვე ადარბაიჯანის ერთეულად და კაპ-კოპად ანუ კავკასიის მთიანეთად) სათავეში იდგნენ დიდი მარზპანები, იგივე პადოსპანები, რომელთაგან ზოგი (და შეიძლება ყველა) იწოდებოდა სპაპედადაც, როგორც მაგ. იყო ადარბაიჯანის სპაპედი.

40. სამეფო რჩევა სპარსეთსა და ქართლში.

სტრაბონი ასახელებს ძველ სპარსეთში რომაელების სენატისდაგვარ დაწესებულებას, რომელიც სხვათა შორის ირჩევდა თუ ამტკიცებდა მეფეს.

სტრაბონის სათანადო ცნობა (XI, 9) შემდეგია:

30. ქართლის მარზპანი ვესტალი მცხოვრის ცხოვრებაში 525-530 წლებში იხსენიება იმავე დროს მსჯეულად გურჯანის მარზპანი სუმბატ 608 წ. ახლოს თავის თავს იხსენიებს ასე სუმბატო მარზპანი გურჯანისა, მხედარი უფალთა და ველის (დამტ-ის) კრანი (მფლობელი).

31. Н.Г. Адонц, Армения в эпоху Юстиниана, стр.215, прим.

"პოსეიდონი" (128-45 წ. ჩვ. ე-მდრს) ამბობს, რომ პართიელებს აქვთ სენატი - (საბჭო) - სინედრიონ (საწეფო გვარეულობის) ნათესაეთაგან (წევრთაგან) და (მეორეს მხრივ) ბრძენთაგან და მრევრთაგან: რომელთაგან (ორთავესგან) აყენებენ მეფეებს.

იუსტინი (I ს.) გადმოგვცემს პართიის სენატის შესახებ: "მათი მეფეების დიდებულებასთან უახლოესი არის ხალხების (ჩინებულთა) წყობა, რომლისგან მათ ჰყავთ ომის უფროსები (მხედართმთავრები) და მშვიდობის დროს მმართველები" (41, 2).

იგივე იუსტინი იქვე ორ ადგილას წერს პართიის მეფეების შესახებ: "მითრიდატი სისასტიკის მიზეზით პართულ სენატის მიერ მეფობიდან გადაგდებულ იქნა" (41, 4). "ფრაპატი თავისი ხალხის მიერ ექსორიად განდევნილ იქნა" (41, 5).

ამ ცნობების მიხედვით პართიის სამეფოში იყო უმაღლესი დაწესებულება რომაელების სენატისდაგვარი. სიტყვა სენატ (senatus) წარმომდგარია სიტყვისაგან senex - მოხუცებული. ეს დაწესება მოტანილ ციტატებში გაიგივებულია მცნებასთან - ხალხი. მამასადაბე იქ მსხდომი მოხუცებული ხალხის (ე.ი. გაბატონებული კლასის და მათ ხელქვეით მყოფი მოსახლეობის) წარმომადგენლებად ითვლებოდნენ. მოხუცებულთა ეს დაწესება უდიდესი უფლებებით იყო აღჭურვილი. ის აყენებდა მეფეებს, თავისი შემადგენლობიდან, ნიშნავდა მხედართმთავრებს და მმართველებს, მას შეეძლო მეფის გადაგდება და სრულებით განდევნაც სამეფოდან.

სტრაბონის ცნობიდან ჩანს, რომ ქართველებს (იბერებს) ზოგადად ჰქონდათ ისეთივე ყოფაცხოვრება, როგორც არმენებს და მედიელებს, ხოლო მედიელების სპარსელების ჩვევები ჰქონდათ. ძველი ქართველი მემკვიდრე ადასტურებს, რომ ფარნავაზიანთა მონარქიაში მმართველობა მოწყობილი იყო "მიმსგავსებულად სამეფოსა სპარსთასა". ეს ცნობა რომელიმე ძველი ქართული წყაროდან არის ამოღებული, ამას ამტკიცებს ტერმინის შეუფის ხმარება მეფის მაგივრად. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ მოხუცებულთა და მარზაპანთა სპარსული სახელმწიფო საბჭოსმაგვარი დაწესება ქართლის სამეფოშიც უნდა ყოფილიყო. ამ დაწესების სახელი უნდა ყოფილიყო რჩევა. მეგრულად რჩინი მოხუცს ნიშნავს, აქედან რჩევა არის მოხუცებულთა კრება. ამ რჩევის დადგენილება-კანონი იყო რჩული (აქედან სჯული, ძველ ქართულში ორივე სიტყვა კანონს ნიშნავდა). ამ რჩევის წევრი იყო რჩული (ამ სიტყვამ შემდეგ მიიღო ახლანდელი თავისი მნიშვნელობა. ამ მნიშვნე-

ლობით ის იხსენიება 400 წლის ახლოს გადათარგმნილ ქართულ ტექსტში (1 კორ., 11, 19).

III-IV საუკუნეებში თითქოს ხსენებული რჩევის მატერიალურ ინმარება სიტყვა ყრილობა – ერთადერთი ცნობა ამის შესახებ დადასტურებულია III-IV საუკუნიდან მოწვენილ სახალხო ლექსში, მაგრამ ტერმინი რჩევაც უნდა ყოფილიყო ეს მტკიცდება იმით, რომ ცოცხალი ვადანარჩობის სახით ის არსებობდა XVIII საუკუნეშიც: 1. დგურამიშვილი ვახტანგ VI მიერ თბილისში მოწვეულ თათბირს რჩევას უწოდებს; 2. იმერეთის მეფეებთან სოლომონ I-თან და სოლომონ II-თან არსებობდა რჩევა დაახლოებით 30-35 კაცის შემადგენლობით, რომელთაგან დიდად დიდი უმეტესობა თავადებისაგან შედგებოდა (სულ იმერეთის სამეფოში 11 სათავადო გვარულობა იყო) და მხოლოდ 3-4 იყვნენ ტახტის ანუ სამეფო აზნაურთაგან.

სამეფო კარის დასახელებულ ყრილობას ქართლის სახელმწიფოშიც ჰქონდა დიდი უფლებები. ის აყენებდა და საჭირო შემთხვევებში სცვლიდა მეფეებს. ამის დამამტკიცებელია მეფეების შედარებით ხშირი ცვლა ძველი ქართლის ტახტზე ამასთანავე მეფის უფლება ყოველთვის არ გადადიოდა მამიდან შვილზე მაგ. ვარაზ-ბაკურის (368-380 წლების ახლოს) შემდეგ მეფობა გაუქმდა და ქართლს განაგებდა ნახაპეტი პეროზი, ბოლნისის დიდი ტაძრის მშენებელი. როდესაც მეფობა აღდგა, მეფედ ვახდა თრდატის ძე ბაკური. რასაკვირველია, აქ ვრცელდება სპარსეთის მთავრობის ხელი, მაგრამ ბევრი რამ დამოკიდებული იყო ადგილობრივი კარის ყრილობაზე. ბაკური მეფედ იყო 390-398 წლების ახლოს, და შემდეგ მეფედ არჩულ იქნა ბაკურის მამიდაშვილი ფარსმანი, რომელიც იმავე სასანიანთა ქართული შტოს წევრი უნდა ყოფილიყო (ამ ბაკურის და ფარსმანის დროს დამთავრდა ბოლნისის დიდი ტაძრის მშენებლობა). შემდეგ მეფედ იყო (410-420 წლების ახლოს) მირდატი, რომლის გენეალოგიური რაობა არაა ცნობილი (ჯუანშერის ცნობა ამ შემთხვევაში არ უნდა იყოს სანდო). მირდატის შემდეგ მეფედ ჩანს მოხუცებული არჩილი, ხსენებული ბაკურის ძმა (პეტრე ქართველის პირველი ცხოვრების ცნობა). ისიც მოჰყვა სამეფო ტახტზე რასაკვირველია, ამორჩევით და არა მემკვიდრეობით. ირჩევდნენ მეფეებს მხოლოდ სამეფო გვარულობის წევრთაგან.

ანალოგიური მდგომარეობა იყო ვახტანგ გორგასალის სიკვდილის შემდეგაც. ვახტანგის შემდეგ მეფედ იყო შვილი მისი დარი უჯარმელი (484-493 წლების ახლოს). ამას მოჰყვა დარის შვილი

ბაკური (493-500 წლების ახლოს), მაგრამ ამის შემდეგ მეფედ ფარსმანი (500-504 წლების ახლოს), რომელიც უნდა იყოს გორგასალის მეორე შვილის მირდატის შვილი. ამ ფარსმანს მოჰყვება სხვა ფარსმანი (მეფობდა 504-510 წლების ახლოს), რომელიც უნდა იყოს ასევე გორგასალის შვილიშვილი მისი მესამე ვაჟისაგან. ფარსმანის შემდეგ მეფედ ბაკურია, რომელიც "მოქც. ქართ." ქრონიკას გამოჰყავს ქართლის უკანასკნელ მეფედ. ეს ბაკური უნდა იყოს ერთ-ერთი ხსენებული ფარსმანის შვილი. ამ ბაკურის შვილი და შემკვიდრე უნდა ყოფილიყო გურგენი, რომელსაც (როგორც ჩანს, მამის სიკვდილისთანავე) სპარსეთის მთავრობამ მოსთხოვა ცეცხლთაყვანისმცემლობაში გადასვლა და ის იძულებული გახდა ბიზანტიის იმპერიაში გაქცეულიყო (522 წლის ახლოს). სპარსეთის მთავრობას ბაკურის სიკვდილის შემდეგ უნდოდა ქართლის სამეფო გაეუქმებინა და ის გადაექცია სპარსეთის ერთ-ერთ სამარზანოდ და ეს შეასრულა კიდევ.

უკვლა ზემოთ მოხსენიებული ფაქტებიდან ჩანს, რომ იქაც, სადაც სპარსეთის მთავრობის ჩარევას არ ჰქონდა ადგილი, კარის ყრილობა თვითონ იყო სამეფო ტახტის განმკარგულებელი. მეფეების დანიშვნა ხდებოდა თვით ყრილობის შემადგენლობაში არსებულ ძალთა განწყობილების და მიმართების მიხედვით. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მეფეს ჰქონდა მცირე უფლებები. სანამდის ესა თუ ის პირი მეფედ ითვლებოდა, მას ჰქონდა დიდი გამაულობა, სათანადო ძალა და უფლებებიც.

41. უმაღლესი მმართველობა სპარსეთში.

მეფესთან ანდა მეფის კარზე მოწყობილი იყო უმაღლესი მმართველობა სასანიანთა სპარსეთის მმართველობის შესახებ ზოგიერთი ცნობები შემონახული აქვს იაყების (892 წ. ახლოს), რომლის მიხედვით უმაღლესი თანამდებობის პირნი სასანიანთა მონარქიაში იყვნენ ბუზურგ ფრამდარ (დიდი მმართველი ანუ ვაზირი), მობადან-მობად (მოვეთა-მოვეი), პერბადან-ანპერბად (საღვთო ცეცხლის შემნახველი), დიბპერბად (მდივან-მწიგნობართა უფროსი), სპაჰბად (სპასაგეტი, სამხედრო საქმის უფროსი), რომელსაც თავის ხელქვეით ჰყავდა ერთი პადოსმანი. ასეთივე სია ზოგიერთი განსხვავებით აქვს მასუდისაც (X ს.), მაგრამ იაყების სია სამართლიანად მიიწველია (შტეინის, ერისტენზენის მიერ) როგორც უფრო ძველი და ზოსრო ანუშირვანის რეფორმებზე ადრინდელი. ის, მამასადაძე, ასახავს V საუკუნეში არსებულ ვითარებას. ელიშე (V ს.)

იეზდიგერდ II-ის (438-457 წწ.) დროისთვის სპარსეთის უძველეს ხელისუფლებად ასახელებს მოზადან-მოზადს (მოგვთა მოგვს), ანდარ-ზბადს (მასწავლებელი-მოდღვართა უფროსს, ეს უნდა იქნება ნ. მცხველი ბუზურგ-ფრამდარ, სომეხ ისტორიკოსთა ბუზურ-ჰარაპანტსკარ) [1] და სპაპზადს (სპასპეტს).

ჯუანშერი ასახელებს ხსენებულ თანამდებობათაგან ორს - ბარ-ზაბანს და მოზიდანს. სახელდობრ, სპარსთა მეფემ ვახტანგთან მორიგე-ბისას ვითომ შიავლინა ვახტანგისსა ბარზაბან საკუთარი და მოზიდან რქუა ქართლ (გვ. 183-184) და სხვა. ბარზაბანი უნდა იყოს ბარზან-ის (- სახლის, საცხოვრებლის) უფროსი (ბარზა-პან), ზუსტად შემდეგდროინდელი ქართული სახლთუხუცესი. მოზიდანი კი არის მოზიდან-მოზად-ის პირველი ნახევარი. საეჭვოა, რომ აქ სპარსეთის ცეცხლთაყვანისმცემლური სამღვდლოების მეთაური თვით მოგვთა მოგვი იგულისხმებოდეს, არამედ ცეცხლთაყვანისმცემლთა იერარქიაში მოზიდანი საშუალო მდგომარეობის პირი უნდა ყოფილიყო (შვეულებრივი მოგვების უფროსი).

მაგრამ სპარსეთში იეზდიგერდ II-ის (438-457 წწ.) დროს პირველი (სამოქალაქო) გამგებელის თანამდებობაში მოხდა რაღაც ცვლილება. ამდროინდელი გამგებელი (ვაზირი) შიპრ-ნერსე სომეხ ისტორიკოსთა მიერ წოდებულია დიდ ჰაზარაპეტად, ხოლო ტაბარი მას სპარსული ტერმინოლოგიით იხსენიებს ბუზურგ ფრამდარად - ბრძანებათა დიდ მცველად. ამის შემდეგ სასანიანთა სპარსეთის პირველი ვაზირები ამ წოდებულებით იხსენიებან.

სპარსეთის მეფეების სამმართველო-სააღრიცხვო დაწესებად ჰქონდათ ეწ. დივანი, რომელშიც დაცული იყო არქივიც. მოსე ხორენელის (I, 9) სიტყვით, სომხეთის მეფემ ვალარაშქმა სთხოვა სპარსეთის მეფეს არშაკ დიდს (I საუკუნის ნახევრის ახლოს ჩე. კრამდის) დახმარებოდა მარაბას-კატინას საარქივო მასალების შესწავლაში. "როდესაც არშაკ დიდმა მიიღო მარ-აბას-კატინას მიერ მოსთვის გადაცემული წერილი, მან დიდი სიამოვნებით ბრძანება გასცა ქვეყნებინათ კატინასთვის სამეფო დივანი... მარ-აბასმა გასინჯა იქ ყველა ხელნაწერი და მათ შორის იპოვა წიგნი ბერძნულ ენაზე" და სხვ.

ამგვარად, სპარსელებს ჰქონდათ სამეფო დივანი.

დივანი სპარსული სიტყვაა და ნიშნავს სახელმწიფო საბჭოს, სასამართლოს, საანგარიშო წიგნებსაც. დივანი იყო, მამასადამე დაწესება, სადაც კონცენტრირებული იყო მთელი სახელმწიფო მიწერ-

მოწერა, იქვე ინახებოდა არქივი, წიგნებიც და სხვა სიტყვა შემდეგნაირად შევიდა არაბულშიც იმავე ფორმით, როგორც მას ხმარობდნენ სპარსულში, მამასადამე სპარსულების მეშვეობით.

ქართული
ზიგლიროთიქა

42. ქართლის სამეფოს შინაგანი სტრუქტურა.

ქართლის სამეფოს უმაღლეს მმართველობაში ცოცხალი სხვაგვარი მდგომარეობა იყო. როგორც ვახტანგის ახალგაზრდობის დროინდელი სამეფო რჩევის შესახებ ჯუანშერის მოტანილი ცნობიდან ჩანს, ქართლში მმართველობის პირველ პირად სპასპეტი იყო, ეზოსმოდღვარი კი სრულებით არ ჩანს. ეს ცვლილება უფრო უნდა მომხდარიყო ქართლზე 369 წლიდან სპარსული სიუზერენიტეტის კვლავ დამყარების შედეგად. ეზოს-მოდღვრის სახელწოდება ქართლის სამეფოს მაღალ თანამდებობათა ნომენკლატურაში არ ჩანს (თვით ტერმინი კი არ გამქრალა, პირიქით), ის საგულისხმებელია შემდეგდროინდელი ფაქტების მიხედვით. ქართლის მეფის კარზე ამ ხანამაც ქართლის სინამდვილეში, ვახტანგის დროს, ჯუანშერი იხსენებს სამეფო რჩევაში მონაწილეებად ერისთავებს, ათასისთავებს და ასისთავებს.

ქართლის მეფის კარზე, სპარსეთის სამეფო კარის მსგავსად, იყო დივანი, სადაც წარმოებდა მიწერა-მოწერა, დაცული იყო ყოველგვარი დავთრები (აღწერათა, ანგარიშების და სხვ.) და საერთოდ ინახებოდა არქივი და წიგნებიც. რომ ქართულ სინამდვილეში დივანი მართლაც არსებობდა ეს მტკიცდება იოანე ოქროპირის ზოგიერთ ნაწარმოებთა V საუკუნის ქართული თარგმანით.

ლაზარე ფარპელის ერთი ცნობის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ ქართლის სახელმწიფოს ცალკე ნაწილებს V საუკუნის შუაში და საერთოდ, მამასადამე, ამ ხანაში სათავეში ვდგნენ მამასახლისები, რომელთაგან პირველი თავისი მდგომარეობით იყო პიტიაში. სომხურ უსახელო გეოგრაფიაში, რომელსაც საფუძვლად უდევს IV საუკუნის დასასრულში ბერძენ პაპის მიერ შედგენილი გეოგრაფია, მოცემულია ქართლის აღწერილობა. იქ მოხსენებულია ქართველების დედაქალაქად თბილისი, რაც ამ ხანისათვის უკვე სიმართლეს უნდა წარმოადგენდეს. რადგანაც თბილისში გაშენებული იყო ახალი ციხე, შიგ იდგა სპარსულების ჯარი და საფიქრებელია, თბილისშივე ცხოვრობდა სპარსეთის ხელისუფლების მთავარი წარმომადგენელი. ცხადია, რომ ის იყო სწორედ ქართლის მთავარი ქალაქი და ვახტანგ გორგასალმა მხოლოდ

სათანადო დასკვნა გააკეთა აქედან, როდესაც იქ ახალი, უფრო ვრცელი ქალაქის გამშენება დაიწყო.

ამ გეოგრაფიულ აღწერილობაში ჩამოთვლილია ქართველთა ძველი დევი ოლქები: კლარჯეთი, შავშეთი, კოლა, არტანუჯის სამცხე-ჯავახეთი, გორათის ხევი, ტანის-ხევი (ესენი შიდა ქართლის დასავლეთ ნაწილში), მანგლისის ხევი, ქვემის-ხევი, ბოლნისის-ხევი (სამივე ქვემო ქართლში), პარუარი (თბილისის სამხრეთ აღმოსავლეთით), ითარი, დვანი, აბაეთის-ხევი, გვერდისძირის ხევი, საცხენეთი, ჟნის ხევი, ცხრაზმა (ყველა ესენი შიდა ქართლში), წოფის-ხევი, კოლბის-ხევი, ძირის-ხევი (ყველა ესენი გარდაბანში), ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი (შემდეგდროინდელი ქართლის სომხითი) კანკარქი (მდ. დებედას აღმოსავლეთით) კუხეთი, ხერკი, ერწი, თიანეთი, წობენორი.

სომხური წყაროებით (ფავსტოსით) მაგ., ძორის, კოლბის და გარდაბანის (მამასადაბე, წოფის) ხეების სათავეში იდგნენ ტერ-ები (უფალნი), ხოლო საერთოდ (ლაზარე პარფელით) ქართველნი მმართველნი იყვნენ ქართველთა პოტიასში და "ამ ქვეყნის სხვა მამასახლისნი". შემდეგდროინდელი (XI ს.) ფაქტებით ცნობილია, რომ კლარჯეთის სათავეში იდგა ტანუტერი (სომხურად იგივე მამასახლისი). ამიტომ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ V საუკუნეში ქართლის სხენებულ ოლქთა სათავეში მამასახლისები იდგნენ, მხოლოდ შიდა ქართლში და ნაწილობრივ ქვემო ქართლშიც გარდაბანიურთ მამასახლისები იყვნენ მცირე ოლქების სათავეში, ხოლო სხვა ოლქები (მაგ., კლარჯეთი, სამცხე და აჭარა) თვალსაზრისით უფრო მოზრდილნი იყვნენ. ყოველ მამასახლისოს, საფიქრებელია, ჰქონდა თავისი ცენტრი, ქალაქად წოდებული. ასე იყო სპარსეთში, სადაც (როგორც ამას ტაბარის მიხედვით დაასკნია ნელდგე) ყოველ მცირე ოლქს, რომელიც ქალაქადაც იწოდებოდა (შაპრ, რაც სპარსულად ქალაქს ნიშნავს) ჰქონდა თავისი შაპრისტანი (ქალაქის გამაგრებული ნაწილი). საყურადღებოა, რომ ჯუანშერი ვახტანგის ახალგაზრდობის ხანისთვის, როდესაც მოეწყო ლაშქრობა ოსეთზე, ამბობს, რომ ვახტანგმა შეკრიბა "ქალაქნი"-ო. ქალაქებად აქ მცირე ოლქები (სამამასახლისოები) იგულისხმება. მსგავსება სპარსეთთან არის სრული.

ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ სოფლები ამ დროს (როგორც ეს დოკუმენტურად ჩანს ძველისა ციხედიდითურთ და ქვემო ნიქოზის მაგალითზე) წარმოადგენდნენ თემობრივ ერთეულებს, საერთო მიწის მქონეს. ცხადია, რომ ქართულ ცხოვრებაში V საუკუნეში ძლიერი იყო

საგვარო წყობილების მიერ ნაანდერძევი ნორმები როგორც ხალხში, ისე გაბატონებულ ფენებში. კერძოდ მამასახლისების მყოფობა ცალკე ტერიტორიულ ერთეულების სათავეში უჩვენებს, თუ როგორ განხორციელდა გაბატონებულ ფენებში საგვარო წყობილების ნორმების სიცოცხლისუნარიანობა. მფლობელობა არის გვარის კუთვნილება. საგვარო პრინციპი საერთოდ საფუძვლად უდევს საზოგადოებრივ ცხოვრებას, როგორც გაბატონებული კლასის წიაღში, ისე ხალხშიდაც და მხოლოდ მონა თავისი მდგომარეობით იდგა განზე. საგვარო წყობილების ეს გადნარჩობი ნორმები წარმოადგენდნენ ქვაკუთხედს, რომელზედაც დამყარებით გაბატონებული ფენები ცალკე გვარებად ცდილობდნენ გაერთიანებული შესაძლებლობით თავიანთი ძალის განმტკიცებას, ხალხის მასაც გაბატონებულ ძლიერთაგან იცავდა თავის უფლებრივ მდგომარეობას, რისთვისაც ის თავისთვის სასარგებლოდ იყენებდა სათემო ცხოვრების ნორმებს. ეს საგვარო პრინციპი ცოცხლობს შემდეგშიაც ფეოდალური წყობილების სიგრძეზე.

ამგვარად, IV-V საუკუნეშიც მიწათმფლობელობას ძველ ქართლში საფუძვლად ედო საგვარო პრინციპი. ამავე პრინციპზე თავიდანვე აღმოცენებული იყო ქართლის დანაწილება ხვეებად.

ასეთ პირობებში მიწის მფლობელობის საკითხშიც გაბატონებული იყო თემობრივი პრინციპი. მიწა იყო თემების კუთვნილება, მხარეების მამასახლისები იყვნენ ხვეების მხოლოდ გამგენი. მაგრამ თემების მიწათმფლობელობას ისინი არ ეხებოდნენ. ასეთი ვითარების გადნარჩობს ეხედათ აფხაზეთში XIX საუკუნის პირველ ნახევარშიც, როდესაც თემების სათავეში მდგომი თავადების გვარეულობანი არ იყვნენ მიწათმფლობელები. მიწა იქ მაინც იყო სათემო. საქვეწმითი და ყველას შეეძლო მისი დამუშავება თავისუფლად. აფხაზეთში თავადი, როგორც მექვიდრეობით თემის სათავეში მდგომი, იყო ამ თემის მინაური და გარეშე საქმეების მომგვარებელი, მის წევრთა მოძრიგებელი და სხვ. ასეთნივე იყვნენ V საუკუნეში ქართლის როგორც სოფლების, ისე ხვეების სათავეში მდგომნი პირნი, აღჭურვილნი მხოლოდ მმართველ და მოძრიგებელი ფუნქციებით.

ასეთივე მდგომარეობა ამ ხანაში და ბევრად წინათაც საგულისხმებელია სომხეთში, სადაც ცალკე მხარეების სათავეში იდგნენ ეწ. ნახარარები (სიტყვისიტყვით ნახ-არარ, ნ.მარის მიხედვით, იგივე ნახრად-მხარის ბატონი, უფროსი).

ქართლის სამეფოს მმართველობის შესახებ ვახტანგის დროს ჯუანშერს შემორჩენილი აქვს შემდეგი ცნობები. მთავარი პირი იყო სპასპეტი. ვახტანგ გორგასალის დროს სახელმწიფო რჩებოდა სპასპეტის მხედრულ ძალად და მისი ძალადობა მალაღობა, შემდეგ ჯუანშერის (სპასპეტი) და ორივე ეპისკოპოსნი დასხდეს საყდართა და სხვანი ყოველნი ერისთავნი დასხდეს სულებითა და ამისთავნი და ყოველი ერი წარმოადგეს ზე.³² იმავე ავტორის სხვა ცნობებიდან ჩანს, რომ სამოქალაქო მმართველობაში პირველი პირი უნდა ყოფილიყო "დიდი ეფიბი" (ე.ი. კარის საქმეთა მმართველი). ეს ტერმინი არის ძველისძველი, ასურულიდან ქართულში შემოღებული და ამ დროსაც შერჩენილი, თუმცა თვით სპარსეთში ამ დროს ამის ფარდად სხვა ტერმინი იხმარებოდა. სახელდობრ, ჯუანშერი ერთ ადგილას გადმოგვცემს, რომ სპარსეთის მეფემ მის კარზე მყოფ ვახტანგს ვითომ უთხრა: "ან განაგე საბრძანებელი შენი, ვითარცა გნებავს; მიავლინე ლასტურნი" და სხვ. ქართლის მიმართ აქ საყურადღებოა, დასტურის მოხსენიება. დასტურ სპარსულად ნიშნავს პირველ მრჩეველს, რწმუნებულს. ცხადია, ქართლის მეფის კარზე დასტურად იწოდებოდნენ მაღალი მოხელენი, რომელნიც საჭიროებისას ასრულებდნენ მეფის რწმუნებულების როლს.

43. საგადასახადო სისტემა.

ბაბილონური თაღმუდის ცნობით, ირანში იყო ორგვარი გადასახადი — ტასკ (მიწაზე) და კარავა (ადამიანებზე დადებული სათაფო გადასახადი).

სირიული კანონების კრებული, შედგენილი IV საუკუნის უკანასკნელ მუთხედში, გადმოგვცემს რომის იმპერიაში მიწაზე დადებული გადასახადის შესახებ: რომის იმპერატორებმა აგრეთვე შემოიღეს თაფიანთ კანონებში მიწების გაზომვა ლურწამით. 100 ლურწამი უდრის ერთ პლეთოს. ოეგონი (οεγον, jugum) კი გადაიტყა ერთ (საგადასახადო)

32. ჯდომის ეს წესი ატკიცებს, რომ ქართველებს უმაღლეს წრეებშიც უფრო განსხვავებული იყო სპარსეთში არსებული ჩვეულებისაგან. ხოსრო ანუშირვანმა 531 წელს თავის რწმუნებულს უბრძანა ჯარის შესამოწმებლად ნიხებით შექმულ მაღალ ტრიბუნაზე დამჯდარიყო ხოსრო II აბარვეზი, ტაბარის სიტყვით. საუბრო შემთხვევაში ჯდებოდა ასე ქვეით მას ედვა სამმაგი ლები ოქროსქაოვლ დამასაგან, რომელიც ოქროს ნიხზე იდვა თუთონ იდვა სამ ოქროსქაოვლ ბალიშზე მარდნობით. ხელში მას ეყავა სასუბით მრგვალი ყვითელი კოში (ალტაში-შტილ. დასახელებული ნაწილი, გვ. 303).

ერთუელად.³³ იმპერატორ დიოკლიტიანეს დროს მიწები გამოიღო იქნა. დადგენილ იქნა: 5 იუგერი, რაც შეადგენს 10 პლეთრს, ითვლება მოდა ერთი (საგადასახადო) ერთუელად. 20 იუგერი სახნავი მიწა 40 პლეთრს შეადგენს, იძლევა ერთი (საგადასახადო) ერთუელის მიწათმოქმედურ შემოსავალს (annona), ე.ი. შემოსავალს პროდუქტებით 225 პირველხარისხოვანი ზეთისხილის ხე იძლევა ერთი ერთუელის ანონას. 450 ამისივე მეორე ხარისხის ხე იძლევა ერთი ერთუელის ანონას. ასევე მიწის შესახებ. რომელიც ცუდი მიწაა და მეორე ხარისხისაა, ის 40 იუგერი ანუ 80 პლეთრი იძლევა ერთ (საგადასახადო) ერთუელს. ხოლო თუ მიწა მესამე ხარისხად არის ჩასწერილი, 60 იუგერი ანუ 120 პლეთრი იძლევა ერთი (საგადასახადო) ერთუელის ანონას (პროდუქტულ შემოსავალს), ხოლო მთები კი ჩასწერეს შემდეგნაირად. აღწერის ჩამტარებლებმა, რომელნიც ამის შესახებ სახელმწიფოს მიერ უფლებამოსილნი იყვნენ. მოუწოდეს მთის კაცებს, სხვა ოლქის მსოფლიონთ, და მათი შეხედულებით ჩასწერეს თუ რამდენი მოდი პურს ან ქერს იძლევა (მიწა) მთებში (ვარიანტი: თუ რამდენ მიწას მოიცავს ერთი მოდი ხორბალი ან ქერი). ასევე ჩასწერეს მიწა, რომელიც არ ითესება (ე.ი. უხმარია), ცხვრის (ვარიანტი: პირუტყვის) საძოვრები, რომელნიც იძლევიან გადასახადს (δυστέλειον) ხაზინისათვის. არის სოფლები, რომელნიც აძლევენ ხაზინას საძოვრებისათვის წელიწადში ერთ დინარს, სხვანი — ორ დინარს, მესამენი — სამ და მეტ დინარს. ამ გადასახადს რომეები საძოვარ-საბალახოებიდან კრეფენ ნისანის თვეში თავიანთი ცხენების საკვებად და აგრეთვე თავიანთი პირუტყვისათვის საკვების საყიდლად.³⁴

პლეთრი უდრიდა დაახლოებით 30 მეტრს. აქედან გამოდის, რომ თუგერი (2 პლეთრი 60X60) უდრის 3600 კვ. მეტრ მიწას. ეს იყო მაშინ ერთი დღის სახნავი ფართობი. ხოლო იმპერატორ დიოკლიტიანეს

33. ლათ. jugum ნიშნავდა უელს. აქედან jugerum იყო მიწის ზომა, ერთი დღის სიგრძეზე სახნავი მიწა. იუგერის ქართული შესატყვისია ძველსტეული მიწის ქართული საზომი დიოური. ამაზე ძველი უნდა იყოს ტერმინი ქვევა-საქვევი. რომელიც დანს საქართველოში შემორჩენილი. მიწის საზომად ირანში იხმარებოდა ვარი. რომლის შესატყვისია ქართულში იყო ვრავი. ვარი-ვრავი იყო წინის ერთუელიც. ერთი ვრავის სიღრმე მიწას იგივე სახელი ერქვა ვარაბი. რაგორც მიწის ზომის ერთუელი შეესაბამება 3600 (60X60) წერეთს. წერთა კი ირანში უდრიდა 444 მილიმეტრს. აქედან ვრავი მიწა გამოდის (26.6 მეტრ x 26.6 მეტრ) 707.5 კვ.მეტრი.

34. Н.В. Пугулевская. К вопросу о податной реформе Хосроя Ануширвана. ВДИ. 1937, §1, стр. 149-150

დროს, მამასადაბე, III საუკუნის ბოლოში ან 300 წლის ახლოს, ივერად (ერთ უღლად) გამოცხადებულ იქნა 5 ივეერი ანუ 18 ჰექტარი მიწა. აქ უნდა იგულისხმებოდეს დასასვენებელი მიწაც, მაგრამ მთავარი ინტერესი გარიშებით სახნავი მიწის ორ ცვლას, მაშინ მივიღებთ, რომ დღიურზე უკვე იანგარიშებოდა 0,9 ჰექტარი მიწა, სამი ცვლის ანგარიშზე კი გამოდის დღიურზე 0,6 ჰექტარი მიწა.

საგადასახადო ერთეულს შეადგენდა პირველი ხარისხის 20 ივეერი (7,2 ჰა) მიწა, მეორე ხარისხისა 40 ივეერი (14,4 ჰა) და მესამე ხარისხისა 60 ივეერი (21,6 ჰა) მიწა.

საგადასახადო ერთეულად პირველი ხარისხის 7,2 ჰა მიწის მიღებით ხვნის ორ ცვლაზე მივიღებთ მუდმივ დამუშავებაში მყოფად 3,6 ჰა მიწას. ვახტანგ VI-ის დასტურმალით (1705 წლის ახლოს) 50 დღიურზე ქართლში საშუალოდ იანგარიშებოდა (125 კოდის სათესლეს გამოკლებით) 875 კოდი ხორბალი მოსავალი ანუ მაშინდელი ოდენობით (კოდზე 56 გირვანქის ჩათვლით) 1225 ფუთი ანუ დღიურზე 24,5 ფუთი ხორბალი. 3,6 ჰექტარ ანუ 7 დღიურ მიწაზე დარჩებოდა 171,5 ფუთი ხორბალი, რაც საკმარისი იყო 7,5-8 სულისაგან შემდგარი ოჯახის გამოსაკვებად.³⁵ ამგვარად, გამოდის, რომ IV საუკუნის დასაწყისიდან უკვე მიჩნეული იყო საგადასახადო ერთეულებად დაახლოებით იმ ოდენობის კომლი, რომელიც საქართველოში არსებობდა შემდგომ საუკუნეებში ვიდრე ბატონყმობის გადავარდნამდის.

ტაბარის აქვს საყურადღებო ცნობები სპარსეთის სასანიანთა მონარქიის ფულადი შეძლებიანობის შესახებ. ხოსრო II-ის მეფობის მე-18 წელს (608 წ.), მცირე აზიის ქვეყნების დაპყრობის შემდეგ, ფულადი შემოსავალი იყო სულ 420 მილ. მიტყალი (მისხალი) ვერცხლი, რაც შეადგენდა (7 მისხალზე 10 დირჰემის ანგარიშით) 600 მილ. დირჰემს. მთელი ეს თანხა დაგროვილი იყო სპეციალურ განძ-საცავში (საზინამი), რომელიც იმავე ხოსროს დროს გაშენებულ იქნა კტეზიფონში. ფულადი შემოსავალი შედიოდა სათაფო გადასახადისაგან და გარდა ამისა სახელოსნო ნაწარმზე და ვაჭრობაზე დაწესებული ბაჟიდან (ძველქართულად ზვერედან). ამასთანავე საზინამი დაგროვილი იყო დიდძალი სხვადასხვა ძვირფასეულობა და სამოსები.

35. საქართველოში კოდი პური არის მიღებული საქართველოში სულს საზრდოდ (ივერი), ვერხ. საქართველოს სასულიერო მხარეები, 1886, სექტემბერი, გვ. 84. კოდი მაშინ უდრიდა 2 1/4 ფუთს.

ყურადღებას იქცევს კიდევ ტაბარის შემდეგი ცნობა იბრაჰიმ ბინ იბრაჰიმის განკარგულებით ხაზინაში გადატანილ იქნა ტომარები მეფეების პეროზის (456-484 წწ.) და კობადის (484-531 წწ.) ვერსიები. მოჭრილი ფულით. სულ 12 ათასი ტომარა, თითოში 4 ანაში შეტყაობა ანუ მთლიანად 40 მილ. მიტყალი. ეს ამოღებდა თანხა ფულად გაუხმარებელივ ინახებოდა საუკუნეზე მეტ ხანს.

ტაბარისავე ცნობით, ხოსროს მეფობის მე-13 წელს (603 წ.) ფულები გადაჭედდნენ იქნა ახალი ნიმუშის მიხედვით. იმ თანხის გარდა, რომელიც საჭირო იყო ახალი ჯარის შესანახად, ვერცხლის ფული აღმოჩნდა 200 ათ. ტომარა, სულ წონით 800 მილ. მიტყალი. 620 წელს იმავე ხოსრო II-ის მეფობის 30-ე წელს სპარსეთის ხაზინაში იყო კიდევ ბევრად უფრო მეტი თანხა - 400 ათ. ტომარა 1600 მილ. მიტყალის წონის. ამაში არ შედიოდა ჯარის შესანახად განკუთვნილი თანხები.³⁶

ეს ანგარიშები უაღრესად გაზვიადებულია და ტაბარი, რომელიც თვითონ სპარსული იყო, ცდილობდა ძველი სპარსეთის დიდების წარმოჩენას. ამიტომ მას აქ პატრიოტული გატაცებით დიდი შეცდომა მოუვიდა. ეს ჩანს შემდეგიდან.

იეშუ სტილიტის (507-518 წლ. ახლოს) სირიული ქრონიკა გამოგვეცხვებს, რომ კონანიების (ქუნების) მიერ ტყვედ შეპყრობილმა პეროზ მეფემ ძლივს შეძლო თავის დასახსნელად ჯორის 20 საპალნე ზუზე (დირაქების) გადახდა. დანარჩენი ათი საპალნისათვის კი იძულებული გახდა მძევლად თავისი შვილი კობადი (მომავალი მეფე) დაეტოვებინა. თავის ქვეყანაში დაბრუნების შემდეგ პეროზმა მთელ თავის ქვეყანას დაადგა სათაუო გადასახადი და ასე გააგზავნა ქუნებთან ხსენებული ათი საპალნე ვერცხლის ფული.³⁷ 10 საპალნე შემდეგდროინდელი ცნობების გამოყენებით (მაგ, ჩრდ. ირანში XIX საუკუნის პირველ მუთხედში ხარავარი იწონიდა ას ბათმანს ანუ სამუალოდ ასი ათას მისხალს) უნდა ყოფილიყო დაახლოებით ერთი მილ. მიტყალი ვერცხლი ანუ 1,44 მილ. დირაქმი. მიახლოებით ეს უნდა იყოს მთელი სათაუო გადასახადი, რომელიც იკრიბებოდა ირანის სახელმწიფოში

36 . Tabari, Noldeke, 354-376; Н.В. Пугулевская. Византия и Иран на рубеже VI и VII вв., М.-Л, стр. 217-219.

37 . Н.В. Пугулевская. Месопотамия на рубежах V-VI вв. н.э. Сирийская хроника Иешу Стилита как исторический источник. М.-Л, 1940, стр.133. სირიული ზუზე ბაზილიონური ზუზე არის ბერძნული დრაქმის. სპარსული დირაქმის ექვივალენტი ზუზეს სომხეთისათვის იხსენიებს ლევონდი (ლევონტი).

(საბაგო საეჭრო-სახელოსნო გადასახადები აქ არ შედიან). სულ ორანის სახელმწიფოში ამ დროს ყოფილა ქალიან-მავშვიანად დაახლოებით 11 მილ. სული ორსქ. სათაგო გადასახადის გადამხდელი მსახურეებანი. ბატონ-ური კლასები და სამღვდლოება საფიქრებელია. ამ გადასახადს არ იხდიდნენ; ამათი ჩათვლით მთელი მოსახლეობა აღწევდა, საფიქრებელია, უფრო 11 2/3 მილ. სულს ორ სქესისას).

თანამედროვის მიერ მოცემული ეს ცნობა დაახლოებით მაინც არის სანდო, მაგრამ ეს ცნობა შუერიგებულ წინააღმდეგობაშია ტაბარის ზემოთ მოტანილ რიცხვებთან. ტაბარის რიცხვები ამჟამა გაუგებრობაზეა აგებული. ტომრად აქ უნდა იგულისხმებოდეს სპარსული ქისე.

ხოლო ეს უნდა იყოს ტაბარის დროინდელი არაბული როტლის ფარდი, როტლი (ლიტრა) კიდევ უდრიდა რომაულ ლიბრას (ლიბრა=324,45 გრამს). მაშინ ტაბარის მიერ მოცემული რიცხვები შემცირდება 52-ჯერ: სპარსეთის შემოსავალი 608 წელს უნდა ყოფილიყო არა 600 მილ. დირჰები, არამედ 11,5 მილ. დირჰები (სათაგო და საბაგოები, აგრეთვე სახელოსნო-საეჭრო გადასახადები); პუროზ და კობად მეფეთა დროინდელ საგანძურებში VII საუკუნის დასაწყისში დაცული ყოფილა ვითომ 40 მილ. მიტყალი ვერცხლი ანუ 57 მილ. დირჰები, ნამდვილად კი მხოლოდ 1,09 მილ. დირჰები; 603 წ. სპარსეთის ხაზინაში ყოფილა არა 800 მილ. მიტყალი, არამედ 15,38 მილ. მიტყალი, ხოლო ხოსრო II-ის მეფობის 30-ე წელს (620 წ.) – 30,76 მილ. მიტყ. ვერცხლის ღირებულება³⁸ ამ ცნობების შედარებიდან ცხადი ხდება, რომ VI საუკუნის სვრძებზე სპარსეთის მონარქია აღმავლობის გზაზე იმყოფებოდა და ეკონომიურად თანდათან ძლიერდებოდა. მაგრამ ბიზანტიის იმპერიის მთლად დაპყრობის ცდამ და მალე ამის შემდეგ არაბების ხალიფატის გამოსვლამ სპარსეთის სახელმწიფო დასცა და შეიწირა კიდევ მსხვერპლად.

38. არაბებს დროს ამ მცირე ქისას ვარდა იმარებოდა დიდი ქისა - ტომარიც დაახლოებით ისეთი რაოდენავე გულსხმობს ტაბარი სპარსეთის მიმართ სეზუსი (9 49) გადმოვეყვს. რომ 654 წელს მდებარეობს აჯანდნენ ისმარტლითა (არაბთა) წინააღმდეგ. აჯანდნების მიზეზი იყო ის, რომ არაბების ხელისუფლება ღებულობდა მათგან ყოველწლიურად 365 ქისა-ტომარა (მათასი) ფულს. ხოლო უნდა გადებდა არ შექცლო. თითო დრამაზე მოჰყავდათ თითო კაცი აღმათ ვარკვეულ სამუშაოზე. 365 ტომარი აქ უნდა ყოფილიყო 1460 ათ. მიტყალი ანუ (რადგანაც დრამა-დირჰები 2/3 მისხლ ვერცხლს შეესაბამებდა) 2190 ათ. დრამა. მდია ორანში ყველაზე მდიდარი, დიდი და იმავე დროს კარგად დასახლებული მხარე იყო, მაგრამ ამ გადასახადის აღნა ამ ქვეყანამ მაინც ვერ შეძლო.

44. მეომარი ძალა.

სამხედრო საქმეს უმთავრესად თავდაცვის ინტერესებისათვის, ხოლო საქირო შემთხვევებში შემტევი პოლიტიკისათვის ყოველთვის ჰქონდა მეტად თვალსაზირო მნიშვნელობა.

მეომრის აღსანიშნავად უძველესი ქართული ტერმინი, რომლის დადასტურება აღდგენითი საშუალებით არის შესაძლებელი, არის მოლვაწე დოკუმენტურად ეს ტერმინი დასტურდება ბიბლიის ქართული თარგმანის მიხედვით. იმავე ტექსტში ომს ეწოდება ღვაწლი. აქედან არის წარმოდგენილი ამ ღვაწლის ჩამტარებელი მოლვაწე.

შემდგომ ეტაპს მეომრის სახელწოდებაში წარმოადგენს მოქალაქე როდესაც ქალაქები წარმოადგენდნენ თავისუფალ (გამატონებულ) კლასის საცხოვრებელ პუნქტებს, ბუნებრივია, რომ ამ კლასის წევრთ მოქალაქეები ეწოდათ, ხოლო რადგანაც ისინი თავისი მდგომარეობით მეომრები იყვნენ, ამიტომ ტერმინი მოქალაქე ვახდა მეომრის სინონიმი. ტერმინი მოქალაქე მეომრის მნიშვნელობით შეიძლება წარმომდგარიყო VI საუკუნიდან ჩვენს ერამდის, როდესაც ჩვენში შემოდის სპირსული ტერმინი ქალაქი.

მოლვაწის და მოქალაქის ინდეტურობა ცხადად ჩანს ქრისტიანულ ხანაში პაგიოგრაფიულ ნაწარმოებათა სათაურებში წარმოდგენილი ვადანარჩომის მიხედვით, სახელდობრ გამოთქმა "ცხოვრება და მოქალაქობა" ამა და ამ წმიდანისა და აგრეთვე "ცხოვრება და მოლვაწობა" ამა და ამ წმიდანისა იხმარება ერთი და იმავე მნიშვნელობით. ცხადია, რომ მოლვაწობა და მოქალაქობა არის ერთი და იგივე ერთი და იგივეა, მამასადაბე მოქალაქე და მოლვაწე.

დაბადების ტექსტებში მეომრის აღსანიშნავად იხმარება კიდევ ტერმინი მეპომე.

სახარების ქართულ ტექსტში მეომრის მნიშვნელობით იხსენიება ორივე ვერსიის ლუკას სახარებაში (3,14) "ერად განწყებული" (ბერძნულში στυγερούμενοι - ჯარში მოსამსახურენი), ხოლო ახალი აღთქმის სხვა წიგნებში (V საუკუნის პირველი ნახევარი) - ერისგანი, ერისკაცი. მაგრამ ერისგანი, ერისკაცი იყო ჩვეულებრივი მეომარი, მძიმედ შეიარაღებულ მეომარს ეწოდებოდა აზნაური. ეს ცხადად ჩანს დაბადების ქართული თარგმანიდან, სადაც პურიათა მეფის დავითის გოლიათთან შებრძოლების თხრობისას გოლიათი თავის შეიარაღებით

პირდაპირ აზნაურად არის წოდებული. მთარგმნელმა აქ ტექსტი ვად-
 მოთარგმნა არა სიტყვასიტყვით, არამედ თავისუფლად დაქვეყნებულ
 აღწერილობისას ვოლიითი შეადარა აზნაურს. ცხადია, მისი მთარგმნელი
 იარაღებული მუშარი ქართველ მწიგნობარს გაიგივებული აქვს თავისი
 დროის ქართველ აზნაურთან.

საყურადღებოა, რომ 2 კორ., 10,3, ბერძნული გამოთქმა
 σπουδαιότητα – ჯარში ვმასხურობთ ქართულად გადათარგმნილია
 მარტივად ვანწესებულ ვართ. იქვე; 2 კორ., 10,4 ბერძნული σπουδαιότητα
 – ომბანობა, ჯარი, გადათარგმნილია, როგორც მხედრობა. ამის და
 წინანდელი მგალითის მიხედვით ტერმინი წესი, ვანწესება IV – V
 საუკუნეებში დაკავშირებული ყოფილა ჯარში სამსახურთან.

საყურადღებოა, რომ ბიბლიის ქართულ თარგმანში ვანწესებული
 ნიშნავს დროშის მქონესაც (რიცხვთა 2,3; 2,10 და სხვა). თვითონ დროშა
 სპარსული სიტყვაა, შუა სპარსულში (ფაჰლავურში) იხმარებოდა ფორმით
 drafsh, მაგრამ ეს სიტყვა ქართულში უფრო გვიან დამკვიდრდა.

სასანიანთა სპარსეთში მხედრებს შეადგენდნენ დეკანები. ეს
 ტერმინი ახალ სპარსულში ნიშნავს მიწათმოქმედს, მიწის მფუძეს, მა-
 გრამ სასანიანთა ხანისთვის ის ვაგებულობა როგორც მიწათმოქმედის.
 მართლაც, ეს ტერმინი, რომელიც უკავშირდება სპარსულსავე დეკ –
 ათი უნდა იყოს იგივე რაც ბერძნული დეკანია (დეკას) – ათეული,
 ვაფორმებული სპარსულად და ნიშნავს ათეულის უფროსს, ათისთავს.
 ანუნიშნავს საგადასახადო სისტემა გამოდიოდა დიოკლიტიანესა და
 მის მემკვიდრეთა საგადასახადო სისტემისაგან.³⁹ საერთოდ IV-V საუ-
 კუნეებში სპარსეთი ბევრ რამეში ბაძავდა აღმოსავლეთი რომის იმპერიას.
 დიმიტიცებულია, რომ დეკანები სპარსეთში მხედრებად გამოდიოდნენ
 და ეს მათ ველებოდათ კიდევ.⁴⁰ სახელმწიფო ორგანიზაცია, რომლის
 მთავარ ფუნქციას დაცვის საქმე წარმოადგენდა, ათეულობის სისტემაზე
 იყო ძველიდანვე აგებული (საგადასახადო-სამშემოსავლო უწყების სა-
 თავეში დიდი ათასის თავი იდგა). ამიტომ მხედრების ათისთავებთან
 ვაიგივება ნიშნავს, რომ პრინციპში მხედარს მიცემული ექნებოდა
 უფლება ათ კომლ მიწათმოქმედის ვადასახადი სამხედრო სამსახურის
 ასანაზღაურებლად თავისთვის მიეღო. ქართლში დეკანის ფარდი

39 . Fr. Altheim, R. Stiel, Finanzgeschichte der Spätantike. Frankfurt am M., 1957, S.69.

40 . იქვე გვ 67, 68 და 66.

ათისტაუი წყაროებში (რომელნიც მეტად მცირეა) არაა მოხსენიებული, მაგრამ დადასტურებულია ასისტაუები და ათასისტაუები. ასისტაუების არსებობა გულისხმობს ათასისტაუების ყოფნასაც. ამიტომ უნდა ვთვალოთ, რომ ჩვეულებრივი ცხენოსნები ჯარში ათასისტაუებს იყენენ, რომელთაც უფლება ჰქონდათ სამსახურის სანაცვლოდ მათ ხელქვეით მყოფი ათი კომლისაგან გარკვეული გადასახადი აეღოთ. ასევე შეიძლება ითქვას ასისტაუების და ათასისტაუების შესახებ. ათასისტაუებისაგან გამოდიოდნენ წინამძღოლები, ხოლო ასისტაუებისაგან უნდა ყოფილიყვნენ შეჯგუფებული მუომრები თოროსანი ცხენებით. იყენენ ქვეითი მუომრებიც, რომელნიც, როგორც სპარსეთის მაგალითიდან ჩანს, გამოჰყავდათ მიწათმოქმედთაგან. ციხეებისათვის და ზოგიერთ დასაცავ ადგილებისათვის საჭირო იყო მუდმივი რაზმები ქვეითთა მუომრებითაც. სპარსეთის მაგალითი ცხადყოფს, რომ ამ შემთხვევაში მუომრებს ეძლეოდათ დასამუშავებლად ადგილ-მამული სამკედროდ.

ჰამზა ისპანელის სიტყვით, დარუბანდის კედელი იგი 20 ფარასანგის სიგრძის (=106კმ) და ჩამოდიოდა კასპიის ზღვამდის. ცალკე ნაკვეთებს ჰყავდა ცალკე უფროსი (kaid) საკუთარი რაზმით. ჯარისკაცებს მიეცათ ახლომასლო მიწები. საიდანაც ისინი იწვევდნენ საროს. მამული გადადიოდა სამკედროდ იმავე მუომართა შვილებზე, რომელთაც აგრეთვე ვეალებოდათ საზღვრის დასაცავად სამსახურის გაწევა. ტამარის სიტყვით ამ საზღვარზე 5 ათასი კაცი იყო დაყენებული, როგორც მუომრები, ისე ქვეითნი.⁴¹

უფრო გვიან იხსენიება ხოსრო II აბარვეზის მხრივ იემენში მყოფი მისი მოადგილის (მმართველის) ორი შვილი, რომელთაგან მორე იყო მხედარი, ლაპარაკობდა სპარსულად და ცხოვრობდა როგორც დეკანი, ასევე იხსენიება იგივე პირი მხედრად და დეკანად ეროსა და იმავე დროს იმავე წყაროს იმავე ადგილას.⁴²

ფეოდალურ ხანაში სპარსეთში მოხდა დიდი სოციალური ძვრანი. დეკანების უმეტესობა გაღარიბდა და უკვე ვეღარ ატარებდა მხედრად ეკიპირებას და საერთოდ ცხენოსანი მუომრის მოვალეობის შესრულებას. ამიტომაც დეკანები გადაიქცნენ ჩვეულებრივ თავისუფალ მიწათმოქმედებად. ამით აიხსნება, რომ ახალ სპარსულში სიტყვა დეკან უკვე მიწათმოქმედს აღნიშნავს.

41 . იქვე გვ 66-68.

42 . იქვე გვ 68-69.

45. ჯარის შეიარაღება.

წარჩინებული ქართველების აკანშელობა შედგებოდა ჯაჭვი ჩაბალახისაგან და შეეკამშულ ცხენისაგან. ყველაფერი ^{ქრისტიანული} სპილენძის. ასეთივე იყო საერთოდ (იგულისხმება ^{მეფე} აზნაურთა შეიარაღება. ეს ჩანს შემდეგიდან:

როგორც მოხსენიებული იყო, დაბადების ქართული თარგმანის მეორე ვერსიაში (V ს.) I მეფ., 17, 6-7 მოცემულია გოლიათის შეიარაღების აღწერილობა და იქვე ნათქვამია, რომ ის "აზნაურად" იყო შეჭურვილი. სიტყვა აზნაური ბერძნულ ტექსტში არ არის და ის ჩამატებულია ქართველი მთარგმნელის მიერ, რის გამო შესაძლებელია გავიგოთ, თუ როგორ იყო შეჭურვილი აზნაური ქვეითი მეომარი V საუკუნეში. იქ წერია, რომ გოლიათი, "აზნაურად ჭურვილი (იყო) ჯაჭვით ჩაბალახითურთ" (ე.ი. რკინის ჩაფხუტით). საქურველი ამისი იყო "რკინით სპილენძითურთ" იარაღი იყო "ფარი სპილენძისა" და პოროლი. მას თან ჰყავდა მქსაჭურველ (შეაბჯრე) - "სასსიაცი ერთი წინამე მისა" (იმავე მეორე ვერსიის თარგმანის მეორე ვარიანტში სიტყვა აზნაური გასწორებულია სპარაზენად, რაც სომხურად აღჭურვილ მეომარს ნიშნავს).

თვით ვახტანგს ჰქონდა "ოქროს (ე.ი. ოქროთი შემკული) ჩაბალახი". (ჩაფხუტი) ამ მის ჩაბალახს წინიდან ჰქონდა გამოსახული მგელი და უკან - ლომი. ცხადია, რომ წინ ჩაბალახს მცირე ადგილი ექნებოდა დატოვებული თვალებისათვის. აი როგორ აქვს აწერილი IV საუკუნის ბოლოში 359 წელს რომელი თვითმნახველს ამჟამინ მარცვლონის პართელების ცხენოსნების შეიარაღება (XXV, 1, 12-13). როდესაც რომის იმპერატორ იულიანთან ეს ცხენოსანი ჯარი გამოჩნდა, ის თიქოს რკინაში იყო ჩამუჯდარი. "ყოველ მხედარს მთელი ტანი დაფარული აქვს რკინის მცირე ფირფიტუნებით იმდენად მჭიდროდ, რომ აბჯრის მქისე შენაერთები ადვილად ემორჩილებიან სხეულის ყველა ნაწილის მოძრაობას. სახე დაცულია ნილაბით იმდენად კარგად, რომ მთელ ტანზე არცერთს ისარი არ შეიძლება აბჯრის შერჩეს, თუ ის არ მოხვდა თვალის წინ დატოვებულ მცირე საჭერებს და მცირევე ჭურჭრუტანას ნესტოებთან, რომლითაც მეომარი სუნთქავს გაჭირვებით: მუბებით შეიარაღებულ მეომართა ნაწილი იდგა უძრავად, ასე რომ კაცს ეკონებოდა თითქოს ისინი რკინის ჯაჭვებით იყვნენ დაბმულნი. მათ გვერდით იყვნენ განლაგებულნი მემშვილდენი. ამ საქმით (მემშვილდებთა წყობით) სპარსელები ძველიდანვე ძლიერები იყვნენ. ისინი ზღვებგაწვდილნი

ჭიმავდნენ თავიანთ მოქნილ შველდებს ისე, რომ შველდის ღარი სწვდება გულის მარჯვენა მხარეს, მაშინ როდესაც მარცხენა ხელი მიჭერილია წვეტიან ისარზე, თითის სწრაფი და გამოცდილი მოქრჩინებით ისარი სისინით მიფრინავდა და იწვევდა სასიკვდილო შრილსთან.

ზემოთ მოხსენიებულ ცნობებში ყურადღებას იპყრობს ქართველების შეჭურვილების თავისებურება შედარებით, მაგ., სპარსელებთან, რომლებთანაც ქართველები საერთოდ კულტურის დარგებში და მმართველობის საქმეში ბევრს საერთოს ამჟღავნებდნენ თუნდაც ტერმინოლოგიის სქესების მხრივ. მაგრამ ყურადღებას იქცევს ის, რომ ქართული აღჭურვილობა და მისი ამახველი ტერმინები ყველა თავისუბურია და ადგილობრივი წარმოშობისაა. ასეთია მაგ., ტერმინები ჯაემანი, ჩაბალაზი, ჩაფხუტი, აბჯარი (ეს ორი ტერმინი ჯუანშერს არა აქვს მოხსენიებული ალბათ შემთხვევით). პოროლი, ლახვარი. ქართველების ჯაემანი და ჩაბალაზი (ორივე რკინის) სულ სხვაგვარია, ვიდრე სპარსული მუომრების აღჭურვილობა, როგორც ამას ამჟღავნებს მარცვლიანი გვისასხვს. ერთადერთი გამოწკნისია თოროსან ცხენის მოხსენიება (თუმცა ჯუანშერი იქვე, ამის პარალელურად ცხენის ჯაემანსაც იხსენიებს). სიტყვა თორი ათვისებული ბერძნულიდან (ბერძნულად თორაქს, მანძი ჯაემანს ნიშნავს). ჩანს, ცხენის ჯაემანით დაფარვა შემოვიდა ჩვენში რომეებ-ბერძნების ზეგავლენით უფრო, მაშასადამე. IV საუკუნის პირველ ნახევარში, როდესაც ყველა ქართული ქვეყნები რომის იმპერიის ხელქვეით იმყოფებოდნენ.

თვით ვახტანგ გორგასალის შესახებ ჯუანშერი ორ ადგილას ამბობს, "რომ მას ჰქონდა ფარი" ვიგრის ტყვისა, რომელსა ვერ ჰკვებდა მახვილი". ვიგრი უდრის სომხურ ვაგრს, ინდურ vyagra-ს და ნიშნავს ვეფხვს.

46. ჯარის სოციალური სტრუქტურა.

სპარსეთის (პართიის) მაგალითის გამოყენებით ადვილი ხდება ვახტანგის დროინდელი ქართველი ჯარის სოციალური სტრუქტურის გარკვევა. ამჟინ მარცვლიანის მიხედვით სპარსელების ცხენოსანი ჯარი გაბატონებულ თავისუფალთაგან შედგებოდა. უფრო ადრე კიდევ იუსტინი (I ს.) აღნიშნავდა, რომ პართიაში ცხენოსანი ჯარი შესდგება მხოლოდ თავისუფალთაგან, რომელნიც განუწყურულად დაკავშირებულნი იყვნენ თავიანთ ცხენებთან — ცხენით ისინი დადიოდნენ, ცხენითვე ვარჯიშობდნენ და სხვა. მონებს არ ჰქონდათ იარაღის ტარების

უფლება. IV-V საუკუნეებში მონებმა (ნაწილმა მაინც) იარაღის ხმარება იცოდა. თვით ვახტანგი სასიკვდილოდ დასჭრა მეტად ზუსტი სროლით მისმა მონა-ყოფილმა. მაგრამ როგორც მარცვლინის ტენიშვილმა წამი გულისხმებელია, სპარსეთში (და ქართლშიც) ცხენოსნები (ძებნილები) მხოლოდ თავისუფალთაგან შესდგებოდნენ. მძიმედმეჭურვილი (თოროსან-ცხენოსანი) იყვნენ სეფეწულ-მთავართაგან და დიდ აზნაურთაგან. საკმაოდ მრავალრიცხოვან მსუბუქ ცხენოსან ჯარს შეადგენდნენ წვრილი აზნაურები და ეწ. უაზნონი. ეს უაზნონი იყვნენ თავისუფალნი, მაგრამ არა აზნაურთაგან. ქართულად ზებურნი, რომლებიც უდრიდნენ სომხურ ზებუქებს. ქვეითი ჯარი კი შესდგებოდა სოფლის (თემის) კაცთაგან.

ამჟამინ მარცვლინის სიტყვით (XXIII, 6, 83) სპარსელების სამხედრო მოწყობილობა, მათი დისციპლინა და მუდმივი ვარჯიშობანი სამხედრო წყობაში რაც არაიშვითად შიშს გვევრიდა ჩვენ, მრისხანედ ხდიან მათ თვით ძლიერ დიდ ლაშქართათვისა. თვითონ ისინი ყველაზე მეტ იმედს ამყარებენ თავისი ცხენოსანი ჯარის სიმამაცაზე. ამ ჯარში მძიმე სამსახურს ასრულებენ მთელი მათი წარჩინებული წოდება და ყველანი თავისი წარმატებით გამოჩნდებიან. ქვეითნი, რომელნიც შეიარაღებულნი არიან მორმილიონების მსგავსად (ეს იყო რომში გლადიატორების შეიარაღების ერთი სახეობანი), ასრულებენ საბარგულეების მცველთა სამსახურს. მთელი მათი მასა მიჰყვება ცხენოსან ჯარს, როგორც თითქოს სამუდამო მონობისთვის განწირული. მათ არასოდეს არ აძლევენ არავითარ გასამრჯელოს არც ჯამაგირით და არც რაიმე საჩუქრებით.

სპარსელების (წამყვანი პირები) ხმარობდნენ ოქროს საკინძებს და საყელურებს, აგრეთვე ძვირფას ქვებს და განსაკუთრებით მარგალიტს, რომელიც მათ ძლიერ ბლომად აქვთო (იქვე).

47. ბრძოლის და შეზღუდვის წესები.

ქართველების ბრძოლა ჯუანშერს მოთხრობილი აქვს ოსებთან. ოსების მთავარს ბაყათარს, რომელიც ბუმბურაზად იხსენიება (ის ვოლიათისებური ტანისაც იყო და ცხენზე იჯდა) მშვილდი ჰქონდა სიგრძით 12 მტკაველი (2 2/3 მეტრი) და ისარი 6 მტკაველი (1,3 მეტრი). ვახტანგი მასთან შესაბრძოლებლად აღუდა ტაიჭსა მჭურვილსა ჯაეშნითა (ტაიჭი საბას ლექსიკონით იყო გამოყვერული ცხენი).

ფარი მას ჰქონდა ვიგრის ტყავის,⁴³ რომელსა ვერ ჰკვითდა მასხვილი ვახტანგს მშვილდისარი თითქმის არ ჰქონდა. სამაგიეროდ მას ჰქონდა ხმალი. ბაყათარის და ვახტანგის შებმის დროს იყო ჯარის მხრიდან "ცემა ბუკებისა და დაბდაბებისა" (ორსავე მხარეს ეტრატ დაჯრული, იგივე დოლი; დაბდაბი და დოლი სპარსული ტერმინებია).

მას შემდეგ, რაც ვახტანგმა მოკლა ბაყათარი ქართველების ჯარი გადავიდა შეტევაზე წინ მიდიოდნენ ცხენ-თოროსანნი და ჯაჭვიპაბალახოსანნი. ამით უკან მიჰყვებოდნენ ქვეთინი, ხოლო "ქვეთიანა სიმრავლე მკედართა (ცხენოსნების)". ამით უკან იდგა ვახტანგი "რჩეულითა მკედრითა". ოსები წამოდგნენ კლდეა და დაასხეს ისარი, ვითარცა წვიმა მძაფრი. ცხენ-თოროსანნი, ე.ი. შეჯეებულ ცხენზე მკედომნი, თვითონაც შეჯეებულნი), რომელთაც ისარი ვერას დააკლებდა, ავიდნენ კლდეზე და დადგნენ ვაკეზე მათ მიჰყვნენ უკან ქვეთინი და შემდეგ "უმრავლესნი მკედარნი", ე.ი. მსრბუქად შეიარაღებული ცხენოსანები.

თუმცა ვიგრის ტყავისაგან შემზადებული ფარი ვახტანგისა ძლიერ მტკიცე იყო, მაგრამ როდესაც ბერძენმა წინამძღოლმა პოლკარპოსმა ჰკრა ვახტანგს ლახვარი (იგულისხმება ერთ-ერთი თარეშული თავდასხმა ქართველებისა რომზე), რომელიც კაცის მკლავის სისხლი იყო (აქ იგულისხმება ან მოკლე ხელშემა ან ხიმტი), ასეთ დარტყმას ვიგრის ტყავსაც ვერ გაუძლო.

ვინაიდან მძიმედ შეიარაღებულ მკედართა კონტიგენტის შემოღების ბრძოლათა ტაქტიკური ხერხები ზოგადად საუკუნეთა სიგრძეზე ერთგვარი იყო ამიტომ ჯუანშერის თხრობა მაინც გამოდგება V საუკუნის სამხედრო საქმის შესახებ წარმოდგენის შესაქმნელად მით უმეტეს, რომ ზოგი რამ მას აღებული აქვს თავისი (საფიქრებელია, VI საუკუნის) წყაროდან. პარალელები სამხედრო საქმის მდგომარეობიდან აესებენ ამ სურათს.

ამშიან მარცელლინი (XXIV, 68) იმავე ლაშქრობის დროს უფრო ადრე შემხედარი სპარსელების ჯარის შესახებ წერს:

43. ვიგრის ტყავს სამა განმარტავი: "აქ ვიგრის ტყავს კოკოდლისა ტყავს უწოდებენ. ვიგრი არისო კიდევ სპარსულად დუზუბან; სპარსულად დუზუბან გველია." მისი ტყავი წერს სამა "ვერვე ძელით მოღუსმულია", სავრამ სამავე აღნიშნავს, წმ. ბასილის ნაწარმოებში (იგულისხმება ამის ქართული თარგმანი) წერია - "ღომი, ვიგრი და ვეფთა". თითქოს ვიგრი ამის მიხედვით უნდა იყოს ვეფთისდავეერი ცხოველი. მაგრამ ნაკლები ზომის (სპარს. პარს; რუს. барс).

სპარსელებმა წამოაყენეს ჩვენს წინააღმდეგ შეჯავშნული მტერები იმდენად მჭიდრო წყობით, რომ სსუელის ყველა მოძრაობის დროს ის ფორფიტუნები, რომელნიც ტანის ნაწილებს მჭიდროდ დაპირეთა თვალებს სჭრიდა. ცხენებიც ყველა დაფარული იყო ტყავის საფეხებით. მარჯაფად კიდევ იდგნენ ქვეითი მანიპულები (manipulus) შეადგენდა ორ ცენტურიონს, თორიულად ორ ასეულს - სკ.). ისინი თავს იფარავდნენ მოგრძო გამოღუნული ფარებით, რომლებიც წალმისაგან იყვნენ მოწნულნი და დაფარულნი მოუქველი ტყავით. მოდიოდნენ ისინი მჭიდრო წყობით. მათ უკან მთების მსგავსად მოდიოდნენ სპილოები, რომელნიც თავის უზარმაზარი ტანის მოძრაობით დაღუპვით ემუქრებოდნენ მათ, ვინც მათ მოუახლოვებოდა. ისინი შიშს პვერიდნენ წარსული ამბების მოვონებით. სპილოები თავის გარეგნობით აფრთხობდნენ მოპირდაპირის ცხენებს, რითაც არეუდარევა შექმნდათ მოპირდაპირის ლაშქარში. ეს გარემოება ივლსსშება აქ).

არიანე, როგორც კაბადოკიის მმართველი, 136 წ. აწარმოებდა ომს ალანებთან. დისპოზიციაში ალანების წინააღმდეგ მოქმედ ჯარისათვის, სხვათა შორის, ნათქვამია: "შიშე ქვეითი ჯარის უკან უნდა დადგნენ მოკავშირე ჯარები, სახელდობრ ჯარი მცირე სომხეთიდან, ტრაპეზუნტის პოლიტები, კოლხები და რიძელი (რიზელი) მემუბენი". სკვითებს, არრიანისავე სიტყვით, არ ქქონდათ ჯავმანი და ცხენებიც მათ პყავდათ არა შეჯავშნული.

თავის წიგნში "ტაქტიკაში", რომელიც შედგენილია 137 წ. არრიანე წერს, რომ რომაელთა ზოგიერთი ცხენოსნები ატარებენ ხელშებებს და იერიშზე მიდიან ალანების და სავრომატების წესის მიხედვით, ხოლო სხვა ცხენოსნებს კი აქვთ შუბები.

მისივე სიტყვით, ჯარის სოლისებური წყობა, როგორც ამბობენ, უფრო იხმარება სკვითებში და აგრეთვე თრაკიელებში, რომელთაც ეს ჩვევა გადაიღეს სკვითებისაგანო.

ქართულ ტომებში სამხედრო წესები თითქოს პვაგუდა კავკასიონის ჩრდილოეთით მცხოვრებ ტომების წესებს. საყურადღებოა ამ მხრივ არრიანეს ცნობა სკვითების სამხედრო აღმების შესახებ: სკვითების სამხედრო აღმები წარმოადგენენ ვეშაპებს, რომელნიც ქროლავენ სათანადო სიგრძის ტარებზე ამ აღმებს კერავენ ფერადი ნაჭრებისაგან ისე, რომ ტანს და მთელ სსუელს ვიდრე კუდამდის აკეთებენ გველის სახედ და რაც შეიძლება შიშის მომგვრელი გარეგნობის. ეს გამოიხატება შემდეგში: როდესაც ცხენები გაჩერებულნი არიან, ხედავ მხოლოდ

სხვადასხვა ფერის ნაჭრებს, რომელნიც ძირს არიან დაკიდებული, მაგრამ ამოძრავებისას ისინი ქარისაგან იბურებიან ისე, რომ ძლიერ მიაგვანან (დასახლებულ) ცხოველებს და სწრაფი მოძრაობისას მათი ქროლისაგან, რომელნიც მათში გადის უშვებენ ფშვითის. ეს აღმზი თავის გარეგნობით არა მარტო იწვევენ სიამოვნებას ანუ საშინელებას, არამედ სარგებლონი არიან იერიშის დროს მხარეთა გასარჩევად და აგრეთვე რაზმების ერთმანეთზე თავდასხმის ასაკლებლად.

რომის იმპერატორ ავრელიანუს მიერ 272 წ. პალმიოას სახელმწიფოს (სირიაში და მის მიმდებარ ქვეყნებში) დედოფალ ზენობიზე მოპოებულ გამარჯვების შემდეგ ნადავლს შორის იხსენიება საპოსული გველეშაპები *Persici dracones* ფლაბი ვაბის/კუს/ის ცნობა (§28).

საყურადღებოა, რომ სვანებს XIX საუკუნეშიც ჰქონდათ ამის-დაგვარი დროშა, რომელიც ქარზე იბურებოდა და სახავედა ღომს.

სინდეთში ლაშქრად ყოფნის დროს სინდთა მეფემ და ვახტანგმა თაყიანთი ვარების თვალწინ გამოიწვიეს ერთმანეთი ბრძოლად. "გამოვიდა სინდთა მეფე - და განვიდა ვახტანგ და ორთავე მათ აქნდა პოროლები, წერს ჯუანშერი, მამინ იწყეს რბევად მრგვლივ ნაგარდსა (სპარსული სიტყვა ნევერდ ბრძოლა, ქართულად - საბრძოლო ფართობი) და ღონესა ეძიებდის ორნივე, რათემცა შეჰყვეს წვერსა პოროლისასა (უნაგორსა და საჯდომს შუა მოპირდაპირის ცხენიდან გადასადგებად, რადგანაც პირდაპირი დარტყმით მძიმედ შეჭურვილი მხედრის დაზიანება, მისი დაჭრა ან სიკვდილი თითქმის შეუძლებელი იყო). მამინ დაიგამა სინდთა მეფემან შეკოლა ვახტანგის პოროლის წვერისა და შეუტევა, რათამცა სცნა პოროლნი ზოლო სიმენითა და სიკისკასითა (სისწრაფით) ტანისა მისისათა მოუდრკა ვახტანგ პოროლსა და წარკდა (მან აიციდინა ეს ორპირა შუბი) და შემოუმრგვალა (ირგვლივ დაუარა) ვითარცა გრივალმან და სცნა პოროლნი სინდთა მეფესა ბუქსა მარცხენასა". საჭურველმა ვერ გაუძლო ამ დარტყმას და სინდთა მეფე სერიოზულად დაჭრილი, ჩამოვარდა. ვახტანგმა მოკიდა მას ფეხში ზელი და ასე მიათრია სპარსთა მეფესთან.

ყველაფერ ამას ჯუანშერი წერს IX საუკუნეში. რასაკვირველია ჯუანშერის აღწერილი აქვს ვახტანგის ორთაბძოლა ორგზის: 1. ოსთა პუმბურაზთან ბაყათართან და 2. სინდთა მეფესთან. ამ ხანაში ასეთი ორთაბრძოლა მიღებული იყო. სებუოსს, რომელმაც თავისი ისტორია დაამთავრა 661 წელს, აწერილი აქვს, თუ როგორ ჯუჯანის (ვრკანის ანუ პირკანის) მარზპანმა სუმბატ ბაგრატიუნმა გამოიწვია ორთაბრძო-

ლაში თურქ-ქუშანთა მეფე 614 წლის ახლოს. ქუშანთა მეფეებმა თხოვეს დახმარება ჩრდილოეთის დიდ ხაყანს) ეს იყო თურქთა ხაყანი ახლანდელ ალტაის მთებთან, მას ემორჩილებოდნენ შუა აზიის ქუშანები და ეფთალიტები, იგივე თეთრი პუნები. ქუშანებს სებეოსის სიტყვით მოუვიდათ ჩრდილოეთის დიდ ხაყანისაგან 300 ათასი კაცი (რიცხვი, რასაკვირველია, უზომოდ გაზვიადებულია; როგორ ჰგავს ეს რიცხვი ჯუანშურის თხრობაში მოცემულ უზარმაზარ რიცხვებს). ქუშანების წინააღმდეგ სპარსეთის მხრივ დაირაზმა ხსენებული სუმბატ ბავრატუნი სხვა სომეხ ნახარარებთან ერთად სუმბატს საკუთარი ქვეყნიდან ჰყავდა 2 ათასი მხედარი. დასახლებულია კიდევ ცხრა ნახარარი, მათ შორის სარგის ტაოული, რომელსაც თან ეყოლებოდა ქართველები ტაოდან. ორივე მხარე დიდძალი ჯარით დაიდრა ერთმანეთის წინააღმდეგ. შივიდნენ ბრძოლის ადგილას და დაუწყებენ ერთმანეთის პირდაპირ. ქუშანების მეფემ გაუეზაუნა კაცი სუმბატს და შეუთვალა მას: "რა სარგებლობაა მრავალრიცხოვანი ხროვათი შეგებრძოლოთ ერთმანეთს და ამოწყვეტოთ ჩვენი ჯარები? ან რაში გამოჰხდება ჩემი ან შენი მამაცობა? მოდი ერთმანეთს შეგებრძოლოთ პირისპირ. მე გამოვალ ჩემი მხრიდან შენს წინააღმდეგ და შენ გამოდი შენი მხრიდან და შენ დღესვე ნახავ ჩემს მამაცობას". სუმბატმა ხელი დაირტყა გულში და თქვა: "შე შხად ვარ სიკვდილისათვის".

ისინი როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან მედგრად დაქსნენ თავს ერთმანეთს და ორივე ჯარის რიგების წინ შეებრძოლნენ ერთმანეთს. ვერცერთმა მათგანმა ვერ შეძლო მორიგა მორიგს, რადგანაც ორივე იყვნენ უზარმაზარი ტანისანი და ძლიერ შეიარაღებულნი. მაგრამ ბოლოს უხუნაქიდან დახმარების წყალობით სუმბატმა შესძლო შუბით გაერღვია ქუშანთა მეფის მაგარი ბალქური დაწნული ჯავშანი და ძლიერი დარტყმით დასცა თავის მოწინააღმდეგე მიწაზე როდესაც ჯარმა დაინახა, რომ მისი მეფე მოკლულია, მას თავხარი დაეცა და გაიქცა. სუმბატს ჯარი გამოუდევნა მათ და მან მიაღწია ქუშანთა ქვეყნის ბაქლშაჰასტანამდის და დაარბია მთელი მხარე – პარ, ვატაკეს, მთელი ტოხოროსტანი და ტალაკანი, აიღო ბევრი ციხე და დაანგრია ისინი. დიდი გამარჯვებით და უზარმაზარი ნადავლით ის დაბრუნდა უკან და დაბანაკდა მარგის და მარგრიტის ოლქებში" (სებეოსი).

48. ქართლის მეფენი V საუკუნეში
დაწეებული ფარსმანიდან.

მირიანის შემდგომი მეფეების სია მოცემულია მოქც. ქ-ში და აგრეთვე "ქართლის ცხოვრებაში" ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავებით. მოქც. ქ-ს სია არის შემდეგი:

ბაკურ ძე რვეისა, წილქნის ეკლესიის აღმშენებელი, ძმა ამისი თრდატ, რუსთავეის და ნეკრესის ეკლესიის აღმშენებელი.

ვარაზბაკურ, რომლის დროს სპარსნი შემოვიდეს;

ბაკურ ძე თრდატისა, ბოლნისის ეკლესიის აღმშენებელი;

ფარსმან დისწული თრდატისა;

მირდატ, რომელიც ბაღდადს წაიყვანეს და იქ მოკვდა;

არჩილ;

მირდატ;

ვახტანგ გორგასალი;

მატიანეში ამ მეფეების სია შემდეგნაირადაა წარმოდგენილი:

ბაქარ მირიანის ძე, წილქნის ეკლესიის აღმშენებელი;

ძე ამ ბაქარისა მირდატ;

ძე ამ მირდატისა, ვარაზბაქარ ურწმუნო, რომლის დროს სპარსნი შემოვიდნენ

თრდატ რვეის ძე მოხუცებული, რუსთავეის და ნეკრესის ეკლესიის აღმშენებელი;

ვარაზბაქარის ძე ფარსმან, ბოლნისის ეკლესიის აღმშენებელი;

მირდატ ძე ვარაზბაქარისა, ურწმუნო, წარიყვანეს ბაღდადს და იქ მოკვდა,

და ასე შემდეგ.

როგორც შედარებიდან ჩანს, მოქც. ქ-მ მეფეებად იხსენიებს მირიანის შემდეგ რვეის ძე ბაკურს და ამ ბაკურის ძმას თრდატს. მუმატიანე კი მირიანის შემდეგ მეფედ ასახელებს მირიანის ძეს ბაკურს. ბაკურმა ხელწერილით განამტკიცა მეფობა თავის შთამომავლობაში და ჩამოართვა ტახტის მემკვიდრეობის უფლება რვეის ჩამომავალი, რომელთაც მიეცათ კუხეთი რუსთავეითურთ. ასეთი ხელწერილის დადების აუ-

ცილებლობა გამოწვეული უნდა ყოფილიყო რვეიანთ პრეტენდენტობის მიზეზით. ცხადია, რაღაც შინაურ ბრძოლას ჰქონია ადგილი, რის გამოც მეფობის პრეტენდენტი რვეის ძე ბაკური და ამის შემდეგ თრდატ ქართლის სამეფოს ზოგ კუთხეში მაინც მეფეებად არეულები. ამით უნდა აიხსნებოდეს მათი შეტანა მეფეების სიაში მოქც. ქ-ს ავტორის მიერ, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი მთელი ქართლის მეფეები არ იყვნენ. მეორე მხრივ, მოქც. ქ-ში ვარაზ-ბაკურის შემდეგ მოხსენიებულია ბაკურ ძე თრდატისა, ხოლო მატთანე კი ამის მაგივრად ასახელებს მოხუცებულს თრდატ რვეის ძეს. ბაკური ცნობილი ისტორიული პიროვნებაა. ის არის პეტრე მაიუმელის ცხოვრებაში მოხსენიებული დიდი ბაკური, ის არის თავის ახალგაზრდობაში გელასი კვიციელის და რუფინის ინფორმატორი იბერიის გაქრისტიანების საკითხში. ის არის მოსე ხორენჯელით ქართული ანბანის რეფორმის თუ ინიციატორი არა, ხელის შემწყობი მაინც. მატთანეს აქ, მამასადაძე, რაღაც შეცდომა აქვს დაშვებული.

V ს-ნის მოთხრობა "აღმართება პატიოსნის ჯუარისა" ვადმოგვეცემს, რომ რვეს ამ ჯვარისათვის გუმბათის ამწეების წინ ჰყავდა ერთადერთი შვილი (ე.ი. ბაკური). გუმბათის ამწება უწევს შესამე წელს ჯვარის ამაღლებიდან მცხეთაში, ე.ი. 309 წელს. რვეის მეორე შვილი თრდატი დაბადებულია, მამასადაძე 307-308 წლებში. ამის გამო თრდატი მიაწვედა 370 წლებსაც და შესაძლებელია ვარაზ ბაკურის შემდეგ, რაღაც მიზეზის გამო, მცირე ხანს ის რვეენტადაც ყოფილიყო.

რვეის ძე თრდატის გარდა ყოფილა კიდევ სხვა თრდატი. ეს ჩანს შემდეგიდან. მოქც. ქ-ე იხსენიებს თრდატის ძის ბაკურის შემდეგ მეფედ თრდატის დისწულს ფარსმანს. მირიანის ძე რვეი ჯვარი-პატიოსნის გუმბათის ამწეების შემდეგ ორ წელიწადში მოკვდა. ამ ორ წელიწადში დაიბადა რვეის მეორე შვილი თრდატი და ძელი დასაჯერებულია, რომ რვეს კიდევ ასული შესძენოდეს. ამიტომაც დიდი ბაკური არის არა რვეის ძის თრდატის, არამედ სხვა თრდატის შვილი.

ფარსმანის შემდეგ მემპატიანით, "დაჯდა ძმა მისი მირდატ მეფედ - და იყო ესე მირდატ კაცი ქველი, მკედარი და შემმართებელი, ურწმუნო და უშიში ხვთისა, ლალი და ამპარტავანი და მინდობილი მკედრობასა თვისსა. და არა ჰმსახურა მან ღმერთსა, არღა აღაშენა ეკლესია, არა რა ჰმსახურა აღმშენებულთა და სილალითა მისითა მტერ ექმნა ბერძენთა და სპარსთა. ბერძენთაგან ეძიებდა კლარჯეთს, საზღვართა ქართლისათა, ხოლო სპარსთა არა მისცემდა ხარკსა. მაშინ სპარსთა მე-

ფემან გამოგზავნა ერისთავი, რომელსაც ერქვა უბარამ (ტყეპალი სწორია ხუცური შ და ბ-ს ერთმანეთთან აღრევის გამო უბარამ) სპითა ძლიერთა მირდატს ზედა. მამინ მირდატ სილაღითა თქმითა ნათესავთა პრიდა სიმრაველესა სპარსთა და მცირედითა სპითა მივედნა გარდაბანს, ეწყო, აოტეს და შეიპყრეს იგი სპარსთა წყობასა შინა. შემოვიდეს ქართლს, დაიპყრეს ქართლი სპარსთა, განრყვნეს ეკლესიანი. ხოლო ნათესავი ქართლისა მეფეთანი დარჩეს ჯვესა კახეთისასა და სვიმონ ეპისკოპოსი მათთანავე. ხოლო მირდატ წარიყვანს ბაღდადს (ეტიჰიფონს) და მუნ მოკვდა. ნათესავებად აქ იგულისხმებიან მეფეების თანამმართველნი პირნი, რომელნიც აღდგენილი გენეალოგიური ტაბულის მიხედვით მართლაც ათი გამოდის. რატომ დიდი ბაკური პეტრე იბერიელის ცხოვრებაში იხსენიება პირველ ქართველ ქრისტიან მეფედ? უკეს გარეშეა, რომ მირიანის შემდგომნი მეფენი ბაკურ და მირდატ ქრისტიანები იყვნენ. მეფე ვარაზ-ბაკური კი იყო "ურწმუნო და მოძულე სვეულისა". ის იყო სპარსეთის ვასალი და როგორც ჩანს, ცეცხლთაყვანისცემლობისადმი მიდრეკილი. ვარაზ-ბაკურის დროს ქრისტიანობის საქმე ქართლში, როგორც საგულისხმებელია, დიდად გაუარესდა. ვარაზ-ბაკურის შემდეგ მეფედ იყო ძმისწული მისი ბაკური, ქრისტიანობის დიდი ერთგული (ეს არის დიდი ბაკური). მაგრამ სწორედ ამიტომ მან გასდლო მეფედ შედარებით მცირე ხანს 395-398 წლების ახლო ხანს და მისი ადგილი დაიკავა რომიდან დაბრუნებულმა ფარსმანმა. ბაკური ითვლე-ბოდა თანამმართველად და ის ისევ ქრისტიანობის მიმდევარი იყო.

ფარსმანის ქართლში დაბრუნების შემდეგ მეფობა, როგორც ჩანს, მან დაიკავა, ბაკური კი მეფისავე ხარისხით განაგებდა ქართლის სამეფოს ერთ ნაწილს (საფიქრებელია, თვის სამკვიდრო კუხეთს და კახეთსაც).

ფარსმან მეფის შესახებ პეტრე ქართლელის ცხოვრების ავტორი გადმოგვცემს, რომ ეს ფარსმანი "არკადი რომაელთა მეფის დროს (395-408 წწ.) გავლენაში იყო შესული (რომაელთა), მხედართმთავრად ითვლებოდა და პირველი ადგილი უჭირა. მაგრამ შემდეგ არკადის მუღლქსთან უედოქსიასთან ახლო კავშირის გამო ილტვოდა და მიი-მალა. შემდეგ სწრაფად მოვიდა თავის ქვეყანაში და იბერიელებზე თავის ბატონობის დროს მოიყვანა თეთრი პუნწები, იბერიელების მეზობლად მყოფნი და რომაელთა ქვეშევრდომობაში მყოფი ბევრი უბედურება მიაყ-ენა".

აქ მოხსენიებული ვედოკია იყო თუოდოსის სამსახურში მყოფ ფრანკ მხედართმთავრის ასული. იგი ნებისყოფის მქონე და ძალაუფლების მოყვარული იყო. გადასცა შვილოსნობას 404 წელს ეტყობა, ფარსმანი მტრულად იყო რომაელებთან პირველ ხანებში. შემდეგ ქართველი მემკვიდრის მოწოდებით ის მოურიგდა რომის სახელმწიფოს. ქართველი მემკვიდრე საერთოდ ფარსმანს იხსენიებს დადებითად: ესე ფარსმან იყო კაცი მორწმუნე, მკედარი, შემართებული. ეზრახა მეფესა ბერძენთასა, ეთხოვა მისგან შეწყვენა და აღასრულა თხოვა მისი კისარმან (ალბათ თუოდოსის სიკვდილის შემდეგ) მამინ (ფარსმან) განუდგა სპარსთა, არღარა მისცა ხარკი და განამრავლნა ჯუარნი და განაახლნა კელესიანი ყოველსა ქართლსა შინა... და მცირედ ჯამ მეფობდა და მოკულა.

მოქ. ქართლისაჲ მირდატის ტყვედ წაყვანის შესახებ მოკლედ ამბობს, რომ ის წარიყვანა პიტიახშმან ვარამ ბაღდადს და მუნ მოკულა. რადგანაც ფარსმანის უკან დაბრუნება ქართლს უნდა მიეწეროს არკადი იმპერატორის დროს (395-408 წ.) 398 წლის ახლო ხანს, ამიტომ მისი მეფობა მოდის 398-402 წლების ახლოს, ხოლო მისი ძმის მირდატის მეფობა 402-405 წლ. ახლოს. მირდატის სიკვდილის შემდეგ ჯუანშერთი დაიპყრეს ქართლი სპარსთა, გარყვნეს კელესიანი, დამალეს ჯუარები ქართველთა და ყოველთა შინა კელესიათა ცეცხლის-მასხურთა სპარსთა აღაგზნეს ცეცხლი. ხოლო ნათესაენი ქართლის მეფეთანი დარჩეს კესა კახეთსასა და შემდგომად სამისა წლისა უცალო იქნა მეფე სპარსთა, რამეთუ აღუდგეს მტერნი აღმოსავლით. მამინ შეთქვნეს აზნაურნი ქართლისანი, მოიყვანეს და დასვეს მეფედ მცხეთას ძე მირდატ მეფისა წარტყვენილისა სახელად არჩილ.

ამგვარად, მირდატ მეფის სიკვდილის შემდეგ სპარსთ ეჭირათ ქართლი სამი წლის განმავლობაში, სანამ აზნაურთ არ მოაწყვეს გადატრიალება და მეფედ არ გამოაცხადეს მირდატის შვილი არჩილ. ეს უმეფობა უნდა გავრძელებულიყო 405-408 წლების ახლო ხანებში. 418 წლის ახლო დროიდან ქართლში მეფედ 426 წლამდის არის არჩილი, მისი თანამმართველი კი არის დიდი ბაკური.

ქართლის იმდროინდელი მმართველობის წესის გასაგებად მნიშვნელობა აქვს პეტრე იბერიელის ცხოვრებაში დაცულ ცნობას, რომ პეტრე პაპს დედის მხრივ დიდ ბაკურს ჰყავდა ძმა წმინდა არჩილი, რომელმაც, მას შემდეგ რაც ის მართველობის ადგილობრივი ჩვეულების მიხედვით ბაკურთან და ბოსმარიოსთან ერთად ღრმა

მოხუცებულობაში იბერიელებს მართავდა, თავის სიცოცხლე დასრულა სრულ სათნოებაში". ამგვარად, არჩილთან ერთად 400-415 წლების ახლოს მმართველებად ითვლებოდნენ ბაკურ დიდი და ბოსტანისი.

49. არჩილის მეფობა

ბაკურ დიდის თანამმართველობით.

არჩილს თავიდანვე კავშირი ჰქონდა გაბმული საბერძნეთთან. საიდანაც მას შერთო ცოლი მარიამ, "ნათესავი ივბიმიანოს მეფისა" (იგულისხმება იმპერატორი Iovianus, რომელიც მეფობდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში 363 წ.; არჩილის ცოლი იქნებოდა ამის შვილიშვილი). არჩილმა თავისი თავის მეფედ გამოცხადებისთანავე განაცხადა მტრობა სპარსთა, გამოაჩინა ჯვარნი და შეამკნა ეკლესიანი, მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლის მახურნი საზღვართაგან ქართლისათა, მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარძღვანებითა ჯვარისათა იწყო ბრძოლად სპარსთა.

მატიანის მოხედვით არჩილი გამეფდა აზნაურთა მეოხებით. შამონ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი მოიყვანეს და დასვეს მცხეთას ძე თრდატისა სახელიდ არჩილ" (გვ 139: ასე უნდა იქნას აღდგენილი მატიანის ტექსტი არჩილის წარმოშობის შესახებ). აქ იგულისხმებიან, რასაკვირველია, უბირველეს ყოვლისა, წამყვანი მნიშვნელობის დიდ-აზნაურნი, რომელთაც მოაწყვეს ერთგვარი გამოსვლა სპარსეთის წინააღმდეგ, გამოაცხადეს არჩილი მეფედ და აიძულეს სპარსეთის მთავრობა დათანხმებულიყო ამაზე დიდ-აზნაურნი ბუნებრივთა, მოითხოვდნენ თავისთვის ამის გამო სათანადო კომპენსაციას და თითქოს ასეთ კომპენსაციად უნდა იგულისხმებოდეს დიდ-აზნაურთა გათანასწორება უფლებრივად სეფეწულებთან.

აღმოსუელ სახარებაში იოანე 4, 46-49 ბერძნული გამოთქმა კაცო სამეფო (βασίλειον) გადათარგმნილია სეფეწულად, რაც ჯერუჭისუელში შესწორებულია სამეფოსა კაცად ეს გარეობა ამტკიცებს, რომ V ს-ნის დასაწყისში სეფეწულნი ქართლში იყვნენ მხოლოდ სამეფოს გვარუფლობის წევრნი. სახარების ქართული ტექსტის ხელახლად ბერძნულთან შეჯერების დროს კი სეფეწულთა შემადგენლობა გაფართოებული იყო და ამიტომ საჭიროდ იქნა ცნობილი ბერძნული ეს სიტყვა გადათარგმნილიყო სამეფოდ. ვახტანგ გორგასალის დროს ჯუანშერი იხსენიებს ქართლის სამეფოში სეფეწულს ბიზრიტიანს. ბიზრიტიანები იყვნენ ბაგრატიონები, ითვლებოდნენ წარჩინებულ წარ-

მომობისად, მაგრამ არცერთ სამეფო გვარეულობას ამ დროს არ
გუთვნობდნენ, თუმცა იყვნენ ერისთავები. საფიქრებელია, ამიტომ სე-
ფეწულთა ფენაში ზოგ წარჩინებულ ოჯახთა ჩარიცხვა შესაძლებელია.
460 წლებს შუა, უფრო (მიჯრიტიანის სეფეწულად მოხსენიების გამო)
პირველ თარიღთან ახლოს, ე. ი. 420-440 წლებში. ზემოთ მოხსენებულ
მოსაზრებათა გამო შეიძლება ეს გარემოება დაკავშირებულ იქნას არ-
ჩილის მეფობასთან და უფრო ამ მეფობის პირველ წლებთან, მამასადაძამე
425-426 წლის ახლო დროსთან.

სსენებული ცვლილებების აღმნიშვნელი უნდა იყოს თითქოს ის
გარემოება, რომ შუშანიკის ცხოვრებაში (447 წლის ახლოს) დიდ-
აზნაურთა ცოლები მოხსენებულნი არიან "ზეპურ დედებად". თუ დიდ-
აზნაურთა ცოლები და დედები იყვნენ ზეპურნი, ცხადია, თვით ეს დიდი
აზნაურნი იქნებოდნენ სეფეწულად (ზეპური არის იგივე სეფე-შვილი
ანუ სეფეწული).

50. ბრძოლა სპარსელებთან.

(პირდატ მეფის სიკვდილის შემდეგ არჩილის გამეფებამდის ქარ-
თლი ეპორჩილებოდა რანის და მოჯანის მარზპანს. რომელიც სპარ-
სეთის მიერ იყო დაყენებული. ქართლი, ჯუანშერთ, იყო მისი
"განსაგებელი". ქართლში მომხადარი ამბების შემდეგ მან შეკრიბა სპაჲ
რანისაჲ და მოჯანისაჲ და ადარბადაგანისაჲ და მიმართა არჩილს
(ე.ი.წამოვიდა არჩილისაკენ). ხოლო არჩილი სასოებითა და მინდობითა
ღმერთისათა მიეგება საზღვართა ზედა ქართლისათა და რანისათა, ეწყო
მუნ მღინარქსა ზედა ბურდუჯისასა და ძალითა პატიოსნისა ჯვარისათა
მოსრნა და ტყვე კენა და შევიდა რანს და წარმოტყვენა და მოვიდა
შინა გამარჯვებული.

როგორც ვტყობა, არჩილი სპარსელებთან ამ ბრძოლის დროს
საერთოდ ემყარებოდა ქრისტიანებს და აყენებდა წინ ქრისტიანულ
ლოზუნებს. ამიტომაც, ჯუანშერთ, ამ გამარჯვების შემდეგ არჩილმა
"განაულონნა ქადაგნი ყოველსა შინა და პრქვა ყოველთა - არა ძალითა
ჩვენითა, არცა სიმენითა, არცა სიმბრძნითა, არცა სიმრავლითა საათათა
ესძლეუ მტერთა, არამედ ჯვართა უფლისა ჩვენისა იესო ქრისტესი,
ძისა ღმრთისათა, როელმან მოგვეცა წინა-მძღვრად და საჭურველად
(იარაღად) ჯვარი მისი (თაეისი) პატიოსანი, აწ ყოველთა ქართველთა
ადიდუთ სამება ერთ-არსება, ღმერთი დაუსაბამო, დამბადებული ყო-
ველთა. შეწირეთ მადლობა და მტკიცეცეცა არიან გულნი თქვენნი

სარწმუნოებასა ზედა სამებისა წმიდისა. და ყოველთა ქართველთა შეწირეს მადლობა ღვთისა მიმართ და განაახლეს ეკლესიანი. მამონ არჩილ მეფემან აღაშენა ეკლესია სტეფანწმინდისა მცხეთის კარნახსა და არაგვისათა, სადა იყვნენ კუბანნი (საფარნი) მტკიცენი საბრძოლნი რაჲს მელნი მასვე აღეშენეს.

ამ ციტატიდან ცხადად ჩანს, ის ახალი მკვეთრი ხაზი, რომელიც აუღია არჩილ მეფეს ქრისტიანობის სასარგებლოდ. ქრისტიანული მოფლმშედველობა და ქრისტიანული ეკლესია წარმოადგენდა მისი საქმიანობის ქვაკუთხედს. ქრისტიანობის განმტკიცების მიზნით ის აწყობს ფართე ზეპირ აგიტაციას, სახელდობრ აგზაუნის ქადავთ (მოქადაგედ) "ყოველსა ქართლსა შინა" და ეს აგიტაცია აღწევს თავის მიზანს. ეკლესიათა შინობებში აღგზნებული წმიდა ცეცხლის ადვილი კვლავ ქრისტიანულმა წირვა-ლოცვამ დაიკავა.

თავისი მეფობის სიგრძეზე არჩილი, ჯუანშურის ცნობის მიხედვით, განაგრძობდა თარეშულ ბრძოლებს აღმ. ამიერკავკასიის მიმართულებით, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როდესაც დაეაგეცა მისი უფროსი შვილი, მირდატი. "ყო იგი მორწმუნე და ღვთის მსახური, ვითარცა მამა მისი და იყო იგი ქველი და შემმართებელი". როდესაც ის დადგა პასაკა მამაკაცობისასა, მამონ მან უმეტესად იყო ბრძოლად სპარსთა, შესულად და ტყვედ რანსა და მოვაკანსა. რამეთუ მას ეამა შინა უცალო იყო მეფე სპარსთა, ჰბრძოდა იგი პინდთა და სინდთა და აბაშთა და ვერ შემძლებულ იყო სპისა დიდისა გამოგზაუნასა და სპათა რანისა და მოვაკანისათა და ადარბაგანისათა ეძძლავრებოდეს (სუჯობნიდეს) ქართველნი. წინამძღვარ ექმნის მირდატ სპათა მამისა თვისისათა და მარადის სტყვევოდა რანსა და მოვაკანსა.

"მას ეამა შინა იყო ერისთავად (მარზპანად) რანს ბარზაბოდ. ვერასოდეს წინაღუდგებოდა იგი, არამედ განამავრნის ციხენი და ქალაქნი და შესულასა ქართველთასა რანს, სადაც ეწყვიან სპარსნი ნაწყევდთა ლაშქრისათა მტყვევალთა ქართველთა, მარადის სპარსნი იძლეოდიან".

ეს იყო დრო, მამასადაძე, მუდმივი თარეშულ თავდასხმების რანსა და მოვაკანზე ქართველების მხრივ. მდგომარეობა შექმნილი იყო ისეთი, რომ ამ თარეშული თავდასხმების დროს ქართველები უმეტესად გამარჯვებულნი გამოდიოდნენ. ჩანს, სპარსეთი მართლაც ვერ იცლიდა აკავკასიის საქმეებისათვის.

ეს თარეშული თავდასხმები ძალიერ დამთავრდა, როდესაც რინის
 ერისთავსა და არჩილის სახლს შორის მოხდა დანათესაებება. ჯერმეორ
 გადმოგვცემს, რომ არჩილის შვილს მირდატს შეუყვარდა რინის შვილი
 ისთავის ბარზაბოდის ქალი საგდუხტი. უთხრეს მირდატს, შექა არჩი-
 ლისასა, სიმშვენიერე მისი და სმენითა სიმშვენიერისა ამისისათა
 ტრფილ იქმნა მირდატ მის ზედა. მოაქენა მამასა თვსსა: "ვევდრები
 მეფობასა თქვენსა, მომგვარე ცოლად ჩემდა / საგდუხტ, ასული ბარ-
 ზაბოდისი და შეექმნათ ჩვენ შორის მშვიდობა. დაღათუ ძლითა ქრისტე-
 სითა ჩვენ ვართ მძლავრნი, არამედ ვერ წავიხვამთ ჩვენ ციხეთა და
 ქალაქთა რანისათა. ნუ უკვე იცალოს მეფემან სპარსთამან და იძიოს
 ჩვენ-ზედა შური და მოაოყრნეს გველესიანი და საზღვარნი ჩვენნი. აწ
 ამით ღა განქარდეს მტრობა ჩვენი და ჩვენთვის რაცა მოაქენოს მეფესა
 სპარსთასა, უსმენს იგი და ამით მტკიცედ და შეურყვევლად ვიპრყვნეთ
 საზღვარნი ქართლისანი და განმტკიცნეს სჯული ქრისტესი ქართლს
 და არღარა შეიქმნას გულსა ქართველთასა იჭვი და გამობაი სჯულისა
 ქრისტესისა მძლავრებისათვის სპარსთასა". ეს უოველი, უმატებს ჯერმე-
 შერი, მირდატ სიყვარულისათვის მის ქალისა თქვა: "(არჩილმა ვაგზავნა
 მოციქული ბარზაბოდთან და ითხოვა მისი ასული თავის შვილისათვის)"
 ზოლო ბარზაბოდ განიხარა სიხარულითა დიდითა, რამეთუ მოოყრებუ-
 ლიყო ქუეყანა მათი შესჭირდებოდა (ვასჭირვებოდა). ითხოვა ფიცი და
 აღთქმა მშვიდობისათვის და მოსცა მან ასული თვისი ზითითა დიდითა,
 მოიყვანეს მცხეთას და ქმნეს ქორწილი, შვება და განცხრომა დღეთა
 მრავალთა.

ამ ქორწინების შემდეგ არჩილ მეფემ მოსცა თავის შვილს მირ-
 დატს სამშვილდის საურისთაო. მირდატი და საგდუხტი ცხოვრობდნენ
 სამშვილდეში. (საგდუხტმა მოინდომა ქრისტეს სარწმუნოების გაცნობა,
 ამის გამო "ქმარმან მისმან მოგვარა კაცნი სჯულის მეცნიერნი", რო-
 მელთაც "უთარგმნეს (მას) სახარება", საფიქრებელია, ქართულიდან. საგ-
 დუხტმა ქრისტიანობის გაცნობის შემდეგ გადაწყვიტა ქმრის სარწმუ-
 ნოებაში გადასვლა, დაუტევა ცეცხლის-მსახურება და მოინათლა ქრის-
 ტიანედ. მის მიერ ამჩნებულ იქნა სამშვილდეში სიონის ტაძარი)

51. მეფობის კრიზისი ქართლში.

ქართლის სამეფოს მეზობელი სომხეთის სამეფო თავისი არსებო-
 ბის უკანასკნელ ხანაში მეტად დამცირებულ მდგომარეობაში იყო.
 სპარსეთის მთავრობა ეზადებოდა ამ სამეფოს ლიკვლადაციისათვის.

პოლიტიკის ასეთ მიმართულებას არ შეეძლო უშედეგოდ ჩაეღწია ქართლის სამეფოსათვისაც. მატიანე ამის შესახებ სდუმს, მაგრამ ეს ვასაგებია, რადგანაც მატიანეს ტექსტი ჩამოყალიბებულია შედარებით გვიან, იმ მოკლე სქემების მიხედვით, რომელიც ავტორს ხელთ ჰქონდა. ერთი ასეთი სქემათაგანი წარმოდგენილია მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკაჲში, სადაც არჩილ მეფის შემდეგ დასახელებულია მირდატი. იქვე ნათქვამია, რომ არჩილ მეფის დროს გამოიცვალა ქართლის ოთხი მთავარეპისკოპოსი, ხოლო მირდატის დროს კი მთავარეპისკოპოსად იყო გლონოქორი, რომელიც იმავე ბროს ბარზაბოდ სპარსთა პიტიახმის მიერ დანიშნული იყო ქართლის პიტიახმად (იგულისხმება იგივე მარზპანად). საინტერესოა ამ შემთხვევაში ქართლის ცალკე პიტიახმის (მარზპანის) მოხსენიება, რადგანაც მანამდე ასეთი მარზპანის ქართლში მყოფობის შესახებ არაფერია ცნობილი. რომ მართლაც სპარსელებმა დააწესეს ამ ხანაში ქართლის მარზპანობა, ეს ცხადად ჩანს 450-იანი წლების ფაქტებიდან, როდესაც იხსენიება ქართლის მარზპანი ვსაკი სიუნელი (სომეხი). ცხადია, რომ მირდატის დამტკიცება ქართლის მმართველად მოხდა შედარებით წინანდელ ხანასთან სხვა პირობებში და მას, ასე ვთქვათ, ადგილობრივ ზედამხედველად დაუნიშნეს, როგორც სპარსეთის ხელისუფლების უშუალო წარმომადგენელი, ცალკე მარზპანი.

გარდა ამისა ყურადღებას იქცევს შემდეგი გარემოება. ჯუან-შერის ცნობით, რომელიც მას ცხადია, უფრო ძველი წყაროდან აქვს ამოღებული, მირიან მეფიდან ვახტანგ გორგასალამდის გაიარა რვა თაობამ (ნათესაობამ), მეფეები იყვნენ 10, ხოლო ეპისკოპოსები (იგულისხმება ქართლის ეკლესიის მმართველნი მთავარეპისკოპოსნი) – 13. სულ ამასთანავე ვახლო 157 წელმა. ქრონიკითაც ამ პერიოდში ყოფილა 10 მეფე და 13 მთავარეპისკოპოსი. ეს მთავარეპისკოპოსები მოქც. ქს ქრონიკაში დასახელებულნი არიან შემდეგი თანრიგით: იოანე (პირველი მთავარეპისკოპოსი მცხეთაში), იაკობი, იობი, ილია, სიმონი, იოანე, მთავარეპისკოპოსი არჩილ მეფის დროს, გლონოქორი, იოველ და მიქაელ, რომლის შემდეგ დაწესებულ იქნა კათალიკოსობა. მატიანეში კი სხვადასხვა ადგილას ჩამოთვლილნი არიან მთავარეპისკოპოსები – იოანე, იაკობი, იობი, ილია, სიმონი, იონა, გრიგოლი, ბასილი, მობიდანი, მიქაელი. ამ ორი სიის ერთმანეთთან შედარებიდან ვღებულობთ მთავარეპისკოპოსების შემდეგ სრულ სიას: იოანე (მირიანის დროს), იაკობი (ბაკურის დროს), იობი (თრდატის და ვარაზ-ბაკურის დროს), ილია (ბაკურის დროს), სიმონ (ფარსმანის დროს), იოანე, გრიგოლ, ბასილი,

მოზიდან (არჩილ მეფის დროს), გლონოქორი (მირდატის დროს), ირეკა და მიქელ ვასტანგის დროს), სულ 12 მთავარებისკომოსი. აქლია ერთი, რომელიც უნდა იყოს შეშანიკის წამებაში მოხსენიებული "მთავრისკომოსისკომოსთა სამუელი".¹ მართლაც, ამ მთავარებისკომოს სამუელის დროს არც მეფობა უფილა, რადგანაც შეშანიკის ცხოვრების როგორც ქართული, ისე სომხური ვერსიები ამ ხანაში მეფეს არა თუ არ იხსენიებენ, არამედ პირდაპირ ჩანს, რომ ქართლში შეშანიკის ტანჯვათა ხანაში, თითქმის რომ სპარსული მართებლობაა, მეფე არ არის და უმაღლესი პირია მარზპანი, რომელსაც ახლავან წარჩინებულნი. მატიახეც აღნიშნავს, რომ "ერისთავი სპარსთა მეფისა, რომელი ერისთაობდა რანს და მოვაკანს ვიდრე არჩილის მეფობამდე, მისივე განგებულ იყო ქართლი". მასხადაძე, სპარსელების ის პოტიახში, რომელიც განაგებდა მთელ აღმ. აქაკასიას იყო ამავე დროს ქართლის გამგებელიც და ასეთი მდგომარეობა გრძელდებოდა ვიდრე არჩილის მეფობამდის თანმივლით. ამის შემდეგ კი მდგომარეობა თითქოს შეიცვალა. მართალია, მუშატაიანეს სიტყვით, პირიქით, ქართველები თვითონ თავს ესმოდნენ რანს და მოვაკანს და ძლიერ უჭირვებდნენ საქმეს სპარსელების ხელისუფლებას, მაგრამ ყველაფერი ეს გახვიადებულია. მირდატი ცოლად ირთავს ბარზაბოტ პოტიახშის ასულს, რასაც მოჰყვა დადებითი შედეგები - ქართლის მდგომარეობა გაუმჯობესდა, რადგანაც პოტიახში მტრულ პოლიტიკას უკვე აღარ ადგა. ჯუანშერი ამ ამბავს უკავშირებს თვით არჩილის მეფობას. მირდატიც მას გამოჰყავს ამ არჩილის ძე. მაგრამ პეტრე ქართლელის ასურული ვერსიიდან ჩანს, რომ არჩილი გამეფდა მოხუცებული და მას თითქოს შვილი არც ჰყოლია. მაგრამ თუნდაც, რომ მირდატი არჩილ მეფის შვილი უფილიყო (რაც ძლიერ საეჭვოა), მაინც უურადლებას იქცევეს უსახელო ავტორის მეორე ცნობა, რომ მირდატს სპარსთა პოტიახშის ქალის ცოლად შერთვის შემდეგ მიეცა სამშვილდე და ამ სამშვილდის საერისთავო, ე.ი. რეალურად სამშვილდის მიმდგომი მხარე.

1. 431 წელს ნატორიანების წინააღმდეგ ქალაქ უფსოში მიწვეულ მესამე საეკლესიო კრებას უნდა დასწრებოდა სპარსეთის (ყოფილი) იმპერიის ეპისკოპოსი იერემია (ეკლესიო იერემია იერუსალიმელი) ვტიუდები ძველი ქართული ლიტურჯის ისტორიიდან. I, 51-53 შპდ. ქართლის მთავარებისკომოსთა ზემოთადასტურებული სის მიხედვით გამოდის, რომ ეს იერემია არ იყო მთავარებისკომოსი, არამედ იყო რაგიით ეპისკოპოსი.

ამ დროის მმართველთა ქრონოლოგიის შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი. მოსე ხორენელი (III, 60) მოგვითხრობს, რომ როდესაც მესრობი უკვე მოხუცებულობის დროს ქრისტიანობის მდგრადი შესაფერებლად ჩამოვიდა ვერ აარაბატში და შემდეგ გარდმანის ოლქში (უტიაში), "აქ მან მიიღო მოწვევა გუგარის (ქვემო ქართლის) პიტიაშ აშუშა (არშუშა)საგან ჩასულიყო იმავე საქმისათვის მის სამფლობელოში, ტაშირის ქვეყანაში. მესრობი ჩავიდა იქ. მან დაამოძღვრა მკვიდრნი მცხოვრებნი, რომელთაც მეტი შზადყოფნით მიიღეს მისი დარიგება, სწავლა, ვიდრე ყველა სხვათ, მის მიერ დამოძღვრილთ. ამ დროს ქართველებში მეფობდა ვინმე არჩილ (არჩილი)". ამის შემდეგ თხრობაში მოსე ხორენელი იხსენიებს ქალ. ეფესში 431 წ. შემდგარ მსოფლიო საეკლესიო კრებას. აზრის მიხედვით შეიძლება გამოტანილი იქნეს დასკვნა, რომ მესრობი არშუშა პიტიაშთან უნდა ჩასულიყო ამ მსოფლიო კრებაზე რამდენიმე წლითაც ადრე (შეიძლება 2-5 წელი). ამ დროს ქართლის მეფედ არჩილი ყოფილა. ჯუანშერის მიხედვით, არჩილის შემდეგ მეფობდა ვახტანგ გორგასალის მამა მირდატი 10-11 წელიწადი. ხოლო მამის სიკვდილისას ვახტანგი შვიდი წლის ყოფილა. ჯუანშერისავე ცნობით ვახტანგი სპარსთა მეფის (ფეროზის) სიკვდილისას სამოც წელს იყო მიწვენილი. ის, მამასადაამე დაიბადა 423-424 წელს. ამიტომ ჯუანშერი თავის თხრობაში აქაც არაა ზუსტი. (მირდატი 10-11 წელს ვერ იქნებოდა მმართველად და მეფე არჩილი, საფიქრებელია ცოცხალი იყო 426 წლის ახლო დრომდისაც. ამის შემდეგ მეფობდა მირდატი, რომელიც მამის სიცოცხლეში სამშვილდის ერისთავად იყო. მირდატი გარდაიცვალა 432 წელს, როდესაც ვახტანგი შვიდი წლისა იყო.

52. სომხეთის სამეფოს დასასრული.

სომხეთის უკანასკნელი მეფე იყო არტაშირი, გარყენილი პიროვნება, რომლის წინააღმდეგ დიდად იყვნენ ამხედრებული სომეხი ნახარარები. საქმე ბოლოს გამწვავდა იმდენად, რომ თვით ამ ნახარარებმა სთხოვეს სპარსეთის მეფე ვარამს გადაეყენებინა არტაშირი. ეს შუამდგომლობა მიღებულ იქნა, არტაშირი მეფე გადაეყენებულ იქნა და მის მაგივრად სპარსეთის მთავრობამ დანიშნა არა ახალი მეფე, არამედ სპარსული მარზპანი (ოლქის მმართველის უფროსი) სახელად ვეპ-შიპარ-შაჰუი. ეს მოხდა მოსე ხორენელის მიხედვით ეფესის მსოფლიო კრების (413 წ.) შემდეგ, მალე ხოლო შუშანკის ცხოვრების მიხედვით, ეფესის პადას-

პანი (იქ მეფედ წოდებული) მიპრი უნდა გამეფებულიყო 432 წელს (439 წლის ბოლოში მისი მეფობა-პადესპანობის მერვე წელი იყო. ეს არის სომხეთის სმეფოს გაუქმების წელი.

მუშანის ცხოვრების დასაწყისში ნათქვამია, რომ ვარსკენი წარემართა "კარად სამეფოდ" მერვესა წელსა მირი (მ"რ) სპარსთა მეფისასა. აქ უნდა იგულისხმებოდეს სომხეთის გაუქმების შემდეგ სომხეთის მარზპანად დანიშნული სპარსელი ვერ-მიპრ-შაჰუ (მიპრ იგივე მირ-ი). ვარსკენი შეიძლება წასულიყო ამ სპარსელი მეფის კარზე 432 წლის შუაში მირის მართებლობის დაწყება მოდის 432 წლის დასაწყისს. მართლაც, სომხეთის მეფის არტამირის გადაყენებას მოჰყვა სააკის გადაყენება საკათალიკოსო ტახტიდან. მოსე ხორენცილით მას შეუდგენენ სპარსელების მიერ დამტკიცებულნი კათალიკოსები - სურმაკი (1 წ.), ბრკიშო (3 წ.) და შამუელი (5 წ.), რის შემდეგ სააკიც მიიყვალა იუზდიგერდ II მეფობის მეორე წლის დაწყებამდის ნავასარდის თვის ბოლოს. იუზდიგერდ II გამეფდა 439 წ. თუ სომხეთის სმეფოს გაუქმება და მირის დანიშვნა სომხეთის მარზპანად ამასთანავე მისთვის ქართლის და სხვა მიმდგომი შტარეების დამორჩილებით მოხდა 432 წლის დასაწყისს, მაშინ სპარსელების მიერ დანიშნული ხსენებული სამი კათალიკოსის მმართველობა 9 წლის სიგრძეზე მოდის 432-440 წლებში. 440 წელს ნავასარდის თვის ბოლო მოდიოდა ივლისის ოციან რიცხვებში (20-27 ივლისს). ხოლო რადგანაც ეს იყო იუზდიგერდის მეფობის მეორე წლის დასაწყისი, იუზდიგერდის გამეფება ამის მიხედვით მოდის 439 წლის მარტი-ივნისში. შესაძლებელია ამიტომ, რომ ვარსკენის გამგზავრება სპარსეთის მეფის კარზე გამოწვეული იყო ახალ მეფესთან გამოცხადების აუცილებლობით.

რაც შეეხება მირს, ის თუმცა სომხეთის მარზპანი იყო, მაგრამ რადგანაც მას ამასთანავე ემორჩილებოდა ქართლი და საერთოდ სპარსეთის სამეფოს ჩრდილოეთი შტარეები, ამიტომ არსებითად ის შეიძლება ნაგულქსმვე იქნას, როგორც სპარსეთის კუთვნილ აკაკასისის შტარეების მარზპანი. მარზპანები მეფეებდაც იწოდებოდნენ. გასაკებია ამიტომ, რომ მუშანის ცხოვრებაში მირი მეფის წოდებულებით იხსენიება.

ამგვარად, ხსენებული მირი არის სომხური წყაროების მირ-შაჰუკი, იგივე ქართული წყაროების ბარ-ზაბოდ. ბარზაბოდ განაგებდა აღმ. აკაკასისს და მასვე ემორჩილებოდა სომხეთის გარდა ქართლიც. ცხადი ხდება, მამსადაძე, რომ მისი დანიშვნა ჩრდილოეთი კუსტის პადესპანად, იგივე პიტაქსად (ქართული გამოთქმით - ერისთავად)

მობდა 432 წელს. ეს წელი უნდა იყოს სომხეთის სამეფოს დასრულების წელიწადიც.

53. ქართლის სამეფოს გაუქმება; სამხრეთ ტაშირის

ჩამოშორება; ჰერეთის დაკავშირება ქართლთან.

სომხეთის სამეფოს გაუქმებასთან ერთად თითქოს სამეფო მმართველობა გაუქმდა ქართლშიც. ამ დროს გარდაიცვალა ქართლის მეფე მირდატი, რომელსაც შემკვიდრედ დარჩა შვიდი წლის ვახტანგი ქართლის ბედს, ისე როგორც სომხეთისას ახლა განაგებდა დიდი მირზაპანი მირ-შაპუკი, იგივე ბარზაბოდი.

ტაშირის საპიტიახშოს სამხრეთ ნაწილი (შემდგენროინდელი ლორე) V საუკუნის მეორე ნახევარში შედის სომხეთში. 450 წლის ხანებში (მის წინ და მის შემდეგ) სომხეთის ერთეულში შეძგავალი ტაშირის მთავრად იმშანად, რაც უფროსს, მთავარს ნიშნავს) იყო ფრენი ადგილობრივი გვარიდან. სამხრეთ ტაშირში მანამდისაც მეთაური მდგომარეობის მქონე გვარის წარმომადგენელი, როგორც ეტყობა, დანიშნულ იქნა ტაშირის იმშანად. ეს უნდა ყოფილიყო სხვებზე უფრო ფრენის მამა (ამ ფრენს ლაზარე ფარული იხსენიებს "ტაშირელთა გვარიდან წარმომდგარს).

ამის შემდეგ ტაშირის სამხრეთი ნაწილი ჩამოშორდა საქართველოს და ის მოსახლეობის შირივაც თანდათან გადაიქცა სომხურ ქვეყნად.

მოქც. ქართ. თანახმად ვახტანგის მამის მირდატის დროს უკანასკნელად ქართლის მთავარებისკოპოსად იყო გლონოქორი. "და ეს მთავარებისკოპოსი, გადმოვეცემს მოქ. ქართ. ქრონიკა, ერისთავთცა იყო ბარაზბოდ პიტიახშისგან ქართლს და ჰერეთს". ცხადია, რომ მირდატის შემდეგ, ქართლში მეფობის გაუქმებას მოჰყვა გლონოქორ მთავარებისკოპოსის დანიშვნა დიდ მარზპანის მირ-შაპუკ-ბარზაბოდის მიერ ქართლის მარზპანად (ერისთავად). მაგრამ ის ყოფილა მარზპანად არა მარტო ქართლს, არამედ მის გამგებლობაში მოყოლია ჰერეთიც. შემდეგში ვახტანგ კორგასალის დროს, ჰერეთი ქართლის სამეფოს კუთვნილებად იგულისხმებოდა და როგორც ეტყობა, ეს მოდის გლონოქორის მარზპანობის დროიდან. საფიქრებელია, რომ ქართლის სამარზპანოს ასეთი გამსხვილება ერთგვარ დათმობას წარმოადგენდა ქართველობის მიმართ. ამას კი მოჰყვა მნიშვნელოვანი შედეგი - წარ-

მოიშვა ქართული ჰერეთი, რომელიც გამოეყო დიდ ჰერეთს (საღვთისმშობლის) და ნელა დაადგა გაქართულების გზას.)

ქართულ მატრიანეში ეს მარზპანი, იგივე პიტიახში მარზპანი, ისთავად არის მოხსენიებული. ამიტომ გლონოქორი, ქართულ მატრიანეში ერისთავად მოხსენიებული, ქართულადვე უნდა ყოფილიყო პიტიახში წოდებული და სპარსეთის თვალსაზრისით იყო ქართლის მარზპანი, რომელიც თავის მხრივ ემორჩილებოდა უფრო დიდ მარზპანს აღმ. აკაკასიასას, რადგანაც მარზპანი ქართულ პრაქტიკაში პიტიახში იწოდებოდა, ამიტომ გასაგები ხდება სხვაობა არმაზის უფრო ადრინდელ ბილინგვაში მოხსენიებულ მცირე და ჩვეულებრივ პიტიახში შორის ქართლის სამეფოში. მარზპანები იყვნენ სპარსეთში დიდი პროვინციების გამგენი და ასევე იწოდებოდნენ მათი ხელქვეითი მცირე პროვინციების მეთაურნიც. მასმადამე, ქართული ტერმინოლოგიით იყო ჩვეულებრივ პიტიახში (ერისთავი) და მცირე პიტიახში-ერისთავიც.

იაყების (X ს.) სიტყვით, სასანიანთა სპარსეთში სამხედრო საქმე ემორჩილებოდა სპასპეტს (spadbadh), რომელსაც თავის ხელქვეით ჰყავდა პადგოსპანი (padhghospan). პროვინციების მმართველებს ერქვათ მარზპანი. მასუდის სიტყვით (X ს.), რომელიც უკვე ხოსრო ანუშირვანის რეფორმების შემდგომ მდგომარეობას აღწერს, სპარსეთში იყო ლაშქრობის მეთაური ოთხი მარზპანი (ოთხი კუსტის მიხედვით) იგივე ოთხი სპაპეტტი (spahbadh), თითო-თითო მონარქიის მეთითხედ ნაწილში. ცხადია, რომ ხოსრო ანუშირვანის რეფორმის შემდეგ მარზპანი იწოდებოდა სპაპეტადაც. ჩრდილოეთის კუსტის მეთაური იწოდებოდა ადარბადგანის სპაპეტადაც.² მის ხელქვეით იყო სომხეთი, ქართლი (სპარსეთის ხელქვეითი ნაწილები) და აკაკასიის აღმ. ნაწილი. ეს სპას-

2. ტაბარის (X საუკუნის პირველი მეთხი) სიტყვით (III, 557) ადრბუჯანს ეს სახელი მიღებული ჰქონდა დიდალ ცეცხლთაყენისმცემლთა სალოცაყებისაგან, რომელიც იქ გამწებული იყო სპარსელები ფაქლურად ცეცხლს ეთხიან ადერ, წმიდა ცეცხლიც პირველად აქედან გამწდაო. ადრბუჯანი აღწევს კამადანიდან დარუბანდამდისო. დარუბანდის გასასვლელისთვის სამშობრებს წარმოადგენენ ხაზარები (დარუბანდი ერთ ადგილს ხაზარებისად არის წოდებული) და ხაზარების, აღანების და რუსეთის ჩრდილოეთით იყო ზრცელი ტერიტორია ბეერი ქალაქით ქვეყანას ერქვა ბალანჯარ (აქ იგულისხმებიან თურქული მოდგმის პოლგარები, მდ. ვოლგას აუზის ნაწილი).

იხილეთ ზორდადზე (IX საუკუნის პირველი ნახევარი) გადმოცეცემს (CMOMPIK, XXXII გვ.), რომ უკრბი, ეი ჩრდილოეთის ქვეყნები შეადგენენ სახელმწიფოს მეთითხე ნაწილს. სპარსელების დროს ჩრდილოეთის ისპაჰმედს ეწოდებოდა აზარბაჯან (უნდა ადარბადგანი) ისპაჰმედო.

პეტი ხოსრო ანუშირვანის რეფორმადის მარზპანად იწოდებოდა (იგულისხმება დიდ მარზპანად). იაყუმის ზემოთმოსხენებული ცნობის გარდა ეს დასტურდება მოსე ხორენელის ცნობითაც, სადაც სომეხთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ სომეხთის ახალი გამგე მარზპანად მოხსენიებული. ხოლო ქართულ წყაროებში (მოქც. ქართლ.) უფრო ადრე ასეთი მარზპანი მინც პიტიახმად იწოდებოდა: შამინ (369წ.) მოვიდა ქრამ-ხუარ-პორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში ტფილისად ქალაქად და ციხედ და ქართლი მოსსა ხარკსა შედგა და სომხითი და გუასპურაგანი (ვასპურაკანი, რომელიც აქ შუა სპარსულისათვის დამახასიათებელი ფორმით იხსენიება ვასპურაგანად).

ამგვარად, მარზპანი და პიტიახში ხშირად ერთმანეთის ფარდი ტერმინადაც გამოდიან.

გლონოქორს მიეყვებოდა სხვა მარზპანი. ელიშე იხსენიებს ქართველების მარზპანად სომეხ ვასაკ სიფნიელს (წარმოშობით სიფნიის სამთავრო სახლიდან), რომელიც ცეცხლთაყვანისმცემლობაში იყო გადასული და სპარსეთის მთავრობის დიდად ერთგული იყო. იმავე ავტორის სიტყვით, ქართველები ძლიერ ემდუროდნენ ამ თავიანთ მარზპანს ვასაკ სიფნიელს. ამ ვასაკის დროს სპარსელებმა ქართლში უფრო მტკიცედ მოიკიდეს ფეხი.

ვასაკ სიფნიელი ქართლის მარზპანად იყო 441 წლამდის, მამასადაძე, 435-441 წლების ახლოს. ამ წელს კი ის დაინიშნა სომეხთის მარზპანად. ის გადასული იყო ცეცხლთაყვანისმცემლობაში და ითვლებოდა სპარსეთის ერთგულ კაცად.

ვინ იყო ქართლის მარზპანად 441 წლის შემდეგ არ ჩანს.

54. ქრისტიანობის იდეოლოგია IV-V საუკუნეებში.

ქრისტიანობა თავდაპირველად გამოდიოდა ღარიბ-ღატაკთა და დაზარულთა სასარგებლოდ. სახარებაში, რომელიც წარმოადგენს იესოს (ქრისტეს) ფანტასტიურ ბიოგრაფიას (სულ ასეთი აღიარებული სახარება ოთხია), სხვათა შორის ნათქვამია: უფრო ადვილია აქლები გაეტოოს ნემსის ყუნწში, ვიდრე მდიდარი შევიდეს სასუფეველში (სამოთხემო). ეს სიტყვები ვითომ მიუწერება იესოს. მოციქული (იესოს მოწაფე) პავლე თავდაპირველად წერდა ასევე მდიდრების წინააღმდეგ, მონების და დაზარულთა სასარგებლოდ (მისი სიტყვებია, სხვათა შორის – ვინც არ მუშაობს, ის არ ჭამს და სხვა). მაგრამ შემდეგ ის მოუწოდებდა მორჩილებისადმი დაყენებულ ხელისუფლების მიმართ და სხვა. მეორე საუ-

კონიდან ქრისტიანობა უკვე გადადის მოქმედებაზე ბატონური წყევლის სასარგებლოდ. ასე იყო შემდეგაც. IV საუკუნის მეორე ნახევარში ქრისტიანობის ზოგი მთავარი იდეოლოგი გამოდიოდა როგორც მარქსისტების უმაღლეს პირთა (მეფეების) კრიტიკით, ისე მდიდარების მონაპოვნი ბელთა დატუქსებით. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა ბასილი დიდის (329-378 წწ.) და იოანე ოქროპირის (347-407 წწ.) ნაწარმოებები, რომელთაგან ბერძენი უკვე V საუკუნეში ქართულადაც გადათარგმნილი არსებობდა. ზოგიერთი ციტატა ამ ქართული თარგმანებიდან ცხადყოფს მათ მიმართებას სოციალურ საკითხში კრძოდ, მონების საკითხში და აგრეთვე სამეფო ძალაუფლების შესახებ. ბასილი დიდი, სხვათა შორის, წერდა:

“რომელი ჭამს სხვას მონაგებსა უსამართლოდ, ნაცვლად შევების ამისა მიეცეს გვაში მისი სატანჯველსა. ისარებდით უძლეურებითა და შურაცხებითა, შრომითა და ჭირითა, პოი გლახაკთა კრებული, ხოლო სიმდიდრითა და შეებითა და განსვენებითა ნუ ვიხარინ, პოი მდიდარხო, რამეთუ ტირილისა მომატყუებულ არს.

“რა ეამს იგი სწავლიდუ გვემითა მონასა შენსა, რამეთუ ღმერთო, ვგრვეე გასწავლის შენ, ვითარცა შენ სწავლი მონასა შენსა. უკეთუ არა დაადინო წყალობაჲ შენი მონასა შენსა ზედა, ოდეს იგი შევცოდოს შენ, არცა ღმერთმან დაადინოს წყალობაჲ მისი შენზედა, რა ეამს შენ არა შეწყალებ იგი”.

საყურადღებოა იმავე იოანე ოქროპირის მიერ ვაჭრობის უარყოფით შეფასება: “უკეთუ ვგრე სოქვა ვითარმედ: არა არს ვაჭრობა პარვა, არს იგი პარვა და მეკობრობა, უკეთუ განყიდო რამე უფროას საფასისა თვისისა, არს იგი მოტაცება”.

ყველაფერი ეს და სხვა ასეთი სენტეციების შემცველი ნაწარმოებები ითარგმნებოდა ქართულად, რადგანაც ქართული ეკლესიური წრეებიც ასეთივე შეხედულებათა და განწყობილებების მქონენი იყვნენ.

მაგრამ ამავე დროს ქრისტიანობა დამავრულთ და მონებსაც უქადაგებდა უკიდურეს მოთმინებას. ბასილი დიდი წერდა: “უკეთუ მონა იქმნე კთილი გვეოს შენ, რამეთუ სხვასა დაემონე. იგი (ქრისტე) შენთვის მოვიდა მონებად (რომ მახურა ცოდვის მონას ოედას) შენ ნუ ეძიებ თავისუფლებასა, შენ უკვარ უფროს აზნაურთასა, რამეთუ მიემგავსო მონებასა მისსა”.

იოანე ოქროპირი წერდა, რომ საერთოდ ხელისუფლება გამომდინარეობს ღვთისგან და არა პირადად ამა თუ იმ მეფის ძალაუ-

ფლებსაგან. "არა არს კელმწიფებაჲ გარნა ღმრთისა მიერ ვითარცა იტყვეს მოციქული პავლე, ხოლო (პავლემ) არა თქუა ვითარმედ არა არს კელმწიფე, არამედ კელმწიფებაჲ. ხოლო უკეთუ კელმწიფე უსამართლოჲ იყოს, არა ღმრთისა მიერ არს, არამედ თვისა ბუნისა დასასჯელად აღდგების" -

V საუკუნეში ქრისტიანული იდეოლოგია კიდევ უფრო მკვეთრად დაადგა ბატონური კლასების მომსახურების გზას. გამოჩენილი ქრისტიანული მოაზროვნე ავეუსტინი (354-430 წწ.) ამტკიცებდა, რომ მონაძელობელის უფლება მისი მონის მიმართ ისეთივე უდავოა, როგორც ღვთის ძალა მორწმუნეთა მიმართ. ამგვარად, ქრისტიანობა V საუკუნეში უკვე წარმოადგენდა ბატონური კლასების იარაღს მათი სოციალური ინტერესების დასაცავად. ასეთივე იყო ქრისტიანობა ამ დროს ქართლშიც.

ერთი ქართველი საეკლესიო ავტორი სახელით მარტვირი, რომელიც წერდა უკვე დაახლოებით V საუკუნის ბოლოში ან VI საუკუნის დასაწყისში თავის ნაწარმოებში "სინანულისათვის და სიმდაბლისა" ასწავლის მკითხველს და მსმენელს (ამ ნაწარმოებს შემდეგ ეკლესიაშიც კითხულობდნენ) ყოველგვარი შრომა უსიტყვოდ შესარულონ. ამის გასამართლებლად ავტორი იყენებს ადამიანის ორგანიზმის ფუნქციონალურ თვისებებს და ამბობს, რომ თვალებს სხვა არ შეუძლიან უთხრან ადამიანს - არ გაიხედებიან, ფეხებს არ გატარებთო. ნაწლავებს აწვეთ მძიმე მოვალეობა - ისინი იღებენ "უმჯერ ნივით" და მათი განავალი "არს საძაგელი და საწყინელ". მაგრამ ამ მძიმე მოვალეობაზე ისინი უარს არ ვერ იტყვიანო. ასე ჩვენცო, ამბობს მარტვირი, უნდა ვიპოვოთ ყველამ თავის მოვალეობის მიხედვით. მხოლოდ ვისაც პარტისაცემი საქმე აქვს, ნუ გაამპარტაყნდებაო, ხოლო ვინც უნდა იშრომოს, რაც უნდ მისი შრომა მძიმე იყოს, უნდა იშრომოს - რაც უნდა შენი შრომა მძიმე იყოს, "ვღარე სიკვდილამდე სიხარულით შეიწყნარე". ცხადია, ეს დარიცხვა ეხება მონებს და დამორჩილებულ ფეხებს. ერთმანეთის მომსახურებით, წერს მარტვირი, "იდიდებს ღმერთი", რომელიც ამგვარად გამოდიოდა არსებული სოციალური უთანასწორობის და ექსპლუატაციის გამამართლებელი.

55. ქრისტიანული მწვალებლობანი საქართველოში.

ქართლის მთავარეპისკოპოსი მოზიდან.

ქრისტიანობა თავისი საწყისიდანვე იმუშავებდა განსწავლულ მატურ დებულებებს, რომელნიც განმარტავენედ საქრისტიანო-სარწმუნოების ძირითად მონაცემებს გარკვეული მიმართულებით ამ მონაცემების სავალდებულო გახდომის მიზნით ყველა თავის მიმდევართათვის. მაგრამ ეს დოგმატური დებულებანი ძლიერ ხშირად იწვევდნენ კამათს და წინააღმდეგობას, რისი შედეგიც იყო მათი სახეებით სხვაგვარი განმარტება და ხანდახან კიდევ მათი საწინააღმდეგო ახსნაც. ამგვარად წამოიწივნენ ეწ. მწვალებლობანი (ძე ქართულად განყოფილებანი), ეი. აღიარებულ დოგმატებიდან გადახვევანი, რომელნიც იწვევდნენ ქრისტიანულ ეკლესიაში გამწვავებულ ბრძოლას იმდენად, რომ ზოგ შემთხვევაში ადგილი ჰქონდა ამ საკითხების გამო მოსახლეობის ცალკე ნაწილებსა და თვით ხალხებს შორის სისხლისმღვრელ ომებსაც. ასე მაგ., პირველმა საქრისტიანო მსოფლიო კრებამ ქ. ნიკეაში 325 წელს მიიღო დადგენილება არიის მწვალებლის წინააღმდეგ, არიი არ სცნობდა ალექსანდრიის ეკლესიის მოძღვართა მიერ წამოყენებულ დებულებას სამების შესახებ, რომ მამა ღმერთი, ძე ღმერთი და სული წმიდა ღმერთი არიან თავისი ძალით და ღირსებით თანასწორნი და უკანასკნელი ორი მამა ღმერთის თანაარსნი არიანო. არიიმ გააღრმავა წმიდა ერთარსი სამების შესახებ დოგმის წინანდელი მოწინააღმდეგეთა მოძღვრება და ასწავლიდა, რომ ძე ღვთისა იესო ქრისტე დაბადებულია არა საუკუნე დროიდან, არამედ იყო დრო, როდესაც ის არ არსებობდა და, მამასადაძე, ის ღირსებით მამა ღმერთზე დაბლა დგას. ხოლო სული წმიდა, მისი აზრით, იღვა კდევ უფრო დაბლა. პირველმა მსოფლიო საეკლესიო კრებამ ქალ. ნიკეაში 325 წელს შეაფასა არიის მოძღვრება როგორც ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის საფუძველის გამომთხრელი და დაგმო ის.

ბერძენი ეპისკოპოსი ეპიფანე, რომელიც ქრისტიანობაში სხვადასხვა სექტანტურ მიმართულებათა წინააღმდეგ ერთ-ერთი თვალსაზრისი მებრძოლი იყო, 374-377 წლებში აღნიშნავდა, რომ სხვა ხალხებს შორის იბერიელებსა და ლაზებში წარმოდგენილი იყო ჩვეულების ფილოსოფიურ მიმართულებათა და სარწმუნოებრივი სექტების ძლიერ ბევრი სხვაობა.

აქედან ჩანს, რომ ქრისტიანობის დოგმების და საერადო ქრისტოლოგიის ცალკე საკითხების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაში ქართულ ებულომდენ მონაწილეობას.

სხვადასხვა და მრავალრიცხოვან მწვალებლობათა მელნიც აღელებდენ ქრისტიანობას მისი არსებობის პირველ საუკუნეებში და რომელნიც წარმოიშენ ანტიკური ფილოსოფიის და ზოგიერთი სარწმუნოების მონაცემთა გამოყენების შედეგად ანდა ქრისტიანული რელიგიური აზროვნების სხვადასხვა მოღვაწეთა დამოუკიდებელი შემოქმედების მიზეზით, აღსანიშნავია ნესტორიანობა, რომელსაც ნაწილობრივ გავლენა ჰქონდა საქართველშიც. ნესტორი, რომელიც გახდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქად, ასწავლიდა, რომ მართლმადიდებელთა დოგმის საწინააღმდეგოდ იესო ქრისტე იყო კაცი (და არა კაცი და ღმერთი ერთსა და იმავე დროს), რომ ღმერთთან მას ჰქონდა მხოლოდ ზნობრივი შეერთება, რის გამო ის არის არა ღმერთ-კაცი, არამედ ღმერთ-მატარებელი. მესამე მსოფლიო კრებამ ეფესში 431 წელს დაგმო ნესტორის მწვალებლობა.

მაგრამ ნესტორის მოძღვრებას ქართველებში ამის შემდეგაც ჰყავდა მიმდევრები. ასემახს თავის კრებულში "აღმოსავლური ბიბლიოთეკა" შეტანილი ჰქონია ცნობა, რომ 498 წლიდან იმ ეპისკოპოსთა შორის, რომელნიც ემორჩილებოდნენ მაფრიანს ანუ სირიის ნესტორიანთა კათალიკოსს, იყო ქართველების ეპისკოპოსიც.³

თუ რამდენად დიდ მერყეობას განიცდიდა ქართული ეკლესია ვიდრე ვასტანგ გორგასალამდე, ე.ი. თავის არსებობის 1 1/2 საუკუნეზე ნაკლებ დროში ეს დასტურდება შემდეგი ცნობიდან: ჯუანშერი აღნიშნავს, რომ მირიანიდან გორგასალამდე მცხეთაში სულ 13 ეპისკოპოსი იჯდა და ამათგან წესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი იყვნენ რვანი, ხოლო სხვანი შემშლელნი წესისანი. ჭეშმარიტ წესად ჯუანშერი უნდა გულისხმობდეს მსოფლიო საეკლესიო კრებების დადგენილებების და მათ შორის დიოფიზიტობისაც ზუსტად მიმდევრობას. ცხადია, რომ თუ ქართლის ეკლესიის მეთაურთა შორის 1 1/2 საუკუნის სიგრძეზე თითქმის ნახევარი საეკლესიო წესის შემშლელნი ყოფილან, ქართველებშიც ყოფილა დიდი ბრძოლა ქრისტიანული სარწმუნოების დოგმების ინტერპრეტაციისათვის და რომ ქართული ეკლესიის მსვეურნი

3 . M. Brosset. Histoire de la Géorgie, I, 1849, p.104.

ამკარად არ ცნობდნენ თავისთვის საეკლესიო საკუთრების დადგენილებათ.

მთავარეპისკოპოსების ზემოთ ჩამოთვლილ სიაში იქცევა ოთხი მთავარეპისკოპოსის მყოფობა ერთიმეორის წინააღმდეგ არჩილის ხანმოკლე მეფობის დროს. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ უკანასკნელი მათგანი მობიდანის ცნობილია, როგორც საეკლესიო დამუკიდებელი მოაზროვნე, რომელიც თავის თავს ნებას აძლევდა მკაცრად გადახვევდა ორთოდოქსალურ მოძღვრებას, შეიძლება მივიღოთ, რომ არჩილ მეფის დროს მთავარეპისკოპოსების სწორი ცვლა უნდა მიეწეროს ქართლის ეკლესიის დიდ შინაგან კრიზისს ხსენებულ ხანაში. ეს კრიზისი გამოწვეული უნდა ყოფილიყო ქრისტიანული დოგმების გაგების საკითხში აზრთა მნიშვნელოვანი სხვადასხვაობით, რაც განსაკუთრებით თავს იჩენს მთავარეპისკოპოსის მობიდანის დროს, რომელსაც ახსიათებს აზროვნების სფეროში დიდი ძიება და დამოუკიდებლობა.

ამ მობიდანზე შემატანე გადმოგვცემს შემდეგს: 'შასილის (მთავარეპისკოპოსის) შემდგომად ამანვე არჩილ (მეფემ) დასვა ეპისკოპოსი, რომელსა ერქუა მობიდან. ესე იყო ნათესავად სპარსი, და აჩვენებდა იგი მართლმადიდებლობასა. ზოლო იყო ვინმე მოგვი უსჯულო და შემშლელი წესთა და ვერ უგრძნა არჩილ მეფემან და ძემან მისმან უსჯულოება მობიდანისი. არამედ ჰკონებდეს მორწმუნედ და ვერცა განაცხადებდა მამინ ქადაგებასა სჯულისა მისისასა შინისაგან მეფისა და ერისა, არამედ ფარულად წერდა წიგნებსა ყოელისა საცთუნებისასა, რომელი შემდგომად მისსა დაწვა ყოველი წერილი მისი ჭეშმარიტმან ეპისკოპოსმან მიქაელ' (გვ.142).

ამ ცნობიდან ჩანს, რომ მთავარეპისკოპოსს მობიდანს, როგორც დამოუკიდებელ მოაზროვნეს, ახსიათებდა ქრისტიანული დოგმატების თავისებური გაგება. ეს იყო 420-იანი წლებში. მეფე არჩილი და შვილი მისი მირდატი არა თუ ითმენდნენ მობიდანის მოძღვრებას, არამედ როგორც ჩანს, კიდევ თანაუგრძობდნენ მას. შემდგომი მთავარეპისკოპოსების გლონოქორის და იოველის დროს მობიდანის მოძღვრებას აგრეთვე მოთმინებით ეპრობოდნენ და შესაძლებელია, მას კიდევ თანაუგრძობდნენ და მხოლოდ მიქაელის დროს აკრძალულ იქნა (მამასადაძე, 450-იან წლებში) მობიდანის მოძღვრება, მისი ნაწერები კი დასწვეს. სულ ქართლის ეკლესია ამა თუ იმ სახით მობიდანის მოძღვრების გავლენის ქვეშ იყო დაახლოებით 30 წელიწადი.

მოზიდანი, როგორც ჩანს, ჯერ იყო მოგვი და შემდეგ გადასულა ქრისტიანობაში. მაგრამ ის არ შეიძლება ყოფილიყო ნესტორიანული და მით უმეტეს მანიქეველი. წინააღმდეგ შემთხვევაში მუშატიანე მოიხსენიებდა ამას. მოზიდანი, როგორც ჩანს, დასკვნის გამოტანა შეიძლება მუშატიანის სიტყვებიდანაც, იდგა ქრისტიანობის საფუძვლებზე და ზუსტად მისდევდა ქრისტიანულ ჩვევებს. მაგრამ, როგორც მოაზროვნე ადამიანი და იმავე დროს, როგორც ყოფილი მოგვი, ის თავისი ღვთის-მეტყველური ძიებებით ცდილობდა გამოეჩინა ისეთი გზა და საშუალებანი, რომლებიც შესაძლებლად გახდინენ ქრისტიანობის შერიგებას ცეცხლ-თაყვანისცემლობის ძირითად დებულებებთან. ზორიასტრიასძმის ზოგიერთ ცალკე ელემენტებით მოზიდანის გატაცებაში გამოიწვია ის, რომ მისი შრომები თუმცა არა უცხად, არამედ რამოდენიმე ხნის შემდეგ ცნობილი იქნენ როგორც მწვალებლურნი, რასაც შედეგად მოჰყვა მათი სრული მოსობა.

56. მანიქიზმი.

III საუკუნეში სპარსეთში გაჩნდა ახალი რელიგიური მოძღვრება, რომლის პროპაგანდა და შედეგები სწედებოდა ქართველების ქვეყანასაც ამ მოძღვრების დამაარსებელი იყო სპარსელი სურათი, მეტსახელით მანი (ნიშნავს სულს, ჭკუას). ეს მოძღვრება დამყარებული იყო ორი ერთმანეთთან მებრძოლი საწყისის — კეთილისა და ბოროტის, სინათლის და სიბნელის აღიარებაზე ამასთანავე სიკეთის გამარჯვების მომპოვებელი საწყისი განსაზღვრებული იყო ნათელ ღვთაებაში, რომელსაც ჰქონდა ზეთი ძირითადი ზნობრივი თვისება — სიყვარული, სარწმუნოება, ერთგულება, მამაცობა და სიბრძნე ღმერთი დროდადრო აგზავნიდა თავის მოძღვრებას მის მიერ გამოგზავნილთა მუშევრებით, როგორც იყო ბუდდა ინდოეთში, ზარადუშტა, ზარადუშტრა სპარსეთში, იესო და ბოლოს თვით მანი. იესო მისი აზრით უნდა ყოფილიყო ადამიანი და მხოლოდ ღვთაებრივი ბუნების გამოვლინება ამ ქვეყნად.

მანი გამოვიდა თავისი მოძღვრებით სპარსეთში 238 წელს და თავდაპირველად მან მოიპოვა დიდი შედეგები. ის ქადაგებდა ქონებაზე უარის თქმას და ასკეტიზმს. მოძრაობა არსებითად მიმართული იყო ბატონური კლასების წინააღმდეგ. მანის მოძღვრებას მიეწრო სპარსეთის მეფის საბორსის ძმაც კი. მაგრამ შემდეგ მას ბრძოლა გამოუცხადეს ცეცხლ-თაყვანისცემლური სარწმუნოების ქურუშებმა (მოგვებმა) და მანი იძულებული გახდა გაქცეულიყო აღმოსავლეთ

ქვეყნებში, საიდანაც ის დაბრუნდა თავის ქვეყანაში მხოლოდ სამარო სის შეილიშვილის ბაქრამ II-ის დროს. მოგვებთან ერთ-ერთ საფარო/ დისკუსიის შემდეგ მანის წინადადება მისცეს დაემტკიცებინა ეფუხი|| მოძღვრების სიმართლე ღვთის სამართალით, რისთვისაც მას||წინდაქმნა გადაეცლა ცხლად გამდნარი ტყვია. ამაზე მან უარი განაცხადა და მამინ სპარსეთის მეფის ბრძანებით ის შეიპურეს და სიკვდილით დასაჯეს (277 წ.).

მანიქველოზის განმტოებას წარმოადგენდა ბუნდოსის მოძღვრება დრისტ-დენან.

მაღალას სიტყვით⁴ იმპერატორ დიოკლეტიანეს დროს რომში გამოჩნდა მანიქველი სახელით ბუნდოს ახალი მოძღვრებით, რომელიც განსხვავდებოდა ოფიციაგური მანიქველოზისაგან. სახელდობრ, ის აღიარებდა, რომ კეთილ ღვთაებას ჰქონდა ომი ბოროტ ღვთაებასთან და ეს უკანასკნელი დამარცხდა. რომიდან ბუნდოსი წავიდა სპარსეთს, (ის როგორც ჩანს, სპარსელი იყო), სადაც მის მოძღვრებად იცნობდნენ დრისტ-დენან-შემშარიტი სარწმუნოების აღმსარებელნი. არაბი ავტორების ცნობებიდან გამოდის, რომ ბუნდოს-ზარადუშტი იყო მხოლოდ თეორეტიკოსი. ამ მოძღვრებაზე შემდეგ (V საუკუნის ბოლოდან) მახდაკის მეთაურობით წარმოიშვა სოციალური დიდი მოძრაობა. ტაბარით, მახდაკი იყო მოქმედი პირი, ზარადუშტის მოციქული დაბალ ხალხში⁵ ამგვარად, მახდაკი გამოდიოდა, როგორც ბუნდოს-ზარადუშტის საქმის გამგებლებელი დრისტ-დენის თეორიის პრაქტიკულად განმასორციელებელი.

შესაძლებელია, რომ ზემოთ მოხსენიებული მთავარებისკომისიის მოზიდანი განიცდიდა დრისტ-დენის მოძღვრების გავლენასაც⁶.

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ მანიქეიზმს ჩვენში განსაკუთრებით III საუკუნეში და ამის შემდეგაც ჰქონდა ერთგვარი გამავლობა. სპარსეთში, ნაკმი-რუსტემის არეში აღმოჩენილი წარწერის მიხედვით, თვით მანის 260 წლის ახლოს გამოუგზავნია ქართველების ქვეყანაში ადგილობრივად მანიქველთაგან კრებულის შესადგენად ერთი თავისი მოწაფეთაგანი. ამიტომ არ არის გამორიცხული შესაძლებლობა, რომ

4 . Migne. Patrologia, Series Graeca, vol. XCVII, p. 465.

5 . A. Christensen, L'Iran sous les Sassanides, 1944, p.339.

6 . მ. ბრისე მოზიდანს სთვლიდა ნესტორიანულად, ხოლო თ. ვარდნიას აზრით, ის უნდა ყოფილიყო მანიქველთა მიმდევარი.

IV-V საუკუნეშიც განსაკუთრებით, უცხო ქვეყნებში ამა თუ იმ მიზნის გამო მოყოლილ ქართველთა შორის ფეხი მოკედა მანიქურ მოძღვრებას. ეროვნული
ბიბლიოთეკა

57. ვახტანგის აღზრდა: ვახტანგის სახელი.

მირდატს ჰყავდა სამი შვილი: პირველი – ასული, სახელით ხვარანძე, მეორე, ოთხი წლით ამაზე უმცროსი, იყო ვახტანგი. ვახტანგის შემდეგ მეექვსე წელს დაბადებული იყო მირდატის მესამე შვილი ასული მიპრანდუხტ.

ამგვარად, ვახტანგი იყო თავისი მამის ერთადერთი ვაჟი. ჯუანშერი ძლიერ აქებს ვახტანგის დას ხვარანძეს, რომელიც იყო "ძლიერი და მუნეირი". ამ ცნობას ჯუანშერი უმატებს: "ნათქაფისაგან (შთამომავლობისაგან) მირიან მეფისა მორწმუნისა ვახტანგ და დანი მისნი (ხვარანძე და მირადუხტი დარჩომილ იყვნეს – ივინი იყვნეს ნათქაფნი ბაქარ მირიანის ძისა" (გვ. 159).

სამეფო სახლის გვერდითი შტოები ძალზე შემცირებული ანდა ერთმანეთის ზოცვით ამოწყვეტილნი იყვნენ. დარჩენილიყვნენ მხოლოდ ორი ძმა მირიანი და გრიგოლი, რომელთაც ეკავათ კუხეთი რუსთავის ციხე ქალაქით.

ვახტანგის გამზრდელი იყო ბერძენი მღვდელი მიქაელ, რომელიც შემდეგ ქართლის მთავარეპისკოპოსი გახდა. საფიქრებელია, რომ ის ასეთად მართლაც იყო ბევრად ადრეც, სანამ ქართლის მთავარეპისკოპოსი გახდებოდა. ამიტომ მისი გამოწვევა აღმოსავლეთ რომის იმპერიიდან უნდა მომხდარიყო არა მთავარეპისკოპოსი მოზიდანის სიკვდილის შემდეგ, როგორც ეს ჯუანშერს აქვს აღნიშნული, არამედ მანამდის სპეციალურად ვახტანგის გამზრდელ-მასწავლებლად. გამოდის, რომ ვახტანგს მცირეწლოვანების დროს ჰყოლია კარგი და განათლებული აღმზრდელი, რომელიც მას რამდენადმე მაინც ბერძნულ ენასაც შესწავლიდა. რომ ვახტანგს ასწავლიდნენ სპარსულს, ეს მაშინდელ პირობებში თავისთავად საგულისხმებლად არის მისაჩნვეი. ეტყობა, რომ ვახტანგს კარგი განათლება უნდა ჰქონდეს მიღებული.

ჯუანშერით აღიქმნეს სიხარულითა შობილნი მისნი შობასა ყრმისა ამის ვახტანგისასა და განავლინეს მასარობელი ყოველთა ერისთავთა და გამოიღეს ხვასტაგი დიდძალი – ოქრო და ვცხელი და განუყვეს გლახაკთა და შეწირეს მადლობა ღმრთისა მიმართ ლოცვითა და ღამის თევითა დღეთა მრავალთა. და შემდგომად ამისა მოხადნა

(მოიპატოვება) მეფემან ყოველნი წარჩინებულნი ქალაქად (მცხეთად) და დღეთა მრავალთა ჰყო პურობა და განცხრობა და ვედრებოდეს ყოველნი ღმერთსა აღზრდისათვის ყრმისა ვახტანგისასა.⁷

სახელი ვახტანგ სპარსული წარმომობისაა, მაგრამ მკვლევართა მრავალი ვიწრომხედის მოცემული აქვს მისი სრული ფორმა. ის წერს, რომ მამამ დაბადებისას უწოდა თავის შვილს სპარსულად ვარან-ხუასროთანგ, ხოლო ქართულად ეწოდა (მას) ვახტანგ. ვარან არის ძველი სპარსული Varthran, რომლისგან უფრო ახალი ფაქტობრივი სახელი იყო ვაჰრამ. სასანიანთა დინასტიის მეფეების სახელი ვაჰრამ, ბერძნულ-რომაული გამოთქმით ვარანეს (ვარან I 272-275 წწ., ვარან II 275-292 წწ., ვარან III 292 წ.) სახელის ვაჰრამ ახალი სპარსული ფორმა იყო ვაჰრამ, ქართულად ბარამ.

ხოსროთანგის მკვლელობის ნახევარი დანგ ახალ სპარსულში ნიშნავს ნაწილს. (კერძოდ წონის და ფულის ერთეულის დირჰემ-დრამის ერთ მუთხედს და ერთ მეექვსედს). შეიძლება ამიტომ ხოსროთანგ შუა სპარსულში იხმარებოდა ხოსროს ნაწილის მნიშვნელობით (ხოსროებად ხომ სპარსეთის მეფეები იწოდებოდნენ, ხოსრო – კეთილი). ძველი სახელი, მამასადაძე, ნიშნავდა ვარან ხოსროს ნაწილს, აქედან შემოკლებული სპარსული (და სპარსულიდან ქართული) – ვახტანგი. სპარსეთის მეფეს ხოსრო II-ს (591-628 წწ.) ჰყავდა ბიძა სახელად ვახტანგ (იოანე მაძიკონიანის ცნობა). საყურადღებოა, რომ ნართების ოსურ ეპოსში იხსენიება გმირი ვერხტენგე, ეს სახელი უდრის ქართულ ვახტანგს.

ვახტანგი (ვორგასალი) რომ დაიბადა, მოითხოვა მეფისაგან საზრდელად საურმაგ სასასუტმან ვახტანგ დიდითა ვედრებითა. ხოლო მთანიჭა მეფემან და მისცა ძე მისი ვახტანგ საურმაგ სასასუტსა საზრდელად, რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლს აღიზარდნენ.

შემდგომად ამისა მეექვსესა წელსა შუა საგდუხტ ასული სხვა და უწოდა სახელად მოჰრანდუხტ და მოითხოვა იგი საზრდელად სასალარმან კასისამან და მისცა იგი მეფემან და წარიყვანა ქალაქსა კასისასა და იზრდებოდნენ მუნ. ამის შემდეგ მკვლევართა მრავალი წერს, რომ ვახტანგის მამამ და მისცა ძე მისი ვახტანგ საურმაგ სასასუტსა საზრდელად, რამეთუ წესი იყო, რათა შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლს აღიზარდნენ.

7. ვ. ამალი ფიქრობს. (Осетинский язык и фольклор, I, М.-Л., №49, გვ. №37), რომ სახელი ვახტანგ წარმომდგარა უფრო ძველი ფორმიდან ვახტანგ, რაც მისი აზრით უნდა იყოს იგივე ვარკა – ანუ შვილის ტანის მქონე სკიოთურად varka – მგელი.

დუხტი ერთი წლის. ვახტანგი რომ 10 წლის იყო, შამინ (და ამის შემდეგ) ვახტანგ იზარდებოდა და ისწავლიდა მიქელ ეპისკოპოსისგან (რომელიც მამინ ჯერ ეპისკოპოსად არ უნდა ყოფილიყო) მცნებასა უფლისა და სიურმისავე ჰასაკს შეიყვარა სჯული ქრისტესი უფროს ყოველთა მეფეთა.

ვახტანგის მეორე სახელი იყო გორგასალი. სახელი გორგასალის თავისებური ინტერპრეტაცია მოცემული აქვს ჯუანშერს. ის წერს: რომ სპარსელების შემოსევის დროს, მცხეთის არეში ბრძოლების დროს ვახტანგს თავსამურავად ჰქონდა ოქროს (ე.ი. მოოქროვილი) ჩაბალახი, რომელზედაც წინა მხარეს გამოქანდაკებული იყო მგელი და უკანა მხარეზე – ლომი. როდესაც ბრძოლის დროს სპარსელები დაინახავდნენ ვახტანგს, დაუძახებდნენ ერთმანეთს – დურ აზ გორგასალ, რაც ნიშნავსო "შირიდეთ თავსა მგლისასა და მის მიერ სახელედვა ვახტანგ მეფესა გორგასალ". ეს ასხნა არაა სწორი სახელი გურგასარ (სპარსულად მგელთავა) მოხსენიებულია შანშამში. მამასადამე, ასეთი სახელი სპარსელებში შეიძლებოდა არსებელიყო. ზოლო ვახტანგს გორგასალი თავიდანვე შეერქვა მეორე სახელად (როგორც იყო მაგ., გიორგი ლამა და სხვა).

გორგასალის მაგივრად შემდეგში ვახტანგის მიმართ იხმარებოდა გორგასლანი. არსლან თურქულად ნიშნავს ლომს. რადგანაც ჩაბალახზე (ჩაფხუტზე) გამოსახული ჰქონდა მგელი და ლომი, ამიტომაც შემდეგში ვახტანგის მეორე სახელი გორგასალი გააზრებული იქნა გორგასლანად. თვითონ ვახტანგი ამ სახელს არ ატარებდა.

58. მდგომარეობა ქართლში უმეფობის დასაწყისში.

მეფობის გაუქმების შემდეგ ქართველი წარჩინებულნი არ იქნებოდნენ შექმნილ მდგომარეობით კმაყოფილნი. უკმაყოფილო ელემენტები დაკავშირებულნი იყვნენ მცირეწლოვანი ვახტანგის დედის საგდუხტ დედოფლის კართან. ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ საგუხტ დედოფალს, ჯუანშერის სიტყვით, ემინოდა თავისი მამისაგან, ბარზაბოდ პიტიახმისაგან ქართლისადმი მოსალოდნელი შურისძიების, მითუმეტეს, რომ მცხეთაში მოსული ცნობით ბარზაბოდ უკვე "განმზადებული იყო ბოროტის ყოფად ქართლისათვის". ამიტომ ვასაგებია, რომ საგდუხტ დედოფალი ძლიერ შეძრწუნებული (ე.ი. შემინებული) იყო მამისა მისისა (თავისისა) ბარზაბოდისაგან: ნუ უკვე შური ივოს მამამან, ამბობდა ის, ნამქრისათვის მამამთილისა (არჩილ მეფის) და ქმრისა ჩემისა (მირდატ

მეფისა), რომელ ევოდენი ბოროტნი მოიწივნეს მას ზედა ნუ წავა
შური ივოს ჩემზედა დატყვებისათვის სჯულისა და წარწყმდოს
(მოკლას) შვილი ჩემი, გარწყენეს ქართლი და სჯული ქრისტესი წარ-
წყმდოს (მოსპოს). ამიტომ მან გადაწყვიტა მამასთან წასვლა და პი-
რადი მოლაპარაკებით ურთიერთობის მშვიდობიანად მოგვარება და
განმტკიცება. საგდუხტმა დაიბარა წარჩინებულნი და სპასუხი, ჩააბარა
მათ პატარა ვახტანგი და თვითონ კი წავიდა ბარდაეს თავის მამასთან.
იქ საგდუხტმა ჯუანშურის ცნობით "განილო თავი (ეიმოხსადა თავსა-
ბურავი) და ამოუყარა ტუტუნი მისნი, დავარდა პირსა ზედა, დასდვა
პირი თავის ფერჯთა მისთა ზედა და დაალტობდა ფერჯთა მამისა თვისი-
სათა ცრემლითა და ითხოვდა მისგან შეწყალებასა და არა ქსენებასა
ნაქმართა ქმრისა თვისისათა და შენდობასა დატყვებისათვის სჯულისა
ვევდრებოდა, რათა არა აიძულოს დატყვებად ქრისტეს სჯულისა... და
ვევდრებოდა, რათა იპყრას შვილი მისი მამულსა შინა თავისსა და
მოურავ (შუამდგომელ) ექმნეს იგი სპარსთა მეფისა წინაშე".

ბარზაბოდო მოლბა. მან შეიწყალა ასული თვისი, არა აიძულა
დატყვება სჯულისა და აღასრულა ყოველი თხოვა მისი". სარწმუნოების
შესახებ კი განაცხადა შემდეგი: "იძულებით არცაეის სხვასა ქართველსა
დავატობინებ სჯულსა ქრისტესასა, არამედ მივეზავნე (გავვზავნო)
ცეცხლის-შსახური ქალაქსა თქვენსა და ივენენ მათზედა ებისკოპოსი
(მთავალყურე) სჯულისა ჩვენისა და ვინც ქართველი ნებითა თავისითა
აღირჩევდეს სჯულსა ჩვენსა, ნუ აყენებთ". საგდუხტი ამის შემდეგ
დაბრუნდა ქართლს, სადაც მალე გამოეზავნილ იქნა ბინქარ მოვეთ-
მთავარი ცეცხლის-შსახური მოგვებით, რომელნიც "დასხდნენ მოვეთას"
(მცხეთაში).

განსაკუთრებით გაუარესდა ქრისტიანობის მდგომარეობა საერ-
თოდ სპარსეთის მონარქიის ხელქვეით ქვეყნებში იეზდიგერდ II-ის მე-
ფობის მეორე წლიდან, ეი. 439 წლიდან. ელიშე გადმოგვცემს, რომ
ქრისტიანული სარწმუნოება სომხეთში ყოველთვის იყო საუკეთესო
მდგომარეობაში დაწყებული მეფეთა-მეფის შაბუპ II-ის მეფობიდან, ეი.
309 წლიდან ვიდრე მეფეთა მეფის ვრამის შვილის იეზდიგერდის მეფო-
ბის მეორე წლამდის. ეს იეზდიგერდი ეშმაკმა ამოარჩია თავის იარაღად,
შაჰიანი ისრებით საესე კაპარჭის შგავსად.

იეზდიგერდმა ზავი დასდო აღმ. რომის იმპერიასთან, რომელიც
თვითონაც ურიდებოდა სპარსეთთან ურთიერთობის გამწვავებას. "ახლა
როდესაც მას უკვე არ ეშინოდა ბერძნების, რომელთაც წინათ ურიდე-

ბოდა, მიმართა ქრისტიანების სასტიკ დევნას. ზოგს ამინებდა მუქარით, ზოგს აპატიებდა. მათ სხვადასხვა ტანჯვას აყენებდა, ბევრი კიდევ სიკვდილით დასაჯა მათი მთელი ქონების წართმევით. ამას ამბობს სომხეთის შესახებ, მაგრამ დაახლოებით ასეთი მართალი საგულისხმებელია ქართლის მიმართაც. ბუნებრივია, რომ ამიერიდან ცეცხლის მსახურთათვის მდგომარეობა მცხეთაში შეიქმნა მეტად ხელსაყრელი, რადგან ქართლის ეპისკოპოსი მოზიდანი, ჩამომავლობით სპარსელი, თვითონაც ზორიასტრისადმი იყო განწყობილი. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო მოგვების პროპაგანდას, რის გამოც ცეცხლთაყვანისმცემლობა იწყებდა გავრცელებას ქალაქების ფართო მასაში წვრილ ერისგანთა შორის.

ის აწარმოებდა ბრძოლას ბინქარ მოგვით-მთავართან, ერთი სიტყვით, იპურნა სარწმუნოებასა ზედა (ქრისტესა) ყოველნი წარინებულნი ქართლისანი და ვრიცა უმრავლესი, არამედ მცირედ ვინმე წურილისა ერისაგანნი მიიქცეს ცეცხლის მსახურებასა.

59. ოსების შემოსევა.

როდესაც ვახტანგი ჯერ კიდევ 10 წლის იყო, ჩრდილოეთიდან, დარიალის გზით გადმოვიდნენ ოსები დიდი ჯარით. მათ "მოტყვევებს ქართლი თავითგან მტკვრისით ვიდრე ხუნანამდე და მოაოხრეს ველნი" ციხე-ქალაქთა გარდა, გამოწაყლისი იყო ქალაქი კასპისა, რომელიც აიღეს და იქ მათ დაატყვევეს ვახტანგის სამი წლის და მირანდუხტი. ჯუანშერთ "ოსებმა კასპი ქალაქი შემუსრეს, ტყვე ვყეს და წარიყვანეს დაჲ ვახტანგისი მირანდუხტ". ვახუშტის დროს არსებული გადმოცემით, მირანდუხტი წაუყვანიათ მამების მონასტრის ზემოთ მდებარე ციხიდან: "კასპს ზეით, წერს ის, წლევს მთაში არს მონასტერი მამების სტეფანწმდისა, თათესაგან 13 მამათაგანის ქმნულით. მას ზეით არის ციხე სადითგან გამოიყვანეს ოსთა გორგასალის დაი". თვით მამების მონასტერი მდებარეობდა ძველი კასპიდან 4 კმ-ზე, ჩრდილოეთით მდინარე ლეჩურას დასავლეთით.

ოსების თარეშებმა, ამგვარად მოიარეს, მტკვრის ხეობის ქართლის მეტი ნაწილი, შემდეგ ჩაელეს რანს და მოვაკანს და დარუბანდის გზით დაბრუნდნენ გამარჯვებულნი თავის ქვეყანაში (რადგან ვახტანგი დაიბადა 423-424 წელს, ამიტომ ეს უნდა მომხდარიყო 434 წელს). ასეთი შემთხვევა მეტად მნიშვნელოვან უბედურებად ითვლებოდა. მაგრამ ვახტანგის გარშემო მყოფი პირნი უძღუნონ იყვნენ რაიმე გაკეთები-

ნათ, რადგანაც ძალაუფლება სპარსეთის მიერ დაყენებულ მარხანის ხელში იყო.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

60. ლაშქრობა ოსებზე.

სპარსეთის მთავრობის ყურადღებას ამ ხანაში, როგორც ჩანს, იპყრობდა ჩრდილოეთიდან სანაგურ-პაჭანიკების და საერთოდ ქუთთა ხელქვეითი ტომების თავდასხმათა მოგერიება. ეს მომთაბარე და მეტად მუომარი ტომები აწვებოდნენ კავკასიონის ხაზს მთელ ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ნაწილებში. მათთან ძალაუფლებად დაკავშირებული იყვნენ ოსები. ქართლისთვის უშუალო საფრთხეს წარმოადგენდა ამ ოსთა თარიუმი. ლაშქრობა ოსების წინააღმდეგ ჩატარებული იქნა სპარსეთის მთავრობის დახმარებით. სპარსელების ხელისუფლებაც დაინტერესებული იყო ჩრდილოეთ ნომადი ხალხების დასუსტებასა და დასჯაში და ამიტომ ის ქართველებს, რომელნიც უნდა აემოქმედებინა ვახტანგს, ამ ლაშქრობისათვის ყოველის მხრივ ხელს უწყობდნენ.

ჯუანშერის მოთხრობა ამ ნაწილშიც საესეა საემორო რომანის ავტორისათვის დამახასიათებელი დეტალებით. ამის მიუხედავად, მთელი მოთხრობა ლიტერატურულად კარგად შესრულებული, ყურადღებას იპყრობს თავისი მთავარი ხაზებით, რომელნიც, სხვადასხვა გაზვიადებათა ჩამოცილებით, საკმაოდ კარგად ასახავენ ეპოქას და თვით ვახტანგის პიროვნებასაც.

ვახტანგი, ჯუანშერის სიტყვით, ამ ლაშქრობის დროს 15 წლის იყო (უკეთ მე-16 წელს მიახლოებული იქნებოდა).⁸ ჯარის შეკრების შემდეგ ქართველები გაემართნენ ჩრდილოეთისაკენ. თიანეთში მათ დახვდნენ კავკასიის მთიელების წინამძღოლები, "ყოველი მეთენი კავკასიანნი", როგორც მათ უწოდებს ჯუანშერი (მათ ვითომ თან ჰყავდათ 50 ათასი მხედარი, რაც, რასაკვირველია, შეუძლებელია). თავის მხრივ ოსების მეთევებსაც (წინამძღოლებს) შეეკრიბათ თავისი ჯარი, მიულოთ დახმარება ხაზარებისგან (ე.ი. ქუნებისგან) და დამდგარიყვნენ მდ. თერგის ნაპირას დარიალის კარიდან გამოძეაულ ვახტანგის შესახედრად. შოვებნუს (ვახტანგს) მდინარესა ზედა, რომელი განულის დარი-

8. ტაბარი (II, 16) ვაღმოგვევს, როგორც ჩვეულებრივ აშავს, რომ რადესაც მცირეწლოვანი შაჰურ III ვახდა 16 წლის და მის შეუძლო ცხენოსნობა და იარაღის მიხმარება, მან შეკრიბა თავისი სახელმწიფოს წარმონებულნი ხალხი და ჯარი და მათ მიმართა განსებამთხო და სხვა.

აღასა და ჩაულის ველსა ოსეთისასა და მასცა მდინარესა არაფეი ქვეყანა
რამეთუ ერთისა მთისაგან გამოვალს თაფი ორთავე - ქართლისა
არაგვისა და ოსეთისა არაგვისა. და დაიბანაკეს ორთავე სათაჲ ჩხიფი და
ამიერ, რამეთუ მდინარესა მის პირსა ორგნითვე ქარაფნი იყვნეს
კლდისანი, შალაქნი, და ვლოანნი პირთა მდინარისათა და განკრძალ-
ნეს ერთმანერთისაგან და დაიცივნეს გზანი ქარაფთანი და დადგეს შვიდ
დღე.

აქ დაიწყო ცალკეულ ბუმბურაზთა ბრძოლა. "ამას შვიდსა დღესა
ბრძოლაჲ იყო ბუმბურაზთა მდინარესა მას ზედა, რომელ ქვეს ნი-
ჯადნი (დამხმარე ჯარი) ხაზართანი ოსთა, მათთანა ერთი კაცი ვო-
ლიათი, სახელით თარხან. გამოვიდა ესე თარხან-ხაზარი ემა ჰყო ემითა
მაღლითა და თქვა: ვეტყვი თქვენ, ყოველთა სათა ვახტანგისათა, ვინცა
არს თქვენს შორის უძლიერესი, გამოვიდეს ჩემ-ზედა. ხოლო ვახტანგ
მეფესა, რომელი ჰყვა საპანი სპარსთა ნიჯადნი, მათთანა ერთ-ერთი კაცი,
რომელსა ერქვა ფარსმან-ფარუხ. ამისდა ვერავის დაეცნეს ბრძოლასა
შინა, მრავალი ლომი კელითა შეეპურა. ესე განვიდა ბრძოლად თარხ-
ანისა და აღიზანეს ორთავე და მიეტყვნეს ურთიერთსა და პირველსავე
შეკრებასა უხეთქნა კრძლითა ფარსმან-ფარუხს ჩაბალახსა ზედა და
ვანუპო თაფი ბუჭდათამდე. მაშინ დაჰმუნდა (დაღონდა) ვახტანგ და
სპანი მისნი, რამეთუ არაფინ დარწა მათ შორის მსგავსი ფარსმან-
ფარუხისი. შეძრწუნდნენ ყოველნი იგი სპანი და აღიესნეს შწუნარებიო."

იმ დამეს ვახტანგმა გადაწყვიტა თვითონ შემოედა ბუმბურაზ
თარხანს. "ვითარ გათენდა, კვალად შთამოვიდა თარხან კიდესა მდი-
ნარისასა, ავედრებდა და კვალად ითხოვდა მუქარასა და არაფინ იპოვა
სათა შორის ვახტანგისათ მბრძოლი მისი. მაშინ ვახტანგ პრქვა სათა
თვისთა: არა მინდობილ ვარ მე ძალისა ჩემისა და სიმეჩისა, არამედ
მინდობილ ვარ ღვთისა დაუსამამოსა სამებისა ერთ-არსებისა უფლისა
დამხადებლისა; განვალ თვით ბრძოლად თარხანისა."

თუმცა წარმინებულნი მძლავრად წინ აღუდგნენ ვახტანგის ამ
გადაწყვეტილებას, რადგან ემინდათ მისი მოკვლის, მაგრამ ვახტანგი
მანც თავისას დაადგა ჩაულო გვერდი ვახტანგ და ჩავიდა მდინარისა
პირსა, აქნდეს ოროლნი. მოხედა თარხან და თქვა მე გოლიათთა და
გმირთა გამოცდილთა მძოლი ვარ, არა უმაწილთა, ვანა შენზედა
დავიმდაბლო თაფი ჩემი.

აღიზანეს და მიეტყვეს ურთიერთსა და პირველსავე შეკრებასა
სცა ვახტანგ ოროლნი სარტყელსა ზედა და ვერა უფარა სიმაგრეჲმან

საჭურველისამან და განულო ზურგით და მოკლა. მოკვდა თაჲ თაჲ-
ჯანს აღუდა და წარვიდა ლაშქართა თვისთა თანა და ყოველთა მათ
სპათა კმითა აღწევნულითა შეასტეს ქება ვახტანგს და მადლობაღეს
ღმერთსა.⁹

მეორე დღეს მოწინააღმდეგის ბანაკიდან გამოვიდა მეორე ბუმ-
ბერაზი, ოსი, სახელით ბაყათარი.⁹ "იგი იყო გოლიათი და რამთვან
(რომელ დროითვან) დაეწყო მკედრობად, ვერავის დაედგნეს მისდა დ
მოქსრა ყოველი მბრძოლი მისი, რამეთუ იყო სიგრძე მშვილდისა მისისა
თორმეტი მტკაველი და ისარი მისი ექვსი მტკაველი. მოდგა ესე
ბაყათარ პირსა მდინარისასა და ჯმა ჰყო დიდითა კმითა და თქვა:
'ვახტანგ მეფეო, ნუ განლაღდები შენ მოკვლისათვის თარჯანისაც არა
ერთო (ის) გოლიათთა და ამისთვის მოკლა იგი ყმაწვილისაგან. ან
უკეთუ შენვე გამოხვიდე ბრძოლად ჩემდა, მოხვედენ ჩემგან ბრძოლანი
ფიცხელნი, რომელთაგან ვეღარა განურე. თუ არა, ვინც სპათა შენ-
თაგანი გამოვიდეს, მისთვის მზა ვარ'.

"მაშინ პასუხ უყო ვახტანგ ბაყათარს და ჰქვია: არა ძალითა
ჩემითა ვსძლე თარჯანს, არამედ ძალითა დამბადებლისა ჩემისათა და არ
შემინის შენგან ვითარცა ძაღლისა ერთისაგან, რამეთუ ძალი ქრისტესი
ჩემთანა არს და ჯვარი მისი პატრიოსანი საჭურველ ჩემდა". და განაწესა
ვახტანგ სპანი და დაადგინნა განმზადებულად და აღუდა ტაოქსა
(ცხენსა) შეჭურვილსა ჯავშნითა და აღილო ფარი მის ვერის ტყავისა,
რომელსა ვერ ჰკვეთდა მახვილი და ჩავლო გვერდი, მიდგა მახლობლად
მდინარესა. ჯმა უყო ბაყათარს და ჰქვია: არა გამოვალ მე მდინარესა,
რამეთუ მეფე ვარ, არა მივესლები სპასა ოსეთისასა, რამეთუ წარწი-
ნებულ ვარ, რამეთუ სიკვდილითა ჩემითა წარწყმდების (დაიღუპება)
ყოველი სპა. ხოლო შენ მონაა ხარ და წარწყმედითა შენითა არ ვცუ-
ბის სპასა ოსეთისასა, ვითარცა ძაღლისა ერთისა. გამოვედ მდინარესა
ჩემკერძო (ე.ი. ჩემსკენ). მაშინ ბაყათარ ოსმან აღასრულა სიტყვა მისი
და თქვა: მე მომკვლეულმან შენმან, გამოვლო მდინარე, არამედ მდი-
ნარის პირისაგან უკუდევ სამ უტევან" (უტევანი იგივე ბერძნული
სტადი უდრის 177 მეტრს). მაშინ ვახტანგ უკუ-რიდა და გამოვლო
მდინარე ბაყათარმან და უწყო სროლად ისრითა. მაშინ ვახტანგ
სიფრთხილითა თვალთა მისთათა და სიმახვილითა გონებისა თვისისათა

9. სახელი ბაყათარ არის ათვისებული ერთ-ერთი ირანული კოლოდანი ახალ სპარსულში
ბაბაღურ ნიშნაჲს მამაცს. ვიზრს, ისურში ბაყათარ ეწოდება ვიზრს.

და სიკისკასითა (სისწრაფითა) ტაიჭისა (ცხენისა) მისისათა, პრიდუბდა ისარსა, რამეთუ შორსვე იხილოს ისარი მომავალი და უსხლტებოდის იგი სიმარჯვითა და ვერ მოახვედრებდა ამოურ და იმიურ (ეგრძელს შორსა) ორსავე ნაპირას) იყო სპათავან ცემა ბუცებისა და დაბდაფთა და იხსედეს კმითა აღწევნულითა სპანი ორნვე - ოქსნი და ქართველნი, რომლითა იძროდეს მთანი და ბორცენი.

პირისპირ შეტაკებაში ვახტანგმა აჯობა ბაყათარსაც, დაქრა ხმალი მხარში და ჩაჭრა ის გულამდის. ამ გამარჯვებით გამხვეებული ქართველების ჯარი გადავიდა მწუობრად შეტევაზე ოსების წინააღმდეგ. წინ მოდიოდნენ ცხენ-თორიოსანნი და ჯაჭვ-ჩაბალახოსანნი, მათ უკან ქვეთნი და შემდეგ კიდევ ჩვეულებრივი მხედრები (ცხენოსნები). ხოლო ოქსნი წარმოადგეს ქარაფსა (დიდ კლდესა) ზედა და დაასუს ისინი ვითარცა წვიმა მძაფრი. მაშინ ვახტანგ მეფე მოქცეულ იყო სპასა მისსა ზურგით ჩვეულითა მკედრითა, უზახებდა და განაძლიერებდა და ნუგეშინის ცემდა სპათა მისთა. მაშინ წინათ ცხენ-თორიოსანთა აღულეს გზაა ქარაფისა, აღვიდეს ვაკესა და აღუდგეს უკანა ქვეთნი და შემდგომად სიმრავლე მკედართა მისთა და იქმნა ბრძოლა ძლიერი მათ შორის.

ეს ბრძოლა გათავდა ქართველების გამარჯვებით, ოსები დამარცხდნენ და გაიქცნენ. მეტი ნაწილი მათგან ტყვედ იქნა შეპყრობილი. როგორც ჯუანშერის პირვანდელი წყაროდან ამოღებული ცნობიდან ჩანს, ქართველებმა ამ ტყვეების ნაწილის გაცვლის საშუალებით დაიბრუნეს თავისი 358 ტყვე და კიდევ დარჩა მათთან 6058 ოსი ტყვე სამი დღის დასვენების შემდეგ ქართველები განიბნივნეს ტყვენად ოქსეთისა, შებუსრნეს ქალაქნი მათნი და აღიღეს ტყვე და ნატყვენაე ურიცხვი.

ცნობა ამის შესახებ ჯუანშერის თბრობის გარდა დაცული იყო ხალხურ სიტყვაობაშიც, ვახტანგის ისტორიის XVIII საუკუნის ერთ-ერთ ხელნაწერში დაცულია წარს სოფელს ნუზლა საყდარზე (წრდილოეთ ოსეთში) დაწერილნი ლექსნი. ეს ლექსი იკითხება შემდეგნაირად:

ჩვენ ვიყავით ცხრანი ძმანი, ჩარჯონიძე ჭახილანი;
ოს-ბაღათარ, დავით-სოლან, ოთხ სამეფოდ მებრძოლანი
ფიდარ(ოს), ჯადარ(ოს), საყურ(და) ვ(ი)ორვი, მტურთა რისხვით
შეშვედვარნი,

ჩვენნი ძმანი სამნი ბურნი, (ისაკ, რომანოზ და ბასილ) იქმნენ
ქრისტეს კარგნი ყმანი

ჩვენ გვიჭირავს მიმავალთა (მომავალთა) ოთხის კუთხით ვერძო
გზანი,
(კასარზედ) სიმაგრე მაქვს და საბაჟო. აქ (ე.ი. სოფ. წარს) მტკიცე
რაგს კიდის კარი.

საიჭიოს მოიძედე, სააქაოს კარგა მდგარი.
ოქროსა და ვერცხლის მიწა ამდონი მაქვს, ვითა წყალი.
კავკასიონი დავიყარ, ოთხ სამეფოს გაუმკლავდი,
ქართველს ბატონ და მოუსტაცე არ დაევაგდე ჩემი გვარი.
გამწედა ფიცით, მილალატა, მან დაიდვა ჩემი ბრალი.
ბალათარ წყალსა მიეცა, აღიკოცა ოსთა ჯარი.
ვინცა ეს ლექსი იხილოთ, მცირედ ბრძანეთ შენდობანი.

საყურადღებოა, რომ ეს ლექსი დაცულია ხალხურ სიტყვაობაში
ქზლაც სამცხეში. XVIII საუკუნეზე ადრე, მაგრამ როდის, ძნელია თქმა
(შესაძლებელია XV-XVIII საუკუნეში) ეს ლექსი დაუწერიათ წარს, ნუ-
შალს კლესიის კედელზე.

ლექსი ადასტურებს, რომ ოს-მთავარს ბალათურს მოუტაცია
ქართველ ბატონის, ე.ი. ქართლის მეფის და ქართლის მეფეს ტყუული
ფიცით მოუხერხებია ოს-მთავრების დამარცხება. თვით ოსი ბალათარი
წყალში დამხრჩვალა და ოსების ჯარიც განადგურებულა.

ეპისკოპოს კირიონის ინიციატივით 1904 წელს ჩაწერილი ერთი
გადმოცემა ვახტანგ მეფის და ბაყათარის შესახებ იკითხება შემდეგ-
ნაირად:

არაგვის (იგულისხმება თურგის) ნაპირებზე იდგა ჯარები. მდი-
ნარის მარჯვენა ნაპირას იდგა ქართველების ჯარი ვახტანგ მეფის წი-
ნამძღოლობით, ხოლო მდინარის მეორე ნაპირას ოსების ჯარი
ბაყათარის წინამძღოლობით. ახალგაზრდა ვახტანგმა მოისურვა პირის-
პირ ბრძოლა ბაყათართან. ქართველმა დიდებულებმა ბეერი უშალეს,
მაგრამ ვახტანგმა თავისი არ დაიშალა. შევიდა კარაეში, ილოცა, შემდეგ
ამოიღო უბიდან თავისი დის წერილი და ერთი კიდევ გადაიკითხა. ვახ-
ტანგის და ტყვედ წაყვანილი ბაყათარის მიერ, წერდა თავის ძმას, რომ
ისრით ბაყათარს ვერაფერს დააკლებ, რადგანაც მთელი ტანი სქელი და
მაგარი ჩაჩქანით აქვს შემოსილი. ეს ჩაჩქანი მხოლოდ მარჯვენა ილლი-
აში არის გარღვეული და ამ ადგილას მოხვედრილი ისრით შესაძლებე-
ლია მისი ჯნებაო. ვახტანგმა ჩაიღო წერილი უბეში, აისხა იარაღი, შე-
ჯდა ცხენზე, მივიდა ზედ არაგვის ნაპირას და გასძახა ბაყათარს:

- მე, მეფე ქართლისა ვახტანგი, ვიწვევ საბრძოლველად შენს ოსთა მთავარო ბაყათარ.

ბაყათარმა გაიგონა თუ არა ეს ხმა, მამინევე შეაკახინა ცხენი შევედა მასზე და დადგა ვახტანგის პირისპირ იქითა ნაპირზე.

- მზათა ვარ, გამოსძახა ბაყათარმა; თუმცა სახელოვან ბაყათარ გმირისთვის საძრახისია შენისთანა ბეშეებთან შებრძოლება, მე მზად ვარ, გამოდი.

- მე, მართალია, ახალგაზრდა ვარ, მაგრამ მფარველად მყავს მხსნელი ჩუენი მაცხოვარო: იგი დამოფარავს შენი მახვილისაგან და გააორკვევს ჩემი მახვილის ძალას: მდინარეში გამოსვლას მეძახი, მაგრამ მე მეფე ვარ და შენ უბრალო მთავარო: არ შემშვენის, რომ გუახლო.

- ძალიან კარგი, გამოვალ, მაგრამ მომეც ფიცი, რომ სანამ ნაპირზე არ გამოვალ, ხელს არ გაანძრევ ჩემს წინააღმდეგ.

- ფიცივე ჯვარცმულსა.

- არა გააწყვეტინა ბაყათარმა, ჯვარცმულს ნუ ფიცულობ იმას თუ რამე ძალა და მადლი ჰქონდა, ჯვარზე არ უცმებოდა. შენ დაიფიცე ღმერთი დღისა და ღამის, მთისა და ბარის, ტბისა და ტყისა, ელვაქუჩილისა და მუხისა.

ვახტანგმა რომ ჯვარცმული მაცხოვრის ბაყათარისაგან ასე ურიგოდ ხსენება გაიგონა, გულში განიზრახა ფიცის გატყუება. ფიცივე გასძახა ვახტანგმა.

მამინ ბაყათარმა შემოჰკრა ქუსლი ცხენს და შეავდო არაგვის აზვირთებულ წყალში. შუა მდინარეში ტალღების ცემა ბაყათარის ცხენი თავქვე დააბრუნა. პირდაპირ ნაპირისკენ ცხენის წასაყვანად ბაყათარმა აიწია მალლა მარჯვენა მკლავი, რათა ცხენისთვის მათრახი დაეკრა. ამ დროს ვახტანგმა ფიცსლავ ხელი დაარტყა შშილდ-ისარს. გასწია და იმწამსვე ჰაერში გაისმა ისარის ბზრიალი. ისარი მოხვდა ბაყათარს მარჯვენა ილღიაში და მამინევე ცხენიდან წყალში გადაავდო. ვახტანგმა შესძახა: აბა, მომეყვით უკან ქართველებო და სარქაროდ შეავდო ცხენი არავემი. ჯარი სიხარულის ყოიენით მიჰყვა მას უკან. ოსებმა თავიანთი გმირის დაღუპვა რომ დაინახეს, მორთეს თავი ცემა და ღრიალით გაიქცნენ მთებისა და ტყეებისაკენ, მაგრამ მათ მალე გადაეღობა წინ ქართველების ცხენოსანი ჯარი, რომელმაც დიდი ზარალი მიაყენა მათ, ვახტანგმა უბრძანა ომი შეწყერებინათ. ოსები დამორჩილდნენ მას, მისცეს მტველები, დაუბრუნეს დაი და შეპოტიცეს

ერთგულება. გამარჯვებული ვახტანგი დაბრუნდა შინ და ფიცის გატყუების მოსაზრებით და ააშენა კელსია ჯერ თბილისში და შემდეგ მცხეთის ზემოთ ძველი კასპის ასწვრივ მტკვრის პირას. ორთავე კელსიას დასახლება ერთა: შემონდევ უფალო, ცოდვა ჩემი, რამეთუ მე ვტყუე ფიცს. ამ მე ვტყუე ს-გან შემდეგ წარმოდგა სახელი "მეტეხი".

ასეთია ეს გადმოცემა.

ტერმინის მეტეხის ასხნა ხალხურია და, რასაკვირველია, არ შეეფერება სინამდვილეს. მაგრამ ეს გადმოცემა არის ძველი. ის აღნიშნული აქვს 1679 წ. შარდენსაც, რომელიც წერს, რომ მეტეხი ნიშნავს გატყუებულს, გაწყვეტილს, რომ ეს სახელი ამ კელსიას დაერქვა იმიტომ, რომ ქართველების ერთმა მეფემ სრულიად უმიზეზოდ დაარღვია მშვიდობა ერთ-ერთ მეზობელ მთავართანო.

ამგვარად, ბაყათართან ვახტანგის შებრძოლების შესახებ გადმოცემა შეიცავს ცნობას ვახტანგის ღალატის შესახებ. მართლაც, არსებობს დოკუმენტური ცნობა, რომ ვახტანგს ჩაუდენია ფიცის რაღაც დიდი გატყუება.

1624 წელს ქართლის კათალიკოსი ზაქარია წერს მცხეთის საყდრის სახელზე პირველადცა ვახტანგ გორგასალისაგან ფიცის გატყუებისათვის შემოწირული იყო ძველი და ციხედიდი, აწ სახასოდ საკათალიკოსოდ გაუხადეთ.¹⁰ ამ ცნობიდან ჩანს, რომ საკათალიკოსო საწიგნებში დარჩენილი ცნობის მიხედვით ვახტანგს ფიცის გატყუების გამო შეუწირა მცხეთის საყდრისათვის ორი სოფელი - ძველი და ციხედიდი. რის გამო დაარღვია ფიცი ვახტანგმა არ ჩანს. მაგრამ ზემოთ მოყვანილ ხალხურ ლექსში ლაპარაკია ფიცის გატყუებაზე ბაყათართან შებრძოლების დროს.

უწევებულება აღნიშნავს, რომ ვახტანგმა ოსების და ყოჩაყების დამორჩილების შემდეგ შექმნა კარნი ოსეთისანი და აღაშენა მას ზედა გოდოლი და დაუყენა მას ზედა მცველნი, მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მათ კარად დარიალასაი. ბუნებრივია, რომ ოსეთის დალაშქრების შემდეგ, განსაკუთრებული ყურადღება მიექცეოდა ოსეთის კარის, იგივე დარიალის კვლავ გამაგრებას. ამ გასასვლელის გამაგრე-

10. ქრონიკები, II კვ 446. ციხედიდის შესახებ არსებობს შიშობების მინასტრის ერეკლეს დამოწმება 1240-ანი წლების ახლოს, რომ ეს სოფელი და მტკვარზე წისქვილები (მამასადაძე ციხედიდი აღწევდა მდ. მტკვარს ამ მხარეში, სადაც ახლა არის რკინიგზის სადგური ძველი) წმინდა ევანგელისათვის აკურნებია უცილობლად და უწინელად.

ბამი დაინტერესებული იქნებოდა სპარსეთის ხელისუფლებაც. ამიტომ გამწვანებულ იქნა "გოდოლი" (ე.ი. კომე-სიმაგრე, კომეი სპარსული სიტყვაა და შემდეგ იქნა შემოღებული), რომემიდაც დაყენებული იქნა მცველნი.

ჯუანშურის სიტყვით, ვახტანგი ოსეთზე ლაშქრობის დროს 15 წლისა ყოფილა. რადგანაც ვახტანგი დაიბადა 424 წელს (უფრო ამ წლის მორე ნახევარში) ამიტომ ეს ლაშქრობა უნდა მომხდარიყო 440 წელს, როდესაც ვახტანგი იყო სრული 15 წლის და მე-16 გადამდგარი.

მალე ამის შემდეგ ვახტანგი სპარსეთში წავიდა. მოქც. ქართ. ქრონიკაში ამის შესახებ წერია: "შამინ წარიუყვანეს ვახტანგ სპარსთა", ხოლო უწყებულება გადმოგვცემს, რომ ვახტანგი ვიდრეა ყრმა იყო, იძულებით სპარსეთად წაივიდა. ცხადია, რომ ვახტანგი იძულებით წასულა სპარსეთს თავის ყრმობაში. საბა ორბელიანი თავის ლექსიკონში სიტყვაზე კაცი (ძველს წყაროებზე დამყარებით) წერს, რომ "ათხუთმეტეს წლითგან ვიდრე ოცამდე ვაჟსა ყრმა" ჰქვიაო. 15-16 წლის ვახტანგს უდგება გამოთქმა "ყრმა". საფიქრებელია, რომ ოსებზე გამარჯვებით სახელმძღვანელო ვახტანგი, როგორც ტახტის მემკვიდრე და პრეტენდენტი, სრულებით არ იყო სპარსელებისათვის ქართლში სასურველი და ამიტომ ის გაიწვიეს სპარსეთში. ვახტანგი იძულებული გახდა დამორჩილებოდა და ხანგრძლივად თავის სამშობლოს გამოთხოვებოდა.

61. ვახტანგი სპარსეთში.

რას აცთებდა ამხანად ვახტანგი სპარსეთში, არაა ცნობილი. მაგრამ ცხადია, რომ მას თავისი ქართული ამალით მონაწილეობას მიღებინებდნენ პირველ რიგში იმ ომებში, რომელიც ამ დროს ხშირად ატყდებოდა ხოლმე, განსაკუთრებით ირანის აღმოსავლეთ ნაწილში. ამ ხანაში ირანის ამ ნაწილს თავისი თარეშული თავდასხმებით ხშირად აწუხებდნენ პუნთა სხვადასხვა თურქული ტომები. გარდა ამისა, ვახტანგს მონაწილეობა ექნებოდა მიღებული სპარსელების ლაშქრობებში სინდეთის (ინდოეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო დასავლეთ კიდურზე) წინააღმდეგ. სინდეთი თუმცა სპარსეთს ემორჩილებოდა, მაგრამ ხშირად აჯანყებებს აწყობდა. სინდეთიდან სპარსეთს შესასვლელი ჰქონდა ჩრდილოეთით (ე.ი. საკუთრივ) ინდოეთში. შემდეგში (470-იან წლებში) ვახტანგი უკვე ქართლის მეფედ მყოფი, მონაწილეობას ღებულობდა ერთ-ერთ სარდლად სპარსელების ლაშქრობაში სინდეთის წინააღმდეგ.

აქ დროული იქნება შევჩერდეთ იეზდიგერდ II-ის მეფობის ქრონოლოგიაზე. მამა მისი ბაპრამ (ვრამ) II, სუბეოსის მიხედვით, გაბრუნდა იმპერატორ ჰონორის (395-424 წწ.) მეფობის მე-22 წელს (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10) (11) (12) (13) (14) (15) (16) (17) (18) (19) (20) (21) (22) (23) (24) (25) (26) (27) (28) (29) (30) (31) (32) (33) (34) (35) (36) (37) (38) (39) (40) (41) (42) (43) (44) (45) (46) (47) (48) (49) (50) (51) (52) (53) (54) (55) (56) (57) (58) (59) (60) (61) (62) (63) (64) (65) (66) (67) (68) (69) (70) (71) (72) (73) (74) (75) (76) (77) (78) (79) (80) (81) (82) (83) (84) (85) (86) (87) (88) (89) (90) (91) (92) (93) (94) (95) (96) (97) (98) (99) (100) წელს. მეფობდა ის მოსე ხორენელით 21 წელს, ე.ი. 437 წლამდე. თავისი მეფობის მეორე წელს იეზდიგერდ II ომს უცხადებს აღმ. რომის იმპერიას და როგორც ვეყომა, მაშინვე იწყებს თავის სახელმწიფოში ქრისტიანობის საწინააღმდეგო პოლიტიკის გატარებას. ეს მოხდა 438 წელს.

სომხეთის სასამეტი ვარდან მამეკონიანი ნახარების დახმარებით 19 წლის განმავლობაში (ე.ი. 432-451 წლებში) ებრძოდა სპარსელებს. ასეთია ვარდან დიდის ცნობა. ამ ბრძოლას მაინც ჰქონდა წუვეტილები და ზოგჯერ საკმაოდ ხანგრძლივებიც, რადგანაც სომხეთის ჯარი ვალდებული იყო მონაწილეობა მიეღო სპარსეთის მიერ, განსაკუთრებით იეზდიგერდ II-ის მიერ 440-447 წლებში ქუშანების ქვეყანაში ჰუნების წინააღმდეგ პერიოდულად წარმოებულ ომებში. ზოგჯერ სომხების ამ ჯარს წინამძღოლობდა თვით სასამეტი ვარდან მამეკონიანი. მაგრამ მაინც ვარდანი ოპოზიციაში ედგა სპარსეთის მართებლობას, რომლის წინააღმდეგ ის, როგორც ვარდან დიდის ცნობიდან ჩანს, ხშირად გამოდიოდა მასულისთ სულში.

თანამედროვე ელიშეს სიტყვით, იეზდიგერდ II გარდაიცვალა თავისი მეფობის მე-19 წელს, ლაზარეს ცნობითაც ის 17 წელზე მეტს მეფობდა. ამიტომ იეზდიგერდ II-ის მეფობა მოდის 456 წლამდე ჩათვლით.

ოსებზე ვალაშქრების წინ ვახტანგმა ანდერძად დასტოვა, რომ მისი სიკვდილის შემთხვევაში ქართლის მეშვიდრედ ყოფილიყო მისი მამის ძმისწულად ხედრებული მირიან, რომელსაც ამიტომ ცოლად უნდა შეერთო ვახტანგის და ხვარანძე მან შერთოს დაა ჩემი და მან ყოს მეფობა, ე.ი. ის უნდა ყოფილიყო ქართლის მეფობის პრეტენდენტი.

ამ მირიანის შესახებ ჯუანშერს აქვს ასეთი ცნობა: ზოლო მირიან და გრიგოლ იყვნენ ნათესაუისაგან რვეის, მირიანის ძისა და აქცნდა მათ კუხეთი და ცხოვრებდეს რუსთავს ციხეჭალაქსა, რამეთუ შემცირებულ იყვნენ ურთიერთის კლეთა. როგორც ჩანს, მირიანს თავის ძმა გრიგოლთან ერთად მფლობელობაში ჰქონდა კუხეთი.

ელიშე გადმოგვცემს, რომ ქრისტიანობა სომხეთში ვიდრე იეზდიგერდ II-ის მეფობის მეორე წლამდე (439 წ.) არ განიცდიდა შევიწროებას. 439 წლიდან კი მდგომარეობა შეიცვალა: იეზდიგერდმა

გამოაცხადა თავისი თავი ქრისტიანობის მოსისხლე მტრად. ის თავს დაქსა მოსაზღვრე რომეების ქვეყნებს, მაგრამ იმპერატორმა თეოდოსიმ გამოუგზავნა მას დიდძალი ოქრო და საოქრები და დასძინა მასთან ზავი. ამის შემდეგ, წერს ელიმი, მას უკვე ბერძნების არ ეშინოდა, წინააღმდეგობა მათ ურიდებოდა და დაუწყო (თავის სახელმწიფოში) სასტიკი დევნა ქრისტიანებს. ზოგს ის ამინებდა მუქარებით, სხვებს აპატიმრებდა ციხეებში, სხვადასხვაგვარად აწამებდა მათ და ბევრი კიდევ დალუსა ტანჯვითი სიკვდილით, შემდეგ მთელი მათი ქონების ჩამორთმევით. თავისი სამინელი ბოროტებით მან ჩააგდო დიდ მწუხარებაში ყველა (ქრისტიანე) მორწმუნენი.

ამერიდან, იეზდიკერდ II-ის მეფობის დროს სპარსეთის შინაურ პოლიტიკას ახასიათებდა ქრისტიანობის საწინააღმდეგო ხაზი.

საგარეო ხაზით პირველ ამოცანად სპარსეთი ამ დროს ისახედა შუა აზიის პუნთა, ეწ. ქუშანების წინააღმდეგ ბრძოლას, რადგან მხოლოდ ამათგან საფრთხის თავიდან მოცილების შემდეგ შესაძლებელი იქნებოდა ქრისტიანულ რომეელთა სახელმწიფოს დათრგუნვა. გამოწვეულ იქნა ჯარი სომხეთიდან, ქართველების, ალვანების და ყველა სხვა ქვეშევრდომ ხალხებისაგან ქუშანების წინააღმდეგ საბრძოლველად. ამ განკარგულების თანახმად წავიდა ჯარი ქართლიდანაც, ჯარების შერების შემდეგ წავიდა (იეზდიკერდი) ომით პუნების ქვეყანაში, რომელსაც კიდევ ქუშანების ქვეყანას ეძახიან. ომობდა იქ ის ორი წელიწადი, მაგრამ ვერაფერს აღსანიშნავს ვერ მიაღწია. მან გაგზავნა თავისი ცხენოსანი ჯარი სხვადასხვა ქვეყნებში, საიდანაც ის გამოწვეული იყო და გამოიწვია სხვა ლაშქრები. ასევე აღჭურვილნი. ასე მოქმედებდა ის ყოველ წელს – თავისი მეფობის დაწყების მეოთხე წლიდან ვიდრე მეოთხრამეტე წლამდე (ე.ი. 441-448 წლებში). მან უბრძანა გაემუხებინათ ქუშანების ქვეყანაში ქალაქი, სადაც მოაწყო თავისი ადგილსამყოფელი.

62. სამშვილდის, იგივე ტაშირის

საპიტიახში ცურტაე-გაჩიანი.

პირველი ქრისტიანი ქართველი მეფის შირიანის სიძე (ასულის ქმარი) იყო სპარსეთის სასანიანთა დინასტიის წვერი ფეროზი (პეროზი), რომელიც შემდეგ გადავიდა ქრისტიანობაში. ამ ფეროზის შთამომავალი იყვნენ ტაშირის ერისთავნი პიტიახშის ტიტულით. მათი მთავარი რეზიდენცია საგულისხმებელია სამშვილდეში. მეხუთე საუკუნის

პირველ მუთხედში კოროუნის ცნობის მიხედვით, პიტიახში ტამარში იყო არმუმა. არმუმას მართებლობის ბოლოში პიტიახში რეზიდენცია გადატანილი იქნა გაჩიან-ცურტაეში. ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის, რომ ცურტაე ქვემო ქართლში ემზრობოდა მიწათმოქმედებით და მუსაქონლეობით მდიდარ დაბლობ მხარეს. ცურტაეის დაწინაურება V საუკუნეში ამ სამეურნეო ხასიათის მიზეზით უნდა აიხსნას. ეს ფაქტი უთუოდ დაკავშირებულია ქალაქების აგარარზაციის საკითხებთან.

სანადირო, გაჩიანი და ცურტაე თავდაპირველად წარმოადგენდნენ ერთი და იგივე ადგილის ცალკე უბნების სახელებს. სანადირო არის ერთი უბნის თავდაპირველი სახელი (მდრ. მამათა ნათესავთა ცხოვრების ცნობა, რომ გაჩიანს ძველად სანადირო ქალაქი ერქვა ცქცხოურ. I კვ. 9). V-VII საუკუნეებში სახელი ცურტაე იხსენიება, ხოლო X ს-ნეში უსტანესი სახელს გაჩიანს ხმარობს. საფიქრებელია, რომ V-VII ს-ნეებში ცურტაეად იწოდებოდა ახლანდელი სიონის ტერიტორია (ამ სიონში ალბათ იჯდა ცურტაეის ეპისკოპოსი), ხოლო მის ჩრდილოეთით იქვე, სადაც ახლა არის 9 ნაკელქიარაი, იყო გაჩიანი. ამ უბნებთან V-VII ს-ნეებში მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა ცურტაეს, ხოლო VIII-IX ს-ნეებში – გაჩიანს. უსტანესის დროს X ს-ნეში ეს გაჩიანიც დაცარიელებული იყო.

უსტანესი გაჩიანს იხსენიებს მრავლობითი რიცხვით (გაჩენ-ქ). ეს იმას ნიშნავს, რომ ძველად იქნებოდა ორი ან რამოდენიმე გაჩიანი. ცურტაეიც უკვე ამ გაჩიანში შედიოდა გაჩიანი, მამასადამე აღწევდა ახლანდელი სიონიდან მდ. ხრამამდის დაახლ. 15 კმ-ის სიგრძეზე გასაგებია, რომ მდინარესაც ამ ხანაში გაჩიანის-წყალი (სომხურად გაჯენაგეტ) ეწოდებოდა. აქ მოწყობილი იყო უკვე დიდი მურნეობანი – აგარა-აგარაკები. ერთი მათგანი იყო ყოფილი ცურტაეის (ახლანდელი სიონის) ტერიტორიაზე ამიტომაც ჯუანშერი ცურტაეს აგარაკით სახელით იხსენიებს (იქ ვასტანგ გორგასალის დროს დასვეს ეპისკოპოსი, გვ. 199).¹¹ ასეთი მურნეობათათვის არსებობდა ცალკე აგარანი ვოდრე მდ. ხრამამდის და, შესაძლებელია, მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზეც.¹²

11. შ. ბრასე (Deux historiens arméniens, S-Peterbourg. №70. კვ. 296. შენიშენა) აღნიშნავდა ცურტაე-გაჩიანის მდებარეობას მდ. ხრამის მარჯვენა ნაპირს. პასკვირის ლაშქრობათა შესახებ შედგენილ თანადროულ რეკავზე ვახუშტის მერ აღნიშნული არქეანის ახლის და მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზე ნაშენები უფლება ზარან და ზროუტ მზრისქთან, იქვე სახელი ზროუტ უნდა ყოფილიყო ცურტაეს ვადმონაში

პ. ინგოროყვას აზრით (ვიორჯი მერჩულე, 1954, გვ. 479, მწ. 21) ცურტაუი მდებარეობდა გარდაბანის მხარის კოლბის უბანში ტაშირისა და გარდაბანის საზღვართან (ე.ი. მდ. ლეხედას აღმოსავლეთით) ცურტაუისაგან ის განასხვავებს გაიანს, რომელიც მისი მდებარეობდა მდ. ქურდ-ვაჭრის ხეზე იგივე მდ. ინჯაზე, რომელიც მტკვრის შენაკადია. პ. ინგოროყვა ფიქრობს, რომ ქურდ-ვაჭრის ხეი ატარებდა აგრეთვე სახელებს კოლბის მდინარე და გაიანის მდინარე, რადგანაც ამ კოლბის მდინარეზე მის მტკვართან შესართავთან, გამწებული იყო ქალაქი გაიანიო (იქვე გვ. 471). მაგრამ მდინარე ქურდ-ვაჭრის ხეი, თამარის მარცხენა მხედვით ამჟამად მდ. ლეხედა, იგივე ბერდუჯია. სახელები ქურდ-ვაჭრის ხეი და გაიანის მდინარე სხვადასხვა მდინარეთა სახელებია, ხოლო კოლბის ხეი არის იგივე ინჯა.

დ. ბერძენიშვილის აზრით, ცურტაუი მდებარეობდა მდ. მამავერის მარჯვენა ნაპირას ჭაბალას ციხის მახლობლად (მოლნისის ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, საქ. ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1964, გვ. 26-27).

დ. ბერძენიშვილის სიტყვით (იქვე გვ. 25-26) შულავერის და წოფი ხეის მოხუცი შულავერის სადგურთან მდებარე კლდეებს ცურუ-დამ-ის და სურუ-დამ-ის (ე.ი. ცურუს კლდის) სახელით იცნობენო. ეს ცურუ სახელის ცურტაუის გადმონამთი უნდა იყოს.

ნ. ბერძენიშვილი ფიქრობდა, რომ აგარანი იყო კოჯრის არეში (მიმოიხილველი, II, თბ., 1956, გვ. 37-60), რაც საესებთ ეწინააღმდეგება არსებული წყაროების ცნობებს.

ამ სახით გაიანდა ახალი გეოგრაფიული სახელი შრაე. რიცხვით აგარანი (სომხეთისა აგარანი), რომელიც მოიცავდა ტერიტორიას დაახლ. ახლანდელი სიონიდან ვიდრე მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირზედაც გადმოსულით. მონღოლთა ხანაში აგარანი დაცარიელდა და მათ ადგილას შემდეგ გაიანდა დიდი შულავერი თეთრისოფელით, მცირე შულავერით სოფსიონი.

ვახუშტის რუკაზე (დიდი) შულავერის აღმოსავლეთით იმავე შულავერის წყალის ნაპირას ნაჩვენებია ნაქალაქევი, ხოლო დაახლ. I კმ-ზე

ს. კაბაძე ქართული სახელმწიფოებრიობის ვენეზისის საკითხები. საისტორიო მოამბე №24, I, გვ. 75.

შესაძლებელია, იგივე ეს სახელი იყოს მდ. ხრამის მარცხენა ნაპირას მდებარე ორ აგარაკზე გადართალი ძველი სახელები გაიანი (თუ აქ ხანს სომხურად მარტოდ ჯეარის მნიშვნელობით არა ნახმარი) და ცურტაუი (დამახინჯებულად ზროუტ).

მდინარიდან ციხე (შულავერი არს დაბა დიდი, ქვემო მისსა ნაქალაქევი არს, შენობა დიდი წყარო ფრიად დიდი დის, ზეთი მცირე ციხე) ამასთანავე შულავერი ვახუშტის ნაჩვენები აქვს მდინარის მარჯვენა ნაპირში თითქმის ორი კმ-ით მასზე დამორებით, ე.ი. სწორედ იმ ადგილას, სადაც დაახლ. 6 კმ-ის სიგრძეზე სამხრეთიდან ჩრდილოეთით არის (ძველი გაიანის) ცხრა ნაეკლესიარის ნაშთი. რაც შეეხება მარჯვენა ნაპირის ნაქალაქევს და ციხეს, ამ ადგილს შეიძლება ჰქონდა სხვა სახელიც. შუმანიკის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ვარსკენმა შეშანიკი პატომრად მოათავსა შედარებით ახლოს თავისი რეზიდენციიდან ციხეში, მაგრამ ეს ციხე მეტად მკვნიველი და ხაშხიან ადგილას მდებარეობდა. ეს ციხე მართლაც შეიძლება ყოფილიყო ვახუშტის მიერ ასეთად ნაქალაქევთან აღნიშნული, ხოლო პიტიახშის რეზიდენცია მდებარეობდა ეპისკოპოსის რეზიდენციაზე დამორებით ორ კმ-ზე მაინც. სიონი საეპისკოპოსო ეკლესიის სახელი იქნებოდა ახლანდელი სოფელ სიონის, ხოლო ახლა სოფელ სიონის ჩრდილოეთ კიდურ ნაეკლესიარსა და შულავერის სამხრეთ ნაეკლესიარს შორის 1 3/4 კმ-ია. ამ შემთხვევაში პიტიახშის რეზიდენციიდან ხსენებულ ციხემდე იქნებოდა დაახლ. 5-6 კმ. პავის მხრივ მათ შორის იქნებოდა უკვე დიდი განსხვავება, რადგანაც ეს ნაქალაქევი თავისი ციხითურთ საესებით ციხეცხელებიან და ხაშხიან ველზეა საგულისხმებელი. ამ ადგილს და ციხეს შეიძლება ჰქონდა თავისი სახელი ოფრეთი და ამიტომაც უტანაქესი გადმოგვეცხს, რომ შეშანიკი პურობილად იყო ოფრეთის ციხეში და იქვე გარდაიცვალაო. ეს ძველი ოფრეთი შედიოდა დიდ გაიანში და ახლა კი მისი ტერიტორია შესულია დიდი შულავერის ფარგლებში.¹²

უტანაქესის დროს (X ს.) გაიანი უკვე დაცარიელებული იყო. ხოლო ჯუანშერი ცურტაეის ეპისკოპოსს აგარაკის ეპისკოპოსად იხსენიებს. ამიტომ გაიანის აოხრება, საფიქრებელია, იყო მურვან-ურუს სამონღლი შემოსევის შედეგი. ამ შემოსევის დროს საბოლოოდ აოხრდა მცხეთა და ციხე გოჯი. ამით ბედი, როგორც ვტყობა, გაიზარა გაიანმაც. დაახლოებით 460-ნი წლებიდან გაიანი იდგა ცალკე ოლქის სა-

12. 1. ინკოროვეა ფიქრობს, რომ "გოვარენ-გარდამანის მხარეში ორი საეპისკოპოსო იყო: 1) ხუნანის ანუ აგარაკისა და 2) ცურტაეისა. ხუნანი და აგარაკი ძირის ხეში მდებარეობდა, ხოლო ცურტაეის საეპისკოპოსო კოლბის ხეეს (შხარის) საეპისკოპოსო იყო" (კვირიკე მკრნაველე გვ. 473-474). ჩვენი აზრით, ცურტაეის და აგარაკის საეპისკოპოსო ერთი და იგივეა.

თავში. ეს ოლქი არსებობდა, მამსადაძე, 460-იანი წლებიდან 645 წლამდე (ორი საუკუნე). ეს იყო ქალაქ გაჩიანის ბრწყინვალეების ხანა. ქალაქ გაჩიანის სახელის შეცვლა ახალი სახელწოდებით „გაჩიან“ და აგარანი უნდა იყოს დამოკიდებული VIII-IX ს-ნებში მომხდარ ცვლილებებთან მმართველობის სფეროში, რაც თავის შერივ გამოწვეული იყო ფეოდალური წყობილების ჩამოყალიბების მამოძრავებელი მიზეზებით.

გაჩიანის ადგილი ამ შტარეში თითქოს VII ს-ნის მეორე ნახევრიდან დაიკავა სამშვილდე. ცურტაის წამოწვევამდე, რაც ფეროზიანთა პიტიახშების დროს უნდა მომხდარიყო, მამსადაძე, IV საუკუნის პირველი ნახევრიდან, სამშვილდე ამ შტარეში წამყვანი მნიშვნელობის პუნქტი უნდა ყოფილიყო. ამას გვიჩვენებს მატინანის თაენაწილში სამშვილდის შესახებ დაცული ტრადიციული ცნობა. ყოველივე ამით აიხსნება ის, რომ ჯუანშერი, რომელიც არ იცავს დროის პერსპექტივას, თხრობაში ვახტანგ გორგასალის შესახებ იხსენიებს სამშვილდის საერისთავოს.

63. დედოფალი შუშანიკ.

მეორე ფარსმანის შემდეგ ქართლის მეფედ (საფიქრებელია ისევე შეზღუდულ პირობებში) აღნიშნულია ბაკური, რომელიც უნდა იყოს ერთხელ უკვე მცირე ხანს მეფედ მყოფი ამ ბაკურის დროს, როგორც ამას გადმოგვცემს მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკა, „ვარსქენ პიტიახში იყო და შუშანიკ იწამა ცურტაეს“ (გვ. 94).

შუშანიკ გათხოვილი იყო ქართველ ვარსქენ პიტიახშზე. ვარსქენი და შუშანიკი კარგა ხანს ცხოვრობდნენ ერთმანეთთან მშვიდად, ჰყავდათ მათ სამი შვილიც, მაგრამ შემდეგ მათი ურთიერთობა უკიდრესობამდე განწვევდა და ამის მიზეზი იყო ის, რომ ვარსქენ პიტიახშმა უღალატა ქრისტიანობას თუმცა მისი მამა არშუმა და დედაც ქრისტიანები იყვნენ და თვითონაც ქრისტიანობაში იყო გაზრდილი. ვარსქენის გადასვლა ცეცხლთთაყვანისმცემლობაში გამოწვეული იყო პოლიტიკური მოსაზრებებით. ვარსქენი გაეძარტა „კარად სამეფოდ“ მერვე წელს მის სპარსთა მეფის მეფობისას. რამდენ ხანს დაჰყო ვარსქენმა სპარსთა მეფის კარზე, არაა ცნობილი, მაგრამ მისი აქ მყოფობა დამთავრდა იმით, რომ მან ნებაყოფლობით დასტოვა ქრისტიანობა და გადავიდა ცეცხლთაყვანისმცემლობაში.

ქართული ვერსიით შუმანიკის ქმარს ვარსქენს, რომელსაც ის გადავიდა ცეცხლთაყვანისმცემლობაში, სპარსეთის მეფემ მიათხოვა ცოლად თავისი ასული, სომხური ვერსიით კი ვარსქენი თხოვნაში შეტყობილი რომელიმე ახალ დასახლებულს მიათხოვა მას თავისი ცოლის დედა, აქედან ჩანს, რომ მთელი სპარსეთის მეფეს უკეთ მეფეთა მეფე და მირ მეფე, რომელსაც უშუალოდ ემორჩილებოდა ვარსქენი, სრულებით სხავედასხვა პირნი არიან: ეს მირი (მირი) უნდა ყოფილიყო ჩრდილოეთის კუსტის დიდი მარზბანი, მეფის ტიტულით მოხსენიებული. მირის ცოლის დედა კი უნდა ყოფილიყო სპარსეთის მეფეთა მეფის ასული, რომელიც ახლა შერთო ვარსქენმა.

როდესაც შუმანიკმა ცურტაგში გაიგო ვარსქენის გადასულა ცეცხლთაყვანისმცემლობაში (ამას თან დაემატებოდა ცნობა ვარსქენის მიერ ახალი ცოლის შერთვის შესახებაც), მან დასტოვა ქმრის "ტადარი", ე.ი. სასახლე და გადავიდა ეკლესიის მახლობლად ერთ მცირე სახლაკში, "შვიდა მუნ შინა სიმწარითა საესე და მიყრდნა ყურესა ერთსა და მწარით ცრემლით ტიროდა".

სამი დღის შემდეგ ამისა მოვიდა ცურტაგს ვარსქენ პიტიაში და როდესაც გაიგო ცოლის წასვლა სახლიდან, უაღრესად გაბრაზდა. ვარსქენმა ჯერ მოუვზა შუმანიკს თავისი ძმა ჯოჯიკი, ამისი ცოლი და თავისი სახლის (კარის) ეპისკოპოსი აფოცი და წინადადება მისცა დაბრუნებულიყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში დაეზოჯრა თმით მოთრევეს.

მისულთა დაჯერებით შუმანიკი ბრუნდება სასახლეში. მაგრამ სახარებით ხელში და ტირილით დაბინავდა არა თავის "გალიაკში" (ოთახში), არამედ რომელიმე მცირე სენაკში. ასეთი "დაბრუნება", რასაკვირველია, არ ეგადავს ვარსქენს, რომელიც ორი დღის შემდეგ მოვიდა ამ თავის ტადარს და უბრძანა მსახურთ: "დღეს მე და ჯოჯიკი და ცოლმან მისმან ერთად პური ეჭამით"-ო. შეღამებისას დასხდნენ პურის ჭამად. იქვე იყო შუმანიკიც, მაგრამ არფერს ჭამდა. ჯოჯიკის ცოლმა მიაწოდა შუმანიკს ჭიქით ღვინო, მაგრამ შუმანიკმა გაჯაფრებით შესძახა - "ოდეს ყოფილა არს აქომამდე თუმცა (რომ) მამათა და დედათა ერთად ეჭამათ პური"-ო.

როგორც ვხეობთ, ცეცხლთაყვანისმცემლობაში გადასულ ვარსქენს ახლა სპარსული ჩვეულების თანახმად შემოუღია მამაკაცების და დედაკაცების პურის ჭამად ერთად ჯდომა რაც წინააღმდეგებოდა ქართულ-სომხური მაღალი წრეების ჩვევას და ამას გამოუწვევია შუმანიკის გაანჩხლება. შუმანიკმა ჭიქა თავისსავე რძალს "შეაღწია პირს".

ამის პასუხად მოთმინებიდან გამოსული ვარსკენი ეცა შუშანიკს, "იწყო (მისი) უჯეროსა ვინებად და ფერკითა თვისითა დასთრგუნვდა მას: აღილო ასტამი (ეი. კვერთხი ანუ ჯობი) და უხეთქა მამრთნქან და ჩაჰფლა და თვალი ერთი დაუბუსტა. და მჯილითა (მუშტით) სცქიდა პირსა მისსა უწყალოდ და თმით მიმოითრევედა, ვითარცა მჯეცი მძვნვარე ყოდა და იზადა ვითარცა ცოფი."

როგორც ჩანს, შუშანიკიც არ იყო გულ-ხელ დაკრეფილი და ისე გაჩერებული, რადგანაც ვარსკენმა უბრძანა მისი შეკვრა და ფეხებზე ბორკილების დადება.

ვრავინ ხმა ვერ ამოიღო შუშანიკის დასაცავად, მხოლოდ ერთმა იქ მყოფმა საპარულმა (ცეცხლთაყვანისმცემელმა) სიხოვა ვარსკენს, როდესაც ის ცოტათი უკვე დაწინარებული იყო, "რათამცა საკრველთა მათგან (შესაკრავთაგან) განეტევა წმიდა შუშანიკი". ბევრი ხეყნის შემდეგ ვარსკენი ერთი მსახურის მცველობის ქვეშ დათანხმდა ამას და ბრძანა შუშანიკი მოეთაყვინათ ერთ საკანში ისე, რომ მასთან არავინ შეეშვათ. მეორე დილას ადრე ვარსკენმა იკითხა შუშანიკის მდგომარეობა. როდესაც მას უთხრეს, რომ ჭრილობებისაგან ძნელად თუ გადარჩებაო, მან ინახულა შუშანიკი და "დაუკვირდა დიდძალი იგი სიმსივნე მისი". ვარსკენმა უბრძანა მსახურთ მასთან არავინ შეეშვათ და თვითონ კი წავიდა სანადიროდ.

ცოტა ხნის შემდეგ დადგა მიშიანობა და პიტიახმმა დაიხზა თავის ოჯახი. როგორც ჩანს, პიტიახმის ოჯახი ამ დროს იმყოფებოდა გარდაბანში, უკეთ მის დასაელეთ ნაწილში, რომელიც ქართლის ეკუთვნოდა. ოჯახს ხიზნაფდენ კუხეთის ან გარეჯის უდაბნოს მიმართულეებით. როდესაც ბავშვები მტკვარზე გადაყავდათ, ერთი მათგანი ჩავარდა მდინარეში და დაიხრჩო, რის გამო დიდი გლოვა ეწია პიტიახმს და მის ქვეყანას. ხოლო შუშანიკი, მთლად გამოროტებული და გაფანატოკოსებული, მადლობდა ღმერთს და თავს იძით ინუგეშებდა, რომ დაღუბული ბავშვი სულით მაინც განმორდა ღვთის უარისმყოფელ მამას-ო.

მამინ მარზპანი და ქართლის დიდი აზნაურნი მოვიდნენ პიტიახმთან სამძიმრის გამოსაცხადებლად. ვარსკენმა გავზაფნა მათი მოსვლის მოლოდინში შუშანიკთან თავისი კაცი და გადმოიყვანა ის ეპისკოპოსის სახლში ეკლესიის ახლოს. შუშანიკი სიამოვნებით დასთანხმდა ამას და მოწესის ტანისამოსში მარხვასა და ლოცვაში ატარებდა დროს.

როდესაც სამძიმრისთვის მისული პირნი უკან გაბრუნდნენ, ვარსკენმა კვლავ შეუთვალა შუმანიკს დაბრუნებულიყო სახლში და მას წინანდელზე მეტი პატივისცემა აღუთქვა. მაგრამ შუმანიკმა ამასზე უკლებლად გადაჭრით უარი განაცხადა და თავისი სამკაულნიც, ძვირფასი ტანისამოსიც ქმარს უკან დაუბრუნა.

ვარსკენი ბრალს სდებდა სამღვდლო პირთ თავისი ცოლის განმტკიცებასა და გამაგრებაში. ამიტომ ის მივიდა ეკლესიასთან და უთხრა ეპისკოპოსს აფოცს: „გადმოძეც ცოლი ჩემი, რად განმამორებ ჩემგან და იწყო გინებად და გამოხად ღმრთისა სასტიკად“. ხოლო როდესაც ერთმა მღვდელმა უსაყვედურა პიტიახშს რატომ ლანძღავ და ავინებ ეპისკოპოსს და შუმანიკსაც ურისხდებიო, მან ამის საპასუხოდ, „უხეთქნა კვერთხითა ხუცესსა მას ზურგსა და მან ვერლარა იკადრა სიტყვად“. ხოლო თვით შუმანიკი კი „თრევით მოითრია თიხათა შიგან (მიწაზე) და კვალთა ზედა ეკლესიით ვიდრე ტაძრამდე, ვითარცა მკვდარი მიეთრია“.

სასახლეში მოთრევის შემდეგ ვარსკენმა უბრძანა შუმანიკის შვერა და უყვიროდა მას: „აჰა, ვერა, არა ვერგო შენ ეკლესიაჲ შენი და არცა ზურგნი ვეე შენი ქრისტიანნი და უფალი იგი მათი“.

მამინ სცემეს ჯოხით შუმანიკს სამასი დაკვრა, ასე რომ დიდძალი სისხლი სდიოდა ტანიდან. მოუხედავად ამისა „არა რაჲ აღმოხდა პირსა მისსა (შუმანიკისა) ვაება, არცა კენქსაჲ“. ვარსკენმა ამის შემდეგ ბრძანა დაედვათ შუმანიკის კისურზე ჯაჭვი და უბრძანა ერთ სენაკაპანს (როგორც ჩანს, სასახლეში სენაკის ანუ ოთახის მსახურს), რათა შუმანიკი წაეყვანათ ციხეში (უხტანქით, ეს იყო ოფრეთის ციხე) და იქ მოეთავსებინათ ბნულ საპრობილეში მოსაკვდომად.

მიჰყავდათ შუმანიკი „უკაბური (ფეხშიშველი) და თმაგარდატევებული (თმაგამოღილი) ვითარცა ერთი ვინმე შურააცხთავანი და ვერაინ იკადრა თავსა მისსა დაბურვად, რამეთუ პიტიახში იგი ძკედრ შეუდგა (ცხენით მიყვებოდა) უკანა კვალსა მისსა და ავინებდა მას მრავლითა გინებითა“. უკან მიყვებოდა შუმანიკს ხალხიც ტირილით და გოდებით, რაც არ ეჭაშნიკა პიტიახშს და უბრძანა ცხენოსნებს მათი განდევნა.

ციხეში შუმანიკი მოათავსეს ერთ სახლაკში, მცირესა და ბნელში. ჯაჭვი მის კისურზე თვით „დაბეჭდა ურწოლომან ვარსკენ ბეჭდითა თვისითა“. მკვლელებს უბრძანა, რომ არაინ შეეშვათ შუმანიკთან და მიმშლით მოეკლათ ის.

შემშლით შემანიკის მოკვლა მაინც არ მოხერხდა, რადგანაც ვარსკენის ძმა ჯოჯიკმა (რომელიც ამ ამბის დროს ცურტავეში არ იყო) გამოითხოვა ძმისაგან შემანიკის მდგომარეობის გაუმჯობესება. შემანიკს მოხსნეს ჯაჭვი კისრიდან, ხოლო ფეხებიდან ბორკლს მოხსნეს თვით შემანიკმა უარი განაცხადა.

ასეთ მდგომარეობაში დაყო შემანიკმა ციხეში ექვსი წელი. შემანიკს დაემართა წყალმანკი, მისი ტანი დასივდა და დაიორქდა, ბოლოს ის თავის პურობილების მე-7 წელს მიიცვალა კიდევ.¹³

უხტანუქი (§ 18) გადმოგვცემს ცურტავეის შესახებ, რომელიც მის დროს გაჩიანად იწოდებოდა, რომ არ შეიძლება ამ ადგილს გვერდი აუუაროთო, რადგანაც ის იყო საშვეო ადგილსამყოფელი, წმ. შემანიკის საფლავის ადგილი, სადაც ის იტანებოდა და სადაც არის მისი წმინდა ნეშტი: ამ წმინდა ადგილას ხშირად სალოცავად ჩასვლისას შე ვმთხვევი-ვარ მისი (შემანიკის) წმინდა ნეშთსო.

რომ შემანიკი დამარხული იყო ცურტავეში, ამას ადასტურებს ქართველი მემატიანეც (გვ. 216). შემანიკის ცხოვრების დაწერის დროს

13. შემანიკის გარდაცვალების არსებული თარიღებიდან მოვიარო ს. გორგაძის და კ. აკელიძის ს. გორგაძე ანგარიშობდა შემანიკის სიკვდილს 472 წლის 17 ოქტომბრისათვის (შემანიკის წამება, ქუთ. 1917). კ. აკელიძის აზრით (უკანასკნელად ტე ქართ. მწერლობის ისტორია. I თბ. 1951, გვ. 105) ეს თარიღი უნდა იყოს 475 წლის 17 ოქტომბერი იკობ ხუცესის სიტყვით შემანიკი მიიცვალა ხუთშაბათს, ხოლო შემანიკის პირველი ცემა-ტანჯვა მოხდა 8 აპრის ოთხშაბათს, 472 წელს 17 ოქტომბერი მოდიოდა სამშაბათს და არა ხუთშაბათს, ხოლო 475 წელს კი პარასკევს. მაშასადამე არც ერთი ეს წელიწადი არ უდგება იკობ ხუცესის ცნობას.

შემანიკის პირველი ცემის დღე 8 აპრი 6-7 წლით ადრე მის სიკვდილამდის 446 წელს (სელეუკიანთა ვრას მიხედვით) მოდიოდა 25 ოქტომბერს ხუთშაბათს, ხოლო 465 წელს - 24 ოქტომბერს კორას, 469 წელს კიდევ 8 აპრი მოდიოდა 23 ოქტომბერს სამშაბათს, ხოლო 468 წელს 24 ოქტომბერს ხუთშაბათს. არც ერთი ეს წელიწადი არ მოდის ოთხშაბათისათვის, ესაბია, არც ერთი ეს წელი არ უდგება იკობ ხუცესის ცნობას. მაშასადამე ეს თარიღები არ შეედრება სინამდვილეს.

ჩვენ ვიუქრობთ, რომ ვარსკენის წასვლა აღმოსავლეთ კავკასიის დიდი მარზხანის (მეფის) მიერის კარზე მოხდა 439 წლის უკანასკნელი მუიოხედის მეორე ნახევარში. შემანიკის პირველი ცემა მოხდა 440 წ. აპრის, რაც ამ დროს მოდიოდა 31 იანვარს მეორე ცემა - ზატიკის (ე. ი. ადდგომის კორის) ორშაბათს ანუ იმავე წლის 6 აპრისს. შემანიკის შემდეგი ტანჯვა მოხდა 19 ვარდობისთვის, ე. ი. 440 წლის 16 ივლისს. შემანიკი კი გარდაიცვალა 446 წლის 17 ოქტომბერს. თარიღები განგარიშებულია სელეუკიანთა ვრას მიხედვით, რომელიც მაშინ საოველთაოდ იყო მიღებული წინა-აზრის მტრ ნაწილში და ქართველებში (ამის შესახებ იხ. ს. კეკელიძე ვახტანგ გოგასალი, თბ. 1958, გვ. 25).

შესახებ უნდა ითქვას შემდეგი. უდავოდ ის დაწერილია მამინ, როდესაც კათალიკოსობა მცხეთაში ჯერ კიდევ არ ყოფილა (მამასადაძე, უაღრეს/ 476 წლისა), რადგანაც იქ მოხსენიებულია სამოელ თავიქსპრსტუტუტუ და არა კათალიკოსი.

გ. ი. ბ. ლ. ი. მ. თ. ე. კ.

ვარსკენ პიტიახმის შესახებ იაკობ ხუცესი გადმოგვცემს, რომ დაბადებით ის იყო ქრისტიანი და ქრისტიანი დედ-მამის შვილი – "პირველი ივრცა იყო ქრისტიანე ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტიანეთა". V ს-ნეში ცნობილი ორი პიტიახში არსემას სახელწოდებით – ერთი 430-იან წლებში და მეორე 450-იან წლებში. პირველი არსემა იყო რეფორმირებული ქართული მწიგნობრობის დიდი ქომაგი, რომელიც სავანებოდ იწყევს ქვეყანაში ქრისტიანულ სამისიონერო მუშაობის გასაუმჯობესებლად შესროს. ის არის, მამასადაძე, უდავოდ ქრისტიანი.

მეორე არსემაც ქრისტიანი იყო, მაგარამ სპარსეთის მართებლობის მოთხოვნით ის სხვა სომეხ-ქართველ მთაწრებთან ერთად გადადის ცეცხლთაყვანისმცემლობაში (450 წლის ახლოს). ამ ორ არსემადან შუმანიკის ქმარი ვარსკენი გამოდის პირველის შვილი.

შუმანიკი იყო სომეხთა სპარაეტის ვარდან მამეკონიანის შვილი, იმ ვარდანისა, რომელიც დაიღუპა სპარსელებთან ომში 451 წელს და რომელიც მანამდის 19 წელიწადი ხანგამოშვებით ებრძოდა და უურჩეუბოდა სპარსელებს.

შუმანიკის ცხოვრების სომხურ ვერსიაში არის ასეთი ადგილი: მისი ტანჯვითი პერობილების გამო ვარსკენი ატყობინებდა სპარსთა მეფეს, რომ შუმანიკი არის ასული ვარდანისი, რომელიც წინ აღუდგა სპარსთა მეფეთა მეფეს და ამისთვის ვტანჯავ მას სიკვდილამდე, ვინაიდან არ დაეპოოროლა ის მეფის ღმერთების მსახურებას, როგორც მამა მისი, ქვეყნის ამოხრებული. კონტექსტიდან აშკარად ისეთი მთაბეჭდილებაა, რომ ვარდენ მამეკონიანი, სპარსეთის მთაწრობის წინააღმდეგ აჯანყებაში მყოფი, ამ დროს ცოცხალია.

შუმანიკის ცხოვრების სომხური ტექსტი მოცემულია ავტორის ვინაობის გამოუმტლანებლად, მისდევს ქართულ ტექსტს, თუმცა შეიცავს ზოგ დამატებით გლოსას. ასეთია ცნობა სამთქმრისათვის მარზაპანის მოსულის შესახებ ვარსკენ პიტიახმთან ამისი შვილის მდინარეში დაღუპვის გამო. ქართული ტექსტი იაკობ ხუცესისა კი მოცემულია საჭირო ადგილებში პირველი პირის თხრობით (ნაწარმოები იწყება ასე: "და აწ დამტკიცებულ გითხრა თქვენ აღსასრული წმიდისა და

სანატრილისა შემანიისი...) და დაწერილია ერთი პირის საურადად
ბოდ, რომელიც თითქოს ქართლში არ ცხოვრობს (მიწერე თქუენდა)
ეს პირი უნდა იყოს დიდი მდგომარეობის მქონე რადგან (მრგველ საუ...)
სურადად მთელი ნაწარმოებია დაწერილი. ასეთ პირად სტ...
მებელია თვით ვახტანგ გორგასალი, რომელიც 448 წლის ახლოს,
როდესაც უნდა იყოს დაწერილი ნაწარმოები, უკვე ხანგრძლივად
იმყოფებოდა სპარსეთს. რადგანაც ქართული ვერსია განკუთვნილი იყო
გარკვეული პიროვნებისათვის, ამიტომ ის თავდაპირველი უნდა იყოს.
სომხური ვერსია კი შეორაღია.

64. ქართლის მარზპანი ვასაკ სიენელი;

ქართლის პიტიახში არშუშა.

როგორც ლაზარე ფარპელის ცნობიდან ჩანს, 450-იან წლებში
სომხეთის მარზპანად მყოფი სომეხი ცეცხლთაყვანისმცემელი ვასაკ სიე-
ნელი, წინათ ქართლის (ქართველების) მარზპანად ყოფილა. იმავე
ავტორის მიხედვით ვასაკ, რომელიც კარიერისტული დაინტერესებით
იყო გადასული ცეცხლთაყვანისმცემლობაში, ქართველებშიც არაკეთილი
(ცუდი) სახელი მქონია დამსახურებული.

450-იან წლებში, როგორც ეს ლაზარე ფარპელის ცნობებიდან
ჩანს, პირველ პირად ქართველ წარჩინებულთა შორის იყო ქართლის
პიტიახში არშუშა. შესაძლებელია, ის ვასაკ სიენელის შემდეგ დაინიშნა
ქართლის პიტიახში მარზპანის უფლებით.

ქართლის პიტიახში არშუშას ცოლად ჰყავდა წარჩინებული
სომეხის არწრუნის ასული ანუშურამ. ანუშურამის დაი ძეიკი იყო ჰშიაკ
მამიკონიანის ცოლი. ეს ჰშიაკი იყო სომხეთის სპარაპეტის ვარდან მა-
მიკონიანის უმცროსი ძმა. ვარდანის ასული იყო ქართლის პიტიახში
ვარსქენის ცოლი შემანიკი. ასე შვიდროდ იყენებ მამინ დანათესავე-
ბულნი ერთმანეთთან ქართველ და სომეხ წარჩინებულთა ზოგიერთი
გვარი.

უნდა ითქვას, რომ მამიკონიანთა გვარულობას თავისი სამფლო-
ბელი მქონდა ტაოში, რომლის ძირითადი მოსახლეობა ქართველებისა-
გან შედგებოდა და ქართულად ლაპარაკობდა. ამიტომ თითქმის
დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ მამიკონიანთ ეკოდინებოდათ
ქართული ენაც.

65. სამხრეთ ქართლის სამეფო.

იოანე პრისკის მიხედვით, 369 წელს ქართლის სამეფოს, როგორც მელიც ასპაკურიით (ვარაზ-ბაკურიით) სათავეში სპარსეთის სელეუკიდებმა გადავიდა, გამოეყო საურმაგით სათავეში სამხრეთი ქართლის ქვეყნები ვიდრე მდ. მტკვრამდის – ისინი მოჰყენენ რომის იმპერიის ხელქვეით ქართული მატინანე აზუსტებს პრისკის ცნობას, როდესაც ამბობს, რომ "განდგეს კლარჯნი ავაზ-ბაქარისგან და მიერთნეს ბერძენთა; დაიპყრეს ბერძენთა თუხარისი, კლარჯეთი, ზღვითვან არსიანთამდე დარჩა ვარაზ-ბაქარს ქართლი, თვინიერ კლარჯეთისა და ჰერეთი და ევრიისი". ამგვარად, მთელი მხარე დაწყებული სამცხის სამხრეთ საზღვრიდან (არსიანიდან) და მდ. მტკვრიდან (ჯეაგაბეთის საზღვარი) ვიდრე ტაოსა და თორთუმ-სპერის თანჩათელით ახლა შეადგენდა ბერძენების (რომეების) ხელქვეით ქვეყანას. პრისკი საურმაგს იხსენიებს ასპაკურის ნათესავად, მაგრამ ეს ნათესაობა საკმაოდ შორეული უნდა ყოფილიყო, რადგან მალე ამის შემდეგ საურმაგის სახლსა და ვარაზ-ბაკურის ოჯახს შორის ქორწინებრივ კავშირს ვხედავთ და ისიც არაერთხელ.

საურმაგის შემდგომი მეფე-მმართველი ამ მხარეში (რომეების ხელქვეით) საგულისხმებელია, ბოსმარიას (პეტრე ქართლელის მოწვენილ ასურული ვერსიის მიხედვით), რაც უნდა იყოს სპარსული სახელი ბუზმირ, (380-406 წწ. ახლოს). ამ ბუზმირ I-ის შემდეგ მეფედ იყო მისივე შვილი ბუზმირ II (405-430 წლ. ახლოს), რომელიც იყო პეტრე ქართლელის მამა.

პეტრე ქართლელის დედა იყო ბაკურდუხტი (სიტყვა-სიტყვით ბაკურის ასული), სპარსული სახელია (პეტრეს ბებია, ბუზმირ I-ის მუდღლე იყო ოსდუხტი (სპარსული სახ.). პეტრეს დედის დედა იყო დუხტი (სპარსული სახელია). ამისი ქმარი იყო (პეტრეს პაპა) "დიდი ბაკური, დუხტის ქმარი, რომელიც, წერს პეტრეს აგიოგრაფი, პირველი იმ ქვეყნის მმართველთაგან ქრისტიანი მეფე იყო და რომელსაც მთელი ის ხალხი (ქართველები) ღვთის მორიდების გზაზე მიჰყავდა". ეს ბაკური არის ბოლნისის სიონის აღმშენებელი, პირველ ქრისტიან მეფედ ის იწოდება იმიტომ, რომ მისი მამა ვარაზ-ბაკურ მეფე ქრისტიანობისაგან გადამდგარი იყო.

ამ ბაკურის მამა იყო "წმიდა" არჩილი (ასე უწოდებს მას პეტრეს აგიოგრაფი).

ბუზმირ II-ეს პეტრეს გარდა, რომელიც კონსტანტინოპოლს მძევლად წაიყვანეს, სხვა ვაჟი არ ჰყოლია. იმიტომ მისი მმართველობა

საგულისხმებელია 430 წლის ახლო ხანამდის. ვინ განაგებდა მის შემდეგ სამხრეთ ქართულ სახელმწიფოს, რომელიც რომეებისაგან, ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა, არ ჩანს. 470 წლის ახლოს რომის იმპერიამ უარი თქვა ამ სამეფო-სამთავროზე და უფლებამოსივით გადასცა ვახტანგ გორგასალს.

66. პუნები.

IV საუკუნეში კასპიისა და შუი ზღვების ჩრდილოეთ მისაღვლოებზე გაჩნდა ახალი დიდი ძალა პუნების სახით. პუნები იყვნენ თავის თანამემამულეთაგან ციმშირიდან და შუა აზიიდან დაძრული მომთაბარე ხალხი, რომლებმაც 370 წლის ახლო ხანებში დაამარცხა და გააძნია მანამდის სსენებულ ქვეყნებში გაბატონებული აგრეთვე მომთაბარე ხალხი ალანები და შექმნა ახალი, უზარმაზარი ტომობრივი კავშირი. პუნების ზოგიერთი ტომი უკვე ერთ ადგილს დამკვიდრებული იყო კულტურის მხრივ კერძოდ წამყვანი პუნები არათუ უსწორდებოდნენ ცენტრალური ევროპის ბარბაროსულ გერმანულ ტომებს, არამედ ზოგი მკვლევარის აზრით, სჯობნიდნენ კიდევ მათ.¹⁴

წამყვანი მნიშვნელობა ჰქონდა პუნებს შორის ეწ. ეფტალიტებს ანუ თეთრ პუნებს (თეთრ პუნებს იხსენიებენ პროკოპი კესარიელი, თეოდანე ბიზანტიელი და სხვანი). ეს თეთრი პუნები ჩრდილოეთ კავკასიაში ბატონობდნენ 400 წლის ახლო ხანამდე. როდესაც ქართლის მეფეს ფარსმანს (პეტრე ქართლელის ასურული ცხოვრების ავტორის) დამოწმებით გამოჰყავდა ისინი თავის ქვეყანაში და აქედან აწყობდა მათ თარეშებს რომის იმპერიის კუთვნილი ქვეყნებისკენ. განსაკუთრებით გაძლიერდა პუნების მეთაურობით არსებული ტომობრივი კავშირი ატილლას მეთაურობით. მამინ პუნებმა დასავლეთ ევროპაში მიადწიეს მდრინამდის და გადალახეს კიდევ ის. ატილლას სიკვდილის (454 წ.) შემდეგ ეს კავშირი იწყებს შესუსტებას.

ეფტალიტების სახელი შერჩა შუა აზიის პუნების კავშირს. კასპიის ზღვის დასავლეთით გადაშლილი პუნების მთორე კავშირი კი კოდარიტების სახელს ატარებდა. ტაბარი (II,23) ამბობს, რომ ეფტალიტები (მაიტალ-ის) სახელი ბუხარულ კოლოზე აიხსნება როგორც ძლიერი კაცი, ძალა. კოდარიტების სახელი მოდის მათი მმართველის V საუკუნის შუაში ვიღარის სახელისაგან.

14 . А.Н. Бернштам. Очерк истории гуннов. Л, 1951.

იაკობ ხუცესი იხსენიებს, რომ ვარსკენ ქართლის პიტხანში მდიოდა ჰონთ (ჰუნთა) წინააღმდეგ საბრძოლველად. ის უცხადებს იაკობ ხუცესს, "რომ ბრძოლად წარვალ ჰონთა ზედა"-ო სხ. VIII) მოიხილო რამოდენიმე ხნის შემდეგ ის მოვიდა ბრძოლისა მისგან ჰონთათან (თ. VIII). ვარსკენი, როგორც კონტექსტიდან ჩანს, ჰონებთან საბრძოლველად შორს მდიოდა და ცხადია, სპარსეთის მთავრობის განკარგულებით. იაკობ ხუცესივე იხსენიებს მნიშვნელოვან ადგილს ჩორს, სადაც მუდმივად დიდი შეკრილობა ყოფილა ეს ჩორი უნდა იყოს სომხურ წყაროებში მოხსენიებული ჭორი, იგივე დარუბანდის კარი. ჰუნები ამ დროს და წინათაც აწვებოდნენ აკაკასიას დარუბანდის კარის მიმართულებით.

ფელაოტების მეორე სახელია ქუშანი ქუშანი (ტაბარი ქუშანებს თურქებად იხსენიებს). მოღწეულია ქუშანთა მეფეების ვერცხლის და ოქროს ფულები III-IV საუკუნეებში. ფულებს აქვს ფაქალური წარწერა ქუშანთა სახელმწიფოთა მეფეების მოხსენიებით. III საუკუნეში ქუშანები სპარსეთის ვასალებად ითვლებოდნენ, მაგრამ IV საუკუნის დასაწყისიდან ისინი უკვე დამოუკიდებლობას აღწევნ^ნ და ამ დროიდან მოჭრილ ფულზე მათი მეფეები დიდ მეფეთა-მეფედ (შაჰან-შაჰად) იწოდებიან.

560 წლის ახლოს ჰუნების ტომობრივი კავშირი ჩრდილოეთ აკაკასიასა და მის მიმდებარე ქვეყნებში შეცვალა თორქების (თურქების) მეთაურობით შექმნილმა ახალმა კავშირმა (თორქებმა აიძულეს, სხვათა შორის, პაჭანიკნი გადასულიყვნენ დასავლეთისკენ შავი და აზოვის ზღვების ჩრდილოეთით მდებარე ვლებზე), ხოლო თორქები სულ მალე შესცვალეს ხაზარებმა, რომელთა მეთაურობით VII საუკუნეში და შემდგომ არსებობდა ვრცელი საყანატი (საყანო ანუ სახელმწიფო).

ალანების, ხაზარების, ჰუნების და შემდეგ თურქების შესახებ უნდა ითქვას, რომ ეს ტერმინები იყო დაკავშირებული გარკვეულ ტომ-ხალხებთან, მაგრამ როდესაც ისინი ღებულობდნენ მათი ისტორიულ მნიშვნელობას, მაშინ წარმოადგენდნენ უკვე პოლიტიკურ ტერმინებს, რომლებიც აერთებდნენ არა მარტო ეწ. თურქულ ტომ-ხალხებს, არამედ ზოგ სხვებსაც. მაგ., რუსული მატიახეები ფინური ჯგუფის ენაზე მოლაპარაკე მადიარებს იცნობენ შავი უკრების სახელით, ხოლო ხაზარებს თეთრ უკრებად იხსენიებდნენ. ბიზანტიელი ისტორიკოსები IX საუკუნის მეორე მესამედიდან მადიარებს თურქების

15 . I. Marquart, Eransahr, ss. 47-50 და სხვ.

სახელით იცნობდნენ. იმარკვარტის⁶⁵ აზრით ეს აიხსნება იმით, რომ უნგრების დინასტია თურქული უნდა ყოფილიყო. სახელი თურქი, ბიზანტიელ ისტორიკოსებთან ჩნდება VI საუკუნიდან. თავდაპირველად ეს იყო წმინდა ეთნიური სახელი (ჩინური წყაროების Tu-king, Türk მონღოლეთში აღმოჩენილი წარწერების მიხედვით) ამ ეთნიურ სახელს შეეფერებოდა შუა აზიაში ეწ. ძველ-თურქული სახელწოდებო (ორხონიდან ვიდრე მდინარე იაქსარტამდის), რომელიც აერთებდა ოღუზურ ტომებს ამიანის დინასტიის ხელქვეით. მაგრამ შემდეგ სახელი თურქი გავრცელდა არა მარტო თურქების მონათესავე ხალხებზე, როგორც იყვნენ ლუზ, ტურგემ, ჩიყლ, ყარლუყ, ტოღუზ-ოღუზ, ყირღიზ, ხალაზ და სხვებზე, არამედ სხვა მომთაბარე ხალხებზეც, რომელნიც ენობრივად თურქების მონათესავენი იყვნენ (ვოლგა-ბულღარები, ბაშკირები, ყიფჩალები, პეჩენეგები, რომლებსაც ქართველები პაქანიეებს ეძახდნენ) და აგრეთვე სრულებით სხვა მოდგმის ხალხებზედაც (ბურტას, ყიტაი, ტიბეტ).

67. ევრისის (ლაზიკის) მდგომარეობა ვიდრე V საუკუნის პირველ ნახევრამდის.

როგორც ცნობილია, როდესაც რომაელებმა 64 წელს ჩე. ერამდის დაიპყრეს კოლხიდა-ევრისი, მათ დააყენეს იქ მმართველად, მეფის ტიტულით, არისტარხი, რომლის მიერ ბერძნული წარწერით მოჭრილი ფული ჩვენამდეა მოღწეული. თუ რა ქვეყნები შედიოდა რომაელების მიერ შექმნილ ამ ახალ ერთეულში, ეს ჩანს სტრაბონის შემდეგი ცნობიდან. სტრაბონი გადმოგვცემს, რომ კოლხიდის უკანასკნელ მეფედ (იგულისხმება მის დროს) იყო პოლემონი, რომლის სიკვდილის შემდეგ მისი ცოლი პითადორიდა იყო კოლხების, ტრაპიზონის, ფარნაკის და მათ ზემოთ მცხოვრები ბარბაროსების დედოფლად. კოლხებად სტრაბონი ყველგან გულისხმობს პირველ რიგში საკუთრივ ევრისის და მარგვისის მოსახლეობას. პოლემონს და შემდეგ პითადორას ამიტომ ემორჩილებოდნენ ევრის-მარგვისის კოლხები და გარდა ამისა მოსხპონტოს ტომებიც ტრაპიზონის და ფარნაკის ჩათვლით. რომაელების მიერ ჩამოყალიბებულ კოლხეთში ამგვარად შედიოდა შუი ზღვის აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი, მეგრული მხარეები სვან-აფხაზების ქვეყნებთან ერთად. ეს მტკიცდება ტაციტის მიერ მოთხრობილი ცნო-

⁶⁵ . Osteuropäische und ostasianische Streifzüge, Lpzg, 1903, ss.39-47

ბით ანიკეტის მეთაურობით რომაელების წინააღმდეგ 695 წლის ახლოს მოწყობილი აჯანყების შესახებ. აჯანყება დაიწყო ტრაპიზონში და გადავიდა შიდა ვერისში, მდ. ზოზის აუზში. მთელი ეს ტერიტორია შეადგენდა ერთ სამმართველო ერთეულს, რომელიც ასე თუ ისე ერთნაირ ინტერესებით ცხოვრობდა.

რა ეწოდებოდა ამ სახელმწიფოს ან, უკეთ, რომის ხელქვეით მყოფ სამმართველო ერთეულს? ჩვეულებრივ მას უწოდებდნენ ტრადიციულ ძველ სახელს კოლხიდას. მაგრამ ბერძენი ავტორი მემნონი (I საუკუნის ბოლოს და II საუკუნის დასაწყისში) მითრიდატ დიდის დროის ამბების ვადმოცემისას უკვე იხსენიებს შინაგან პონტს, სანიგებით და ლაზებით (ლაძებით) დასახლებულს. სანიგების ქვეყანაში, როგორც არიანეს პერიპლში სათანადო ადგილას სხვა წყაროდან ჩართული ცნობიდან ჩანს, გარკვეულ პერიოდში იგულისხმებოდა სებასტოპოლისი, ე.ი. ცხუმი. სანიგების ქვეყანა ცხუმით ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან ემორჩილებოდა ბერძენს და შემდეგ რომს. ეს ჩანს ქართული წყაროებიდანაც. მემნონის ცნობიდან რჩება, მამსადაძამე, სახელი ლაზი, რომელიც მას ამკარად ხმარებული აქვს კრებითი მნიშვნელობით. მის ცნობაში, მამსადაძამე ლაზების სახელით იგულისხმება მთელი მხარე დაწყებული ფარნაკია-ტრაპიზონიდან ვიდრე მდ. ვერის-წყალამდის, საიდანაც უკვე იწყებოდა ბერძენების (რომაელების) ხელში მყოფი ქვეყანა. ამგვარად, I საუკუნეში ტერმინი ლაზი უკვე დადასტურებულია მთელი გაფართოებული კოლხეთის აღსანიშნავად.

ტერმინი ლაზი არაა არც ეთნიური და არც გეოგრაფიული წარმომობის, ის დინასტიური წარმომობის უნდა იყოს. უსახელო სომხური გეოგრაფი, რომელიც იბერიის და კოლხეთის აღწერილობაში პალექსანდრიელს (IV საუკუნის მეორე ნახევარი) უნდა იმეორებდეს, ვადმოგვცემს, რომ კოლხიდა ანუ ვერია (ვერისი) იყოფა ოთხ ნაწილად (ოლქად). ეს ოლქებია: მარგვისი, საკუთრივ ვერისი, ლაზიე (ვრცელ რედაქციაში ეს შეცდომით არაა მოხსენიებული, მაგრამ არის მოკლე რედაქციაში), ე.ი. ლაზეთი ანუ ლაზიკა და ჭანკი ანუ იგივე ჭანეთი, რომელიც არის ქალდეა"-ო ვერისის ბოლოში არის მდინარე დაზისიო (კაბატკანოვის გამოცემა, გვ.16).

ამის მიხედვით საკუთრივ ვერისი (ვერისწყალიდან) აღწევდა მდ. დაზისამდის, რომლის სამხრეთით მოდიოდა უკვე ლაზეთი, ვიდრე ქალდეამდის, ე.ი. დაახლოებით რიზეს მიდგამამდის. ამის შემდეგ კი ტრაპიზონ-ფარნაკიას მხარის ჩათვლით საგულისხმებელი იყო ჭანეთი.

ამგვარად, IV საუკუნის ამ ცნობის მიხედვით, რომელიც უფრო ძველი დროის ფაქტებს ეყრდნობა, ლაზეთი ეწოდებოდა ქვეყანას მდ. რიონის სამხრეთით ვიდრე დაახლოებით რიზეს მიდგმამდის. ამ მოცულობით უნდა ყოფილიყო თავდაპირველად ლაზეთი ლაზის სამფლობელო.

რომაელების მიერ მთელს კოლხიდაში ვერისის წყალიდან ვიდრე ფარნაკიის ჩათვლით მმართველად და მეფედ დანიშნული არისტარხი უნდა ყოფილიყო ლაზის გვარეულობისა და იმ ლაზიის შემკვიდრებითი მმართველი, რომელიც ლაზიის სახელით აღნიშნულია სომხურ უსახელო გეოგრაფიაში, ეი. მხარისა მდ. რიონიდან ვიდრე რიზეს მიდგმამდის ეს იყო საკუთრივ ლაზია. მაგრამ შემდეგ ეს სახელი გავრცელდა არისტარხის და მის შემკვიდრეთა მთელს სახელმწიფო-სამმართველო ტერიტორიაზე, დაწყებული მდ. ვერის-წყალიდან ვიდრე ფარნაკიის მხარემდის ჩათვლით.

არიანეს პერიოდით (134 წ.) ტრაპიზონის მხარეში ცხოვრობდნენ ჭანები (მერძნულად სანნ-ები), რომელნიც ძლიერ მტრულ განწყობილებაში იყვნენ გაბერძნებულ ქალაქ ტრაპიზონისადმი. ჭანები წინათ ხარკს აძლევდნენ რომაელებს, მაგრამ ახლა არ აძლევენ და მათ ახლა მეფეები ჰყავთო.

ჭანების აღმოსავლეთით შავი ზღვისპირა ქალაქში იყვნენ მახლონები და ჰენიოხები, რომელთაც მეფედ ჰყავდათ ანზილი. მათი მემოჯნავე (აღმოსავლეთით) იყვნენ ზვდრეიტები, რომელნიც ფარსმანს (იგულისხმება თავიანთი მთავარი) ემორჩილებიანო.

რხელები მახლონი, ჰენიოხი და ზვდრეიტი მეტწილად ადგილობრივი დინასტიური წარმომობის უნდა იყვნენ. ზიდრეიტებს პერიპლის სიტყვით მიეცებოდნენ ლაზები, რომელთა მეფეს მალასს მეფობა რომის იმპერატორის მიერ ჰქონდა მიცემული. ამათ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპირო მხარეში მიჰყვებოდნენ აფსილები, შემდეგ აბასცები და კიდევ შემდეგ სანიგები, რომელთა ქვეყანაში არის სებასტოპოლიო. მაგრამ აქ პერიპლის ტექსტში ცნობა სანიგების შესახებ სხვა წყაროდანაა ჩამატებული. უნდა ყოფილიყო აფსილები, რომელთა ქვეყანაში იყო სებასტოპოლი და შემდეგ აბასცები. ორივე ამათ მხარეს, კიდევ უფრო ადრე ეწოდებოდა სანიგების ქვეყანა ქალაქ სებასტოპოლით.

გამოდის, რომ არიანეს დროს ლაზიის საზღვრები შეზღუდულია — ლაზიის სამხრეთ დასავლეთი ნაწილი ადგილობრივი მთავრების ხელ-

შია, რომლებიც ლაზების მეფეს უფრო სახელით თუ ემორჩილებოდნენ. მაგრამ მდგომარეობა მალე თითქოს კვლავ გაერთიანებისკენ წარიმართა იული კაპიტოლინი (IV საუკუნის დასაწყისისთვის) გადმოგვცემს რუმ (იბერიის მეფე) ფარსმანი იმპერატორ ანტონინის (138-161 წწ.) დროს ჩავიდა რომში და მიართვა მას მეტი საჩუქრები, ვიდრე იმპერატორ ადრიანესო (117-138 წწ.). აქედან ჩანს, რომ მეფე ფარსმანი მორჩილების აღსანიშნავად რომში ჩასულა ანტონინის მეფობის პირველ წლებში 139-140 წ. ახლოს. იქვე იული კაპიტოლინი აღნიშნავს, რომ ანტონინმა ლაზებს მეფედ ბაკორ (ბაკური) მისცაო. ეს ბაკური თითქოს მთელი ლაზიის მეფედ ჩანს.

ასეთი იყო მდგომარეობა ლაზიაში ვიდრე V საუკუნის პირველ მესამედამდის, როდესაც აღმოსავლეთ რომის იმპერია გადავიდა ვერისისა და საერთოდ საქართველოს მიმართ აგრესიულ პოლიტიკაზე.

ამგვარად, ტერმინი ლაზი, ლაზია ფეხმოკიდებული იყო მთელს ვერისსა და ვერისის სამხრეთ-დასავლეთით ტრაპიზონ-ფარნაკის შტარეთა ჩათვლით. ეს გრძელდებოდა ხუთიოდე საუკუნე, რაც საესებით საკმარისი იქნებოდა იმისათვის, რომ ტერმინი ლაზი გადაქცეულიყო ეთნონიმიდან მთელ აღნიშნულ სივრცეზე.

ვერისს (ლაზიკას) ჰქონდა თავისი შინაგანი მმართველობა, მაგრამ მნიშვნელოვან სანაპირო პუნქტებში ჩაყენებული იყო რომაელების (რომეების) ჯარი. ამ ჯარის განლაგება ჩანს ნაწარმოებიდან ლათინურ ენაზე - ნუსხა ყველა, როგორც სამხედრო ისე სამოქალაქო, პატივთა და ადმინისტრაციულ თანამდებობათა აღმოსავლეთ და დასავლეთ ნაწილებში, რომელიც გამოცემულ იქნა ბეიზანტიის მიერ 1839 წ. ბეიზანტი ამ ნაწარმოებს ათარიღებდა 399-404 წლების ახლო დროით, მაგრამ უფრო მიღებულია ზევე-ის (1872 წ.) თარიღი ამ ნაწარმოების 413-415 წლის ახლო დროისთვის მიკუთვნებით.

ხსენებულ ნუსხაში მოცემულია რომაელების (რომეების) ჯარის განლაგების სქემა ე.წ. პოლეომონის პონტში, რომლის სარდლობას, სამხედრო თვალსაზრისით, ემორჩილებოდნენ ვერისში (ლაზიკაში) მყოფი რომაული გარნიზონები. არსებითად პოლეომონის პონტს შეადგენდნენ ქართული ქვეყნები, მაგრამ განსხვავება იყო ის, რომ სამხრეთ დასავლეთ (ჭანეთ ტრაპიზონის შტარეს) ქართველი (მეგრელი) ტომები უშუალოდ რომაულ მმართველობას ემორჩილებოდნენ, ჭოროხის შესართავიდან კი იწყებოდა ვერისის (ლაზიკის) სამეფო-სამთავრო თავისი შინაგანი საკუთარი მმართველობით. პოლეომონის პონ-

ტის რომელი ჯარები თავის შხრივ ემორჩილებოდნენ არმენიის დუქსს (ხელმძღვანელ მთავარს).

ამ "ნუსხის" თანახმად ტრაპიზონში იდგა პონტის ცხენოსანი რაზმი (ala), რომელიც ჩვეულებრივი განრიგით თითო 600 კაცისაგან უნდა ყოფილიყო შემდგარი. ექვს ადგილას კიდევ იდგა თითო კომორტი (ჩვეულებრივად ექვსი ქვეითი ცენტურისაგან ანუ ექვსი ასეულისგან შემდგარი). ცხენოსანი რაზმების დასადგომი პუნქტები იყო შემდეგი: 1. რიზა; 2. კიდევ მეორე რიზა, რომლის რაიზა სახელების გაურკვევლობისა და სხვათა ცნობების უქონლობის გამო განუმარტებელი რჩება; 3. აეაქსა, გაურკვეველი ადგილი; 4. ტყიანი ადგილი უნდა იყოს სატყეებლა, რომელიც იხსენიება გურიაში XVII-XVIII საუკუნეებში მდ. ნატანების შესართავთან; 5. ხაზმან-ენა, გაურკვეველია; 6. პითია, რომელიც უნდა იყოს იგივე პიტოუს (ბერძნულად) და ქართველების ბიჭვინთა.

ქვეითი კომორტები მოთავსებული იყვნენ: 1. ვალენტია (ვალენტია), რომლის მდებარეობა გაურკვეველია; 2. უზიპორტო, როგორც ეს ნადონცსაც ჰქონდა აღნიშნული, უნდა იყოს არიანეს მიერ მოხსენიებული ჰუს-ის ნავსადგური ახლანდელი სვრმენის ადგილას (ტრაპიზონის აღმოსავლეთით); 3. კენე პარემზოლე – ახალი ბანაკი, უდრის პტოლემეის ნეაპოლისს (ახალ ქალაქს), არის ახლანდელი ოხარკალაუ – ახალ კალა, ე.ი. ახალ ქალაქი, სპარსულ კალა-დან არის წარმომდგარი სიტყვა ქალაქი (ოხარკალაუ არის ხუთიოდე კილომეტრზე მდ. ენგურის სამხრეთით); 4. სებასტოპოლი, რომელიც არის ძველი ცხუმი; 5. ძივანნე, პტოლემეის რუკაზე აღნიშნულია ნეაპოლისის ჩრდილოეთით და უნდა იყოს ახლანდელი ძივანი მდ. ლალიძკას დასავლეთით ახლოს მორეულასთან; V საუკუნეში აქ იყო ეპისკოპოსის კათედრა; 6. მოხორა – ეს უნდა იყოს VI საუკუნეში პროკოფი კესარიელის მიერ მოხსენიებული მუხეერეზ-ის როგორც ბერძნები იხსენიებდნენ ქუთაისის დაბლობის მხარეს რიონსა და ცხენისწყალს შუა.¹⁷

¹⁷ . ამ სახელს, რომლებს ვარაუდობთ კი მისთვის შესაძლებელი იყო ნ. აღინცი (Армения в эпоху юстиниана, стр. 96-100) მტკნოდ ეძებდა სომეხობა ს. ვაქშიშვილი კი (Georgica. IV 2, თბ., 1952, გვ. 91-93) – დასავლეთ საქართველოში

სხენებულ ნუსხაში ურადლებას იქცევს ის გარემოება, რომ მოგ-
ნით ხმელეთზე რომეების ჯარი მოთავსებული იყო მხოლოდ ქუდიანის
მხარეში. ეს გარემოება ცხადყოფს, რომ ვერისის (ლაზიკის) მეფის
(ერისთავის) მთავარი რეზიდენცია ამ ხანაში ქუთაისში იყო.

ეკისარ იუსტინიანეს ნოველა XXXI 535 წ. ჩამოთვლის პო-
ლემონის პონტის ხუთ ქალაქს (ნეოკესარიას, კომანას, ტრაპიზუნტს,
კრასუნტს და პოლემონიონს), რომელთაგან სამი (ტრაპეზუნტი, კრა-
სუნტი და პოლემონიონი) ქართველი ტომების მიწაწყალზე მდე-
ბარუობდნენ. ნოველა იხსენიებს პიტოუსს (მიჭვინტას) და სებას-
ტოპოლს (ცხუმს), მაგრამ უმატებს, რომ ისინი უფრო ციხე-სიმაგრეებს
წარმოადგენდნენ, ვიდრე ქალაქებსო. შემდეგ ლაზიკებში (შიდა ვერისში)
ნოველა ასახელებს არქეოპოლისს (ციხე-გოჯს) და როდოპოლისს
(ბერძნული თარგმანია ვარციხის სახელის) და განმარტავს, რომ ისინი
არიან უდიდესი და ძველი სიმაგრეებიო. იქვე კიდევ დასახელებულია
იუსტინიანეს დროსვე სპარსელებისაგან ჩამორთმეული სიმაგრეები
სკანდი (სკანდა), სარაპანი (შორაპანი), მური (შეიძლება იგულისხმებოდეს
მურის ციხე ლეჩხუმში) და ლესირი, რომლის რაობის გარკვევა არ
ხერხდება. შეიძლება იყოს ის სვერის ციხე სამხრის მიმართულებით
(ნავარძეთთან).

ციხე-გოჯის (არქეოპოლის) შესახებ ქვემოთ იქნება ლაპარაკი.
როგორც ქვეყნის დროს 300 წლის ახლოს დაარსებული, ის VI საუ-
კუნეში შეიძლება მართლაც ძველ ციხედ ყოფილიყო მიჩნეული.

ვარდციხეც V საუკუნისთვის ძველ ციხედ ითვლებოდა ყოველ
შემთხვევაში ის არსებობდა V საუკუნეშიც. პროკოფი კესარიელი (BP,
VIII, 43) უწოდებს მას ქალაქს. ვარდციხე მდებარეობდა დაბლობში
(მდ.ყვირილის შესართავთან, მდ. რიონ-ყვირილას ნაპირას) იბერიიდან
კოლხიდაში მიმავალ გზაზე ციხე ადვილი მისადგომი იყო და ამიტომაც
რომეებსა და სპარსელებს შორის ვერისის მეფის გუბაზის დროს 540-
იან წლების ბოლოში ატეხილი ომის გამო ლაზებმა (მეგრელებმა)
სპარსელების შემოსევის მოლოდინში ციხე დაანგრიეს და მიწასთან
გაასწორეს. V საუკუნეში ვარდციხე მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო და იქ
იჯდა შიდა-ვერისის ერთი ოთხ ეპისკოპოსთაგანი.

ძველი ციხეები იყო აგრეთვე სკანდა და შორაპანიც (შორაპნის
ციხე პირველად აგებულ იქნა ფარნავაზ I-ის დროს 300-290 წწ.
ახლჩვერამდის).

მნიშვნელოვან პუნქტს ამ ხანაში ეგრისში წარმოადგენდა ქუთაისი (ქუთაისი). ამ სახელით ცნობილი იყო დასახლებული პუნქტი რიონის მარჯვენა (დასავლეთ) ნაპირას დაბლობზე, სადაც მდებარეობდა დროიდანვე, გადმოგვეცემს პროკოფი კესარიელი (BP. VIII, 14), გაშენებული იყო ციხე, როგორც ჩანს, ქუტიკორის შემდეგ ხანებში ეს ციხე დაინგრა (თითქოს თვით კოლხებს დაუნგრიათ). სპარსელების სარდალმა მერმურომ 550 წელს ეს ციხე ხის ნაწილებით აღადგინა იმ ადგილებში, სადაც ის დაზიანებული იყო. ამ ციხეში და მის ახლომასლო იმყოფებოდა მერმუროეს ჯარი საზამთროდ 550-551 წ. მან ააგო იქვე ხის სიმაგრე და ჩააყენა შიგ საში ათასი კაცი. ამ ცნობის მიხედვით ქუთაისი V საუკუნეში უნდა ყოფილიყო თვალსაჩინო მნიშვნელობის პუნქტი რიონის დასავლეთ ნაპირას.

ქუთაისის ახლოს, პროკოფი კესარიელის მოწმობით იყო ციხე უხეიმური, რომელიც ჰეცტაედა ქვემოდან სკვზნია (ლე-ჩხუმი) და სვანიის (სვანეთის) მიმართულებით მიმავალ გზას. უხეიმური არის ოდნავ გადამახინჯებული ოხვამური, რომლის ნაშთს შეადგენს ქუთაისის ჩრდილოეთით 18 კილომეტრზე სოფლის სახელი ნამოხვანი მდ. რიონზე (დასავლეთ ნაპირას). ნამოხვანი არის დამახინჯებული ნაოხვანი, ე.ი. ყოფილი ოხვამე (შვერულად სალოცავი).

68. რომეების მიერ დასავლეთ ლაზიკის და შიდა-ეგრისის დამორჩილება.

როგორც ვეუობა, 430-იან წლებში, როდესაც სპარსეთის მიერ მეფობა გაუქმებულ იქნა სომხეთში და გაუქმებაზე იყო ქართლშიც, აღმ. რომის იმპერია გადავიდა შეტევით პოლიტიკაზე ლაზია-ეგრისის წინააღმდეგ. შიდა-ეგრისის მიმართ ეს აღნიშნული აქტს ჯუანშერს, რადგანაც ვახტანგ გორგასალმა შემდეგ შეძლო მისი უკან დაბრუნება. მაგრამ რაც შეეხება ლაზიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილს მდ. ჭოროხის შესართავიდან ვიდრე ფარნაკიის მხარემდის ჩათვლით, ამის უკან დაბრუნება ქართველებმა ამის შემდეგ უკვე ვეღარ შესძლეს და ის საბოლოოდ შეძგომი საუკუნეებისათვის დარჩა ბერძნებს საღმ. რომის და შემდეგ ბიზანტიის იმპერიას). ამიტომაც ეს ფაქტორატომღაც გამორჩა მხედველობიდან ჯუანშერს და ის მას სრულებით აღნიშნული არა აქვს. უნდა ითქვას, რომ ჯუანშერს მიზნად ჰქონდა დასახული ვახტანგ გორგასალის შესახებ გმირული და პანეგირიკული მოთხრობის

დაწერა და საამისოდ სამხრეთ დასავლეთი ლაზის ბუდი მას არაფერად მასალას არ აძლევდა.

როგორც ჩანს, ლაზის ამ ნაწილში რომეებმა დაამყარეს თავი უშუალო მმართველობა და დაარქვეს ამ მხარეს, როგორც ეტყობა, პოლემონის პონტი. მაგრამ ხალხმა შეინარჩუნა თავისი წინანდელი ქართული ლაზი და ამით იხსენება, რომ ის ცოცხალი იყო X საუკუნეში (იხსენიება ამ საუკუნის დასაწყისში შედგენილ საეპისკოპოსო ნოტაციამი), სახელდობრ, კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ხელქვეით მიტროპოლიტთა შორის იხსენიება ლაზიკის ტრაპიზუნტის მიტროპოლიტი თავისი 15 ეპისკოპოსით¹¹ ცოცხალი იყო ეს სახელი XIII-XV საუკუნეებშიც ეწ. ტრაპიზონის სამეფოს არსებობის დროს და ცოცხალია ახლაც მგერელი მოსახლეობისათვის – სახელი ლაზი, როგორც ცნობილია, ახლაც იხმარება ამ მხარეში და საერთოდ ახლანდელ თურქეთშიც.¹²

რაც შეეხება შიდა-ვერისს, მისი დამორჩილება ბერძნების მიერ მოხდა შემდეგნაირად:

11. Georigica. IV 2, გვ 165

12. ნ. ლომოური თავს წეროლში 'ლაზიის სახელწოდების საკითხისათვის' (მაცნე V, 1964, გვ.70-86) ცდილობს დაამტკიცოს, რომ შუი ზღვის სამხრეთ დაბინძვული სანაპიროსთვის ლაზიის, ხოლი იქაური მოსახლეობისათვის ლაზების სახელის დამკვიდრება IX საუკუნის შემდეგში ხანის მოვლენა და დაკავშირებულია ტრაპიზუნტის მხარისათვის ამ სახელწოდების მიზანტვის კვლევის მიერ ხელოვნურ შეკეთებისთან – ტრაპიზუნტი გამოეყო კვლავიზად პოლემონის პონტს, მისმა მღვდელმთავარმა დახისის მიტროპოლიტის ადგილი დატოვა და ამირიდან მას ეწოდებოდა ლაზიკის მიტროპოლიტი (გვ.86, 84). მაგრამ ეს არა სწორი IX საუკუნიდან უკვე არსებობს ავტოკეფალური საკათალიკოსო აფხაზეთისა, რომელსაც ეწოწიჩლებოდა მთელი დას. საქართველო ვიდრე მდ. ჭოროხის მიდგომამდე. აფხაზეთის კათალიკოსი უშუალოდ რომელიმე პატრიარქს არ ეწოწიჩლებოდა და არც კონსტანტინეპოლისს. Xა ნოტაციამი (X საუკუნის დასაწყისში) მოხსენიებულია კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ხელქვეით ტრაპიზუნტის მიტროპოლიტი ლაზიკისა. რომელსაც ეწოწიჩლება 15 ეპისკოპოსი, მით შორის დასახის . ე. ი. ამ შემთხვევაში ბასიანისა. მაგრამ აქ ტრაპიზონი აღნიშნულია, როგორც ლაზიკში მდებარე უბრალო მიზების გამო. ხსენებულ ნოტაციამი (წიორცავე, IV 2) საერთოდ აღნიშნება ამა თუ იმ მიტროპოლიტის სამხარეო მდებარეობაც, ხსენებული ცნობიდან ჩანს მხოლიდ ის, რომ ტრაპიზონი ითვლებოდა ლაზიკში მდებარედ და რომ სახელი ლაზიკ ამ მხარისათვის იყო მამის ჩვეულებრივი ამიტომ შეუძლებელია ამ ცნობის გაცემა ნ. ლომოურის მიხედვით, თითქმის ტრაპიზონის მიტროპოლიტის ამ დროს ხელოვნურად ქმნდა მიკუთვნებული ლაზიკის სახელი, რის გამო ამის შემდეგ ამ მხარეში გაჩნდა ტომობრივი სახელი ლაზი.

ჯუანშური გადმოგვცემს, რომ ვახტანგის მცირეწლოვანობის დროს ბერძნებმა (რომეებმა) აფხაზეთიდან დაიკავეს შიდა-ვერისი. გამოვიდეს ბერძენი აფხაზეთით, რამეთუ ბერძენთა ქონდბს ქვეყნის წყალითგან (ქლანდელი ღალიძგიდან) ქვემოთ კერძო ყოველი და იპურეს ვერისწყლითგან ვიდრე ციხე-გოჯამდე (ქლანდელ ნოქალაქე ვამდე). როგორც ჩანს, 430-იან წლებში (სადიქრებელია, მას შემდეგ, რაც სპარსელებმა გააუქმეს ქართლის და სომხეთის სამეფოები), რომეებმა თავისი პოზიციის გასაუმჯობესებლად დაიკავეს შიდა ვერისი და იქაური მექვიდრობითი მმართველი გადაიყვანეს თავიანთ მხარეს მთავრად დატოვებით. ჯუანშურის სიტყვით ბერძნებმა დაიმორჩილეს ქვეყანა ციხე-გოჯამდის, ე.ი. ციხე-გოჯის მხარემდის თანსათვლით. ბუნებრივ საზღვარს აღმოსავლეთისკენ აქ წარმოადგენდა იუო მდ. ცხენისწყალი და არა ციხე-გოჯი. შიდა ვერისს ბერძნები ეძახდნენ ლაზიკეს და იქაურ მთავარს იხსენიებდნენ მეფის ტიტულით. შიდა ვერისში შედიოდა, როგორც ჩანს, გურიაც, მდ. ჭოროხის შესართავამდის. ლამპერტი (XVII ს.) აღნიშნავს, რომ მის დროს მეგრელები გურულებს ლაზების სახელსაც აძლევდნენ.

შიდა ვერისის დაკარგვამ ძლიერ მძიმე მთაბეჭდილება მოახდინა ქართველებზე შამინ იქმნა, წერს ჯუანშური, გლოვა და წუხილი ყოველთა ზედა ქართველთა და იტყოდეს: განვაძრავლეთ ცოდვანი ღმრთისა მიმართ და არა კეთილად ვიპარით სჯული ქრისტესი და წესი იოანეს მცნებისა. სამართლად მოაწია ღმერთმან ჩვენ ზედა ესე რისხვა, რამეთუ მიგვეცნა ჩვენ წარტყვენად უცხოთა ნათესავთა, მიგველო ჩვენ საზღვარი (ტერიტორია) ბერძენთაგან, ვითარცა მოულო ვარაზ-ბაქარს მეფესა კლარჯეთი იგი. ცოდვითა ვარაზ-ბაქარისათა მოიწია (ესე), რამეთუ ვერ კეთილად ეყრა სჯული ქრისტესი. ესე არა მეფეთა ჩვენდა ცოდვითაგან იქმნა, არამედ ერისა ცოდვითაგან. ან მეფე ჩვენი ურმა არს, არა გვივის (არა გვეყეს) წინამძღვარი, რომელიმცა სასოებითა ქრისტესითა და წინამძღვრებითა ჯვარისათა წარგვიძღვა ჩვენ და ვიძიეთ შური პირველ ოქსთა ზედა, შემდგომად ვიძენეთ საზღვარი ბერძენთაგან. ამას იტყოდეს ყოველნი ქართველნი და იყენეს მწუხარებისა შინა დიდსა (გვ.146).

69. შიდა-ვერისის ახალი მთავარი ქალაქი ციხე-გოჯი-არხაიპოლის.

აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ხელქვეით ახლა წინანდელი ვერისის შილოდ ნაწილი იყო მოყოლილი. ვერისის მთავარ ქალაქად კი

მანამდის ქუთაისი არის საგულისხმებელი. ამის დამამტკიცებელია ის, რომ კოლხეთის ძველი დედაქალაქი დისაკო-აია (ვა) უკვე პირველ საუკუნეში პლინის დროს არაა საგულისხმებელი, როგორც მნიშვნელოვანი პუნქტი. ციხე-გოვსაც ის არ იხსენიებს. სამავიჯროდ ქუთაისის შესახებ პროკოპი ექსარიელს, აქვს ცნობა, რომ ის მოხსენიებული ჰქონია ჩვენამდის მოუღწეველ შრომაში არიანეს (II ს-ის პირველ ნახევარში), ალბათ, როგორც შესამწნვეი პუნქტი. პროკოპი ამბობს, რომ ქუთაისში რიონის სანაპიროსთან (დაბლობში, მდინარის დასაუღეთით) კოლხებს ძველ დროში ციხე ჰქონდათ გაშენებული, რომელიც შემდეგ თვითონვე დაუნგრევიათ. ამიტომ შესაძლებელია, რომ კოლხეთის მთავარი პუნქტი II-IV ს-ნებში იყო ქუთაისი (ამ გამოთქმას იხსენიებს პროკოპიც). ახლა როდესაც შიდა ვერისის საზღვრად მდ. ცხენისწყალი შეიქმნა, ბუნებრივად უნდა დასმულიყო საკითხი შიდა-ვერისის ერისთავ-მეფისთვის ახალი რეზიდენციის შესახებ. ასეთ რეზიდენციად ამორჩეულ იქნა ძველი ციხესიმაგრე, სადაც ფარნავაზის დროს ვერისის ერისთავის ქუეჯის მიერ გაშენებული იყო მთაზე ციხე და სასახლე.

ბერძნული სახელი არხაიპოლის (არხეოპოლის) ნიშნავს ძველ ქალაქს. სახელი ცხადყოფს, რომ ქალაქი აქ გაუშენებიათ ძველ ნაქალაქარ-ნაციხარის ადგილას, რომელიც ახალი მშენებლობის დაწყებოსას უკვე დიდი ხნის დაცარიელებული იყო. ბერძნული სახელის ასეთი თავისებური ხასიათი ('ძველი ქალაქი') ცხადყოფს იმასაც, რომ ახალი ქალაქის გამართვა დაწყებულია ბერძნების უპირატესობის ხანაში, როდესაც შიდა-ვერისის ზოგ ადგილას ბერძენთა გარნიზონები იდგა. ეს ბერძენები უწოდებენ ახალ დედაქალაქს არხაიპოლისს, 'ძველ ქალაქს'.

ციხე-გოვი არის ამ ქალაქის ძველი ქართლული მეტყველების სახელწოდება, დადასტურებული მატრიანებში. მეგრული მეტყველების სახელწოდება (დავით და კონსტანტინეს წამების მიხედვით) იყო ჯიხანქოჯა. ქოჯა და გოვი უნდა იყოს ერთიდაიგივე სხვადასხვა დიალექტური ფორმით წარმოდგენილი და უნდა უდრიდეს სიტყვა გოჩას, რომელიც არსებითად ძველს ნიშნავდა (შეად. გოჩაჯიხანში).

70. აფხაზეთის ჩამოყალიბება.

ჯუანშური აფხაზეთად გულისხმობს ქვეყანას ვერისწყალის (ახლანდელი ღალიძგის) ჩრდილო-დასავლეთით ვიდრე შემდეგდროინდელ ჯიქეთამდის (სამების ქვეყანამდის) თანჩათვლით (ახლანდელი ადლურის მხარემდის). აფხაზეთში ასეთი ფართე ვაკეებით შედიოდა აფ-

მიღეთი და საკუთრივ აფხაზეთიც. ცხადია, რომ ტერმინი აფხაზეთი გადაიქცა უკვე პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ფართე ერთეულის სახელად.

ამასთან დაკავშირებით საჭიროა გახსენებულ იქნას აფხაზეთა მეფეების ძველი წარმომავლობითი სია, შედგენილი ბაგრატ III-ის დროს 1000 წლის ახლოს. ამ სიაში ვიდრე მურვან-ყრუსდროინდელ ლეონამდის დასახლებულია აფხაზეთის 10 მეფობელი (ანოს, ლოზარ, იუსტინიანე, ფილიკტოს, ბარუკ თუ კაპარსკ, დემეტრე, თეოდოსი კონსტანტი, თეოდორე კონსტანტინე II, ხსენებული ლეონ). თეოდოსი II-დან (801-828 წწ.) ვიდრე 1027 წლამდის II მმართველს უწყევტ 226 წელი, თითოზე საშუალოდ 20 წელი ამის მიხედვით ანოსის მმართველობის დაწყება აფხაზეთში საეულისხმებელია 440 წლის ახლოს. ამ დროს ანოსი რომეების მიერ დაყენებულ იქნა მთავრად საკუთრივ აფხაზეთში. ამასთანავე მას დაუმორჩილეს მთელი მხარე ვიდრე მდ. ვვრისწყლამდის (ღალიძგამდის). ასეთ პირობებში ადვილად შეიძლებოდა სახელი აფხაზეთი გავრცელებულიყო უკვე მთელს ახალ ხსენებულ ტერიტორიაზე.

ანოსის რეზიდენცია თითქმის უნდა ყოფილიყო ანუხვა-ანაკოფიაში.

როდესაც 470 წლის ახლოს საქართველო აღმრომის სახელმწიფოს სამფლობელოთა საზღვრად დადგინდა კლისურა (კლასურა), ამის შემდეგ კლისურას დასავლეთ მხარეს განაგებდნენ ანოსის შემდგომი პირნი, რომელნიც თითქმის ყველანი (ლოზარის და კაპარუკის) გარდა ქრისტიანულ ბერძნულ სახელებს ატარებდნენ.

71. სპარსეთის მოწოლა სომხეთსა და ქართლზე.

თავისი მეფობის პირველი წლებიდან იეზდიგერდ II აწარმოებდა ომებს კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით მცხოვრებ ქუშანებთან. თვითონ იეზდიგერდის მთავარ რეზიდენციას ქალ. ნიშაპური წარმოადგენდა. სპარსეთის პოლიტიკის მთავარი ყურადღება საერთოდ ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთისა და აღმოსავლეთისკენ იყო მიპყრობილი. ვახტანგის მონაწილეობაც აღმოსავლეთ ლაშქრობაში ამას ამტკიცებს. იეზდიგერდის მთავარ ვაზირად იყო მოპო-ნერსე, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ქუშანები დამარცხებულ იქნენ და ქუშანების მეფეც გაიქცა შუა აზიის უდაბნოებისაკენ სპარსეთის მთავრობამ თავისი ყურადღება გაამახვილა სომხეთ-ალვანია-ქართლზე. აღმრომის იმპერიასთან მეტოქეობის სა-

თანადოდ დაძლევა უფრო ადვილი იქნებოდა, უკეთ ამ ქვეყნის წამო-
ვანი ფენები ქრისტიანობის მაგივრად მაზდეზმის აღმსარებლობი
სუიქნებოდნენ. მაგრამ, რადგანაც ამ ღონისძიების ძალიან მსურვენი
დიდ წინააღმდეგობას და სისხლის ღვრას გამოიწვევდა, აძიტომ სპარ-
სეთის მთავრობა ფრთხილად შეუდგა საქმის მოგვარებას. სომხეთში
მარზპანად, ელიშეს სიტყვით, მან დანიშნა დენშაპუკი, რომელსაც
ტკბილი სიტყვებით უნდა ჩაეტარებინა სომხეთის აღწერა. ეს მოხდა
იუზდიგერდ II-ის მეფობის მე-12 წელს, ე.ი. 449 წელს. დენშაპუკი ჩა-
ვდა სომხეთში და ელიშეს სიტყვით "გადასახადების საბაბით და აგრეთვე
ვითომდა მხედართა სამსახურის შესამციკრებლად მან ჩაატარა ქვეყნის
დაწერილებით აღწერა და მცხოვრებლების აღრიცხვა. თუმცა მან
თავისი იდუმალი ზრახვები მოქარვა გარეგნული მოტყუებით, მაგრამ
მისი ვერაგობა მალე გამოაშქარავდა. ჯერ ერთი, ეკლესიის თავისუფალი
მდგომარეობა ახლა გადასახადებს დაექვემდებარა; მეორე, ბერები, რომ-
ლებიც მონასტერში ცხოვრობდნენ, შეტანილ იქნენ სიებში; მესამე, ისე-
დაც დიდი გადასახადები ახლა აუტანელ ზომამდის გაიზარდა; მეოთხე,
დენშაპუკს ისე კარგად მიყავდა საქმეები, რომ მან სომეხ ნახარარებს
შორის განხეთქილება ჩამოავდო და დათქა შეული ოჯახებში; მესუთე,
ყველაზე უარესი იყო ის, რომ მან გადააყენა სომხების ქვეყნის პაზარა-
პეტი (ათასის თავი), რომელიც ქრისტიანების მამად და უფროსად
ითვლებოდა. დენშაპუკმა მას დააბრალა ვითომდა მისდამი უპატიოვე-
ბულო მოპყრობა და შესცვალა ის სპარსელით, რომელსაც მიუჩინა
მოგაპეტი. (მოგვების უფროსი). ეს მოგაპეტი დანიშნულ იქნა მთავარმსა-
ჯულად ეკლესიის ღირსების დამცირების მიზნით.

იქ, სადაც მართებლობას სამართლით შეეძლო მოეთხოვა ასი
დრაქანი, ახლა ღებულობდნენ ორმაგს. ეპისკოპოსები და მღვდლები
აგრეთვე იხდიდნენ გადასახადს. ეს გადასახადი დადებული იყო არა
მარტო დასახლებულ და დამუშავებულ მიწებზე, არამედ დაუმუშავებულ
ადგილებზედაც. სახელმწიფო ხაზინის სიხარბე ამას არ კმაყოფილდე-
ბოდა. გადასახადი ედგა საუკეთესო სურსათს, იარაღებს, შემოსავალს,
მთა-ველს და ტყის მოსავალს. ეს იყო ნამდვილი ძარცვა და არა მართე-
ბლობის ღონისძიება, იმდენად დიდი ძარცვა, რომ სპარსელებიც
გაკვირვებული იყვნენ, თუ საიდან მოდიოდა ამდენი განსუელობა და
საიდან შეეძლო ასეთ დასუსტებულ ქვეყანას კიდევ არსებობა.

როდესაც სპარსელებმა დაინახეს, რომ მოუხდებოდა ყველაფერ
ამისა შეუძლებელია სომხების სიმედვრის მოტყვა, მათ მოიხსნეს პირ-

ბადე და უკვე ამჟამად მისცეს მოგპეტების კრებას წინადადება დაეწერათ ბრძანება მათი (სპარსელების) ცრუ მოძღვრების დებულებებით.

ამის საპასუხოდ სომხების ნაბარარებმა მოიწვიეს დიდი კრება, რომელსაც დაესწრნენ როგორც მაღალი წოდებიდან, ისე ხალხისაგან. იყვნენ რასაკვირველია ეპისკოპოსებიც. კრებამ ერთხმად მიიღო ფიცი ერთსულვნად დაეცვა თავის სარწმუნოება. მიღებული წერილის საპასუხოდ სომხეთის ეპისკოპოსებმა, რიცხვით 18-მა, იოსებ აირარტელით სათავეში, გაუგზავნეს მიპრ-ნერსეს წერილობითი პასუხი, რომელიც ელიშეს მოპყაეს მთლიანად და რომელიც ცალკე მოკლე ექსცერპტებად წარმოგვიდგება შემდეგნაირად:

“იოსებ ეპისკოპოსისაგან დიდთა ვიდრე მცირეთამდის თანხმობით მენ, მიპრ-ნერსეს, დიდს პაზარაპეტს (ათასისთაეს) არულათა და ანარულათა და აგრეთვე არულათა დიდ ლამქარს პატრიოსცემითა და მშვიდობით სალამი. ღვთის მიური წესის თანახმად ჩვენი წინაპრებისაგან გვაქვს ჩვეად მუდამ ვილოცოთ მეფის სიცოცხლისათვის და ვთხოვით უზუნაესს მიანიჭოს მას დღევრძელობა, ხოლო მშვიდობა შოფლიო სახელმწიფოს, მისდამი ღვთის ბოძებულს, რათა ჩვენ ვსარგებლობდეთ ხანგრძლივი მშვიდობიანობის სიკეთით და შეგვექლოს მთელი ჩვენი სიცოცხლე ვეშასურით ღმერთს სიწყნარესა და სიმშვიდემი. რაც შეეხება თქვენ მიერ გამოგზავნილი წერილის შინაარსს, აი ჩვენი პასუხი.

“დიდი ხანია უკვე, რაც ვინმე თქვენმა მოგპეტმა, რომელსაც შესწავლილი აქონდა დაწერილებით თქვენი სარწმუნოებრივი მოძღვრება, რომელიც აღემატებოდა ადამიანის ბუნებას და რომლის ხსოვნას თქვენც პატივს სცემთ, პირი იბრუნა ჭეშმარიტ ღმერთისაკენ, ცისა და ქვეყნის შემოქმედისაკენ. მან ბუნებრივ გაარჩია თქვენი სარწმუნოება და დაგიმტკიცათ მისი მცდარობა. უკეთუ ესურთ ჩვენი პასუხის მოსმენა, წაიკითხეთ მისი წიგნი, რომელიც თქვენი ქვეყნის ბერს ადგილებში მოიპოვება. ჩვენი სარწმუნოება... გავრცელებულია მთელ დედამიწაზე დასავლეთითი და აღმოსავლეთით, სამხრეთით და ჩრდილოეთით, კუნძულებზე, ხმელეთზე; ყველგან და ყველადერი საესა ქრისტიანებით...”

წერილი წაკითხულ იქნა იეზდიგერდ მეფესთან ყველა წარჩინებულთა თანადასწრებით. გამართული მსჯელობის შემდეგ ხეასრომ მოუწოდა შწიგნობართუხუცესს და უბრძანა მას ბრძანების დაწერა მკაცრი გამოთქმებით. ამ ბრძანებით ის იწვევდა სახელდადებით სომხეთის შემდეგ ნაბარარებს (ამ ნაბარარების სია მოცემული აქვს

ლაზარე ფარპელსაც). ესენი იყვნენ: სინიის გვარიდან (ტომშიდან) ვასაკ სინელი უფალი, რომელიც მამინ სომხეთის მარზპანადაც იყო, არწროუნის გვარიდან ნერშაპუკ, რმტუნის გვარიდან არტაკი, ხორხორუნის გვარიდან ვადიმოა, მამიკონიანთა გვარიდან ვარდანი, რომელიც იყო სომეხეთა სპარაპეტი (სპასპეტი) და მამიკონიანთა გვარის უფალი (უფროსი), მოკანთ გვარიდან არტაკი, აპაქნიანთა გვარიდან მანჭე, ამათუნეანთა გვარიდან ვაპანი, ვაქეუნეანთა გვარიდან გივტი, ანძეცეკეანთა გვარიდან შშაგონ.

ლაზარე ფარპელის სიტყვით, იეზდიგერდთან ამ დროს ხსენებულ ნახარარებთან ერთად გაწვეულნი იყვნენ ქართლის და ალვანიის თავიკაცები. ნახარარების ამ სიას ლაზარე უმატებს შემდეგ ცნობას: "ზოლო ქართველთა ქვეყნიდან (წაიღდნენ იეზდიგერდთან) არშუმა პიტიახში და (ამ) ქვეყნის სხვა მამასახლისნი". ამის მიხედვით ვჭვს არ იწვევს ის გარემოება, რომ სპარსეთის მთავრობის ის ღონისძიებანი, რომელიც ამ პერიოდში ტარდებოდა სომხეთის მიმართ, ქებოდა ქართლსაც.

ახლა გავვეცნოთ მეფე იეზდიგერდთან გამოცხადებულ არშუმა პიტიახშის და ქართველ მამასახლისთა მიღების ცერემონიებს და შემდეგ თან მოყოლილ ამბებს. პირდაპირ მთავრების შესახებ ასეთი ცნობა ჩვენ არ გვაქვს, მაგრამ ელიშეს და ლაზარე ფარპელს საკმაოდ დაწვრილებით აქეთ მოთხრობილი სომეხი ნახარარების შესახები ამბავი. ნახარარები იყვნენ გაბნეულნი, ზოგი იცავდა დარუბანდის კარს პენებისაგან და ასე სხვაგან, ასე რომ ნახარარების ნახეარი სპარსეთის ხეასროს სალაშქრო სამსახურში იყო დაბანდებული. ხეასროს ბრძანების მიღებისთანავე ისინი შეიკრიბნენ და დასდევს იოსებ აბარაატელ ეპისკოპოსის წინაშე ფიცი, რომ შეურყვევლად ქრისტიანობის ერთგულნი დარჩებიან. საფიქრებელია, რომ ასეთსავე ფიცს სპარსეთში წასვლის წინ დასდებდნენ ქართლის მთავარეპისკოპოსთან არშუმა პიტიახში და სხვა ქართველი მამასახლისე-ბიც.

ძველი დროიდან მიღებული იყო, წერს ელიშე, რომ როდესაც სომეხთა მხედრობა მოუახლოვდებოდა (სპარსეთის მეფის) კარს, მეფე აგზავნიდა წინ მის შესახვედრად ლაშქრის უფროსს (სომეხების) ქვეყნის კეთილდღეობის შესახებ საკითხავად და მისი (მეფის) სახელით მისასალ-მებლად. ეს წესი ორ-სამჯერ ტარდებოდა. შემდეგ თვითონ მეფე სინ-ჯავდა გუნდებს და ლაშქრად წასვლის წინ უცხადებდა ყველა წარჩი-ნებულთ მადლობას დროზე ჩამოსვლისათვის, თავისი სამეფოს ყველა

წარჩინებულთა წინაშე აქებდა მხედრებს, მესიურებაში მოპოვდა მათა წინაარების მამაცობა და მათი ცნობილი ღვაწლი. ამ ხანად მთელი ეს წესი გადადებულ იქნა, ხოლო ქება და ღვაწლის აღნიშვნა სრულყოფილ არ ჩანდა. იეზდიგერდმა, სიბრაზისაგან გონება დაკარგულმა, სამიხელი ხმით წარმოსთქვა შემდეგი: "ფიცავ მზეს, ამ დიად ღმერთს, რომელიც ანათებს ქვეყანას და თავისი სითბოთი ასულდგმულებს ყველა არსებათ, რომ უკეთუ ხვალ დღის დაწყებისას ყოველი თქვენგანი ჩემთან ერთად საკერძო მნათობის გამოჩენისთანავე არ დაიხოქებს მის წინაშე და არ აღიარებს მის ღვთაებრიობას, მე ამის არმქმნელს მივცემ უსასტიკეს ტანჯვათ და ვსტანჯავ მანამდის, სანამ ნებით თუ უნებლიეთ არ შესრულდეს ჩემს ბრძანებას".

მაგრამ სომხეთის ნახარარები (და მათთან ერთად, უნდა ვიფიქროთ, მათთან მყოფი ქართველი მთაგრებიც) არ შემინდნენ და იეზდიგერდის ცდას შედეგი არ მოყოლია. ამიტომ – განავრძობს ელიმე – იეზდიგერდმა სამარცხვინოდ განდევნა კთილშობილი ნახარარები და ჩააბარა ისინი თვალყურის სადევნებლად ჯალათებს, რომელთაც განუწყვეტლივ უნდა ედარაჯნათ მათთვის, მაგრამ ბორკილები კი არ დაედვათ.

ქრისტიანებს გამოუჩნდათ ქომაგები, რომელნიც არ ზოგავდნენ სახსრებს ხვასროს მრჩველის მოსასყიდლად, რათა შეეშობუქებინათ დაპატიმრებულთა მდგომარეობა და საერთოდ მოეწყოთ მორიგება ქრისტიანების სასარგებლოდ. მაგრამ იეზდიგერდი მტკიცედ ადგა თავის გადაწყვეტილებას. მეფის კარზე იმყოფებოდა ერთი საქურისი, რომელიც თანაუგრძობდა ქრისტიანობას და საიდუმლოდ მონათლულიც იყო. როდესაც ის დარწმუნდა, რომ ხვასროს გადაწყვეტილი აქვს არათუ სისრულეში მოიყვანოს თავისი დადგენილება, არამედ კიდევ ააოხროს სომხების ქვეყანა, მივიდა დაპატიმრებულ ნახარარებთან, გაიხმო ზოგიერთი მათგანი განზე და მისცა მათ რჩევა დათანხმებულიყვნენ ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე გადასვლას.

"უკვე მეფის ბრძანებით ყველაფერი მზად იყო იმისათვის, სწერს ელიმე, რომ ქრისტიანების ჯარები გაცეზაწაწათ მორიგულ ქვეყნებში, სადაც ისინი განწირულნი იყვნენ სამუდამოდ ექსორიისათვის, როგორც ეს უკვე შესრულებული იყო ბევრი ქართველი ნახარარის მიმართ, მაგრამ ამ დროს მოვიდა ცნობა ქუმანების ქვეყნიდან, რომ მტერი შემოესია და აოხრებს ხვასროს ოლქებსო". ეს ცნობა ამტკიცებს, რომ ამ დროს ბევრი ქართველი მთავარი (დიდაზნაური) შესაძლებელია ვახ-

ტანგთან ერთად, შორეულ ქვეყნებში იყვნენ გადასახლებულნი (საბარსეთი ან აღმოსავლეთ ირანში).

ამასობაში ნახარარები მაინც ყოყმანობდნენ. ვარდან მამიკონიანი განსაკუთრებით მტკიცედ იდგა და არ თანხმდებოდა თუნდაც გარეგნობით ელიარებინა ცეცხლთაყვანისმცემლობა. ყველაზე დიდად ლელავდა ამ საქმეში ქართლის პიტიახში არშუმა. ის, ლაზარე ფარაქლოს სიტყვით, მოითხოვდა ნახარარებისაგან (და ალბათ მისი თანხმლებ დიდაზნაურთაგან და სხვა ქართველებისაგან) დათანხმებულიყვნენ სპარსეთის მთავრობის მოთხოვნას და ელიარებინათ მაზდეიზმი. შათ ყველას მტკიცედ და შეუწირებლივ ამავე აზრზე იყოლიებდა ქართლის პიტიახში არშუმა, კაცი თავისთავად ჭკვიანი და საქმიანი. მას ცოლად ჰყავდა მამკონიანთა დიდი სეპუქის ვარდანის ძმის ცოლისდა არშუმა ცდილობდა დაერწმუნებინა სომეხ ნახარარებთა მთელი სიმრავლე და მოგვთა უფალი არტაკი მოლაპარაკებოდნენ ამის შესახებ სომეხების მხედართმთავარს ვარდანს. თვითონაც არ ერიდებოდა ამ საკითხზე მასთან ლაპარაკს. შეუწყვეტლივ (არშუმა) თხოვდა ვარდანს, რომ თუ ის არ დათანხმდება (ცეცხლთაყვანისმცემლობაში გადასვლაზე), სამივე ქვეყანა (სომხეთი, ქართლი და ალბანია) დაილეუება, ხოლო დათანხმების შემთხვევაში მრავალი შეინარჩუნებს სიცოცხლეს და ჩვენც უფლება გვექნება საკუთარი ცოდვები მოვიწინაოთო (ლაზარე ფარაქლი).

ასეთმა თავგამოდებულმა რჩევებმა გასჭრა და უმთავრესად, როგორც უტყობოდა, არშუმა პიტიახში დაფინებით მთავრებმა მიაგზავნეს იეზიდგურდ II-თან ზემოთ ნახსენები საქურისი და განუცხადეს მას, რომ ისინი თანახმა არიან შეასრულონ მისი ბრძანება და აღიარონ ცეცხლთაყვანისმცემლობა. ეს მოხდა იმ დროს, როდესაც სპარსეთის მთავრობა სასწრაფოდ კრეფდა ჯარებს შუა აზიის ქუჩანების წინააღმდეგ. სომეხ-ქართველ-ალეანელ დიდაზნაურთა განცხადება დიდად სასიამოვნო იყო სპარსეთის მთავრობისათვის, რადგან ამით მას ხელი ექსნებოდა შუა-აზიაში თავისუფლად მოქმედებისათვის.

(ნახარარებმა და არშუმამაც თავისი ქართველებით თავიანთი სცეს მხეს. შესწირეს მას მხვერპლი და გარეგნულად ასრულებდნენ მოგვების მოძღვრების წესებს. "იშვითი გულუხვობით მეფე ასარუქებდა მათ ქვეყნებით, აძლევდა მათ პატრიუს და გამს (ხარისხს)" (ელიშეს ცნობა). ამის შემდეგ იეზიდგურდმა მისცა ნახარარებს სპარსელების მხედრობა და გააუღლა თან 700 სწავლული მოგვი მთავარი მოგებტის მეთაურობით. მოგვები დიდის სიხარულით მიესწრაფებოდნენ მაზდეიზმის დასამყარე-

ბლად. შეფის ეს ბრძანება, ამბობს ელიშე, ქებოდა არა მარტო სობუ-
ბის ქვეყანას არამედ აგრეთვე ქართველების, ალენელების, ლენელების,
აღბნელების, კორდუების, წოდების და დარსანების ქვეყანას. სპარსე-
ლების საბრძანებლოს ყველა ქვეყნებს, სადაც საიდუმლოდ აღიარებდნენ
ქრისტიანობას.

ამ ცნობიდან ცხადია, რომ ყველაფერი, ელიშეს მიერ მოთხო-
ბილი, ქებოდა ქართველ მთაფრებსაც, რომ ისინიც, მამასადაძე გარე-
ნულად გადასულან ცეცხლთაყვანისმცემლობაში და ახლა ბრუნდებოდ-
ნენ თავის ქვეყანაში სპარსელების მხედრობასა და მოგვებთან ერთად.
ლაზარე ფარპელის სიტყვით, იეზდიგერდმა უკან დაბრუნებულ
მთაფრებს დაატოვებინა მძევლები, რომლებიც თავისთან დიტოვა. დარ-
ჩენილთა შორის იყო ქართველების პიტახში არმუშაც. როგორც ჩანს,
არმუშა მძველის როლს ასრულებდა ქართველების შრიც.

მოგვებს და, მამასადაძე, წამოსულ მთაფრებს თან მოჰქონდათ
მეფის შემდეგი ინსტრუქცია: ნავასარდის თაფიდან მორე ნავასარდამ-
დის (ნავასარდი იყო წელიწადის პირველი თვე; აქ იგულისხმება,
მამასადაძე, ერთი წლის დაზმულობა) დიდი მეფის საბრძანებელში
მოსპობილ იქნას არა თუ ქრისტიანების სარწმუნოება, არამედ აღმოფხ-
ვრილ იქნას თვით მათი სახელიც — ეკლესიები დაკეტულ და მათი
კარები დაბეჭდილ იქნას; ქრისტიანულ სამლოცველოების სამკაულები
სიით ჩარიცხულ იქნას სამეფო ნიეთებს შორის; ფსალმუნების გალობა,
წინასწარმეტყველების წიგნთა კითხვა გაუქმებულ იქნას და ქრისტიანე
მღვდლებს აღკრძალათ თავიანთ სახლებში ხალხის სწავლა-
დარიცება; კაცი და ქალი ბერ-მონაზვნები უნდა გამოვიდნენ მონასტრე-
ბიდან და მათ უნდა ჩაიცვან საურო ტანისამოსი; ნახარალების ქალებმა
მისცენ სხვებს მავალითი და პირველნი თვითონ უნდა მოჰყენონ მოგვე-
ბის სწავლას: აზატების (აზნაურების) და შინაკანების (შლოფლიონების)
ქალ-ვაჭნი უნდა შეუდგნენ მოგვებთან სარწმუნოების შესწავლას სა-
ზოგადო მოუდნებზე ქრისტიანობის მიერ დაწესებული კანონები ცოლ-
ქმრობისა გაუქმებულ იქნას; ერთი ცოლის მაგივრად მამაკაცებს ნება
მიეცათ ხალხის გასამრავლებლად რამოდენიმე ცოლი იყოლიონ; ნება
აქეთ შეირთონ მამებმა ქალიშვილები, ძმებმა დები, ვაყებმა თავიანთი
დედები, შეილიშვილებმა ბებიები; არც ერთი ცხოველი, რომელიც
განკუთვნილია ადამიანის საქმელად, არ შეიძლება საქმელად გამოყ-
ენებულ იქნას, თუ წინასწარ მსხვერპლად არ არის ღვთისადმი
შეწირული. ცოში უნამოდ არ იქნას გაკეთებული, ნავაგი და სიბინძურე

ცეცხლში არ იქნას ჩაგდებული. ხელის დაბანა ხარის მარდის გარეშე არ ხდებოდეს; წაყი, მელა, კურდღელი არ იქნას მოკლული; კველი, ხელიკი, ბაყაყი, ჭიანჭველა და სხვა საზარალო ცხოველიცა დაუძინოთ მოსპობილ იქნას; მოსპობილ ცხოველთა რაოდენობა აწონილ იქნას სამეფო სასწორზე და ჩაწერილ იქნას; ყველაფერი, რაც ქება მსხვერპლ შეწირვას, ნაცარის განლაგებას და რაოდენობას, უქმეების და წლის სათვალავს, უნდა ჩაწერილ და სივში შეტანილ იქნას; ეს პირველი აუცილებელი განკარგულებანი მიმდინარე წლის დასასრულამდის ყველას მიერ შესრულებულ იქნას; დანარჩენი და ჩვენი კანონის დაწერილებით ასრულება გადადებულია შემდეგი დროისათვის.

ქართლის წინანდელი მარზპანი ვსაყ სივნელი დიდი ხანია (442 წლიდან) დანიშნით იმყოფებოდა სომხეთის მარზპანად. ეს ვსაყი იყო მოხერხებული კარიერისტი და სომეხ ნახარარებს შორის გამონაკლისს წარმოადგენდა იმ მხრივ, რომ გულწრფელად იდგა ცეცხლთაუვანისმცემლობის ნიადაგზე და სპარსეთის მთავრობისავე დიდად ერთგული იყო. ქართლშიაც ამ დროს ვსაყის მაგივრად უნდა დანიშნული ყოფილიყო ახალი მარზპანი, მაგრამ მისი ვინაობა არ ჩანს.

როდესაც ეპისკოპოსებმა გაიგეს ყველაფერი რაც მოხდა, მათ მამონვე გააგზავნეს თავისი ქორეპისკოპოსები (თანამშემწყებნი) და მღვდლები სოფლებში. ისინი მოუწოდებდნენ ყველას - აზატს და შინაკანს (სზნაურს და მსოფლიონს), ქალს, კაცს და ბავშვს ქრისტიანობისადმი ერთგულებაზე. ეპისკოპოსთა კრებამ ამასთანავე დაადგინა ნება მიეცეს ქრისტიანობიდან გადადგომის შემთხვევაში მამა წაეიდეს შვილის წინააღმდეგ და შვილი - მამის, ცოლი - ქმრის, მონა უფლის წინააღმდეგ და სხვ. ყველანი ერთხმად აჯანუდნენ, ყველა შეიკრიბა, ჩაფხუტით, ხმალით და ფარით შეიარაღებული.)

მეთთხე თვეზე გადაწყვეტილების მიღების დროიდან სპარსეთიდან წამოსული სომხების ჯარი თავისი მოკავშირეებით და მოგვებით ჩამოვიდა სომხეთში და გაიზრდა სოფელ ანგლში, სადაც მოეწყო ბანაკად. 25 დღის შემდეგ ამისა მოგებტმა რაზმის თანხლებით მიონდომა ამ სოფელში ეკლესიის კარის გატეხვა, მაგრამ ამ დროს ეკლესიაში იმყოფებოდნენ მღვდელი ლეონტი სხვა მღვდლებით და ადგილობრივი პირველი კაცებით. ისინი ვაშმაგებით ეცნენ მოგვებს და კეტებით და ქვებით განდევნეს ისინი, ამ თავდასხმამ დიდი გავლენა იქონია მოგებტზე, მან გადასწყვიტა მიეწერა მოგებტან მოგებტისათვის (უმთავრესი მოგებტისათვის) დერანდარძაპეტის და დიდი ათასისთავისათვის, რათა მათ

დაეჯერებინათ მეფე თავისი პირვანდელი განკარგულების ფაქტობრივად და ყველას მისცემოდა თავისი სარწმუნოების აღიარების ნება. მოგებების აზრით, ქრისტიანები ნელ-ნელა შეჩვეოდნენ მოგებების მოძღვრებას და ნაწილი მაინც ნებაყოფლობით გადავიდოდა მაზდეზმში. მაგრამ ამ აზრს არ დაეთანხმა სომხეთის მარზპანად დანიშნული ვსაკ სიფელი, რომელიც ჯილდოების და ქრთამების ვალებით ცდილობდა შეეტანა სომხებში უთანხმოება და დაშლილობა. ამ საშუალებით ბევრი მან მართლაც გადაიბირა მაზდეზმისაკენ. მაშინ ეპისკოპოსები მოცილდნენ მას. მათ გამართეს ღამე საიდუმლო კრება, რომელზედაც მოიწვიეს სხვადასხვა პირნი და მათ შორის სპარაპეტი (სპასპეტი) ვარდან მამიკონიანი. ეს ვარდან მამიკონიანი ჩაუდგა სათავეში ქრისტიანობისათვის მებრძოლ სომხურ ძალებს.

ელიშე ამბობს (§ 4), რომ ამ დროს სომხებს საკავშირო ხელშეკრულება ჰქონიათ ქართველებთან და ალვანელებთან. ცხადია, მამსადაამე, რომ ქართლშიც მაშინ ისეთივე მდგომარეობა ყოფილა, როგორც სომხეთში. ქართლშიც შესულან მოგებები ჯარით, ასე რომ, მათი შიშით ვერაფერს ვერაფერს ბედავდა. ვარდანს, როგორც ელიშეს სიტყვებიდან საგულისხმებელია, დიდი მოხერხება დასჭირდა, რომ ქრისტიანობის მომხრე ქართველებთან სპარსელების საწინააღმდეგო კავშირი დაედგა. ქართველები ალბათ მეტად ყოყმანობდნენ ამ კავშირში ჩაბმას, რადგანაც მათი მეუღლის კანდიდატი (ვახტანგი) და პოტიანშიც სპარსეთში იმყოფებოდნენ. მაგრამ ბოლოს ასეთი კავშირის დადება მაინც მოხერხდა.

შეკრებილი სომხები ვარდანის წინამძღოლობით თავს დაქსნენ სომხეთში სპარსელების ბანაკს. სპარსელები დამარცხდნენ, ბევრი დაიღუპა, ბევრი ტყვედ იქნა შეპყრობილი. ისინი მოთავსებული იქნენ ნახარარების ციხეებში. ტყვედ იქნა შეპყრობილი მარზპანი ვსაკიც, რომელიც ფეხქვეშ დაუფარდა ეპისკოპოსებს და ისე ინანიებდა თავის განდგომილებას. აუჯანყებულები მოედნენ სომხეთს და აიღეს მეტი ნაწილი იმ ქალაქებისა და ციხეებისა, რომლებიც სპარსელების ხელში იყვნენ. ყველგან ისინი სპობდნენ ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრებს. აუჯანყება სპარსელების წინააღმდეგ, როგორც ჩანს, მომხდარა ქართლშიდაც. ყოველ შემთხვევაში, როდესაც ალვანიის მთავარეპისკოპოსმა სთხოვა ვარდანს დახმარება სპარსელების წინააღმდეგ (ალვანიისაკენ ჯარით სპარსეთიდან გამოგზავნილი იყო სამასი მოგვი), ვარდანი თავისი ჯარის ნაწილით, ქართლზე გაუღო, მიემართება ალვანელების დასახ-

მარებლად. ვასაკ სიენელს, რომელიც მონანიების მოხეტიად ვეულათ
მინც სპარსელების მხარეზე იყო, შეეცოზინებინა ჯორას (სორის)
ქვენიდან აღვანიასკენ მიმავალ მარზან სეპუსტისათვის, რომ ვარდანს
ცოტა ჯარი ჰყავსო. სეპუსტი შეხვდა სომეხს (მათთან ერთად ამ
შემთხვევაში საფიქრებელია ქართველებიც იყვნენ) ახლოს ქართლის
საზღვართან ქალაქ ხალხალთან, რომელიც აღვანელი მეფეების საზამ-
თრო ადგილსამყოფელს წარმოადგენდა აქ ვარდან მამიკონენმა სასტი-
კად დაამარცხა სპარსელები.

მამიკონენის ეს გამარჯვება სრულებით მოულოდნელი იყო
ვასაკ სიენელისათვის, რომელსაც ვარდანმა მიანდო შიგნით სომხეთში
მშვიდობიანობის დაცვა. სპარსელების გამარჯვების მოიმედე ვასაკი თავს
დასხმოდა ქრისტიანების მოძრე ნახარარებს და აეოზრებინა მთელი
რიგი ოლქები, მღვდლები ჩავედო საპრობილეში, კელესიები დაემტვრია
და სხვ. მაგრამ ახლა, როდესაც გამარჯვება ვარდანს დარჩა და გამარ-
ჯვებული ჯარი გაემართა ვასაკზე შურის საძიებლად, ის შემინდა და
გაიქცა თავის სამფლობელოში სოხიამი. ვარდანი გამოუდგენა მას და
ააოხრა ბევრი მისი მამული.

მეფე იუზდიგერდი მამინ წაეიდა დათმობაზე - მან გამოაცხადა
ქრისტიანობა ნებადართულ სარწმუნოებად. ყველა, ვინც ქრისტიანო-
ბისათვის დაპატიმრებული იყო, დაუყოვნებლივ განთავისუფლებულ
იქნენ. ყველაფერი თითქოს მოგვარდა, მაგრამ ნამდვილად კი ეს იყო
მხოლოდ ხრისი იმისათვის, რომ სომხეთში კვლავ შეეტანათ გათიშვა და
განხეთქილება. ხვასროს კარზე გაიწვიეს სომხეთის მარზანი ვასაკი,
რომელსაც მისცეს დავალება მშვიდობიანი საშუალებებით გადაებირა
ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე სომხეთის ნახარარები. ვასაკმა დაბრუნე-
ბისას მართლაც მთელი რიგი ნახარარები (ელიშეს ჩამოთვლილი ჰყავს
12 კაცი, მათ შორის დიროც ბაგრატუნი) აგრეთვე სხვანი კვრეთ წოდუ-
ბულნი ვოსტანიკი (სამეფო აზნაურნი) გადაიბირა მაზდეიზმისაკენ.
საკმა შოტანა დიდი დაქსასვა სომხებში. "მან, ელიშეს სიტყვით, დამალა
ის საკემირო ხელშეკრულება, რომელიც ასე მოხერხებულად დადებული
იყო (იგულისხმება ვარდანის მიერ) ქართლთან და აღვანიასთან".

უკანასკნელი გამოთქმა ამტკიცებს, რომ ქართლში ამჟამად
მაზდეიზმის სასარგებლოდ მოძრაობას ადგილი არ ჰქონია. როდესაც
იუზდიგერდ II-მ გადასწვეტა ქრისტიანებისადმი დათმობაზე წასვლა,
მამინ, როგორც ჩანს, ქართლის პოტიანში არშუმმა სპარსეთიდან თავის
ქვეყანაში დაუბრუნებიათ. სპარსეთის მთავრობა უცდიდა თუ რა შედეგს

მოიტანდა სომხეთის მარზპანის ვასაკის შვიდობიანი მუშაობა მანდილოსანის სასარგებლოდ. ხოლო რადგანაც ქართლი უფრო პერიფერიაზე მდებარეობდა, ამიტომ მის შესახებ საკითხი ჯერ არ იყო დასმული.

მარზპანი ვასაკი ურთიერთობას იკავებს ვარდან მამიკონიანთან, რომელიც სომხეთში რომეების ჯარის უფროსად იყო. მარზპანი არწმუნებს მას, რომ იეზიდვერდის ბრძანება ქრისტიანობის ნებადართულობის შესახებ არის ნამდვილი და გულწრფელი, რომ ქრისტიანობა სომხეთში მშვენიერ მდგომარეობაშია და სხვ. ამით მას უნდოდა ვარდან მამიკონიანისათვის მოესპო ბერძნებთან თანაგრძნობის მოპოვება. ასეთივე საშუალებებს (მარზპანი ვასაკი) მიმართავდა იმ ხალხების მიმართ, რომელნიც ცხოვრობდნენ გამაგრებულ ადგილებში, ტმორისს, კორდისს, არცახსს, ალვანს, ქართლს და ხალდიას და დამეჯითებით სთხოვს მათ განდევნონ თავიანთი ქვეყნებიდან იქ დამამლულნი ვარდანის მომხრენი. მის ვერაგობას ყველგან მოჰყვა სათანადო შედეგი ჰუნებს ვარდა, რომელიც დარჩნენ (ვარდანთან) კავშირის ერთგულნი. ვასაკმა შეკრიბა სპარსელების მთელი მხედრობა (რომელიც მის ხელქვეით იყო), უმეტესი მათგანი დააყენა ჯორას ხეობასთან და ამით ჩააკეტა ჰუნები, რომელნიც მუდმივ აწუხებდნენ სპარსეთის მეფის ქვეყნებს. ამასთანავე, ის წერილს წერილზე აგზავნიდა მეფის კარზე და თხოულობდა ამ ადგილისთვის დამხმარე ჯარს, მეფის ბრძანებით მან უბრძანა (ამ ჯორას გასასვლელისაკენ) წასვლა ყველა ჯარებს, რომლებიც იმყოფებოდნენ ქართველების ქვეყანაში, აგრეთვე ლფინკში, ჭლბიში, ვატში, ვავში, გლუარში, ხერსანში, ჰეგმატაკში, ფასხში, ფუსხში, ფიუქქანში და აგრეთვე თავსპარანის მთელს ჯარს, მთებისა და დაბლობებისას.

მაგრამ ვასაკ მარზპანს მისი ერთგული სამსახურიდან არაფერი გამოუვიდა. მას გადაემტერა სპარსეთის დიდი ათასისთავი მიპრ-ნერსე, რომელიც ამ ხანებში ჯარით ქალაქ ფაიტაკარანს ბინადრობდა (შემდეგდროინდელ მულანის ვლზე) და იქიდან თვალყურს ადევნებდა სომხეთის და ამიერკავკასიის საქმეებს. მან ჩაიტანა იეზიდვერდ II-თან აღმ. სპარსეთში ვასაკ მარზპანის შესახებ მეტად ცუდი მოხსენება. სპარსეთის მთავრობა ჯერ მინც უცდიდა ამბების განვითარებას და თუ როგორ იმოქმედებდა ვასაკ მარზპანი.

ფაქტების შემდგომი განვითარება სომხეთში მიდიოდა შემდეგნაირად. ვარდან მამიკონიანმა შეკრიბა ქრისტიანების დიდი ჯარი და თავს დაესხა სომხეთში დამანაკებულ სპარსელების სარდალს მუშქანს, რომელთან ერთად იყო მარზპანი ვასაკ სიწნელიც. ბრძოლა მოხდა

აერაირის ველზე და მიდიოდა თავდაპირველად სომხების სასარკებლოდ, მაგრამ როდესაც მოკლულ იქნა თვით სპარაპეტი ვარდანი, სომხები დამარცხდნენ და გაიქცნენ (454 წ. 2 ივლისს). სომეხთაგან [წმ მწმწიქ] ლამი დაიღუპა 1036 კაცი. სპარსელებმა და მათთან მყოფმა სომეხებმა, ელიშეს ცნობით, დაქარაგეს 3544 კაცი და 9 კაცი წარჩინებულთაგან.

წმ დამარცხების შემდეგ სომხების ჯარი მასში მყოფ ქართველებითურთ გაიბნა წვრილ რაზმებად. მათ გამოედევნენ სპარსელები თვით მუშკანის ხელმძღვანელობით და ესაყ მამიკონიანის მონაწილეობით. ერთ ციხეში გამაგრებული იყო თითქმის ათასამდის კაცი. შვიდსამა შეძლო სპარსელების ალიყის გარღვევა და გაქცევა, 213 კაცი (მუომრები და იქვე შეიზნული ქრისტიანი სამღვდელთა) იძულებული გახდნენ სურსათის უქონლობის გამო დანებებულიყვნენ. ვასაკის ბრძანებით ყველა ისინი ამოწყვეტილ იქნენ.)

დამარცხებულთა სხვა რაზმები, ელიშეს სიტყვით, გაიზიზნენ წისლიან ქვეყანასა ხალდიამი, სადაც თითქმის არ არის შზე და სხვა ადგილებში. ხალდიას (პონტის) მაღალ მთებში გაიზიზნულნი იქნებოდნენ უმეტესად სომხების ჯარში მყოფნი ქართველები. სპარსელები კი აობრებდნენ ტაოს. დაყრილი იყო ხმები, თითქოს ტაოში დაცული ყოფილიყო სომეხ მთავრების განძეულობანი (იგულისხმება, როგორც ჩანს, თვით მამიკონიანთა, აგრეთვე ბაგრატიუნთა განძეულობანი). სპარსელები ეძებდნენ ამას და ვადათხარეს სხვადასხვა შენობა. ხალდიის მთებში გაიზიზნულნი დაემუნენ ქვევით დაბლობებში და ცდილობდნენ მიშველებოდნენ თავისიანებს. ორ სოფელში სპარსელებს დაეწვათ და სრულიად დაენგრიათ ეკლესია. სომეხ-ქართველთა რაზმი თავს დაესხა ამ სპარსელებს და დამარცხა ისინი. ამ ბრძოლაში დაიღუპა ვარდანი მამიკონიანის ძმა ქმაიკი, მაგრამ სპარსელები დამარცხდნენ იმდენად, რომ იძულებული გახდნენ საესებით დაეცალათ ტაო და მისი მიმდგამი ზოგი მხარე ეჭეს გარეშე, რომ სპარსელებთან წარმოებულ ამ პარტიზანულ ბრძოლებში დიდ როლს ასრულებდნენ სურ-ტაოელი ქართველები, რომელთაც შეძლეს თავიანთ ქვეყანაში სპარსელებისთვის ეგემუნით გადაამწყვეტი დარტყმები.

სპარსელების მიერ ამ ბრძოლებში ნახულმა დიდმა ზარალმა, საერთოდ თვით შინაური ომის გაჩაღების დაქტმა ძლიერ მძიმე მთაბუჭდილება დასტოვეს სპარსეთის მთავრობაზე სომხეთში და სამხრეთ ქართლში ამტყდარი უკმაყოფილება, რომელიც ვადათხარდა აჯანყებებში, სომხეთის და ჭოროხის ხეობის დიდად დაზიანება და აობრება,

ყველაფერი ეს ბოლოს დაბრალდა ვასაკ მარზპანის უტაქტობას და ბოროტ ნებისყოფას. ქრისტიანი სომხებიც, რომელთაც ჰყავდათ მომხრეები სპარსეთის კარზე, შწარედ ჩიოდნენ მასზე ამიტომაც სპარსეთის სეთის მთავრობამ ახლა ზურგი აქცია ვასაკს, ის გაიწვიეს სპარსეთში სხვაროს კარზე, დააპატიმრეს და ექსორია ქმნეს. მის მგვივრად სომხეთის მარზპანად კი დანიშნეს მუშქანის ლაშქარში სომხეთში ერთ-ერთ მხედართმთავრად მყოფი არტვორმიზდი.

საუფრადღებოა ელიშეს ცნობა იმის შესახებ, რომ როდესაც მარზპან ვასაკს სპარსეთის მეფის კარზე ასამართლებდნენ, მასზე მოჩივარმა სომეხმა ნახარარებმა წარადგინეს წერილები, რომელიც გავეზაენათ ვასაკს და ყველა (ქრისტიანებისაგან) განდგომილთ (ნახარარებს). ეს წერილები ერთი იყო ქართველების ქვეყნიდან, ერთი — ალვანთა ქვეყნიდან, ერთი — აღნიკიდან. იყო აგრეთვე შეადგომილობა რომეველთა იმპერატორის წინაშე და წერილი დიდ სპარაპეტ ანტიოქთან. ყველა ამ წერილზე იყო ვასაკის ხელ-მეჭედის ცნობილი აღნა-ბეჭდი.

ამ ცნობიდან ცხადი ხდება, რომ ვასაკს ქართლშიდაც ჰყავდა თანამგრძობნი, რომ ქართლშიც დაახლოებით ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც სომხეთში. ქართლშიც იყვნენ წარჩინებულთა შორის სპარსეთის მხარეზე გადამდგარნი და ცეცხლთაყვანისმცემლობის აღმ-სარებულნი. ესენი იყვნენ მცირედ (ასეთივე მდგომარეობა იყო სომხეთში), მაგრამ სპარსეთის ხელისუფლებაზე დამყარებით ისინი მაინც გარკვეული მიმართულებით მოქმედებდნენ.

ვასაკზე მოჩივარნი სომეხი ნახარარები, სხვათა შორის, ჩიოდნენ, რომ ვასაკი (მარზპანად მყოფობის დროს) საიდუმლო შეთანხმებაში იმყოფებოდა ჰუნების მეფე ერანთან და ბალასაკანის მეფესთან. (ბალასაკანი მდებარეობდა მდ. არეზის ქვემო ნაწილში და მისი შესარ-თაის მხარეში). "ერანმა ამ ხანაში ამოსწევტა სპარსელების ჯარი ალ-ვანიაში. მისი თარეშები აღწევდა თვით ბერძნების (რომეების) სახელმ-წიფოს, საიდანაც მას მოჰყავდა ტყვეების ბრბოები და მოჰქონდა მდი-დარი ნადავლი. ეს ნადავლი მას აღებული ჰქონდა ბერძნების (რომეების) ქვეყანაში, სომხების, ქართველების და ალვანელების ქვეყანაში".

ამ ცნობიდან ვტყობილობთ, რომ 450 წლის ახლოს ჰუნებს დაუთარეშათ და დაუძარცვათ ქართველების ქვეყნები (ამ ქვეყნების ნაწილი მაინც).

თავისი მეფობის მე-16 წელს (მამასადაძე, 454 წ.) იუზღიგვრდმა გაილაშქრა გურჯანის მხარედან ქუშანების (ქუნების) წინააღმდეგ შუაზიამში, მაგრამ სასტიკად დამარცხდა. ამ დამარცხებამ იქონია სპარსეთის მთავრობაზე ერთგვარი გამოძახების ტენდენცია. ქრისტიანების დევნა მალე შეწყვეტილ იქნა და სპარსეთის მეფის ადგილსამყოფელს, ქალაქ ნიშაპურში, ტყვედ მყოფი სომეხი ნახარარები და მათთან მყოფნი პირნი განთავისუფლებულ იქნენ. ისინი ჩარიცხეს სპარსელების ჯარში. ყველგან, სადაც კი მხედებოდნენ, ისინი თავს იჩენდნენ თავისი მამაცობით და გამირობით. რამოდენიმე ხნის შემდეგ იუზღიგვრდ II-მ დაიბარა ისინი თავისთან, მიიღო თავაზიანად და ტყობილად, დაპირდა მათ სამთავროების დაბრუნებას, ქრისტიანული სარწმუნოების თავისუფლად აღიარების ნებას და თავთავიანთ ქვეყანაში გაშვებას.

სპარსეთის მთავრობის პოლიტიკის ამ შეცვლით ისარგებლა ქართლის პიტიახშმა არშუმამ და გაეპართა სპარსეთის კარზე ცხადია, არშუმამ ამ კარზე დააყენებდა საკითხს ქართლიდან გადასახლებულ თუ იძულებით წასული ქართველების დაბრუნების შესახებ. ლაზარე ფარპელს ასეთი საკითხები არ აინტერესებდა და ამის შესახებ ის არას ვადმოგვცემს. მაგრამ ის ვადმოგვცემს, რომ ამ ჩასვლის დროს არშუმამ გამოითხოვა ჰმაიეჟ მამიკონენანის ობლები აღსაზრდელად.

სპარსეთის მეფისაგან წამოყვანილი პატარა მამიკონენები ვაჰანი, ვასაკი და არტაშესი მან კარგად გაზარდა. შემდეგ ისინი გახდნენ სომხეთის ისტორიაში ცნობილი მოღვაწენი. ამათი უმცროსი ძმა იყო ვარდ-ი, რომელიც პატარაობიდანვე თავის სამფლობელოში ტაოში იყოფებოდა.

რა ბედი ეწია ამ არშუმას, არ ჩანს.

72. ქართული ეკლესიის მიმართულემა; მიქელ მთავარეპისკოპოსი.

როგორც მოხსენებული იყო, მას შემდეგ რაც ქრისტიანობამ რომის იმპერიაში მოიპოვა გაბატონებული მდგომარეობა, გაჩნდა აზრთა სხვადასხვაობა ამ რელიგიის ძირითადი დოგმების შესახებ. მთავარი მათ შორის იყო საკითხი, თუ როგორ უნდა ყოფილიყო ერთმანეთთან დაკავშირებული ღვთის სამი პირი (ქრისტიანობას ღმერთი მიაჩნდა სამ პიროვნებად — მამა ღმერთი, ძე ღმერთი ანუ იესო ქრისტე და სული წმინდა ღმერთი). ქალნიკეაში 325 წელს მოწვეულმა პირველმა

მსოფლიო საეკლესიო კრებამ მიიღო დებულება მამა ლმურთის და ძე ლმურთის თანასწორობის შესახებ. ასეთი მსოფლიო კრებათა ორთოდოქსალურად მომდევარი თეალსაზრისი ეწინააღმდეგებოდა ევრეთ წინდულ ბულ მწვალებლურ მიმართულებათ, რომელთა შორის ნესტორიანობა ნესტორიანობა იყო ერთ-ერთი გამოხატულება იმ ბრძოლისა, რომელიც გაიმართა ქრისტიანული ეკლესიის შიგნით ევრეთ წოდებულ დიოფიზიტთა და მონოფიზიტთა შორის. დიოფიზიტები (ბერძნ. სიტყვებია დეო-ორი და ფეზის-ბუნება) ცნობდნენ, რომ იესო იყო ორი ბუნების, ღმერთი და კაცი ერთსა და იმავე დროს. ხოლო მონოფიზიტები (ბერძნ. მონოს - მხოლოდ ერთი) ხაზს უსვამდნენ, რომ ქრისტე იყო მხოლოდ ღვთაებრივი ბუნების მქონე, მაგრამ რადგანაც იესო ამ ქვეყნად ცხოვრობდა და სიკვდილითაც დაისაჯა, ხოლო როგორც ქრისტიანების ფუძემდებელი რელიგიის თეალსაზრისით ის ღვთაებრივი ბუნებისად უნდა ყოფილიყო მიჩნეული, ამიტომ დიოფიზიტების პოზიცია უფრო მტკიცე იყო. ამის შესაბამისად აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობის მიერ ქალკედონის ნახევარკუნძულზე 451 წელს მოწვეულმა მსოფლიო საეკლესიო კრებამ, გამოიტანა დადგენილება დიოფიზიტების სასარგებლოდ. ამიტომაც დიოფიზიტებს ამის შემდეგ ხშირად იხსენიებდნენ ქალკედონიტებად, ხოლო მონოფიზიტებს - ანტიქალკედონიტებად. მაგრამ აღმრომის იმპერიის ხელქვეით მყოფმა აღმოსავლურმა ქვეყნებმა - სირიამ და სომხეთმა არ მიიღეს ეს დებულება და კვლავ მონოფიზიტობას აღიარებდნენ. რადგანაც ქართული ეკლესია სომხეთის ეკლესიასთან იყო დაკავშირებული, ამიტომ ისიც უფრო მონოფიზიტობის გზას ადგა და ასეთი მდგომარეობა გრძელდებოდა შემდეგმაც ვიდრე VII საუკუნის დასაწყისამდის, როდესაც მზადდებოდა ნიადაგი ქართლის და სომხეთის ეკლესიათა განყოფის (ერთმანეთისაგან განშორების) შესახებ.

ამასთანავე უნდა ითქვას, რომ კრძოლ სირიულ სამუაროსთან ქართული ქვეყნები მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებულნი თავიდანვე ქრისტიანობაც თავშივე (I ს-ნიდან) ქართველ ტომებში ასე თუ ისე ფეხს იკიდებდა, როგორც ჩანს უფრო სირიიდან, რომელიც VI ს-ნემდის, როდესაც იუსტინიანე I-ის (527-565 წწ.) დროს ის, მონოფიზიტობის იქ ბატონობის გამო, რომეების (მიზანტიელების) მიერ სამონლად აოხრებულ იქნა, წარმოადგენდა დოვლათიან და კულტურულ ქვეყანას. ამასთანავე ის ოპოზიციაში ედგა რომის იმპერიის სახელმწიფოებს და ამიტომ იქ (შედარებით იმპერიის სხვა ნაწილებთან) ქრისტიანობა, რო-

მელსაც II-III ს-ნებში რომაული ხელისუფლება სდევნიდა, მეტი პოპულარობით სარგებლობდა. მიხთარხნიშვილს აღნიშნული ექვს²⁰ რომ ისეთი გამოთქმანი, როგორც ქართულში არის ღმერთმეცხველი/კვერქსი (საეციალური ლოცვა), მაცხოვარი წარმოადგენდა²¹ სასამადაო ტერმინების პირდაპირ თარგმანს სირიულიდან და არა ბერძნულიდან. მაგ., სათანადო ტერმინის ΕΑΠΙ ბერძნულიდან ვადმოთარგმნისას ქართულად უნდა ყოფილიყო მშენელი და არა მაცხოვარი. ეს ხდებოდა II-III ს-ნეთა სივრცეზე.

451 წლის ამბების შემდეგ, როდესაც სომხებმა სპარსული ცეცხლოთაყვანისმცემლობის მოწოლის შედეგად განიცადეს მეტად დიდი მარცხი, ქართლში ხელმძღვანელ საეკლესიო წრეებში გაძლიერდა ქრისტიანობის დაცვის საქმეში სხვადასხვა მწვალებლობისადმი მკაცრი მუწრივებლობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ქართლის (მცხეთის) იმდროინდელი მთავარეპისკოპოსის მიქელის პოზიცია, რომელიც ვერ ითმენდა ვერავითარ მცირე გადახრასაც კი იმ გადაწყვეტილებათაგან, რომელიც მიღებული ჰქონდა მსოფლიო კრებებს და კერძოდ ამ ხანისათვის უკანასკნელ (ქალკედონის) მსოფლიო კრებას. სომხეთში იმარჯვებდა ანტიქალკედონური (მონოფიზიტური) მიმართულება, ქართლის ეკლესიის მეთაურნი კი ერთგულად მისდევდნენ დიოფიზიტობას. სომეხ ეპისკოპოსთა შორის გამოჩნდა ერთი, სახელად პეტრე, ზედმეტად კიდევ რაღაც მიზეზის გამო მგლად წოდებული, რომელმაც იყისრა ქართველებისაც მონოფიზიტობისკენ გადაყვანა. შემდეგ ჩაწერილ, რამოდენადმე არეულ ვადმოცემათა მიხედვით, პეტრემ, რომელიც როგორც ჩანს, მეტად აქტიურ პიროვნებას წარმოადგენდა და თავის ქვეყანაში დიდად ცნობილი იყო, მოუწოდა ქართლის მთავარეპისკოპოსს მიქელს მასთან შესახვედრად. შეთანხმების თანახმად შეხვედრა უნდა მომხდარიყო კანგარის მხარეში

(კანგარი ეწოდებოდა მდ. ბერდუჯის ანუ ახლანდელი დებუდას აღმოსავლეთით მდებარე ქვეყანას, რომელიც მაშინ მეტწილად ქართველებით იყო დასახლებული; სომხურად ეს მხარე იწოდებოდა მრავლობითი რიცხვით კანგარქ, ე.ი. კანგარნი). მთავარეპისკოპოსი მიქელი წავიდა მასთან შესახვედრად, მრავალ საძღველოთა, დიდ აზნაურთა, აზნაურთა და სხვა პირთა თანხლებით, რომელნიც ყველანი ფანატიკურად აღესილნი იყვნენ პეტრე ეპისკოპოსის წინააღმდეგ. მიქელის

20 . Oriens Christianus, B.37, 1953, S. 91.

განკარგულებით ყველას თან ჰქონდა უბუმი თითო-ორილა ქვა მომარ-
აგებული. შეხვედრისას მიქელმა პეტრესთან მიახლოებისას ჩამოსწია
მისი ფართე სახელო, ამოიღო უბიდან ქვა და დაარტყა მას თავში იმ
მძლავრად, რომ ის იქვე წაიქცა. მამინვე მიქელის მიერ მიცემული ნიშ-
ნის მიხედვით ყველა მისმა თანმხლებ დაახალა წაქცეულ პეტრეს თან
მოტანილი ქვები და ამგვარად ის მოკლულ იქნა. უბტანესი (X ს, §53)
აღნიშნავს, რომ ქართველებში აქამდის მამიდან შვილზე გადმოდის გად-
მოცემა, რომ თქვენი მგელი პეტრეში მოკლეს ჩვენმა მთავრებმა კან-
გართა (კანგარქის) მთაზეო (შეხვედრა ჩანს საზღვარზე მომხდარა). უბ-
ტანესი უმატებს, რომ ეს პეტრეში მარკიანე იმპერატორის (453-457
წწ) დროს ცხოვრობდაო. სხენებულ ფაქტს ამიტომ ადგილი უნდა
ჰქონოდა 456 წლის ახლოს. ეს პეტრეში, როგორც ამას იქვე, არა
მთლად სწორად, აღნიშნავს უბტანესი, შემდეგში არეულ იქნა ანტიო-
ქიის პატრიარქ პეტრესთან, რომელიც პატრიარქად იჯდა 471, 475-
478, 485-488 წლებში. ეს პატრიარქი ახალგაზრდობაში ხელობით
ნაბდის მთელაე იყო და ამიტომ მას ზედმეტ სახელად შერჩა ნაბდის
მთელაეის ეპითეტი (ძველქართულად იმავე მნიშვნელობით მკაწრელი).
ეს პეტრე ანტიოქელი იყო მერყევი მომართულების, მაგრამ საერთოდ
ახლოს იყო მონოფიზიტებთან. ერთხანს ის შარს უჭერდა აპოლი-
ნარისტებს (ეპისკოპოს აპოლინარი უმცროსის) მოძღვრებას, რომელსაც
დევნიდა საიმპერიო მართებლობა. 428 წელს აპოლინარისტების თავისე-
ბური ღვთის მსახურება სრულებით აკრძალულ იქნა და ისინი შემდეგ
გათიქვიდნენ მონოფიზიტებში. პეტრე, აპოლინარისტობის გარდა, კიდევ
უფრო ჩანს ეგვიპტის მოძღვრების მომხრედ (ეგვიპტი მისი უფროსი
თანამედროვე იყო და მისი მძლავრი მონოფიზიტური გამოსვლები წინ
უსწრებდა ქალკედონის მსოფლიო კრებას). პეტრე სამჯერ გადააყენეს
ანტიოქიის პატრიარქობიდან, უკანასკნელად 488 წელს განდევნის შემ-
დეგ, უბტანესის სიტყვით, ის თითქოს მოსულიყოს სომხეთში, ხოლო
სომხეთიდან ქართლში და აქ მიქელ კათალიკოსს (და არა მთავარეპისკ-
ოპოსს) ის ვითომ ჩაეჭოლოს ქვებით ზემოთ აღნიშნული წესით.

რომ ეს თხრობა არეულია ზემოთ მოხსენებულის (მგლად წოდე-
ბულის) პეტრეს სახელთან, ეს ჩანს იქიდან, რომ პეტრე ანტიოქიის პა-
ტრიარქი ქართველებს არ მოუკლავთ და ის მოკვდა 488 წელს ბუნე-
ბრივი სიკვდილით. ამასთანავე მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება,
რომ სწორედ ამ პეტრემ ანტიოქიის პატრიარქად მყოფობის დროს
ხელი შეუწყო ქართლის ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიობის მოპოვებას.

დაუფერებელი იქნებოდა, რომ ასეთი პატრიარქი პირადად თვითონ მოეკლა ქართლის ეკლესიის მეთაურ კათალიკოსს კათალიკოსი მოქელი არც არის V საუკუნის ბოლოში და VI საუკუნის დასაწყისში ცნობილი (ამ დროინდელი კათალიკოსები ჩამოთვლილია მოქელის ქრონიკაში).

სტეფანოს ორბელიანი გადმოგვცემს (§ 26), რომ სომეხ-ქართველთა ეკლესიების განყოფის დროს ერთი პეტრე ებისკოპოსი, რომელიც სომეხების მხარეზე მოქმედებდა, სომეხთა კათალიკოსმა აბრამმა მოაკლევინა კანგართა მთაზე. აქაც ფაქტების და პიროვნებათა აღრეკასთან გვაქვს საქმე.

შეად. პეტრე მკაწვრელის შესახებ ცნობები გამოკვლევაში Л.М. Меликсет-Бек. Грузинский извод сказания о посте "араджавор". ХВ. V, 1917, გვ. 73-111.

73. მდგომარეობა ქართლის აღმოსავლეთით (ალვანეთში).

410-420-იან წლებში ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მის უშუალო მეზობლად გაჩნდა სპარსული მოსახლეობა სპარსული მმართველი ფენით. ეს მოხდა სპარსული ტომების დიდი გადმოსახლების შედეგად. ინიციატორი და შემსრულებელი ამისი იყო სასანიანთა დინასტიის წარმომადგენელი, მეფე იუზდიგერდ II-ის უახლოესი ნათესავი მიპრი. ეს პეტრად მნიშვნელოვანი მოვლენა, დეტალების ერთმანეთში აღრევით მოთხრობილი აქვს X-ს-ნის ალვანელ ისტორიკოსს მოსე კალანკატეულს (სომეხურად) სათაურით: "ტომი მიპრი, რომელიც წარმომობილი იყო სასანიან ხოსროსაგან, გაბატონდა ალვანიაში". თვით ამ ამბავის შესახებ მოსეს მოთხრობილი აქვს შემდეგი (II, § 17): "ჩვენ გავიგეთ სანდო და ჭეშმარიტ მისტორიითაგან, რომ ბენდო და ესტამი, რომელნიც იყვნენ სპარსეთის მეფის ნათესავნი, აღდგნენ ხოსროს მამის ორმუზდ მეფის წინააღმდეგ და მოკლეს ის. თვითონ კი გაყვნენ თავის ძმისწულს ორმუზდის შვილს ხოსროს, როდესაც ის გაიქცა ვაჰრამ ჩუბინისაგან. ისინი ილტვოდნენ საბურძნეთს ბურძნების მეფე მავრიკთან. მავრიკმა ხოსროს მიათხოვა თავისი ასული და გაატანა მას მრავალრიცხოვანი ჯარი. ხოსრო მოვიდა და დაუფლა თავის სამეფოს.

პეტრი წლის შემდეგ მან დაიწყო შურისძიება თავისი მამის ორმუზდის სისტილისათვის. მან დახოცა თავისი ორივე ბიძა ბენდო და ესტამი და 60 სული მათი ოჯახიდან. ამის შემდეგ ხოსროს ნათესავი

მიპრი ვაიქცა და თან წაიყვანა ხალხის ნაწილი 30 ათას კომლადის. ის ვადმოვიდა ალვანების ქვეყანაში და შემოვიდა უტის ქვეყანაში დიდ ქალაქ პარტაეთან, საიდანაც უნდოდა საზარებთან წასვლა და მათთან მიმხრობა.

წარჩინებული პირნი უსაყვედურებდნენ თავის მეფეს ხოსროს: "რატომ არ ზრუნავ შენს ნათესავ მიპრზე, რომელიც შენი მიმით მიეზბრო მტერს და შენ გაყენებს შეურაცხყოფას"-ო. მან მამინვე მისწერა მიპრს: "ზემო ღვიძლო ძმავ, ნუ გარბიხარ ჩემგან მტრულად: უკეთუ შენ არ ინებებ ჩემს ახლოს ცხოვრებას, აილე საცხოვრებლად, სადაც კი ჩემი ხელმწიფება სწვდება, იმდენი ქვეყანა, რამდენის გავლასაც შენი ფეხები შესძლებენ". ვაგზაწილი კაცი შეხვდა მიპრს საროტში გარდამანის (გარდამანის) ქვეყანაში. მიპრმა წაიკითხა წერილი და სიხარულით აიგო. დაინახა, რომ ეს ქვეყანა (გარდამანისა) კეთილ-სანდომია და მოისურვა იქ დაბინავება. აქ მან გააშენა თავის სახელზე ქალაქი, რომელსაც დაარქვა მიპრავან.

გაზაფხულის დაწყებისას მიპრი გაემართა გარდამანის ქვეყნის ჩრდილოეთით, მოიწვია თავისთან ვერაგულად 12 თავკაცი, დახოცა ისინი და ის ქვეყანაც დაიპყრო. ამის შემდეგ ის ცოცხლობდა დიდხანს და ისე დაამთავრა თავისი სიცოცხლე მას ჰყავდა შვილი არმავლ, რომელსაც დაებადა ვარდ-ი, ვარდს ჰყავდა შვილი მამაცი ვარდანირომელმაც სამი წლის განმავლობაში გააშენა გარდამანის ციხე მას თავის გულში ბოროტი განზრახვა ჰქონდა ჰაიკანის ძველი გვარის ურან-შაპიკის წინააღმდეგ (სხვა ადგილას, 54, მოხე კალანკატუელს ნათქვამი აქვს, რომ უტის და გარდამანის სამთავროების ხალხები წარმოიშვნენ არანისაგან, რომელსაც ვითომ მიეცა ალვანის ველები და მთები მდერასხიდან ანუ არეზიდან შარაკრტამდის, ე.ი. ხუნანამდის). ვარდანმა მოიწვია ისინი (ამ გვარის წევრები) სადილად და დაუმზადა მათ სასიკვდილო საჭმელი. სადილად მან აჭამა მათ მათივე სისხლი, მან თავი მოსჭრა 60 კაცს. დასტოვა ცოცხლად მათგან მხოლოდ თავისი სიძე არმირაპი-ურან-შაპიკი. ამგვარად დაიმორჩილეს ალვანეთი. ვარდანმა დაიმორჩილა აგრეთვე კავკასიის ველოური ხალხები და მოკვდა მშვიდობიანად. მას ჰყავდა შვილი ვარდ-ი. ვარდმა შვა ვარაზმანი, ქალმატონი შუმიკი და ვარაზ-გრიგოლი. ვარაზ-გრიგოლი იყო ალვანთა პირველი მთავარი, რომელმაც მიიღო ქრისტიანობა ალვანთა კათალიკოს ვიროსაგან. ვარაზ-გრიგოლს ჰყავდა ოთხი შვილი - ვარაზ-პეროვ, უკვანშირი, ეზუდ-ხოსროვი და ვარაზმანი.

იმავე იოანეს სიტყვით ვარაზ-გრიგოლის მეორე შილი ყოფილა ჯუჯანშირი, შემდეგ, ალვანეთის ძლიერი მთავარი, 630-იან წლებში (636-637 წ.). სპარსეთზე არაბების შეტევებისას ჯერ ახალგაზრდა მეფე "ძლიერ წვერი აწდა მის სახეს". ის იქნებოდა ამ დროს, მამასაძამე 221 24 წლის. მაგრამ ეს გენეალოგიური შტო არ უნდა იყოს სრული. ეს ჩანს იქიდან, რომ მამაცი ვარდანი მოხსენიებულია როგორც გარდაბანის მთავარი ალვანეთის მეფის ვარავანის დროს 490 წლის ახლო შემდგარ საეკლესიო კრების დადგენილებათა ხელისმომწერად. ამის მიხედვით სასანიანი მირის მოხელა არანს თავისი ერთერთი უნდა მიეკუთვნოს 410-420 წლის ახლოს. ამასთანავე უკრადსაღებია ის ვარე-მოება, რომ ვარდან მამაცი მოხსენიებულია შოლოდ როგორც გარდაბანის მთავარი. მაგრამ გარდაბანელი მთავარნი ჯუჯანშირის მიხედვით საგულისხმებელი არიან, როგორც ვახტანგ გორგასალის (დედით) პაპის ბარზაბოდ რანის მარზაპანის შთამომავალნი. სახელდობრ, ჯუჯანშირი გადმოგვცემს, რომ არჩილ მეფემ 650-იან წლებში თავისი მტრეთე დისწული მისცა ცოლად "ვარაზმანს და მისცა (ქვეყანა) კოტმანითვან ქურდის კვეადმდე; იყო ესე ვარაზმან ნათესავი სპარსთა ერისთვისა ბარდაველისა, რომელი იყო დედის მამა ვახტანგ მეფისა" (გვ.242). ამის მიხედვით ბარზაბოდი უნდა ყოფილიყო ხსენებული მირის შილი. ბარზაბოდის შთამომავლობა შემდეგ გაიყო ორ შტოდ – მთავარი შტოს წარმომადგენელნი დარჩნენ რანის მარზაპანებად, უმცროსი შტოსი კი გახდნენ გარდაბანის მთავრებად.

ამგვარად სპარსეთის მეფის (იგულისხმება იეზდიგერდ II-ის) ძმა თუ უახლოესი ნათესავი მიპრი დიდძალი ხალხით გამოქცევია მეფეს და გადმოსულა ამიერკავკასიაში, ბარდას ქვეყანასა და გარდაბანში. ძმებს თუ ახლო-თვისთა შორის მომხდარა მორიგება და იეზდიგერდ II-ს დაუთმია მიპრისათვის აღმ. აკაკასის ქვეყნები, მიპრი დაუფლება რანს (გარდაბანს და უტის) და შემდეგ ჩრდილოეთ მხარესაც, იგულისხმება მოვკანი, სადაც მას ამოუწყვეტია თაუ-კაცები (რიცხვით 12). თერთონ მიპრი დაბინავდა მის მიერ გამწებულ ქალაქ მიპრავანში. შეიძლება ეს იყოს იგივე გულისტან (სპარსულად სავარდეს ნიშნავს) შექმნასთან. გულისტანი იყო XII ს-ნეში და საფიქრებელია მანაძისაც, შირვან-შაჰების მთავარი რეზიდენცია. ელიშე (V ს-ნეში) გადმოგვცემს, რომ იეზდიგერდ II-ს დროს ალვანთა მეფედ იყო ვაჩე რომელსაც ცოლად შეაჯდა იეზდიგერდის ასული. ვაჩე ქრისტიანი იყო. მაგრამ იეზდიგერდის მოთხოვნით ის იძულებული გახდა გადასულიყო

ცეცხლთაყვანისმცემლობაში. იუზდიგერდ II-ის სიკედილის შემდეგ (436-457 წ) ვარე აჯანყდა. როდესაც შინაური ბრძოლების შემდეგ (458 წელს სპარსეთში მეფედ დამკვიდრდა ფეროზი, შმერდინისაშა) დამყარდა, წერს ელიშე. შიგნით სახელმწიფოში, მაგრამ არა მის კარით, რადგანაც ვარე უარს ამბობდა დამორჩილებასზე მეფისადმი. ვარემ იერიშით აიღო ჯორას ზევი, ვადმოიყვანა იქიდან მასქუთთა ჯარები და კავშირი დასდო მთიანეთის II მეფესთან. ის ხმლით დახვდა სპარსელებს და დიდი ზიანი მიაყენა მათ ჯარებს. ორჯერ და სამჯერ მას შესთავაზეს ზავი, მაგრამ ის არათუ დასთანხმდა ამაზე, არამედ წერილობით და ელჩებით უსაყვედურებდა სპარსეთის მართებლობას იმ დევნის გამო, რომელიც სპარსელების მეფემ მიაყენა სომხებს, უსაყვედურებდა სომეხი მთავრების დაღუპვას და სხვა ქრისტიან წარჩინებულთა პატიშრობაში მოთავსებას.

შამინ ფეროზ მეფემ ვაგზაყენა დიდძალი განძეულობა ხაილანთურქების ქვეყანაში პუნების ჯარების დასაქირავებლად, წამოსულმა პუნებმა აიღეს ალანთა კარი (დარუბანდი) და მთელი ერთი წელიწადი თავს ესხმოდნენ ალვანთა მეფეს. ვარე დამარცხდა და მისი ჯარი დაიბნა, მაგრამ ის მაინც განაგრძობდა ბრძოლას. ალვანთა ქვეყნის მეტი ნაწილი აიხრდა, მაგრამ სპარსელებსაც დიდი ზარალი მოუვიდათ. ბოლოს მორიგება მოხდა შემდეგი პირობით: ვარეს უნდა ვაგვზაყენა ფეროზის კარზე თავისი დედა, რომელიც ფეროზის და იყო, და თავისი გერი (ამ დედის შვილი მუორე ქორწინებიდან). ესენი წინათ ცეცხლთაყვანისმცემულნი იყვნენ და ვარეს ისინი ქრისტიანობაში გადაეყვანა. ვარეს მიეცა სამფლობელოდ ის საუფლისწულო, რომელიც მას დამტკიცებული ჰქონდა თავისი მამის სიცოცხლეში და რომელიც ათასი კომლიოსაგან შედგებოდა.

მოსე კალანკატუელის სიტყვით (§ 16) ვარეს შემდეგ 30 წლის განმავლობაში ალვანეთი უმეფოდ იყო (იგულისხმება ადგილობრივი ლეგიტიმური დინასტიის წარმომადგენლის მეფედ უყოლობა) და მხოლოდ ამის შემდეგ ვალარსაც სპარსთა მეფის გამეფებიდან ალვანთა მეფედ დამტკიცებულ იქნა ვარეს ძმისწული ვარაგან იუზდიგერდის ძე ვალარსაკი მეფობდა 484 წლის 24 მაისიდან 488 წლის 23 მაისამდის. ვარაგანის დანიშვნა ალვანთა მეფედ დაკავშირებულია ვალარსაკ მეფის ახალ პოლიტიკასთან. სახელდობრ მან იოანე კალანკატუელის სიტყვით "ბრძანება გასცა, რათა ყველამ დაიკვას თავისი სარწმუნოება

თავის სურვილისამებრ და არაინ არ იქნას ძალით მოქცეული მოგვად სარწმუნოებისადმი.

ამგვარად ვაჩვენებ ალვანთა ტახტიდან მომხდარ მომხდარ (454 წელს) 30-) 454 წელს. ის მედგრად იბრძოდა თავისი უფლებებისათვის (სარწმუნოების) ნეთის ჩრდილოეთ ნაწილში (მოვკანს), სადაც მან დაიკავა ჩორის გადასავალი. აქ, ჩრდილოეთ ნაწილში, ის იბრძოდა რამოდენიმე წელიწადს, ფეროზის მეფობის პირველ წლებშიც (მაშასადამე 459-461 წლებშიც), სანამ მან აღიარა თავი საბოლოოდ დამარცხებულად და დაემყოფილდა, როგორც ენახეთ, საუფლისწულო მამულის მიღებას. ცხადია, რომ სპარსელებს ვაჩვენებ ვერ გაუდევნიათ ალვანთა სახელმწიფოს სამხრეთ ნაწილიდან (უტი-გარდაბანიდან) და შემდეგ დაუპყრიათ ალვანეთის ჩრდილოეთი ნაწილიც.

ეს ცნობები ქადაგება მიპრის ბატონობის დამყარების შესახებ ზემოთ მოტანილ ფაქტებს. მიპრი დიდძალი სპარსული ტომებით, რომელნიც დედაწულიანად მოდიოდნენ (ესენი იყვნენ, მაშასადამე მესაქონლეობით მცხოვრები მომთაბარე მომთარი ტომები), გადმოვიდა უტი-გარდაბანის მხარეში, რომელიც სპარსეთის მეფესთან მორიგების შედეგად დაუმტკიცდა მას (454 წელს). ვაჩვენებ ამგვარად ალვანეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, მგვრამ მიპრი გადავიდა უტი-გარდაბანის ამ ჩრდილოეთ მხარეში და აქ ადგილობრივი თავკაცების ვრავულად ამოწვევების შემდეგ მან მოიპოვა საბოლოო გამარჯვება (461 წლის ახლოს). რადგანაც მიპრი ახლოს თვისი იყო იუზდიგერდ II-ისა (შესაძლებელია მისი ძმაც), ამიტომ ბუნებრივია, რომ მას აღმამკაცასია მისცეს მეფის უფლებით. ქართლიც წინანდელი მაგალითების მიხედვით, როდესაც ბარდას მეფობი სპარსთა პიტიახში ქართლის მთავალეურედ ითვლებოდა, მის ხელქვეითი მოპყვა.

ამგვარად ქართლის სამხრეთ-აღმოსავლეთით V ს-ნის შუა ხანებში გაჩნდა სპარსული მძლავრი ფენა. ამით აიხსნება, რომ პროკოპი კესარიელი VI ს-ნის შესახებ გადმოგვცემს (BP, I, 12), რომ იბერები, რომელნიც ბინადრობენ აზიაში, ცხოვრობენ სადღაც კასპიის კარებთან, რომელიც მათი ჩრდილოეთით მდებარეობს. მათ მარცხნივ დასავლეთისაკენ მდებარეობს ლაზიკე, ხოლო მარჯვნივ აღმოსავლეთისაკენ, სპარსული ტომები ბინადრობენ.

74. მეფობის აღდგენა ქართლში.

ვახტანგის დაბრუნება ქართლის მეფედ.

საქართველოს ისტორიის შემდეგდროინდელი ფაქტების გასაგებად მნიშვნელობა აქვს იუზდიგერდ II-ის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის მონარქიაში შექმნილ მდგომარეობას. V ს-ნის ორი სომეხი ისტორიკოსი ელიშე და ლაზარე ფარაბელი, რომელთა ცნობები სანდო უნდა იყოს, გადმოგვცემენ, რომ იუზდიგერდ II-ის შემდეგ ორი მისი შვილი ტახტისათვის ეომებოდა ერთმანეთს ორი წლის განმავლობაში. ამით ისარგებლა აღვანის მფევემ ვარემ და გადაუდგა სპარსეთს. უმცროსი ძმის პეროზის აღმშრდელმა (ე.ი. მამამბუქემ) ნაამმა მერანის (მიპრანის) გვარიდან დაამარცხა უფროსი ძმის ჯარი. თვითონ ეს ძმა შეიპყრეს და მოკლეს. სპარსეთის მეფედ გახდა პეროზი (ელიშე). ლაზარე ფარაბელიც იხსენიებს ამ შინაურ ომს და პეროზი გამოჰყავს უმცროს ძმად. უფროსი ძმის სახელს არც ერთი და არც მეორე არ ასახელებს. არაბი და შემდეგდროინდელი სპარსელი ისტორიკოსების სიტყვით კი ამ უფროს ძმას ერქვა ორმიზდი. იუზდიგერდ II გამეფდა 439 წ. ასოლიკის (თუმცა, როგორც ჩანს, არა მთლად ზუსტი) სიტყვით, იმპერატორ მარკიანეს მეფობის შესაბამე წელი უდრიდა იუზდიგერდ II-ის მეფობის მე-15 წელს, მარკიანე კი ტახტზე ავიდა 450 წლის ივლისში. ლაზარე ფარაბელის მიხედვით იუზდიგერდ II მეფობდა 17 წელზე მეტ ხანს, ხოლო თანამედროვე ელიშეს სიტყვით ის მოკვდა თავისი მეფობის მე-19 წელს. ამიტომ იუზდიგერდ II-ის სიკვდილის თარიღად უნდა მიჩნეულ იქნას უფრო 457 წ. შინაური ბრძოლები ორმუზდსა და პეროზს შორის გრძელდებოდა ორი წელიწადი (457-459 წ.). 459 წლის ბოლოდან (მეორე ნახევრიდან) კი სპარსეთის მეფედ უკვე პეროზია. ქრისტიანობის დევნა სპარსეთის მონარქიაში ისედაც შეწყვეტილი იყო და ამ არეულობის დროს მითუმეტეს ამისი თავი არავის ჰქონდა.

ამგვარად 454 წლიდან და უფრო კიდევ 457 წლიდან ქრისტიანობას მიუცა შეება და განმტკიცების მეტი შესაძლებლობა.

ხსენებული არეულობის დროს სომეხ წარჩინებულთ შესაძლებლობა ჰქონდათ დაბრუნებულნიყვნენ თავიანთ სამშობლოში მითუმეტეს,

რომ განკარგულება ამის შესახებ უკვე დატოვებული მქონდა იუზდიგერდ II-საც. 458 წლის დასაწყისს სპარსეთში მყოფი სომეხი ნახარარები ბრუნდებიან თავიანთ ქვეყანაში და ცხადია, ერთმანეთს დაბრუნდებოდნენ სპარსეთში მყოფი ქართველი წარჩინებულებს. ლაფერ ამასთან დაკავშირებით, როგორც ჩანს, საერთოდ შეიცვალა პოლიტიკა ქართლის მიმართაც და ვახტანგი დაბრუნებულ იქნა თავის ქვეყანაში ქართლის მეფედ. მამასადაძე ეს უნდა მომხდარიყო უფრო 457 წელს ჯერ კიდევ ორმუზდ III -ის მეფობის დროს. ეს ჩანს იქიდანაც, რომ უეუანშური იხსენიებს კიდევ ორმუზდ მეფის მიერ ქართლში უკვე მეფედ მყოფ ვახტანგისდმი გამოგზავნილ წერილს.¹ საფიქრებელია, რომ საერთო მიზეზების გარდა აქ თავისი როლი შეასრულა ვახტანგის, ერთის მხრივ, დამსახურებამ სპარსეთის მთავრობის წინაშე და აგრეთვე მისმა მოქნილმა ტაქტიკამ, რომლის მეხსებით ის სპარსეთის მეფის კარზე მიზნული იყო, როგორც ერთგული პიროვნება და თითქოს სანახევროდ ცეცხლთაყვანისმცემლობის მიმდევარი.

ქართლის მეფედ აღდგენის შემდეგ საფიქრებელია, რომ ვახტანგი ჩამოდის ჯერ თბილისში, რომელიც მანამდის მარზპანის რეზიდენცია იყო, და შემდეგ მცხეთაში, საზვიაო ვითარებაში, როგორც ეს საერთოდ მიღებული იყო, და მიემართება პირდაპირ ეკლესიაში ქართლის ეკლესიის მეთაურისგან ლოცვა-კურთხევის მისაღებად. სვეტიცხოვლის ხის ეკლესია, მირიან მეფის დროს გაშენებული, ამ დროს უკვე (უეუანშურის გამოთქმის ხმარებით) "დაცემული იყო" (გვ. 198). ამიტომ საფიქრებელია, რომ ვახტანგი მიღებული იქნა სამთავრო (საეპისკოპოსო) ტაძარში. ქართლის მთავარეპისკოპოსად ამ დროს იყო თვით ვახტანგის აღმზრდელი მიქაელი, რომელიც მას კბილების ჩამტვრევით გაუმასპინდლდა მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკაში ამის შესახებ მოკლედ ნათქვამია, რომ მიქაელმა შიამთხვა ფერკი პირსა მეფისასა ვახტანგს. ხოლო მოქც.

1. უეუანშური ამბობს, რომ ორმუზდ (ორმუზდ) მეფემ გამოუგზავნა ვახტანგს პატრუცაგი (ფაქლურაი სიტყვას). რომელიც იწვებოდა ასე: ორმუზდისგან, უკვლთა მეფეთა მეფისა, ვახტანგს მიმართ ვარან-ხუასროთხენისა, ათთა მეფეთა ახოვნისა" (გვ. 158), ე.ი. ათთა მეფეთა უფროსისა სივლდისმგებან ქართლის სამეფოს ერისთავის დოკუმენტის არსებობა უეუანშურს ვეოღინებოდა არქივიდან. მეგრამ მიმართვის ტექსტი მას მიერ გადაცემულია ვახტანგი შეიძლება წოდებულიყო ათი მეფის (ერისთავის) უფროსად (ახოვნად) მას შემდეგ, რაც მან დაიმორჩილა საქართველო და სამხრეთ საქართველოს ნაწილი და როდესაც ამგვარად ქართლის სამეფოში ჩამოყალიბდა 1) საქონისთავი სამეფო.

ქართლისაჲს მკორე (მკლიმისეულ) ვარიანტში კომენტატორს მრევ-
მული აქვს ერთი საყურადღებო განმარტება, რომელიც ამტკიცებს, რომ
ვახტანგი ამ დროს ეკლესიასთან დიდს კონფლიქტში მოყოლილა. მან
განზრახვაც ჰქონია მთლად ამოვედო ქართლში ქრისტიანობა.
(მთავარეპისკოპოსმა მიქაელ) შიამთხვა ფერჯი გორგასალსა რომლისაჲე
მიზეზისათვის და განაძო ეკლესიისაგან. მაშინ შეფე აღიქო გულისწყ-
რომითა მრავლითა და ექცა ფერი პირისა მისისა და განიზრახუდა
მრავალთა ბოროტთა დამკობად ქრისტიანობისა. არამედ ღმერთმან,
რომელსა არავისი ნებაჲს წარწყმედაჲ, მოუვლინა გულსა მისსა კეთილი
განზრახვაჲ, აღდგა და განიპურნა კვლნი თვისნი ღმრთისა მიმართ და
თქვა - 'დიდება შენდა, ღმერთო, რამე არს საქმე ესე?' და ვაჲბა
მისცა მტერსა და მსწრაველ წარავლინნა მოციქულნი საბურძნეთად' და
სხე. (გვ.93).

ჯუანშერი ამ ამბავს გადმოგვცემს სხვაგვარად: სპარსეთიდან
დამრუნებულ ვახტანგს მცხეთაში მთავარეპისკოპოსი მიქაელი დახვდა
მეტად მტრულად. მიზეზი იყო ის, რომ ვახტანგი უკვე შუამდგომ-
ლობდა აღმ. რომის იმპერიის მთავრობასთან და კონსტანტინოპოლის
პატრიარქთან კათალიკოსად პეტრე ეპისკოპოსის და მის მოადგილედ
სამეულ ეპისკოპოსის დანიშვნის შესახებ. მთავარეპისკოპოსი მიქაელი იყო
ამით უაღრესად აღშფოთებული და ამიტომ მან "კრულ ჰყო შეფე და
ყოველნი სპანი მისნი". ვახტანგი, სპარსეთიდან მცხეთაში ჩამოსული,
მანც მივიდა საყდარში, შეფე გარდაჲდა სავედარსა (ჩამოხტა ჯორიდან;
ხალხური გადმოცემით, ვახტანგს უყვარდა ჯორით სიარული), რათამცა
შეემთხვა ფერჯთა ეპისკოპოსისათა. მაშინ არსებული წესით
მთავარეპისკოპოსს, როგორც ქართული ეკლესიის მეთაურს, ფეხზე
ემთხვეოდნენ (ეს ძველის-ძველი წესი აქამდის შემონახულია რომის ეკ-
ლესიაში - რომის პაპს ასლაც ფეხზე ემთხვევიან). მაგრამ მთავარეპისკ-
ოპოსმა ამის პასუხად "განიხადა ფერჯი და შიამთხვა პირსა მუვისასა,
ფანდაკითა (მაღალი ქუსლით) შემოსრა კბილი მისი". ვახტანგი გამოვიდა
მისგან და გაავზაჲნა კონსტანტინოპოლის პატრიარქთან დესპანები და
სთხოვა მას კათალიკოსის და 12 ეპისკოპოსის სწრაფად გამოგზაჲნა.
დესპანებს ვითომ თან მიჰქონდათ მუვის მომტრეული კბილიც პატრი-
არქის წინაშე მიქაელ მთავარეპისკოპოსზე საჩივლელად. პატრიარქთან
გავზაჲნილ იქნა მიქაელ მთავარეპისკოპოსიც. პატრიარქმა დატუჲსა
სასტიკად მიქაელი და გაავზაჲნა ის მღვიძარეთის მონასტერში. კონ-
სტანტინოპოლის პატრიარქმა თავის მხრივ მიუწერა ანტიოქიის პატრი-

რათა მას
ეკურთხებინა ქართლისათვის ახალი ეპისკოპოსები. ანტოქიის პატრიარქმა აკურთხა 12 ეპისკოპოსი და პეტრე კიდევ კათალიკოსად ეკურთხა. ესენი ჩამოვიდნენ მცხეთას. მცხეთასავე ვახტანგმა აღაშენა ეკლესია მოციქულთა სუეტიცხოველი... მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოსად" (გვ.196-198).

არქს, რომლის ხელქვეითად ითვლებოდა ქართლის ეკლესია, რათა მას ეკურთხებინა ქართლისათვის ახალი ეპისკოპოსები. ანტოქიის პატრიარქმა აკურთხა 12 ეპისკოპოსი და პეტრე კიდევ კათალიკოსად ეკურთხა. ესენი ჩამოვიდნენ მცხეთას. მცხეთასავე ვახტანგმა აღაშენა ეკლესია მოციქულთა სუეტიცხოველი... მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოსად" (გვ.196-198).

ჯუანშერს ამ მწარე ინციდენტის დეტალები მოჩქალოლი აქვს, მაგრამ მოქცევა ქართლისას ქრონიკიდან საგულისხმებელია, რომ მიქაელის აღმწოთების მიზეზი უნდა ყოფილიყო მისადმი მიწვენილი ცნობა ვახტანგის შრიე ქრისტიანობის ღალატის შესახებ. ყოველ შემთხვევაში ასეთი შურაღცყოფით გაბოროტებული ვახტანგი პირველ ხანებში იმუქრებოდა კიდევ ქრისტიანობის დამშობით, ეი. განადურებით (მოქც. ქართლისას ქრონიკის ცნობა; გვ.93). მაგრამ ვახტანგი სახელმწიფოებრივი ინტერესების გამო ითმენს მიქაელისაგან მიღებულ შურაღცყოფას. ის მიმართავს ჯერ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს და ამასთან ერთად კეისარსაც. ამ შუამდგომლობის ძირითადი აზრი უნდა ყოფილიყო დახმარების მოპოვება სპარსეთის წინააღმდეგ. პატრიარქი დამატებით კიდევ უნდა ჩარეულიყო ქართლის საეკლესიო საქმის მოგვარების საკითხში.

მოქც. ქსაას ქრონიკაში ამ ამბავთან დაკავშირებულია კათალიკოსობის დაარსება, მაგრამ რადგანაც ეს ქრონიკა საერთოდ მეტისმეტად მოკლეა, ამიტომ გარკვევით არ ჩანს, თუ ამ ორ ფაქტს შორის (მიქაელის შრიე ვახტანგისადმი მოქმედებასა და კათალიკოსობას შორის) დროის მოხედვით რამდენი ხარვეზი იყო. ჯუანშერს კი, ქრონიკის ასეთი ხასიათის გამო, კათალიკოსობის დაარსება პირდაპირ გადაუბამს საქართველოს ეკლესიის მიერ ავტოკეფალიობის მოპოვებასთან, რაც ამკარად არ შეეფერება სინამდვილეს.

ყველაფერი ზემოთ თქმულიდან შეიძლება დასკვნის გამოტანა, რომ ვახტანგის კონფლიქტის მიზეზი მთავარეპისკოპოს მიქაელთან რელიგიური-იდეოლოგიური ხასიათის იყო.

გათავდა ეს კონფლიქტი იმით, რომ მიქაელი გადააყენეს მთავარეპისკოპოსობიდან, მაგრამ არა უცბად. ყოველ შემთხვევაში მიქაელ ეპისკოპოსთან ამ კონფლიქტს, რის ლიკვიდაციას მაინც უნდოდა დრო, მოყვა შედეგად ის, რომ ვახტანგი და მასთან დაახლოებულინი აყენებენ ახლა საკითხს მეფისა და მისი კარისათვის, ეი. ქარ-

თლის სამეფოს მთელი მართებლობისათვის მცხეთის სანაცვლოდ ახალი რეზიდენციის მოწყობის შესახებ. არჩევანი შეჩერებულ იქნა თბილისზე.

5 75. ტფილისის გამოცემა პირველი მშენებლობანი.

როგორც ვტყობა ვახტანგის დანიშნას ქართლის მეფედ თან მოკვეთა სპარსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლის ქართლის მარზპანის გაწვევა. ამ მარზპანის მთავარ რეზიდენციად 369 წლიდან თბილისია საგულისხმებელი.

თურქი ევლია ჩელები (XVII ს), როგორც ჩანს, რომელიდაც სპარსულ წყაროზე დამყარებით, გადმოგვცემს, რომ თბილისის მისი ტერმინოლოგიით მცირე ციხე (ასე ეძახის ის მეტეხის ციხეს) გაშენებულ იქნა იეზიდგერდ-შაჰის მიერ. აქ უნდა იგულისხმებოდეს იეზიდგერდ II (438-456), რომლის დროს სპარსელებს ამგვარად თბილისის ციხის და სოფლის პირდაპირ მტკვრის მარცხენა ნაპირას გაუშენებიათ რაღაც სიმაგრე ეს ის სიმაგრე უნდა იყოს, რომელიც ამო ტფილელის ცხოვრებაში მოხსენებულია სადილევოს (სატუსალის) სახელით.

ეს ცნობა არის საყურადღებო იმიტაც, რომ ცხადყოფს თბილისის წინ წამოწევას 440-450-იან წლებში. უმეფობის დროსაც მცხეთა რჩებოდა საეკლესიო ცხოვრების ცენტრად. გარდა ამისა მცხეთაში ბინადრობდნენ სამეფო სახლის წევრნი. ბუნებრივია, რომ სპარსელების მარზპანს თავისი რეზიდენცია ჰქონდა არა მცხეთაში, არამედ თბილისში, სადაც ისედაც საკმაოდ ცოცხალი უნდა ყოფილიყო ხსოვნა სპარსელების შესახებ, რომელთა წარმომადგენლებს IV ს-ნაწიში, დაწყებული 369 წლიდან, იქ უნდა ჰქონოდათ თავიანთი ადგილ-სამყოფელი. თუ მარზპანი მართლაც თბილისში ბინადრობდა, რაც საესეებით შესაძლებელია, ამით მზადდებოდა ნიადაგი, რომ ახლო მომავალში თბილისი გამოცხადებულიყო ქართველების დედაქალაქად.

სომეხ ანონიმ გეოგრაფოსს VI ს-ისას შემონახული აქვს ქართლის (იბერიის) და კოლხეთის მოკლე აღწერილობა, გადმოღებული, როგორც თავის დროზე ნაჩვენები იყო,² პაპი ალექსანდრიელის ბრძანულად საგულისხმებელი გეოგრაფიიდან (პაპი ცხოვრობდა იმპერატორ თეოდოსი დიდის - 379, 392-395 წწ. დროს). პაპს თავის მხრივ ხელი

2. ს.კაკაბაძე ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო შიშვე, №24, 1 კვ.39-53.

ქონდა ამავე აღწერილობათა ქართული ტექსტი შედგენილი. საფუძვრზე ბუღია მას შემდეგ, რაც თბილისის ციხე სპარსთა მეფის მარზპანის თუ პოტიასის რეზიდენციად გადაიქცა (მაშასადამე 369-375 წლებში, ანუ 375 წელს). ამ გეოგრაფიულ აღწერილობაში ჩამოთვლილია ქართლის (იბერიის) ხეობები შემდეგი თანამიმდევრობით: კლარჯეთი, შაქშეთი, კოლა, არტაანი, სამცხე აჭარა, გორათის-ხევი, ტანის-ხევი, მანგლისის-ხევი, ქვეშის-ხევი, ბოლნისის-ხევი, თარი, დვანი, არაბეთის-ხევი, გვერდისძირის-ხევი, საცხუმეთი (საცხენეთი), ქანის-ხევი, ცხრაზმა, ტფილისი და პარუარავი, წოვის-ხევი, კოლბის-ხევი, ძორის-ხევი, ჯავახეთი, თრიალეთი, ტამორი, კანგარქი, კუხეთი, ხერკი, ერწო, თიანეთი, წომბორი.

თბილისის მხარის შესახებ ამ აღწერილობაში ნათქვამია: "არგვი გამოდის კავკასიონიდან და მომდინარეობს საშრეთისაჲც სიმაგრე ახალციხეზე, გადის ქალაქ მცხეთას, (უფლის) წმინდა ჯვარის პორცეს, ერთვის მტკვარს და (ამით) ამთაერებს ქართველების ზემო ქვეყანას. მტკვარი განაგრძობს მიმდინარეობას და ჩადის ტფილისს, ქართველების დედაქალაქში, გადის პარუარავს, შემდეგ წოვის-ხევეს" და ასე სხვ.

ცოტა ამაზე ზემოთ იმავე აღწერილობაში არის ასეთი ადგილი: "მანგლისის-ხევი (ქვეშის ხევი), ბოლნისის-ხევი ვიდრე პარუარის ოლქამდის, რომელიც გარს ერტყმის ტფილისს" და სხვ.

ამგვარად თბილისს გარს ერტყა ოლქი პარუარ (მეორე მცდარი დამწერლობით – პარუარავ), რომელიც იწყებოდა მცხეთა-არმაზის შემდეგში ხაზიდან და თავდებოდა ალგეთის ზემო ხეობის და მდ. ქცია-ხრამის ხეობათა დაწყებამდის. სახელის პარუარის მნიშვნელობა ირკვევა ფაქტობრივი წყაროებით. შაბურ I-ის წარწერაში (პერსეპოლისი, ზოროასტრის კაბაფაქტურ ტექსტში მოხსენიებულია strdstn'ī MN (იდუოგრამა) plw'ly - "შპარისტანან მენ პარუარი" – ქალაქები ოლქებით. აქ მოხსენიებული farvar pariwara ნიშნავს ოლქს, მხარეს, ქალაქის მიმდგომ მხარეს.³ იმავე წარწერის პერსულ ტექსტში იხსენიება "ქალაქი მიმდგამი მხარით" (povlis du;u == h pericw[rw]). ეს არის იგივე პარუარ.

ამის მიხედვით უჭვს ვარაუდა, რომ ქართლის პარუარ ნიშნავს თბილისის ოლქს, ამ ქალაქის მიმდგამ მხარეს. როდესაც 369 წლიდან

3 . Herrfeld, Altperzische Inschriften, S. 75; Н.В. Пугулевская. Города Ирана в раннем средневековье, стр. 172.

თბილისში დანიშნული იქნა სპარსელების მარზბანი ანუ პიტიახში, მას, როგორც ჩანს, მიაკუთვნეს მისი კარის და თბილისის გარნიზონის შესანახად მიმდგამი მხარე – პარვარი მცხეთა-არმაზის სამხრეთიდან ვიდრე მდ.ქცია-ხრამის მიდგამდის. ქართლის მეფე ვარაზ-ბაკური კი მცხეთიდან ხიდარს (ვინჯანთან) "უკუედა" (მოქცქის ქრონიკა, გვ.91-92). მდ.ქცია-ხრამის სამხრეთით მდებარე ქართული ქვეყანა სასანიანთა სპარსეთის პიტიახში ემორჩილებოდა.

თბილისი სომხურ გეოგრაფიაში მოხსენებულია ქართველების დედაქალაქად. ეს შესწორება ტექსტში შეტანილი უნდა იყოს ვახტანგ გორგასალის დროს.

ქართლის სამეფოს აღდგენის და მარზბანობის გაუქმების შემდეგ თბილისი თავისი "პარვარით" (პარუარაით) ვახტანგის ხელში უნდა გადასულიყო. ამის შედეგად თბილისის პარუარი გაუქმებულ და ყოველ-შემთხვევაში სახელმწიველი იქნებოდა.

როგორც მოხსენებულ იყო, ხალხური გადმოცემა ვახტანგის მიერ ბაყათართან შერძოლებისას ფიცის გატეხას აკავშირებდა მეტეხის ეკლესიის გაშენებასთან თბილისში. მეტეხის სახელის ხალხური ეტიმოლოგიური ახსნა, რასაკვირველიც, არაა სწორი. სახელი მეტეხი არის იგივე ბერძნული *metwghv* – წილის მქონეობა რამიმე "მეტეხის ეკლესიის სახელი, წერდა პლიოსელიანი" წარმომდგარია ბერძნული სიტყვისაგან მეტოხი, რაც ნიშნავს მონასტრის განყოფილებას (იოვხორხე). ის მიძღვნილია ღვთისმშობლის ოდიგიტრის⁴ სახელისათვის. ამ უქმის შემოღება, რომელიც მიეკუთვნება იმპერატორ თეოდოსი უმცროსის (408-450 წწ.) ეამს, მხოლოდ მცირედ უსწრებს თბილისის, მასში ქართველ მეფეთა სასახლის და მეტეხის ეკლესიის, როგორც კარის საყდრის, დაფუძნებას. ეს ეკლესია იყო კარის და აგრეთვე ქართველ კათალიკოსთა მეტოქედ (იოვხორხე), როგორც ეს ჩანს ძველი სიგელებიდან. მეტეხის სახელწოდებისაა იმავე დროს ეკლესია ქართლში თბილისიდან 60 ვერსზე, აგრეთვე ოდიგიტრის სახელობისა და ასევე ქართლის ავტოკეფალურ კათალიკოს-პატრიარქების მუდმივი მეტოქედღესასწაული სრულდება დიდ-მარხვის მუხეთე კვირის შაბათს აკათისტით. გუშაბთი, რომელიც ძველი ხუროთმოძღვრების ხასიათს ატარებს,

4 . Описание древностей города Тифлиса, Тифлис, 1866, стр.23.

5 . ოდიგიტრია (მწიფ. *odhvghtria*) გზის მარეწებელი. ეს იყო მარამ ღვთისმშობლის ზოგიერთი ხატის სახელწოდება.

გვიანდელი დროისაა. ხოლო დანარჩენი კი მიეკუთვნება V-ს-ს. როგორც ვახტანგ გორგასალის დროინდელი. მეტეხის ეკლესია უძველესია თბილისის ტაძრებს შორის. გუმბათი ფაშა სივრცეზე ჩამოიწერა და შეკეთებულ იქნა დიმიტრი თავდადებულის მიერ, რომელმაც სარწმუნოებისათვის მოწამოებრივი გვირგვინი მიიღო 1289 წელს -

ამ ცნობის მოცემისას პლიოსელიანი, უცვლარეა, ეპარებოდა მტკიცე ხალხურ გადმოცემებს, რომელიც მის დროს ჯერ კიდევ არსებობდა ორივე მეტეხის ეკლესიის დაფუძნების შესახებ ვახტანგ გორგასალის დროს. თბილისის მეტეხის ეკლესია, ხუროთმოძღვარ მის. წიკვაძის დაკვირვებით, თავდაპირველად გაშენებული უნდა ყოფილიყო, როგორც ბაზილიკური ტიპის უგუმბათო ეკლესია. ის შემდეგ გადაკეთებულ იქნა გუმბათიან ეკლესიად და საფიქრებელია ეს მოხდა XII ს-ნეში, როდესაც თბილისი კვლავ ვახდა საქართველოს დედაქალაქი ანდა XIII ს-ნეში დიმიტრი თავდადებულის დროს.

ქალაქ თბილისის მშენებლობის დაწყებას 457-458 წლისათვის ადასტურებს ის გარემოება, რომ თბილისში მალე ამის შემდეგ დაფუძნებულ იქნა საეპისკოპოსო კათედრა - ქართლის ეპისკოპოსების 463-465 წლის ახლოდროინდელ სიაში უკვე იხსენიება ეპისკოპოსი ტფილელი. ეს საეკლესიო კრება მოხდა სომეხთა კათალიკოსის ბაბუნის დროს და როგორც ჩანს, ის შეკრებილა საქართველოშივე (უფრო ალბათ მცხეთაში).⁶

პლიოსელიანს, რომელიც ამ შემთხვევაში უცვლელად, პირველ რიგში, ეკლესიურ წრეებში დაცულ ხალხურ გადმოცემებით სარგებლობდა, ჩამოთვლილი აქვს ხუთი ეკლესია, რომლებიც ვახტანგმა გააშენებინა თბილისში (ის ამბობს ამ ეკლესიათა გვეშების შედგენაზე მაგრამ ცხადია, რომ გადმოცემაში ლაპარაკი იქნებოდა თვით ეკლესიების აშენების შესახებ). ეს ეკლესიები შემდეგია: სიონის ღვთისმშობლის ეკლესია, მეტეხისა, როგორც კარის ეკლესია, ჯვარისა - სახელწოდებით გოლგოთის ეკლესია, ბუღელებისა, რომელიც შემდეგში (შემდგომ საუკუნეებში) გადავიდა სომეხების ხელში და მას ფეთხანის ეკლესია დაერ-

6. პლიოსელიანი დედაქალაქს გადმოიტანას მცხეთიდან თბილისში ჯერ მიეკუთვნება 469 წელს (Города существовавшие и существующие в Грузии, Тифлис, 1850, стр.83), magram Semdag (Описание древностей города Тифлиса, стр.12) ვრდნობოდა მატანეს აზრს და ვახუშტის ქრონოლოგიას. რას გამო თბილისში დედაქალაქს გადმოიტანას თვლიდა ვახტანგის შვილის დარი მეფის დროს მოხდარ ფაქტად დარი კი შეუიბოდა 499 წლიდან.

ქვა, მუხუთე იყო მთავარანგელოზ მიქელის სახელწოდებისა, ამ უკანასკნელი ეკლესიის ნანგრევებზე შემდეგ, გვიან საუკუნეებში, ამწებულ იქნა წმ.გიორგის კარის ეკლესია, მოღწეული ჩვენამდის. არც ერთი ეს ეკლესია არაა პირვანდელი სახით დარჩენილი, ზოგი გადაკეთებულია რადიკალურად (მაგ.ჯვარის ანუ გოლგოთისა), ზოგი ახლად აგებული, მაგრამ საყურადღებოა, რომ გადმოცემა ვახტანგ გორგასალის ხანას მიაწერდა ამ ხუთივე ეკლესიის ამწებებს.

თბილისის სიონის გაშენებას ვახტანგ გორგასალის დროს ადასტურებს დოკუმენტური მასალა. მოქქართლისაჲს ქრონიკა გადმოგვცემს, რომ გვარამ კურაპალატის დროს (627-629 წლების ახლოს) "ტფილისისა მკვიდრთა დიდსა ეკლესიასა დაიწყეს - ნახევარსა იქმოდა ყოველი ერთი და ნახევარსა ერისთავნი" (გვ.95). ლეონტი მროველს ეს ცნობა დაზუსტებული აქვს შემდეგნაირად: "გვარამ კურაპალატმან განაახლა საფუძველი ტფილისისა სიონისა" (გვ.222). ცხადია, რომ თბილისის სიონის ქეთიკირის შენობა მანამდისაც არსებობდა არაფერს იძლევა ამ საკითხისათვის ახალს სუმატის ქრონიკა, რადგან ის იმეორებს მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკის ცნობას.

სიონის ტაძარს დიდი სახელი ჰქონდა. სამცხეში, სოფ. უდემი ჩაწერილია ასეთი ხალხური ლექსი:

დაგლოცოს პირმა ღვთისამა,
ნაწილმა ბარძიძისაო,
ზედ შეხვეულმა ჯვარ-სატმა,
სიონმა ქალაქისაო".⁷

სიონი ებრაული სიტყვაა, ნიშნავს შზიურს, ბრწყინვალეს. ასე ეწოდებოდა იერუსალიმის ეკლაზე სამხრეთ გორაკს, რომელზედაც გაშენებული იყო სოლომონ მეფის სასახლე და რომელზედაც შემდეგ იროდ მეფემ ვააშენა დიდებული ტაძარი (დანგრეულ იქნა რომაელების მიერ). აქედან სიონი ერქვა საერთოდ ღვთის იემოვას საკრებულოს, თვითონ იერუსალიმს (შვილნი სიონისანი ნიშნავს იერუსალიმის შვილთ), ხოლო ქრისტიანებისათვის სააქაო და საიქიო ეკლესია - შერებულეებას. მცხეთის სვეტიცხოვლის საყდარს სიონის სახელი შერჩა მის რეკონსტრუქციამდის ("ქართლის ცხოვრება" გვ.198), თბილისის მთავარ ტაძარს თავიდანვე დაურქვა სიონი, და სხვ. რადგანაც თავდაპირველად

7 . Описание древностей города Тифлиса, стр. 11.

8 . ვახ. "ივერია", 1891, № 201

ტაძრები შენდებოდა სამწავიანი ბაზილიკის ტიპის, ამიტომ ხშირად სიონს აიგივებდნენ ასეთ ნაგებობებთან, მაგრამ ასეთი გაიგივება მოკლედ-ბულია სიზუსტეს. ატენში VII ს-ში გაშენებულ ტაძარს ჰქვია სიონი მოიხედავად იმისა, რომ ის თავიდანვე აგებული იყო ჯვარის სახის გუმბათოვან ეკლესიად.

პლ. იოსელიანს ჩამოთვლილი აქვს⁹ სიონის სახელწოდების ძველი ტაძრები საქართველოში (თბილისის და მცხეთის სვეტიცხოვლის გარდა): სიონი სამშვილდოსა, სიონი ბოლნისისა, სიონი ერწოსი, სიონი ხევისა (სტეფანწმინდის სამხრეთით 6 ვერსზე), სიონი ატენისა, სიონი უწყერის (დანგრეულ იქნა 1954 წელს), სიონი გარეჯისა, სიონი ხინოწმინდის ქობულეთის მხარეში, შილდის სიონი, სიონი ჭართან (ზაქათალასთან). ყველა ეს ტაძარი თავდაპირველად გაშენებულ იქნა IV-VII ს-ნებში.

მარდენის გვემაზე სიონსა და ნორამენს შუა (უფრო ახლოს ნორამენტან) აღნიშნულია გუმბათიანი ქართული ეკლესია თეთრი შენობის, ე.ი. თეთრამენის სახელით. მარდენი მისთვის მიწოდებული ინფორმაციის შედეგად წერს, რომ ეს ეკლესია გაშენებული იყო მარიამ დედოფლის მიერ. მაგრამ რომ ეს არ შეეფერება სინამდვილეს, ცხადი ხდება თვით იმ ფაქტიდან, რომ სიონის თითქმის გვერდით (დაახლოებით იმ ადგილას, სადაც 1813 წელს ამპირული სტილის გამოყენებით გაშენებულ იქნა სამრეკლო) არ იქნებოდა საჭირო XVII ს-ნეში ახალი ქართული ეკლესია აშენებინათ. სახელი თეთრამენი ან თეთროსანი არის ძლიერ ძველი და უკავშირდება ვერც წოდებულ ლეკოთეას (ბერძენულად) ან ქართული თარგმანით თეთრი ქალღმერთის კულტს. სტრაბონის დროს ლეკოთეას განთქმული ტაძარი სამცხეში იყო. ეს იყო ზღვის ქალი-ღვთაება და იმავე დროს მოგზაურთა მფარველიც.¹⁰ ამ თეთრი ღვთაების კულტი ქრისტიანულ ხანაში შერწყმულ იქნა ღვთისმშობელთან და ამიტომ საქართველოში ადგილ-ადგილ იყო თეთროსან ღვთისმშობლის ტაძრები (მაგ., ხობის თეთრო-

9. Пл. Иоселиани, Описание древностей города Тифлиса, стр.96-97.

10. თეთროსან ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიები შენდებოდა სომხეთშიც ასეთი იყო. მაგ. სურბ-კარაპეტის მონასტერი ზინჭორღში (სოხეთში), სადაც მთავარი საყდარი სატაკოურ-ასტვანაწინის (თეთროსან ღვთისმშობლის) სახელზე იყო გაშენებული ი.წ. Овсеян. Потомство Тарсаича Орбеляна и Манахатуны. XV, II, 1914, стр.236-237).

სანი ლეთისშობლის ტაძარ-მონასტერი, ამავე სახელობის ვანთქმული
 კლესია იყო ქობულეთის მხარეში - ხუცუბანში და სხვ.

ეს სახელი ძველი თბილისის ტერიტორიაზე შემთხვევით არაა
 წარმომობილი. ჩანს, ისტორიული სიონის თითქმის გვერდით წარმარ-
 თულ ხანაში უნდა ყოფილიყო სხენებული თეთრი ქალღმერთის სახ-
 ელზე სალოცავი. ამ ლეთების ხასიათის მიხედვით ცხადი ხდება, რომ
 ამ არეში იყო სწორედ მსხემთა უბანი, სადაც ჩრდებოდნენ თბილისზე
 ვაშლელი მკაზურნი (ვაჭრები და სხვ.). ქრისტიანულ ხანაში თეთრ
 ქალ-ლეთების სალოცავი გაუქმდა და მის მავიჯრად და მის ადგილას
 ამჟებულ იქნა თეთროსანი ლეთისშობლის სახელობის ტაძარი.

ამგვარად, ვახტანგის დროს ქრისტიანული სალოცავების მშენ-
 ბლობის მხრივ ჩატარებულ იქნა მნიშვნელოვანი სამუშაოები, სალო-
 ცავები შენდებოდა საჭიროების მიხედვით და თვით მოსახლეობის
 მონაწილეობით. გვიანდროინდელი ფაქტების მიხედვით თბილისში
 სავარაუდებელია, რომ მარტო ამ ხუთი ქრისტიანული სალოცავის მიხ-
 ედვით, თითოზე 30 მკომურის ჩათვლით, უნდა ყოფილიყო 150
 მკომური, ან მამინდელ მკომურზე საშუალოდ 8-10 სულის ჩათვლით
 სულ ცოტა, დაახლოებით 1,3 ათასი ორი სქ. მუდმივი მცხოვრები,
 მხოლოდ ქრისტიანი ქართველი, მაგრამ კლესიები თბილისში (მაგ.
 ხის) სხვებიც იქნებოდა.

თბილისის ზედა ციხეს მანამდისაც დიდი ხანია უკვე ერქვა
 კალა. ეს ჩანს შემდეგიდანაც. მოქც. ქართლისაა ვარაზ-ბაკურ მეფის
 დროს (369 წლ. ახლ.) თბილისში სპარსთა მოსვლის შესახებ ამბობს:
 "მოვიდა ქრამ ხვარ ბორ-ზარდ, სპარსთა მეფისა პიტიახში, ტფილისად
 ქალაქად ციხედ"; მეორე ვარიანტი: "ტფილის და კდ ციხედ", ტექსტი აქ
 შეიძლება აღდგეს ამგვარად: "მოვიდა ... ტფილისად კალად
 ციხედ" (გვ.92).

კოსარ ირაკლის ლაშქრობის დროს (627 წ) მოქც. ქართლისაა
 გადმოგვცემს: "უქმო ციხისთაჲმან კალაით ტფილისასაით მეფესა
 პერაკლეს ვაცბოტობით"; ვარიანტი: "უქმო ციხისთაჲმან კალაით
 ტფილის(ი)თ მეფესა ერეკლეს გამოზრახვად" (გვ.96). უნდა იყოს: "უქმო
 ციხისთაჲმან კალაით ტფილისისაით". ამ ციტატების ერთმანეთთან შე-
 დარებით ირკვევა, რომ თბილისის ზედა ციხეს ერქვა კალა. პირველ
 ციტატაში "ტფილისად კალად ციხედ" სიტყვა ციხე წარმოადგენს
 კალას განმარტება-თარგმანს და არსებითად ზედმეტია. ვახუშტიც

ადასტურებს, რომ ზედა ციხის მიუღწევე უბანს კალა ერქვა ახლაც თბილისის მეკიდრი მაჰმადიანნი ზედა-ციხის უბანს კალას ეძახიან.

კალა (კალე) ძველი სპარსული სიტყვაა, ნიშნავს შემოხელვებულ ადგილს. ციხეს. ეს სიტყვა შემდგომში სპარსულიდან შესულია არაბულში. თბილისის ციხის ასეთი სახელწოდება ამტკიცებს, რომ მას, როგორც ქეთიკორის ნაგებობას, საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ აქემენიანთა ხანაში, მამასადაძე დაახლოებით VI ს-ნის მეორე ნახევრიდან ჩვ. ე-მდის, როდესაც მეფე კიროსით სათავეში დაარსებულმა ძველმა სპარსეთის მონარქიამ თავისი სახელმწიფოს საზღვარი მიატანა კავკასიონის ქედს.

ამასთანავე მოქც. ქართლისა VI ს-სათვის განასხვავებს ერთმანეთისაგან თბილისს და კალას (შამინ მცხეთა ათხულებოდა და ტფილისი ემენებოდა, არმაზნი შემციოდებოდეს და კალაჲ განდიდებოდა). აქ თბილისი ერთია და კალა (ციხე) სხვა. ჯუანშერიც ქართლზე სპარსელების მოსვლის შესახებ ამბის გადმოცემისას წერს: "ტფილისი სოფელი და კალაცა მოოჯრებული იყო შამინ". სოფელი ტფილისი, როგორც ეს ვახუშტისაც აქვს აღნიშნული, უნდა ყოფილიყო ახლანდელ ხარფუხში წაგვისის წყალის საშრეთით. ცხელი წყაროები თითქმის მთლიანად იქ არის განლაგებული და სახელიც აქედან არის წარმომდგარი ანდა ბუნების ამ თვისებასთან არის შეგუებული (ტფილი-ტფილისი). ხოლო ციხის ქვემოთ უბანს, როგორც მატჩანის ცნობიდან ვარაზ-ბაკურის შესახებ ჩანს, ერქვა მცხეთა ანუ მსხეთა (დროებით მცხოვრებთა, იგულისხმებიან არამკვიდრნი - ვაჭრები და სხვ.) ადგილი. ციხეც შამინ (369 წლის ახლოს) ამ მსხეთა დასაცავად ყოფილა დანიშნული (ციხედ მცხეთისად). ვახტანგმა გააშენა ქალაქი სწორედ ამ მსხეთა ადგილას, ე. ი. მისცა ამ სავაჭრო ბუნქტს უფრო სწორი და რაციონალური მოწყობა.

1780-იან წლებში ამ ადგილას (წაგვისის წყალიდან ვიდრე სიონის ტაძრამდის ჩრდილოეთით) მოთაქებული იყვნენ შემდეგი დარგის ხელოსნები (ერთი ხელობის ერთ ჯგუფად) და მოვაჭრეები: მეტყავეები, შუშის ქარხანა, ალაფები (მეფექილეები), სირაჯები, იქვე იყო გადახურული ბაზარი, ბაზაზები (არაბული სიტყვაა, მატერიებით მოვაჭრე მეწერილმანე), მებამბეები, მკეცაბეები (სიონის ჩრდილოეთით), ხარაზები, მემალეები, სპილენძის და რკინის ნივთების ხელოსნები,

11. "აღაშენა კრისთაჲს სპარსთაჲს ტფილისი კარია შირის ციხედ მცხეთისად" (გვ.136).

სამღებრო (ლილასანა), ოქრომჭედელნი (პიშჩევიჩის რუკით მქადაგო
ბელი ხდება ამ ხელოსანთა რიგების ლოკალიზაცია). ჩანს, ხელოსნები
და ვაჭრები თბილისში, XVIII ს-ნეში, განლაგებულნი იყვნენ განსაკუთრებულ
ბით იმავე ფართობზე, სადაც IV ს-ნეში მსხენი და სადაც იყო მათი
უბანი მცხეთა.

მაგრამ მსხემთ, როგორც დროებით მცხოვრებთ და წამსვლელ-
მომსვლელთ (მსხემი ძველს ქართულში არამკვიდრს ნიშნავს), უფრო
ძველად არც სათანადო ნაგებობანი ექნებოდათ. ახლა კი, ვახტანგის
დროს, როგორც ჩანს, გამწებულ იქნა მუდმივი საეპროები და
დასახლებულ იქნენ მკვიდრი ხელოსან-ვაჭრები. ამაში გამოიხატა უმ-
თაურესად ქალაქის გაშენება (თბილისის განლაგების შესახებ ამ ხანაში
იხ. ქვემოთ).

მაგრამ თბილისში დედაქალაქის გადმოტანისათვის შნიშვნელობა
ქჷონდა აგრეთვე შემდეგ გარემოებას. ეს ის დრო იყო, როდესაც დაწ-
ყებული იყო ქალაქების აგარანიზაციის პროცესი. ეს იმას ნიშნავს, რომ
ქალაქების მოსახლეობის საკმაოდ შნიშვნელოვანი ნაწილი თავის
მთავარ საქმიანობასთან ერთად მისდევდა მიწის დამუშავებასაც ანდა
ქალაქებში საკმაოდ ბლომად ცხოვრობდნენ მიწათმოქმედნი. ამ თვალ-
საზრისით თბილისს მცხეთასთან შედარებით ქჷონდა თვალსაჩინო უპი-
რატელობა. მცხეთას თითქმის არ აკრავს, ან გეტად მცირედ,
დასამუშავებლად გამოსადეგი მიწა. თბილისის ირგვლივ კი ბლომად
იყო სახნავი მიწები (ვარდისუბანი, ვაკე ვერა, კუკია, დიდუბე), საბაღე
ადგილები (სოლაღაკი, ორთაჭალა და სხვ.), აგრეთვე მესაქონლეო-
ბისათვისაც ვარგისი ფართობები (ყარყუთა ანუ შემდეგდროინდელი
სოღანლოლი და მის სამხრეთით და სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე
ველები და სხვ.). ვჭკვარეშა, რომ ამ გარემოებამაც შეუწყო ხელი
დედაქალაქის გადმოტანას მცხეთიდან თბილისში.

76. საკითხი სამეფო დარბაზის ტფილისში გაშენების შესაძლებლობის შესახებ.

არმაზის ბილინგვამი (I ს) არამეულად დაწერილ ტექსტში მოხ-
სენიებულია დარბაზის (ტარბაჲ ხხხ) ბატონი, რომელსაც ბერძნულ
ტექსტში შეესატყვისება ეპიტროპოს, რაც მმართველს ნიშნავს. ორივე
ტერმინი კიდევ იქვე მოხსენიებულია ტერმინის პიტიაზმის შემცვლე-
ლად. სახარების ტექსტში (ლუკ. მ. 3) ბერძნული ეპიტროპოს ქართუ-
ლად მოცემულია ტერმინით ეზოს-მოძღვარი (ეზოს მასწავლებელი).

სელმძღვანელი). რადგანაც ასურული ტარბასუ (tarbasu) ეზოს ნიშნაედა, ამიტომ აქ ეზოს-მოძღვარის სახით ქართულად ვლინდებით ტერმინის ზუსტ თარგმანს. მაგრამ გჩიტაის მიერ მიტოვებული მასალით ეზო სექსურეთში ეწოდება სახლის ცალკე ნაწილს, საცაეს, საიდანაც ტერმინს ეზოს შეიძლება კჷონოდა სახლის მნიშვნელობაც. ამის მიხედვით ვასაგებია, რომ დარბაზმა ქართულში მიიღო სახლისავე მნიშვნელობა. VII ს-ნისათვის (ჯვარის საყდართან დარბაზის გაშენების მოხსენიების გამო)¹² ეს ცვლილება უკვე მომხდარი ფაქტი იყო, რადგანაც სასარების ტექსტებში დარბაზი ასეთი მნიშვნელობით არ იხსენიება, ამიტომ ხსენებული ცვლილება ტერმინის დარბაზის სემანტიკაში უნდა მომხდარიყო V ს-ნის მეორე ნახევარში ანდა VI ს-ნის პირველ ნახევარში. დარბაზად, უპირველესად, იხსენიებოდა სამეფო სახლი (სასახლე; იხ. მაგ.: IX-X ს-ების ფაენოთა სიგელი, სადაც "დარბაზით გამოსულნი კელოსნები" ნიშნავს სამეფო კარიდან გამოსულ მოხელეთ. ამიტომაც ტერმინს დარბაზს პირვანდელი მნიშვნელობა ახლისად შეიძლება შესცვლოდა სწორედ სამეფო რეზიდენციის მიმართ (კარ-ეზო; ეზო-სახლი; სასახლე). ამ მოსაზრებით ძლიერ დამორებული სიმართლეს არ იწება ვარაუდი იმის შესახებ, რომ სწორედ ვახტანგის მიერ თავის ახალ სატახტო ქალაქში გაშენებულ სასახლეს ერქვა სახელად დარბაზი. XV ს-ნის პირველ ნახევრისათვის ქსნის ერისთავთა ძველი იხსენიებს ქვენიფნევეში გაშენებულ დარბაზოვანს "ტფილურითა წესითა" (ქრონიკები II, გვ. 8). მართალია, ეს შედარებით მეტად გვიანდელი ცნობაა, მაგრამ დარბაზის "ტფილური წესი", საუკუნეთა განმავლობაში ცვალებადობასა და განვითარებაში მყოფი, შეიძლება ძველიდანვე არსებულიყო და საფუძველი მას ჩაყროდა იმ დროს, როდესაც თბილისი გადაიქცა, რეზიდენციად სახელმწიფოს მეთაურის, მისი პალატისა და ბანაკის, როგორც მაშინ იტყოდნენ ანდა მისი კარის, როგორც უფრო გვიან ან შესაძლებელია მაშინაც გამოთქვამდნენ. მართლაც ატენის ქალაქის აღშენებელი 1060 წლის ახლოს წერს - ავაშნოთ "დარბაზი და ქალაქი" და შემდეგ ქულბაქეზიო.

12. მატანეში სტეფანოზ II-ის შესახებ 635-637 წლ. ახლი ხანისათვის ნათქვამია: "შენ მოადგენა ზღუდენი კელესითა ჯვარისა პატრონისათა და აღაშენა დარბაზნი და დაუწერა კრება უფელთა პარსკეთა" (გვ.228). დარბაზი აქ უკვე სახლს ნიშნავს.

ამგვარად, ვახტანგისავე დროს თბილისში გაშენებულ უნდა ყოფილიყო დარბაზი – სამეფო სასახლე, შემდეგ კი ამ ტერმინმა ახალი მნიშვნელობა მიიღო.

უხტანქი (X ს. §7) გადმოგვცემს ქართულ-სომხურ ეკლესიურ განყოფის შესახებ თავის ისტორიაში, რომ კირიონი ცხოვრობდა თბილისში სიონის კარიბჭეში, სამეფო სასახლის სიახლოვეს. მოსე, ცურტაყის ეპისკოპოსი, წერილში, სუჰმატ მარზპანის სახელზე, ჩივის რომ კირიონ კათალიკოსმა ცხრა დღე გამაჩერა თავის კარზე (ე.ი. თავის სახლთან ახლოს) თბილისში და არ მიძლიო. უხტანქი აღნიშნავს, რომ მოსე ამ ცხრა დღეს სიონის ახლოს იაკობ მღვდელთან ცხოვრობდაო. გამოდის, რომ თბილისში მთავარ ეკლესიად ვახტანგის დროიდანვე სიონი ითვლებოდა, ხოლო სიონის ახლოს იყო მეფის სასახლე.

ქართლ-სომხეთის ეკლესიათა განყოფის შესახებ მიწერ-მოწერის დროს (608-611 წლები) თბილისში დიდი ხანია უკვე მეფე არ იჯდა (მეფობა გაუქმდა 522 წლის ახლოს), მაგრამ ყოფილა სასახლე-დარბაზი, რომელიც მეფის (სამეფოს) სახელს ატარებდა. ეს სასახლე-დარბაზი გაშენებული იყო უადრეს 522 წლისა, შესაძლებელია უფრო ადრეც. ცხადია, რომ ამ სასახლეში მეფეს უნდა ჰქონოდა რეზიდენცია და საკმაოდ ხანგრძლივადაც, რადგანაც უამისოდ მას შთამომავლობის ხსოვნაში არ განუშტკიცდებოდა მეფის სასახლის სახელი. ამით დასტურდება, რომ ხსენებული სასახლე გაშენებული უნდა ყოფილიყო ვახტანგის დროს.

სასახლე-დარბაზი ყოფილა სიონთან ახლოს, მამასადაძე, მტკვრის ნაპირას და თბილისის ქალაქის შემდეგდროინდელი (მართალია, გვიანდელი) განლაგების შესახებ არსებული ცნობების მიხედვით, უფრო სიონის სამხრეთით, მაგრამ არც მთლად გვერდით („ახლოს“ იყოო, ამას უნდა ნიშნავდეს).

ამრიგად, ზემოდ აღნიშნულიდან ცხადია, რომ თბილისი გამოცხადებულ იქნა სამეფო კარის (ე.ი. მეფის და მართებლობის) რეზიდენციად, მამასადაძე, ქართლის სამეფოს მთავარ ქალაქად 457-458 წლების ახლოს. ცხადია ისიც, რომ იქ მამინვე დაიწყო მოსახლეობის მიზიდვაც და საკმაოდ სწრაფადაც, ამის მარჯვენებელია ქვითკირის სულ ცოტა ზუთი ეკლესიის მშენებლობა ვახტანგ გორგასალის დროს. ამასთანავე მოსახლეობის ეს დასახლება თბილისში უნდა მომზადარიყო მოკლე ხანში და მასობრივად, შემდეგ კი შეწყვეტილა საკმაოდ

ხანგრძლივი დროით. ეს იქიდან ჩანს, რომ მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკა უკვე დაიწყო მეფობის დროისათვის აღნიშნავდა - ქალაქსა ტფილისს კაცნი დასხდებოდეს და მარიამ წმინდაჲ ეკლესიაჲ აგებინეს (469 წ.) დაიწყო მეფობაში უკვე ეს იყო ახლად დასახლებულთა მთავრე ტალღა, რომელმაც მოიცვა ახლანდელი ანონსატის (ხალხური ცნობით - მარინეს) ეკლესიის უბანი.

მაგრამ ამ ეკლესიების გარდა თბილისში ამ დროისათვის საგულისხმებელია კიდევ ერთი ეკლესიის აშენება - ეგრეთ წოდებულ ორმოც მოწამეთა სახელზე (ორმოცი მოწამენი სვესტიელნი ტანჯვით 320 წელს დახოცილ იქნენ ქრისტიანობის აღიარებისათვის ქალსვესტიანში, სომხეთში; ისინი იყვნენ მეომრები; ქრისტიანული ეკლესია მათ ხსონას აღნიშნავდა 9 მარტს). ლმულისეთ-ბეგის მიერ შეკრებილი ცნობების მიხედვით,¹³ ორმოც მოწამეთა ეკლესია არსებობდა ძველ თბილისში, წაგვისის წყალის ხეთან ახლოს 1792 წელს გაშენებული პრემტკაეტის (მთაწარანგელოზის) ეკლესიის ადგილზე თავდაპირველად ეს ეკლესია გაშენებულ იქნა ბერძნების მიერ, თუმცა ის შემდეგ სომხებს ეკავათ, ძველ გადმოცემებზე დაყრდნობით უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის დროს, როგორც ამას მოწმობს პლიოსელიანი,¹⁴ თბილისში მცხოვრებმა ბერძნებმა დააყენეს საკითხი ამ ეკლესიის მათთვის დაბრუნების შესახებ. ორმოც მოწამეთა ეკლესია იხსენიება აბო ტფილელის სიცოცხლეში (აბოს 786 წ. თავი მოკვეთეს ამირას ეზოს გარეთ, ამ ეკლესიის წინ. თამარ მეფის დროს ეს ეკლესია უკვე სომხების ხელში იყო და შემდეგაც მათ ხელში დარჩა. XVIII ს-ის მე-2 ნახევარში ის მეტად ცუდ მდგომარეობაში იყო და ხელმოკრედ გუმბათით აშენებულ იქნა 1792 წელს ძალზე უხარისხოდ. მიუხედავად ამისა ამ ეკლესიას, ადგილის გამო, ტრადიციით ჰქონდა დიდი სახელი და პატივისცემა. 1925 წელს ის დანგრეულ იქნა.

13. О междоусобице в Тифлисе в 1197 году по поводу кривой пасхи, Известия Кавк.ист.-эпхеол. института в Тифлисе III, 1925, стр.49-60.

14. Описание древностей гор.Тифлиса, Тиф., 1866, стр.233 ერთ ადგილას (Кавказский календарь, 1847, стр.147) პლიოსელიანი თბილისის დაარსების თარიღად ასახელებს 455 წელს კახტანგ ვორგასლის დროს შემდეგ მან ასეთ თარიღად 469 წელი მიიჩნია. მაგრამ ბოლოს ეს თარიღები უარყო და დაადგა იმ აზრს, რომ თბილისი სატახტო ქალაქად გამოცხადებულ იქნა დამი მეფის დროს 499 წლის შემდეგ. Описание древностей города Тифлиса, 1866, стр.12.

ის ვარეშობა, რომ ეკლესია, ძველი ვადმოცემით, ბერძნების მიერ იყო გაშენებული, შეიძლება გამოდგეს მისი თავდაპირველი დაარსების გასარკვევად. ის დაფუძნებულია VIII ს-ზე უფრო ადრე (ტფილელის დასჯის დროს ის უკვე იყო). VI-VIII ს-ნეთა სივრცეზე, გამონაკლისების გარდა, არ იყო პირობები ბერძნული კოლონიის დასაარსებლად თბილისში. უფრო ეს შესაძლებელი იყო ვახტანგ გორგასალის დროს, როდესაც (გარკვეულ ხანაში) ქართლი ეკონომიურად და პოლიტიკურად გადაიხარა აღმ. რომის იმპერიის მხარეზე. ამიტომ არ არის გამოკლებული შესაძლებლობა, რომ ორმოც მოწამის სახელობის ეკლესია, რომელსაც ასეთი ხანგრძლივი ისტორია ჰქონდა, დაფუძნებულ იქნა ბერძნების მიერ ვახტანგ გორგასალის დროს. მხოლოე მისი ცოლი ხომ ბერძენი იყო, რომელსაც მოყვებოდნენ მოსამსახურენი და ამაღა.

77. ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძარი თბილისში.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ვახტანგი უარყოფით ეპრობოდა ცეცხლთაყვანისმცემლობას. ზემოთ აღნიშნულის შემდეგ ეს ცხადი ხდება. გარდა ამისა ის, როგორც სახელმწიფო მოღვაწე იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ცეცხლთაყვანისმცემლობის არსებობისათვის ქართულ ქვეყნებში. ეს სარწმუნოება საკმაოდ მოკიდებული იყო როგორც ქალაქებში, ისე ადგილებზედაც. მატთანეს ცნობების მიხედვით, ცეცხლთაყვანისმცემლობას მიმდევარნი ჰყავდა მთიულეს შორისაც. შემდეგ მოდაც VII ს-ნის პირველ მესამედში, ცეცხლთაყვანისმცემელნი ბლომად იყვნენ ქართლის სამ ქალაქში - თბილისში, მცხეთაში და უჯარმაში და ბიზანტიის იმპერატორს ირაკლის, რომელიც ეომებოდა სპარსეთს, დასჭირდა სპეციალურ სასტიკ ღონისძიებათა ჩატარება მათ სალიკვიდაციოდ.

ვახტანგის გამეფებამდის ცეცხლთაყვანისმცემლობა ქართლის ზოგ ადგილებში პოულობდა ახალ მიმდევართ უმთავრესად ჭალხის ფართე ფენებში. ჯუანშერიც კი, რომელიც მეტად უარყოფით უყურებს ცეცხლთაყვანისმცემლობას და "ჴემმარიტი" (ე.ი. ქალკედონური) ქრისტიანობის ანუ დიოფიზიტობის დიდი მომხრეა იძულებულია აღიაროს, რომ 430-იან წლებში (და ცხადია შემდეგაც) ქართლში "მცირედნი ვინმე წერილისა ერისაგანნი მოიქციეს ცეცხლისმსახურებასა" (გვ.145).

ცეცხლთაყვანისმცემელთ ჰქონდათ თავისი სამლოცველოები მუდმივი ცეცხლით, რომელიც მათ წმიდად მიზნდათ. სპარსეთის

შესახებ არსებული ცნობების მიხედვით ტაძარში წმინდა ცეცხლი იყო ჩვეულებრივ შუა ნაწილში, სადაც ამისათვის გაშენებული იყო ქვევლები ბნელი სათაესო. პირაკრული მოგვი დროგამოშვებინებს "ქვევლები" ცეცხლის შემას, რომელიც წინასწარ მზადდებოდა გარკვეული რიტუ-
ალით. შემის მომატებისას მოგვი ჩურჩულით ამბობდა ლოცვებს. ტაძ-
არი წარმოადგენდა რეაქუსთა დარბაზს. მას ჰქონდა რვა კარი.⁵

არაბი მასუდი (გარდაიცვალა 956 წ.) ასწერს ცეცხლის ტაძრის ნანგრევებს, რომელიც მან ინახულა ერთ ფარასანგზე ქალაქ სტახრი-
დან: ეს იყო, წერს ის, გასაოცარი შენობა და წარმოადგენდა შთა-
ბეჭდილების მომხდენ ტაძარს. მან იქ ნახა გასაკვირლად დიდი ბლოკე-
ბისაგან გაშენებული სვეტები, რომელთა ზევით გამოსახული იყო
ცხენები და სხვა ცხოველები, აღსანიშნავი, როგორც ტანით, ისევე
თავისი შესრულებით. შენობის ირგვლივ იყო, დიდი ხანდაკი (თხრილი)
და მასიური ბლოკების გალავანი, რომელიც შექმული იყო მეტად
მოსდენილად შესრულებული ბარელიეფებით. მეზობელ მოსახლეობას
ეს ბარელიეფები მიანდა წინასწარმეტყველების გამოსახულებად.

სპარსეთში მოწვენილია ცეცხლთაყვანისმცემელთა ტაძრების
ნაშთები. ზოგი მათი ნანგრევები შესწავლილია (მაგ. არდამირ I-ის
ტაძრის ნაშთი). ტაძრების შენობა ჩვეულებრივ იყო გუმბათიანი
ირგვლივ დამატებითი განყოფილებით. ხშირად მას ირგვლივ ჰქონდა
ბაღი. ისპანის ახლოს მდებარე ვორის წევრზე არის ცეცხლის ტაძრის
(პირვის) კარგად ცნობილი ნანგრევები.⁶

თბილისში მთის ფერდობის ამაღლებულ ადგილზე მეთლემის
(ფეისხანის) კლესიის სამხრეთით იქვე ახლოს მოწვენილია ცეცხლთაყ-
ვანისმცემელთა ძველი ტაძრის ნაშთი. პლიოსელიანის დროს ეს იყო
აგურისაგან გაშენებული კვადრატული ნაგებობა თაღის (ქლა თაღი
არ არის). ქართულად მას უწოდებდნენ საკერპოს, მეორე მისი სახელი
იყო კიდევ ათეშგა, რაც სპარსულად ცეცხლის ადგილს ნიშნავს.
შარდენს თბილისის გეგმაზე 1673 წ. ეს ნაგებობა აღნიშნული აქვს
როგორც თითქოს კვადრატული, მაგრამ დაბალი სფერული გუმბათით.

5 . A.Christensen, L'Iran sous les Sassanides, pp. 160, 163.

6 . იქვე გვ. 160.

7 . პლიოსელიანი სხვაგანაც წერდა (Жизнеописание святых прославляемых
православной грузинской церковью, Тиф., 1850, стр. 51, прим.4), რომ
ცეცხლთაყვანისმცემელთა ერთმა სალოცვმა თბილისში მოაღწია ჩვენამდის.

ნაგებობას თან ქჷონდა მიწის თავისუფალი ფართობი, რომელიც შე-
მოზღუდული იყო. ეს შენობა კარგად ჩანს ტურნეფორის (1700 წ.)
გვემაზედაც. შარდენი მას იხსენიებს საზოგადო საწყობის მშენებლის
ცხადია, ათეშვას შენობა გამოყენებული იყო საწყობად (ჩანს დიდი
ხნიდან) და ამიტომაც ის შედარებით მოვლილ-დაცულიც იყო.

რასაკვირველია, ამ ათეშვის აშენება დაწყებული VII ს-ნის
მეორე მესამედიდან შეუძლებელი იყო. საეჭვოა, რომ ამ ადგილს თბი-
ლისში ის აშენებული ყოფილიყო ვახტანგზე ადრე, რადგანაც იქ მო-
სახლეობა თითქმის არ იყო ანდა მეტად მცირე ასეთი თუნდაც თავის-
თავად არა დიდი ნაგებობის აგება შეეძლო მორწმუნეთა მანც
მოზრდილ მრევლს. ამიტომ შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ათეშვას
ეს შენობა აგებულია ვახტანგ გორგასალის დროს ადგილობრივ
მცხოვრებ ან მოსულ ცეცხლთაყვანისმცემელთა მიერ.

78. ხალხი და თბილისის მშენებლობა.

არის ცნობა, თუ რა საშუალებების ამოქმედებით ხდებოდა
თბილისის მშენებლობა. ამისათვის გამოსაყენებელია ერთი ხალხური
ლექსი, რომელიც მით უმეტეს არის მნიშვნელოვანი, რომ გამოხატავს
ციხე-ქალაქის მშენებლობაზე დაბანდებულ მომუშავეთა წვალებას, გა-
მოწყვეულს მუშაობის ნაწილობრივ მანც იძულებითი ხასიათის მიცე-
მით. ეს ლექსი იკითხება შემდეგნაირად:

ორშაბათობით აშენდა ციხე-ქალაქი ქვაზედა,
საშაბათ იყო ყრილობა დიდი მეუფის კარზედა,
გლეხი კაცის შენახვა არაფინ იღო თავზედა.
წამოდგა ხარი რქიანი - მე დამაწერეთ მხარზედა.
წამოდგნენ ანგელოზები, აკოცეს ორთავ თვალზედა:
წადი და ხარო, იხარე ცაზე და ქვეყანაზედა.
ექსი დღე უღელში ები, მეშვიდეს დაწექ მხარზედა.
ვინც კვირა-უქმით შევაბას, რისხვა მოადგეს კარზედა.⁸³

⁸³ . უსინდელამული ხალხური სიტყვიერების მასალები, თბ., 1955, გვ.74. ლექსი ჩაწერ-
ილია სოფ. დიღომში თბილისთან. ამ ლექსის მეორე ვარიანტი, რომელიც წინაღ
იპყრებოდა იკოვანაშვილის "დედა-ჩაში" იკითხება ასე:

ორშაბათობით აშენდა ციხე-ქალაქი კლდეზედა;
ვარს გალავანი არტუო. ცა ახურია თავზედა.
ადამიანის შენახვა ვერაფინ იღო თავზედა;
ხენა, ფარცხვა, ზიდეა სარჩოთი გასჭირდა მეტად ძალზედა.

მატიანით, 630-იან წლებში მცხეთაში საეპისკოპოსოს არს ყოველთა სამშაბათთა კრება და ქსენება პირველ-მოწამისა სტეფანესი და ყოველთა მოწამეთა (გვ.229). საკათალიკოსო ტაძარსან მსხენს ქსენებანი იყო ხუთშაბათობით. ამ საეპისკოპოსო ტაძარს შერეულს სხსენებლ ქრქვა სამთაგრო. სახელის მიხედვით ჩანს, რომ სწორედ ამ ტაძართან იმართებოდა მეუფის კარზე შეკრებილ მთაგროთა კრება. დღე სამშაბათი ასეთი ყრილობისათვის მოხსენებულია ხალხურ ლექსში. ცხადია, რომ მეუფის კარზე ყოფილა მსჯელობა გლახ-ვლახების მდგომარეობის შესახებ. მათ შესანახავად ხარჯის გაწევა "არაუნ იდო თავზედა", რადგანაც მონის შრომა ამ დროს არ იყო დიდად მომგებიანი და გარდა ამისა გლახ-ვლახები მონები არ იყვნენ. ამიტომ გადაწყდა მათი გადაყვანა მიწათმოქმედებაზე და ხარებით მათი უზრუნველყოფა.

საყურადღებოა ლექსში ცნობა – 'ორშაბათობით ამუნდა ციხე-ქალაქი ქვაზედა'. თითქოს აქ უნდა იგულისხმებოდეს, რომ ორშაბათობით ხალხი უსასყიდლოდ გამოჰყავდათ სამუშაოდ საზოგადო სამუშაოებზე, როგორც იყო მაგ. ციხე-ქალაქის ამუნება.

ეს ლექსი გამოთქმულია: 1) როდესაც ქართლის სახელმწიფოს მეთაური ჯერ კიდევ უფრო მეუფედ იწოდებოდა (სახარების ქართულ ტექსტებში უფრო იხმარება მეუფე და მხოლოდ ძლიერ იშვიათად მეფე); 2) ციხე-ქალაქი რომ შენდება, იქვე ახლოს არის მეუფის რეზიდენცია, სადაც სამეფო ყრილობა-რჩევა არ ირუნდა შზრუნველობას სამუშაოზე გაყვანილი კაცების მიმართ; 3) ციხე-ქალაქი გამუნებულია ქვაზე ანუ კლდეზე; 4) ციხე-ქალაქს ცალკე გალავანი აქვს.

ლექსი შედგენილია მეუფეთა ხანაში, მამსადაძე უადრეს 522 წლის ახლო დროისა. ქვაზე ანუ კლდეზე გამუნებულად ციხე-ქალაქის მოხსენიება უდგება ძველ თბილისს. ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ ხსენებული ლექსი გამოხატავს თბილისის ციხე-ქალაქის სამუშაოზე ორშაბათობით ვახტანგის და მისი შვილის დაჩის დროს სხვადასხვა

ხანა სიქვა პირმა ნათელმა – მე დაწერაჲ თავზედა;
მოყვიდნენ ანგელოზები, დაჰკოცნეს ორთაჲ თაღზედა;
ჩამოქნეს წველი სათელი, შიარეს ორთაჲ რქაზედა;
- წადი ხარო, იმემაჲ ერთგულად მთა და ბარზედა;
ექსი დღე უღელში ები, მეშვიდეს დაწვე მხარზედა;
ვინც კერა-უქმით შეგამს, ხელი შეხმეს მკლავზედა'.

სად ჰქონდა ეს ლექსი იგონებაშვილს ჩაწერილი არ ჩანს. პირველი ვარიანტი კი გარკვევით თბილისის გარემოშია შემონახული.

(შეიძლება საკმაოდ დამორეზულ სოფლებიდანაც) მოყვანილი ხალხის დრტინვას და გაჭირვებასაც. თამარ მეფის სიველში შიო-მღვიმის მონასტრისადმი იხსენიება მეორშაბათე გლქები, რომელსაც მონასტრისაგან ჩანს, სამსახურად ეღვა ორშაბათობით მეპატრონის სამსახურად მუშაობა; ორშაბათი შემდგომ საუკუნეებშიც დარჩენილა ზოგ ადგილას მაინც საეკლდებულიო სამუშაოსთვის განკუთვნილ დღედ.

საჩინოს მხარეში, იმერეთში, აქამდის დარჩენილია ხალხური ლექსი, რომელიც გამოხატავს გვეუთის ციხე-დარბაზის მშენებლურ სამუშაოებზე გამოყვანილი გურულების მწარე გულის წყრომას. ლექსი თავდება ლანძღვით მეფის გიორგი I-სადმი, რომელსაც გლქები გამოყვანია სამუშაოზე.

ვევლაფერი ეს ცხად ჰყოფს რომ ასეთი სამუშაოები ძველ ხანაში ტარდებოდა საეკლდებული საბევრო შრომის პირობებში, რაც ხალხის შეწყუბებას იწყვედა.

79. უჯარმა.

ვახტანგის საყვარულ ადგილს შეადგენდა უჯარმა. უჯარმის ციხე-ქალაქი გაშენებულ იქნა I ს-ის დასაწყისის ასლოს ჩე. ემდის ასფაგურ მეფის დროს (ასფაგურ მეფეს ამ ციხე-ქალაქის ამშენებლად იხსენიებს მატიაზე, გვ.59). მირიანის დროიდან ის ქართლის მეფის და მისი კარის მეორე რეზიდენციას წარმოადგენდა. ამიტომაც ვახტანგმა გადასწყვიტა აეშენებინა აქ დიდი ციხე მშენებლობით მუშაობას ის თვითონ ხელმძღვანელობდა. ვახტანგ დაუდა უჯარმას, გადმოგვეცემს ჯუნაშური (ეს იქნებოდა მცხეთიდან გადასვლის და თბილისის მშენებლობის ჯერ დაუმთავრებლობის წლებში) და აღაშენა იგი ნაშენებითა უზომოთა. (გვ.199). მაგრამ შემდეგ ვახტანგმა ვერ შესძლო თვითონ გასძლოლოდა ამ საქმეს და თავის შვილს დარის (ტახტის მემკვიდრეს) უბრძანა აღშენება უჯარმისა - რამეთუ სიმარჯვედ გამოხატა იგი ნადირთა და ცხოვართათვის (გვ.185). უჯარმა გადაიქცა ტახტის მემკვიდრის დარის რეზიდენციად. დარის დაიბადა 447-448 წლებში და 464 წლიდან (16 წლის ასაკიდან) უვე ცხოვრებაში გამოსულად შეიძლება ჩაითვალოს მოქც. ქართლისაას ქრონიკა დარის უჯარმელად იხსენიებს - ვახტანგის შემდგომ მეფობდა დარის უჯარმელიო (გვ.93).

უჯარმის ზედა-ციხეში ასფაგურ მეფის დროინდელ ძველ ნაგებობათა ნაშთი გამოსარკვევია (ნაწილი, როგორც ვახტანგის დროინდელ ნაშენობებზე უფრო ძველი, აშკარად ჩანს). ეს ზედა-ციხე, რო-

გორც ეტყობა, უკვე ძალზე დანგრეული, ვახტანგმა ხელმოკრედ ააშენა და თან მოაყოლა ფერდობებზე ზრცელი ვალაყანიც კომეჭით. კომეჭი აქ ოთხკუთხედიანა. წყობაც შესრულებულია მეტწილად ქვედრებით (ეს ციხე X ს-ნის დასაწყისში, ამჟამაჟის შემოსევის დროინათის კვლავ ძალზე დაზიანებული იყო, სახელდობრ, როგორც ეტყობა მონგრეული იყო მდ. ივრის პირა ვალაყანის ნაწილი, და შემდეგ ის საფუძვლიანად შეაკეთეს).

უჯარმის ციხეს აქვს ზედა-ციხე 7 კომეჭით. აღმოსავლეთით ზედა-ციხეს იცავდა მოვეალი პიტალო კლდე და ამიტომ ამ ვიწრო მხარეზე კედელიც არ ყოფილა გაშენებული. ამ კლდოვან მხარეზე ზედა-ციხეს მცირედ მოშორებით და მის ქვემოთ დგას კომეჭი, რომელიც იცავდა ზემოთ ნახსენები პიტალო კლდის მისადგომს. ზედა-ციხეში არის ორსართულიანი ქვითკირის სასახლის ნაშთი, თითო სართულზე სამი სათავსოს მქონე, სულ მამსადაამე ექვსი სათავსოს შემცველი. სასახლეს ჰქონდა მაღალი და ფართე სარკმლები ნალისებური თაღებით. მეორე სართულს ჰქონდა, როგორც ეტყობა ღია აივანიც. იქვე ახლოს არის მცირე ეკლესია, ასევე ნალისებური თაღებით. ზედა-ციხის ფართობზე არის ქვითკირის სხვა ნაგებობათა ნაშთებიც. ზედა-ციხეს აქვს ციციამო ჩასასვლელი და მას მდგრადმდის მიუვება ვალაყანი, რომელსაც აქვს თითო მხარეზე სამ-სამი კომეჭი, სულ ცხრა კომეჭი. კომეჭები არის სიმაღლით 13-14 მეტრი და ორ ან სამ-სართულიანია. კომეჭებს აქვთ მაღალი და ფართე სარკმლები ნალისებური თაღებით.

თაღების ნალისებური ფორმა უჭვს გარეშე ცხადყოფს, რომ მთელი ნაგებობა V საუკუნისაა. ამას ამტკიცებს ის გარემობაც, რომ დ. მუსხელიშვილის სიტყვით, უჯარმის ციხის ქვედა ნაწილის ერთ-ერთი კომეჭის ქვედა-ფენაში პოვნილ იქნა ვახტანგ გორგასალის თანამედროვე ფეროზ სპარსთა მეფის ვრცხლის ფული¹¹ (შესაძლებელია, ქართლშივე ქართველების მიერ მოჭრილი).

უჯარმაში იყო არა მარტო ციხე, არამედ ქალაქიც. ქალაქი მდებარეობდა ციხის სამხრეთით მცირე მანძილზე ვიდრე ხევადმდის, რომელიც წარმოადგენდა მისთვის ბუნებრივ ზღვარს. ამ ქალაქისათვის იყო განკუთვნილი ზედა-ციხის სამხრეთივე გორაზე მდებარე ცალკე

¹¹ დ. მუსხელიშვილი, Город Уджарма, საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ., 1964, გვ. 59-70.

მდგომი საკმაოდ ვრცელი კომე. შესაძლებელია ეს უბანი არის სწორედ უჯარმის რაბატი. სადაც ვახტანგმა გააშენებია რაქდნის სახელობის ეკლესია (ქართლის ცხოვრება, გვ.201). ამ უბანში მართლაც უნდა იყოს ერთი ეკლესიის ნაშთი.

ამ რაბატის გარდა ქალაქ უჯარმას ჰქონდა იქვე ზოგი სხვა უბანიც, ქალაქ უჯარმის მცხოვრებთა შორის იყვნენ ცეცხლთაყვანისმცემელნიც, და, რასაკვირველია, ცეცხლთაყვანისმცემელთაც ეწეობოდათ თავისი სალოცავი. უჯარმის ცეცხლთაყვანისმცემელნი ლიკვიდირებულ იქნენ თბილისის და მცხეთის ცეცხლთაყვანისმცემლებთან ერთად კვისარ ირაკლის მიერ 634 წელს (მოქც.ქართ., გვ.96).

უჯარმის ზედა-ციხეში ამ დროსვე უნდა იყოს გაშენებული ნაღისებური ფორმის თაღის მქონე კარგი ქვითკირის მცირე ეკლესია. მაგრამ ეს ეკლესია, როგორც ნაგებობის სასიათით ცხადად ჩანს, აგებულია არა ზედა-ციხის ვახტანგისეულ ნაშენობებთან ერთად, არამედ მათ შემდეგ (ეკლესია მიშენებულია ხსენებულ ნაგებობაზე).

ხსენებულ ეკლესიას, რომელსაც ვარის ეკლესია შეიძლება დაერქვას, შემდეგში მეორე სართულად დაადგეს მეორე კიდევ მცირე ეკლესია და შემდეგში კიდევ ახლად მიღებულ საღვთისმსახურო ქვითკირის სათავსოებთან ერთად გადასურეს ქვითკირისავე ახალი სახურავით.

უჯარმის ახლო-მახლო იყო სხვა ქალაქები, ე.ი. თავისუფალ პირთაგან დასახლებული პუნქტები, რომელნიც ამასთანავე შემოზღუდულ-გამაგრებულნი იყვნენ. უჯანშური ალაპარაკებს ვახტანგს სპარსელებთან უკანასკნელი ბრძოლის წინ კათალიკოსის მიმართ: 'დადევ ეკლესიასა შინა რაქდნ წმიდისასა, რომელ არს რაბატსა შინა უჯარმასა, რომელი აღმიშენებია და ვეწუ ვითარმედ ყოველნი ქალაქნი გარემოს უჯარმოსა იძლიებენ, რამეთუ მტკიცენი და ძლიერნი ზღუდენი აქა დაესხნით' (გვ.201). აზრი ასეთია, რომ თუნდაც უჯარმის გარემოში მყოფი ყველა ქალაქები დაიკაფონ სპარსელებმა, უჯარმას მაინც ვერას უზამენ, რადგანაც მას ყველაზე მაგარი ზღუდენი აქვს. ცხადია, რომ უჯარმის გარემოში შედარებით ბლომად ყოფილა ზღუდე-შემოვლენული და თავისუფალი მოსახლეობის მქონე ქალაქები, რომელნიც მცირე მოცულობისანი უნდა ყოფილიყვნენ. ერთი ასეთი (მცირე) ქალაქი საეკლესიო მხარეებშია თვით უჯარმის ახლოს პირდაპირ მდ. იორის მეორე ნაპირას, სადაც მაღალ მთაზე აქამდის მოწყენილია ქვითკირის სიმაგრის ნანგრევები.

80. ქალაქი მცხეთა.

ქართლის სასულძმწიფოს დედაქალაქად ვიდრე ვახტანგის მეფე-
ბამდის იყო მცხეთა, ქალაქის გაშენება მცხეთაში დაწყებული იქნა
ბრატმან მეუფის დროს და დამთავრდა ბრატმანის შემდეგ მისი მოწინააღმდეგე
მეუფის დროს (ორივე 150-140 წწ. ახლ. ჩვ. ემდის). ქალაქის გაშენება
გულისხმობდა უპირველეს ყოვლისა გარკვეული ფართობის გამაგრებას
ზღუდე-გალაფებით ან რაიმე სხვა საშუალებით.

ქალაქის ფარგლები შემოსაზღუდი იყო მდინარეებით მტკვრით,
არაგვით და ბუნებრივი ციციპო გაუვალაი ხეე-დაღმართებით. ქალაქი
მიყვებოდა არაგვის შესართავიდან მტკვრის აუღლებით ვიდრე პირველ
დიდ ხეეამდის, რომელსაც ახლა ბეგანიშვილის ხევი ეწოდება. ამ ხეეს
ჩრდილო-დასავლეთით მიყვებოდა ქალაქის მიჯნა, რომელიც ხევის
სიღრმის წყაღობით, ბუნებრივად გამაგრებული იყო. ზოლო ბარბარეს
მეხუთე საუკუნის ეკლესიის დასავლეთით (ამ ეკლესიის ნანგრეეები ახ-
ლაც არის) ხსენებული ხევის გასაგრძელებლად გაყვანილი იყო ღრმა
თხრილი, რისთვისაც იქ მდებარე ვორა ფართედ გათხრილი იყო (ეს
ფართე და ღრმა თხრილიც აქამდის მოღწეულია). აქედან აღმოსავ-
ლეთისაკენ და ზოლო ნაწილში ახლანდელ სამთავროს ეკლესიასა და
სეკტიცხოვლის ტაძარს შუა ვიდრე მდ. არაგვამდის მიდის სხვა ხევი
(მაიათ-ხევი). ამ ხეეების ხაზით მათი სიღრმის მიზეზით მოეგაღობის
გამო ხელოვნური სიმაგრე მცხეთას არ სჭირდებოდა. მკვიდრი ზღუდე
საჭირო იყო არაგვის და მტკვრის შხრიდან. მტკვრის ნაპირას მდო-
ნარის კალაპოტიდან ამოყვანილი ზღუდის ნაშთი ახლაც არსებობს
(მცხეთის ეს თავდაპირველი ფარგლები დადგენილია ნღამბაშიძის და
მისწინკვადის მიერ).

მოგვთა მდებარეობდა მცხეთის ამ საკუთრივ ქალაქის დასავ-
ლეთით მტკვარზე არსებული ხიდის არემი, ზოლო ახლანდელი სამ-
თავროს ტაძრის არე იწოდებოდა გარეთუბნად.

უკვე ქალაქის დამთავრების შემდეგ ორმეფობის ხანაში ქარამ-
ბრატმანის დროს (120 წლ. ახლ. ჩვ. ემდის, მოქც. ქ-ას ქრონიკის მიხ-
ედვით,) "პურიანი მოვიდეს მცხეთას და დასხდეს" (გვ.82). გაანდა
ურიათ-უბანი. ეს სახელი ზოლო დრომდის შემონახული იყო და ის
ერქვა ძველი გარეთ-უბნის ჩრდილოეთით ბებრის-ციხის მიმართულე-
ბით მალღობზე მდებარე არეს.

ქალაქის დასავლეთით მდებარე გარეშე უბანს თითქოს ერქვა სარშინი (ეს იყო იგივე მოგვთა). სახელი უნდა იყოს ძლიერ შევლი და ოდნავ გადამახინჯებულიც, ასოვდათ 1870-იან წლებში.²⁰

მცხეთის ტოპოგრაფიის შესახებ საყურადღებო ცნობები არის ნინოს ცხოვრებაში. მცხეთა იწოდება "დიდ ქალაქად" (მოქც. ქ.ა, გვ. 116). მცხეთას ჰქონდა რაბატი ანუ ცენტრალური ადგილი, საეპრო-სახელოსნო მნიშვნელობის მქონე. ჰქონდა მას უბნებიც (მატიანეში წერია: "ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანნი მისნი", გვ.17) ქალაქში იყო ფოლოცნი ანუ მოედნები. საფიქრებელია, ქალაქში ბევრი იყო მცირე ფოლოცნი, რომელთაც აერთებდა პატარა შუკები. ქალაქის დასავლეთით ხიდთან ახლოს და საზოგადოდ ხიდის უბანში იყო მოგვთა, სადაც მოგვები ბინადრობდნენ. ეს იყო, მამასადაძე, ცეცხლთაყვანისმცემელთა სპეციალური უბანი. იქვე ახლოს, ქალაქის შიგნით იყო ებრაელთა ბაგინი (ებრაელები აქაც ყოფილან).

მეფის სასახლე მირიან მეფის დროს იყო ახლოს შემდეგდროინდელ სვეტიცხოველის საყდართან და საფიქრებელია, იმ ადგილას (სამხრეთით), სადაც შემდეგაც (ვახტანგ გორგასალის დროს) ახლად გაშენებულ იქნა პალატები. მეფის სასახლე ქალაქის შიგნით იყო, ზემო საყდარი კი (სამთაჟროსი), გაშენებული მირიანის დროს, გართუბანში მდებარეობდა (მამასადაძე, ქალაქის ზღუდის გარეთ).

არჩილ მეფის დროს (420 წლ. ახლ.) მოქც. ქ.ას ქრონიკის სიტყვით "აზნაურთა სტეფანე წმიდად აღამენეს არაევსა ზედა". აქ იყო "არაევსა კარნი", ე.ი. ქალაქის ერთი სამ კართავანი. ეს ეკლესია საგულისხმებელია ანტიოქიის ეკლესიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით: ადგილი შემდეგ მდინარის მიერ მორღვეული იყო.

81. ქალაქი არმაზი.

მცხეთის პირდაპირ მტკვრის მუორე (მარჯვენა) ნაპირას მდებარეობდა ქალაქი არმაზი, რომელიც უწყვედა ნაქულმაქვეიდან ვიდრე არმაზის წყალის შესართავამდის თანჩათვლით. ქართულ საისტორიო წყაროებში დაცული მასალების და აგრეთვე არქეოლოგიური გათხრე-

20. ვ.პ. Кавказ-ში 1872 წ. №7 კვთხულთა: მცხეთაში არსი "Предместье Саршин между Мцхетом и нынешним курским мостом вдоль холмов по левому берегу Куры. Жители Мцхета рассказывают много о каком-то еврейском городке, некогда находившемся на высотах близ Бебрис-Цахе".

ბის მონაცემების მიხედვით შესაძლებელია არმაზის განვითარების ისტორია მოკლედ ასახულ იქნას შემდეგნაირად.

არმაზის უფრო ძველი სახელი იყო ქართლი, ხსენებული ქართლის მთაზე ქართლოსმა პირველად იშენა მუნ ზედა სიმაგრე და იშენა მუნ ზედა სახლი; ვიდრე აღმართებამდე მუნ ზედა კერპისა არმაზისი ერქუა მთასა მას ქართლი (ქართ. ცხოვ. გვმ). ნინოს ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ეს ადგილი უნდა ყოფილიყო ქართლის მთის იმ მწვერვალზე, სადაც ქრისტეანობის ჩვენში შემოსვლის შემდეგ გაშენებულ იქნა ნინოს სახელობის მცირე ეკლესია (მაზილიკა). სახელდობრ, ნინოს ცხოვრებაში არმაზის კერპის ადგილი უპირისპირდება ზადენის კერპის ადგილს. ხსენებული მწვერვალი მიხაბლოებით იმავე სიმაღლისაა, როგორც ზედაზნის მონასტერი, რომლის ადგილას წინათ წარმართობის ხანაში აღმართული იყო ზადენის კერპი. ვარდა ამისა ფარნავაზის ცხოვრებაში პირდაპირ განიროვნა ერთმანეთისაგან არმაზის მთაგარი ციხე და შემდეგ არმაზის (ქართლის) მთის დასასრულის ციხე, რომელიც მტკვრისკენ მიმავალ ქედზე იყო განლაგებული. იქ დასახლებულია ოთხი იგი ციხე პირსა ქართლისასა - თავადი ციხე, რომელ არს არმაზი, და ერთი ციხე დასასრულსა არმაზისასა და ერთი თავსა ზედა მცხეთისასა, მეოთხე ციხე დასაუღეთ მცხეთისა მტკვარსა ზედა (გვ.19). უკანასკნელნი არიან ბებრის-ციხე და ციხე, რომელიც ყოფილა ხიდთან შემდეგდროინდელ ვერეთ წოდებულ მოგეთას. ბებრის-ციხის ძველი სახელი იყო ბელტის-ციხე, მამსადაძე ის თავდაპირველად მიწის ბელტებისაგან (ალიზით) იქნებოდა ამოწმებული.

შემდგომ ხანაში ქართლის მმართველმა არდამმა მოჰკიდა კირით ზღუდე ციხესა არმაზისასა და აქათ მტკურამდის და წარმოზღუდა ცხვრი არმაზისი ვიდრე მტკურამდე (გვ.13). აქ არის ლაპარაკი ქართლის ცხვირზე მტკვრის ნაპირისკენ (ცხვირი ძველ ქართულად არის სერსერი ჩამოზეული; ეს ს.-ს. ორბელიანის განმარტებაა ისოს, 15,2-ის მოხსენიებით). თავდებოდა სიმაგრის მქონე ეს სერი ვერეთ წოდებული ქართლის კარით (ეს სახელი დარჩა მას შემდეგაც, როდესაც მთელ ადგილ-სოფელს ქართლის სახელი შეეცვალა არმაზად).

არქეოლოგიურმა გათხრებმა აქ გამოავლინეს დაცვითი დიდი ნაგებობანი, რომელთა პირვანდელი ნაწილი აგებული ყოფილა, ქვედა რეგისტრში საუცხოო ტექნიკით შემზადებული თლილი ქვებისაგან. ორი მხრით, შიგნით და გარეთ, ამ თლილი ქვების შიგნით ნაწილი ამოქსებული უნდა ყოფილიყო ალიზის დიდი აგურებით და ასევე ალი-

იზისავე იყო გალავნის ზედა ნაწილი, გადახურული (წიმა-
თოვლისაგან დაცვის მიზნით) კრამიტით (მთელ ფართობზე არის
ბლომად კრამიტის ნამტვრევები). სიმაგრე იყო სამხრეთ-
დასავლეთის კუთხეზე და მტკვრის ნაპირისკენ. ჩრდილოეთ-
პრივი მოედგომლობის გამო ხელოვნური სიმაგრე არ იყო საჭირო.
დაცვითი ამ ძლიერ სიმაგრის სიგრძე არის დაახლ. 2 კილომეტრი. თა-
ვიდანვე ეს ადგილი განკუთვნილი იყო კულტობრივი მიზნებისათვისაც,
იქ აგებული იყო სალოცავები. ამის მაჩვენებელია ამ ნაგებობათა სახ-
ელწოდება, შემონახული ხალხში აქამდის, სახელდობა ბაგნითი. ეს სახ-
ელი უკავშირდება ძველ-სპარსულ ბაგ-ღვთაებებს. აქედან ბაგინი ძველ
ქართულში ნიშნავდა არაქრისტიანულ სალოცავს, ხოლო ბაგნითი ანუ
ბაგინეთი არის ამ სალოცავთა ადგილი.

ბაგნითი რეკონსტრუირებული იქნა ფარნავაზის და მის შემ-
დგომთა საურმაგ და მირვან მუფეთა დროს. ფარნავაზმა "აღმართა
კრპი დიდი ცხვ(რ)სა ზედა და დასდვა სახელი მისი არმაზი და მოქმნა
ზღუდე წყლით კრპო და პრქვიან არმაზ" (მოქც. ქართ., გვ. 2). ამ-
გვარად ფარნავაზს აღუმართავს არმაზის დიდი კრპი მალლა სერზე,
სადაც გათხრების შემდეგით აღმოჩნდა საკერპო ბაქანიც, თლილი ქვე-
ბისგან გაშენებული. ფარნავაზის შემდეგ მუფეე საურმაგმა "იწყო არ-
მაზს შენებად" და ამისმა შემდგომმა მირვანმა "აღაშენა არმაზი" (მოქც.
ქართლ., გვ. 2). ამგვარად საურმაგის და მირვანის დროს უფილი
ქართლის სერის, იგივე ბაგნითის ციხე-სიმაგრე, საფიქრებელია ამ
დროს უკვე დაძველებული და ნაწილობრივ დანგრეულიც იქნებოდა
და ის ხელმოკრედ აგებულ იქნა.

მამინვე ან ცოტა ხნის შემდეგ არმაზის კრპის გვერდით ორ-
სავე მხარეს დადგეს კრპები გაცი და გა, მოტანილნი აზოს მიერ ზე-
გან (სამხრეთ) ქართლიდან. ეს საკერპო ცხადად ჩანდა ქალაქ მცხეთის
უკვლა ადგილიდან და ამ გარემოებას აღნიშნავს კიდევ მოსე
ხორენელის ისტორიაში (II, 86): "შეტანილი ნაწყვეტი ავათანგელის ის-
ტორიიდან (ავათანგელი იყო ქრისტიანობის სომხეთში და ჩვენში
გაფრცვლების თანამედროვე). რომ მცხეთის მცხოვრებნი დილაობით
თაყიანთი სახლების ბანებიდან ლოცვას აღავლენდენ მათ წინაშე
მტკვრის მორე ნაპირზე ამართულ კრპებისადმიო.

კრპების ქვემოთ შემდეგში ახლოს მტკვართან გაშენებულ იქნა
სხვადასხვა ნაგებობანი, რომელთა ნაშთი გარკვეულ იქნა გათხრების

მეშვეობით. ამ ნაგებობათა შორის აღსანიშნავია მოზრდილი ქვის შიგ-
ნითი სვეტებიანი დარბაზი (მოღწეული იყო ამ სვეტების ბაზები).

უკანასკნელად ბაგნითში მშენებლობითი სამუშაოები შეწყვეტილი
ბულ იქნა მეოთხე საუკუნის დასასრულში ბაკურ მეფის დროს. ქს.
ბაკურ მეფე მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკის ცნობით მცხეთიდან იძიერ
(ეი. მტკვრის ვაღმა) განვიდა და განაახლნა არმაზნი სპარსთა შიმი-
სათვის (გვ.92). ეს არის არმაზის ციხის ნაშენად და მდარე ტე-
ქნიკით შესრულებული ნაგებობანი, ადგილ-ადგილ ჩვენამდისაც მოღ-
წეული.

სტრაბონი (I ს. დასაწყისი) იხსენიებს არმაზ-ციხეს, რომელიც
საგულისხმებელია მცხეთის ზღის დასაცავ სიმაგრედ. სტრაბონის ეს
ცნობა მეოთხე საუკუნის დასასრულს (ჩვ. უ-მდის) წყაროდან უნდა მო-
დიოდეს. იქვე გაჩნდა ზღიდან და სალოცავთან "ახალქალაქი" - ასე
ეწოდებოდა მცხეთის ახლანდელი რკინიგზის სადგურის არეს
(მოწეწილია ქრისტიანული ხანის მონასტრის ნაშთი ამ ადგილის
აღმა; ამ მონასტრს, იოსებ ტფილელის და ვახუშტის დამოწმებით,
ერქვა სახელად ახალქალაქური).

არმაზმა, როგორც მნიშვნელოვანმა პუნქტმა და ქალაქმა, იწყო
დამცირება თბილისის გაძლიერების ხანაში მეექვსე საუკუნეში
ხალხური ლეჟსი იგონებდა არმაზის ციხე-ქალაქს:

არმაზის ციხე-ქალაქო,
ძველადგან გაოხრებულიო;
ხალხითა ერთელ ძლიერო;
საესეც, ყოვლთაგან ქებულიო;
შენ ვილამ გნახოს ნაშენი,
მტერთა მახელით მოსრულიო;

82. სვეტი-ცხოვლის ტაძრის აშენება მცხეთაში.

მცხეთას და სვეტიცხოვლის საყდარს აქეთ განსაკუთრებული
მნიშვნელობა ქართველი ხალხის ისტორიაში. მრავალი საუკუნის გან-
მავლობაში ქრისტიანულ იდეოლოგიაზე მდგარ ქართველ ხალხს
მცხეთა მიჰქონდა თბილისის შემდეგ მეორე, სულიერი გავებით,
დედაქალაქად. მცხეთაში მთავარ სიწმინდეს შეადგენდა სვეტი-ცხოვლის
საყდარი, რომელიც წარმოადგენდა საქართველოს რელიგიური
მეთაურის კათალიკოსის საჯდომს.

სახელი სვეტი-ცხოველი თავისი წარმოშობით დაკავშირებულია ლეგენდასთან ქრისტეს კვართის მცხეთაში მოტანის შესახებ. იესოს ჯვარცმას იერუსალიმში ვითომ დაესწრო მცხეთელი ურისა ^{წმინდა} რომელმაც ჩამოიტანა მცხეთაში ქრისტეს კვართი. ეს კვართი ^{წმინდა} ხელთ ქრისტეს დიდად მორწმუნემ აბათარის ასულმა სიდონიამ, რომელიც იესოს ჯვარცმის ამბავის გაგებაზე სასოწარკვეთილებისაგან უეცრად მიიცივალა. ხოლო რადგანაც მიცვალებულის ხელიდან კვართის გამოგლეჯა შეუძლებელი შეიქნა, ამიტომ სიდონია დამარხულ იქნა კვართითურთ. მის სამარეზე, სადაც, მამასადაძე, ვითომ ქრისტეს კვართიც იყო, აღმოცენდა კვაპაროზის ხე, რომელიც მოჭრეს, როდესაც მირიან მეფის გაქრისტიანებისას ნინოს მითითებით სწორედ ამ ადგილას შეუდგნენ პირველი საეკლესიო შენობის აგებას. თანადროულ (აგათანგელის) და ახლო თანადროულ (ველასი კესარიელის, რუფინის, თეოდორიტეს და სხვათა) ცნობების თანახმად ქრისტიანობის დამკვიდრების შესახებ ქართლში, ამ შენობის აგების დროს ან არაერთარ არარეალურ მოვლენას ადგილი არ ჰქონია (აგათანგელი, თეოდორიტე) ანდა ნათქვამია, რომ შენობის მთავარი სვეტის დადგმა საძირკველზე არ მოხერხდა, ის დარჩა ერთ ღამეს ირიბად მდგომი ერთი წყრთის (V3 მეტრის) სიმაღლეზე პერში (ალბათ სვეტის გაჩხირვის გამო ხარაჩობში). ღამის დაწყების მიზეზით მუშაობა შეჩერებულ იქნა, მორე დილას კი აღმოჩნდა, რომ ღამის სიგრძეზე სვეტი თავისთავად დაშვებულიყო საძირკველზე საფეიქრებელია, რომ სვეტი დაეშვა თავისავე სიმაღლის წყალიძობით). აქედან შეიქნა ლეგენდა, რომ სვეტის დაშვება მოხდა ღვთის განგებით. ეს სვეტი ვითომ იფურქვებოდა ცოცხალ ხესაერთ და მისგან ხდებოდა სასწაულები. ამიტომაც მას დაერქვა სახელიად "ღვთივ აღმართებული სვეტი ცხოველი". როდესაც მირიანის დროსვე მცხეთაში, გარეთუბანში, გაამწესეს სამთავროს ქვითიკრის ეკლესია, მის საშუალო სვეტს ჩააყოლეს სვეტი-ცხოველის ნაწილი. ამ სვეტთან მის სამხრეთით დამარხეს მირიან მეფე.

სვეტი-ცხოველის საკითხთან ერთად უნდა განხილულ იქნას საკითხი ვერთ წოდებული მცხეთის ჯვარის შესახებ.

მოქც. ქართლისაღს სიტყვით პირველად ჯვარის გასაკეთებლად ხურობმა მოვეს ხე ერთი მდგომარე ბორცვსა ზედა კლდისაა, რომელსა ფურცელი მისი არაოდეს დასცვოდა" (გვმნ). ამ ხისაგან ნინოს და ეპისკოპოსის მითითებით გააკეთეს სამი ჯვარი - ერთი ჯვარი აღმართეს მცხეთას, მორე - თხოთის მთაზე (კასპის არეში) და მესამე -

„შახლოზღად პატიოსნისა ჯვარისავე“. ეს ჯვარი პატიოსანი კი იყო ის, რომელიც მირიანის განკარგულებით პირველადვე აღმართეს მცხეთის პირდაპირ აღმოსავლეთით მდებარე გორაზე მანამდის (ქქ, მუხრ. მღლ.) მონის მაგივრად (სადაც შემდეგ გაშენებულ იქნა ჯვარის საფლავი) (111-112)

ნინოს ზრცულ ცხოვრებაში ამ ჯვრების შესახებ სწერია, რომ ერთი ჯვარი დადგმულ იქნა მცხეთის აღმოსავლეთით ბორცვზე მეორე ჯვარი დადგეს თხოთის მთაზე და შესაძე - უჯარმამი (იქვე გვ. 150-151). ნინოს ზრცული ცხოვრება დაწერილი უნდა იყოს სირიულად დაახ. VIII - IX ს-ნეში. ამ დროს მცხეთის ჯვარის შესახებ სსოფნა უკვე აღარ არსებობს - ის დაკარგულია, ხოლო პატიოსანი ჯვარის ახლოს აღმართული ჯვარი გადატანილია უჯარმამი. სსენებული ცვლილება ამ ჯვრების განაწილებაში უნდა მომხდარიყო დაახლ. VIII ს-ნეში არაბების ლაშქრობათა შედეგად. მცხეთის ჯვარი მაშინ დაიკარგა, ხოლო ერთი ჯვარი გადაუტანიათ უჯარმამი.

ჯვარი პატიოსანის ბედის შესახებ საუკრადლება მატეანის შემდეგი ცნობა: „ამსვე ვამსა მოვიდეს სარკინოზნი; რომელთა უმობდეს საეობით, და მოტყუენეს კახეთი და დაწუეს ჯუარი და მცხეთა და შოქცეს და წარვიდეს და წარიტანეს თანა ჯუარი პატიოსანი დაჭრილი, და შედეათ სნება მუცლისა და გულისსმა ვეს, რომელ ჯუარისაგან ეწოთ. შვერიბნეს ნაწილი და წარმოსცნეს ჯუარსა, ჩაკრიბნეს ბუდესა შინა და აღმართეს ადგილსავე თესსა“ (გვ. 265).

ამ ცნობის მიხედვით სარკინოზთ 915 წლის ახლოს დაუწევით სოფელი ჯვარი და მცხეთა, ხოლო ჯვარი პატიოსანი კი წაულიათ და შემდეგ ნამტყრევების სახით დაუბრუნებიათ.

ცხოველი სვეტის შემდეგომი ბედის შესახებ მატეანეში ვითხულობთ: ბაქარის ძის მირდატ მეფის დროს იწყეს ქართველთა სვეტისა ცხოველისაგან ნაწილის გამოღებად და ქმნად ჯუარად, რამეთუ დიდნი სასწაულნი და კურნებანი იქმნებოდეს, სადაცა იყოს ნაწილი სვეტისა ცხოველისა. და არა აყენებდა მირდატ მეფე ნაწილისა გამოღებად, რამეთუ ებისკოპოსმანცა ჭეშმარიტმა იაკობ ჯერ ირინა და თქუა: „შინიჭებულ არს უფლისაგან და ჯერ არს სვეტისა მის ღმრთივ აღმართებულისა ქმნა სახედ ჯუარისა“. და განეწონა ყოველთა ადგილთა ქართლისათა ნაწილი სვეტისა ცხოველისა“ (გვ. 131).

ბუნებრივია, რომ ამიტომ სვეტმა იწყო ძალზე შემცირება და იგივე მირდატ მეფე იძულებული გახდა შეექმნა ამ სვეტისაგან „ჯუარი ზომიერი“ (გვ. 132). იმ ადგილას კი, სადაც ხის სვეტი იყო, მაშინვე

გააშენეს ქვითკირის სვეტი, რომლის თავზე აღმართულ იქნა „ჯუჯარა/ ივი, ძლი ვანმაცხოველებელი“ (იქვე), ე. ი. ვერეთ წოდებული მცხეთის/ ჯუჯარი, ამგვარად წარმოიშვა განთქმული ჯუჯარი მცხეთისა, რომლის/ მოსალოცავად მოდიოდნენ სომხეთიდანაც კი (ცნობა ქართულ-სომხეთის/ განყოფის დროიდან). ამგვარად ხის ეკლესიას გამოაკლდა სახურავის მთავარი სვეტი, რის სანაცვლოდ, საფიქრებელია მიღებული იქნებოდა სათანადო ზომები, მაგრამ რადგანაც შენობას ამით მანც გამოეცალა კონსტრუქციული ხასიათის სვეტი-ზოძი, ამიტომ შემდეგ ეს ეკლესია დაინგრა. მოქც. ქართლისაას ქრონიკა აღნიშნავს, რომ არჩილ მეფის (405-426 წ) დროს „დაეცა ქვემო ეკლესია, (გვ.92; ასე ეძახდნენ სვეტი-ცხოვლის ეკლესიას). ამიტომ მამონდელმა მთავარეპისკოპოსმა იონამ თავისი საჯდომი გადაიტანა გარეუბნის (სამთაროს) ეკლესიაში და იქვე გადატანილ იქნა სვეტი ივი ცხოველი“ ანუ უკეთ ამ სვეტის ნარჩობისაგან გაკეთებული ჯუჯარი. ასეთი მდგომარეობა დარჩა ვახტანგ გორგასალამდის.

მას შემდეგ რაც ვახტანგმა პირი იბრუნა ქართული ეკლესი- ისაგნ და დაწესებულ იქნა რიგი ახალი საეპისკოპოსოები, უნდა დას- მულიყო საკითხი ტაძრის აშენების შესახებ იმ ადგილას, სადაც, გად- მოცემით (რომლის სინამდევლე იმ დროს უკვე ყველას სჯეროდა, ყოველ შემთხვევაში სავალდებულოდ იყო მიჩნეული ამის დაჯერება) დამარხული იყო ქრისტეს კვართი, ე. ი. წინანდელი ქვემო ეკლესიის ადგილას. წყაროები (მოქც. ქართლ. ქრონიკა, უწყებულობა, ჯუანშერი) ამოწმებენ, რომ სვეტი-ცხოვლის საყდარი გააშენებულ იქნა კათალიკოსობის დაარსებამდის, ე. ი. უადრეს 476 წლისა. ხოლო რად- განაც ასეთი დიდი ტაძრის აშენებას მოუნდებოდა 10-12 წელიწადი, ამიტომ სვეტი-ცხოვლის საყდრის აგება უნდა მიეკუთვნოს 463-475 წლების ახლო დროს.

მცხეთის სვეტი-ცხოველის საყდარს თავიდანვე ერქვა სიონი და დიდი სიონი. ამ სახელს ატარებდა ის მის გადაკეთებამდე დიდ გუმ- ბათიან ეკლესიად ზეოთიმოძღვარ არსაკისძის მიერ.²¹

21. ვახუშტის აქტ ცნობა, რომ ეკრში (სენათში) "არს ეკლესია, სვეტად წოდებული, საბიზარი სვეტიცხოვლის სამკულ-საუნჯისა, რომელსა შინა იტყუან სვეტის ცხო- ლის კანკელს უფასა დღესაცა, რომელი მილი გორგასალ ინდოეთიდან. წილის იაგუნდისა ქნალი" (აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, №41 გვ.173).

ასტრონომი თაფს მოგზაურობაში აღნიშნავდა იმავე გადმოცემას, მაგრამ მჭის (და არა ეკრის) თვში მდებარე ეკლესიის მიმართ: "ჩვენ გაიარეთ ბაღდადარ

სვეტიცხოველის ტაძარი თვალსაჩინოდ მოღწეულია მიწის-
დელი მოცულობით. ამისი მარჯვენებელი ნაღისებური თაღების ნაშთები/
ტაძრის დასავლეთ ნაწილში და ცენტრალური ნაწილის სახარტოდ
კედლებდაც არსაკისძის მიერ ტაძრის რეკონსტრუქციის დროს
საშირო იყო ტაძრის მღალაი გუმბათის შატრულად შესამება დასა-
ლეთის ფასადთან. ზოლო რადგანაც ბაზილიკის შუა ნაგი შედარებით
ვიწრო იყო, ამიტომ არსაკისძემ ამ შუა ნაგის სამხრეთი და ჩრდილო
კედლები თვალსაჩინოდ გაამსხვილა, მაგრამ არა მთლიანად. არამედ
ორივე მხარეზე გარედან კამაროვან ღრმა ნიშების ამოყვანით. ამით
დასავლეთი ფასადის მხარე გაფართოვდა და შესაძლებელი შეიქნა მისი
შესამება გუმბათთან (მიხჩხიკვაძის დაკვირვება).

83. სხვა მშენებლობანი მცხეთაში ვახტანგის დროს.

სვეტიცხოველის ტაძრის თავიდანვე ეწინებოდა შესასვლელი და
ზღუდეც. მიხჩხიკვაძის აზრით, სვეტიცხოველის ტაძრის დასავლეთით
და მელქისედეკ კათალიკოსის შესასვლელი კარების ჩრდილოეთით მო-
თავსებული ძველი დიდი კარის შესასვლელი ვახტანგ გორგასალის

სოფლის ახლოს და შვედით სუ-ის ეკლესიაში. რომელიც ეკლესიაზე დიდი მიჯნის
თემში გადმოიყვით, ამ ეკლესიის კანკელი, მიღად იგუნდისა. მოტანილი იყო ინდო-
ვიოდან; მაგრამ ისევე სასტრუქონის სიტყვით შესაძლებელია თვით ბერის
მცხოვრებთ. თუმცა ეს შეუძლებლად ჩანს) გაუძარცვეთ საეღარი.

ბერი ამაჟრამევე აღნიშნავს გადმოიყვების მიხედვით, რომ ბეროში სენები უწევნებენ
სეტის ეკლესიას, რომელმაც დაბიზნული ყოფილა მცხეთის საეღრის ძირფასი
თვლებით შემკული კანკელი, მოტანილი ინდოვიოდან ვახტანგ გორგასალის მიერ.
ზოლო ეს ეკლესია, წერდა ბერი ამაჟრამე არს გაუქმებული და არა რა იბოების
სრულად. მორე ეკლესია არს მცხოვრისა, რომელმაც არს დასტული კედლები
სამეღალი ხელოვნებითა. (ამ ცნობების შესახებ იხ. თავიშვილი. არქეოლოგიური
ვსაქდოცია ლეზნუ-სენეთში №10 წ. პარიზი. №37. გვ.270-271).

სწინებული გადმოიყვების მიხედვით შეიძლება ასეთი დასკვნის გამოტანა:

ვახტანგ გორგასალის ინდოვიოდან ჩამოტანილი საგანძურით დაუმზადებია
სვეტიცხოველის ძირფასი კანკელი, იგუნდებით შემკული შემდეგში. სამიშროების
დროს ეს კანკელი დაუბიზნაეთ სენეთში (ზომ არ მოხდა ეს, მაგ. მურვან-ურეს შემო-
სეის დროს?). სეტის ეკლესიას ბეროში, რომელიც ფრად ძველ დროს უნდა ყო-
ფილოფო ამწეებული სახელი შესაძლებელია სვეტიცხოველისგან ჰქონდა მიღებული.

ზემო სენეთის აღმოსავლეთ ნაწილში შემდეგ მოვიარ სალოცავს სეტის ეკლესია
წარმოადგენდა (მდებარეობდა მესტის თემში). საფიქრებელია, რომ ბერი პარველობის
მხარე შესცავლა მესტამ და ეს სეტის ნიფების და დროშის თავუნის წარწერის მიხ-
ედვით თითქმის XII ს-ნში ან უფრო XIII ს-ნის პარველ ნახევარში უნდა მომხდარიყო.

დროისა უნდა იყოს, რადგანაც მას ახასიათებს იგივე წყობა, როგორც აქვს თბილისის ზედაციხეზე, მის მიერვე მიგნებულ ვახტანგ გორგასალის დროისავე მთავარი შესასვლელის მოწყვნილ ნაწილს.

აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ XIX ს-ნის პირველ მეოთხედში არსებული გადმოცემით, სვეტიცხოვლის ტაძრის სამხრეთით იყო ორი პალატი, ამჟებელი ვახტანგ გორგასალის დროს. ერთი მათგანის ნაშთი მოწყვნილია თვით გალაენის ხაზზე, მეორე კი საკათალიკოსოდ წოდებული, უკანასკნელად საფუძელიანად გადაკეთებულ იქნა გიორგი XII-ის დროს (1799 წლახლ.) და შემდეგ კიდევ 1840-იან წლებში და ასე გადაკეთებული არსებობს ახლაც გალაენის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ხაზზე. საფუძვლებელია, რომ თავდაპირველად ორივე ეს პალატი განკუთვნილი იყო კათალიკოსის და მისი კარის საქმიროებისათვის.²²

22. ცნობა ამის შესახებ დაშვებულია №36 წლის ერთ საბუთში, რომელიც საერთოდ მოეციხებინა სვეტიცხოვლის გალაენის მოკლე ისტორიის ეს საბუთია "საქართველო-იმერეთის უწმინდესის სინოდის კანტორისა შინა მცხეთის სობორის კანცლერის მეფლის იოსებ პრინციპის რეპორტი" (რეპორტი).

"აღსარებულად უქმისა საქართველო-იმერეთის უწმინდესის სინოდის კანტორისა ამა მეფეობისა ჩუვე წელსა და იანუარდგან № 189-ით მიქცა პეტეი მოეხსენო საქართველო-იმერეთის სინოდის კანტორისა:

ა-დ. რომელ მცხეთის სობორის გალაენი აღმწებელი არს აღმოსავლეთის მხარე სამის კომითა მეფის ირაკლის დროსა ვიყო ამაღლებაროვისაგან წოდებული შაუულხანად დასავლეთის მხარეს აღმწებულ არს ორი სამრევლო რომელთავე საქართველოს მეფეთაგან და სხედლიბრ ვისგან ანუ რადის არაენ იყის გალაენი მასვე დასავლეთის მხარისა არის გამოცვლილი და დაქცეული მეფის ირაკლისაგან. სამხრეთის მხარეს არის ორი პალატი დაქცეული აღმწებელი მეფის ვახტანგ გორგასალისაგან. მასვე მხარეს არის კარები გალაენისა ვაკეთებული მეფის ირაკლისაგან და ჩრდილოეთის მხარეს გალაენი სამის კომითა არის აღმწებელი მეფის ირაკლისაგანვე ვარნა რომელს წელს არიან ამკეარნი შინაბანი სსწორით და ზედმწეებით არაენ იყინ.

ბ-დ. აღმწებულ არს გალაენი ქე სობორის პეტეხადგმად და დასადარველადეა ხალხათასა, რომელიცა იმასურებოდა სმირად გალაენი ქე ცხედ დროსა დაცეათა მტკობისა.

და ვ-დ. დასავლეთის მხარეს სამრევლო ერთი დაქცეულა სიძველისა გამო და რომელს წელს მომხდარა დაქცევა მისი არაენ იყის. მეორე სამრევლო დაქცეა სიძველისა გამო ჩუვესა (1826) წელსა. ამასვე წელსა გადმოწეა ჩრდილოეთის მხრის გალაენის მცირე ნაწილი სამრევლოს დაქცევისა გამო და ამასვე წელსა დაქცეონა - დასავლეთისა და სამხრეთის ნაწილი გალაენისანი მისმა უფლად უსამუდუდლოქობამ ექსარბოსად უფლდმა ოინა მტკობილიტმა, რომელიცა იყო მიწეწილ უკანასკნელსა სიძველესა შინა.

შენიშნავს სიგრძით II 3/4 საც. (23 V2 მეტრი) სიგრძით და 2 საც. (4 მეტრი) სიგ.ით. ამჟამად დარჩენილია მხოლოდ სამხრეთი კედლის ნაწილი სიგრძით 17 მეტრით და კედლის ნაწილზე მიშენებულია სახლი.

ვახტანგის დროს დაახლოებით უნდა იყოს აშენებული მცხეთაში მცირე ეკლესია დასავლეთ კიდურზე ქალაქის დასავლეთ ზღვართან, რომელსაც ამ ადგილას წარმოადგენდა ხელოვნური ფართე და ღრმა ხანდაკი (თხრილი). ეკლესია იყო მცირე ზომის, გაშენებული ყოფილა კარგი თლილი ქვისაგან სწორ წყობად ამჟამად შენობის თალი ჩატკეული აქვს და თლილი ქვა გარედან მხოლოდ შემოცლილია დასავლეთით შემორჩენილია მცირედ ნაღისებური თალი.

ამურაეთის სიტყვით (Грузия и Армения, I, გვ. 266), მის დროს მცხეთაში უწყებდნენ ნაშობს შემდეგი ეკლესიებისას: არაგვის ნაპირის თაბორის ეკლესიისას (სახლში მის ბოლო ხანებში იცნობდნენ ანტიოქიის ეკლესიის სახელით); მტკერის მცირე (მარჯვენა) ნაპირის სანათლავის ადგილას პარდაპირ იყო გამოქვაბული ბოლნის ეკლესიის ნანგრევით; მტკერის მარცხენა ნაპირს გორაზე იყო კიდევ გოლგოთის მცირე ეკლესიის ნაგებობები (ამ მცირე ეკლესიის ნაშთი მოღწეულია ძღოს მდ. მტკვართან). ყველა ეს სახელები მოდის პალესტინიდან - ეკლესიები გაშენებული ყოფილა საფიტურულია. თავიდანვე პალესტინურ ქრისტიანულ წმინდა ადგილთა სახელზე (თაბორის მთაზე ქრისტიანული წარმოდგენით ზეცად ამაღლდა ქრისტე ბოლნისში ის დამადა, ხოლო გოლგოთის ის ჯვარს აცვეს).

მ4. გადადგომა სპარსეთისაგან.

ვახტანგი ამ დროს უკვე გადადგომილი იყო სპარსეთიდან, მან "შეგდო საპურობილესა შინა ბინქარ, მაცდური ეპისკოპოსი ცეცხლის მსახურთა, და მოსრნა და განასხნა ყოველნი ცეცხლის მსახურნი საზღვართაგან ქართლისათა" (ქ. ცხოვ. გვ 178).

ეს უკვე მომასწავებელი იყო იმის, რომ სპარსეთი მიმართავდა ქართლის მიმართ რეპრესიებს, ამიტომაც ვახტანგი "შოგლოდა სპარსთა მუფისა მოსლევასა, ამაგრებდა ციხეთა და ქალაქთა და ჰკაზმუიდა (აიარალებდა) მკედართა და განამზადებდა (მათ) ბრძოლად სპარსთა" (იქვე).

მართლაც, მალე ამის შემდეგ სპარსეთის (ერთ-ერთ სამხარეო) მეფე მოემართება ქართლისაკენ. ვახტანგმა მიმართა დახმარების თხოვნით ბერძნებს, მაგრამ ამ მიმართვისაგან არა გამოვიდა რა. ამასობაში სპარსელები მოადგნენ ქართლს. ჯუანშერს მოცემული აქვს სპარსელებთან ბრძოლების სურათი, რომელიც წარმოადგენს მისი ლიტერატურული ფანტაზიის ნაყოფს და არა რეალური სინამდვილის ანარეკლს. მოთხრობილია, რომ ვახტანგმა "განადლიურნა ციხენი ქალაქისანი (მცხეთისა) და ურრულესი მბრძოლი ერისა მისისა ვითარ ასი ათასი მკედარი და ასი ათასი ქუეთი იპურა მისთანა და დაუბანაკა მათ დიღმით ვიდრე ქართლის კართამდე და სპარსთა დაიბანაკეს ცხენის-ტერფითგან ჩაღმართ" (გვ 179).

ეს რიცხვები, რასაკვირველია, უზომოდ გაზვიადებულია. სპარსელების ჯარი პირველად შეესია თბილისს, ააოხრა ის და ძლიერ დააზიანა (მამონევე ან ცოტა შემდეგ) თბილისის ციხე, რის გამო საჭირო შეიქმნა მალე ამ ციხის ხელახლა აშენებაზე ზრუნვა. ჯუანშერი სპარსელების ამ შემოსევის მთავარ მეთაურად თვით სპარსეთის მეფეს ასახელებს. მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ეს მეთაური იყო ერთ-ერთი სამხარეო მეფე, შესაძლებელია ჩრდილოეთი კუსტის პადოხსანი, რომელიც მეფის ტიტულსაც ატარებდა.

თბილისის შემდეგ დიდი ბრძოლები იყო მცხეთა-არმაზთან, რომელიც დიდად გამაგრებული პუნქტი იყო ჯუანშერის სიტყვით. ვახტანგმა გააფართოვა მოკეთას ხიდი (მცხეთაში) ვიდრენი შარამდის,

რათა ამ ხიდზე ჯარის თავისუფლად შესძლებოდა მიმოსვლა, უდრის 120 მეტრს და ასეთი სიფართოვის ხიდის გაკეთება ამ დროს მცხეთაში არც მიზანშეწონილი უნდა ყოფილიყო და არც შესაძლებელი ყოველ შემთხვევაში, ჯუანშერით, შევე და სანაპირო ჯუანშერ დაღვეს მცხეთას, ხოლო (ერისთავნი) ნასარ და მირდატ დაუტყვნა სპათა ზედა სომხითისა და ქართლისათა, რომელნი დვეს არმაზით კერძო და რა ბრძოლიან სპარსნი არმაზით კერძო, მცხეთით განვიდიან, და რა განვიდის ლაშქარი იგი იმიერ კერძო მცხეთით, ეწყუნიან არაგუსა ზედა და ოდესმე განვიდიან ფონი მტკურისა და შვიბნიან ფონსა ზედა ტფილისისასა (ეს უნდა ყოფილიყო ახლანდელ დიღმის ველზე) და რომელსამე დღესა მათ სძლიან და რომელსამე დღესა მათ" (გვ. 180).

ბრძოლა სპარს-ქართველებს შორის გაგრძელდა ვითომ 4 თვე. სპარსელებთან ვახტანგის მიერ წარმოებული ბრძოლების დროს დაიღუპა ვახტანგის პირველი ცოლის მამამძუქე რაფდენი.

რაფდენის შესახებ მეტად მოკლე ცნობაა მატჩიანეში. ხოლო უფრო ვრცელი აღწერილობა, როგორც ჩანს, დაუწერიათ დაახლოვებით VII ს-ნეში. ეს ტექსტი დაკარგულია, მაგრამ მისი კვალი (შპნის ფორმები მივალნ-მივიდოდა, ისმენნისმენდა, შიდა-ქართლის სახელად ზემო სოფლის ხმარება და სხვ.) ჩანს გვიან შედგენილ ჩვენამდე მოწვენილ ვრცელ ნაწარმოებში რაფდენის წამების შესახებ. ეს გვიანდელი პავიოგრაფი სარგებლობდა როგორც მატჩიანის და სხვა ძველი ცნობებით, ისე აგრეთვე ზეპირგადმოცემებით ანუ როგორც თვითონ ისწინიებს "მიმოგანთესულობათა უწყებათათა".

"იყო ესე სამეზის სანატრელი, გადმოვეცემს გვიანდელი პავიოგრაფი, ვითარცა ძულნი მატჩიანენი გვაუწყებენ და მიმოგანთესუობანი ესე ვითართა უწყებათანი, ნათესავით სპარსნი, დიდთა და დიდებულთა მთავართაგანი და საკუთართა შორის სპარსთა მეფისათა წარჩინებულ და სჯულითა იყო იგი ცეცხლითა მოსავ და მსახურ შპნისა და მთოვარისა". მას მიანდვეს მეფის ასულის აღზრდა, მამამძუქედ ყოფნა. ხოლო წესი იყო მამონ სპარსთა შორის ვითარცა ჩვენ, ქართველთა შორის, რომელსა მამამძუქედ უქმობდეს და დიდად რადმე პატრივად ანიჭებდეს ესე ვითართა საქმეთა მთავართა და დიდებულთა თესთა".

სპარსთა მეფის ეს ასული ვახტანგმა სპარსეთში თავის ახალგაზრდობაში შერთო ცოლად, ხოლო როდესაც ვახტანგი თავისი

ოჯახით დაბრუნდა სამშობლოში, რაფდენიც, როგორც მამამძუქე, ვად-
მოყვა თავის გაზრდილს. ეს ის დრო იყო, როდესაც ვახტანგ ვერ-
კიდევ სპარსეთის მიმართ ლოიალობის გზას ადგა ამით აღსწრება, რომ
მან დაიახლოვა თავისი ცოლის მამამძუქე შეუქმან ვახტანგ დიდითა
პატივითა და შესვავაქებულის არზანაგითა, ვითარ შეუწოდა მთავრო-
ბასა მისსა (რაფდენისასა), ვერუთ პატივ სცა ნეტარსა ამას და დიდნი
საჯლონი (თანამდებობანი) და აგარაქნი მიანიჭნა და საკუთარ და
თანამზრახველ ჰყო იგი და არა მხოლოდ ოდენ მთავრებრივისა და
დიდებულებისა მისისა შესატყვისობისათჳს, არამედ სიკეთისა და სათ-
ნოებისა მისისა ღირსებისათჳს.

ჩვენ არ ვიცით რა სახელო ჰქონდა მიცემული რაფდენს,
შესაძლებელია, ის ვახტანგის ერთი სარდალთაგანი. 'აგარაქნი' კი
მას მიცემული უნდა ჰქონოდა ნიქოზში, რადგანაც აქ იქნა ის შემდეგ
დაკრძალული, საფიქრებელია თავისავე მამულში. ნიქოზში იყო
'საგზებელი ცეცხლისა', ე.ი. ცეცხლთაყვანისმცემელთა სალოცავი და
შესაძლოა სწორედ ამიტომ რაფდენს, როგორც ცეცხლთაყვანისმცე-
მელს, სამფლობელო მიეცა ნიქოზს.

ვახტანგის ეს პირველი ცოლი მალე გარდაიცვალა, მაგრამ რა-
ფდენი დარჩა ვახტანგის სამსახურში და მალე გადავიდა ქრისტიანობა-
შიც.

რაფდენი სარგებლობდა ვახტანგის შერივ, როგორც ჩანს, იმ-
ვითი პატივისცემით და სიყვარულით. ის ვახტანგს რწმენით მტკიცე
ქრისტიანი იმდენად, რომ შემდეგ მან თავი შესწირა ამ სარწმუნოებას.

ეს უნდა მომხდარიყო 472-473 წლის ახლოს, როდესაც
სპარსელებმა დაუწყეს ვახტანგს ბრძოლა. რაფდენი როგორც ეტყობა,
მედგრად იბრძოდა სპარსელების წინააღმდეგ, რომელნიც მას, ახლა
როგორც ღრმად დაჯერებულ ქრისტიანს, თავისი ახალი მსოფლმხედ-
ველობის მტრად მიაჩნდა. ერთ-ერთი ბრძოლის დროს, როდესაც ვა-
მარჯვება დარჩა სპარსელებს, რაფდენი ტყვედ იქნა შეპყრობილი, იგი
წარგზავნეს სპარსელების მხედართმთავართან, რომელიც დაბანაკებული
იყო ზემოსა სოფელსა (ე.ი. ზემო ქვეყანას) წრომს. მემკატინე ამბობს,
რომ რაფდენი იწამა სპარსთა მიერ წყობასა ვახტანგისასა" (გვ. 199).
წრომში რაფდენი გაასამართლეს. მას მოსთხოვეს დაბრუნებოდა
ცეცხლთაყვანისმცემლობას, რაზედაც მან გადაჭრით უარი განაცხადა.
ბოლოს აღმართეს ძელები და მასზე დალორსმნეს როგორც რაფდენი,
ისე მასთან ერთად, მაგრამ ცალკე ხუთი ავაზაკი - 'ვინაითგან ძელსა

ზედა მოკლულისა (ვი. ქრისტეს) მიმართ აქვს სასოება, განაცხადებს სპარსელებმა, ჯერ არს, რათა ესეცა ძლითა აღესრულოს".

ჯვარზე გაკრულთა წინ დააწყვეს მოისარნი, დაუწყეს მათ ისრების სროლა, სანამ სულს განუტყვებდნენ. რაედენის გვამს მოუყენეს მცველები. შამინ მოვიდეს მორწმუნენი მის დაბისანი, გადმოგვეცემს პავიოგრაფი, და მათთან მღვდელი ერთი და აღიღეს გვამი იგი პრავალმოღვაწე შიშით და კრძალებით და დაკრძალეს ადგილსა ფარულსა. შემდეგ კი რაედენის გვამი დაკრძალულ იქნა ნიქოზს.

რაედენის სიკვდილმა დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა თანამედროვეებზე და, საფიქრებელია, თვით ვახტანგზეც. ვახტანგთან პირადი საუკეთესო განწყობილების გარდა მნიშვნელობა ჰქონდა რაედენის დიდ გატაცებას ქრისტიანული სარწმუნოებით.

"ესე რაედენი იყო, წერს შემატიანე, მამამთუქე ვახტანგის ცოლისა, რომელი იგი პირველ მოყვანა – სპარსთა მეფისა ასული, და მოიქცა იგი ქრისტიანედ და იქნა იგი დიდად მორწმუნე და იყო იგი ბრძოლასა მას შინა (ვახტანგისასა) ძლიერ, და შეიპყრეს იგი სპარსთა და აძულვებდეს, რათამცა უარყო ქრისტე, ხოლო მან წმიდამან აღიზინა წარუვალლი იგი დიდება და იწამა ქრისტესითჲს" (გვ. 199).

მამინევე მისი სახელის გარშემო შექმნილ იქნა დიდი კულტი. რაედენი გამოცხადებულ იქნა წმინდანად, როგორც ჩანს, ეს იყო ახალი საკათალიკოზო ეკლესიის ერთ-ერთი პირველი თეალსაშინო აქტთაგანი. მის საფლავზე ნიქოზში ვახტანგის განკარგულებით და, როგორც ჩანს, ვახტანგისავე (ე. ი. სახელმწიფოს) ხარჯზე აგებულ იქნა დიდი ეკლესია, რომელიც შალე გადაიქცა საეპისკოპოსო საყდრად. იქ დანიშნულ იქნა ეპისკოპოსი; ეს საეპისკოპოსო კათედრა ამის შემდეგ 14 ს-ნეზე ცოტა მეტი არსებობდა ვიდრე ჩვენში რუსული მართებლობის დამყარებამდის.

ნიქოზის საყდარს თავიდანვე ეკუთვნოდა სოფ. ზემო-ნიქოზი. სამწყსოც ჰქონდა საეპოოდ ვრცელი. რომამ დამსხვა თმოგველ-უჯარამელ-ფაულენისშვილნი 1565 წელს სწერენ სიგელში ნიქოზის ამაღლების სახელობის ტაძრის სახელზე პირველადცა ღმრთივ გვრგვინოსანსა მეფეთ მეფესა და მოწამესა ვახტანგ გორგასლანსა, სანატრელსა აღმამუნებელსა წმიდისა საყდრისა თქუენისასა, შეწირა

სოფელი ზემო-ნიქოზი და სხუანიცა მრავალნი სამწყობნი და
ადგილნი.¹

ვახტანგი არ დაჯერდა რაეღენის ხსოვნის ამ მარეფელად მარეფელად
პატივისცემას. ნიქოზის საყდარი თუმცა რაეღენის საფლავზე იყო აგე-
ბული, მაგრამ მაინც წმ. სტეფანეს სახელს ატარებდა. ვახტანგმა
მოინდომა თვით რაეღენის, როგორც წმინდანის, სახელობაზე ეკლესიის
ამუშება და ეს მან შეასრულა კიდევ უჯარმის ციხის გაღაწის გარეთ,
უჯარმის რაბატში, ვახტანგმა გააშენა რაეღენის სახელობის ეკლესია.

85. ზაფი სპარსეთთან.

შემდეგ კეისრისაგან მოვიდა დამხმარე ჯარი ვითომ 80 ათ.
კაცის რაოდენობით. ეს ჯარი დადგა ჯავახეთს. ამის გამო სპარსეთის
მეფემ გამართა ვახტანგთან მოლაპარაკება მორიგების შესახებ. მორი-
გება მოხდა. ვახტანგმა და სპარსეთის მეფემ "ეამი (დრო) დადეს შერე-
ბისა. აიყარა მეფე სპარსთა, და უკუდგა რუსთავად და გამოვიდეს იგინი
განთიად და დადგეს ველსა კალისასა, ხოლო ტფილისი სოფელი და
კალაიცა მოოჯრებულ იყო მამინ. ხოლო მეფე ვახტანგ დადგა ჯაჭუს,
და შერებეს მასვე ველსა (კალისასა) ორნივე მეფენი და მოიკითხეს
ურთიერთსა და უყვეს აღთქმა თავის-თავისა სჯულისა ზედა გარდაუვალ
და მოჰხადა (დაპატივა) მას დღესა სპარსთა მეფე გორგასალმან
ლაშქრით თვისით ტფილისად და უძღვნა გორგასალმან ქვევლი ათასი,
მონა ხუთასი, სტაურა სკარამანგი ხუთასი, ბიზიონი (ბისონი) ზუზმა
ხუთასი, კდალი (ჭაკი) ცხენი ათი ათასი, ცხენი ბარგისა ხუთასი, ჯორი
სამასი, ზროხა ოთხასი, ცხვარი ათი ათასი" (გვ. 181-182).

მესამე დღეს ამ წვეულების შემდეგ გორგასალი მივიდა სპარსთა
მეფესთან. ვახტანგმა მოარიგა სპარსელები ბერძნებთანაც, რომელთა
წარმომადგენელი ლეონ ანთიპატრიკი მას თან ახლდა. ამასთან სპარსთა
მეფემ ვითომ უძღვნა ვახტანგს "ალეა ლიტრა სამი ათასი, ამზარი ლი-
ტრა ხუთასი, მუშვი ლიტრა ხუთასი, ტაიჭი ცხენი სამი ათასი, სამო-
სკლი ხუასროვანი ათასი და საზდი (სიასამური ტყავი) სამი ათასი"
(გვ. 183). ამის შემდეგ სპარსთა მეფემ სთხოვა ვახტანგს დაი მისი ცოლად
და აგრეთვე მიიპატივა ის თავის ქვეყანაში. ვახტანგმა მიათხოვა სპარ-
სეთის მეფეს თავისი და მირანდუხტი, გამოაცხადა თავისი შვილი დაი

1. ს. კაკაბაძე იმიველითა კეარის ისტორიათაჲს ტფ. №13, გვ. 3; შად თ. ღორდანი,
ქრონიკები, II, გვ. 405.

მეფედ და ჩააბარა მმართველობა მასთან ერთად შვიდ წარჩინებულ პირს. (გვ. 185).

86. ვახტანგის გამგზავრება იერუსალიმს.

სპარსეთს წასვლის წინ ვახტანგი მიდის პალესტინაში იერუსალიმის მოსალოცებად. ჯუანშერის სიტყვით, ვახტანგი ჯერ ჩავიდა ანტიოქიაში, სადაც მას შესაძლებლობა ექნებოდა ენახა ანტიოქიის პატრიარქი და მოლაპარაკება გაეძარათა მასთან ქართველების საეკლესიო საკითხებზე და უმთავრესად ქართლის მთავარეპისკოპოსისათვის კათალიკოსის წოდების მიანიჭების შესახებ, რაც განხორციელდა სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ. ანტიოქიიდან ვახტანგი თავისი დედის და დის თანხლებით გაემართა იერუსალიმს.

როგორც ჩანს, ვახტანგს ამ მგზავრობის დროს გაუშენებია თუ საფუძელიანად შეუკეთებია ქართული მონასტერი იერუსალიმში გოლგოთაზე (სადაც სახარების მიხედვით, იესო ჯვარცმულ იქნა). ცნობა ამის შესახებ მოთავსებული აქვს იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოსს თავის მიმართვაში მეფე ერეკლე-ნაზარ-ალი-ხანისადმი 170წ. ბაგრატიონიანთა გვარულობა, წერდა პატრიარქი ამ მიმართვაში, და მისგან წარმომდგარნი მეფენი (ეს სიტყვა მეფე ბერძნულ ტექსტში ქართულადვე არის მოხსენებული), ე.ი. იბერთა კეთილმოსურნე ხელმწიფენი თავიდანვე იყვნენ წმინდა და ცხოველყოფელი საფლავის და ბერძნულ სხვა თაყვანსაცემ ადგილების მფარველნი და კტიტორები (ამშენებელნი) დამცველნი იყვნენ ისინი იმიტომ, რომ ბერძნების შეფეების მიერ ეგვიპტის სულთანებთან წარმოებული ომების დროს წმ. იერუსალიმის მონასტრები ყოველთვის იძყოფებოდნენ საბოლოო ახსრების საფრთხეში და ქართველმა მეფეებმა, როგორც ეგვიპტის სულთანთა მგობრებმა, დაიცვეს ეს წმინდა მონასტრები და მათ მოაღწიეს ჩვენამდის; კტიტორები (ამშენებლები) ისინი კიდევ იყვნენ იმიტომ, რომ ბერძნების და ფრანკების მიერ არაბებთან და ეგვიპტის სულთანებთან წარმოებული ომების დროს მონასტრები უაღრესად დაძველდნენ და უახლოვდებოდნენ დარღვევას; ხოლო იბერთა მეფენი უვლიდნენ მათ, როგორც ეს, სხვათა შორის ჩანს წმ. გოლგოთაზე დაცულ ქართულ ენაზე

შედგენილ ერთი წარწერიდან, რომელიც შეუდგენია მარად სახსოვარ/ვახტანგ კორკასანს (ე. ი. გორგასალს).²

ცნობა ვახტანგ გორგასალის შწინებლობის შესახებ იერუსალიმში მეტად მტკიცედ ყოფილა დაცული იერუსალიმის ქართულ მონასტერში. ქუთაისის მთავარეპისკოპოსის ტიმოთეს, რომელიც პალესტინაში 1755 წლის ახლოს იყო, თავის "მოხილვაში" ვახტანგ გორგასალის მოღვაწეობის შესახებ პალესტინაში შეკრებილი აქვს შემდეგი მასალა. "მოსრულ არს (იერუსალიმელ/ დიდად სახელოვანი მეფე ვახტანგ გორგასალან (გორგასალ/ და მრავალნი მონასტრები აღუშენებია და მცველნი ქალაქისა იერუსალიმისანი და მხედარნი, რომელნიც განუწესებიათ ვახტანგს, მუნ დასახლებულან. ენა შეუცვლიათ არაბულად და ივინი ქართველნი არიან - (და) აწ არაბნი იერუსალიმელნი ქართველნი არიან". ტიმოთესავე სიტყვით "ჯვარის მონასტერში ხატია დიდი და ღირსი მეფე მირიან ხოსროიანი. კვალად ხატია დიდი სახელოვანი მეფე ვახტანგ გორგასალან ხოსროიანი, რომელმან დაიპურა იერუსალიმი და პალესტინე" - მირიანის და ვახტანგ გორგასალის ფრესკების არსებობა ჯვარის მონასტერში დადასტურებული იყო იერუსალიმს მყოფი სხვა მოგზაურთაგან და უკანასკნელ 1884წ. აღ. ცაგარელის მიერ.

არსებითად გერჩება ზემოთ მოხსენებულიდან შემდეგი უდავო ფაქტი. ვახტანგ გორგასალი ყოფილა იერუსალიმში.³ მას იქ აუშენებია

2. Грузинский духовный вестник, Тиф., 1866, апрел, стр. 162-163. (საქართველოს სასულიერო მხარებელი) საბუთი ბერძნულიდან გადმოთარგმნილი იყო წმინდა საფლავის მეტოქის არქივის მასალებიდან კონსტანტინებოლში პორფირი უსპენსკის მიერ. ქართველებს ჰქონდათ თავისი კოლონია სირიაში ურსშიც. ავტორი Chronicum Edessenum-ის გადმოგვეცხა, რომ სულევკანთა ერას 810 წელს (-499წ ჩვ. ვით) "ბერძენთა ამანის წყალი შეშრა სამი ღღის სიგრძეზეო. ამას აღატურებს იოზ. სტალიტის ქრონიკა, რომელიც ასახელებს ამ ფაქტის მიზეზსაც - მიწის ძვრას (M. Brosset, Histoire de la Géorgie, I, 2, 164, 6. 1).

3. ნიქოზის მონასტერში ინახებოდა ვახტანგ გორგასალის მიერ იერუსალიმიდან მოტანილი ჯვარი ზომით 4 ვერსიკი (17, 5 სანტ.), გაკეთებული გადმოცემით ცხოველმყოფელი ხის ნაწილისაგან (ცხოველმყოფელ ხელ ქრისტანებზე სთვლიდნენ იმ ჯვარს, რომელზედაც აჯვარე ქრისტე). ერთი ძვირფასი ჯვარი ცოტათი უფრო მომცრო. XIX ს-ის შუაში ინახებოდა ალავერდის ტაძარში. ნიქოზის ტაძარში მყოფი ჯვარი შეკული იყო იქითით. მას გაკეთებული ჰქონდა წარწერა, რომ ის მოტანილი იყო იერუსალიმიდან ვახტანგ გორგასალის მიერ და შემდეგ განხლებული ყოფილა რუსუდან მეფის მიერ. 1799 წელს ეს ჯვარი დაკარგულა. რისთვისაც ეთარგვი XII-მ გადააყენა ნიქოზელი ეპისკოპოსი ათანასი (Пл. Иоселиани, жизнеописание

გოლგოთაზე საეკიალური ქართული მონასტერი და დაუსახლებია სამ-
ღვდლო პირთა გარდა იქვე ქართველი მცველნი, რომელნიც ადგილზე
დარჩნილან და შემდგომ საუკუნეებში პალესტინის მოსახლეობასთან
ერთად გადასულან არაბულ ენაზე XVIII ს-ნემიც ტიმოთეს დროს ამ
გაარაბებულ ყოფილ ქართველებში ცოცხალი ყოფილა გადმოცემა მათი
ძველი ქართული წარმოშობის შესახებ.

ქ. კენჭოშვილი წერდა 1900 წელს, რომ სინას მთის ყოფილ
ქართულ მონასტერში მის დროს კიდევ ჰქონდათ მოხსენიება საქართ-
ველოს მეფეებს ვახტანგს, დავით აღმაშენებელს და თამარ მეფეს⁴ ეს
გარემოება ამტკიცებს, რომ ვახტანგ გორგასალს რაღაც ღვაწლი მი-
უძღვოდა სინას მთის ქართულ მონასტრისადმიც.

სომ არ იყო ის მისი დამაარსებელი?

ვფს გარეშა, რომ ვახტანგს ამ პოლიგრიმოზის დროს
დააინტერესებდა ქართველების მიერ იქ გაშენებული მონასტრების გაც-
ნობა. გაიცნობდნენ ის და მისი თანშლე პირნი იმ მუშაობასაც, რო-
მელსაც იქ გადასული ქართველები აწარმოებდნენ კულტურის ას-
პარეზზე. რასაკვირველია, ვახტანგის იქ ჩასვლას მოუწებოდა ქართული
საეკლესიო-კულტურული კრების კიდევ უფრო განმტკიცება, მათი
უზრუნველყოფა ნივთიერადაც. დასახული იქნებოდა აგრეთვე გვეგები
დაუმთავრებელ სამუშაოთა შესასრულებლად და სხ. ყველაფერ ამის
შესახებ შეიძლება ზემოთ გაშლილი ფაქტების მიხედვით მხოლოდ
ვარაუდი, რადგანაც ვახტანგის თანადროული ცნობები ამის შესახებ
ჯერჯერობით არ არსებობს.

87. ვახტანგი სპარსეთის სამხედრო სამსახურში (474-475 წლების ახლოს).

იერუსალიმის მოლოცვის შემდეგ ვახტანგი ანტიოქიის გზით
გაემართა სპარსეთისაკენ. სპარსეთში ის მონაწილეობას იღებდა სპარსე-

святых, прославляемых православной грузинской церковью, Тиф, 1850, стр.53-54, прим.

პლ. იოსელიანი ამ ცნობის გადმოცემას მენიშავდა: "Эта та самая часть древа животворящего, о существовании которой было известно всему Востоку и о которой не раз писали западные христиане (იქვე)".

4. ქ. კენჭოშვილი, მოგზაურობა წმ. ქალაქს იერუსალიმსა და წმ. ათონის მთაზედ, ტფ. 1906, გვ. 119.

ლების სხვადასხვა ლაშქრობებში. მთავარი ამათში იყო ღმერთი ვერად წოდებულ თეორ პუნებთან ანუ ეფთალიტებთან.

პუნები, უკეთ ვთქვათ ტომების კონგლომერატში მეთაურთა წინამძღოლობით გამოჩნდნენ აღმ. ევროპის ნაწილებში ვიდრე კასპიის ზღვამდის და კავკასიონის მიმდგომ ქვეყნებამდის IV ს-ნის მეორე ნახევრიდან. პუნების სახელწოდება ამ დროს უახლოეს ორ საუკუნეში მოიცავდა დიდხალ, უმეტესად მომთაბარე ტომებს, რომელნიც სინამდვილეში სხვადასხვა წარმომობისა იყვნენ. ამით აიხსნება, რომ პუნების ეთნიური რაობის შესახებ მეცნიერებაში XVIII ს-ნის მეორე ნახევრიდან, როდესაც დაწყებულ იქნა პუნების პრობლემის შესწავლა, სხვადასხვა აზრი არსებობდა: პუნებს სთვლიდნენ მონღოლთა, ან თურქთა და ფინთა ანდა კიდევ (უფრო ნაკლებ სლავების მოდგმისად. პუნებს ეძოროილებოდა ზოგი მანჯურული და ჩინური ტომიც. მათ ხელქვეით იყო თურქულ ენა-კოლოებზე მოდარააკ სხვადასხვა ტომები. ყველგან პუნების საბრძანებელში დგებოდა ტომობრივი კავშირები, სწრაფი პროცესით ყალიბდებოდა კლასები და სახელმწიფო წყობილების პრიმიტიული ფორმები. VI-VII ს-ნებში ჩამოყალიბდა ამ წესით თურქული მოდგმის ხალხი.⁵

საქართველოსა და ირანის ისტორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა შექონდათ ვერად წოდებულ თეორ პუნებს ანუ ხიონიტებს, რომელნიც კიდევ ეფთალიტებად იწოდებოდნენ. მაშინ როდესაც პუნების მთავარი მასა მონღოლურ და თურქულ, საერთოდ ყვითელი რასის მოდგმისანი იყვნენ, ეს არ ითქმის ხიონიტების ანუ ეფთალიტების შესახებ. პროკოპი კესარიელი (BP, I, 3) პირდაპირ წერდა, რომ თუმცა ეფთალიტები პუნთა ტომის ხალხს შეადგენენ, მაგრამ ისინი არ არიან შერეულნი ჩვენთვის ცნობილ პუნებთან და არ აქვთ მათთან ურთიერთობა, რადგანაც არც ესაზღვრებიან მათ და არც მათ ახლო არ ცხოვრობენ. მაგრამ ისინი ემეზობლებიან სპარსელებს ჩრდილოეთით იქ, სადაც სპარსეთის ვარე ნაპირზე არის ქალაქი სახელით გორგო (ე.ი. გორგანო ანუ ჯორჯანო). აქ მათ და სპარსელებს შორის ხშირად არის საზღვრის გამო ომი. ისინი არ არიან მომთაბარენი პუნთა სხვა ტომების მსგავსად. არამედ ძველიდანვე სახლობენ ნაყოფიერ მიწაზე ამიტომაც ისინი არასოდეს არ ესხმოდნენ თავს რომეების ქვეყნებს, თუ არ მიდივლების ჯართან ერთად. ყველა პუნებიდან მხოლოდ ისინი არიან ტანით

5 . А. Н. Бернштам, Очерк истории гуннов, Л, 1951, უფრო გვ. 55 და სხვ

თეთრი და პირისასეზედაც არ არიან მახინჯნი. თავისი ყოფაცხოვრებითაც ისინი არ გვანან სხვა პუნებს და არ ცხოვრობენ ისე პირობებში, როგორც ისინი, არამედ იძულებიან ერთი მუფის გატყუების ქვეშ. მათ აქვთ კეთილმოწყობილი სამოქალაქო ცხოვრება, იცავენ თავიანთ შორის და მეზობლებთან სამართლიანობას არა რომებზე ან სხვებზე ნაკლებად.

VI ს-ის ავტორის პროკოპის მოწმობა ცხად ჰყოფს, რომ ეფთალიტები იყვნენ თეთრი რასისანი ასე თუ ისე სპარსელების მონათესავე და ცხოვრობდნენ უფრო მიწათმოქმედებით. ჩინურ წყაროებში ისინი იხსენიებიან ტიე-იეს სახელით, ბიზანტიელი ავტორები კი მათ უწოდებდნენ კიდევ ეფთალიტებს და აბდელიტებს. რ. გირშმანმა დაამტკიცა, რომ ნუმიზმატიკური მონაცემების მიხედვით ხიონიტების რამოდენიმე მუფე ატარებდა ეფთალის სახელს. ამიტომაც სახელი ეფთალიტი ამ ხალხისათვის წარმოიშვა მმართველი დინასტიის საგვარო სახელისგან, ხალხის სახელი იყო ხიონ, რომელიც განსხვავდებოდა პუნების სახელისგან პონ. მაგრამ რადგანაც მანაც სახელები ხიონ და პონ ახლოს არიან ერთმანეთთან, ამიტომ ამის მიზეზით მოხდა ხიონიტების აღრევა პუნებთან.⁶ ეს მოხდა ძველადვე თვით სპარსელებში და აქედან არსებითად სხვადასხვა სახელების ხიონ და პონ-ის ასეთი აღრევა გავრცელდა ძველ სომხებსა და რომეებში, ე.ი. სომეხ და ბიზანტიელ ავტორ-ისტორიკოსებს შორის.

სხვა წყაროებიდან ცნობილია, რომ ლეონ კესრის (457-474წწ.) დროს, მამასადამე უადრეს 474 წლისა, პუროზ მუფე ცვალებადი შედეგებით ებრძოდა პუნებს ეფთალიტებს. პუნებმა დაამარცხეს პუროზი და თვითონ ისიც ტყვედ შეიპყრეს. კესარ ლეონის შუამდგომლობით თეთრი პუნების ხელში იყვნენ დასთანხმდა გაერთიანდებოდა პუროზი იმ პირობით, რომ ის მშვიდად იქნებოდა თავის სახელმწიფოში და მეზობლებს აღარ შეაწყობდა ამასთანავე სპარსეთმა დაუთმო პუნებს ქალ. თალაკან თავისი ოლქითურთ, მაგრამ ამ მოუსვენარმა მუფემ კვლავ დაიწყო ომი, რომელიც ამჟამად მისთვის კარგად გათავდა, ასე რომ თეთრი პუნები იძულებული გახდნენ ბევრი რამ დაეთმოთ სპარსელებისათვის.

6 . M.M. Дюжонов, Очерк истории древнего Ирана, М. 1961, განსაკუთრებით გვ. 402. სადაც ციტირებულია წიგნიც: R. Ghirshman, Les Chionites-Hephtalites, Le Caire, 1948, XII-XIII, pp.66,115.

სპარსელების ლაშქრობაში ჰუნების წინააღმდეგ მონაწილეობა იღებდა ვახტანგი, აღსანიშნავია ამასთანავე, რომ ჯუანშერის სიტყვით ვახტანგს თითქოს ქართველების ჯარი თან არ ჰყავდა. ვახტანგმა, ჯუანშერის ცნობით, სპარსეთს თან წაიყვანა ვითომ ოთხი წარჩინებული (კლარჯეთის, წუნდის და ოძრახის ერისთავები და თავისი დიდი უცხიმი საურმაგი) ათი ათასი მხედრით, (გვ. 185-186). მაგრამ უფრო სწორი უნდა იყოს ჯუანშერის თხზულების ის ადგილი, სადაც სპარსეთს წაყვანის წინ ზეასრო (ე.ი. სპარსეთის მეფე) ეუბნება ვახტანგს: „შენ თავითა შენითა მინებ ძალად ჩემდა, არამედ საპირი შენი ადგილსავე იყენებ“ (გვ. 184). ცხადია, რომ ვახტანგის მიერ თან წაყვანული ქართველების რაზმი უნდა ყოფილიყო მცირე.

ჯუანშერის მიერ მოხსენებულია ვახტანგის ლაშქრობა გურჯანში, იგივე ჯორჯანეთში (კასპიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეში). ეს დასტურდება სხვა მონაცემებითაც. ბერძნული წყაროები იხსენიებენ პეროზ მეფის ლაშქრობებს კორჯანგ-ის (პრისკით, ჩორვა, გორვა-ს/ ველებზე დაწყებული 464 წლიდან. ეს ლაშქრობები შემდეგ მუორდებოდა კორჯანგ არის იგივე გურჯან და ჯურჯან.⁷

ტაბარის სიტყვით, პეროზ მეფემ გორჯანში (ჯორჯანში/ გააშენა ქალაქი, ე. ი. გამაგრებული პუნქტი ამის შემდეგ გორჯანი თუ მთლიანად არა, მისი მნიშვნელოვანი ნაწილი მაინც სპარსეთს ეკუთვნოდა. ადმინისტრაციულ ერთეულთა სიაში სახელით ერან-შაპრ. გორჯანი სპარსეთის სახელმწიფოს ერთ-ერთ პროვინციად ითვლება.

ჯურჯანის გარდა ვახტანგი სპარსელებთან ერთად და მათ ჯარში) ლაშქრობს ინდოეთისაკენ. იქიდან კი სპარსელები ვახტანგითურთ გადავიდნენ სინდეთს.

ინდოეთში იყო სხვადასხვა სახელმწიფოები და ტომობრივი ერთეულები. სპარსეთთან ურთიერთობაში იძუდებოდა უფრო ინდოეთის ჩრდ-დასავლეთი ნაწილი, რომელიც II ს-ნის ჩე. უმდის შუაში დაიმორჩილა პართიამ. ამ დროიდან პართიის ვასალობას აღიარებდნენ იქ ჩამოყალიბებული წერილი სახელმწიფოები. I ს-ნის დასაწყისში ინდოეთის ეს კიდური ნაწილი და მდ. განგის ცენტრალური მხარე დაიმორჩილეს

7. ჯორჯანეთი არის იგივე გურჯანი სუბოის (561 წ) ხმარობს ამ მხარისთვის ფორმებს ერანს და ჯრჯან სუბოისის ისტორიის ერთდერთ ხელნაწერში აქვარა შეცდომით მოცემულია ზრჯან. რაც შემდეგ გასწორებულია ბეჭდურ გამოცემებში ჯრჯანად რაც იგივე ჯორჯანია არის. ამიტომ ჯორჯანეთი ჯუანშერთან საქმეში ნორმალურად უნდა ჩაითვალოს.

თურქული მოღვაწის ქუმანემა IV ს-ნეში მათი ბატონობაც დასაფიქსირა და მდ. ვანგის აუზში გაძლიერდა მავადხას მიწათმფლობელო სხ-ელწიფო გუბტების დინასტიით სათავეში. ამ სახელმწიფომ ტერიტორიულ წარდობით ინდოეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ქუნებში შემოსევაში მქნეთო საუკუნის შუაში ძლიერ დაასუსტა ეს სახელმწიფო /მეექვსე საუკუნის დასაწყისში აქ ქუნებმა ნახევარი საუკუნით ფეხიც მოიკიდეს/. როდესაც ამ ხანის სპარსეთთან ურთიერთობაში ინდოეთზე არის ლაპარაკი, იგულისხმება ინდოეთის ეს ჩრდილოეთი ნაწილი.

ამ ინდოეთისავე სპარსელები და მათთან ერთად ვახტანგი წაუდგნენ ცენტრალური მიმართულებით. ამის საშრებით მდ. ინდის აუზის სამხრეთ ნაწილში, ახლოს ზღვასთან, იყვნენ სინდები, ინდურივე შედარებით მცირე ხალხი. სინდეთი ხშირად წარმოადგენდა სადავო ქვეანას სპარსეთსა და ჩრდილოეთ ინდოეთში მყოფ ინდურ სახელმწიფოს შორის.

III ს-ნეში სინდეთი კუთვნოდა სპარსეთს. როცა ორძიზდ II მოკვდა და მის ფეხძიძოდ დარჩნილ ცოლს შემდეგ დაებადა ვაჟი შაპურ II /309-380 წწ/, ამ გარდამავალი ხანით ისარგებლეს თურქების /ქუნების/, ინდოეთის და რომეების შეფეხება, თავს დაესხნენ სპარსეთს და წართვეს მოსაზღვრე ქვეყნები-ყველამ თავისთვის ნაწილი წაიღო. წერს ტაბარი III, 16, სპარსული ვერსია/. მაგრამ შაპურ III-ის /384-386 წწ/ დროს სპარსეთი კვლავ გადავიდა სინდეთის მიმართ შეტევაზე. ტაბარის ცნობით, შაპურ III-მ გააშენა ქალაქები სინდეთსა და სავის-ტანში. მალე ინდოეთმა ისევ წართვა სპარსეთს სინდეთი. მაგრამ შემდეგში ბაპრამ-გურის /417-438/ დროს ინდოეთმა დაუბრუნა სპარსეთს სინდეთი, მურანი და მთელი მოსაზღვრე ქვეყანა /ტაბარი, II, 22/ პეროზის დროს, როგორც ჩანს, სინდეთი აჯანყებულა და თავისი მეფით სათავეში გადადგომა სპარსეთს.

ჯუანშერი განასხვავებს ერთმანეთისაგან ვახტანგის მყოფობას ლაშქრად ჯერ ინდოეთში და შემდეგ სინდეთში თითონი სამ-სამი წელიწადი. /რომ ვახტანგს ამ მხარეებში დაეყოვნოს მთელი 6 წელიწადი/, ეს ამქარად გადამეტებულია, მაგრამ აქედან უოველ შემთხვევაში შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილების გამოტანა, რომ ვახტანგი და მისი თანმხლვე ქართველები საკმაოდ დიდხანს ყოფილან ინდოეთსა და სინდეთში.

ჯუანშერით, ხსენებულ ლაშქრობათა შემდეგ ვახტანგი გაემართა სალაშქროდ აბაშეთისაკენ. ამ სახელის მარჯვენებელი უნდა იყოს შემდეგ-

დროინდელი ნაკსადგური იმავე გურგანში აბესკუნი ცასიის ხელების
 სანაპიროზე ასტრაბადის ახლოს. აბესკუნი ფეოდალურ ხანაში გან-
 თქმული იყო აბრეშუმების დამზადებით. ამის მიხედვით ვახტანგის ქვეყნი-
 ვანის დასამორჩილებლად ლაშქრობაში ორჯერ მოუღია მონაწილეობა,
 ერთხელ, როდესაც გურგანეთში სპარსეთის წინააღმდეგ აჯანყება ყო-
 ფილა და ეს მხარე კვლავ სპარსეთს დაუმორჩილეს, და მეორეჯერ,
 როდესაც გურგარეთი კვლავ გადასდგომა სპარსეთს.⁸ სირიელი
 ავტორის იოზეფ სტილიტის მიხედვით⁹ სპარსელების მეფე პეროზი იმ
 ომის გამო, რომელსაც ის აწარმოებდა ხიონიტებთან /ე.ი. ჰუნებთან/,
 ძლიერ ხშირად იღებდა სუბსიდიას რომეებისაგან. ამათგან მიღებული
 ფულის დახმარებით პეროზმა დაიმორჩილა ჰუნები და წაართვა მათ
 მათი ქვეყნიდან ბევრი ჰუნქტი, რომელნიც თავის სახელმწიფოს
 შეუერთა. ტაბარის სიტყვით /II, 24/, პეროზმა გააშენა გურგანის ქვეყ-
 ანაში ქალაქი სახელით რუმენ-პირუზ. ვფს გარეშეა ამგვარად ის, რომ
 პეროზმა გარკვეულ წლებში ჰუნების მიმართ შუა-აზიაში დიდ გამარ-
 ჯვებებს მიაღწია იმდენად, რომ წაურთმევია მათთვის გურგანი
 /მთლიანად ან ნაწილობრივ მანც/ და გაუმუნებია იქ თავის სახელზე
 ქალაქი სიმაგრე.

ცხადი ხდება, რომ ჯუანშერის ცნობა ვახტანგის ქართველები-
 თურთ მონაწილეობის შესახებ აღმოსავლეთ ქვეყნების მიმართ
 /გურგანსა, აბაშეთსა და სინდეთში/ სპარსელების მიერ წარმოებულ
 ლაშქრობებში სიმაართეს შეეფერება. მეტიც, ჯუანშერი აესებს ჰუნების
 მიმართ პეროზის სამხედრო შეტევათა შესახებ ბერძენი ავტორების
 /პროკოპი კესარიელის, ავათის, ევტიქის, კედრინის და სხვათა/, აგრეთვე
 სირიელ აბულ-ფარაჯ-ბარქებრეს და სხვათა ცნობებს დეტალებით და
 ამასთანავე გადმოგვცემს ვახტანგის ლაშქრობის შესახებ /ივლისისმება
 სპარსელებთან ერთად/. ინდოეთის და სინდეთის მიმართულებით, რასაც
 არცერთი ხსენებული წყარო არ იხსენიებს /სპარსული წყაროები ამ

8. მ. პრიხემ თავის დროზე (Histoir de la Géorgie, I, p. 189, n.3): მაქცია ვერადღება,
 რომ ქართლის ცხოვრების XII ს-ის სომურ თარგმანში აბაშეთი განმარტებულია
 როგორც ქუმაქთა /ე.ი. ჰუნ-ქუმანებს/ ქვეყანა. მ. პრიხემ ფიქრობდა, რომ ჯუანშერის
 მიერ მოხსენიებული აბაშეთი იფუნ ინდოეთის ამსენები ანუ პაშუშები, რომელნიც
 კანის ფრთი ჰევანან აფრიკის ამისხელებში (Histoir de la Géorgie, I, p. 190, n.1)

9. ასემანის Bibliotheca orientalis Clementino vaticana, Roma, 1719, t.I, p.263;
 ციტრებული აქვს ლეზოს.

ამების შესახებ არ არის მოწვენილი, თუ არ ჩავთვლით სპარსულ ტაბარის, მაგრამ ის არაბულად წერდა.

ამ ლაშქრობების დროს ვახტანგმა ისახელა თავი, როგორც მკურნალ-მარმა და მხედართმთავარმა. ის იბრძოდა ქართველების დროში. XII ს-ნეში ჯერ კიდევ ახსოვდათ, რომ ვახტანგის დროიდან არსებული ქართული სახელმწიფო დროსა /თეთრი ფერისა წითელი არშით/ სინდეთში იყო ნაშუაფი: თამარის I მემატთანე წერს, რომ მის დროინდელი ქართული სახელმწიფო დროსა, სინდეთითგან მოსხეტაკდებოდა-ო, ეი. თეთრი ფერისა იყო (ქ. ცხ. II. გვ. 71).

ვახტანგი დაბრუნდა სპარსეთიდან დიდი ნადავლით და დიდად დასაშუქრებული, თხრობაში მირ და არილ მეფეთა შესახებ მემატთანე აღაპარაკებს არჩილს შირის მიმართ: ჩვენ დაფელენით ყოველნი ჩვენნი საგანბურნი და დაფევეთ ორთა მათთანა გვრგვთა ზურმუხტისა და იავუნდისა ძოწველისათა, რომელნი იგი გამოიტანნა მამამან ჩვენმან, დიდმან მეფემან ვახტანგ ინდოეთით და სინდეთით. დაფელენით იგი უჯარმოს მახლობელად შორის ორთა მათ კომეთა სმცველოთა. და ყოველი იგი აღწერილ არს გონებასა ჩემსა. და შენ წარიხუენ ორნი იგი გვრგვნი ოქროსა და ანთრაქისანი - ერთი შირიან მეფისა და ერთი ვახტანგისი, რომელი მოუძღვნა სპარსთა მეფემან ვახტანგს ყოველსა თანა ოქროსა ვეცხლსა, რომელი აკიდა სატ რთაჟსა ხუთასსა და მკრცხლსა ორი ათასსა, და შენ და მამამან ჩვენმა სტეფანოზ/ დასდევით იგი ქუთათისს და ციხე-გოჯს. /გვ. 236/.

ამ ცნობის მიხედვით, ვახტანგს სპარსეთიდან ჩამოყვა /ცხადია, იქ მისთვის ნაბოძები/ ორი გვირგვინი. ერთი - ძვირფასი ქვებით ანთრაქით (ე. ი. ზურმუხტებით და ლალით) შემკული მამინ, როდესაც ის დაამტკიცეს და აღადგინეს ქართლის მეფედ და მორე ეი ოქროს გვირგვინი, მიძღვნილი მისდამი ინდოეთ-სინდეთზე ლაშქრობის მოთავების შემდეგ. ვარდა ამისა ვახტანგისთვის იქ უბოძებიათ /ცხადია, მის მიერ აღებული დავლიდან/ დიდძალი ოქრო-ვერცხლის ნივთები სულ თითქოს ხუთასი ცხენის საპალნე და ორი ათასი ქვეითი კაცის სატვირთაფი. ქვეითებს მოჰქონდათ ალბათ დიდრონი საავეგო ნივთები. ეს რიცხვები რასაკვირველია გადამეტებულია და მომრგვალებულიც. ვარდა ამისა წამოღებული დავლა უნდა იგულისხმებოდეს, როგორც სპარსეთში ვახტანგის მყოფობის შედეგი ახალგაზრდობისას და აგრეთვე მორივეჯერ, როდესაც ის მონაწილეობას იღებდა ინდოეთ-სინდეთზე ლაშქრობაში. როგორც უნდა იყოს, ყოველ შემთხვევაში უდავოა რომ ორსავე შემთხვე-

ვამი ვახტანგი დაბრუნებულია სპარსეთიდან დიდად დასაშურებული და იქ მოპოვებული საგანძურებით და სიმდიდრით: მამინდელი ქვის/ თანახმად შედარებითაივარს (უფროსს და ნაკლებსაც/ ეტყვიანს ნაშრომში) გარეშე ქვეყანასთან წამოღებულის ან დამორჩილებულ და აჯანყებულ მხარეებში ნადავლიდან მიღებულის გარკვეული ნაწილი.

88. თარეშული თავდასხმები მოსაზღვრე აღმ. რომის იმპერიის ქვეყნებზე.

აღმ. რომის იმპერიასთან ვახტანგის მართებლობას გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა, როგორც ვერისის ისე შამშეთ-კლარჯეთის გამო. მაგრამ ის არც იმას იფიქრებდა, რომ რომეების ხელქვეით იყო დიდალი ქართული /ქართლური და მეგრული/ ქვეყნები ჭოროხის ხეობაში და პონტოში. ჯუანშერს თავისებურად გაზვიადებულ და ფანტასტიური დეტალებით აღწერილი აქვს თუ როგორ ლაშქრობს ვახტანგი თავისი და სპარსელების, აგრეთვე სომხეთის ჯარით ბერძნებზე /რომეებზე/. ამ ლაშქრობის შესახებ არაფერია ცნობილი ბერძნულ წყაროებში. ცხადია, მას არ ჰქონია ადგილი იყო, როგორც ჩანს აღმ. რომის იმპერიის ქვეყნებზე თარეშული თავდასხმები, რომელნიც აღწევდნენ პონტოს ქვეყნებში საკმაოდ შორს მანძილზე ეს საფესებით შესაძლებელია.

89. ვერისი და აღმოსავლეთ რომის იმპერია.

ამ დროს ქართლი მთავარ ყურადღებას აქცევს ვერისის შემოერთებას. ვერისი 450-იან წლებში მტკიცედ ემორჩილებოდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიას. ვერისის ერისთავად / მეფედ/ ამ დროს იყო გუბაზი, რომელიც შეეცადა თავისი მართებლობის დამოუკიდებლობის განმტკიცებას. რა ღონისძიებანი მიიღო მან ამ მიმართულებით, დეტალურად არ ჩანს. თანადროული ბერძენი შწერალი პრისკ პანიელი აღნიშნავს მხოლოდ ერთ გარემოებას, რომელიც ძლიერ არ მოსწონდა ბერძენებს /აღმოსავლეთ რომის იმპერიის/ მთავრობას, სახელდობრ, რომ გუბაზმა ვერისის /ლაზიკის/ ერისთავად /მეფედ/ თავისთან ერთად გამოაცხადა თავისი შვილი. მაგრამ ამჟამად, რომ მარტო ეს გარემოება არ გამოიწვევდა რომეების მთავრობის მიერ ჯარის გამოგზავნას კოლხიდისაკენ, ვერისი როგორც ჩანს, მთლად გადადგომია ბერძენებს და ამისი შედეგი იყო ის, რასაც აღნიშნავს პრისკი: "რომეები მივიდნენ კოლხიდაში და დაიწყეს ომი ლაზებთან /456 წ./, რომეების ჯარი დაბრუნდა უკან და იმპერატორის კარისკაცებმა დაიწყეს შხადება ახალი ომისათვის /ცხადია, რომ რომეებს ვერ მოეხერხებიათ ერთი გალაშქრებით ვერისის კვლავ დამორჩილება და საჭირო გახდა მეორე გალაშქრებაზე ზრუნვა/. ისინი ბეზბდნენ გაავრძელონ ომი წინანდელი ვხით, თუ იმ სომხეთზე გავლით, რომელიც ვერისის სპარსელების ქვეყანას ისე, რომ წინასწარ ელჩების გაგზავნით თავის მხარეზე გადაიბირონ პართელების მეფე /ასე ისინი მჯელობდნენ იმიტომ, რომ/ მათ საძნელოდ უნდათ ზღვით მოველოთ მოუდგომელი ადგილები, რადგანაც კოლხიდაში არ იყო ნავთსაყუდლები".

ამ ცნობიდან ჩანს, რომ რომეები 456 წელს ცდილან შემოსულიყვნენ კოლხიდაში ზღვით, მაგრამ ზღვის ნაპირას არ იყო ნავთსაყუდლები ძველი ფაზისიც ამ დროს გაუქმებულად და დაპატარავებულად ჩანს. შემდეგს საუკუნებშიდაც ვერისის შვი ზღვის მხრიდან რკალივით ერტყა ჭაობიანი ადგილები. პრისკის ცნობა ამტკიცებს, რომ ამ ხანაში ვერისის ზღვის სანაპირო მოკლებული იყო მოსახლეობას: ის დაფარული იქნებოდა ხშირი ტყით. გასაგებია ამასთან დაკავშირებით პროკოპი კესარიელის ცნობა VI საუკუნის შუა ხანისათვის იმის შესახებ,

რომ ტერიტორია კანტრიმ-პეტრასა და მდ. რიონს შორის მამასაძემ/ გურიის დაბლობ ნაწილში, ამ დროს ცარიელი იყო მოსახლეობისაგან. ასეთ პირობებში ბერძენ რომეებს V-ს ნის შუაშიც შეეძლოთ ექცათ, რომ ლაზიკას /ვერის გურიითურთ/ ნაესაყუდლები არ აქვსო. უკეთ, დაბლობ ადგილებში ზღვის სანაპიროს მომდგამ მხარეებში არ იყო თითქმის მოსახლეობა და ამიტომ რომეულ-ბერძენების ჯარს არ შეეძლო იქ გაძლება. ამიტომ ბერძენების ჯარი უკან დაბრუნდა და საწირო შეიქმნა ახალი გვემის შემუშავება ლაზიკაში შესვლის შესახებ სამხრეთი-დან.

როდესაც გუბაზმა გაიგო, რომ რომეები აპირებენ სპარსელებთან შეთანხმებას სომხეთზე ჯარის გაშვების შესახებ, მამინვე მან თავის მხრივ მიიღო ზომები. სახელდობრ, იმავე პრისკ პანიელის სიტყვით, გუბაზს ელჩები გაუგზავნია პართელთა /სპარსეთის/ მეფესთან. პრისკი არ ამბობს რას თხოულობდა ეს საელჩო, მაგრამ განმარტავს, რომ პართელთა მეფემ უარი უთხრა ლაზებს მათ თხოვნაზე, რადგან მას ომი ჰქონდა პუნებთან რომელთაც კიდარიტებს ეძახიან -ო ცხადია, რომ გუბაზს უთხოვია სპარსელებისათვის დახმარება ბერძენების /რომეების/ წინააღმდეგ, რაც გულისხმობდა თავის თავად ბერძენების ჯარის არ გაშვებასაც არმენიაზე მაგრამ სპარსეთის მთავრობას გუბაზის ეს თხოვნა არ დაუკმაყოფილებია.

მამინ გუბაზს იმის მეტი არა დარჩენოდა რა, რომ რომეულ-ბერძენების წინაშე ქედი მოეხარა. გუბაზი, წერს პრისკი, აგზავნის ელჩებს რომეებთან. რომეები უპასუხებენ გუბაზისაგან მათთან მისულ ელჩებს, რომ ისინი თავს შეიკავებენ ომისაგან, უკეთუ ან თვით გუბაზი უარს იტყვის ხელისუფლებაზე, ანდა ჩამოართმევს მეფობას თავის შვილს, რადგან შეუძლებელია, რომ ძველი წესის საწინააღმდეგოდ მათ ორივემ იბატონონ თავიანთ ქვეყანაზე. ვეფიუმე, რომელსაც მაგისტრის ხარისხი ჰქონდა /ის აწარმოებდა, როგორც ჩანს, მოლაპარაკებას ბერძენების მართებლობის მხრივ/, წინადადება მისცა გუბაზს, დარჩენილიყო კოლხიდაში მეფედ ან თვითონ, ან მისი შვილი და ამით შეწყვეტილიყო ომი. გუბაზმა მის წინაშე დაყენებულ არჩევანში ამჯობინა დაეთმო მეფობა შვილისათვის, თვითონ კი დასდვა თავისი ძალა-უფლების ნიშნები და გაგზავნა რომეების იმპერატორთან კაცები თხოვნით, რომ კოლხებს უკვე აქვთ ერთპიროვნული ხელმწიფება და ამიტომ ნუ მიმართავენ იარაღს გუბაზზე გაჯავრების გამო. იმპერატორმა უბრძანა გუბაზს გადასულიყო რომეების ქვეყანაში და მოეცა ანგარიში თავისი

ზრახვების შესახებ. გუბაშმა არ სთქვა უარი ჩასულაზე. მაგრამ მოითხოვა, რომ დიონისიმ, რომელიც წინათ მასთან უთანხმოების დროს ვაგზაზნილი იყო კოლხიდან, იკისროს თავმდებობა, რომ მძარევენი არაფერს ცუდს არ უზამენ. ამიტომ დიონისი ვაგზაზნილ მძარევენი დაიძაბა და ისინი /გუბაში და დიონისი/ შეთანხმდნენ უთანხმოებათა შესახებ.

ველაფერი ეს დიდად გაჭიანურებულა. თუ რომეების პირველი წამოსვლა გუბაშის და ვერისის წინააღმდეგ 456 წელს მოხდა, შემდგომი მოლაპარაკებანი ვაგრძელებულა ვიდრე 465 წლამდის. გუბაშის მიერ შეიღის სასარგებლოდ მეფობაზე უარის თქმა 465 წელს მოხდა. ყოველ შემთხვევაში გუბაში დიონისის თანხლებით ჩასულა კონსტანტინოპოლს 465 წლის ბოლოს. ხანძრის შემდეგ (ეს ხანძარი კონსტანტინოპოლში მოხდა 2 სექტ. 465 წ./ იმპერატორ ლეონის დროს (ლეონ I, 457-474 წ.წ.) გუბაში დიონისისთან ერთად ჩასულა კონსტანტინოპოლს. ის ჩაცმული იყო სპარსულ ტანისამოსში და მიდიელების ჩვეულების თანახმად გარშემორტყმული იყო მცველებით. იმპერატორის კარის მოხელეებმა პირველად მას საყვედური უთხრეს აჯანყებისათვის, მაგრამ შემდეგ მოფერებით გაუმჯეს. გუბაშმა მოიგო მათი გული თავისი ქათინაურული სიტყვებით და იმითაც, რომ ატარებდა თავისი ქრისტიანობის ნიშნებს.

დანიელ მესვეტის /გარდაიცვალა 489-490 წ. ახლოს კონსტანტინოპოლის მიდამოში; აქ მან 9 წელიწადი დაეკაროებულ წარმართულ ტაძარში ცხოვრების შემდეგ 30 წელი გაატარა სვეტზე/ ცხოვრებაში მოხსენებულია, რომ როდესაც აფხაზთა /მორე ვერსით მეგრულთა/ მეფე ლუბაზიანოს ჩავიდა კონსტანტინოპოლში ლეონ კისართან, კისარმა, რომელიც დიდი პატივისცემით ეპყრობოდა დანიელ მესვეტს, წაიყვანა ლუბაზიანოს მის სანახავედ.

მთავარი საკითხი კისარს და ლაზთა მეფეს შორის იყო საურავი რაიმე ქვეყანათა დაწესარებისათვის და ზღვართა განყოფისა და მშვიდობა და საზღვრის საკითხი/ - სადამდის არს საბერძნეთისა და აღმ. რომის იმპერიის/ ანუ მეგრულთა აფხაზეთის სამეფოსა და. ორივე მხარემ შეამდგომლობის თხოვნით მიმართა დანიელ მესვეტს და დადევს საზღვრად ციხე ზუფათი¹⁾ და აღუთქვეს ურთიერთას მშვიდობა და სიყვარული ამისითა /დანიელ მესვეტის/ სიტყვათა და შთამოვიდა

1) . ზუფათი ეწოდებოდა ახლანდელი ბათუმის ნავსადგურს და მის ვარშოს.

მსვერისაგან/ მეფე /კვისარი/ ქალაქად /კონსტანტინოპოლის/ და განუტევა ღობაზიონ მამულსა თვისსა.

საყურადღებოა გუბაზის და საერთოდ ვერისის /სამეფოს/ საერისთაოს მსვერითა განწყობილებისათვის, რომ იმხვედრით მითხედვით შირაჲ იწია ქვეყანად თვსად ღობაზიონ, უთხრობდა ყოველთა მადლსა მას წმოდისასა /დანიელ მსვერისასა/. და რა გამს მოციქულნი მისნი აღვიდოდინ კონსტანტინეპოლად მეფისა /კვისრისა/, წიგნი მიუწერის ნეტარსა მასცა და ლოცვასა ითხოვენ მისგან და ვიდრე აღსრულებამდე არა დასცხრებოდა ამისა ყოფად.¹¹

როგორც ჩანს, რომეების მთავრობა ედავებოდა ვერისის ტერიტორიის ნაწილს სამხრეთ გურიაში და ეს იწვევდა უთანხმოებას აღმოსავლეთ რომის სახელმწიფოსა და ვერისს შორის. მოლაპარაკების შემდეგ საზღვრად დადებულა ხუფათის ციხე, ხოლო რადგანაც ეს ციხე ნაესადგურის ჩრდილოეთით არის საგულისხმებელი /აქ ახლაც არის შემდეგდროინდელი ციხის ნაშთი/, ამიტომ თვით ნაესადგური /ახლანდელი ბათომისა/ რომეების ხელში დარჩენილა. ცნობა ადასტურებს, რომ გუბაზი დანიელ მსვერტეზე ადრე მომკვდარა.

90. სევანების სამთავრო.

პრისკ პანიელს მოცემული აქვს ერთი საყურადღებო ცნობა ვერისში 468 წელს მომხდარი ამბების შესახებ. პრისკის ტექსტი ამ ადგილას დამახინჯებულია, მაგრამ მინაარსი ამ ცნობისა არის ასეთი: "რომეებს და ლაზებს ჰქონდათ უდიდესი მტრობა სევანების ტომებთან და ლაზთა მთავრის სემატოსს ჰკრებდა ძალებს სევანების მთავარ მახესთან სახელები დამახინჯებულია/ ძლიერ საბრძოლველად. როდესაც სპარსელებმაც მოინდომეს მასთან შებრძოლება იმ ციხეების გამო, რომელნიც მას სევანებისათვის წაერთმია, მან სემატომს გაგზავნა ელჩები მიზანტიაში/ თხოვნით, რათა იმპერატორმა მოაწოდოს მას დახმარე ჯარი რომეების ხელქვეით არმენიელთა საზღვრების მცველ ჯარისკაცთაგან, რათა ამ ჯარის ახლოს ყოფნით ჰქონდეს შხაშხარული დახმარება და არ განიცდიდეს შიშს შორიდან დახმარების

11. დანიელ მსვერტის ცხოვრების ბერძნული დედანი ბეჭდვით არ იყო ცნობილი მისი ძველი ქართული თარგმანის ნაწყვეტი X ს-ის ხელნაწერის მიხედვით გამოაქვეყნა კავკასილთქ /XB. II. 914. გვ. 88-89/. თარგმანი ჩუმი ახალი. უნდა კუთვნიოდეს VIII ს-ს. რადგან ბერძნულის გამოთქმის ლაზურის სამეფო აქ წოდებულია შვერკლთა აფხაზთისა სამეფოდ".

მოსვლის მომლოდინე. იმ შემთხვევაში, უკეთუ, როგორც ეს წინააღმდეგობა მოხდა, ომი გაჭიანურდა. მართლაც როდესაც ვაგზაზღო იქნა დაბრუნება პერაკლესთან ერთად, ხოლო სპარსელები და იბერელები ჩამოვიწყებულნი. ნიც მის წინააღმდეგ ომით გამოვიდნენ, მაშინ დაბანდებული სხვა ხალხებით, სემატომ უკან დააბრუნა დამხმარე რაზმი, რადგანაც უნკლდებოდა სურსათის მოწოდება, ასე რომ პართელების თავდასხმის დროს მან ისე მოუწოდა რომეებს, რომეებმაც აღუთქვეს მას დამხმარე რაზმის გაგზავნა და აგრეთვე იმ პირისაც, რომელიც იქნებოდა ამ რაზმის წინამძღოლი. /მაგრამ ამ დროს/ მოვიდა სპარსელების საელჩო აბალით იმის შესახებ, რომ კადარიტელი უნებები დამარცხებული არიან და მათი ქალაქი ბადაამ-იც აღებულია იერიშით. ელჩებმა გამოაცხადეს ეს გამარჯვება და ბარბაროსების ჩვევის თანახმად ბაქიობდნენ იმ მიზნით, რომ მრავალრიცხოვანად მოქვჩენებინად მათ ხელში მყოფი ძალები. მაგრამ იმპერატორმა დაუყოვნებლივ დააბრუნა ელჩები, რადგანაც უფრო შეფიქრებულნი იყო სცილიოსის ამბებით.

პრისკის მოწვენილ ტექსტში ეს ადგილი, /καὶ σφάνδρα ἐς τὴν τοῖν σὺνδρατος τοῖν Σονόνυκων συστουμένων μάχην/ დევლექტიანია აქ ვ ლატიმეეს /Известия древних писателей, греческих и латинских, о Скифии и Кавказе, I, СПб, 1983, стр.845-846/ მოყავს მიულოერის მენიშენა ლათინურ ენაზე, რომლის თანახმად კლასიკური და ტრილლემონტე ცალცალკე აქ კითხულობდნენ ორ სახელს : პირველია ლაზების მთავრის სახელი სემატი, რომელიც უნდა იყოს ჯუანშერის მიერ მოხსენებული შიდა ვერისის ერისთავი სამხალირი თუ სამხალირი /გვ.183/. ბერძნულ ხელნაწერში სახელი დამახინჯებულია. მაგრამ მისი ძირი მაინც ჩანს. მეორე არის სვანების მთავრის სახელი მანე , რომელიც უნდა იყოს მახარა. ამის მიხედვით გამოდის , რომ სვანების მთავარი მახარა აუჯანყდა ვერისის ახალს მეფეს სამხალირს, რომელიც უნდა იყოს 466 წელს გადაამდგარი მეფის გუბაზის შვილი. აუჯანყება მოწყობილი ყოფილა სპარსელების და იბერების /ქართველების/ წაქეზებით. როგორც ჩანს, ქართლის მმართველნი ამ ხანაში უკმაყოფილონი იყვნენ ვერისის სამეფოს დაკავშირებით აღმ. რომის იმპერიასთან და ამიტომ როგორც კი გამოიჩინა გუბაზის და მისი შვილის დამორჩილება კონსტანტინოპოლისადმი, სვანეთის მთავარი შეავულოანეს გადადგომოდა ვერისს. სვანეთის მთავარს ამ დროს როგორც ეს VI ს-ის ნახევრის ამბებიდანაც ჩანს, ეკავა რაჭა-ლეჩხუმიც. ვარდა ამისა

სვანების ხელი ამ დროსაც /ამისი გადანარჩოში მონაცემები ცნობილია XIX ს-ნისთვისაც/ საგულისხმებელია ზოგიერთი მხარეები ჩრდილოეთ კავკასიაში. სვანეთის მთავარი ამიტომ საკმაოდ ძლიერი მეთაურნი მუქნი ახლა მას, ქართლით და სპარსელებით ზურგ გამაგრებულს, სრული შესაძლებლობა ჰქონდა ვერისის მეფისათვის წინააღმდეგობა გაეწია. ამიტომ ვერისის მეფემ ვერ შესძლო საკუთარი ძალებით სვანების დამორჩილება და ომი სვანებთან გაჭიანურდა მამინ სამანლირმა მიმართა თხოვნით დახმარებისათვის თავის მეფარველ რომაელებს. რომაელებმა ამ თხოვნის თანახმად გაუგზავნეს სამანლირს დამხმარე რაზმი ერეკლეს მეთაურობით. მაგრამ მამინ ქართლიდანაც გაემართა ვერისის წინააღმდეგ ქართველების და სპარსელების ჯარი. როგორც ჩანს, მოწინააღმდეგეთა შორის მოხდა ბრძოლა. მაგრამ ამ დროს სპარსელების წინააღმდეგ კავკასიაში გადმოვიდნენ ჩრდილოეთიდან სარავურები და სხვა ტომები. ისინი ჯერ მოადგნენ პრისკის სიტყვით (წ 37) კასპიის კარებს. მაგრამ ამ ვასასულუს იცავდა სპარსელების მცველი ჯარი. ამიტომ ისინი სხვა გზით მივიდნენ იბურებთან და დაუწყეს მათ ქვეყანას აოხრება.

სანავურები და მათი მოკავშირე ტომები ქართლში მოვიდნენ უფრო დარიალის გზით. ჩანს, მათ შესძლეს დარიალის კარის ხელში ჩაგდება. მათ თარეშებს მოუღწევია სამხრეთამდის (467 წ.). ცხადია, რომ ასეთ პირობებში ქართველ-სპარსელებს ვერისზე ლაშქრობისათვის თავი უნდა დატყებინათ და შემოსეული მტრისაგან ქართლის დახსნაზე ეზრუნათ.

სამანლირს ამგვარად მოშორდა ქართლიდან მოვლენილი საფრთხე, მაგრამ სვანეთის დამორჩილება მან ვერ მოასწრო, რადგანაც რომაელების დამხმარე ჯარი სურსათის ნაკლებობის გამო უკან დაბრუნდა. სურსათის ნაკლებობა აღმათ აიხსნება იმითაც, რომ ქართველ-სპარსელთა ჯარიც ვერისის აღმოსავლეთ ნაწილს /ახლანდელ ზემო იმერეთს/ თვალსაჩინოდ აოხრებდა.

სამანლირს მინც არ დაუხებებია თავი სვანეთის მთავართან ბრძოლისათვის. შემდგომ, 468 წელს მან შემოიკრიბა თავისი ძალები და გაემართა სვანების წინააღმდეგ და წართვა მათ რამოდენიმე ციხე. სვანების მთავარმა მიმართა თხოვნით ქართლს, საიდანაც მის დასახმარებლად დაიძრა სპარსელთა ჯარი. პრისკი არ იხსენიებს, მაგრამ ამ ჯარში უძველესად ქართველებიც იქნებოდნენ. სამანლირი იძულებული გახდა გაეგზავნა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობასთან ვლჩები

თხოვნით აღმოჩინათ მისთვის დახმარება იმ ჯარიდან, რომელიც იკავდა რომის კუთვნილი არმიების საზღვრებს და ეს ჯარი გაეწიებინათ ევრისში უფრო ხანგრძლივ.

რომეებმა აღუთქვეს სამანლიოს დამხმარე ჯარის გაგზავნა კარგი სარდლის წინამძღოლობით, მაგრამ ამ დროს კონსტანტინოპოლში ჩავიდა სპარსელების საელჩო, როგორც სჩანს, რაღაც მოლაპარაკების მიზნით. აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობა ამ დროს ძლიერ დაკავებული იყო სიცილიის ამბებით და ევრისში დამხმარე ძალების გაგზავნის საკითხი, როგორც ჩანს, მოიხსნა. ამის შემდეგ რამოდენიმე ხანში სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ ვახტანგმა დაიკავა ევრისი და დაიმორჩილა ის.

საინტერესოა მთელ ამ ამბებში სევანების როლი. მათ ჰქონდათ ვრცელი ტერიტორია რაჭა-ლეჩხუმის ჩათვლით. მათ ჰყავდათ მთავარი, რომელსაც ევრისის მუფის წარდგენით ამტკიცებდა იმპერატორი (მენანდრის ცნობა). 468 წლისათვის სევანები გადადგომიან ევრულებს და წაურთმევით ზოგიერთი სიმაგრეები ქართლის მუფის ვახტანგ გორგასალისათვის. რადგანაც სევანები ევრისის ერისთავის /მუფის/ ქვეშევრდომად ითვლებოდნენ, ამიტომ ვახტანგს სპარსელების მოშველებით დაუწყო ახალი იმი ევრისთან, რის გამო ევრისის მუფე იძულებული გახდა მოეთხოვა დამხმარე ჯარი ისევ რომეებისაგან.

91 შიგა ევრისის შემოერთება.

(470 წლ. ახალ.).

სხენებელი ცნობებიდან ცხადი ხდება, რომ 460-იანი წლები ქართლის სამეფოსათვის მეტად დატვირთული იყო სხვადასხვა ამბებით. ეს იყო ჯერ ერთი სანაგურ-პაქანიკების თავდასხმანი და შემოსევანიც ჩრდილოეთიდან და ამასთანავე ვახტანგის ენერგიული შეტევა სპარსელების დახმარებით ევრისის დაპყრობის მიზნით. ბოლოს და ბოლოს ევრისის დამორჩილება ვახტანგმა მაინც შეძლო ეს ამკარად საგულისხმებელია ჯუანშერის თხზულებიდან. ეს დამორჩილება გამოიხატა ევრისის ერისთავის /მუფის/ მიერ ვახტანგის სუვერენობის აღიარებაში. მმართველი დინასტია ისევ წინანდელი დარჩენილა. წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა, რომ VI ს-ნში ლაზიკის მუფედ ისევ გუმაზის სახელწოდების მქონე პირს ჯედავთ.

როდის მოხდა ვახტანგის მიერ ევრისის შემოერთება?

VI ს-ნის ბიზანტიელი ისტორიკოსი მემანდრი ვადმოგვეყვას იმ საზაო მოლაპარაკების შესახებ, რომელიც 562 წელს წარმოებდა სპარსეთ-ბიზანტიას შორის. ამ მოლაპარაკების დროს სპარსეთის იმპერატორმა ბიზანტიას ლაზიკას, მაგრამ არ აძლევდა სვანეთს იმ მიზეზით, რომ სვანეთი ლაზიკას არ ემორჩილებოდა. ბერძნები ამას უარყოფდნენ. როდესაც სპარსეთის მეფემ მოითხოვა სვანეთის ლაზიკისადმი კუთვნილების საბუთები, ბიზანტიის ელჩმა პეტრემ განაცხადა: სვანების მთავარი ემორჩილებოდა ლაზების მმართველს და შეტანილია ამ მეფის სახარკო დაეთარში /ხარკის გადასახდელად/. ლაზების მმართველი ღებულობდა მისგან თაფლს, ტყავულობას და სხვა ასეთ სავნებს. სვანების მთავრის სიკვდილის შემდეგ ლაზების მმართველი ნიშნავდა მის მემკვიდრეს ამას ატყობინებდა იმპერატორს, რომელიც წერილობით უპასუხებდა და უბრძანებდა მას გადაეცა სვანეთზე უზენაესი უფლების გამოშვატველი ნიშნები იმისათვის, ვისთვისაც ის, ლაზების მმართველი, მოისურვებდა. მხოლოდ ეს ახალი მთავარი უნდა ყოფილიყო სვანი. ეს წესი შემოვიდა ძალაში ჩვენი მეფის თეოდოსის დროს და გავრძელდა თქვენი პაპის პროზამდის და ჩვენი მეფის ლეონამდის.

ამასთანავე, განაგრძობს მემანდრი ბიზანტიელი, პეტრემ ამოიღო ქლამიდის ქვეშიდან წიგნი, რომელშიდაც ერთი მთორის პირდაპირ ცალ-ცალკე აღნიშნული იყო იმ ლაზთა მეფეების სახელები, რომელნიც ნიშნავდნენ სვანების მთავრებს.

ამრიგად, მემანდრის მიერ აღნიშნული წესი სვანეთის მთავრების აღმოსავლეთ რომის იმპერატორთა ნებართვით დანიშნის შესახებ შემოღებული ყოფილა იმპერატორ თეოდოსის /408-450 წწ/ და სპარსეთის მეფის ვარანის /419-441 წწ/ დროს და გავრძელებულა იმპერატორ ლეონამდის /457-474 წწ/ და მეფე პროზამდის /457-484 წწ/, მამასადაძე, დაახლოებით 470 წლამდის. ვეს ვარეშა, ჩვენ აქ გვაქვს ცნობა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ბატონობის დამკვიდრების შესახებ ვერისში /ლაზიკაში/ 433-435 წლების ახლოს, რომელი დროიდან ვერისის მმართველი /ერისთავი/ ვალდებული იყო სვანების მთავარიც იმპერატორის დასტურით დაენიშნა. ეს ცნობა საერთოდ ძლიერ კარგად უდგება ვუანშურის თხრობასაც იმის შესახებ, რომ ვანტანგის მეფობის პირველ ნახევარში შიდა ვერისს ბერძნები ღებობდნენ. ხოლო შემდეგ - 470 წლის ახლოს - სვანების მთავარს კონსტანტინოპოლიდან /რომეების მთავრობა/ უკვე არ ამტკიცებს ამ დროიდან

ვერისი არ ეპორჩილება აღმ. რომის იმპერიას და ქართლის მკაცრ ხელქვეითა.¹²

ჯუანშურის სიტყვით ვახტანგმა სომეხი ნახარარებეს, სიყვარული არვეს, ჯუანშურ ასპურაგნელის და ამახსამ ტაროვნელს მამა მამა რაზმების თანხლებით შემოდგა ქალაქ კარის/ იგივე კარნუ-ქალაქს და კარას პოლს, შემდეგში არზრუმად წოდებულს/. "ბრძოდეს მას, ზოლო ვერ შეუძლეს დაპყრობად, რამეთუ იყო იგი ზღუდითა ძალითა სამითა" /გვ. 159-160/.

ამის შემდეგ ქართველ-სომეხნი თითქოს გაემართნენ პონტოსკენ. აქ ვახტანგმა შოაოხრნა გზასა ქალაქნი საში ანძორეთი, გულცი, დასტერი და მოადგეს ლაშქარნი პონტოსა ქალაქსა დიდსა, ზღვს კოდესა და მბრძოდეს სამ თვე /გვ. 160/. ცნობა ქალაქების აოხრების შესახებ უჩვენებს, რომ ამ თავდასხმებს ქეონდათ თარეშული ხასიათი. შემდეგ ქართველ-სომეხნი თავს დასხმიან ტრაპიზონს /ეს უნდა იყოს პონტოს ქალაქი დიდი/. აქაც თავდასხმას ამკარად თარეშული ხასიათი ქეონია, თუმცა ჯუანშური ამკარად გაზვიადებულად აღნიშნავს თითქოს ქართველ-სომეხნი ტრაპიზონს გარს ადგენენ სამი თვე.

აღმ. რომის იმპერიაზე თარეშულ თავდასხმებს აწყობდნენ სპარსელებიც. ჯუანშურს გაზვიადებით მოთხრობილი აქვს თითქოს, ერთ ამ თარეშულ თავდასხმაში მონაწილეობის მისაღებად "განვიდეს ყოველი სომეხი და სპარსნი და მეფე დარუბანდისამ" /გვ.172/. ერთ-ერთი შებრძოლების დროს სტრატეგოსმა ჯუანშურით სასაყვამე ბერძენმა ლოგოთეგმა პოლკარტოსმა მოკლა ვახტანგის შიდა ვარაზ-მაყური, რომელიც იყო სპარსელი სარდალთაგანი, რანის ერისთავი ანუ

12. შეად. ს. კაჟამაც ძეგლი ქართველთა IV-VII სასტორიის შესახებ საისტორიო ჟურნალი II, 1928, გვ. 16-17. სტენუელი სამხადირის შემდეგ ერისთავად იყო სამხადირივე ეს არის ბერძენული გამოთქმის ზამნაგ /ძამნაქეს/, რომელსაც იმსწავს ითანე ძალიდა /იგივე რაფორც ფიქრობდნენ. კონსტანტინოპოლის პატრიარქი ითანე III, 565, 577 წწ. ყოველ შემთხვევაში ის VI ს-ის მეორე ნახევარში ცხოვრობდა/. ეს სამხადირი ვარდიცყალა თესტონე იმპერატორის 1518-527 წწ/ დროს მისი შული იყო წათე რომელიც ცეცხლითაფანსცეცხლობამი იყო კადესული, რადგანაც ტახტის დაკარგვის ეშნოდა. ცხადია, რომ VI ს-ის დასაწყისში სპარსეთს ეპორჩილებოდა შოელი ქართლის სამეფოსთან ერთად ვერისის საერისთავოც და სამხადირ ერისთავის შემკიდრეს საჭიროდ ჩათვალეს სპარსეთის მთავრობის მოთხოვნით ცეცხლითაფანსცეცხლობა ვიარებინა წათეს მამის სამხადირ II-ის მთავრად ყოფნა საეკლესიებუ შული 490-520 წლებს ძლი.

მარზპანი, მოკლეს აგრეთვე 'იმაჯაჯ, მეფე ლექთა' /გვ 173/, რომელიც
უნდა იყოს ხსენებული დარუბანდელი მეფე

ჯუანშერს მოთხოვნილი აქვს რომ ქართველები კონსტანტინოპოლისათვის
თითქოს თავს დაქსებენ კონსტანტინოპოლსაც, რომ ქართველები
ლაშქრობით მიედნათ კონსტანტინოპოლამდის, ეს რასაკვირველია, არ
შეიძლება სიმართლეს შეეფერებოდეს. საფუძვლად ამ თხოვნისათვის
ჯუანშერს შეიძლება ჰქონოდა ცნობა ან გადმოცემა ზღვით გემ-ნავებით
კონსტანტინოპოლის მიმართულებით ერთ-ერთი დიდი თავდასხმის
მოწყობის შესახებ. მთი ზღვისპირა ქართველი ტომები, განსაკუთრებით
ჭან-ლაზები და ტრაპიზონის მხარის მოსახლეობა, ნავ-გემებითაც ბლო-
მად აღჭურვილნი და კარგი მუსიკაურებიც იყვნენ. ჯუანშერს აწერილი
აქვს თარეშული თავდასხმის დროს მომხდარი ერთ-ერთი ყველაზე
უფრო დიდი ბრძოლა ბერძნებთან. ზარალი ორივე მხარედან, როგორც
პირვანდელი წყაროს მიხედვით ტექსტის შესწორებიდან ჩანს, იყო ბერ-
ძნების მხრივ მოკლული 412 კაცი და ქართველების მხრივ 51 კაცი
/ჯუანშერს ეს რიცხვები გადაუსწორებია 402 ათასად და 43 ათასად/¹³

როგორც ჯუანშერის მიხედვით საგულისხმებელია ვახტანგს
ყოველ შემთხვევაში დაუკავშირებია შეშუთ-ელარჯეთი და საერთოდ ამ
თარეშულ თავდასხმებს დიდად შეუწუხებია რომეების აღმოსავლეთ პრო-
ვინციები. ამიტომ შემდეგ დაწყებული საზავო მოლაპარაკება ქართ-
ველებისათვის ხელსაყრელ პირობებში.

92. თურქული მომთაბარე ტომები ჩრდილოეთ კავკასიაში.

ამ დროს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ვეროპის ვაკეზე კასპის და მთ
ზღვას შუა და ამ ზღვების ჩრდილოეთით წარმოებდა მომთაბარე

13. ვ. ბრისე აღნიშნავდა, რომ ამ ხანაში აღმოსავლეთ რომის იმპერიას არ ჰქონია დიდი
ომები სპარსეთთან. ცეცხლიაფენისმცემლობის მიწინააღმდეგეთი სპარსეთში
განიცდიდნენ ღვენას და ასეთი თავშესაფარს პოულობდნენ აღმ. რომის იმპერიაში.
რახვდაც სპარსეთის მთავრობა 464 წ. სპეციალური ვლის პატი ზოდა კონსტან-
ტინოპოლში. ჯუანშერის თხრობის შესახებ ქართველების მიერ ბერძნებს წინააღმდეგ
წარმოებული ბრძოლების შესახებ. ბრისე წერდა შესაძლებელია, რომ ქართველებს
თავის თავ გამოუფადოთ როგორც მთავარი მნიშვნელობისანი ყველა იმ ომებში,
რომლებშიდაც მათი მეფეები იღებდნენ მონაწილეობას და მათ შემოინახეს აქ სხვა
წერილი ამბების შესახებ. რომელნიც არ იხსენიებთან მათი მუზოხელ დიდი ხალხების
ისტორიამა' (Histoire de la Georgie, I, p. 173. შენ.)

უმეტესად თურქული მოდემის ხალხების დიდი გადაჯგუფება, რომელიც 440-იანი წლებისათვის იხსენიებს ხაღან-დურქ-ებს, რომელნიც წამ-
ლკაყო ნიაღვარივით თავს ესმოდნენ ჯორას /~~დარქანდის~~ /
გასასვლელის გავლით სპარსულ პროვინციებს და მალე ~~მძღვანელებს~~ /
გახდნენ შეწყვიტათ ეს თავდასხმანი. პრისკს აღნიშნული აქვს ამ გადა-
ჯგუფების ცალკე მომენტები, რომელთაგან საყურადღებოა შემდეგი.

463 წლ. ახლოს აღმოსავლეთ რომაელებს /რომეებს/ გამოუვ-
ზანეს ელჩები სანაგურებმა, უროგებმა და ონოგურებმა, იმ ტომებმა,
რომელნიც გადასახლდნენ თავიანთ ქვეყნიდან საბირების მტრულ შესუ-
ვათა გამო. ეს საბირები თავის მხრივ გადევნათ ავარებს, ხოლო ავარები
კი /თავიანთ ქვეყნიდან/ განდევნილი იყვნენ იმ ხალხების მიერ, რომელ-
ნიც ცხოვრობენ ოკეანეს სანაპიროზე /ივულისსებმა ახლანდელი შუა
რუსეთი/. (ოკეანეს სანაპიროსაკენ მცხოვრებ ამ ხალხებმა) დასტოვეს
თავიანთი ქვეყანა ნისლის გამო, რომელნიც ჩნდება ოკეანეს მოდიდების
შემთხვევაში და აგრეთვე გრიპების სიმრავლის გამო. არსებობდა
თქმულება, რომ გრიპები არ წაელენ, სანამ არ შესჭამენ კაცობრიობას.
ამიტომ ამ უბედურებათა გამო ისინი თავს დაქსნენ თავიანთ მე-
ზობლებს და რადგანაც თავდასხმელნი უფრო ძლიერი იყვნენ, ამი-
ტომ მათ ვერ შეაჩერეს შესევა და იწყეს გადასახლება. ასევე სანაგურები,
თავისი ქვეყნიდან განდევნილნი, ეძებდნენ ახალ ქვეყანას. მოუახლოვდნენ
აკატორულ ჰუნებს, შეებრძოლნენ მათ ბევრჯერ, დაიპყრეს ისინი და
შემდეგ მივიდნენ რომეებთან მათი კეთილ-განწყობის მოსაპოვებლად.
იმპერატორმა და მისმა კარის მოხელეებმა მიიღეს /მათი ელჩები/
მოფერებით, მისცეს მათ საოუქრები და დააბრუნეს უკან.

სანაგურები/ 466 წლის ახლოს/ აკატორებზე და სხვა ტომებზე
თავდასხმის შემდეგ ილაშქრებენ სპარსელების წინააღმდეგ. ჯერ ისინი
მოუახლოვდნენ კასპიის /დარუბანდის/ კარებს, მაგრამ ეს კარი დაკავე-
ბული აღმოჩნდა სპარსელების მცველი ჯარით. მაშინ ისინი წავიდნენ
მეორე გზით და გადავიდნენ იბერიელებთან /ქართლებთან/, დაიწყეს
მათი ქვეყნის აოხრება და თავისი თარეშებით სომხების მოსახლეობის
შეწუხებაც. ამის გამო სპარსელები შეფიქრიანდნენ, რომ მათ კი-
დარიტებთან ომის გარდა მოუხდებათ ახლა ამათი შემოსევის მოგერიე-
ბაც და ამიტომ გაუვზანეს რომეებს ელჩები თხოვნით მიეცათ მათთვის
ფული ანდა ჯარი იუროპიკაბან-ის სიმეგრის დასაცავად. ეს ელჩები ამ-
ბობდნენ ახლაც იმას, რასაც ხშირად ამბობდნენ საელროები წინათაც,
სახელდობრ, რომ რომეების ქვეყანა დაუზიანებელი რჩება, რადგანაც

სპარსელები იბრძვიან და არ აძლევენ შემომტევე ბარბანოს საბრძანებო
ვაჯლის შესაძლებლობას. მაგრამ ამ ელჩებს უპასუხეს, რომ ყველაზე
უნდა დაიცვას თავისი ქვეყანა და თვითონ იზრუნოს მის უსუსურებაზე.
ფაზე ასეთი პასუხით ისინი უკან დაბრუნდნენ უშედეგოდ.

მასთან ახლოს მდგომი კოლოების მონათესავე ამგვარად სანა-
გურები შემოსევით ქართლს დარიალის ან რომელიღაც შვილობელ
როკის/ გადასასვლელით და აუოხრებიათ ქვეყანა. ამ მომთაბარე ტომე-
ბის მოწოლა ამიერკავკასიაზე საერთოდ იმდენად დიდი იყო, რომ
სპარსელებს უჭირდათ თავდაცვის მოწყობა და მიმართავდნენ დახმარე-
ბისათვის რომლებს, მაგრამ უშედეგოდ.

დასახლებული სანაგურები უნდა ყოფილიყვნენ პაჭანიკები,
საერთოდ პაჭანიკებს შორის ერთ-ერთი წამყვანი ტომთაგანი, რომელ-
ნიც ამ ხანებში, თავისი ჩრდილოეთ მეზობლების მიერ გამოდევნილნი,
მოკალათებულან ჩრდილოეთ კავკასიაში. მათი სამფლობელო უწყვედა
შავი ზღვის და აზოვის ზღვის სანაპირომდის. ყოველ შემთხვევაში მათ
მოუხერხებიათ ამ მხარეებიდან, რომელნიც ბერძენ-რომეების ვაჯუნის
ქვეშ იყო, თავისი ელჩების ვაგზაზე ადმ. რომის იმპერატორთან. სანა-
გურ-პაჭანიკების ქართლზე შემოსევის შემთხვევა პრისკს მხოლოდ ერთი
აქვს დასახლებული, მაგრამ ეჭვს გარეშეა, რომ ასეთი შემთხვევები ამ
ხანაში სხვაც რამოდენიმე იქნებოდა. ამით აიხსნება, რომ სპარსელების
ხელისუფლება დიდად შეწუხებული და შეფიქრიანებული იყო სანა-
გურების შემოსევებით, რომელთა შტურებას ის ყოველთვის ვერ ას-
ერსებდა.

93. ქართველების ლაშქრობა ჩრდილოეთ კავკასიაში და აფხაზეთის შემოერთება.

ხსენებული ცნობები კონსტანტინოპოლში მცხოვრებ პრისკის
მიერ შემთხვევით შემონახული ცხად ჰყოფენ, რომ V ს-ნეში ქართველე-
ბიც ჩრდილოეთ კავკასიაში მომთაბარე ტომების შემოსევათაგან დიდ
გაჭირვებას და ტანჯვას ითმენდნენ. ასლა, როდესაც ქართლის სამეფო
ძლიერ ძალას წარმოადგენდა შესაძლებელი იყო ამ უბედურებისათვის
მოვლა. და აი ვახტანგი და მისი მართებლობა იწყებენ შზადებას
ჩრდილოეთ კავკასიაში ვალაშქრებით ნომადი ტომების ასალაგმავად და
დარიალის გასასვლელის მტკიცედ ჩასაკეტად.

ჯუანშერი მოგვითხრობს ვახტანგის დროს ოსების წინააღმდეგ
ჩრდილოეთ კავკასიაში წარმოებული ერთი ლაშქრობის შესახებ, რომ-

ლის შედეგი ზემოთ იყო აღწერილი. ამ მეორე ლაშქრობის შესახებ არა მარტო ოსთა, არამედ პაჭანიკთა წინააღმდეგ ჯუანშერს არადიდი ბაქს წაიქვამი ორი სხვადასხვა ამბავი მან აურია ერთმანეთში. მეორე მხარე მერ მოცემული ზოგი დეტალი გამოდგება ამ მეორე ლაშქრობის შესახებ ზოგადი სურათის წარმოსადგენად. ჯუანშერის სიტყვით, ამ საკითხის შესახებ მოწვეულ იქნა თვით ვახტანგის იაგუჯდომარეობით დიდი თათბირი, რომელიც ნაკლებ იყო საჭირო მეორე ზომის პირველი ლაშქრობისათვის. ახლა კი აუცილებელი იყო.

ვახტანგმა "მოუწოდა /თათბირზე/ ყოველთა წარჩინებულთა ქართლისათა" აგრეთვე შემოკრიბნა ყოველნი ქალაქნი. თათბირი გასნა თვით ვახტანგმა, რომელმაც თავის სიტყვაში, სხვათა შორის, თქვა: "ისმინეთ კმისა ჩემისა... მამათა კულა ჩემთაგან ვინახეან დიდნი კეთილნი და დიდებანი თქვენ, რომელნი დადგინებულ ხართ მთაწარობასა ზედა. ან უკეთუ გუაყოცხლებს ღმერთი მოგზუდენ კეთილნი და დიდებანი, რომელნი არა გეხილენ მამათა ჩენთაგან. ან რომელსა გეტყვ თქვენ, დაღაცა თუ /თომცა/ ჩემზედა თვენზედა სწორად მოწვეულ არს განსაცდელი ესე, არაზედ ქარეთ იპყართ, ვითარცა არა მოწვეულ არს თქვენზედა, არამედ ჩემზედა ოდენ და არა იყოს გულსა ჩემსა სიტყუა თუ რომელ მოიწიენს მათზედა განსაცდელი თვისსა შურის გებისათვს ჰყოფენ ამას. არამედ ყოველნი ჩემდა სამსახურებლად დაეთუთალო, ყოველისათვს კეთილი მოგაგო, არა დაეთომინო კიცხვება ოქსთა, არამედ სასოებითა სამებისა ერთ არსებისა დაუსამამოსათა და წარძღუანებითა ჯუარისა მის პატრიონისათა, რომელი მოცემულ არს წინამძღუარად და საქურველად გულითა მოსაუთა მისთა და ვითოთ შური მათზედა. უკეთუმცა წაგუკოდებოდა ესე სპარსთა მეფეთაგან ანუ ბერძენთა მეფისაგან, მომცავითმინეთ, არამედ რამ მოწვენილ არს ჩვენზედა თვსთა კიცხთაგან, არა კამს დათმენაი, სიკუდილი სჯობს თათთა ჩენთათვს". /გვ. 147-148/. მართლაც, თათბირზე გადასწყდა ოსეთზე გალაშქრება და "განიყარნეს ყოველნი სახლად თვსად კახმაყად" /გვ.150/.

ვახტანგმა მიმართა დახმარების თხოვნით რანის ერისთავს /მარზპანს/, თავის დედის ძმას ვარაზ-ბაკურს /გვ.150/, რომელიც სპარსთა მეფის მერ დამტკიცებული იყო ამ თანთმდებობაზე მისი მამის ბარზაბუდ მარზპანის სიკუდილის შემდეგ. ვარაზ-ბაკურმა გამოუგზავნა ვახტანგს ჯარი, ქართლის ჯარიც შეიკრიბა და დაბანაკდა მუხრანს და ხერეს, მდ. არაგვის ორსავე ნაპირას.

ამის შემდეგ ვახტანგი თავისი და სპარსელების ჯარით დაიწყო ჩრდილოეთისაკენ. გზად მას შეუერთდნენ შვედნი კავკასიანთანი, ვი. კავკასიის მთიულ ტომთა მეთაურები. დარიალის ხეობის ვახტანგის შემდეგ ვახტანგი შევიდა ოსეთში, ხოლო აქედან პაჭანიკეთში, რომელიც იყო შოსაზღვრე ოსეთისა, მდინარესა მას ოსეთისასა /თერვის/ წიაღი /მდ. თერვის გაყოლებით/ და ჯიქეთი მუნ იყო.

უწყებულება მთელ ამ ლაშქრობათა შესახებ /უკვე ქალაქ თბილისის გაშენების შესახებ ცნობის მიცემის შემდეგ/ ლაქონურად მოჰყრის: "ამანვე /ვახტანგ/ დაიმორჩილა ოსნი და ყოფიანი /ქსენი იგივე პაჭანიკები არიან/ და შექმნა კარნი ოსეთისანი და აღაშენა მას ზედა გოდოლი /კოშკი/ და დააყენა მას ზედა მცველნი მახლობელნი მის ადგილისანი და უწოდა მათ კარად დარიალასა და (VII ს-ნის შუორე ნახევარში/ თვნიურ ბრძანებისა მეფისა ვერ ეკლესიების გამოსვლად ოსთა და ყოფიათა".

ოსეთის ლაშქრობიდან დაბრუნებისას ვახტანგმა ტყვეები და სპარსელების ჯარი ვაისტუმრა აღმოსავლეთისაკენ დარიალის გზით, თვითონ კი სპითა დიდითა ქართლისათა წარმოვიდა გზასა აფხაზეთისასა სულგრძელად და უშიშად იწყო ბრძოლად ციხეთა აფხაზეთისათა /გვ. 157/. ამ ლაშქრობის დროს მან დაიკავა აღმ. რომის იმპერიის ხელქვეითი შავი ზღვის სანაპირო კავკასიონის ბოლოდან ვიდრე მდ. ქვგურამდის.

აფხაზეთში და შიდა-ვერისშიც, ჯუანშურის მიხედვით, ვახტანგს დასჭირდა სერიოზული დაბრკოლებების დაძლევა აღმ. რომის კეთსარი "ლეონ დიდი, წერს ჯუანშური, ვერ შემძლებულ იყო სასთა გამოვზაუნად აფხაზეთს და (ვახტანგმა) სამ წელ წარტყუნა უოველნი ციხენი აფხაზეთისანი ვიდრე ციხე-გოჯამდე /გვ. 157/. დრო სამი წელი უნდა გაგებულ იქნას იმ გვარად, რომ ვახტანგის ხელისუფალნი დიდის ქერკითი შეუდგნენ ვერისის საქმეების მოგვარებას.

როგორც მოხსენებული იყო ვახტანგმა დაიკავა ვერისი სვანეთითურთ და გააუქმა იქ კურისიდან დამოკიდებულება 470 წლის ახლოს. ამის შემდეგ ვახტანგი ილაშქრებს ოსეთზე და ჩრდილოეთ კავკასიაში ლაშქრობის დამთავრების შემდეგ იმორჩილებს აფხაზეთსაც. ამ დროს ქართლის სახელმწიფოს, როგორც ჩანს, საკმაოდ მკვიდრად მოუკიდია ფეხი შავი ზღვის სანაპიროზე. ამ ხანას უნდა მიეწეროს გავრის ციხესიმაგრის და კელესიის აშენება. აწინდელს მდ. ჭყავა-კვარას და გავგრეფმს შუა მდებარეობდა ძველი გავრის ციხე ვიწრო დეფილეს ამ ორ

წყალს შუა წარმოადგენდა ერთ-ერთ გადმოსავალს ვიდრე XIX ს. ნემდის მის დასავლეთით და ჩრდილოეთით მდებარე მთიანი მხარეებიდან აფხაზეთისაკენ. ამ პუნქტს ამიტომ ჰქონდა უაღრესად დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა. ის კვლავდა აფხაზეთისაკენ მიწვლის შესაძლებლობას და, უნდა ვიფიქროთ ვახტანგმა მოაქცია ამ გარემოებას ყურადღება.

ამ ადგილს ქართულად ჰქვია ვავარი /ვავრი/, რაც ძველ ქართულად ნიშნავს ველურს, მამასადაძე, კლდოვანს და მოედგომილსაც. პროკოპი კესარიელი VI ს-ნის ნახევრისთვის აგრეთვე იხსენიებს ამ ციხე სიმაგრეს, როგორც უმნიშვნელოვანესს მამინდელს აფხაზეთში და ამბობს, რომ იქაური მცხოვრებლები მას ელლინურად ტრაქეას ეძახიანო. ტრაქეა /τραχηα/ კი ბერძნულად ნიშნავს კლდოვანს, ველურს. მამასადაძე ამ შემთხვევაში ჩვენ გვაქვს ადგილობრივი ქართული სახელწოდების ბერძნული თარგმანი. რადგანაც ეს ციხე უკვე არსებობდა VI ს-ნის ნახევარში, ამიტომ შესაძლებელია, რომ ის ამჟინებული იყოს ვახტანგ გორგასალის დროს.¹⁴

94. შეთანხმება აღმოსავლეთ რომის იმპერიასთან.

470-ანი წლები გარდატეხის ხანა იყო ვეროპოსათვის დასავლეთ რომის იმპერია დაპყრობილი იქნა გერმანელების მიერ და მის სათავეში მოექცა ერთ-ერთი გერმანელი ტომის მეთაური ოდოაკრი /476წ/. კრიზისი დასავლეთ რომის იმპერიაში წინა წლებში თანდათან ძლიერდებოდა და გაეღწნას ახდენდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიაზედაც, რომელიც 395 წლიდან გამოყოფილი იყო და დამოუკიდებელი განვითარების გზას ადგა. ამიტომ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ხელმძღვანელნი იძულებული ხდებიან მორიგების გზას დაადგენენ აღმავლობის პროცესში მყოფ ქართლის სამეფოსთან. ვახტანგ გორგასალი მისწრაფოდა უოფილი ქართული ქვეყნების შემოერთებისაკენ. ქართველებთან მოსაგვარებელი იყო, მამასადაძე ტერიტორიული საკითხები მით უმეტეს, რომ ქართველებს უკვე დაკავებული ჰქონდათ ვერისის შემდეგ აფხაზეთიც, რომლის დათმობა რომეებს არ უნდოდათ. ჯუნშერის სიტყვებიდან ჩანს რომ რომეებ-ბერძნებს მოუთხოვიათ ვახტანგისათვის

¹⁴ . ძველი ციხის ნანგრევები და ბაზილიკური კვლევით დამსახიფებული ქრისტიანობის პირველი ხანებისათვის. აღწერილი იქვს დეზუა დე მონპერეს (სხ. მისი Voyage autour du Caucase, Paris, 1839, I, pp. 209-211).

აფხაზეთის დაცლა შემორიგების ნიშნად კეისარს თითქოს მიუღიწოდებლად ვახტანგისათვის თავისი ქალი ელენე /გვ.177/. აქ უნდა იგულისხმებოდეს კეისარი ლეონ I /457-474 წწ/ მაგრამ რომ ვახტანგის წინააღმდეგ არცერთი დროინდელი რომაელი იმპერატორების ვახტანგისათვის, ეს ჩანს იქიდან, რომ როდესაც ვახტანგის სიძმარი ლეონი მომკვდარა, მის მავიურად, მისი სიტყვით, იმპერატორად ვითომ გახდა ძე მისი ზენონი /მართლაც მეფობდა 474 და 477-491 წწ/ მაგრამ ნამდვილად კი როგორც ცნობილია, ზენონი არ ყოფილა ლეონ კეისრის ძე, არამედ მისი სიძე, მისი ასულის ქმარი.

გარდა ამისა ცნობილია, რომ კეისარ ლეონს შეეჯდა ორი ასული, რომელთაგან უფროსი არიადნა 468 წლის ბოლოში მისთხოვდა ხსენებულ ზენონს, მეორე ლეონტია კი /დაბად. 457 წლის ახლოს/ იყო ანთემის შვილის მარტიუნის ცოლი. მიუხედავად ამისა მ. ბროსე მაინც შესაძლებლად სთვლიდა, რომ გორგასალს შეერთო კეისრის ქალი ელენე, სანამ მისი არ არსებობა ან კეისრის სახლიდან წარმომავლობის მკვდარობა დამტკიცებული არ იქნებოდა.⁵

საფიქრებელია, რომ ელენე იყო ლეონ კეისრის უკანონო ასული ანდა მისი უახლოესი ნათესავი. ელენეს გორგასალზე გათხოვების თვით ფაქტი სწორი უნდა იყოს, რადგანაც როგორც ამას იქვე აღნიშნავდა მ. ბროსეც, მათი მთავრობა შემდეგ ჩანს ისტორიაში.

როდესაც ვახტანგმა დანიშნა ელენე უკუმოსცა კეისარმან /ვახტანგს/ საზღუარი ქართლისა ციხე თუშარისი და კლარჯეთი ყოველი ვიდრე არსიანთამდე და კვნი, რომელნი მოსდგმიან ლადონა /ქცხ, გვ.177/. ლადოს მთა ეს არის ლიხის მთის გავრძელება, ახლანდელი ფერსათის ანუ ქუესეთის ქედი. მამასადაძე რომეებს გადაუციათ ქართველებისათვის სამცხე შეუთი და კლარჯეთი ზღვამდის, ე.ი. აფსარის ანუ გონიოს მხარემდის თანრათელით. ეს ის მხარეა; რომელიც 369 წლიდან შეადგენდა საურმაგის ჩამომავალთა საგამეკოს, როგორც პეტრე ქართლელის ასურული ცხოვრების ტექსტიდან ჩანს IV ს-ნის ბოლოს და V ს-ნის პირველ მესამედში ამ სამთავროს განაგებდნენ ბუზმორ /ბოსმარიოს/ I და ბუზმორ II. 470-იან წლებისათვის ამ სამთავროს შემკვიდრობითი ხელმწიფეები, საფიქრებელია, ამოწყდნენ და აღმ. რომის იმპერიის მთავრობამ ამ დროს, როდესაც გუთების მოწოლის გამო დას. რომის იმპერია სულს ღაფავდა, საჭიროდ დაინახა

5 - დასახ. ნაშრ., 1849, p. 493, n. 1.

სხენებელი ქართული სამთავრო (ყოველი კლარჯეთი) ეასტანგ გორ-
ვასლისათვის გადაეცა.

ვასტანგ გორგასალის დროს უნდა იყოს აშენებული მშენებლობის
გონიოს ციხე, შემდეგ სხვადასხვა დროს რამდენიმეჯერ შეკეთებული და
გადაკეთებულიც. ამ საკითხთან დაკავშირებით საჭირო ხდება მცირე
ექსკურსის გაკეთება.

ირაკლი კეისრის ლაშქრობათა დროს სტეფანოზის ქართლის
მთავრად მყოფობისას წარიღეს ბერძენთა საზღვარი ქართლისა სპერი
და ბოლო კლარჯეთისა ზღვის პირი /გვ.226/. კლარჯეთის ბოლოდ აქ
ცხადია, იველისსმება გონიოს მხარე ბათომითურთ.

ამგვარად პოლიტიკურად გონიოს მხარე ასე თუ ისე ქართ-
ველების ხელში იყო 369 წლიდან დაახლოებით 630 წლამდე.

გონიოს მხარეში საუკუნეთა სიგრიძეზე მთავარ პუნქტად იყო აფ-
სარი. პროკოპი კესარიელის სიტყვით, ეს ქალაქი დაარსებული იყო ია-
სონის და მედეას ვერაგობით დაღუპულ აფსურტეს მიერ. პროკოპისავე
გადმოცემით, ამ აფსურტეს საფლავს მის დროს უჩვენებდნენ ქალაქის
აღმოსავლეთით. ეს ქალაქი, ამბობს ის, ძველად დიდი მოსახლეობის
მქონე იყო, ის გარშემოვლებული იყო მრავალი გაღავნით, იქ იყო
თეატრი, იპოდრომი და სხვა, რაც დამახასიათებელი იყო ქალაქის
სიდიდისათვის. მაგრამ პროკოპის დროს ამ ქალაქის ნაგებობათა საძ-
ირკვლების გარდა არაფერი იყო დარჩენილი.

ქალაქი აფსარი არიანეთი მდებარეობდა 15 სტადიონზე 12,66
კმ/ მდ. ჭოროხის შესართავთან, მამასადაძე 1 1/2 კილომეტრით
ჩრდილოეთით გონიოს ციხიდან არიანეს თქმით აფსარში მის დროს
მოთავსებული იყო ციხის მცველი ხუთი კოპორტა ჯარი /ეი. სრული
შემაღგენლობისას 3 ათასამდის კაცი/. პტოლემეაძე იხსენიებს აფსარს
იმავე ადგილას. კასტო რიუსის რუკაზე აფსარი აღნიშნულია როგორც
მნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე /ციხეა დაბატული, რაც სხვა შემთხვევებში
მის რუკაზე არაა/ ბათუმის ნავსადგურიდან 6 მილზე 18,8 კმ/, ეი.
სწორედ გონიოს არეს ადგილას.

მაგრამ Notitia dignitatum /V ს-ის დასაწყისში/ ჩამოთვლის დას.
საქართველოს სანაპიროზე რომეების მთავარ ბაზებს და მათ შორის
სრულებით არ იხსენიებს აფსარს, რომელიც ამ დროს, როგორც ვეჭვობა
უკვე განადგურებული იყო ვფიქრობ, რომ აფსარის ეს აღხრება უნდა
მომხდარიყო 367-368 წლების ახლოს ვარაზ-ბაკურსა და საურმაგს
შორის ატეხილი ომების დროს. სპარსეთის მხარეზე გადახული ვარაზ-

ბაკურის ჯარები სპარსელებთან ერთად არ დაზოგავდნენ რომელებს ამ მნიშვნელოვან ბაზას. კლარჯეთიდან შავი ზღვისაკენ მიმავალ ვაზაზე მართალია პროკოპი 554 წელს დასრულებულ თავის ნაშრომებში ^{საქმე} ნიშნავს აფსარის გავრანებულ მდგომარეობაში მყოფს ^{საქმე} პროკოპის გამგრძელებელი ავათი /554-558/ წლების ამბების მამ-თხრობელი /ადასტურებს, რომ აფსარის სატუსალოში დაპატიმრებული იქნენ დოაზთა მეფის გუბაზის მკვლელი მხედართმთავრები რუსტიკ და იოანე.

ბერძნულ „ასქალურ ქრონიკაში“ /630-640-იანი წ/ აფსარი დასახლებულია როგორც ბანაკი. საყურადღებოა რომ ასევე აქვს დასახ-ვლებული იოანე საპანისძეს 790-იან წლებში. ის წერს, რომ აფსაზთა მთავრის სახელმწიფოს საზღვარი არს ზღვია იგი პანტოსასა, სამკედრებული ყოვლადვე ქრისტიანეთაა მოსაზღვრამდე ქალდიასა, ტრაპეზუნტიაა მუნ არს საყოფელი იგი აფსარეასა და ნაფსას ნაფსადგური, და არს ქალაქები იგი და ადგილები საბრძანებულად ქრისტეს მახურისა იონთა მეფისა, რომელი მოსაყდრე არს დიდსა ქალაქსა კოსტანტინეპოლისასა.

აფსარი /აფსარეა/ აქ არის საყოფელი /გამგრეებული ადგილი/ და ქალაქიც რადგანაც ავათის დროს აფსარში იყო მნიშვნელოვანი სატუსალო, ამიტომ იქ ციხე-სიმაგრე იქნებოდა. ამგვარად ციხე ძველი აფსარის არეში VI ს-ნის შუაში დადასტურებულად ჩანს. მაგრამ იმავე დროს ანგარიშგასაწევია პროკოპის ცნობა, რომ მის დროს /554 წ/ ქალაქ აფსარიდან არაფერი იყო დარჩენილი ნაგებობათა საძირკვლების მეტი. ცხადია, რომ ძველი ქალაქი აფსარი თავისი გალანებით და VI-VII ს-ნეთა აფსარ მთლად არ ხვდებიან ერთმანეთს.

ქალ. აფსარი უნდა ყოფილიყო 1 1/2 კ-მით ან რაღაც მანძილზე ჩრდილოეთით ახლანდელი გონიოს ციხიდან. ამიტომ ძველი აფსარიდან პროკოპის დროს მართლაც არაფერი იყო დარჩენილი, მაგრამ იმის ახ-ლოს ახლანდელი გონიოს ძველი ციხის ადგილას უკვე არსებობდა სიმა-გრე რომელშიც იყო სატუსალოც და რომელიც წარმოადგენდა ჯარის სამყოფელ ადგილს /ბანაკს/. საფიქრებელია, რომ ეს სიმაგრე გამშენებული იქნა მას შემდეგ, რაც ვახტანგ გორგასალმა დაიმტკიცა ბერძნებისაგან კლარჯეთი ვიდრე ზღვის სანაპირომდის, ე.ი. გონიოს მხარითურთ. ციხეს მამინ მიეცა ახალი სახელი გონიასი.

გონიო როგორც ეს სამქსეთოს XV ს-ნის ეპისკოპოსთა სიით არის საგულისხმებელი უნდა ყოფილიყო მხარის სახელი /იქ მოხ-

სენეზული ლიგნის ხევი გონიოს საზღვრამდის. რადგანაც ამ
ამენებული ციხე ამ მცირე მხარის მთავარი სიმაგრე იყო, ამიტომ თით
მხარესაც მოეცა გონიოს სახელი.

გონიოს ციხე შეისწავლა ს. ლექვინაძემ ამ ციხის პირველი პე-
რიოდის ნაგებობათ ს. ლექვინაძე მიაკუთვნეს III-IV ს-ს, რადგანაც
გონიოს ციხის წყობა წააგავს ციხე-გოჯის /არხაიოპოლის-ნოქალაქეის/
მეორე პერიოდის წყობას, რომელიც კარგად არის მოღწეული ციხე-
გოჯის ამ ნაწილის ნაგებობა აღნიშნული აქვს პროკოპი კესარიელს.
კედლების კონსტრუქცია ორივე ციხეში არის ერთი და იგივე და სახე-
ბით ერთნაირია თაღები. გადაყვანილი კომპების შესავალ ადგილებში და
მცირე კარებში. როგორც ციხე გოჯში ისე გონიოში ეს თაღები
ჩვეულებრივ შესდგება ხუთი სოლისაგან.²¹

გონიოს ციხის გამაგრებით ვახტანგ გორგასალს უნდოდა ამ
მხარეში მტკიცედ ფეხის მოკიდება.

ჯუანშერის სიტყვით, კლარჯეთში ვახტანგს ძლიერ მოეწონა
თუხარისის ციხე და უთქვამს კიდევ: თუ ხარ შენ ციხეო თავისი მდგო-
მარუბით მოველ კლდეზე ამასთანავე მან კლარჯეთის ერისთავად
დააყენა თავისი ძუძუსმტე არტა-ვაზი და უბრძანა /მას/, რათა აავოს
ციხე არტანუჯისა და უბრძანა, რათა გამოინახოს კვესა მას შინა
სამონასტრე და აღამუნოს ეკლესია და ქმნეს მონასტრად, ვითარცა ქ-
ილნეს მონასტერნი საბურძნეთისანი /ე.ი. მცირე აზიაში/. და რქუა არ-
ტაეზ : "უკეთო განძლიერდენ სპარსნი ჩვენ ზედა საყუდელი ჩვენი აქა
ყოფად არსა". ხოლო არტაეზ აღამუნა ციხე არტანუჯისა და მონას-
ტერნი /ამ სიტყვის მაგივრად ქართლის ცხოვრება ჭალამულისეულ
ხელნაწერში სწერია: "მონასტერი, რომელ არს ოპიზისა". ეს ნამატი
ძლიერ ძველი კომენტარი უნდა იყოს და არსებითად ამიტომაც მარ-
თალი/ და სამნო ეკლესიანი - დაბად მურისა, მინდამნისა და ახიზისა და
განახალა ციხე ახიზისა, ქმნა იგი ქებად" /გვ 177-178/.

ამგვარად ვახტანგს კლარჯეთის ახლად დანიშნული ერისთავის-
თის არტაეზისთვის მიზნად პირველ რიგში დაუსახავს თავდაცვის მხრივ
ძლიერი დასაყრდენი პუნქტის შექმნა.

თუხარისი არის არტანუჯის ძველი სახელი. ეს ჩანს შემდეგიდან.
სუმბატ დავითის ძის სიტყვით 826 წელს მოკლული ამოტ კურა-

Б. В. А. Лекинадзе, Материалы по истории и архитектуре Аларской крепости, Византийский временник, XX, 1961, стр. 225-242.

პალატი დამარხეს შიხსა მის საფლავსა შინა ციხესა არტანუჯისსა ვლესისასა წმინდათა მოციქულთასა / გვ. 3771. ხოლო XV ს-ის საკათალიკოსო მამულების სრულ სიაში ცალ-ცალკე აღწერილია თუხარს საყდარი მოციქულთა და საფლავი ამოტ კურაპალატისა და ცალკე კიდევ "არტანუჯის ციხე და შესავალი" /ქრონიკები, II, გვ.196/. ამ ცნობების შეფარდებიდან ჩანს, რომ თუხარისის ციხე რომელიც მოუწონა ვახტანგს არის იგივე არტანუჯის ციხე კლდოვან მთას, რომელზედაც იყო ციხე ერქვა თუხარი. მთის ძირს დაბლობში იყო სოფელი არტანუჯი გადაკეთებული შემდეგში ამოტ კურაპალატის დროს ქალაქად ამ ქალაქის სახელი VIII ს-დან გადავიდა თუხარის ციხეზედაც ერისთავმა არტავაზმა ვახტანგის დროს მოახდინა თუხარისის ციხის სრული რეკონსტრუქცია და ხელმოკრულ აღაშენა ის.

ქალაქები წარმოადგენდნენ თავდაცვის თვალსაზრისით საიმედო ბუნქტებს, იქვე იყო გაცხოველებული ხელოსნობა და ვაჭრობა. მაგრამ მოსახლეობის თვალსაზრის ნაწილი მაინც ცხოვრობდა მიწათმოქმედებით და შესაქონლეობითაც. ზემოთ ნინოს ცხოვრებიდან მოტანილი იყო ციტატა, საიდანაც ჩანს, რომ ფარავანზე მყოფი მწყემსები ქალაქ მცხეთის რაბატიდან იყენებდნენ თავიანთი პირუტყვის სამწყემსურად წამოსულონი. უფარამის შესახებ ჯუანშერი, როგორც მოხსენებული იყო, პირდაპირ ამბობს, რომ ვახტანგმა აქ ააგო დიდი ციხე, რადგანაც ეს ადგილი კეთილად მოიწინაა შესაქონლეობისათვის და ნადირობისათვის.

ბუნებრივია ამიტომ, რომ ქალაქზე მიწერილი უნდა ყოფილიყო მისი გარემოს ადგილები - ველი, მთა და ტყეც. ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ ვახტანგის და მირანდუხტი ოსებმა ტყვედ წაიყვანეს ქალაქ კასპიდან, მაგრამ უფრო ზუსტად იმ ციხიდან, რომელიც საკუთრივ კასპს 4 კმ-ით იყო დაშორებული. მამასადაძე ქალაქ კასპს ირავლივ მიწერილი ჰქონდა ტერიტორია მდ. მტკვრამდის სულ* ცოტა 6 კმ-ის სიგრძიდან მაინც /ხსენებული ციხიდან მდ. მტკვრამდის დაახლოებით ეს მანძილია/.

იმავე ხაზზე კასპის ჩრდილოეთით ათიოდე კმ-ზე მდებარეობდა ქალ. სამთავისი. გამოდის, რომ ქალაქის ტერიტორია თავისი გარემოთი შემზობლებოდა მორე ქალაქის ტერიტორიას. ქალაქები წარმოადგენდნენ წვრილი ტერიტორიული ერთეულების ცენტრებსაც.

ზემოთ მოხსენებული იყო, რომ თბილისის ოლქს სპარსელების მიერ ერქვა პარუარი, შემდეგ კი როგორც ვტყობა, სპარსეთში შემოღებული იქნა შაპრებად დაყოფა. ეს რეფორმა, რომელიც უნდა იყოს

ქალაქების აგრარიზაციასთან დაკავშირებული, შესაძლებელია ვახტანგ
ბული იქნა სპარსეთში 450-იან წლებში. ამავე ხანაში, მაგრამ, სიუიქ-
ბელია, ცოტა უფრო გვიან /465 წლის ასლის/ ეს რეფორმაც მსხვერპლ
ცივლებულ იქნა ქართლის სამეფოშიც და თბილისის ოლქშიც. აქვე
იწოდებოდა პარუარად, არამედ მაპრად.

მაპრ სპარსულად არსებითად ქალაქს ნიშნავს. ამგვარად, მცირე
ოლქები ჩამოყალიბებული იყვნენ ქალაქების მიხედვით. აქედან ეს
ოლქებიც მაპრებად იწოდებოდნენ.

როგორც ზემოთ მოხსენებული ცნობიდან ჩანს, ვახტანგი ციხე-
სიმაგრეთა მშენებლობის გარდა კლარჯეთისათვის დიდ ყურადღებას
აქცევდა ქრისტიანობის განსამტკიცებლად მონასტრების და ეკლესიების
მშენებლობას. მთავარი მათ შორის იყო ოპიზის მონასტერი. სერაპიონ
ზარზმელის ცხოვრებაში ნათქვამია რომ აღაშენა წმიდა და დიდი
უდაბნო ოპიზა მონაზონთა მიერ, რომელთა ეწოდებოდა აპონა, ან-
დრია, პეტრე და მაკარი. ამგვარად, ოპიზის დიდი უდაბნო – მონას-
ტრის ფაქტიური დამაარსებელი და მშენებელი ოთხი ხსენებული ბერი
ყოფილა.

კლარჯეთსა და მის მიმდებარე მხარეებთან ერთად საქართველოს
რომეების მთავრობის მიერ გადაეცა მხარე სპრიც ჭოროხის ხეობაში.
სპრის შემოერთება დასტურდება მემატიანის /ლეონტი მროველის/
ცნობიდან, რომ ერეკლე კესრის ლაშქრობათა შედეგად 620-იან წლე-
ბში წარიღეს ბერძენთა საზღვარი /ქვეყანა/ ქართლისა სპერი და ბოლო
კლარჯეთისა ზღვის პირი, ხოლო შეიღწი /ერისმთავრის ჩტეფანოზისა
დარჩეს კლდეთა შინა კლარჯეთისათა /გვ. 226/. ამჟამად ბერძენს
წაუღიათ კლარჯეთის მხოლოდ ბოლო ნაწილი /ზღვის პირი/, მაგრამ
მასთან ერთად სპრიც, ქართლის საზღვარი ამ მხარეში ვახტანგ გორ-
გასალის შემდეგ თითქოს არ შეიცვალა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ
ვახტანგმა ხსენებული საზღაუო ხელშეკრულებით დაიბრუნა კლარჯეთთან
ერთად სპრიც ჭოროხის ხეობაში. ცხადია, რომ ჯუანშერი ხმარობს
კლარჯეთის ფართო ვაკეებით და მასში ის გულისხმობს მთელ სამხრეთ
ქართლს საქართველოს, დაწყებული არსიანის ქედიდან და შევთიდან
ტაოს, თორთუმის და სპრის ჩათვლით.

ქართული სამხრეთული ქვეყნებიდან ამის შემდეგაც ქართლის
სახელმწიფოს ვარეშე რჩებოდა ჩითახის /გიმიშ-ხანეს/ მხარე, ჭანეთი და
ტრაპიზონის მხარე. ამათ შემოსაერთებლად ვახტანგს უკვე ძალა არ
ჰყოფნიდა.

უკანმერი ამბობს, როდესაც კისარი და ვახტანგი ^{მორიგდნენ} და განაგეს საქმე წინდობისა /ქალის დანიშნისა/ და უკუძისცა კისარმან საზღვარნი ქართლისანი - ციხე თუხარისისა და ^{კლარჯეთი} ყოველი ზღვთაგან ვიდრე არსიანთამდე და კვენი, რომელი მოსდგანან ლადოთა და ვამოიკითხა კისარმან საზღვარი და საბურძნეთისა, ქუეყანა ზღვისპირისა, რომელ არს აფხაზეთი რქუა ქარეთ: ვერის წყალითგან ვიდრე მდინარედმდე მცირისა ხაზარეთისა /ყუბანის შესართავამდე/ საზღვარი /ქუეყანა/ არს საბურძნეთისა ალექსანდრობითგან /ალექსანდრე მაკედონელის დროიდან/, რომელი აწი შენ მივიღია მკლავითა ჩუენგან. აწ იგი უკუმოგუეც და ოდეს წარიყვანებდე ცოლსა შენსა, ასულსა ჩემსა, მამინ მოგვე მისგან ქუეყანა. და დაუწერა ვერის წყალსა და კლისურასა, შუა ქუეყანა ზითვად და სხუა აფხაზეთი უკუსცა ვახტანგ ბერძენთა. /გვ.1771.

ამგვარად ზაფი ბერძენებს და ქართველებს შორის დადებულია იმ პირობით, რომ ქართველებს გადაუციათ უკან ბერძენებისათვის კლისურის დასავლეთით მდებარე ნაწილი აფხაზეთისა, ხოლო ბერძენებს დაუბრუნებიათ ქართველებისათვის მთელი ტერიტორია დაწყებული სპერიდან.

შინაური რეზორმები

95. ეკონომიური ვითარების საკითხები.

ცნობილია, უეჯარმამი ჩაწერილი ვადმოცემის მიხედვით, რომ ვატანგ ვორგასალი დიდ უურადლებას აქცევდა მიწათმოქმედებას და 'ზოგჯერ თვითონაც ასრულებდა ვუთნის დედის საქმიანობას'.¹

როგორც მოხსენებული იყო თეოდორიტეს /ვარდ. 457წ./ ცნობის მიხედვით, ქართველებიდან /იბერებიდან/ ვამოდიოდნენ კარგი ხარისხის ნაწარმის მომცემი მეტყავნი, მესპილენქენი, ხის ნაწარმის მეტიებლნი, მღებარ-შხატერები /იგულისხმება მატერიების შხატერები, მამასადაძე შხადდებოდა კარგი ხარისხის მატერიები/. სულ, ამგვარად, ჩამოთვლილია სახელოსნო წარმოების ოთხი დარგი, რომელთა ნაწარმი, თავისი კარგი ხარისხის ვამო საექსპორტო საგანს წარმოადგენდა რასაკვირველია, ეს ფაქტი ამდროინდელ საქართველოში სახელოსნო წარმოების მაღალ დონეზე არსებობის მაჩვენებელია.

თეოდორიტეს ცნობაში მოხსენებული არიან კიდევ გემომწენებლები და მეზღვაურნი, და ესენი უფრო საგულისხმებლნი არიან დასავლეთ ქართველთაგან /მეგრული ტომებისაგან/.

ამ მოკლე ცნობების მიხედვითაც საფიქრებელია, რომ ქართლის /საქართველოს/ სახელმწიფო ვატანგის დროს ეკონომიურად ძლიერი იყო. ხოლო რომ ვატანგის დროს საქართველოში არსებობდა მძლავრი ხელისუფლება, ეს ცხადად ჩანს ამ ხანაში ვანხორციელებულ მთელ რიგ მეტად მნიშვნელოვან ღონისძიებათა და რეფორმათაგან.

II-IV ს-ნებში საქართველოში ვანსაკუთრებით, მის აღმოსავლეთ ნაწილში, როგორც ეს ნუმიზმატიკის აღმოჩენილი მასალებიდან ჩანს, მსგულლობაში იყო ადგილობრივი ჭედვის წინანდელი რომაული და პართული მონეტები. ასეთია მონეტები იმპერატორების ტრაიანუსი /98-111 წწ./, ფილიპუსი /244-249 წწ./, დეკისი /249-252 წწ./ და სხვ.

¹ . ლამპერტს ცნობით, XVII ს-ნებში იღიში მთავარი და თავადები იღებდნენ მონაწილეობას მიწათმოქმედებაში და ვანების დამუშავებაში დიდ ვულმოღწევებით. ეს იყო ძველი დროს ვადანარჩობი პლანი /Hist. natur., XVIII,4; I ს-6/ ვადმოგვევს, რომ რომის იმპერატორები საკუთარი ხელით ამუშავებდნენ სახსრე მიწათა აქაც იგულისხმება მიწის დამუშავების ვანსა თვით იმპერატორის მიერ.

ავრთვე პარტიის მეფის გოტარზესი /47-50 წწ/. იმ ხანაში რომელიც აღმ. საქართველო სპარსეთს ემორჩილებოდა, ბუნებრივია, რომ ეკონომიური დაკავშირებაც ირანის ქვეყნებთან მეტად უწყობდა. ბული და ეს გავლენას ახდენდა სპარსული საფასის მართვით მოთხოვნის გაზრდაზე. საფასეც მაშინ ჩვენში უფრო მეტად პართიული მონეტების მიბაძვებით იყო წარმოდგენილი /ამ მიბაძვებს ადგილობრივ ჭედაუნებს/.

ვასტანგ გორგასალის მეფობაში მდგომარეობა იცვლება აღმოსავლეთ რომის იმპერიისა და ქართლის სამეფოს შორის მყარდება უფრო მჭიდრო ეკონომიური ურთიერთობა იმდენად, რომ ვასტანგი აჭედუნებს აღმოსავლეთ რომის მაშინდელი იმპერატორის ლეონ I-ის /457-474წწ/ მონეტების მიბაძვას.²

ეკონომიურმა კვლავ დაკავშირებამ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ბერძნულ ქვეყნებთან უფრო მეტად, ვიდრე ეს წინა ხანაში იყო, დააბირობა ვასტანგ გორგასალის და მისი კარის გადასვლა ბერძნულ პოლიტიკურ ორიენტაციაზე ამისი შედეგი იყო ქრისტიანობის ახალი განმტკიცება საქართველოში და მცხეთის საკათალიკოსოს დაფუძნება, რაც საეკლესიო ცხოვრებაში ქმნიდა ახალ მძლავრ მორგანიზებულ ძალას.

96. სამეფო ხელისუფლების გაძლიერება.

ვასტანგ გორგასალის დროს შესაძინებია მსხვილ მფლობელებზე მეფის ძალა-უფლების გაძლიერება. მსხვილ მფლობელთა ინტერესები მოითხოვდა ცენტრალური ძალის განმტკიცებას. უკვე როგორც ჩანს, უფრო შესაძინებელი იყო მონებს შორის უკმაყოფილებანი. ამიტომ ბატონური ფენებისათვის საჭირო იყო მძლავრი სახელმწიფო სამმართველო აპარატი მეფით სათავეში. ვასტანგი უპასუხებდა ამ მოთხოვნებს. ამით აიხსნება, რომ ვასტანგის დროს სახელმწიფო ხაზინაც მოსახლეობის გადიდებული ექსპლოატაციის მეშვეობით საკმაოდ მდიდარი იყო დიდ-დიდ მშენებლობათა ჩასატარებლად.

მსხვილ მფლობელთა ინტერესების მომხაზურების მარჯვენელია შემდეგი ფაქტი. ამ ხანას უნდა მიეკუთვნოს საერთოდ მიწებზე უფალთა

². დაკანაძე მცხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1937-1951 წწ. ნუმიზმატიკური მონაპოვარი, მხალეხი საქართველოს და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, I თბ. 1955, გვ. 79-88.

ხელის გავრცელება. ამისი მარჯვენელი უნდა იყოს გვიან საუფლოს შემორჩენილი ცალკე გადასახადი ნანადირევზე საუფლოს სახელით.

დავით ნარინის სიგელში ხუფინისხვეულთა მიმართ მესამეხარისხის ქსევე გადასახდელი დაფლელი-ს სახით. ეს უნდა იყოს იბერულ თქმაში დამახინჯებული ამ გადასახადის მეკრული ფორმა /დოფლეს დაგვარი, მეკრ. დო- = ქართ. სა-/. როგორც უნდა იყოს, ტერმინი საუფლო ტყის მესატრონის სასარგებლოდ ნანადირევზე დადებული გადასახადის აღსანიშნავად შეიძლება წარმომდგარიყო მამინ, როდესაც უფალოთა მფლობელობა გავრცელდა მთის ტყეველთა მასივებზე /ვრისთავეების დაწესების და შემდეგში კიდევ ტერმინის პატრონის განმტკიცებისას სახელი საუფლო უკვე აღარ იწებოდა შემოღებული/. უფლებად ამ შემთხვევაში უნდა იგულისხმებოდნენ ცალკე მხარეთა მმართველნი /კვეისუფალონი/, ადმინისტრაციული ფუნქციების პირნი, რომელთა სასარგებლოდ მიდიოდა ეს გადასახადი. ხოლო რადგანაც ხუფისუფალოთა ზევით ვრისთაფნი და შექმდე მუფე იღვა, ამიტომ შეიძლება ითქვას რომ ამით მთელი მიწა-წყალი გადაიქცა სახელმწიფო საკუთრებად. საფიქრებელია, რომ ეს არ ეხებოდა იმ მხარეებს, უმთავრესად მთა ადგილებში, სადაც ჯერ კიდევ ძლიერი იყო სათემო ცხოვრება.

97. სახელმწიფო რჩევის რეორგანიზაცია.

ამ საკითხის გასარკვევად საჭირო იწუნება დაიწყო სპარსეთიდან.

530-იანი წლების ახლოს სპარსეთის მეფემ ხოსრო ანუშირვანმა გადასახადების პროექტის დასამტკიცებლად სპეციალური შიკრიკებით შიონეთა ყრილობაზე დასასწრებლად ყველანი, ვინც ერასა და სპარსეთში იყვნენ წოდებათა უმთავრესნი - სახლკარის მესაკუთრენი, ლაშქრის უფროსები, მეომრები და უმთავრესნი მწიგნობარნი. დანიშნულ დღეს ყველანი შეიკრიბნენ და ნუშირვანმაც შიონეთა დიდი მოგვი და ვაზირები, დაუდა ტახტზე, თავზე დაიდვა გვირგვინი და გამართა მთელი ხალხის წინაშე საჯარო მსჯელობა. მან დასვა ისინი, ვისაც ამისი უფლება ჰქონდა. სხვები კი ჩვეულების თანახმად, დარჩნენ ფეხზე დგომით /ტაბარი, II, 43/.

³ აზნაური იოსელიანმა XVIII ს-ის ბოლოში უჩიოდნენ თავად ლორთქიფანიძეებს, რომ თქვენ ჩვენს მიწებს ითესებთ. ხოლო ტყეში თუ ნადირს მოკლავთ უნებ საუფლო მოკვდილიდა-ო. ახლა კი ეს საუფლო თქვენ მივაქვით ჩვენ. ძე. სამ. განუ-ბა. ფ. 144B, № 2056/.

ამგვარად ყრილობაზე მონაწილენი იყვნენ მსხვილ და სასულიერო მიწათმფლობელთა წარმომადგენლნი, ლაშქრის წერილი უფროსები, დაწინაურებული მეთრები /მსახურნი/ და უმთავრესნი მწიგნობარნი. მწიგნობარნი საგულისხმებლნი არიან პურსონალურად: მათი დასწრება საჭირო იყო მსჯელობის შედეგის ასე თუ ისე პრაქტიკულად ცხოვრებაში გასატარებლად.

თუ როგორი იყო სპარსეთის რჩევის შესაფერი დაწესება ქართლის სამეფოში, ეს ჩანს შემდეგიდან: მემბტანის სიტყვით, როდესაც ოსებზე გალაშქრების წინ ვახტანგმა მოიწვია წარჩინებულთა კრება, მაშინ მან შემოკრიბნა ყოველნი ქალაქნი და განამზადა მეფემან სასლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მალალთა. ხოლო ჯუანშერ სასაპეტი და ორნივე ეპისკოპოსნი /იგულისხმებინა ქრისტიანების მთავარეპისკოპოსი და ცეცხლთაყვანისმცემელთა მთავარი ქურუმი/ დასხდეს საყდართავე, და სხუანი ყველანი ერისთავნი დასხდეს სულებითა და ასისთავნი და ყოველი ერთ წარმოდგეს ზე /გვ.147/ ჯუანშერ სასაპეტი აქ იგულისხმება რელიგიის მეთაურებთან ერთად პირველ რიგში და კრებაზე ზის ერისთავებზე მაღლა. აქ, მაშასადამე დამსწრენი იყვნენ ორი კატეგორიის ერთნი ისინი, რომელთაც დაჯდომის უფლება ჰქონდათ და მეორენი ისინი, რომელნიც ფეხზე უნდა მდგარიყვნენ. მოწვეულ იყვნენ წარჩინებულნი ქართლისანი და ყოველნი ქალაქნი. ცხადია, რომ დაჯდომის უფლება ჰქონდათ წარჩინებულთ, ხოლო ქალაქების წარმომადგენლები კი ფეხზე უნდა მდგარიყვნენ. ისდნენ სასაპეტი ჯუანშერი, ორივე ეპისკოპოსი და სხვანი ყოველნი /და/ ერისთავნი, ე.ი. ყველა სხვა წარჩინებულნი და ერისთავნიც, ხოლო ასისთავნი და ყოველი ერთი ფეხზე იდგნენ.

როგორც ჩანს, ვახტანგის დროს მართებლობა ცდილობდა მემკვიდრეობით მსხვილ-მფლობელური ელემენტების შეზღუდვას და ავტოკრატიული /თვითმპყრობელური/ ძალაუფლების გაძლიერებას. დასაყრდენ ძალად ასეთი პოლიტიკის გატარების დროს მართებლობისათვის მიწნეული იყვნენ ქალაქები თავისი თავისუფალი მოსახლეობით და წელმაგარი მიწათ-მოქმედი ნახევრად თავისუფალი ელემენტებით. ვახტანგის მართებლობა ცდილობდა ორივე ამ ელემენტის მოძრავლებას განსაკუთრებით ეს ჩანს ქალაქების მიმართ. ქალაქ თბილისის და უჯარმის მშენებლობა ამ მხრივ თავის თავადაც დიდად დამახასიათებელი ფაქტია. ვახტანგის დროსვე ჯუანშერის სიტყვით, გამწებულ იქნა ქალაქი ჭყრემისა /გვ.199/. სპარსელების 484 წელს შემოსევის დროს

ვახტანგმა წარადგინა სოფლებში/ქადაგი/თავისი რწმუნებული განკარგულების გამოსაცხადებლად/, რათა დაუტკონ სოფლები და ქალაქები, რომელი იყო არა ძლიერი და შეუვლტოდინ კავკასიონთა და კახეთად, რამე თუ ტყე იყო და შეუვლი მტრისა მიერ /გვ. 200/.

ამ ცნობიდან ცხადია, რომ ქართლსა და კახეთში ბლომად იყო ქალაქები, რომელთაგან ზოგი იყო "არა ძლიერი", ე. ი. არა კარვად შემოზღოედულ-გამაგრებული, ვახტანგი სასიკვდილოდ დაჭრილ იქნა ბრძოლაში მდ. იორზე "გარემოს ციხე-ქალაქისა, სადა ჰქვან დარფაქა" /გვ. 201/.

ქალაქთა წარმომადგენლნი ვახტანგის დროს მონაწილეობას იღებდნენ სამეფო რჩევაში.

მედარებიდან ცხადია, რომ სპარსეთსა და ქართლში უმაღლესი სახელმწიფო რჩევები ამ ხანაშიც ზოგადად ერთნაირად ყოფილა მოწყობილი. სპარსეთის სამშოში უკვე არ ჩანან მოხუცებულნი და ისინი არ არიან არც ქართულ სამშოში. სამაგიეროდ სამშოს შემადგენლობა ასლა გაფართოებულია ფეხზე მდგომ პირთა მასში ბლომად შეყვანილ. სომხურად მოწყენილია /როგორც ჩანს, ფაქლურადან გადმოთარგმნილი/ სპარსეთის სახელმწიფოს /ერან-შაჰრის/ მოკლე აღწერილობა, დასავლეთ კუსტში აქ ჩამოთვლილია 9 ქვეყანა სომხურად აშ-არაქ/, სამხრეთისაში 23 ქვეყანა, აღმოსავლეთისაში 29 ქვეყანა, ხოლო კუსტი კაკოპ-ში /რომელიც იმავე ტექსტის თანახმად კავკასიის მთების მხარეა/ არის 16 ქვეყანა, სულ გამოდის 77 ქვეყანა. ამათში ზოგი დიდი ერთეულია, ზოგი კი - მცირე. ეს აღწერილობა უნდა გუთქნოდეს უფრო კობად მეფის ხანას. მასში მოხსენებულია ერთი შარის /ქვეყნის/ სახელი, როგორც ჩანს, მთავარი პუნქტის მიხედვით: ერან-შაჰ - ქარტ-კავატ, სპარსულად: კავადმა ერანს მისცა შშეიდობა". აღმოსავლეთ კუსტში მოხსენებულია შარის სახელი პეროზ-ნახჭორ, სპარსულად "პეროზის ნადირობა - სანადირო": ეს იყო როგორც ადგილის, ისე შარის სახელი. აღწერილობა აღმოსავლეთ კუსტში ასახელებს სხვათა შორის, ვარშან-სარომელიც არის იგივე /ბერძნების/ პირკანია, გურგანი, /არაბეთის ჯურჯანი/. ხოლო კაკოპის კუსტში დასახელებულია შემდეგი შარეები: ატრაპატაკან/ადერბეიჯანი/. არშნ /სომხეთი/, ვარჯან, რომელიც არის საქართველო /ვირ-ქ/, რან, ე. ი. ალვანია-ო, ბალასაკან, სისაკან, არე, გელან და სხვანი.

სხენებულის მიხედვით ირკვევა, რომ ფაქლურად ქართლ-საქართველოს ეწოდებოდა ვარჯან, გურგანს კი, განსხვავებულად მის-

გან, სომხური ტრანსკრიპციით ეწოდებოდა ვარჰან⁴, ფაქლოური⁵ უნდა იყოს ვარჰან⁵

ქართულში

ამიან მარცვლინის (IV ს-ის უკანასკნელ მესამედში) სისტემით სპარსეთის მონარქია მის დროს 18 მხარისაგან შესდგებოდა. სამი საუკუნით ადრე პლინიუს ამბობდა, რომ პართიულთა სახელმწიფო 18 სამეფოსაგან შესდგებოდა. ამით მტკიცდება ადმინისტრაციულ ერთეულთა შედარებით სიმტკიცე სპარსეთში რამოდენიმე საუკუნის სიგრძეზე. ახლა კი VI ს-ის პირველ მეოთხედში მდგომარეობა უკვე ძირიანად შეცვლილია და მონარქია განაწილებულია ბევრად უფრო მეტ ერთეულებად. ქართლს, სომხეთს და ზოგ სხვა მხარეს ეს ცვლილება გარეგნულად არ შეხებია, მაგრამ საერთოდ კი იმპერიის სამმართველო დანაწილებაში დიდი ცვლილებაა მომხდარი. შესაძლებელია, რომ ეს რეფორმა მოხდა პეროზ მეფის დროს. ტაბარი იხსენიებს, რომ პეროზის დროს გადასახადებს მიწაზე კრებდნენ მოსავლიანობის მიხედვით და თუ რამდენად ამა თუ იმ მიწას უდგებოდა სარწყავი მიწა. გადასახადი იყო დადებული მიწის ყოველკვარ ნაყოფზე — მარცვლებით, ურძით და ხლით მოსავლის 1/4, 1/5 და 1/10 (ტაბარი, II, 24). აქ ლაპარაკია საგადასახადო სისტემაში ჩატარებულ რაღაც რეფორმაზე, რომელიც მოხსენებული იქნებოდა ფაქლოურ წყაროში, მაგრამ ტაბარის ეს გარემოება უფრადღებიდან გამოჩნება.

როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, ქართლის სახელმწიფო რჩევამი მომხდარი დიდი ცვლილება, რომელიც ზოგადად ერთნაირია სპარსეთის მონარქიის ცენტრში და ქართლის სამეფოში, უკავშირდება ვახტანგ გორგასალის ხანას. ამიტომაც შეიძლება ითქვას, რომ პეროზის დროს, უფრო მისი მმართველობის პირველი ნაწილის სიგრძეზე სპარსეთში ჩატარებულა მნიშვნელოვანი რეფორმები, რომელთაც გამოძახილი კპოვეს ქართლის სამეფოშიდაც.

96. საგადასახადო წესის გაუმჯობესება.

ქართლის ეკონომიური, სოციალური და კულტურული განვითარება შეიძროდ იყო დაკავშირებული მეზობელი სამხრეთი დიდი

⁴. I. Marquart. Eransahr nach der Geographie des PS. Moses Xorenaci, Berlin, 1901, s. 8 და შემდეგ.

⁵. იმარცვრის აზრით ს. 114-115, ვარჰან უნდა იყოს ქალაქ ვალჯის სახელი ტობრისტანში ან იმის ახლოს, რაც შეედიოდას წარმოადგენს.

ქვეყნების, უპირველეს ყოვლისა სპარსეთის და ამასთანავე აგრეთვე არ მოსაველი რომის სახელმწიფოს ვითარებაზე ეკონომიურად ქართლი განსაკუთრებით სპარსეთზე იყო დამოკიდებული ამიტომაც ქართლის ეკონომიური ვითარების გასაგებად, სხვა საქმათ ცნობების შექმნის შემთხვევაში გამო, მნიშვნელობა აქვს სპარსეთის მდგომარეობის გაცნობას.

როგორც მოხსენებული იყო /§ 106/ პეროზის დროს გატარებულ იქნა მტკიცე და საყოველთაო სახელმწიფო გადასახადების შემოღების ცდა. მაგრამ სპარსეთის ეკონომიური ვითარება იმდენად წინ მიდიოდა, ფულის მუერნობა უკვე იმდენად ფეხმოკიდებული აღმოჩნდა, რომ მალე, პეროზისავე შვილის კობად მეფის დროს /491-531 წ. /, სახელდობრ, ამისი მეფობის უკანასკნელ ხანებში, დაახლოებით, მამასადაძე პეროზის რეფორმიდან 60 წლის შემდეგ შესაძლებელი შეიქნა საკითხი დასმულიყო ნატურით გადასახადის ფულადად შეცვლის შესახებ. კობადმა თავისი მეფობის უკანასკნელ ხანებში, გადმოგვეცემს ტაბარი, ბრძანება ვასცა მოქმდინათ მიწების გაზომვა ფულით გადასახადის შემოღების მიზნით. ეს გაზომვა შესრულებულ იქნა ზოსრო ანუ შირვანის დროს. /531-578 წწ/. გაზომვის შესრულების შემდეგ შემოღებულ იქნა ახალი გადასახადები: ერთ გუთან დამუშავებულ მიწაზე ერთი დირჰემი და მოსავლის /ზორბალი, ქერი, ბზე/ ერთი საწყაუი. ხეხილზე და ზეთის ხილზე აგრეთვე დადებულ იქნა გადასახადი. სხვა სარწმუნოების /ცეცხლთაყვანისმცემლების გარდა/ მიმდევართ უნდა გადაეხადათ სულობრივი გადასახადი, სულზე დაწყებული დირჰემიდან ვიდრე 48 დირჰემამდის. ქალები, ბავშვები და მამაკაცები 50 წლის ხნოვანობის შემდეგ განთავისუფლებული იყვნენ ამ გადასახადისაგან. გადასახადის შემოტანა განაწილებული იყო წელიწადში სამ ნაწილად - ყოველი ოთხი თვის შემდეგ წლიური გადასახადის 1/3.

ეს რეფორმა ტაბარისავე სიტყვით, სხვა რეფორმებთან ერთად, ზოსრო - ანუ შირვანმა ჩაატარა თავისი მეფობის პირველ ხუთ წელში, მამასადაძე 531- 536 წლებში. რეფორმა ამტკიცებს ფულის მუერნობის თვალსაჩინო გაბატონებას სპარსეთში, საზოგადოდ სპარსეთის სწრაფ ეკონომიურ განვითარებას V-VI ს-ნებში. თუმცა ამდროინდელი ქართლის შესახებ ჩვენ დეტალური ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ზოგიერთი ფაქტი მაინც ამტკიცებს საერთო სურათის დაახლოებით იგივეობას ქართლშიდაც. ქალაქ მცხეთის გარდა არის ქალაქი თბილისი, რომელიც V ს-ნის მკორე ნახევრიდან იწყებს განვითარებას. მცხეთაში VI ს-ნის ნახევარში, ვესტათე მცხეთელის ცხოვრების მიხედვით, ცხოვ-

რობენ საკმაოდ ბლომად სხვადასხვა ხელოსნები /ცხოვრება იხსენიებს მეგადაგეთ და მქაბმლეთ/. თბილისი VI ს-ნეში იმდენად ვითარდება, რომ უკვე მცხეთას ჩაგრაეს.

საყურადღებოა აგრეთვე სერაპიონ ზარზმელის მსოფლიონის შესახებ რომელსაც სერაპიონთან შემოაქვს ეკლესიის ასაშენებელი თანხა 305 ოქრო. ცნობა ამტკიცებს, რომ სამცხეში VI საუკუნის მეორე ნახევარში ფულის მეურნეობა საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო.

ეკონომიური ვითარების შეცვლას თანვევბოდა სოციალური ცხოვრების გარდაქმნაც.

პეროზ მეფის დროს საფიქრებელია, მისი მმართველობის პირველსავე წლებში/ გატარებული სხენებული საგადასახადო ღონისძიება, ქართლის სამეფოს სპარსეთზე დამოკიდებულების გამო, განხორციელებული იქნებოდა სპარსეთის ხელქვეით ქართულ ქვეყნებშიც. ღონისძიება საჭირო იყო უპირველეს ყოვლისა სახსრების მოსაპოვებლად სამხედრო საქმის რეორგანიზაციისა და გაუმჯობესებისათვის.

99. სამხედრო რეფორმა; საკარგაეის შემოღება.

როგორც მოხსენებული იყო სამხედრო სამსახური V ს-ნეში იწოდებოდა განწყებად აქედან მეომარი თვითონ იწოდებოდა განწყებულად. ამავე ტერმინს ხმარობდნენ დროშის აღსანიშნავად.

სახარების ტექსტში /ლექ- 3,14/ განწყებული ჰქვია ისეთ მეომარს, რომელსაც თავისი 'როჭიკი' აქვს (= ბერძნ. ტექსტის ὀψαυιστ - ჯარისკაცის უამაგირი).

პრივილეგიურ მეომართათვის იყო ტერმინი კარგი. ლაზარე ფარპელი თავი მქაპე წერილში 450-იან წლებისათვის იხსენიებს სოფნიელ კარგ ბაბიქს სოფნიელი ნახარარის ვეარიდან.⁶ სტეფანოს ორბელიანი XIII-XIV ს-ნის მოგნაზე იმოწმებს ამ ბაბიქის შესახებ ძველ წყაროს /V ს-ნისავე შესხმას/ და მის მიხედვით ამბობს, რომ მას სპარსელები ეძახდნენ ვეპ ბაბიქს, რაც მათ ენაზე კარგს ნიშნავდა.⁷ ვეპ ფაქლურად ნიშნავს კარგს და უფროსად კარგსაც. ამისი ფარდი ტერმინი ქართულად მამინ იყო მენე უუანშური გადმოგვეყმარომ როდესაც

⁶. 1904 წლის ვამ. გვ.112.

⁷. 1910 წლის ვამ. გვ.39.

ვახტანგი თავის ახალგაზრდობაში ოსეთიდან გამარჯვებულ
დაბრუნდა, მან წარჩინებულ ქმნა მქნედ მსახური და გამოცდილი
წყობასა შინა ოსთასა /გვ.158). ამგვარად მქნენი არ ცუთუნოდნენ წესუ
ჩინებულთა წყებას. მაგრამ ისინი არც უბრალო მყოფები იყვნენ. მანამ
იყვნენ მეფის მსახური, მის სამსახურში /როგორც ჩანს, მუდმივად/
მყოფნი და, იველისხმება, სათანადოდაც უზრუნველყოფილი. მაგრამ
ველაფერი, ვტყობა, არ იყო რიგზე და საჭირო გახდა ახალი ღონისძ-
იების ჩატარება. ეს ჩანს შემდეგიდან.

ტაბარის ცნობის მიხედვით, სპარსეთის მეფის ხოსრო-ანუშირვანის
პირველ წლებშიც სპარსეთის ლაშქარი იღებდა წინაით დაწესებულ სარ-
გოს შეიარაღების და თავისი კვალიფიკაციის მიხედვით. ტაბარის გად-
მოცემით, მუფე ხოსრო-ანუშირვანი უბნება თავის მთავარ მწიგნობარს
ბაბექს: "ჯარის ჯამაგირი არ არის მოწესრიგებული. ზოგი ღებულობს
ამ ჯამაგირს, თუმცა ამისი უფლება არა აქვს, ხოლო ვისაც ვრგება,
მოკლებულია მას. არიან ჯარში ისინი, რომელთა ჯამაგირი არ უნდა
აღმეტებოდეს ას დირჰემს, ის კი ღებულობს ათას დირჰემს. არიან
ისეთები, რომელთაც არა პყაეთ ცხენი, ჯამაგირს კი ღებულობენ მუ-
დრისას. ზოგმა არ იცის სროლა მშვილდიდან, ღებულობს კი მშვილ-
დოსანის ჯამაგირს. ზოგმა არ იცის ხმლის მოხმარება, ჯამაგირი კი
აქვს ქვეითი მყოფისა. ზოგს არა აქვს აკაზმულობა, ხოლო ღებულობს
ჯაეშნიანის სარგოს. /ამ ნაკლთა გამოსასწორებლად/ მე სასახლის წინ
ვაშაადებ დიდ მოედანს ჯარის გასასინჯად. შენ უნდა ჩაატარო ჯარის
გასინჯვა მაღალ ადგილზე დაჯდომით გაატარე შენს წინ მყოფები.
წარმოვიდგინონ მათ თავიანთი ცხენები და შეიტანე ყოველი მათგანი
სიაში, ხოლო ეს სია კი უნდა შეინახო. მოითხოვე, რომ ყოველი მყოფარი
წარმოვიდგეს სრული შეიარაღებით თავისი ჯაჭვით /ჯაჭვის პერანგით/
და მის ზემოთ ჯაეშანით, რომელიც უნდა მოდიოდეს მუხლებამდის.
თავზე უნდა ქქონდეს ჩაფხუტი ჯაჭვით, ორივე ხელზე ხელნაკები ცხენი
უნდა იყოს დადარული ჯაჭვით. ყოველ მყოფარს უნდა ქქონდეს შუბი,
ხმალი, ფარი, სარტყელი. უნაგირის წინ ჩამოკიდებული უნდა იყოს
რკინის გურზი. ხოლო უნაგირის უკან უნდა იყოს კაპარჭი 170 ხის
ისრით. მარცხენა მხარეს უნდა იყოს საბუდე ორი მშვილდით, რო-
მელთაგან თითოს უნდა ქქონდეს საბული. უნდა იყოს კიდევ ორი სა-
ბული მარაგად, რომ ბრძოლის დროს თუ საბული გაწყდა, შეიძლებოდეს
მისი შეცვლა. უბრძანე, რომ ეს ორი საბული მიბმული იყოს უნაგირის
ტახტას და ეკიდოს უკან, რათა შენ დაინახო, რომ ამა თუ იმ მყოფარს

მართლაც აქვს სრული შეიარაღება. შემდეგ, როდესაც დაინახა, რომ მომარს აქვს სრული შეიარაღება, შეიტანე ის სიაში, რათა ყოველთვის ახალი გასინჯვისას შენ შეგებლოს მას დაუჭირო ჯამაგირი/მეფურადღე ბის გასინჯვის შემდეგ შენ ჩაატარე მომარები ასპარეზზე/შეგს/წმინდა რათა მან გამოიჩინოს ცხენოსნობა, ჩამოხტეს ცხენიდან შეიარაღებული და შეეღდეს ცხენზე, და ამით დარწმუნდე, მართლაც შედარია ეს მომარი თუ არა, და რამდენად იცის ცხენოსნობა. შემდეგ უბრძანე მას ჩამოიხსნას მთელი შეიარაღება, რათა დარწმუნდე, იცის თუ არა მან მისი მოხმარება. ამის შემდეგ მისი ღონის და სიმარჯვის მიხედვით დაუნიშნე მას ჯამაგირი ასი დირჰემიდან 4 ათას დირჰემამდის. ქვეით მომარს ნუ მისცემ ას დირჰემზე ნაკლებს, ხოლო შედარს, როგორც უნდა იყოს მისი სამხედრო შემზადებულება და შეიარაღების საუცხოო მდგომარეობა, 4 ათას დირჰემზე მეტს⁸.

ამგვარად მომარის სარგო ხოსრო ანუშირვანის დროს, - და ეს ცნობა ეხება მისი მეფობის პირველ წლებს, - შეადგენდა სულ ცოტა /ქვეითისათვის/ 100 დრამას და საუკეთესო მხედრისათვის 4000 დრამას. როგორც ტაბარის ცნობიდან ჩანს, 530-იან წლებში სპარსეთში მოხდა მომართა სამხედრო ვითარების შეგერება და მათი სარგოების ხელახლავ გადასინჯვა. ამ სარგოების გაცემის პრინციპი კი მანამდისაც არსებობდა.

ფსევდო-სტილიტს აქვს ასეთი ცნობა, რომ მეფე ვალარშს (პეროზის შემდეგს/ არ ჰქონდა ფული ჯარების სარგოს მისაცემად და რომ მან გამოიწვია ზოროასტრული სამღვდელოების გაბრაზება იმით, რომ 'ცდილობდა /ამ სამღვდელოების/ კანონების გაუქმებას და უნდოდა ქალაქებში გაეშენებია აბანოები'. ზოროასტრული /ცეცხლთაყვანისმცემლოური/ სარწმუნოებით ცხელი აბანოს მიღება ცოდვად ითვლებოდა. მაინც სასანიანთა ხანაში ნებადართული იყო ცხელი აბანოს მიღება მხოლოდ იმ პირობით, რომ უნდა ყოფილიყო საეკიალოური ზომები მიღებული ცეცხლის სინძინდის დასაცავად.⁹

აქ საუფრადღებოა ცნობა, რომ ვალარშის დროს ლაშქარი ფულად სარგოს ღებულობდა,რაც ამტკიცებს,რომ ლაშქრის გადაყვანა ფულად სარგოზე მართლაც პეროზის დროს უნდა მომხდარიყო.

ზემოთ მოხსენებული იყო, რომ მომარი ქართულად V ს-ნის პირველ ნახევარში იწოდებოდა "განწყსებულად" და შენე"-დ, მაგრამ

⁸. A.Christensen, L'Iran sous les Sassanides, p.296.

ტერმინი განწყება შემდეგ შესცვალა ტერმინმა განკარგვა, ამ ორი სიტყვის სრული იგივეობა დადასტურებულია ნინოს ცხოვრების მრავალფრასტული რედაქციით. სახელდობრ, ამ ცხოვრების ქელიშისეულ მარჯვანტში ნინოს მამის ზაბილონის შესახებ ნათქვამია, რომ მან ბრანჯთა მთავრების მონათვლისას „განუწყესა /მათ/ ყოველივე წესი საეკლესიო“. ამის მაგივრად „შატბერდისეულ ვარიანტში სწერია – ზაბილონმა განკარგა ყოველი წესი ქრისტიანობისა“ (გვ.109). ამგვარად განწყება და განკარგვა არის ერთი და იგივე რადგანაც ტერმინი განწყება იმპარებოდა სამხედრო მნიშვნელობითაც, ცხადია, რომ ტერმინი განკარგვაც წინანდელ ხანაში უფრო ასეთსავე შემთხვევისათვის გამოიყენებოდა. როგორღეზულობდნენ მოქმედები ამ თავის სარგოს? ამის გარკვევის შესაძლებლობას იძლევა თვით ტერმინი კარგი, საიდანაც არის მეორე ქართული ტერმინი საკარგავი.

ირანში არაბი მწერლების და ებრაელი თალმუდის დამოწმებით იყო მამაკაცებზე დაწესებული სათავო სახელმწიფო გადასახადი სახელწოდებით კარაგა. აქედან ქართული კარგვა სამხედრო ვაგებით/ ნიშნავდა მოქმედის უფლებას აიღოს თავის სარგოდ რამდენიმე კარაგა ან სათავო გადასახადი. ცხადია, რომ ეს თავის გადასახადი ეძლეოდა ამა თუ იმ მომარს თავის ადგილზევე მისი აკრეფის და მიღების უფლებით. კარაგა, მამასადამე, გადაქცეული იყო რენტად, რომელსაც ქართულად დაერქვა საკარგავი /მოხსენებულია განვითარებულ ფეოდალურ ხანაში, მაგრამ ეს ტერმინი, ცხადია, უნდა ყოფილიყო წინა ხანაში.⁹

იოანე ოქროპირის /347-407 წწ/ მეორე ეპისტოლეში თვედორეს მიმართ (რომელიც ქართულად, ენის მიხედვით არა უგვიანეს V ს-ნისა უნდა იყოს ბერძნულიდან გადათარგმნილი), მის ქართულ ტექსტში ვკითხულობთ: „შეკდარი, რომელმან დაიწეროს თავი თვისი დი-

⁹ უნდა აღინიშნოს რომ ტერმინი საკარგავი მე 1928 წლიდან მიმართა ბენეფიციუმის და სამხედრო ლტინს ექვივალენტად ჩემი მოხსენებითა და განცხადებითა შედეგად ტერმინი ასეთი მნიშვნელობით მიმინვე შევიდა დასავლეთ ევროპის საშუალო საუკუნეების ისტორიის სახელმძღვანელოებში. ამავე მნიშვნელობით ტერმინი საკარგავი იხსენიებოდა 1930-1932 წლებში საქართველოს ისტორიის ჩემს პროგრამებში თბილისის უნივერსიტეტისათვის, სადაც ლიტერატურულ ფაქულტეტზე მაშინ მე ლექციებს ვკითხულობდი. 1931 წელს მე ტერმინების თიხარისა და საკარგავის შესახებ წაყვითებ მიხსენება კაცასიძის ისტორიულ-არქეოლოგიურ ისტრუქტურში ბეჭდვით საკარგავის ასეთი მნიშვნელად ჩემ მერ მიცემული იყო მოკლე მამიბილევანი Краткий обзор истории Грузии, Сухуми, 1941, стр.23.

ვანსა შინა მეფისასა და მიერთვან წამოიღებნ იგი განწესებულთა როჭიკსა ერისკაცთასა, ვერღა შემძლებელ არნ იგი თავით თვსით განთავისუფლებად შსახურებისა მისგან, არამედ მარადის მდგომარე არნ იგი წინაშე მეფისა შეჭურვილი საჭურველითა და განმზადებული ბრძოლად მტერთა მეფისათა თავგანწირვით.¹⁰

ეს ამონაწერი ადასტურებს, რომ იოანე ოქროპირის დროსაც /IV ს-ნეში/ აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში მიღებული იყო როჭიკით /ჯვამაგირით/ მხედრების /ცხენოსან მეთომრების/ განწესება, რომ ასეთი მხედრები აღრიცხვაზე იყვნენ აყვანილნი და რომ მათგან შესდგებოდა მეფის /იმპერატორის/ პირადი გვარდია. ქართული სინამდვილისათვის დამახასიათებელი გამოდის ქართლის მეფის კარზე როჭიკით აყვანილი მუდმივი მხედრების მყოფობა.

პირველ ეპისტოლეში ამავე თვედორეს მიმართ იოანე ოქროპირს /ქართული თარგმანით/ აქვს ასეთი ადგილი:

რომელი დივანსა მეფისასა არა დაწერილ არნ და რიცხუსა მკედართასა არა შურაცხილ არნ, არავისგან ბრალისა თანამდებ იქმნის, განთაუშორის თავი თვსი გუნდისაგან მკედართასა. ხოლო რომელი მკედრად დაწერილ არნ, უკუეთუ მან დაუტყვის ნუფსით მკედრობაა თვსი, არა მცირე პატივი მოატყვს თავსა თვსსა ერისმთავრისაგან და მეფისა, არამედ ფრიადი შურაცხეფისა მისთვის განწესებულებისათვის მკედართა გუნდისა.¹¹

სურათი ცხადია. მხედრად დაწერილი /რომელიც ვანსაზღვრულ როჭიკსაც ღებულობდა/ დეზერტირობისათვის სასტიკად აგებდა პასუხს. არადაწერილნი, მამასადაძე, არც როჭიკზე მყოფნი, არ ითულებოდნენ დეზერტირებად და ამიტომ მხედართა გუნდში არმყოფობისათვის პასუხსაც არ აგებდნენ.

საუფრადლებოა რომ მხედრების აღრიცხვა ქართული ტექსტის მიხედვით, ხდებოდა დივანში.

საკარგავი არის იგივე რაც ბიზანტიური ხანის პრონია (πρόνεια – შურუნველობა), რომლის ფარდი ტერმინია οἰκονομία – მმართველობა, მოწყობა. აკადემიი ამტკიცებს, რომ პრონია თავდაპირველად წარმოადგენდა რომელიმე ადგილიდან გარკვეული საფასურის

¹⁰ . მამათა სწავლანი. თბ. 1955, გვ. 120.

¹¹ . იქვე გვ. 127.

გადასახადებს, რომელიც ეძლეოდა ასაღებად ამა თუ იმ პირს. აქედან თანდათან განვითარების შედეგად პირნია XIII-XIV ს-ნებში ეწოდებოდა ფეოდალურ /პირობითს/ საკუთრებას რომელიმე მამულზე.¹²

საქართველოში საკარგავი თავდაპირველად ზემოთ ნათქვამის მიხედვით, რენტს წარმოადგენდა და მოსაკარგავე იყო, ვისაც გარკვეული სამსახურისათვის ამ რენტის აღების უფლება ჰქონდა. ასეთივე მდგომარეობა იყო XI საუკუნეშიც. თითქოს დავით აღმაშენებლის დროს საკარგავი გადაიქცა პირობითი მამულის და სამფლობელოს აღმნიშვნელ ტერმინად. ქართულ "ვისრამიანში" რომელიც XII ს-ნის პირველ ნახევარში უნდა იყოს დაწერილი, საკარგავი თითქოს ხმარებულია ფეოდალური პირობითი სამფლობელოს აღსანიშნავად.

ამგვარად შუკობრში სამსახურისათვის დაწესებული სარგოს ეწოდებოდა საკარგავი. ზოლო საკარგავი ვისრამიანის ქართულ-სპარსული ტექსტების შედარებით უდავოდ არის სპარსული თიშარი, რომელიც იხმარებოდა ბიზანტიაშიც /ტიმარ/, ბიზანტიური ტიმარ კი იყო გარკვეული სარგო, ამის მიხედვით საკარგავიც ასევე სარგოს ან ჯამაგირს ნიშნავს.

საყურადღებოა, რომ ქართლ-სომხეთის ეკლესიური განხეთქილების გამო წარმოშობილ მიწერმოწერაში /608-611 წწ./ ქართული ენის აზნაურნი და მსახურნი წოდებულნი არიან კარგებად.¹³ ეს ორი ტერმინი აზნაურ-მსახური და კარგი იქ ერთმანეთის ფარდად არის ნაგულისხმევი. მეტიც შეიძლება ითქვას ტერმინი კარგი აქ ფარავს მცნებას აზნაურს, რის მიხედვით კარგნი უნდა ყოფილიყვნენ საერთოდ სამხედრო წოდების პირნი და აზნაურთ გარდა ამ სახელით უნდა იგულისხმებოდნენ სხვა მკომრებიც, ვერეთ წოდებულნი მსახურნი და ტაძრეულნი.

უკვე ნაჩვენები იყო, რომ მსახურნი, როგორც მკომრები, მოხსენებული არიან ვახტანგ გორგასალის ცხოვრებაშიც. ტაძრეულნი კიდევ მოხსენებული არიან მურვან-ურუს შემოსევის შესახებ თხრობაში. მეფე მირს და მის ძმას არჩილს თან ჰყავდათ ანაკოფიის ციხეში შვირედ ტაძრეულისა მათი სა და ნათესავი ერისთავთა და პიტიახმთა ათასი ოღენ /ე.ი. ერისთავნი და მათი თვისტომთავან შემდგარი რაზმები

¹² . А. П. Каждан. Формы условной собственности в Византии X-XIII вв., М., 1960.

¹³ . წარლთა წიგნი, ვვ 68, 70.

მათი მუომრებითურთ ათასი კაცი, სოლო სათაგან აღებათა მხრადელი
ორი ათასი /გვ237/. ტაძრულნი, როგორც ჩანს, ყოფილან ათასზე
ნაკლები, მხოლოდ რამოდენიმე ასეული, და მეტი არც მისწრაფებულან
ფილიყო.

როდესაც მურვანურუს წასულიდან 12 წლის შემდეგ არჩილი
გადავიდა კახეთს აქ მან "ყოველთა ტაძრულთა მისთა მოუმოდა კახეთი
და აზნაურყენა ივინი" /გვ243/, ე.ი. ტაძრულთ მისცა გარკვეული
უფლებები თემებზე და ამით გაუჩინა მათ საზრდო, რითაც გახადა ის-
ინი აზნაურებად. ცხადია, რომ ამ ტაძრულთ, სახამდის ისინი მეთემე
აზნაურებად გახდებოდნენ, სხვა სარჩო ექნებოდათ, სახელდობრ, რო-
გორც თვით მათი სახელი ტაძრული ამტკიცებს, მეფის ტაძრისაგან
ანუ სამეფო კარიდან. ასეთივე მდგომარეობაში არიან საგულისხმებელნი
შასხურნი, რომელნიც ვახტანგ გორგასალმა წარჩინებულ ყენა. შასხური
და ტაძრული დაახლოებით ერთი და იმავე მდგომარეობისანი არიან.

ყურადღებას იქცევს ის, რომ ტერმინი კარგი თავდაპირველად
ნიშნავდვ რიგს. ეს სიტყვა იცოდნენ სომხებმა და ქართველებმა. დაბადე-
ბის ერთ-ერთ წიგნში კარგი ამ მნიშვნელობით იხმარება (ვამ, 28,17-
20): "ოთხ კარვად" (ოთხ რივად), "კარვად კარვადი" (რიგ-რივად) და სხვ.
მაგრამ სამხედრო მნიშვნელობით ის მაშინ არ იხსენიება. VII ს-ნის
დასაწყისში კი (საეკლესიო მიწურ-მოწერის დროს) ტერმინი კარგი უკვე
სამხედრო მნიშვნელობით არის ხმარებული და მეტიც - ეს სიტყვა არ
ნიშნავს მარტო რიგს, არამედ მას აქვს წინანდელი ცვილის მნიშვნე-
ლობა. საჭირო იყო საკმაოდ ხანგრძლივი დრო, რომ სიტყვას კარგი ამ
სახით შეეცვალა თავისი სემანტიკა (ერთი საუკუნე მაინც და მეტი).

V ს-ნის შუაში სიტყვას კარგს სომხურში სამხედრო თვალ-
საზრისით პქონდა მამაცობის /ქართულად - სიმუნის/ მნიშვნელობა.
ხოსრო ანუშირვანის სიტყვებიდან კი საგულისხმებელია, რომ მის დროს
სამხედრო პირთა ჯამაგირის უზრუნველყოფის წესს პქონდა თავისი
ხანდაზმულობა.

ველეაფერი ამის გამო კერძოდ ქართლის სამეფოში საკარგავების
დაფუძნება შეიძლება მომხდარიყო 457-460 წლების ახლოს ანუ ვახ-
ტანგ გორგასალის დროს. ამ წესების მიხედვით ჯარში ყოფნა და-
კავშირებული იყო გარკვეულ სარგოსთან /რენტასთან/ რომელსაც
საკარგავი ერქვა. ამით ტერმინი კარგი გადაიქცა წინანდელი ცვილის
შესატყვისად, თვით მუომარნი კი ახლა იწოდებოდნენ კარგებად. კარვთა
რიცხვში მოხდებოდნენ უპირველეს ყოვლისა, რასაკვირველია,

აზნაურნი, მაგრამ აზნაურთა გარდა ამ კარგებად შეიძლება ყოფილიყვნენ სხვებიც.ვისაც ამისი უნარი და შესაძლებლობა ჰქონდა.

რასაკვირველია, სხენებული რეფორმა გულისხმობს სამხედრო ძალების, არამედ გარკვეული კონტიკენტის /რომელსაც ქართულად ტაძრულნი დაერქვა/ უზრუნველყოფას. მაგრამ ტაძრულთა შორის იყო დიდი ვრადაციები (სპარსეთში, როგორც ენახეთ, სარგო დაწესებული იყო 100 ღირპედიდან ანუ 100 დრამიდან 4 ათას ღირპე მამდის/. ტაძრულნი, რომელნიც მეფის უშუალო განკარგულებაში იყოფებოდნენ, საგულისხმებულნი არიან მძიმედ შეიარაღებულ მხედართაგან დაწესებული ვიდრე ქვეით მუომრამდე.

ამგვარად, ვახტანგ გორგასალის დროს, 470-იანი წლების ახლოს, გატარებულ იქნა მეტად მნიშვნელოვანი რეფორმა სამხედრო საქმეში, რამაც ძლიერ დიდი გავლენა მოახდინა შედეგდროინდელ ვითარებაზე საკმარისია ითქვას, რომ საკარგავების სისტემაზე ამა თუ იმ სახით ჩვენში გასძლო თითქმის 9 საუკუნე ვიდრე XIV ს-ნის პირველ ნახევრამდის.

საკარგავების შემოღებას ჰქონდა კიდევ სხვა მნიშვნელობაც. ეს იყო პირობითი რენტა, დაწესებული გარკვეული ვალდებულებისა და სამსახურისათვის. ამით ძლიერდებოდა პირობითი საკუთრებაც, რომელიც დამახასიათებელი იყო ფეოდალურ წყობა-წარმონაქმნისათვის. მონათმფლობელური წყობილების პირობებში ფეოდალური წყობის ელემენტების გაძლიერება სოციალური ცხოვრების განვითარების ხელის შეწყობი იყო და პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.

100. ქართლის სამეფოს დაყოფა საერისთავოებად.

ვახტანგის დროს ქართული ქვეყნების მეტი ნაწილის გავრთიანების შემდეგ სახელწიფო გაყოფილ იქნა საერისთავოებად. ჯუანშერი ორჯერ ვახტანგის დროს ჩამოთვლის ქართლის სამეფოს ერისთავებს /გვ.185-186/. 470 წლის ახლოს სპარსეთში წასვლის წინ ვახტანგმა თავის მავივრად დასტოვა თავისი შვილი დამი. სპასპეტის გარდა 10 ერისთავისაგან 7 მან დასტოვა ქართლის სამეფოში.ქსენი იყვნენ: ჯუანშერ სპასპეტი, მკერობელი შიდა-ქართლისა და მფლობელი ყოველთა ერისთავთა /ვი. ერისთავების უფროსი/, დემეტრე - ერისთავი კახეთისა და კუხეთისა, ვრიგოლ ერისთავი ქერეთისა, ნენსარან - ერისთავი ხუნანისა, ადარნასე - ერისთავი სამშვილდისა, სამნალირ - ერისთავი შიდა - ვერისისა და სუანეთისა, ბაკურ - ერისთავი მარგვესისა და თაკურისა.

ოთხნი წარჩინებულნი კი ვახტანგმა თან წაიყვანა სპარსეთში და იქიდან ინდოეთისკენ. ესენი იყვნენ: არტავაზ - ერისთავი კლარჯეთისა, ნარსე ერისთავი წუნდისა, ბიჭრიტვანი - ერისთავი ოძრავისა და სურამია ეგვიპტი დიდი. /გვ. 185-186/.

ერისთავნი თავთავიანთ სამფლობელოში დიდი უფლებებით სარგებლობდნენ და, სპარსეთის მაგალითის მიბაძვით, მეფეებდაც იწოდებოდნენ. უკანაშერი გადმოგვეცუმა სპარსთა მეფის ორმუხდის მომართვის სათაურს ვახტანგ მეფისადმი. "ურმისდისაგან, ყოველთა მეფეთა მეფისა, ვახტანგის მომართ ვარან-ხუასრო-თანგისა /ვახტანგის სრული სახელი სპარსულად/, ათთა მეფეთა მეფისა, ახოვნისა". ვახტანგი აქ დასახლებულია ათი მეფის მეფედ. ეს ათნი არიან ზემოთ დასახლებულნი ათნი ერისთავნი. მართლაც ცნობილია, რომ შიდა-ვერისის ერისთავებს ბიზანტიელები მეფეებად იხსენიებდნენ. ერისთავი შემდეგშიც ხშირად იწოდებოდა მეფედ. მაგ., ბოლნისის IX ს-ის წარწერაში მოხსენებულ არიან დავით და აბულ მეფენი /უფრო სწორად-მეფანი, ე.ი. მცირე მეფენი/, რომელნიც არიან ადგილობრივი ერისთავები. ასევე XI ს-ის დასაწყისში მეფედ იხსენიება ხორნაბუჯის ერისთავი გურგენბერი და სხვ.

სპარსთა მეფის ორმუხდის ხსენებული მომართვა ვახტანგის სახელზე გულისხმობს ქართლის მეფის ზღაპრით ათ ერისთავს /მეფეს/. ეს მომართვა არ უნდა ეკუთვნოდეს სპარსეთის მეფეს ორმუხდ III-ეს, რადგან ის მეფობდა 457-458 წლებში მეტად ხანმოკლედ. ამ ათ მეფეს შორის კი აქ უნდა იგულისხმებოდეს შიდა ვერისის და მარგვისთავერის ერისთავებიც, ხოლო ლაზიკის სამეფო 457-458 წწ-ჯერ კიდევ არ ემორჩილებოდა ქართლის მეფეს. უფრო საფიქრებელია, რომ მომართვა ეკუთვნოდა სპარსეთის სამეფოთა ჩრდილოეთი შტარგების პადისპანად /დიდ მარზპანად/ პეროზ მეფის დროს, დაახლოებით 470-იან წლებში, საგულისხმებულ და ჯერჯერობით უცნობ პირს სახელით ორმიხდს.

ერისთავის უფლების გასარკვევად მნიშვნელობა აქვს ერისთავის /ვერეთ წოდებული ცოტა ერისთავის/ კურთხევის წესს და განგებას, რომელიც ძველი დროიდან უნდა ყოფილიყო მუხუშავებული და ყოველ შემთხვევაში IX ს-ნეში კვლავ დადასტურებულ იქნა. რაეაშს მთანიჭებს ღმერთი /ერისთავს/ პატივსა ერისთავრობისსა, განიბანოს გუამი და შიშისოსს სამოსელი ვითარცა შენის მეფეთა. ამგვარად კურთხევის დროს ერისთავს ეცვა იგივე სამოსელი, რომელიც განკუთვნილი იყო მეფისათ-

ვის. მაგრამ ეს არ შეიძლება ყოფილიყო ადარნასე მეფის შემდეგ დროს, რადგანაც მის შემდეგ ერისთავებს აკრძალული ჰქონდათ მეფის-დაგვარი სამოსის ტარება. თვით კურთხევის ცერემონია, რომელსაც მას რულებდა ეპისკოპოსისხდებოდა ეკლესიაში საღამოს ლოცვისას, საკურთხ პირს დააყენებდნენ საკურთხეულის ასაელში და ქვეშ დაუფენდნენ ტაბატას. ხელში მას უნდა ჰქონოდა სანთელი *„ქროვანი“* ანთებული. მარჯვნივ და მარცხნივ დაუდგებოდნენ მღვდელნი და დიაკონნი. თვით ლოცვაში, რომელიც ამ დროს წარმოითქმებოდა, საყურადღებოა შემდეგი ადგილი: *„შინაცა ესე შენი /ღმერთო/ ვუკრიბე /სამარჩიო/ სოფლისა /ქვეყნის/ პურობად. მიჰსადლე ამას დამორჩილებად ქვეშე მყოფნი სიმართლით და ჭეშმარიტებითა სათხო ყოფად შენდა ყოველი, რომელი ამის მიერ იქმნებოდის, რათა გლახკეთა და ნაკლულეყნთა და ყოველთა საქმესა მოწყალებისასა აჩვენებდეს, /საერთვე/ და სასჯელსა /სამსჯავროსა/ სიმართლისასა კყოფდეს უკრთამოდ და ყოველნი მსახურნი მისნი ყოველთა მშველობითა და მორჩილებითა მიჰსადლე და განამართლე მარადის. მოვე ნაყოფი ქვეყანასა ცხოვრებისათვის ყოელისა ერისა შენისა“.*

ერისთავთ-ერისთავის კურთხევისათვის დაწესებული იყო სამეფო სამოსი და ლოცვაც იყო უფრო ვრცელი /IX-ს ს-ნებში და XI ს-ნის პირველ ნახევარში ერისთავთ-ერისთავი იყო ერთი ის იყო, ფაქტობრივად მართებლობის უფროსი სახელმწიფოში/. ამ ლოცვაში არის ვედრება ღვთისადმი, რათა ახლად კურთხეულ პირს ჰქონდეს *„სიმტკიცე მკლავისა“*, *„ძლიერება მტერთა ზედა დღედ ბრძოლისა“*, დაედვას მას თავს *„ჩაფხუტი დიდებისა“*, რათა შენითა შეწყენითა არცხვნიდეს მტერთა დღესა ბრძოლისასა“, რათა *„შზრდელ და მწყობელ ექმნას ერსა შენსა, რომელი მოვე მას; იყოს ვითარცა მამს საბიერი, რომელნი ყვარობენ შენითა და ასწავებენ ყოველთა გზასა ღმრთის მსახურებისასა“*. *„რათა ობოლსა შზრდელ ექმნას თვისთა კელმწიფებითა და შენითა მით განმზადებულითა პატივითა ერის მთავრობისასათა... საყუდელ ექმნას მოხუცებულთა, პატივისმცემელ მისთა მინდობილთა ჭაბუკთა და ყოველთა კეთილის მყოფელ, მასწავლელ ერისა თვისისა... შრძანე /ღმერთო/ ჩნულითა სიორძლე /ბავშვების გამრავლებას, ჭაბუკთა სიმშვიდე მოხუცებულთა ფუფუნებითა დაცვა“.*

ამაინ რადგანაც ერისთავის საკურთხე ლოცვაში ერის ანუ ხალხის გარდა მოხსენებულნი არიან მხოლოდ მსახურნი, ერისთავთ-ერისთავის ლოცვაში დამატებით ურადლებას იპყრობს ჭაბუკთა მოხ-

სენება და ისიც ისეთ კონტექსტში /შინდობილ ჭაბუკთა პარტიის კომი
მოპრობა, ჭაბუკთა შვიდად ყოფნის სურვილი/, საიდანაც ჩანს, რომ
ჭაბუკებად აქ იგულისხმებიან შედარ-მეომრები. მასთან მიმართებით
მსახურნიც იმავე დროს საგულისხმებულნი არიან შედარ-მეომრებად.
რომელნიც ერისთავს ჰყავდა თავის ხელქვეით, მაგრამ ჭაბუკნი კი არიან
განსაკუთრებული მეომრები, რომელნიც მხოლოდ ერისთავთ-ერისთავს
ჰყავს.

საფიქრებელია, რომ ვახტანგ გორგასალის დროს დაწყებული
ერისთავთა კურთხევის წესი იყო უფრო ის, რომელიც შემდეგ შემორ-
ჩენილი იქნა სახელმწიფოს პირველი ხელისუფალის ერისთავთ-
ერისთავისათვის.

ქართველი ერისთავის საზეიმო სამეფო სამოსი აწერილი აქვს VII
ს-ნის ბერძენ ავტორს. როდესაც ლაზიკის /ეგრისის/ მოკლული მეფის
გუბაზის მაგიერად 554 წ. ბიზანტიის კესარმა ლაზებისავე თხოვნით
დანიშნა მოკლულის უმცროსი ძმა წათე, ის, ავათიას /VI ს/ სიტყვით,
ბრუნდება ბიზანტიიდან თავის ქვეყანაში სტრატეგოს სოტერიქის
თანხლებით. რომელთა მეფისაგან მას მიეღო, როგორც ეს ძველთაგან
დაწყებული იყო, მამა-პაპის უფლება და სამოსი ნიშნები. ეს ნიშნები
იყო: ოქროს გვირგვინი, თვალ-მარგალიტით შემკული; კოჭებად
გრძელი ქიტონი, ოქრომკვრდით მოქარგული; მიტრა აგრეთვე
ოქრომკვრდით და თვალებით შემკული და წითელი წაღები. ძონეული
ქლამიდის ტარების ნება კი ლაზთა მეფეებს არ ჰქონდათ; მხოლოდ
თეთრი ქლამიდის ტარება შეეძლოთ. ეს ქლამიდაც არ ჰგავდა, საყო-
ველთაოდ მიღებულს და ჩვეულებრივს. შუაში ის ორივე მხრით ოქროს
ქსოვილით არის აღაპლაპებული. მეფობრივია აგრეთვე თავისი აკ-
ინძული თვალებით და სხვა მორთულობით ქლამიდის ამზინდიც და
როდესაც წათემ, სამეფო სამოსელში გამოწყობილმა, ფეხი შემოდგა
თავის ქვეყანაში, მას მიესალმნენ სტრატეგოსები და რომელთა მთელი
ჯარი, საუკეთესოდ შეიარაღებულნი. მეტწილად ცხენებზე მჯდომნი
ისინი სათანადო პატივით წამოუძღვნენ მას წიხ. გახარებული ლაზებიც-
ჩამწყრივებულნი მიაცილებდნენ მას. ყოველგვით საყვირების ხმა ის-
მოდა და დროშები იყო მაღლა აფრიალებული. ზეიმი იყო მეტად

ბრწყინვალე და აღზევებული და მეტის ზომის, ვიდრე ეს ლაზია სამეფოს შეეფერებოდა.¹⁴

ერისთავნი ინიშნებოდნენ არა მემკვიდრეობით. საერისთავოების სამკვიდროდ განმტკიცება მოხდა მხოლოდ 580-იან წლებში, როდესაც სპარსეთის მეფის ორმიზდს IV-ის /578-589 წწ/ ჩრდილოეთის კუსტს /ქართული მატრიანით, რანს და მოვაკანს, მაგრამ აქ მთელი კუსტი უნდა იგულისხმებოდეს/ განაგებდა ტახტის მკირეწლოვანი მემკვიდრე ზოსროვაზრუეზი /ქართული გამოთქმით ქასრე ამაარვეზი/. როდესაც 590 წ. რომეუბმა /მიზანტიელებმა/ მიიღეს სპარსეთისაგან ქართული ქვეყნების ახალი ნაწილი ვიდრე თბილისამდის /სადეიქრებელია სამცხე-ჯავახეთი, შიდა ქართლი/, მათ დაამტკიცეს ქართველი ერისთავების უფლების სამკვიდროდ გადაცემა ერთსა და იმავე გვარში.

ამგვარად ვახტანგ გორგასლის მმართველობის დროს ქართლის /საქართველოს/ გაზრდილი სახელმწიფო ჩამოყალიბდა როგორც საერისთავოების კავშირის ერთეული. ეს საერისთავოები ავტონომიურ სახელმწიფო ერთეულებს წარმოადგენენ. მთელი სამეფოს ერთიანი მეფის უშუალო მმართველობის ხელქვეით მხოლოდ შიდა ქართლი იმყოფებოდა. შიდა ქართლის საქმეები მეფის შემდეგ ცვათებოდა სასაკეტს, რომელიც იყო იმავე დროს ყველა ერისთავის უფროსიც. საერისთავოებში იკრიბებოდა ხარკი როგორც საერისთავო, ისე სამეფო /სეთია ფარნავაზის სამეფოს შესახებ მატრიანის ცნობა რომელიც ამ ნაწილში უფრო V ს-ის ვითარებას უნდა ასახედეს/. მთელ სამეფოსთან, მამასადამე, გარკვეული გადასახადი შემოდიოდა ცენტრალური მართებლობის /მეფის/ სასარგებლოდ.

თითქმის ოძრხის და წუნდის ერისთავთა სახლები დატოვებულ იქნენ ახალ პირობებში ცალკე მოზრდილი ხვეების მემკვიდრე-გამგებლებად, ანუ როგორც ზემო-ქართლში მათ ეძახდნენ, მამულებად. განსაკუთრებით ეს ითქმის ოძრხის ერისთავის სახლის შესახებ, რომელსაც შეიძლება დარჩენილია ახალ პირობებშიც სამცხე მამულთა

¹⁴ . პრიკაი კსარელი /De act., III, V აღნიშნავს, რომ აღმ. რომის იმპერიის /371 წლის ახლის დროიდან/ კუთხილ სომხეთში იყო 5 მემკვიდრე სატრაპი (ს-ქართლ ერისთავს მათი ინსტრუქციები იყო ზღვის მატელის ქლამი). ოქროთი შემკული პირფორა, ოქროს საკინძი, ოქროს ზოლებით შემკული ამრეშების ზედა სამოსი, "ფესხაქელი წითელი ფერისა მუტლამის, რის ტარების უფლება აქვს მხოლოდ რომის იმპერატორებს და სპარსეთის მეფებს". იმპერატორმა იუსტინიანემ ვააქცა ეს სამთავროება.

აძლედა მათ შემცირებულ ტერიტორიაზე მეტ უფლებებს. ასე რომ ერისთავთა სახლების ამ ახალ მდგომარეობაში გადასვლა არც თუ ძლიერ გაძნელებული უნდა ყოფილიყო.

საყურადღებო ის არის, რომ მაშინაც, როდესაც გეგნა ტყუნიძე გვარი IX ს-ნიდან სამეფო სახლად გადაიქცა, თვით აფხაზ-ქართველთა მეფის ბაგრატ IV -ის დროს კლარჯეთი კლავინდებურად სამამსახლო-სოდ ითვლებოდა და მეფისათვის განკუთვნილ გადასახადსაც სამამსახლო-სოდ გადასახადი ერქვა. ბაგრატ IV ოპიზის უღამნოსადმი მიცემულ ცნობილ სიგელში წერს, რომ "ოპიზარნიც /ე.ი. ოპიზის მონასტრის კრებულო/ გულსაჲვე ვუკნ სალოცველად სულსა ჩემისა, თავსავე ჩემსა დაგათმინე /მოუაკლო/, ავიღე სამამსახლოსისა სამსახურებლისა ჩვენი-საგან /კლარჯეთის/ ბარვეანი სოფელი და მივეცე ოპიზართა სატრაპე-ზოდ". სიგელის ბოლოში ბაგრატ IV მიმართავს გადაწყვეტილების დამტკიცების თხოვნით "ტაოისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა". ტანუტერი სომხური ტერმინია, ნიშნავს მამსახლისს. კლარჯეთის მამსახლისი, იგივე მამფალი /გადაქცეულია უკვე საქართველოს მეფედ, მაგრამ მის სასარგებლოდ კლავინდებურად არსებობს სამამსახლოსო სამსახურებელი", თვით კლარჯეთში კი თავის მოადგილედ მას დაუ-წინებული ჰყავს მამსახლისი.

აღსანიშნავია ისიც, რომ X ს-ნეში ტბეთის ეპისკოპოსნი, რომელნიც იმავე დროს შვეშეთის მმართველად /ერისთავად/ ითვლებოდნენ, იწოდებოდნენ მამფლებად, ე.ი. იმავე მამსახლისებად.

ვფქვს გარეშეა ამგვარად, რომ ზემო ქართლშიც ცალკე ხვეების სათავეში იდგნენ მამსახლის-მამფლები. მათი უფლების ჩამოყალიბება ტომობრივ-ტერიტორიულ ერთეულებში მიეკუთვნება VI ს-ნის დასაწყისს, ფარსმან მეფის დროს. ცხადია, მამსახლადმე, რომ V ს-ნის დასაწყისს გატარებული რეფორმა კვალს აჩენს XI ს-ნის ვითარებასაც.

101. ქალაქების როლის შეცვლა.

ამ დრომდის ქალაქები წარმოადგენდნენ მცირე ოლქთა მეთაურების რეზიდენციებს. ამით აიხსნება, რომ ქართული ქვეყნების ტომობრივ-ტერიტორიულ საკმაოდ ხშირად წარმოდგენილია სახელი ნაქალაქევი ხშირად ისეთ ადგილას (მაგ. მთიან ადგილებში) სადაც ქალაქს შეეძლო შოლოდ ასე თუ ისე შემოზღუდული და, მამსახლადმე, გამაგრებული პუნქტის შესრულება. თვით ვახტანგმა ვააშენა ქალაქი არა ადგილად მისადგომ ადგილას ჭერეში და იქ დასვა ეპისკოპოსიც. გამოთქმაც "შენ

(ჭერეში ვასტანგმა) ქნა ქალაქი ერთი" (გვ.199) თითქოს გამაგრებულ ადგილს გულისხმობს, რომელიც ამ შემთხვევაში ეპისკოპოსის ადგილსამყოფელი უნდა ყოფილიყო.

ახლა კი ქალაქების სასიათი შეიკვალა. როგორც ^{ქართული} ~~ქართული~~ გამაგრების გზაზე დამდგარმა თბილისმა მიიღო უკვე სხვა სასიათი. ვერის უკვე სანახევროდ დაზიანებული ციხის ამარა იყო ციხეს მალე დასჭირდა რეკონსტრუქცია). ქალაქს არც გალაყანი ჰქონდა, მაგრამ იქ უკვე იყო თვითმოქმედი მოსახლეობა, რომელიც ნაწილობრივ მაინც ვაჭარ ხელოსანთაგან არის საგულისხმებელი. როდესაც ვასტანგის შვილის დანი მეფის დროს მცხეთა, როგორც ამას ამოწმებს მუშატანე გადაეცა კათალიკოსს, მაშინ მოსახლეობის ნაწილი მცხეთიდან გადასახლდა თბილისს. ასე უნდა იქნას გაგებული მოქცევა ქართლისაჲს ქრონიკის ცნობა, რომ დანის მეფის დროს "ქალაქსა ტფილისს კაცნი დასხდებოდესა" (გვ.94). ან ქრონიკის ანტირეკონსტრუქციის საკვლეო ცხოვრების ფაქტები, ამიტომ ის მეფეების მოხსენების გარდა სხვა ამბებზე სრულებით არ ჩერდება. თბილისს გადმოსულნი უნდა ყოფილიყვნენ საკმაოდ ბლომად, და ბევრი მათგანი უნდა ყოფილიყო შეძლებულიც, რომ შესძლეს საკმაოდ მოზრდილი მარიაჲ წმინდის ეკლესიის აშენება.

სხანებულ თვითმოქმედ თავისუფალ ან ნახევრად თავისუფალ მოსახლეთა გარდა თბილისში იქნებოდნენ მონებიც. მცხეთაში ცოტა უფრო გვიან შეძლებულ ხელოსანს ევსტათის ჰყავდა მონები (ევსტათი მცხეთელის ცხოვრების ცნობა). ასეთივე მდგომარეობა იქნებოდა თბილისშიც, როდესაც ხელოსანთა შორის საგულისხმებელი არიან შეძლებულნიც.

გარდა ამისა თბილისის გარეთ იყო სახანუ-სათესი მიწებიც. მაგრადილოეთი შხარეზე, სადაც მთელ ფართობს სალაღაქის ხევიდან ვიდრე საბურთალომდის ჩათვლით თითქოს ვერე ერქვა, ახლოს სალაღაქის ხევიან მდებარეობდა კალოუბანი, რომელიც XVII-XVIII ს-ნებში იწოდებოდა გარეთუბნად.

თბილისის მთელი ეს შხარე მამადავითის მთის ძირიდან ვიდრე მტკვრამდის (სალაღაქის ვაკის ჩათვლით) იძლეოდა სამიწათმოქმედო დიდი მუერნობის გაშლის შესაძლებლობას, რადგანაც ვარკისი მიწა აქ ოთხასს კექტარამდის აღწევს. ამას უმატებოდა კიდევ მდ. ვერასაჲს მდებარე მიწების, აგრეთვე ვაკის და საბურთალოს მიწების საბურ და ოთხჯერ მეტი ფართობები.

ასურელ მამათა არქეტიპში, იოანე ზედაზნელის ცხოვრების ტექსტში, რომელიც VII ს-ნის ახლოს უნდა იყოს შედგენილი, ნათქვამია, რომ იოანეს მოწაფეთაგან "ეზდერიოს (მოვიდა) ქალაქსა ქადაგებისასა" და აქ დაბინავდა. იოანე ზედაზნელის ვრცელ ცხოვრებას აღწევს ქადაგ. თავისის შესახებ ნათქვამია: "სანატრელი ეზდერიოს სამთავისისასა ჭალაქსა დაემკვიდრა"-ო. ქალაქი (VI-VII ს-ნებში) IX ს-ნისათვის გადაქცეულია ჭალაქად. ქალაქად მყოფობის დროს სამთავისი, საფიქრებელია, საქალაქო ოლქის სათავეშიც იდგა, მაგრამ აგრარიზაციის შედეგად საქალაქო ცხოვრება შემდეგში აქ სასებით გაქრა.

უხტანესი (X ს) გადმოგვცემს, რომ ქალ. გაიანი, მის დროს უკვე გავრანებული, წინათ, როდესაც ის კარვს მდგომარეობაში იმყოფებოდა "ქაზღვრებოდა განთქმულ და დიდ ღუდაქალაქს ტფილისს"-ო. გაიანი დამორებული იყო თბილისს 45 კმ-ით ურთმანეთის შესაზღვრედ, როგორც მოხსენებული იყო აქ შეიძლება ყოფილიყვნენ თბილისის და გაიანის შოლოდ ოლქები.

ვახტანგის დროს გაშენებულ იქნა "გელქისა ნინოწმიდისა უჯარმის კარსა" (ფუანშური, გვ.199). ნინოწმიდა დამორებულია უჯარმის ციხეს 8 კილომეტრით. რაფდენის ცხოვრებაში მოხსენებულია, რომ ვახტანგ გორგასალმა რაფდენის სახელზე უჯარმის ციხის გელქისის გარდა გააშენა კიდევ "ერთი სხუა გელქისა მისი ველსა ზედა უჯარმისასა, რომელსაც სამგორობით უკმოძენ". სამგორის მხარე უჯარმის ციხეს დამორებულია 7-12 კილომეტრით (მას 5 კილომეტრზე მეტი სიგრძე აქვს). ცხადია, რომ უჯარმის სახელით ცნობილი იყო თვით ციხე-ქალაქი და ამას გარდა ვრცელი მხარე დაახლოებით 115 კმ სიგრძეზე საფიქრებელია, რომ ციხე-ქალაქ უჯარმის ოლქში შედიოდა აგრეთვე კუხეთის ნაწილი გარეუღის უდაბნოს სახით.

პროკოპი კესარიელი იხსენიებს ვერისში (ლაზიკაში) შნიშენლოვან ქალაქ - ბუნქტს ვარდციხეს (მერძულად როდოპოლისს), სადაც კეთილისების მიხედვით ეპისკოპოსიც იჯდა ვარდციხის მიმდგომ (აღმოსავლეთით) მხარეს ეწოდებოდა აჯამეთის, რომელიც აღწევდა ახლანდელ ზესტაფონამდის, სადაც ამის გადანარჩომად არის მდინარის სახელი აჯამური (მდინარე ყვირილას შენაკადი სამხრეთიდან). ვარდციხე-აჯამეთის მხარე შემდგომ საუკუნეებში, ფეოდალურ ხანაში შეადგენდა მეფის კუთვნილებას, ე.ი. სახელმწიფო საკუთრებას სივრცით მდინარე რიონიდან აღმოსავლეთით ის უნდა ყოფილიყო სულ ცოტა 20 კმ.

როგორც ამ დროინდელი ქალაქების შესახებ ზემოთ მოცემული ცნობებიდან ჩანს, ქალაქების სახე ქართლის სახელმწიფოში იცვლებოდა რასაკვირველია, ამ ქალაქებს აქვთ ციხე სიმაგრე, ისინი მარტვილებს მოსახლეობის თავდაცვის საქმეში მნიშვნელოვან როლს. ეს ქალაქები წარმოადგენენ ვაჭრობა-ხელოსნობის პუნქტებსაც (ვანსაკუთრებით ეს იქნის თბილისის შესახებ). მაგრამ ქალაქებს უკვე ეტყობა მიწათმოქმედებისაგან შედარებით წინანდელ ხანასთან მეტი ვადახრა. ზღვბა, მამასადაძე საქალაქო ცხოვრების ერთგვარი აგრარიაა.¹⁵

ქართლის სამეფოს წამყვანი ნაწილები, სადაც ეს შესაძლებელი იყო დაყოფილი იქნენ საქალაქო ოლქებად (სხვაგან, ჩანს, დატოვებული იქნა ხეების ერთეულები). ვახტანგის დროს უფარმის კარის (უბნის) არსებობა ათარილებს ამ რეფორმის შემოღებასაც 460-იანი წლებით.

ამგვარად ვახტანგის მართებლობის დასაწყისშივე სხვა რეფორმებთან ერთად ვატარებულ იქნა საქალაქო ოლქების ჩამოყალიბების რეფორმა. ჯუანშერმა იცოდა ეს და ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ ვახტანგის მართებლობის დასაწყისშივე (თუმცა არა მთლად ზუსტად) საშუაო რჩევამი მონაწილედ იხსენიებს "ქალაქებს" (გვ.147), ე.ი. საქალაქო ოლქების უფროსებს. შეად. კიდევ მოქც. ქართლისაის ქრონიკის ცნობა, რომ ფარსმან მეფის დროს "სპარსთა მეფობაჲ მცხეთად მოვიდა და შეამფოთა ქართლი და ქალაქნი"-ო (გვ.94).

102. გლეხი.

სიფსიძენათა ეპიზოდის ძველ ქართულ თარგმანში წერია: "და ხილვისა მას კეთილისაჲა მიკრებოდა სიძრავლე დიდი და მთავართა მათგანნი იგიცა ერთი ერთსა ჰდებოდა და სრბით მივიდოდეს ხილვად სიკეთისა მისსა და აზნაურნი იგი აღრეულად გლეხითურთ ეტყნებოდეს და დასდებდეს ურთიერთსა."¹⁶ სომხურ დედანში გლეხის შესატყვისად არის სიტყვა ამზობ, რაც მდამბურ ბრბოს ნიშნავს. ამიტომ ამ ქართულ

¹⁵ IX საუკუნის შესახებ X ს-ის სომეხი ისტორიკოსი თბა არწრუნი წერს შემდეგს: "ზაბორის შესატყვის შემდეგ და გაზაფხულის მოახლოებისას - ღვინას ველზე იგრძნობოდა სამხრეთული ქარი - მიწათმოქმედი შეუდგენენ მზადებას ხენა-თესვისათვის. მონადირეები ეზადებოდნენ სახადიოდ წასასვლელად ვაჭარი იწყებდნენ ფიქრს შორ მოგზაურობაზე მწველსებმა იწყეს ცხვრის თავისი ფარების შეკრობა ბაღების ველებზე გასარეკად ველსა სურთოდ ცდილობდა თავისი საქმისათვის მოეკიდა ხელი".

¹⁶ სჯანაშია, შრომები, I, გვ. 152, შფ.

ტექსტში რომელიც V ს-ნის პირველ ნახევარზე გვიანდელი არ უნდა იყოს (ამ ტექსტის ამოძრევი ილაპულაძე თვით ნაწარმოების ქართულ თარგმანს VIII-X ს-ნით ათარილებდა), გლეხი ნიშნავს მდამორთა მასას. აღსანიშნავია სოციალური დიფერენციაციის თვალსაზრისით ამ ციტატაში მთავარნი, აზნაურნი და გლეხი.

დაბადების ქართული თარგმანის II ვერსიის (V ს-ნის დასაწყ.) მიხედვით ბერძ. ΠΕΑΧΤΣ; (საწყალი, მათხოვარი, ყოვლად ღარიბი) გადათარგმნილია სიტყვებით მკოდოვანი (ვაძოსე, 30, 15; 1 მუფ, 18, 23), გლახაკი და გლეხი; ყველა ეს ტერმინი ერთმანეთის ფარდია (ებრაულიდან გადათარგმნილ უფრო ძველ ტექსტში ამის შესატყვისად ხმარებულია სიტყვა მდამალი). სიტყვა გლეხი ზოგ ადგილას (სიბრძ. სოლ., 18, 11, ომქის ვარ.) უდრის ბერძნულ ΒΙΕΜΑΤΙΣ; - მდამო.

ვახტანგ კორცასალის დროს, როგორც ჩანს, საერთოდ ძლიერდებოდა წერილი მკურნაობის მიმდევარი მიწათმოქმედი ფენა. ამ მკურნეს აქვს "ადგილი მკირე", როგორც იყო მაგ., ძარღუას სოფელი (სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში).¹⁷ მოფელიონთ მკავდათ უფალიც.

¹⁷ სერაპონ ზარზმელის ცხოვრების დაწერის ხანის მიხედვით პირველი გამოცემული მ. ჯანაშვილი B09 წელს ვარკვევდა არ უწყებდა და ამბობდა, რომ თვით ზარზმა და მის გარშემო ნაშენობა (ზანაუი ჩორჩინი) თუ VII-VIII ს-ნის ნაშენი არ არიან. მათ ნახვრეებზე აღმოცენებულნი უნდა იყვნენ. გამოდის, რომ მ. ჯანაშვილი ამ ნაწარმოების დაწერას VIII ს-ნებში ან ამის შემდეგ დაწერილად სთვლიდა (ქართ. მწერლობა, B09, გვ. III). იგი ჯანაშვილი (ქართ. საისტორიო მწერლობა, ტფ., E16) სერაპონ ზარზმელის ცხოვრებას XI ს-ნის ნახევრის დაბლეს მკითხველზე უ თვითმული ამჟამ სკიბისისათვის B19 წელს თარიღად დასდებდა X ს-ნის პირველ მუთხებს. ხოლო კ. კვარციანი დაწვებული B24 წლიდან (მეფრება) ათქმის იმავე აზრის გამო დოდა.

B23 წლიდან ამ ნაწარმოებს უფალი VII ს-ნისად მასტორი მიუბანი B24, გვ. 54; Из социально-экономических вопросов средневековой Грузии, B30, ანბეჭდის გვ. 108, სადაც ნათქვამია, რომ ამ ნაწარმოებში ძახულია 560-580 წლების ამბები. შეად ჩემზე Краткий обзор истории Грузии, Ордума, 1941, стр. 51, თქმვა ფაქტების ჭარბა ნაწარმოებში VI-VII ს-ნის მიჯნას კუთვნებო.

1. იხიროფეა B34 წ. (მნათობი N 9, გვ. 125) სერაპონ ზარზმელის ცხოვრებას მიკუთვნებდა IX ს-ნეს. შემდეგ კი B50 წ. (მნათობი N 7, გვ. 130-131) და B55 წელს წიგნში "კოორე მკრძელე" მზებ აზრის თანახმად მკირამ ამის მოქმენიებელი VII ს-ნეს.

სერაპონ ზარზმელი იყო მიქელ პარტელის სულიერი მიწავე ხოლო მიქელი ვერ ვახტანგ კორცასალის დროს დაარსებული იპარის მიწათმკრეში იყო მკირად. ხოლო შემდეგ ის დაემიწადა მთი მკვიმელს (აღმათი 510 წლის ძღლის) და როგორც

ეტობა მის ვაჟებით შექმნა მან კლარჯეთში მცირე მონასტერი პარტიში სერაპიონ ზარზმელი კი მიქელ პარტხელის მიწაზე იყო საფლავებულია 525-530 წლების შუა წლებში ვიორგი ჩორჩხანელი გარდაიცვალა 540 წლის ახლოს, რის შემდეგაც ვიორგი შუარტყელი ვახდა მანჯყურელად სანეურის ეპისკოპოსად. ანეურის ეპისკოპოსი დამახინჯებულად აღსვლას სხვებით თითქმის მოხსენებულა სომეხთა შაბეჯ და ქართლის ვაძირელ კათალიკოსებს დროს მომხდარ ქართული საეკლესიო კრების მონაწილეთა შორის.

ზარზმის მონასტერი დაარსებულია სერაპიონის მიერ 530 წლის ახლი დროიდან ვიორგი ჩორჩხანელის დახმარებით. ხოლო რაფეაჟე მასილი თავისი მისი სერაპიონის ცხოვრების წყაღა ახლად დაარსებული მონასტრისათვის 530 წლის ახლოს მიწების ჩამარტებული კაცი ვერ კიდევ ცოცხალი იყო ამტომ სერაპიონის ცხოვრება მასილის მიერ დაწერილი უნდა იყოს 560-565 წლების ახლოს ამ ნაწარმოებში მოხსენებული ფაქტები მიკეთებენა VI ს-ის შორე მუთხედს.

რაგიორც თავის დროზე კი კველიძემ სძველი ქართ. შწერლობის ისტორია, 1951, I გვ 512) აღნიშნა მასილის ნაწარმოები შუბღევში უკნობი შტეფრასტის მიერ შექმნულ იქნა მაგრამ ისე რომ პარტხელის ტექსტის მოცულობა კარგად ირკვეთა სერაპიონ ზარზმელის ამ ვაჟციობლი ცხოვრების ტექსტში მოხსენებულა ვიორგილ აკაკანტელის ცხოვრება, რომელიც ბერძნულად დაწერილი იყო 688 წელს ქართული ავტორი შეიძლება ამ ნაწარმოებს ვასკნობოდა შობილად VIII ს-წებში და ამ საუკუნებში (უფრო შესა და შორე ნახევარში) უნდა იყოს საბოლოოდ ჩამოყალიბებული სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების არსებული ტექსტი.

თვით სერაპიონ ზარზმელის ბიოგრაფიის ფაქტები სათანადო დაკვირვების მიხედვით ისახება შუბღევნარად ათსამეტი სორილი მამნი, რომელთა შორის ქართულეზიც იყენებ, ჩამოვიდნენ ქართლის მოკვეციდან შორისე წელს, მამსადაჟე 505 წელს მათ შორის იღ მთი მღვთველი რომელიც მამსაღის იგი წელიწადი შუა მღინარეთში მოღაწეობდა საქართველოში ჩამოსვლის შუბღევ წელთა რაოდენათჟე მან დაიწყო დაეუღებოთ ცხოვრება. მამსადაჟე მის მიერ დაარსებული მღვიმის მონასტერში ის სხვებთან ერთად შობილად ჩამოღენიშე წელიწადი იყო ხოლო ამის შუბღევ ის ჩაუდა მხელ მღვიმეში, სადაც დაყო სიციფილადის 43 წელი 505 წელს ქართლში მოსვლისას ის იქნებოდა დაახლოებით 35 წლისა. ქართლში თავის მამწაელებელ იონე ზედაზნელთან და შუბღევ მღვიმის მონასტერში ის იქნებოდა 505-510 წლების ახლოს დაეუღებოთ აქ მან დაჟყო დაახლ 5 წელი (510-515 წწ.), ხოლო მხელ მღვიმეში 43 წელი (515-558 წწ. ახლოს), გარდაიცვლილთა ის 558 წლის ახლოს დაახლ 85 წლის.

მიქელ პარტხელი შეიძლება იპიზის მონასტრიდან, სადაც ის მამსაღის მოღაწეობდა შო მღვიმელთან მოსულიყო 506 წლის ახლოს ამ მიქელმა დააფუნა პარტხის მონასტერი 510 წლის ახლოს, სანამღის შო დაეუღებულად დაღვბოდა სერაპიონი შეიძლება მიქელ პარტხელთან მოსულიყო და მის მიწაზედ დაღვგარყო 525 წლის ახლოს 530 წლის ახლოს სერაპიონი აფუნენს ზარზმის მონასტერს ვიორგი შუარტყელი (მომავალი მანჯყურელი) და სერაპიონი შეხედნენ ერთმანეთს მიქელ პარტხელთან 535 წლის ახლოს.

სხენებულ ძარღუას სოფელს კაცს მისი უფალი (თემის უფროსი) ამ უშვებდა მონასტერში შესასვლელად, რადგან ის კაცი გამოსაყენებელი ყოფილა სხვადასხვა ადგილებში გასაგზავნად. ამ მკვიდრს ქონება თავისი კარგი ქონება და თავისი დანაზოგი ოქრო. რომელიც მან მოამარა ზარზმის ეკლესიის ამწენბას (ეკლესიის შენობის მოზრდილი ნაწილი ამ მკვიდრის დანაზოგ ოქროთი ამწენდა). სერაპიონის მამა კვირიანე კლარჯეთში ცხოვრობდა შრომით და მიწის დამუშავებით და თავისთან ინახებდა რამდენიმე გლახაკს. მამასადაძე კარგ მკვიდრს შექმლო გლახაკი თავის მამულში მოეწყო ცალკე კარმიდამოთი და მიწის გამოყოფით მიეცა მისთვის შრომის შესაძლებლობა.

საერთოდ სოფლების მკვიდრთაგან განსხვავდებოდნენ გლეხნი. ფანჯელთა მიერ IX ს-ნის მეორე ნახევარში შიო მღვინის მონასტრისადმი ქართლში მიყიდული ოთხი (მატარა) სოფლის გვერდით ცალკე მოხსენებულია ორი გლეხი, რომლებიც ცხადია სხენებული სოფლების მკვიდრთა ჯგუფს არ მიეკუთვნებიან და ისინი შეპატრონისაგან მეტ და უფრო შწევვე დამოკიდებულებაში უნდა ყოფილიყვნენ.

სერაპიონის მამის ხელქვეით გლახაკი ასეთი გლეხი უნდა ყოფილიყო. გლახაკ-გლეხის მდგომარეობა ჩვეულებრივია და ღარიბ მკვიდრზედაც უარესი იყო, რადგანაც ის ნაკლებ თავისუფალი იყო.

ვახტანგ გორგასალის დროს უკვე ჩნდებიან ასეთი გლეხები, თუმცა ისინი არა თუ ამ დროს, არამედ IX ს-ნემიც მცირე რიცხოვნად არიან საფულისხმებელნი. ჯუანშერი გადმოგვცემს, რომ როდესაც

მოგარა ვიორგი ჩარჩანელი ვარდაცვალა 543 წლის აბლოს და 543 წლის აბლო დროიდან ვიორგი შუარტყელი უკვე მანქვერელი ესხკობისა ამის შემდეგ მოცვალა სერაპიონი (550 წლის აბლოს). მისი სიკვდილის შემდეგ არც სულ მალე შეუდგნენ ზარზმის სამონასტრო ეკლესიის ამწენბას 565 წლის აბლო და დაამთავრეს ის 580 წლის აბლოს.

ამ ხნის განმავლობაში სერაპიონის შემდეგ ზარზმის მონასტრის წინამძღვრები იყვნენ ვიორგი, მიქელ და პაულე ზარზმის ეკლესია შენდებოდა მიქელის და პაულეს მამობაში (წინამძღვრობაში) 565-580 წლების აბლოს ამის შემდეგ 580-585 წლების აბლოს სერაპიონის ძმისწულმა ბასილმა დაწერა სერაპიონის ცხოვრება, რომელიც ამგვარად VI ს-ნის უკანასკნელი მეოთხედის ნაწარმოებად წარმოცოდვება.

უკვე ბასილის შემდეგ, მაგრამ ვიორგი მანქვერელის მომწერე პარსი (მამასადაძე დაახლ. VII ს-ნის დასაწყისში) მოემტა ტექსტს ბოლოში ბასილისავე თხრობა სერაპიონის ნუმისხათის ლარნაკის შემზადების შესახებ და სერაპიონის შესახებ დაახლ. VIII ს-ნეში უნდა იყოს უცნობი პარსის მიერ ჩამატებული ვლოსა მოწამეთა ხარღამში და გრივად აკრატელის მოხსენიებით.

სპარსელებმა მათ ჯარში ვახტანგის მყოფობის დროს დაიპყრეს ვერ-
განი, იგივე ჯორჯანეთი, იქიდან წამოყვანილი ტყვეები გასაღეს თავი-
ანთ მებევრე გლეხებადო (გვ. 187), ეი ჯუანშერის ვაგებით შეჭრობნულად
ჯორჯანელები მონებად კი არ გადაუქცევიათ, არამედ გლეხებად. 1110111111

ამიან მარცვლის ნაამბობი აქვს (XIX, 6), რომ სპარსელები წაყ-
ვანილ ტყვეებს უკან ხელგებაკრულს უდღენ მონებად ანდა მათ ასახ-
ლებდნენ ცარიელ ადგილებზე მიწათმოქმედებად.¹⁸ ამ შედარებიდან
ჩანს, რომ ჯუანშერის გლეხი უნდა ვაგებულ იქნას როგორც მიწათმო-
ქმედი.

ვახტანგ ვორგასალის მართებლობა თავისი რეფორმით ხელს
უწყობდა სოფლებად გაერთიანებული მიწათმოქმედი მოსახლეობის მიერ
თავისი დამოუკიდებლობის ასე თუ ისე ნაწილობრივ მაინც შენარჩუნე-
ბას. ის ხელს უწყობდა აგრეთვე მონებს (პიროვნულად სხვის საკუთრე-
ბად მყოფთ) და გლეხებს (თავდაპირველად თავისუფალ, მაგრამ
არაფრის მქონე პირთ) მოეწყობათ საკუთარი მეურნეობა მიწათმფლო-
ბელთა დახმარებით და სამაგიეროდ მათ სასარგებლოდ გარკვეულ
ბევრითი ვალდებულებათა აღებით და სხვის დამოკიდებულებაში მო-
ქცევით.

მომავალში აზნაურთა წოდება — კლასი ცდილობდა სახელმ-
წიფო ძალაზე დაყრდნობით დაეძლია სოფლებად გაერთიანებული მო-
სახლეობის წინააღმდეგობა და მსოფლიონები თანდათან გადაექცია
გლეხებად. ეს პროცესი დამთავრდა XI ს-ნაშში ლიბარიტეთა შეთაურო-
ბით მონარქიასთან წარმოებული ბრძოლის დამარცხებით, რომლის
შემდეგ წაყვან ადგილებში მოხდა გლეხური მდგომარეობის გაგრ-
ცელება ყველა დამორჩილებულ წვრილ მიწათმოქმედ გლეხებზე.

103. ბატონური და სამხედრო წოდებანი.

ელიშე აღნიშნავს, რომ სომხეთში ნახარარებს ქეონდათ
„სამკვიდრო, ნაწყალობვე და კეთილ შექნილი“ (ეი. ნასყიდი) მამულები.
სპარსეთის მეფე იეზდიგერდ II-მ, ელიშეს სიტყვით, პატიმრობიდან გან-
თავისუფლებულ და თავიანთ უფლებებში აღდგენილ ნახარარებს
დაუბრუნა ჩამორთმეული ქონება სამკვიდრო, ნაწყალობვე და კეთილ-

¹⁸ ამ მხარისთი მოქცეს სათანადო ადგილი ამიან მარცვლიდან ა. ბრისტენსის (L'Iran
sous les Sassanides, p. 213) ამ ნაწილის ლათინური ედნის გამოცემა თბილისის
წიგნისაცეებში არაა.

შექნილი (ე.ი. ნასყიდი მიწები). ანალოგიური მდგომარეობა საგულისხმებელია ქართველებშიც და ქართველ აზნაურთ განსაკუთრებით დიდ აზნაურთ ექნებოდათ მემკვიდრეობითი მიწები, ნაწყალობეები (ქრ. მწარაქ) მით მიცემულნი რაიმე მოვალეობის შესასრულებლად) და ნასყიდი მიწებიც.

მამასახლისების ინსტიტუტის გაუქმება შედიოდა აზნაურთა ინტერესებში. ამის შემდეგ აზნაურთა გვარეულობათა ცალკე შტოები თუ ოჯახები დაუფელნენ თავის საგვარეულო ცალკე სოფლებს და მხარეებს. თვითონ ისინიც ამიერიდან იწოდებოდნენ თავიანთი სამფლობელო სოფლების სახელების მიხედვით. ასე დაახლ. VI ს-ის ნახევარში მაწყვერულად (აწყურის ეპისკოპოსად) იხსენიება გიორგი შუარტყელელი ანუ სოფ. შუარტყელის მფლობელი სააზნაურო გვარის წვერი (სურაპიონ ზარზმელის ცხოვრება). შემდგომ ხანებში კი შიდა ქართლში დადასტურებულია გვარი კორინთელი (სოფ. კორინთის მფლობელი), ფაჩელი (ფაჩისის პატრონი), ტბელი (სოფ. ტბეთის პატრონი) და სხვა სამცხეში დადასტურებულია გიორგი ჩორჩანელი სოფელ ჩორჩანის მფლობელი. როგორც ჩანს ამ ახალ სახელწოდებას ატარებდა შესატყვისი სააზნაურო გვარის ყველა წვერი. ამგვარად საფუძველი ჩაეყარა აზნაურთა ახალ გვარეულობათ, რომელთაცან ზოგი იყო შეტის შემძლე და ამიტომ იწოდებოდნენ კიდევ "დიდ აზნაურებად", ანუ მთავრებად, ხოლო სხვანი კიდევ ჩვეულებრივ აზნაურებად.

აზნაურთა გვარების დაკავშირება გარკვეულ ამა თუ იმ სოფლის სახელთან მამოწინებელია იმისა, რომ ეს სოფელი დამტკიცებულია ამ სააზნაურო ოჯახის კუთვნილებად. ამის მიხედვით მამასახლისთა უფლების ლიკვიდაცია დაკავშირებულად ჩანს ქართლის შინაგანი ცხოვრებისათვის მეტად მნიშვნელოვან რეფორმასთან. სახელდობრ, მთავარ აზნაურთა განმტოვებით თუ ცალკე ოჯახებს მიეცათ ცალკეული სოფლები ანუ წვრილი თემობრივი ერთეულები სამფლობელოდ.

ვახტანგი ამასთანავე ცდილობდა აზნაურთა წოდების შეცვლას თავისი ერთგული პირებით. ის, ჯუანშერის სიტყვით, ხელს უწყობდა თავის მსახურთა (ე.ი. მის სამსახურში დაწინაურებულ პირთა) გადაქცევას წარჩინებულებად.

ამგვარად ვახტანგის დროიდან ჩამოყალიბდა მსხვილ აზნაურთა კლასი. აზნაურნი გავრთიანებული იყვნენ ცალცალკე გვარეულობაში, რომელთა სათავეში იდგნენ წარჩინებულნი ანუ მთავარნი. სომხეთის მაგალითის მიხედვით საფიქრებელია, რომ წარჩინებულნი ანუ მთავარნი

ინიშნებოდნენ იმავე გვარის აზნაურთაგან უმეტესად მეფის მიერ. ყოველ შემთხვევაში სამეფო ძალაუფლება დაინტერესებული იყო აზნაურთა გვარების უფროსების ამორჩევაში აქტიურად ჩარეულიყო.

მთელი ამ თავისი რეფორმით ვახტანგის მართებლობა აღწევდა თემობრივი ერთეულების და ხვევების დამოუკიდებლობის რადიკალურად შეზღუდვას და სახელმწიფო ძალაუფლებისათვის თემებისა და ხვევების შინაგან ცხოვრებაში ორგანიზებულად ჩარევას.

სხნებულ რეფორმასთან დაკავშირებით საყურადღებოა საკითხი სეფეწულების შესახებ.

IV ს-ნში და V ს-ნის პირველ ნახევარში სახელმწიფო მმართველობაში სეფეწულნი თავისი სოციალური მდგომარეობით პრივილეგიის მქონენი არ იყვნენ. ისინი საგულისხმებელი არიან საერთოდ წარჩინებულთა შორის.

ვახტანგ გორგასალის დროს (როგორც ჩანს 460-იანი წლების ახლოს) სეფეწულთა შემადგენლობა შეესებოდა იქნა ფარნავაზიანთა გვარეულობის წევრთა გარდა სხვა სამეფო წარმომადგენლის გვარებით.

გლეხური მურწნობის თანდათან ვაჩნასთან ერთად იზრდება მიწათმფლობელთა მიდრეკილება თემების და თავისუფალი მიწის მუშაკთა თავის მფლობელობის ქვეშ მოქცევისაკენ ეს მიდრეკილება და ამავე დროს მიწის მუშაკთა ბრძოლა თავისუფლების შესანარჩუნებლად საკმაოდ კარგად არის წარმოდგენილი სურაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში.

სურაპიონი ჯერ კიდევ ახალგაზრდა კაცია, როდესაც ის სამონასტრო მოღვაწეობით ვატაცებული, შორდება თავის მასწავლებელს მიქელ პარეხელს და თავის ორ მოწაფესთან ერთად მიდის კლარჯეთიდან სამცხეში. აქ სურაპიონი ეძებს ადგილს მონასტრის დასაფუძნებლად. მოსახლენი ხვდებიან მას მეტად მტრულად. ბოლოს სურაპიონი დადგა ერთ ტყეში, სადაც მან და მისმა თანმხლებ პირებმა დაანთეს ცეცხლი. ამ დროს იმ ადგილებში ნადირობდა ადგილობრივი მიდამოების მთავარი ვიორგი ჩორჩანელი, რომელსაც კუთვნიდა სოფელი ჩორჩანი და ზანაუი. სასახლეც მისი იყო ჩორჩანში და ზანაუში. ჩორჩანელმა და მისმა თანმხლებ პირებმა, რომლებიც მოხსენებული არიან "ცხოვრება"-ში როგორც მისი მონები, დაინახეს კვამლი ტყეში. როდესაც ვიორგიმ ვაიგო, რომ ისინი არიან მონასტრის დასაფუძნებლად მოხული პირები, მიიღო ძლიერ კარგად და დაპირდა მათ ყოველგვარ დახმარებას ეკლესიის ასაშენებლად. ვიორგი ჩორჩანელმა

განუცხადა სერაპიონს, რომ ის აძლევს ამ მონასტერს მიწას, რამდენსაც ის, ე.ი. სერაპიონი და მისი მოწაფეები შემოუვლიან ერთი დღის სიგრძეზე გიორგიმ თან გაატანა მას თავისი კაცი, რომლის თანხლებით სერაპიონი დილით ადრე იწყებს სვლას. მათ ამ სვლის დროს შესაძლებლობა ჰქონდათ შეხვედროდნენ მთელ რიგ მოსახლეებს და საინტერესოა, რომ ეს მოსახლეები ხვდებიან სერაპიონს და ჩორჩანელის კაცს დიდი წინააღმდეგობით. იყო შემთხვევა, რომ ქვებით და კეტებით გამოეკიდნენ მათ. ამ პირებს "ცხოვრების" ავტორი უწოდებს უღვიოს, მხეცებს და ლანძღავს მათ ყოველგვარი სიტყვებით. ბოლოს ერთი კაცი შეხვდა მათ ლეთისნიერი, რომელმაც შესთავაზა მათ პური და ყველი და რამოდენიმე მანძილზე გააყვა კიდევ მათ.

სერაპიონ ზარზმელის "ცხოვრების" მიხედვით გიორგი ჩორჩანელს, რომელიც არის მთავარი, არა აქვს ბატონური უფლებები იმ მიწის მიმართ, რომელსაც ის თავის საკუთრებად სთვლის. მის მიერ გაგზავნილ კაცებს ადგილობრივი მოსახლეები ურკებიან ქვებით და კეტებით. მამასადამე მსხვილ მფლობელს სამცხეში ჯერ კიდევ სჭირდება დიდი ბრძოლის წარმოება, რომ დაეუფლოს იმ მიწას, რომელსაც ის თავის საკუთრებად სთვლის. გიორგი ჩორჩანელი ჯერ არ არის ფეოდალი, რადგანაც მას ჯერ კიდევ არა აქვს მოპოვებული სუვერენული უფლება იმ მიწის მიმართ, რომელიც მას მიკუთვნებული აქვს სახელმწიფოს მიერ. ამიტომაც გიორგი ჩორჩანელი იზენს ასეთ გულუხვობას და აძლევს სერაპიონ ზარზმელს დიდ ფართობს იმ იმედით, რომ თუ მონასტერი დაარსდა, ეს მონასტერი, რასაკვირველია, იქნება, როგორც მის სამფლობელოში მყოფი მისივე ხელქვეითი. ჩორჩანელი ამგვარად ცდილობს რელიგიის ავტორიტეტით განახორციელოს მიწაზე საკუთრების ის უფლება, რომელიც მას თავისი ძალით ვერ მოუხერხებია.

შოლოდ გვიან შემდეგში აზნაურთა წოდებამ შესძლო შედარებით ადვილად მთელი ქართული მიწათმოქმედური მოსახლეობის გლეხებად გამოცხადება მასზე დაკისრებულ ვალდებულებათა გადღებით და საერთოდ მისი მდგომარეობის გაუარესებით, როგორც ეკონომიურად, ისე იურიდიულად. ეს იყო მამინ უკვე ფეოდალური წყობილების კიდევ ერთი გამარჯვების და ამ წყობილების უმაღლეს საფეხურზე ასვლის ხანა.

საერთოდ მიწათმფლობელნი თავისი მიზნებისათვის იყენებდნენ ქრისტიანულ რელიგიას. ძველ ქართულში ჩვევად იყო გარკვეულ ადგილებსა და სოფლებში ჯვრის ამართვა. მოწვენილია ასეთი ჯვრების

რამოდენიმე კვარცხლბეკი წარწერით, ზოგ შემთხვევაში ქანდაკებითა და
 ჯვრები უფრო V-VI ს-ნეს მიეკუთვნება. საფიქრებელია, რომ ეს
 ჯვრები მოასწავებენ მფლობელთა მიერ თავისუფალი სათემოების მიწების
 ანდა საძოვრების მიმართ შეტყვის დაწყებას ამ მიწებზე შეტყვისას
 საერთოდ რელიგიის სახელით უპირატესობის მოპოვების მიზნით, რათა
 შესაძლებელი ყოფილიყო დასახლებულ ადგილებში თვით თემების
 თანდათან თავისგან გეონომიურ და შემდეგ აგრეთვე იურიდიულ და-
 მოკიდებულებაში მოქცევა. ასეთი ხასიათისაა სამცხეში სოფ. წყისუში
 წინათ მყოფი ქვის ჯვრის კვარცხლბეკის წარწერა (კვარცხლბეკი ახლა
 საქართვე. მუზეუმშია დაცული 461-464 წლებისათ: ესე ჯუარი ქრის-
 ტმსი მე კოსტანტი, ქემან სტეფანქემან და გუდასმან, აღმართე სახ-
 ელისა მცხეთისა ჯუარისასა ნასყიდესა ქუეყანასა ზედა შარამანსა ა(=):
 სალოცველად ჩვენდა, ცოლისა და შვილთა, ნოემბერსა იზ (=17), ა
 (მეწ).¹⁹

¹⁹ წყისუ წარწერის თარიღი განზარიშებულია სელეუკიანთა ერის მიხედვით. თვის სახ-
 ელი შარამანი შესასრულია. ხოლო შესასრული კალენდრით წელიწადი მოი-
 ცხვდა 365 დღეს, რომელთაც ოთხი წლის შემდეგ მიმეტობდა ერთი დღე (ე.წ. ეპი-
 გონიუსი იულიუსის კალენდრითან შედარებით წელიწადის შესასრული კალენდრით
 მანც აკლდებოდა V4 დღე რას გამო იულიუსის კალენდრითან გასაწირებლად 120
 წელიწადის შემდეგ მას ემატებოდა ერთი თვე ანუ ვარსად, 120 შესასრული წელი
 უდრიდა ბერძნულ-რომაულ (იულიუსის) კალენდრის 120-სავე წელს. მაშასადამე 120
 წელიწადში ერთელ შესასრული კალენდარი თვეებს თანრიგით უქმნობდებოდა
 იულიუსის კალენდარს. შესასრული თვეებს თანრიგი იყო ასეთი ფრაკტონ, არ-
 ტეკამბტ, ტარ ამურტ, შარვეს, მითრე ასნი, ატურ, დღე ვაჟმან, სანდარმბტ
 ამ თვეებს შეემატებოდა შესასრული კალენდრიდან წარმომდგარი სომხური
 კალენდრის შემდეგი თვეება ნავსარად, პორ, სამ, ტრე, ქალოც არაწ, შეტყან, არვე,
 აქეან, მარერ, მარეც, პროციე, ქალოც, რევიორე შეშანიეს ცხოვრებას სომხური
 ვერსიიდან ჩამს, უდრიდა ოქტომბერს, ხოლო შარვენი არას ამის მომდევნო თვე
 ამტომაც ბუნებრივია, რომ წყისუ წარწერაში შარვენიანს შემატდესად ნოემბერია
 დასახლებული მაგრამ შესასრული კალენდრის მიხედვით შეუძლებელი ხდება I
 შარვენიანს გათვლება IV ნოემბერთან, რადგან თუ მაგ, ასოცობით წელიწადებს მიუ-
 მატებთ 411 წლიდან ზე ემდის სამ წელიწადს ანგარიშობენ ძველი სარსული ერის
 დასაწყისად, მიუღებთ V და VI ს-ნეებისათვის 429 და 549 წლებს, რადგან უნდა
 მომდარყო ზემოთ თქულის მიხედვით, ერთი თვის მიმატება სარსული კალენდრის
 გასაწირებლად ხოლო ამ გასაწირების შემდეგ თუ I შარვენი მოდიოდა I ნოემბერს,
 ოთხი წლის შემდეგ ის იქნებოდა 31 ოქტომბერს, კიდევ ოთხი წლის შემდეგ - 30
 ოქტომბერს და ა. შ. მაშასადამე ყოვლად შეუძლებელია, რომ I შარვენი როდისმე
 120 წლის სივრცეზე შეტყდრიდა IV ნოემბერს აქედან ცხადია, რომ ქართველები V
 ს-ნეში ხმარობდნენ სარსულ თვეებს, მაგრამ წელიწადებს ანგარიშობდნენ სელეუკი-

წყისეს წარწერა ადასტურებს, რომ მფლობელური ელემენტები (ასეთი იყო ამ წარწერაში მოხსენებული კოსტანტი) ცდილობდნენ თუ მობრივ ერთეულებზე უპირატესობის მოპოვებას ეკლესიის შემოქმედით, როგორც შემდეგდროინდელ დაქტებიდან, ისე უფრო კმავე "განმანათლებლობის" ჩომთავან ჩანს, "ნასაიდვეი ქვეყანა" ჯერის იქ ამართვის შემდეგ შეიძლება გადაქცეულიყო ამ ჯვარის კუთვნილებად. თვით სოფელი (თემი) დაკავშირებული იქნებოდა ამ ჯვართან, ხოლო რადგანაც იმავე დროს ჯვარი ამ შემთხვევაში მდებარეობდა კოსტანტის მიერ ნაყიდ მიწაზე, ამით ამ კოსტანტის და მის შთამომავალთ შესაძლებლობა ეძლეოდათ ექსპლუატაცია გაეწიათ ჯვარის სახელით როგორც "ნასაიდვე" ფართობისათვის, ისე აგრეთვე მთელი თემისათვის. ეს ცხადად ჩანს ხეცურეთში ბოლო დრომდის დარჩენილი მიწათმფლობელობის წესებიდან.

ხეცურეთში "თემის მოსახლეობა სათემო მიწაზე იჯდა, რომელიც - ადრე უკვე უნდა ყოფილიყო როგორც თემის ერთობლიობის განმსახივრებელი ჯვარის საკუთრება - ხეცურების მიწაწყალი დაყოფილი იყო ერთის შორივ სათემო მიწებად, რომელიც თემის შესაქონლეობისა და აგრარული მუერნეობის საფუძველს შეადგენდა და მეორეს შორივ ჯვარის მიწებად. ამასთანავე, რადგან თემის მთელი ტერიტორიის შესაკუთრედ სათემო ჯვარი ითვლებოდა, თემი როგორც სათემო მიწების მფლობელი, თავისი ჯვარის წინაშე გარკვეულ ვალდებულებას იხდიდა.²⁰ ჯვარის სათავეში მდგომი ხევისბერი თავისი კრებულებით სათემო უქმის გადახდისათვის საჭირო ხარჯების გაღების შემდეგ სარგებლობდა დანარჩენი შემოსავლით და თემის მიმართ გამოდიოდა როგორც მეთაურის როლში მყოფი ექსპლოატატორი.

ასეთივე მიზანი, როგორც ჩანს V ს-ნის უკანასკნელ მუთხედში ჰქონდა მარზათაფიცს, რომელმაც ამართა ჯვარი გარეუცის უდაბნოში მომავალი ნათლისმცემლის მონასტრის ადგილას. ამ შემთხვევაში

ანთა ერის მიხედვით. სულეკიანთა ერამ კი ფეხი მოიღვა ქართველებში, როგორც ეტობა, მაშინვე მისი ჩამოუღლებობისთანავე ან შალე ამის შემდეგ, რადგან ქართლი თავდაპირველად სულეკიანთა მონარქიას ეპირნილებოდა (ერთა შესახებ ამ ნაწილში შეად. F. Ginzler, Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, I, Lpzg, 1906, 2. 290 და შემდ.).

²⁰ ვ. მარდაველიძე ხეცურული თემის შმართველობის სისტემა, საქ. მეცნ. აკადემიის მოამბე, X, 1952, გვ. 623-624.

საკითხი იღვა ცხერის ფარებისათვის და სხვა საქონლისათვის საძირკარი ადგილებზე საბალახო გადასახადის დაწესების შესახებ. ამ გადასახადის მნიშვნელოვანი ნაწილის თავის კუთვნილებად გამოცხადდნა (შემოსავლის ნაწილი ჯვარსაც, ე.ი. საერთოდ კელესიას უნდა მოეხარებოდა).

ეს წარწერა, შესრულებული შერგლოვანით იკითხება ასე: "ესე ჯოვარი მე, მარზათაფიც (მრზთაფიც), ავმართე სალოცველად ჩემდა და ცოლისა და შვილთა".

ჯვარის კუთვნილი მიწების დადგენა საქართველოს ზოგ კუთხეში შეიძლება ტოპონიმიური მასალების მიხედვით მაგ. ქვემო რაჭაში სოფ. ჩორჯოში არის ადგილის სახელი საჯვარე, რომელიც მოიცავს ორიოდე პექტარს საყანე მიწას.²¹

მფლობელთა შეტყვას თემებისა და სათემო მიწების მიმართ ჯვარის სახელის გამოყენებით ადგილი ჰქონდა, საფიქრებელია, ქრისტიანობის შემოსვლიდანვე მაგრამ განსაკუთრებით ის თავს იჩინს, როგორც ჩანს, ვახტანგ კორგასალის დროიდან და მის შემდეგ მონათმფლობელური წყობილების რღვევის პროცესის სიგრძეზე.

მაგრამ იმავე დროს საჭიროა ვათვალისწინებული იქნას თუ როგორ მიწებზე ხდებოდა ზემოთ დასახელებული მიზნისათვის ჯვარის ამართვა წყისეს წარწერაში იგულისხმება, რასაკვირველია, ჯვარისათვის ნაყიდი და შეწირული მიწა-მამული, რომელსაც მეპატრონის ბეგარა არ დაედებოდა (თუ ეს მიწა წინათ ცალკე მეპატრონის იყო), ხოლო უკეთუ კოსტანგიმ გამოისყიდა ეს მიწა სახელმწიფოსაგან (მეფისაგან), მაშინ ის თავისუფალი იქნებოდა სახელმწიფო ვალდებულებებისაგან. შოი მღვიმის მონასტრის XVI ს-ნის ნახევრის ერთ საბუთში მიწა მამულის გარკვეული ნაკვეთის შესახებ ნათქვამია: "ყოვლითურთ უბეგროი არს, მით რომელ ნასყიდი არს". ფეოდალურ ხანაში, მამასადაძე, არსებობდა ნასყიდი მიწები ყოველგვარი ბეგარისაგან განთავისუფლებული. რასაკვირველია, აქ იგულისხმება არა ჩვეულებრივად შესრულებული ყიდვა-გაყიდვის მიწები, არამედ როდესაც მიწა თავისი ბეგარა - ვალ-

²¹ ჯვარს ხმარობდნენ მიწის მიჯნის აღსანიშნავად. მიწის მიჯნაზე ჯვარს დასობდნენ ქართლში XVIII ს-სეში (არის ამის წერილობითი საბუთი 1796 თუ 1797 წელს). ხოლო რაჭაში ასეთი ნიშნისათვის არსებობდა ტერმინი ხელჯვარა. ამიტომ ჯვარის ამართვა V ს-სეში "ნასყიდესა მიწასა ზედა" შეიძლება თავდაპირველად ნიშნავდეს მიჯნის ან ნიშნის დასმას მეპატრონის მიერ ნასყიდ მიწაზე.

დებულებით ნაყიდი იყო მეპატრონისაგან ანდა თავის მეფე სახელმწიფოსაგან. ამ შემთხვევაში მიწის მთელი ბეგარა-გადასახადი ახალი მეპატრონის სასარგებლოდ მიდიოდა. ეს იყო შეუვალობის დამყარების ერთერთი სახე.

სახელმწიფო

ახალოვისათვის შეიძლება ვახსენებულ იქნას ვერეთ წოდებულ 'ნასყიდ ყმათა' კატეგორია ფეოდალურ ხანაში. ნასყიდი ყმა წარმოადგენდა გლეხთა ყველაზე დაბალ კატეგორიას და თავისი მდგომარეობით უდგებოდა მონას. მას შეიძლება ჰქონოდა ახალი მეპატრონის მიერ მიცემული მიწაც, მაგრამ მათი მდგომარეობა იყო ყოველად უუფლებო. როგორც უკანასკნელი კატეგორიის გლეხი, ის თითქმის არავითარ ვალდებულებას არ ასრულებდა სახელმწიფოს მიმართ, მთლიანად, მთელი თავისი შეძლებიანობით ის შეადგენდა მეპატრონის კუთვნილებას. ასეთივე მდგომარეობა იყო ნასყიდი მიწის მიმართ, რომელმაც მთლიანად თავისი ბეგართურთ მყიდველის და მის შემდგომთა საკუთრებას შეადგენდა.

წყისში ჯვარისათვის კოსტანტის მიერ ნაყიდი მიწა ამ ჯვარის მსახურთა სასარგებლოდ იყო შექმნილი და მას არავითარი ბეგარა არ ედო. ეს მიწა იყო შეუვალი. ხოლო შეუვალობა (იმუნიტეტი) დამახასიათებელია ფეოდალური წყობილებისათვის, ამ ხანაში (კი მონათმფლობელობის რღვევის პერიოდში) ის დამახასიათებელი ხდება ფეოდალური წყობისათვის, რომელიც თანდათან ფეხს იკიდებს მონათმფლობელო წყობილების წიაღში, სანამ ფეოდალურ ფორმაციად გადაქცეული, უკვე არსებითად შეცვლის მას.

ყველაფერი ზემოთ მოხსენებულის მიხედვით ცხადია, რომ ვახტანგ გორგასალის დროს მსხვილმფლობელ აზნაურთა, ვერეთ წოდებულ დიდ აზნაურთა ანუ წარჩინებულთა ძალა უფრო და უფრო იზრდებოდა: ისინი ცდილობდნენ თავიანთ სამფლობელო ფართობების გადიდებას, თავისუფალი თემების ასე თუ ისე მოქცევას თავისი იურისდიქციის ქვეშ ისინი მურწნობაში ემყარებოდნენ მონურ შრომას, მაგრამ მონების გვერდით მათ ხელქვეით იყვნენ თემობრივი ერთეულები მცირე სოფლების სახით, რომელთაც შიგნით სათემო მიწათმფლობელობა ახასიათებდათ. ამით გარდა მათ ხელქვეით იყვნენ მცირე რაოდენობის გლეხები, რომელნიც გარკვეულ დამოკიდებულებაში მყოფ წვრილ მურწნეთ წარმოადგენდნენ.

დიდაზნაურთაგან და წარჩინებულთაგან განსხვავდებოდნენ ჩვეულებრივი აზნაურნი, რომელნიც მეტნაკლებობით შეძლებისანი იყვნენ.

დიდ აზნაურნი და აზნაურთა მასა შეადგენდა აზნაურთა ანუ თავისუფალთა წოდებას (აზნაური ნიშნავდა საერთოდ თავისუფალსაც).

აზნაურთა წოდებისაგან განსხვავდებოდნენ ვერც წოდებული უაზნონი, რომლებიც მიკუთვნებოდნენ ვერც წოდებული მსოფლისნები – დამოუკიდებელი მიწის მურნები.

უაზნოთა დაბლა იდგნენ მონები, რომელთაც მეტწილად არავითარი უფლებები არ ჰქონდათ.

საკარგავების შემოღების შემდეგ მეტი მნიშვნელობა მიეცა ჩვეულებრივ აზნაურთა და, მე მეონია, მსოფლიონებსაც, რომელთაც შეეძლოთ ჯარში ჩაწერილიყვნენ (განწესებულებდნენ) და საკარგავის სახით მიეღოთ გარკვეული რენტა, როგორც ეს ზემოთ იყო აღწერილი საკარგავს შენებულნი და გლეხები ვერ მიიღებდნენ, რადგანაც ესენი თვითონ იყვნენ რენტის მიმცემნი.

რასაკერაველია, მთავარ დასაყრდენ სამხედრო ძალას მართებლობისათვის ეს მოსაკარგავნი წარმოადგენდნენ, რადგანაც ისინი თავისი მდგომარეობით ხელისუფლების ერთგულნი იყვნენ. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისინი დაკარგავდნენ თავიანთ რენტას. მაგრამ ხელისუფლების დასაყრდენ ძალას წარმოადგენდა საერთოდ მთელი წოდება, ეი. დანარჩენი აზნაურობა, რომელიც თავისი სამკედრო მამულებით ცხოვრობდა, და აგრეთვე წელმაგარი მსოფლიონების ფენა, რომელსაც შეეძლო საკარგავებით სარგებლობა. მსხვილ მიწათ და მონათმფლობელებს ჰქონდათ სახელმწიფოსაგან პირობით მიცემული ვერც წოდებულ ნაწილობრივი მამულები, რაც მათ აიძულებდათ მეფის ერთგულნი ყოფილიყვნენ. გარდა ამისა მათ ჰქონდათ მეფისაგან "დიდება"-ნიც, ეი. მაღალი თუ საშუალო თანამდებობანი კარზე და ერისთავთა ადგილებიც ყველაფერი ეს აპირობებდა მჭიდრო ურთიერთობას მეფესა და დიდ აზნაურთა შორის. მაგრამ რადგანაც დიდაზნაურთა ხელში დიდი მატერიალური ძალა იყო, მათ ხელში ბლომად იყვნენ მოსახლეობის ცალკე ჯგუფები. ამიტომ ისინი, შედარებით, მაგ. ჩვეულებრივ აზნაურებთან, მეტი დამოკიდებულნი იყვნენ. ეს ბუნებრივია. ამიტომაც მათ შორის ადგილი ჰქონდა მეფისაგან ვადადგომასაც, როგორც ეს მოხდა, მაგ. 484 წელს სპარსელების წამოსვლის დროს ვახტანგ გორგასალის წინააღმდეგ.

104. სოფელი და მისი გამგებლობა.

ამ საკითხის გასარკვევად მნიშვნელობა აქვს იმ ცვალებადობას, რომელიც მოხდა ქართულში ტერმინის სოფლის მიმართ სურათობა. ზარზმელის ცხოვრებაში უკვე იხსენიება სოფელი, როგორც ჩვეულებრივი ტერმინი წინანდელი დაბანის მნიშვნელობით ცალკე პუნქტის აღსანიშნავად. გიორგი ჩორჩანელმა შესძინა ახლად დაარსებულ ზარზმის მონასტერს "სოფლები" - ზარზმის გლეხის მუშაობისათვის 305 დრაქანის მიმტანი კაცი წარვიდა სოფლად თვსად; ეს კაცი იყო ადგილისაგან მცირისა, რომელსა ძარლუას სოფელ ეწოდების. VI ს-ნის შუაში, მასმასადაძე, უკვე იყო სახელწოდება ძარლუას სოფელი, ეი ძარლუას დაბანი.

ამეგარად, თუ V ს-ნის პირველ ნახევარში სოფელი ნიშნავდა საერთოდ მიწას, ადგილს, ახლა კი ამ ტერმინმა შესცვალა წინანდელი ტერმინი დაბანი, დაბა.

შემდგომ საუკუნეებში სოფელი ეწოდებოდა მიწათმოქმედ პირთა (გლეხებით) დასახლებულ ისეთ ერთეულს, სადაც ამ მიწათმოქმედთა ჰქონდათ თავისი ინდივიდუალური მეურნეობა (თავისი სამეურნეო ინვენტარი - სახნელი, ხარ-კამჭი და სხვ.), ჰქონდათ თავის პირად განკარგულებაში მიწაც, მაგ. საკარმიდაძე ანუ ვერეთ წოდებული სასახლე მიწა სახლის და სამეურნეო სხვა მუშაობათა დასადგმელი ფართობი, აგრეთვე მრავალ-წლოვან კულტურათათვის საჭირო მიწა (მაღვენახისათვის), მაგრამ მთელი დანარჩენი მიწა (სახნავ-სათესი, სათიბ-საძოვარი, ტყე) ითვლებოდა მთელი სოფლის სათემო კუთვნილებად. ამიტომაც სოფელს ზოგან (მაგ. იმერეთში, ზოგი საბუთების მიხედვით XVIII ს-ნემდე) თემადაც იხსენიებდნენ. სასოფლო (სათემო) მიწით სარგებლობის უფლება ჰქონდა ამა თუ იმ სოფლის მხოლოდ მკვიდრთა გარკვეული წესით. ასე იყო შემდეგში და საფიქრებელია, რომ ეს წესი თავიდანვე იყო ამა თუ იმ სახით შემუშავებული.

სოფელი, როგორც ეს ტოპონიმიკურ დაკვირვებათაგან ჩანს, წარმოადგენდა შედარებით წინანდელ დაბან-დაბასთან, მოზრდილ ერთეულს. სოფელი კეთილსეუვი, მაგ., ახლაც მოიხსენიება დიდ ფართობს და მასში 24-მდის წვრილი ერთეულია უზნების სახელით. საქართველოში საკმაოდ ხშირი იყო ძველი სახლის მქონე სოფლები, რომელთაგან თვითეული 15x10 კილომეტრზე იყო გადაშლილი და საძოვრიან-ტყიანად და უზმარი მიწით 150 და მეტს კვილომეტრს მოიცავდა.

აღმ. რომის იმპერიაში V ს-ში უკვე იყო სავადასახადო ერთეულად ვერეთ წოდებული მეტროკომია (μετροκομία). ეს იყო დედსოფელი (როგორც მეტროპოლის - დედა-ქალაქი), რომელიც მისწერილი იყო წერილი სხვადასხვა პუნქტები (ქართულ სწავლებლებში დამწერები, აგარანი და სხვ.). იმპერატორ იუსტინიანეს კოდექსიდან (XI,56) ცნობილია, რომ იმპერატორ ლეონ I-ის ბრძის გამოცემული ყოფილა ნოველა, რომლის მიხედვით მეტროკომიის ტერიტორიაზე მცხოვრებთ აკრძალული ჰქონდათ თავიანთი მიწა ამა თუ იმ სახით გაქსვისებით, რომელიმე სხვა პირზე, ან იმავე მეტროკომიის მკვიდრზე ანალოგიურ მდგომარეობას შეიძლება ახლა ჰქონოდა ადგილი ქართულ ქვეყნებშიც, მით უმეტეს, რომ ლეონ I-ის (457-474 წწ.) ბრძის ვახტანგ გორგასალის მეფობაში ქართლის სამეფო მკვიდრო ურთიერთობაში იმყოფებოდა აღმრომის იმპერიასთან.

ამგვარად გაჩნდნენ ახალი ვაკების მსოფლიონები, წერილი მუერნები, რომელთაც მათ განკარგულებაში მყოფ მიწებზე თავისებური პირობითი საკუთრების უფლება ჰქონდათ.

მიწათმფლობელობა მიწის მუშაკთათვის ამ ბრძის იყო 'სამკვიდრებელი და ნაწილი', ქრისტიანულ ხანაში, საფიქრებელია დასაწყისიდანვე, მიღებული იყო ფორმულა დაწვევლისათვის წყული იყოს ამისი შემცველის 'ნაწილი და სამკვიდრებელი'-ო ნაწილად აქ იგულისხმება წილში სათემო მიწისგან მიღებული სახნავი მიწა, ხოლო სამკვიდრებელი კი არის მისი მკვიდრი სასახლკარო და სხვა ასეთი მიწა (საფიქრებელია ვენახიც). ამასთანავე რადგანაც ამ ფორმულაში ჯერ ნაწილია მოხსენებული და შემდეგ სამკვიდრებელი, ამიტომ სათემო მიწას ჰქონდა მიწათმოქმედის მუერნობაში ბევრად მეტი მნიშვნელობა, ვიდრე სამკვიდრებულს, ე.ი. რაოდენობით ნაწილის მიწა თვალსაჩინოდ ჭარბობდა სამკვიდრებელ მიწას.

სასანიანთა სპარსეთში სოფელი იწოდებოდა deh, ე.ი. არსებითად ათეულად. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება მოგონებულ იქნას, რომ, როგორც ეს ქართლის კათოლიკოზთათვის 745 წლის ახლოს ანტიოქიის პატრიარქის თეოფილაქტეს (745-751 წწ.) მიერ ადგილობრივად (მცხეთაში) კურთხევის ნებართვის მიცემის შესახებ უწყებულების და ევფრემ მცირის ცნობათა შედარებიდან ჩანს, ქართლში VIII ს-ნეში სოფელი ათ კომლს ითვლიდა. ტერმინი კომლი აქ XI ს-ნის ტერმი-

ნოლოგიით ევროპ მცირის მიხედვით არის ნახმარი.²² უნდა იქნას
სახლი. ამის მიხედვით (სხვა მასალის უქონლობის გამო და რადგანაც
სავადასახადო ერთეულები საუკუნეების სიგრძეზე შენგებულნი
შროლოდ მძლავრ ცვლილებათა შედეგად) შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ
ქართლში V ს-ნემიც სოფელი მოიცავდა ათ სახლს. ეს ანგარიში
უდგება სპარსული სოფლის შესახებ ზემოთ მოხსენებულ ცნობას და
ამით დასტურდება სინამდვილესთან მისი რამოდენადმე მინც ასლის
ყოფნა.

სპარსეთში ამ ხანაში სოფლის სათავეში იდგა dehigh (ახლანდელ
სპარსეთში გამოითქმის — დიქია), რაც (თავისუფალი) სოფლის
უფროსს (მამასახლისს) ნიშნავდა. დეკანი კი იყო სოფლის მფლობელი
(ქართულად უფალი). რასაკვირველია, სადაც დეპო-ი იყო, იქ დეკანი
არ იქნებოდა, ასევე საგულისხმებელია ქართლშიც (საქართველოშიც).
შიდა-ქართლში იხსენიება სოფელი (დაბა), რომლის სათავეში დგას
უფალი, ე.ი. მებატონე (სერაპიონ ბარზმელის ცხოვრება). მაგრამ არის
სოფელიც (მაგ., ატენი), რომლის სათავეში მამასახლისია (ატენის
ჯვარის კარცლბეკის წარწერა), ეს მამასახლისი სამეფო, მამასადამე
უფრო თავისუფალი სოფლის უფროსია.

105. სამართლის ზოგიერთი ინსტიტუტის შესახებ.

დაწეებული ფარნაჯის დროიდან და შემდეგ პირველ საუკუნე-
ბში ჩვ. ე-მდის და ჩვ. ურათი ქართველები სისხლის სამართლის საქმე-
ბისათვის, როგორც ჩანს, ხელმძღვანელობდნენ ებრაელების კანონით.
კრძოდ სამართლის საქმეში აღინიშნება, მაგ., შემდეგი ფაქტი. თხო-
ბაში მეფე ბრატმანის შესახებ მატეანეში ნათქვამია, რომ ამ ბრატმანის
მამა მეფე ფარნაჯოში მოკლულ იქნა ქართველების მიერ მამაპაპური
სარწმუნოებისადმი ღალატის გამო, ზოლო ამისთვის მამები კლავენ თა-
ვიანთ შვილებს და ძმები თავიანთ ძმებსო. (გვ.31). ასეთი კანონი,
მამასადამე, ყოფილა ქართველებში, რაც სიტყვა-სიტყვით უდგება
ებრაელების კანონს (მეორე სჯულის, 13), რომ სარწმუნოების მოლა-
ლატე თუნდაც ის იყოს ძმა, ვაჟიშვილი, ქალიშვილი ან სხვა ვინმე,
უნდა მოკლულ და ჩაქოლილ იქნას ქვებით.

პეტრე ქართლელის ასურული ცხოვრების ავტორი გადმოგვცემს
ყოფაცხოვრებისათვის დამახასიათებელ ერთ ცნობას. მოხუცებულ არჩილ

²². ამის შესახებ ს. კაჟაძე საისტორიო მოამბე, I, 1924.

მევეს წარჩინებულთ ცოლად შერთეს სამეფო (იგულისხმება სავრო-
ისთაუ) წრიდანვე ახალგაზრდა ქალი არჩილი მინც თავმჯდომეობად
განაგრძობდა ცხოვრებას. მან ვაივო, რომ მისი ცოლი მეს დაღვრის
ქალმა დაკითხვისას ეს უარყო, მაგრამ მალე მევე არჩილმა მართლაც
მიასწრო ცოლთან საყვარელს, რომელსაც დასჯის მაგიერ არჩილი ეუბ-
ნება: შიშუქებია შენთვის შენი სიცოცხლე და შენი სისხლი. აი
სამეზავრო და სახარჯო ფული და წარემართე ახლავე და დასტოვე ეს
(ჩვენი) ქვეყანა, რათა შენ არ შეეგმობხეს ცუდი დასასრული და შენი
სისხლი არ მომეთვალოს მე.²³

ამ ცნობიდან ქმრისადმი ღალატისათვის ცოლს მოულოდა
სიკვდილი (ქმარი მოღალატე ცოლის მოკვლისათვის პასუხს არ აგებდა).

მოსამართლეს ერქვა მსაჯული (ლულ. 1258 და სხვ.), მსაჯულის
განზიხებათა ამსრულებელს კი - სეფეკაცი (მერძნ. прѣдатор -
სასამართლოს აღმასრულებელი). თარგმნით პაგიოგრაფიულ ნაწარმოე-
ბებში მოსამართლისათვის იხსენიება მუორე ქართული ტერმინი ბჭე

106. ახალი სახელმწიფო დროშის შექმნა.

შამქორის ომის აღმწერილი თამარის დროს გადმოგვცემს, რომ
ამ ომში დავით სოსლანის, როგორც მეფის, რაზმს, უძღვებოდა დროშა
იგი გორგასლიანი, რომელი სინდესს შესვლითგან მოსპეტაკებოდა" (ქ.
ცხოვრ., II, გვ. 71, 104, 165). ამ ცნობიდან იგულისხმება, რომ თამარის
დროს ჯერ კიდევ არსებობდა ძველი სახელმწიფო დროშა გორ-
გასლიანი, ე.ი. ვახტანგ გორგასლის დროს შემოღებული, რომელიც
თეთრი (სპეტაკი თეთრს ნიშნავდა) ფერის იყო. აქ იგულისხმება სხვა
ადგილებში სეფე-დროშად წოდებული სახელმწიფო დროშა.

სტეფანოს ორბელიანი XI ს-ნის ამბების თხრობის დროს აღნიშ-
ნავს, რომ საქართველოს მეფის დროშა თეთრი ფერის იყო წითელი
ნიშნით (ალმათ, წითელი არმით).

ამგვარად, ვახტანგ გორგასლის დროს დაწესებულ იქნა ახალი
სახელმწიფო (სამეფო) დროშა თეთრი ფერისა წითელი ნიშნით. ეს
დროშა დაცული იყო XII ს-ნში და XIII ს-ნის პირველ მუთხედშიც.

²³. Petrus der Iberes, S 20.

რელიგიის მქადაგებელი კაპდოკიელი ნინოს სახელთან. 306 წელს იერუსალიმში ნინომ მოაქცია ქართლის მეფე მორიანი ქრისტაწილობაზე (სხვათა აზრით ეს მოხდა უფრო გვიან) და მალე ქართლის ეკლესიაში შეიქმნა თავისი მმართველობაც – ქართლის ეკლესიის სათავეში დადგა მთავარეპისკოპოსი, რომელსაც თავისი რეზიდენცია მცხეთაში ჰქონდა. ეს მთავარეპისკოპოსი ეპორჩილებოდა კონსტანტინეპოლის პატრიარქს. ასეთი იყო მდგომარეობა ვიდრე ვახტანგ გორგასალის დრომდის.

მოქც. ქართლისა და გადმოგვცემს ვახტანგის მეფობიდან შოლოდ ერთ ფაქტს, რომელიც ავტორს მიაჩნდა ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან მოვლენად. კათალიკოსობის შეპოლების დროს შუეობდა დიდი ვახტანგ გორგასალი და მთავარეპისკოპოსი იყო იოველ. მამინ წამოიყვანეს ვახტანგ სპარსთა და შეპდგომად რამდენისაჲე გაჰსა მოიქცა და მთავარეპისკოპოსი იყო შიქელ და მან მამთხვა ფერქი პირსა მეფისასა ვახტანგს. ხოლო მეფემან წარაჲლინა მოციქულნი საბურძნეთად და ითხოვა მეფისაგან და პატრიარქისაგან კათალიკოსი. ხოლო მან მოსცა პეტრე კათალიკოსი და თანა ჰყვანდა მას სამოველ მონაზონი წმინდაი და ღირსი და აღაშენა ქვემოა ეკლესიაჲ (ეი. სვეტი-ცხოველისა) ვახტანგ მეფემან და დასვა პეტრე კათალიკოსი. და ესე იყო ქართლის მოქცეეთ-გან 170 წელს.²⁴

²⁴ 2. შრისე იძლევა საკმაოდ ნათელ სურათს. თუ რა პირობებში მოხდა ქართლის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიობის მიღება: შოფლიო მუორე საეკლესიო კრების, რომელიც შედგა კონსტანტინოპოლში 381 წელს, დადგენილებით, უფელ ეპისკოპოსს აზიის, თრაკიის და პონტოს ეპარქიებში ველებოდა შოლოდ თავისი ეპარქიის საქმეებს გაძლიოდა. რაც შეეხება მარმაროსულ (ე. ი. არამერსულ) ქვეყნებში მუოე ეკლესიებს, ისინი უნდა განგებულ უფოლიფენენ წმიდა მამებს მერე აღიარებულ ჩვეულებათა თანახმად ნიკეის (325 წელს) შოფლიო კრების მე-6 და მე-7 მუხლებში აქესებდენენ ითხ პატრიარქს – რომის, ალექსანდრიის, ანტოქიის და იერუსალიმისს. მუორე შოფლიო კრების ერთი მუხლი აღიარებდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს დანარჩენი ითხის თაჲსწორად და მუორე აფელიის მქონებდ რომის მუხლფე. მაგრამ ნიკეის კრების დროს სორია, მესოპოტამია და კლიკია დამოკიდებულ იფენენ ანტოქიაზე ქალკედონის საეკლესიო კრების (451 წ.) დადგენილებათა მერე მუხლის ძალით, ანტოქიის პატრიარქის მქონემ და იერუსალიმის პატრიარქის იფენალოს აზრის თანახმად პალესტინის ორი ნაწილი და ზენიოზი არამეთი გადაეცა ანტოქიის პატრიარქს იურისდიქციას. ხოლო პალესტინის დანარჩენი სამი ნაწილი დაეჭველებდარა იერუსალიმის პატრიარქს. იმავე კრების 28-ე მუხლის ძალით პონტოს, აზიის სივულისებზეა მერე აზიის დასავლეთი ნაწილი) და თრაკიის ეპარქიები დაეპორონოდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს. პონტოს ეპარქიად იფულისებებოდა შავი ზღვის პირი ვიდრე ტრაპიზონამდე, აზიის ეპარქიად ეფესოს წინამძარე, რომელიც თრაკიაზე იყო

ზოგიერთი მოსაზრებით მცხეთის საკათალიკოსოს დაფუძნებას ეკლესიური საზით მისი გასაფორმებლად მოუნდა ერთგვარი დრო. საფიქრებელია, რომ ვახტანგი სათანადო თხოვნით ვერ მიძარბავდა ანტიოქიის პატრიარქს, რადგანაც ის ითვლებოდა წინააღმდეგობის აღმოსაყდური ქვეყნების უზენაეს მამამთავრად. მართლაც, მეორე მსოფლიო კრების მეორე კანონის კომენტატორი თეოდორე ვალსამონი წერდა: 'თეოპოლის (ე.ი. დიდი ანტიოქიის) უწმიდესი პატრიარქის პატრონ პეტრეს დროს გამოტანილ იქნა კრებითი დადგენილება, რომ ქართული ეკლესია, რომელიც მამის ანტიოქიის პატრიარქს ემორჩილებოდა, ყოფილიყო თავისუფალი და დამოუკიდებელი (ავტოკეფალური)'.²⁵ აქ მოხსენებული პეტრე უნდა იყოს ცნობილი მწვანელებელი პატრიარქი ანტიოქიისა პეტრე ფულონი, რომელიც პატრიარქად იჯდა 471, 475-478 და 485-488 წლებში.

საფიქრებელია, რომ ანტიოქიაში დადგენილება ქართლის ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის მიცემის შესახებ მიღებულ იქნა 474-475 წლის ახლოს. მაგრამ აღმათ საჭირო შეიქმნა საკითხის შეთანხმება სხვა პატრიარქებთან და უპირველეს ყოვლისა კონსტანტინოპოლის ვერცხვით წოდებულ მსოფლიო პატრიარქთან. შესაძლებელია, იყო საკითხის დადებითად გადაჭრის მიღწევისათვის დაბრკოლებებიც, რის გამო ქართლის ეკლესიის ავტოკეფალიობის საბოლოოდ გაფორმება და მისი განხორციელება მოხდა მხოლოდ 475-476 წელს.

ტერმინი კათალიკოსი წარმომდგარია ბერძნული სიტყვიდან კათალიკოს (καθηλικός) – საყოველთაო. ქვეყლიძეს თავის დროზე აღ-

---

დამოკიდებული და წარმოადგენდა აზის დასავლეთ ნაწილს, აღმოსავლეთი კ (იველიისებზე მეორე აზის დასავლეთ ნაწილს აღმოსავლეთი) ეკვემდებარებოდა ანტიოქიის პატრიარქს. ამ ახალი გაქანალებით აღინია, რომელიც პონტოს ესარქის ემორჩილებოდა დაუბრუნდა კონსტანტინოპოლის პატრიარქს (თეოდ. ვალსამონის საეკლესიო კრებათა კანონები 1880, პარიზი, გვ. 305-306). ამ სხვადასხვა გადაჯგუფებათა მიხედვით საქართველო უნდა მიხედვრილიყო თრაკიის ანუ კონსტანტინოპოლის ესარქიაში და ეს იყო კვსარ ლეონ II-ის მიერ უზრალი დათმობა, რომ მან მომავალი ქართლის კათალიკოსი მომავალ ესკოპოსებთან ერთად გაეზაუნა ანტიოქიის პატრიარქთან, რადგანაც კონსტანტინე დიდის მიერ მღვდლებს გაეზაუნა ქართლში სიბერიაში. როდესაც კონსტანტინოპოლის ეკლესიას არ ჰქონდა უფლება ჩარეულიყო ახალი ქრისტიანული ქვეყნის წარმოქმნის საქმეში, მიწვეულ იქნა როგორც თავისებური (უკანონო) გადაწყვეტილება. (Hist. de la Géorgie, I, 1849, პ. 102, 63).

²⁵ იქვე გვ. 102-103, მხ. 2.

ნიშნული ჰქონდა,²⁶ რომ ტერმინი კათალიკოსი ქართულ საეკლესიო პრაქტიკაში თავიდანვე იხმარებოდა ბერძნული მიტროპოლიტის ფარ-
დად. ბერძნული ἐπίσκοπος, ანდა მიτροπολιტი, იყო საეკლესიო სიტყვა-სიტყვით დედაქალაქის მეთვალყურე მიტროპოლიტი იყო საეკლესიო მეთაური გარკვეული მხარეების დედა-ქალაქებში. აქედან კათალიკოსი ნიშნავდა საზოგადო, ყველას მიერ აღიარებულ მთავარეპისკოპოსს გარკვეულ საეკლესიო ოლქში, იყო ეს მთელი ავტოკეფალური (თვით თავი) ეკლესია, თუ მისი შემადგენელი ნაწილი — ცალკე მიტროპოლია.

ახლად დაარსებული საკათალიკოსო ერთგვარ დამოკიდებულებას იღობდა ანტიოქიის ეკლესიასზე, ქართლის კათალიკოსს ჩვეულებრივ (მეტწილად) ანტიოქიაში აკურთხებდნენ. შიგნით თავის სამწყაოში კი ქართლის კათალიკოსი დამოუკიდებელი იყო.

108. მიმართულებანი ქრისტიანობაში

და ქართლის ეკლესია.

ქრისტიანობაში ამ დროს იყო სხვადასხვა მიმართულებანი, რომელთაც თავისი პოლიტიკური მიზნებისათვის იყენებდნენ როგორც ქრისტიანული სახელმწიფო აღმშენებლის იმპერია, ისე ცეცხლთაყვანისმცემლური სპარსეთი. აღმ. რომის იმპერია, როგორც მოხსენებული იყო, ემყარებოდა დიოფიზიტობას (ქალკედონიზმს). ქართლის ეკლესიაც მეტწილად ამავე მიმართულებას ადგა, თუმცა, როგორც ჩანს, დაშვებული იყო აზრთა სხვადასხვაობაც. ქრისტიანული სარწმუნოების საკითხებში ამ ხანაში კვლავ დაიწყო ჩარევა სპარსეთის მთავრობამაც, რომელიც დარწმუნდა, რომ ქრისტიანობის წინააღმდეგ ბრძოლა მისი მთლად აღკვეთის მიზნით უშედეგო რჩებოდა. ამიტომ ამიერიდან აღებული იქნა ახალი ხაზი — ქრისტიანობას შეიძლება თავისი მიმდევარნი ყოლოდა სპარსეთის მონარქიაშიც, მაგრამ ამ რელიგიის მხოლოდ იმ მიმართულებებს, რომელთაც სდევნიდა აღმ. რომის იმპერია. ამ ხანაში ეფესოს (431 წ.) მსოფლიო საეკლესიო კრების დადგენილების თანახმად ქრისტიანობაში ძლიერ დევნილი იყო ვერეთ წოდებული ნესტორიანობა, რომელიც უფრო ძლიერად იყო წარმოდგენილი სირიაში. ნესტორიანები ბლომად იყვნენ სპარსეთში და მათ შემდეგ მიაღწიეს ჩინეთსაც კი. ქართული წყაროს მიხედვით (ეს არის არსენი კათალიკოსის

²⁶ . Иерусалимский монастырь VII в., Тиф., 1912, стр. 247-248.

„განყოფისათვის ქართლისა და სომხეთისა“), ნესტორიანებმა მონაწილეობა მიიღეს სპარსეთის მთავრობისათვის პოლიტიკურად ხელსაყრელი მიმართულებების შესახებ — აიძულეთ სომხები აღიარონ ნესტორიანობა²⁷ საბოლოოდ ჩაიშლება ყოველგვარი სიახლოვე და კეთილი ურთიერთობა ბერძენებსა და სომხებს შორის. ამ ხერხმა გასჭრა „აიძულნა პეროზ (მეფემან) სომეხნი მსახურებად სჯულისა ნესტორის უღმრთოისასა“). სომხები ამის წინააღმდეგნი იყვნენ, მაგრამ სპარსეთის მთავრობამ კატეგორიულად დააყენა საკითხი ასე: „ერთი ორთავანი ყავთ: ანუ გამოირჩიეთ ყოველთა ასურთავან (სირიელებისაგან) სჯული, თვნიერ მელქთაისა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ (დიოფიზიტნი), ანუ დაუტყვევთ ქვეყანაი თქუენი და ივლტოდეთ ჩვენგან“²⁷. დათმობა გამოიხატა იმაში, რომ სომხებს შეეძლოთ ნესტორიანობასთან ერთად ყოველგვარი ქრისტიანული მიმართულება მიეღოთ დიოფიზიტობის გარდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში სამღვდულოებას (ეს იგულისხმება უპირველეს ყოვლისა სპარსეთის მთავრობის განკარგულებაში) უნდა დაეტოვებია სპარსეთის სამეფოს საზღვრები. საფიქრებელია ანალოგიურ წინადადებას სპარსეთის მმართველობა მისცემდა ქართველებსაც, ასეთ პირობებში სომხეთის ეკლესია იძულებული იყო აეღო ისეთი მიმართულება, რომელიც ეთიშებოდა დიოფიზიტობას და ახლოს იყო მონოფიზიტობასთან. ეს გამოიხატა, სხვათა შორის იმაში, რომ სამწმიდა არსს მოუმატეს გამოთქმა — ჩვენთვის ჯვარცმულო, სომხურად ხაჩუცარ.²⁸ მეორე თავისებურებას შეადგენდა კიდევ მარხვის არაჯავორის თავისებურება არაჯავორ გამოიხატებოდა იმაში, რომ დიდმარხვის მამათ-კვირის დღეებში ნებადართული იყო ყველის და ავერცხის ჭამა.²⁹

²⁷ . ქრონიკები I 315-316.

²⁸ . სამწმიდა არსი გამოთქმის წმიდაი ღმერთი, წმიდაი ძლიერი, წმიდაი უცდელი, შეგარწყულენ ჩვენ. აქ სიტყვის უცდელის მუდგ სომხური ეკლესია უმატებს ჩვენთვის ჯვარცმულო ეს ნიშნავს, რომ ძე ლეონის ლეონებრივი ბუნების მქონე შეიძლება სიკვდილით დასჯილი უფილიყო. ეს კი უმატდება ქრისტეს ბუნების მონოფიზიტურ კაცებას, რომ ქრისტე იყო მხოლოდ ლეონებრივი ბუნების ხელი დიოფიზიტობა აღიარებდა, რომ ქრისტე ჯვარცმულ იქნა როგორც ადამიანური ბუნების მქონე როგორც ლეონის შვილი კი ის არ შეიძლება სიკვდილით დასჯილიყო.

²⁹ . Л. М. Мелкисет-бек. Грузинский извод сказания о посте Арагжавор, ХВ, V, 1917, стр. 73-111.

შემდეგში ყველაფერი ეს გაფორმებულ იქნა სომხეთის დედნის საეკლესიო კრებაზე 553 წელს.

რა გზას დაადგა ქართლის ეკლესია ამ დროს, არ ჩანს მერი არ ეხება იმ შინაგან ბრძოლებს, რომლებსაც ამ ხანაში ადგილი ჰქონდა ქრისტიანულ სამყაროში. საყურადღებოა, რომ კერძოდ ნესტორიანობას თავისი მომხრეები ჰყავდა ქართველებშიც. მპროსეს მოჰყავს³⁰ ასსემანის წიგნიდან (11,460) ცნობა იმის შესახებ, რომ სირიის ნესტორიანთა მადრიანს ანუ კათოლიკოსს 498 წლიდან ეპორჩილებოდა ქართველების ეპისკოპოსიც (episcopus Georgianorum). ასეთი ეპისკოპოსი ქართველებს შორის იქნებოდა მანამდისაც. ზოგადად კი ქართლის ეკლესიაში უფრო დიოფიზიტობა იმარჯვებდა. პოლიტიკური მიზეზებიც ამას მოითხოვდა – საჭირო იყო ბერძენების და აღმ. რომის იმპერიის თანაგრძობის მოპოება სპარსეთის წინააღმდეგ, საყურადღებოა, რომ სომეხმა ფილოსოფოსმა დაეთით უძღვევლმა, რომელსაც ხუთი წიგნი ჰქონდა დაწერილი, სომხეთში თავისი დიოფიზიტობის გამო განიცადა სასტიკი დევნა, რის გამო ის იძულებული გახდა საქართველოში გამოქცეულიყო, აქ ცხოვრობდა და აქ მოკვდა კიდევ (ის მოღვაწეობდა უფრო V ს-ნის უკანასკნელ მესამედში და VI ს-ნის დასაწყისში). დიოფიზიტებს სომხეთში სდევნიდნენ, ქართლის სამეფოში კი მათ გაეძღებოდათ.

ქართლის სამეფოს და ეკლესიის ასეთი მიმართულება იწვევდა დიდ უკმაყოფილებას სპარსეთის მმართველ წრეებში და ამხედრებდა მათ ქართველების წინააღმდეგ.

109. ვერისის დამორჩილება ეკლესიურად ქართლის კათალიკოსისადმი.

როგორც ჩანს, ამ ხანაში მოხდა ვერისის დამორჩილება ქართლის კათალიკოსისადმი. სომეხთა კათალიკოსი იოანე (X ს.) წერდა ქართლის კათალიკოსის კირიონის (VII ს. დასაწყ.) შესახებ, რომ ის "აკურთხა (ხელთ დაასხა) მთავარ ეპისკოპოსად ოლქებისა ქართველების (ქართლის), გუგარელების (ქვემო-ქართლისა მესხეთითურთ) და ვერელებისა (ვერისის) კათალიკოსმა (სომეხთა) მოსემ თანამხად წინანდელი წესისა"-ო. გამოდის, რომ ყოველ შემთხვევაში VI ს-ნის მეორე ნახევარში ქართლის კათალიკოსს პირველობა უნდა ჰქონოდა

³⁰ Hist. de la Géorgie, I, p. 194, n.

ვერისზედაც. მაგრამ VI ს-ნის მეორე ნახევარში, როდესაც უნდა ქართლი მცხეთითურთ ემორჩილებოდა თბილისში მჯდარ მარზპანს, ხოლო ვერისის სამეფო კი ბიზანტიის იმპერიის ხელქვეით რეზიდენტი იქ წესი შეიძლება არსებულებოდა როგორც წინანდელი დროის გადმართობა. არ შეიძლება მცხეთის კათალიკოსის მიერ ვერისის ეკლესიურად დამორჩილება მომხდარიყო შემდეგ 520 წლის ახლოს დროისა, როდესაც ვერისის (ლაზიკოს) მეფე წათე გადაუდგა სპარსეთს და ბიზანტიას დაემორჩილა. ამიტომ მცხეთის კათალიკოსისადმი ვერისის დამორჩილება უნდა მიეკუთვნოს 480 წლის ახლოს ხანას. მხოლოდ ტაო და მისი მიმდებამი ეკლესია, ე. ი. იშხანის საკათალიკოსო არ ემორჩილებოდა მცხეთის კათალიკოსს. სხვა ქართული ქვეყნები კი ახლა ეკლესიურად მისი იურისდიქციის ქვეშ იმყოფებოდნენ.

110. ქრისტიანული ეკლესიის დაორგანიზება; სამამასახლისოების რეორგანიზაცია.

ეკლესიას შეეძლო მართებლობისათვის ადგილებზე ბევრი სარგებლობის მოტანა. სამღვდულოება თავისი მდგომარეობით იყო სულ ცოტა წერაკითხვის მცოდნე მანც. ეპისკოპატი კიდევ შესდგებოდა მალალ-განათლებულ პირთაგან; მათ არ ჩამოუვარდებოდნენ ზოგი ცალკეული სასულიერო პირნი. ეკლესიების ქსელით და სამღვდულოების დახმარებით ადვილი იყო ხალხის დარაზმვა სახელმწიფოსათვის საჭირო საქმიანობისათვის. ამიტომ ვახტანგის მართებლობა ცდილობს ქრისტიანობის გავრცელებას იმ მხარეებში, სადაც ის ვერ კიდევ არ იყო ფეხმოკიდებული, ასეთი მხარეები კი სახელმწიფოში ბევრი იყო. მაგ. კლარჯეთში ქრისტიანობა თითქმის სრულებით არ ჩანდა, არაგვის აღმოსავლეთით მცხოვრები მთიელები ქრისტიანობას არ სცნობდნენ არა თუ ვახტანგის დროს, არამედ მის შემდეგაც ვიდრე აბიბოს ნეკრესელ ეპისკოპოსამდის (VI ს-ნის პირველი ნახევარი), ნიქოზში ცეცხლთაყვანისმცემელთა სალოცავიც იყო და სხვ. ამიტომაც მართებლობა ეკლესიის უფრო მჭიდროდ ხალხთან დასახლოვებლად ამრავლებდა ეპარქიების რიცხვს.

ზაქარია რიტორს მოჰყავს ცნობა სომხეთის კათალიკოსის ხელქვეითი ქვეყნების შესახებ ერთ-ერთი ძველი წყაროდან. ეს წყარო მიეკუთვნება იმ დროს, როდესაც სომხეთის მეტი ნაწილი უკვე სპარსეთის ხელქვეითია, ქართლს კი განაგებს არა მეფე, არამედ სპარსეთისავე ხელქვეითი ქრისტიანი მეთაური.

ზრდილოეთ შარეზე არის ხუთი მორწმუნე ხალხი, რომელთაც 24 ეპისკოპოსი ჰყავთ. მათი კათალიკოსი იმყოფება დიდ ქალაქ დურში, სპარსულ სომხეთში. მათი კათალიკოსის, სამართლიანის და 'განაქმულად' ადამიანის სახელი იყო გრიგოლ. შემდეგ არის ქვეყანა უფრანს სომხეთში ბერძნული ენის მსგავსი ენით. მათ ჰყავთ ქრისტიანი მეთაური, რომელიც სპარსეთის მეფეს ეპორჩილება. შემდეგ არის ქვეყანა არრან, აგრეთვე სომხეთის ქვეყანაში მდებარე, თავისი საკუთარი ენით; ის მორწმუნე და მონათლული ხალხია, რომელსაც სპარსეთის მეფის ქვეშევრდომი მეთაური ჰყავს. შემდეგ ქვეყანა სისაგან (თავისი) ენით; მორწმუნე ხალხია, რომლის შიგნით წარმართნიც ცხოვრობენ. ქვეყანა ბაზგუნ³¹ (თავისი) ენით, რომელიც (წინანდელს) ევროის და კასპიის ზღვის კარებამდის აღწევს; ეს კარები ჰუნების ქვეყანაშია.³²

ცნობა გულისხმობს, რომ ქართველებს და აღვანელებს ჰყავთ თავისი საკუთარი ქრისტიანი მეთაურები. სომხეთის შესახებ კი ეს არაა ნათქვამი. მამსადაძე, ცნობა მიეკუთვნება სომხეთის სამეფოს გაუქმების შემდგომ ხანას, მაგრამ 440-450-იანი წლების გამოკლებით, როდესაც ქართლს (და აღვანეთსაც) არ ჰყავდათ საკუთარი მეთაურები. უფრო აქ იგულისხმება 470 წლის ახლო დრო.

სხენებელი ცნობის მიხედვით, ქართლის სახელმწიფოში 470 წლის ახლოს (რადგანაც არანსა და ბაზგუნში ეპისკოპოსთა რაოდენობა ძლიერ მცირე უნდა ყოფილიყო) საგულისხმებელია მ ეპისკოპოსი მანც-ცეცხლთაყვანისმცემლობის მოწოლა მოითხოვდა ქრისტიანების კიდევ უფრო მჭიდროდ დაორგანიზებას და ერთმანეთთან მათი დაკავშირების გაძლიერებას. ასეთივე საჭიროება არსებობდა ვახტანგის მართებლობის დროსაც.

ჯუანშერის სიტყვით, ვახტანგმა დანიშნა ეპისკოპოსები კათალიკოსისა და სამთაქროს ეპისკოპოსის გარდა (მცხეთაში) ეპისკოპოსები შემდგომ ადგილებში: კლარჯეთში აბიზისა, არტანს ურუმეთისთვის, წუნდას ჯაგაბეთისთვის, მანგლისის, ბოლნისის, რუსთა-

³¹ იმარკვარტი ფიქრობდა (Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, S.174), რომ ბაზგუნ აფხაზების ქვეყანა უნდა იყოს. მაგრამ სხენებელი ცნობიდან ცხადია, რომ აქ იგულისხმება კასპიის ზღვის პარის შარე არეზის (არაქსის) შესართავიდან ვიდრე დარუბანდამდის.

³² ზაქარია რიტორი, XII, 17; 1899 წლის გერმანოვ., თარგმანი სირიულიდან კარენის და გკრივრისა, გვ.252-253, შეად. Georgica, III, გვ. 17-18.

ვის, ნინოწმინდისა უჯარმის ახლოს (უჯარმის კარსა, როგორც ახლანდეს ვუანშერი), ჭერების, ჩელეთის, ხორნაბუჯის და აგარაკის შემდეგ მის დროსვე ამწებულ იქნა ნიქოზის ცკლესია და იქაც დაფუძნდა ეპისკოპოსი ეპისკოპოსი (გვ. 198-199).

სინგლინიძისა

უჯანშერისავე სიტყვით, ხსენებულ საეპისკოპოსოთაგან ხუთისთვის ცკლესია გაშენებულ იქნა ვახტანგის დროს. ეს ხუთი არის შემდეგი: ნინოწმინდის, ჭერების, ჩელეთის, აბიზის და ნიგაზის (იქვე). ხოლო მცხეთის სამთაფროსი, ერუშეთის, წუნდას, მანგლისის, ბოლნისის, რუსთავის, ხორნაბუჯის, აგარაკის ყოფილა მანამდისაც. სულ ამგვარად კათალიკოსის გარდა ვახტანგის მეფობის ბოლო ხანებში იყო 13 ეპისკოპოსი - იმ ეპისკოპოსების გარდა, რომელნიც იყვნენ დას. საქართველოში და ზღვისპირა ქვეყანაში და რომელნიც ემორჩილებოდნენ კონსტანტინოპოლის პატრიარქს.

სომხური წყაროების ცნობით VI ს-ნის დასაწყისში, სომეხთა კათალიკოსის ბაბგენის დროს მოშდარი ქართველ ეპისკოპოსთა საეკლესიო კრებაში მონაწილეობა მიუღიათ ქართლის კათალიკოს გაბრიელს და მასთან ერთად, კიდევ 23 ეპისკოპოსს.

ამ კრების ეპისკოპოსების სია მოწვენილია სომხური წერილთა წიგნით და უხტანქის (X ს.) ისტორიაში. რადგანაც ამ სიათაგან უხტანქის სია უფრო ძველ ზღნანქეს და შესაძლებელია თვით დედანს ეყარება, ამიტომ აქვე მოგვყავს ეს სია უხტანქის მიხედვით და ფრჩხილებში კი წერილთა წიგნის მოწვენილი ვარიანტით. სახელები არის მეტად დამაბინჯებელი, რადგანაც სია ამკარად მოდის ბერძნულად შედგენილი სიიდან; ხოლო ბერძნულ სიას თავის მხრივ საფუძვლად უდევს ქართული სია.

გაბრიელ კათალიკოსი მცხეთისა.

პალდენ (პალგენ), მეფის კარის ეპისკოპოსი. სახელი შეიძლება იკითხებოდეს პალდენ, პალგენ.

ილია, ეპისკოპოსი ასსურიალდე (სამხურიალ), უნდა იყოს სამთაფროელი (მცხეთის სამთაფრო ტაძარში მუდომი).

სამოელ, ეპისკოპოსი ტიმუელ (ტუმასუელ) - დმანელი (დმანისისა).

დავით, ეპისკოპოსი ბოლნელი - ბოლნისისა.

იაკობ, ეპისკოპოსი სრდავი (ორტავი) - ცურტავისა.

სტეფანოს, ეპისკოპოსი რუშთავი (უსთავი) - რუსთავისა.

სამაკ, ეპისკოპოსი თბილისისა.

ელატეს (ელადეს), ეპისკოპოსი მანგლისისა.

ექეს, ეპისკოპოსი მარუელი (მარუელ) - პროველი, როგორც
ეპისკოპოსი.

ვევინის (ვევენეს), ეპისკოპოსი სამთავისისა (სახელი მანგლისისა)
იოსებ, ეპისკოპოსი ადსუნელი (ადსუნელ), უნდა იყოს აწყურის
ეპისკოპოსი (მგერები წ და ყ არაა ბერძნულში).

იოანე, ეპისკოპოსი სარუთი (სარუსთიელ), უნდა იყოს წყარო-
სთაველი.

იოსებ, ეპისკოპოსი კომრტაი (კუმორდოი), უნდა იყოს კუმერდისა
(კუმეროელი), ჯავახეთში.

ეზრას ეპისკოპოსი კისდად; ჯუნანურის სიტყვით, "დასვა
(ვატანგმა) ერთი ეპისკოპოსად კლარჯეთს ეკლესიასა
ანიზისასა". შეიძლება კისდად იყოს იგივე ანიზა, ანიზელი.

ენოქ, ეპისკოპოსი წილკანისა.

იოსებ, ეპისკოპოსი მიდამილ (ნინოწმიდელი?).

ლაზარე, ეპისკოპოსი ბოდბელი.

თევდორე, ეპისკოპოსი ფორთაისი, უნდა იყოს ეპისკოპოსი ჩე-
ლეთისა (მგერა ჩ არაა ბერძნულში).

ეპისკოპოსი ზაქარია კასტაცი (კასდრ-ელი), უნდა იყოს კაწარე-
თის ეპისკოპოსი, კაწარელი.

ფოკას, ეპისკოპოსი ასტერმილაი (ტსერმილ) - ჭერემული ეპისკ-
ოპოსი (ჭერემისა).

ისაკ ეპისკოპოსი ჰარაკერტ (ქუნანაკერტ) - ხუნანისა.

თომა, ეპისკოპოსი ტარს. სახელი გაურკვეველია, მისი ამოცნობა
ჭირს. შესაძლოა, აქ იგულისხმებოდეს ეპისკოპოსი არტან-
ისი (ერუშეთში).

სტნევე, ეპისკოპოსი ქორზანა (ქორზონა), უნდა იყოს ხორზანუ-
ჯის ეპისკოპოსი კამბეჩანში. თვით ეპისკოპოსის სახელი
გაურკვეველია.³³

საჭიროა აქ შევჩერდეთ იმ გაუგებრობაზე, რომელსაც იწვევს
საკითხი სომეხთა კათალიკოსის ბაბეგნის რაობა. წერილთა წიგნში (გვ.
41-47) იხსენიება სომეხთა კათალიკოსი ბაბეგნი, რომელიც თავის მი-
მართვას დღინის საეკლესიო კრების დადგენილების შესახებ ათარღლებს

³³ . ეს სია ვარჩული იყო სკეპამაც ქართული სახელწოდებრობის გეზისის
საკითხებზე საისტორიო მოამბე, 1924, I, 50-52.

სპარსეთის მეფეთა მეფის კავატის (კობადის) მე-18 წელიწადით უდრის უფრო 507 წელს (490+18) და შესაძლებელია (488+18) 505 წელსაც. პირველ პირად სომხეთში ის იხსენიებს ვარდანე მეფე კრწანის რომელიც მართლაც იყო სომხეთის მარზპან-სარაპტანდ 505-509 წლებში. მაგრამ სომხურივე წყაროებით ბაბკენ კათალიკოსი ცნობილია იმითაც, რომ მის დროს შესდგა ქართლის კათალიკოსის გაბრიელის მიერ მოწვეული ქართველ ეპისკოპოსთა საეკლესიო კრება 23 ეპისკოპოსის მონაწილეობით. ეს კრება არ შეიძლება შემდგარიყო 520 წელზე ადრე, რადგანაც მოქც. ქართლისაა ასახელებს კათალიკოსებს ვიდრე მეფობის გაუქმებამდის და ამ კათალიკოსთა შორის გაბრიელი არ იხსენიება. ცხადია, რომ ის ისე როგორც მის დროს მოხსენებული სომხეთა კათალიკოსი ბაბკენი, ეკუთვნის 520 წლის შემდგომ ხანას. მართლაც, ვარდანე დიდის მიხედვით შესაძლებელია დადგინდეს სომხეთის კათალიკოსთა სია VI ს-ნის მეორე მეოთხედიდან შემდეგნაირად:

- ბაბკენ 7 წელი, 525-532;
- მუშე 8 წ., 532-540;
- საყ 7 წ., 540-547;
- ქრისტეფორე 7 წ., 547-554;
- ლევონდი 2 წ., 554-556;
- ნერსესი 9 წ., 556-565;
- იოანე 15 წ., 565-580;
- მოსე 30 წ., 580-610.

მაგრამ ამათ გარდა იყო კიდევ კათალიკოსი ბაბკენი, რომელიც სომხეთის ეკლესიას ახალი კით მეთაურობდა 3 წელი და ეს წლები უნდა ყოფილიყო 504-507. ბაბკენის შემდეგ ასოლიკი ასახელებს სამუილს, რომელიც კათალიკოსად ყოფილა 10 წ. და მუშეს 2 წლის სივრცეზე აქედან მივიღებთ ბაბკენის (504-507) შემდგომ კათალიკოსებს – სამუილს 507-517 წლებში და მუშეს 517-525 წლებში. ამ მუშეს, როგორც ეტყობა, შეუდგა ბაბკენ მეორე 525-532 წლებში.

ამასთანავე მხედველობაში მისაღებია, რომ ქართული საეკლესიო კრების მონაწილეთა სიაში მოხსენებულია მეფის კარის ეპისკოპოსი პალდენ თუ პალდენ (სახელი დამახინჯებულია). მამასადამე, ეს კრება შემდგარა მამონ, როდესაც ქართლში ჯერ კიდევ ცოცხალია უკანასკნელი მეფის კარის ეპისკოპოსი, რომელიც ახალ პირობებში მომსახურეობას უწყევს მეფის ასე თუ ისე შემცველ პირთ. 524 წლის ას-

ლოს ქართლის მამასახლისს გურგენს სპარსეთის მთავრობამ წარუდგინა მოთხოვნა ცეცხლთაყვანისმცემლობის დამკვიდრების შესახებ ქართლში. ამას მოჰყვა გურგენის გადადგომა სპარსეთისგან, დახმარებამსწინააღმდეგობით მისი მიმართვა იმპერატორ იუსტინე I-ისადმი და შემდეგ მთლიანად ზანტის იმპერიაში მისი გადასვლა თავისი ოჯახით. მის მავიერად ქართლის მამასახლისად ინიშნება გრიგოლი, რომელიც იხსენიება ევსტათი მცხეთელის ცხოვრებაში ევსტათის პირველი დაპატიმრების დროს, რაც 526 წლის ახლოს მოხდა. ამ დროს ევსტათი მცხეთელის ცხოვრებაში ქართლის კათალიკოსად იხსენიება სამეილი, ე. ი. იმავე სახელის მქონე პირი, რომელიც მოქც. ქართლისადაც ცნობილია უკანასკნელ ბაკურ მეფის დროს მყოფად.

სხენებულ ქართულ საეკლესიო კრებას ხელმძღვანელობდა კათალიკოსი გაბრიელ, რომელიც საგულისხმებელია სამეილ კათალიკოსის შემდეგ, მამასადაც, შემდეგ 526 წლისა. მე ვფიქრობ, რომ ეს საეკლესიო კრება უნდა მომხდარიყო 528-529 წლების ახლოს, წერილთა წიგნის მიხედვით სპარსეთის მეფის კობადის (499-531 წწ.) დროს.

ამ სიიდან ჩანს, რომ ესტანგის შემდეგ ვიდრე დაახლოებით 529 წლამდის დაფუძნებულ იქნა ახალი საეპისკოპოსოები. სახელდობრ: ვახტანგის შვილის დანი მეფის დროს უნდა იყოს დაფუძნებული წყაროსთავის საეპისკოპოსო, სადაც დანიმ ააშენა ეკლესია (ქცხოვრება, გვ. 295). დანის დროსვე იქნებოდა დანიშნული ეპისკოპოსი თბილისში სამეფო კარის მცხეთიდან თბილისში გადატანასთან დაკავშირებით.

სიაში ყურადღებას იქცევს ცალკე სამეფო სახლის ეპისკოპოსის მოხსენიება. სად უნდა ყოფილიყო მისი სამღვდელმთავრო ტაძარი? მცხეთაში სია იხსენიებს თვით კათალიკოსს და სამთავროელს. მცხეთის სამთავრო მატეანეში საეპისკოპო ტაძრად იხსენიება შემდეგომ საუკუნეებშიც. სამთავროს მჯდომი ქართლის მთავარეპისკოპოსი კათალიკოსის მოადგილედ ითვლებოდა. სამეფო სახლის ეპისკოპოსის საყდარი უკვე არ შეიძლება მცხეთაში ყოფილიყო.

ამათ გარდა ახალი საეპისკოპოსოები დაფუძნებულ იქნა შემდეგ ადგილებში: დმანისში, რუისში (მროველი), სამთავროში, აწყურში, კუ-მურდოში, წილკანში, ბოდბეში, კაწარეთში.

ხვეების მფლობელობა საგვარო პრინციპს ეყარებოდა, რასაც ამტკიცებს ქართლის უძველესი იერარქიის შესახებ არსებული სხენებული ცნობები. ეს ცნობები მხოლოდ 528 წლის ახლო ხანას

ქება, მამსადაძე საკმაოდ ნაგვიანებ¹ დროს, მაგრამ მათ განხილვის ხვედრის ორგანიზაციაში საგვარო ნორმების წარმოჩენის გასარკვევად მაინც აქვს მნიშვნელობა. როგორც მოხსენებელი იყო, საკლესიო იერარქიაში ამ დროს ცნობილი იყო ცალკე ეპისკოპოსი სამეფო სახლისა. სამეფო სახლი ამხირად წარმოდგენილი იყო როგორც ერთი გვარი, რომელსაც თავისი ეპისკოპოსი ჰყავდა. საინტერესოა, რომ პიტიაშაძე ჰყავდა თავისი სახლის ეპისკოპოსი. შუშანიკის ც-ბაში აფუტი, ცურტავის ეპისკოპოსი, მოხსენებელია როგორც 'ეპისკოპოსი იგი სახლისა მის პიტიაშაძისა'. სახლი აქ, რასაკვირველია, იგულისხმება საგვარო მნიშვნელობით თუნდაც იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ვარსკენ პიტიაშაძე ცეცხლთაყვანისმცემლობაში იყო გადასული და პირადად მას ეპისკოპოსი არ ესაჭიროებოდა. ამ ორი მაგალითიდანაც ცხადია, რომ იერარქია პირველად ეწყობოდა წარჩინებულთა სახლების მიხედვით, ხოლო სახლები კი თავის შრიც ტერიტორიალურად წარმოადგენდნენ ხვედრს. შედარება IV ს-ნის ნახევრის ოლქების სიისა 528 წლის საეპისკოპოსო კათედრების სიასთან ცხადყოფს ამას. მხედველობაში მისაღებია ის გარემოება, რომ ამ ორ სიას განაშორებს ერთმანეთისაგან დიდი დრო, რომლის სივრცეზე ხვედრის შეერთების ზემოთ აღნიშნული პროცესის გამო ტერიტორიალური დანაწილებაც ქართლისა შეიცვლებოდა. მაგრამ ამ გარემოების გათვალისწინებითაც ოლქებისა და საეპისკოპოსო კათედრების სიის ერთმანეთთან შედარებით ჩვენ ვღებულობთ შემდეგ პარალელებს:

კლარჯეთი	ეპ. აბიზისა.
არტანი	ეპ. წყაროსთაველი.
ჯაეახეთი	ეპ. უუმურდოელი.
სამცხე	ეპ. მაწყვერელი.
ღვანი	ეპ. პროველი.
მანგლისის ფორი	ეპ. მანგლელი.
ქვეშის-ფორი	ეპ. დმანელი.
ბოლნისის ფორი	ეპ. ბოლნელი.
პარუარი	ეპ. ტფილელი.
ქანისხევი	ეპ. სამთაფელი.
წოფო ფორი	
კოლბო ფორი ხუნანი	ეპ. ხუნანისა
ძორი ფორი	
თრიალეთი	ეპ. ცურტავისა

ეპისკოპოსთა რეზიდენციები გასაოცრად დაკავშირებულია განსაზღვრულ ოლქებთან, ასე, მაგ. პეტიახშის სახლის ეპისკოპოსი დაკავშირებულია თრიალეთისა და ტამირის ოლქებთან, ე.ი. სამპეტიახშოს სამფლობელოს მთავარ ნაწილთან; მანგლისის ხევი - ეს მანგლელი; ქვეშის ხევი - დმანელი; ბოლნისის ხევი - ბოლნელი და სხვ. ზოგიერთი ეპისკოპოსი აერთებს რამოდენიმე ხევს. ამ შრიე გარდა ცურტაეის ეპისკოპოსისა აღსანიშნავია ხუნანის ეპისკოპოსი, რომლის ტერიტორია თითქოს სამი ხევის სივრცეზე უნდა იყოს საგულისხმებელი. თუ აქ რაიმე სხვა მიზეზი არ არის, შესაძლებელია ვიფიქროთ თრიალეთის და ტამირის ანალოგიით, რომ V ს-ნეში ეს სამი ხევი (წოფისა, კოღბისა და ძორისა) გაერთიანდა ერთ ოლქად ერთი უფლის ხელქვეით. სამაგიუროდ კუხეთში ჩვენ ვხედავთ უკვე 4 ეპისკოპოსს. ცხადია, V ს-ნეში აქ სახლების მფლობელობის შრიე რაღაც ცვლილება მომხდარა. ეპისკოპოსთა სიიდან თითქოს არ პოულობს გამართლებას ოლქების უფრო ძველი სიის მიხედვით ორი ეპისკოპოსი - სამთავროსა და წილკანისა. პირველის კათედრა დაკავშირებულია ქრისტიანობის პირველ ოფიციალურ ნაბიჯთან IV ს-ნეში, ხოლო მეორის კათედრის იურისდიქცია შესაძლებელია ჩრდილოეთის ხეებზე (ცხრაზმა და მის მიმდგამ რაიონებზე) ვრცელდებოდა. ყოველ შემთხვევაში ცხადია, რომ ქრისტიანობის იურარქიული ზრდა ქართლში დაკავშირებული იყო ქართლის ტერიტორიალურ დანაწილებასთან, რომელიც თავის შრიე ისტორიულად შემუშავებულ გეარობით ნორმებზე და კერძოდ მფლობელთა სახლების ინსტიტუტზე იყო დამყარებული.

ზემოთ მოხსენებულის მიხედვით შეიძლება გამოტანილ იქნას დასკვნა, რომ ხეებად ქართლის ტერიტორიული დანაწილება IV-V ს-ნეში მფლობელი ელემენტების გეარეულობით ნორმებზე იყო წარმოშობილი და განვითარებული, რომ იურარქიული ზრდაც კლესიისა IV-V ს-ნეში ამ ტერიტორიალურ დანაწილებას ეფარდებოდა. ხევის სათავეში იდგა უფალი, რომელიც მთავრადაც იწოდებოდა. ეს "უფლები" იწოდებოდნენ იმავე დროს მამასახლისებად ან ამის ექვივალენტ ტერმინად, რომელი ტერმინიც ამ "უფლებობას" უკავშირებდა საგეარო პრინ-

ცხადს უფრო მნიშვნელოვან მთავართა და მამასახლისთა სახელს თანდა-
თან უწინდებოდა თავისი სახლის ეპისკოპოსიც. "მამასახლისი" იყო უკვე
ლაზე ჩვეულებრივი ტერმინი ხვეის "უფლისა". ამას ამტკიცებს მამათა
და ნათ. ც-ბის ავტორის მოწმობა მამასახლისების შესახებ
(ქცხოვრ.-გვ.11). მაგრამ ცალკე ოლქებში ხვეის ბატონის ამ სახელს
შეიძლება ჰქონოდა სხვა გამოხატულებაც. ეს იყო დამოკიდებული ამა
თუ იმ ოლქის ისტორიულ წარსულზე. საეკვია, მაგ., რომ სამცხის
უფლის წოდებულება მამასახლისი ყოფილიყო. ამის მარჯვენა უნდა
იყოს ერთი ასომთავრული წარწერა ქვაზე, რომელიც საქართველოში
შეიძლება დაკარგული და ჩამოტანილია ოძრხეს დედათა მონასტრის ნანგრევ-
ებიდან, აბასთუმნის რაიონიდან. წარწერა ორიგინალთან შედარების შემ-
დეგ იკითხება შემდეგნაირად: "ქ—ა ჟნ აე მფლა —/— დიდლი ნთვთ/
— ბძნა ლეთ დცლა მფლა არმა პტკსა და ნბთა ლთა ქეთაურთს /
ქეპსს ცხსთაობ — შწოლ ვუაე და / ამრთე პტსნი ჯი წა ლთს მშშსა
სხლა / სლცლდ ჩბთა და ძბთა ჩბთა მეო / ხშსათს ყლთია დრსა ამს
სწთროს/ ა სენ დავად ქს ლცვა მქსნ.

წარწერაში ამგვარად მოხსენებულია მამათა არშუმა პატრიკი
და ქეთთან ერისთავი, ქორეპისკოპოსი, ციხისთავი. წარწერა უნდა წინ
უხსრებდეს ბაგრატიონთა სახლის ბატონობის დამკვიდრებას ზემო
ქართლში და კერძოდ სამცხეში. შესაძლებელია ამიტომ წარწერა
კუთვნოდეს VII ს-ნის ან VIII ს-ნის პირველ ნახევარს. წარწერა სა-
ყურადღებოა იმით, რომ აქ წარმოდგენილია სამცხის უფლის ტიტული
მამათა, — რომელი ტიტულიც შემდეგ გვხვდება ზემო ქართლის ბა-
გრატიონთა სახლში IX-X ს-ნებში, როგორც ამას ამოწმებს სუმბატ
დავითისძე და იმერატორი კონსტანტინე მოწმობილიც. კერძოდ, სუმ-
ბატ დავითისძის ცნობებიდან საგულისხმებელია, რომ მამათად IX ს-
ნეში და X ს-ნის პირველ ნახევარში იწოდებოდნენ ბაგრატიონთა სახ-
ლის უმცროსი წევრები, როგორც ჩანს, ცალკე სამფლობელოს მქონენი,
ასე რომ ამ დროს უკვე ფაქტი იყო ამ ტერმინის დევრადაცია, რასაც
შემდეგ მოყვა მისი სრული გაქრობა.

რომ ეს ტერმინი (მამათა) ძლიერ ძველია, ამას ამოწმებს მისი
პარალელური ფორმა დედობრივი სქესის დედოფალი. ეს სიტყვა V ს-
ნეში აღნიშნავდა არა მარტო მთავრის ცოლს — ვარსკვლავ პიტაქსის
ცოლი, მაგ., დედოფლად იწოდებოდა — არამედ საერთოდ ქალბატონს.
ის წარმოადგენდა საზოგადოდ დედობრივი სქესისთვის უფლის შესატყ-
ვისს (შეად., მაგ., მოციქ., მ, 27; 2 იოან., 1, 1; 5). ერისთავის დედა და

მამსადაძე, ცოლიც IX საუკუნეშიც დედოფლად იწოდებოდა (პერიოფერი დედოფალი ქართლისა ჟისთისა დედა იყო) რადგანაც მამფალი დედოფალის პარალელური ტერმინია, ხოლო დედოფალი ემუქრება დეე საერთოდ მიღებული და გავრცელებული წოდებულს. ამიტომ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მამფალი, ქართულ საზოგადოებრიობის განვითარების საფეხურების თვალსაზრისით, ისევე ძველი უნდა იყოს, როგორც მამსასხლისი, ე.ი. ქართული საზოგადოებრიობის განვითარების პირველ საფეხურებზე დაწინაურებულ თემებში ზოგ ადგილას ტერმინი მამფალი უნდა ყოფილიყო, სხვაგან კი დეე მამსასხლისი.

ეპისკოპოსებს მიეკავთ მმართველობის საქმეში იგივე ფუნქციები, რომელიც უფრო ძველად ჰქონდათ ქურუმებს - ისინი იყვნენ სადავო საქმეების გამარჯვნი, საერთოდ სასამართლო უფლებით აღჭურვილნი. ეკლესია ჯეროდა უმნიშვნელოვანეს ყოფაცხოვრებით საკითხებში და ჯერ ებრაელთა კანონებზე და შემდეგ შიოფლიო საეკლესიო კრებების დადგენილებებზე დაყრდნობით აწესრიგებდა სამართლის საქმეებს. ამით აიხსნება, რომ ახლად დაარსებული საეპისკოპოსოები ტერიტორიალურად ხვდებოდნენ მოზრდილ ხეებს. მაგ., ეპისკოპოსი აბიზისა იყო კლარჯეთის ხევის მმართველი, ეპ. წყაროსთავისა - არტანუხის მმართველი, ეპ. აწყურისა (მანყვერელი) - სამცხისა და სხვ. (აქვარას არ ჰყავდა თავისი ეპისკოპოსი ალბათ იმიტომ, რომ ამ მთიან და მიუდგომელ მხარეში ჯერ ქრისტიანობა არ იყო ანდა ძლიერ მცირედ ფეხმოკიდებული). რაც შეეხება მცირე ხეებს, მოხდა მათი შერთება. მაგ., შიდა-ქართლში, სადაც ბლომად იყო წვრილი ხეები, ახლა არის შოლოდ ორი ეპისკოპოსი - რუისის (მროველი) და სამთავისის (სამთავნელი). რიგი თემები შერთდა ამ ორი ეპისკოპოსის ხელქვეით. სამაგიეროდ კუხეთში, ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით, სამი ეპისკოპოსია - კაწარელი, ნინოწმიდელი, რუსთველი. ამიტომაც ბასილი ზარზმელი VI ს-ის გიორგი მანყვერელ ეპისკოპოსის შესახებ წერს, რომ მან "კელთ იდვა რაჲ განგებაჲ სამცხოსაჲ, დააწყნარა ყოველი სამძანებელი თჳსი, ვითარცა წეს იყო და დაიყრა ყოველი მამული და ეკლესიანი პირველთა მათ მემფოთეთანი". გიორგი მანყვერელის ხელთ იყო მთავრებს შორის (ამ შემთხვევაში გიორგი ჩორჩანელის შემკვიდრეთა შორის) ატყბილი შინაური შფოთის ლიკვიდაცია, რაც მან დიდი ცდის შემდეგ შეასრულა კიდევ. და ვითარცა გარდაედა წელიწადი შეიდად აღთუალული, დასცხრეს და დადუმნეს ყოველნივე

შეოთნი და უწყსობანი წმიდისა ამის მღვდელ-მოდურისა გიორგის მიერ. (ძვ. ქართ. აგიოგრაფ. ძეგლები, I, გვ. 340).³⁴

საეპისკოპოსოების დაარსებამ, ეჭვს გარეშეა, დაასწავლა მამასახლისი ლისთა მმართველობითი მდგომარეობა და, რადგანაც მამასახლისი საქმეები ახლა ეპისკოპოსების ხელში იყო ამის შემდეგ მამასახლისები მმართველებად თითქოს არც არიან. ამიტომ ეპისკოპოსების დანიშვნა ადმინისტრაციულად უნდა მიჩნეულ იქნას როგორც მამასახლისთა ინსტიტუტის საწინააღმდეგო მოვლენა.

ცხადია, საკათალიკოსოს დაარსებას და ეპისკოპოსების გამრავლებას ვახტანგ გორგასალის დროს საფუძვლად ედგა მართებლობის გარკვეული პოლიტიკა, რომელიც გამოიხატებოდა ახლად დანიშნულ ეპისკოპოსებზე სასამართლო და, მამასადაძე რამოდენადმე სავამებლო ფუნქციების დაკისრებაში. ამით ეპისკოპოსებმა ამ სფეროში შესცვალეს მანამდის არსებულ მოზრდილი ხეების³⁵ მამასახლისნი. ამის მიხედვით 476-480 წლების ახლოს ვახტანგს ჩაუტარებია დიდი შინაგანი რეფორმა, რომელიც გამოიხატა ხეების ანუ ოლქების სათავეში მდგომ ბეჭედირობითი მამასახლისების გაუქმებასა და მათი მართებლობითი ფუნქციების ახლად დანიშნულ ეპისკოპოსებზე დაკისრებაში.³⁵

III. ეკლესიის ორგანიზაცია ევრისში.

ევრისი (ლაზიკა) თავიდანვე მოჰყვა კონსტანტინოპოლის მთავარ-ეპისკოპოსის, იგივე შემდეგ პატრიარქის ხელქვეით. მოწინილია კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ხელქვეით მყოფ მღვდელ-მთავართა კათედრების სხვადასხვა დროის სიები, ევრეთ წოდებული კეთისისები ანუ ნოტიციები. უძველესი ნოტიციები ასახავენ უმთავრესად იმ მდგომარეობას, რომელიც წინ უსწრებდა იმპერატორ იუსტინიანეს დროს რომეუმის ხელქვეით არმენიამი ჩატარებულ ადმინისტრაციულ რეფორმას (იუსტინიანემდის რომეუმის ხელქვეითი არმენია გაყოფილი იყო ორ

³⁴ . მეზობელი სომხეთის დაქტებიდანაც ჩანს, რომ ეპისკოპოსს ამ პერიოდში მინიჭებული ჰქონდა ფართო სასამართლო ფუნქციები, ის ამ მნიშვნელობით ითვლებოდა თავისი ოლქის გამგებლად.

³⁵ . სასანიანთა ირანში მოსამართლეებად იყვნენ მოხადნი ვ. ი. მოვათუხუცესნი ანუ სასულიერო პირნი მასედი (X ს.) ასახელებს სასანიანთა ხანის მოხადან-მოხადან (მოვთა მთავარს) როგორც ყიღი-ყუდა - ყიღა ყადის ანუ მოსამართლეთა მოსამართლეს (Aetheim, Stiel, დასახ. შრომა, გვ. 275).

ასეთი მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო V ს-ნის ბოლოში და VI ს-ნის პირველ ნახევარში. შემდეგ კი მოხდა ცვლილება, სახელდობრ აშიშის (ბერძნულად აბისის, ორი ს გამოხატავს შ-ს) საეპისკოპოსო რეკონსტრუქციის იქნა და მის მაგივრად დაარსებულ იქნა საეპისკოპო ცაიში (ბერძნული ტრანსკრიპციით საისს, რაც როგორც აღნიშნული აქვს პინგვოროყვას,³⁶ უნდა იყოს ცაიში). ასეთი მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო VI ს-ნის II ნახევარში და VII ს-ნის დასაწყისში.

112. თფილისის ციხის რეკონსტრუქცია და გალაენის მშენებლობა.

ჯუანშურის სიტყვებით "ვახტანგ ამუშებდა ქალაქსა ტფილისისასა და საფუძველი ოდენ დაედგა" (გვ. 200), ხოლო მისმა მეძვედრემ დამომ "განასრულა ზღუდენი ტფილისისანი" (გვ.205). ეს ცნობები უნდა გავგებულ იქნან ისე, რომ თბილისის ციხის აგება ვახტანგმა დაიწყო თავისი მეფობის ბოლოში და დაამთავრა დამომ.

ამას ადასტურებს იბნ-ბორდადბე (846-847 წლ. ახლ.), რომლის სიტყვით, ხოსრო-ანუშირვანმა გააშენა ჯურჯანის (ქართლის) ქვეყანაში ქალაქი სუგდაბილ (საგოდებელი) და იქვე ციხე, რომელსაც დაარქვა სახელი ბაბ ფირუზ - კობად, ე.ი. ფირუზ - კობადის კარი. უკანასკნელი სახელი ამტკიცებს, რომ საგოდებელთან ახლოს ციხე გაშენებული ყოფილა პუროზ (458-484 წწ) და მისი შვილი კობადის (490-531 წ.) დროს. ზემოთ თქმულის მიხედვით ცხადია, რომ აქ უნდა იგულისხმებოდეს საგოდებლის პირდაპირ მდებარე თბილისის ციხე განსხვავება არის ის, რომ სპარსელები თბილისის ციხის ახალ რეკონსტრუქციას გაშენებას ანგარიშობდნენ თავიანთი მეფეების მმართველობის მიხედვით.

ამგვარად, 480 წლის ახლოს დაწყებულია თბილისის ციხის რეკონსტრუქცია და ამის შემდეგ (დამომ მეფის დროს) გაუშენებიათ ქალაქის გალაენი. ეს გალაენი უნდა ყოფილიყო ალიზის, რადგანაც X ს-ნის I ნახევრის არაბი გეოგრაფოსი ალ-ისტახრი ამბობს, რომ თბილისის ალიზის გალაენი აქქსო. დაახლოვებით X ს-ნის მეორე ნახევარში ალიზის გალაენი თბილისში შეკვლილ იქნა ქეთიქრის გალაენით.³⁷

³⁶ . ვიორგი შერულე, თბ., 1955.

³⁷ . ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში თბილისის ზედა-ციხისთვის იხსენიებს სახელს შურის ციხე წყაროებში ასეთი სახელი არ არის შემონახული. ეს უნდა იყოს ხალხური სახელი, რომელიც ცოცხალი იყო ხალხურ თქმაში ვახუშტის დროსაც. რატომ წარმოიშვა

113. თბილისის განლაგების შესახებ ვასტანგ გორგასალის და დანის დროს.

თბილისის განლაგების სურათი ამ ძველი ხანისათვის სადღეისო სადგენია, მაგრამ აქ მინც წამოყენებულია საამისო ცდა არსებული მასალების მიხედვით. ბუღას მიერ 853 წელს თბილისის აღების მოთხრობისას ტაბარის (X ს) დასახლებული აქვს თბილისის ციხე-გალავნის კარები, სულ ხუთი: კარი მაიდნისა, კარი კარისა, კარი პატარა, კარი რაბატისა და კარი საღღებლისა.³⁸ [ქ. ცხოვ. ჯგულის-დინის შემოსევის დროს იხსენიებს სამშრეთისაკენ განძის კარს (II, გვ. 175). ხოლო ვახუშტის დროს XVIII ს-ნეში შემდეგი კარებია ჩამოთვლილი: კოჯრის - კარი, დიღმის - კარი, მუდნის - კარი და ქვემო კარი. უკვე ამ სახელების შედარებიდან ჩანს, რომ თბილისის განლაგება ძველ ხანაში და XVIII ს-ნეში სხვადასხვა ხასიათის არის. XVIII ს-ნეში (და ამის უახლოეს წინა ხანაში) კარებს სახელი აქვთ მთვან მიძვალაი გზის მიმართულებების მიხედვით (კოჯრისა, დიღმისა, XIII ს-ნეში კიდევ განძის ანუ განჯის კარი), ტაბარის მიერ IX ს-ნისათვის დასახლებული კარების სახელები კი დაკავშირებულია ქალაქის ცალკე ნაწილებთან.

1) მაიდნის კარი (რადგანაც სიტყვა მაიდან არაბულია) ქართულად უფრო ადრე იქნებოდა სანავარდოს კარი (ნავარდი სპარსულიდან ნასესხები სიტყვაა) ანდა ასპარეზის (სპარსულივე წარმოშობის სიტყვა). ქალაქის ვალავანს ვარეთ უნდა ყოფილიყო სანავარდო ან ასპარეზი. მარდინი 1673 წელს აღნიშნავს, რომ მეფის სასახლის წინ (სამშრეთით) მტკვრის ნაპირას არის მოედანი, რომელზედაც ათასამდის ცხენი დავტევაო.

2) კარის კარი; სიტყვა კარის აქ უნდა იყოს ქართული, მოცემული ნათესაობითს ბრუნვამთ. თბილისის ციხე-გალავანს, როგორც ჩანს, მკონდა თავისი კარი, ე.ი. მიმდგამი სოფელი და აქედან გამხვლელ კარს

სხუი სახელი არ ჩანს შესაძლებელია, ეს იყო არაბული სიტყვა შური!

სამუი) და აქ იკრებოდა არაბების დროს სამიროს სამუი.

XI ს-ნეში ქართველი მეპატონის მოწმობით. ამ ციხეს ვრჯა დრო-ჯგულის; არაბულ-სპარსულად დიდების კარი. შემდეგ დროისდელი სახელი ამ ციხის იყო კიდევ ნაროულა (ნარინ-იული. თურქულად და სპარსულად - მიხდენილი ღამაში ციხე).

მის. მხიკაძე უჩვენებს თბილისის ზედა-ციხის მთავარი კარის ნაშის ამ ზედა-ციხის სამშრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში.

³⁸ გ. წერეთელი არაბული ჰქვტომათია. თბ. 1849, გვ. 70.

ერქვა სახელად კარის-კარი. ეს კარი უნდა ყოფილიყო ხარფუხი, იგივე შემდეგდროინდელი (XVII-XVIII ს-ნებში) სვიდ-აბადი. ხოლო ამ კარის კარი (გასასვლელი) არის იგივე შემდეგდროინდელი განძის (განჯინის) კარი.

3) პატარა კარი საფიქრებელია იგივე, რომელიც აღნიშნულია ვახუშტის და ზოგი სხვის გვემაზე ეს იყო მცირე კარი ციხე-გალაფნიდან წაყისის წყალზე გადებული და მცირე ხდით ხსენებულ ხარფუს ანუ სოფელ-კარისკენ გზის მიმცემი.

4) რაბატის კარი. რაბატი IV ს-ნისთვის მოხსენებულია მცხეთაში. ნინოს ცხოვრებაში მწყემსები ეუბნებიან ფარავნის ტბასთან მისულ ნინოს, რომ ჩვენ ვართო ზოგნი დაბით, ზოგნი საფურცლით, ზოგნი ქინჯარული (სოფლების სახელებია ძველი მცხეთის შარეში) და რაბატელნი დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი" (ქცხოვრება, გვ. 85). უჯან-შერის სიტყვით, უჯარმასაც ვახტანგ გორგასალის დროს ჰქონდა თავისი რაბატი. რაბატად ახალციხეში ბოლო დრომდის იწოდებოდა ციხე-გალაფნის მიმდგამი კარგად დასახლებული უბანი. მცხეთის წვრილ ქალაქებს და მნიშვნელოვან პუნქტებს, გურჯისტანის ვილაიეთის დაეთრის მიხედვით, XVI ს-ნეში ჰქონდათ ანალოგიური რაბატები. თბილისის რაბატიც V ს-ნის II ნახევარში უკვე უნდა ყოფილიყო.

თბილისის ძველი გვემა-სურათების განხილვისას მიღებული მონაცემებით შეიძლება ითქვას, რომ ქალაქის ზემოთ მოხსენებული მოედანი სანაგარდო ან ასპარეზი უნდა ყოფილიყო მტკვრის ნაპირას სიონის ტაძრის ჩრდილოეთით ჩამომავალ გალავნიდან, ხოლო რაბატი კი ამის დასავლეთით მდებარე და მჭიდრო მოსახლეობის მქონე ფართობია.

5) საღდებლის კარი, ცხადია არის საგოდებლის კარი, რომლიდან ხდის შემდგომით მიდიოდა გზა მომავალ ისან-აელაბრისკენ.

თბილისის ჩრდილოეთ ბუნებრივ საზღვარს წარმოადგენდა სოლალაქის წყლის ხრამი და კალაპოტი, რომლის გაყოლებით ქვედა ნაწილში შემდგომ ხანებში გაშენებულ იქნა გალავანი.

ქართული სახელი საგოდებელი შემდეგ გააზრებულ იქნა როგორც საღდაბელ, როგორც სოგდების საცხოვრებელი ადგილი. ვმინორსკი ურადლებას აქცევდა დამოლოებას - ბელ ბილ, რომელიც ახასიათებდა სპარსულ და არაბული გამოთქმის მთელ რიგ ტოპონიმებს (არდა - ბილ, ანზა - ბილ, და - ბილ - დვინი და სხვ.) და ვქვს ქვეშ აყენებდა საგოდებლის დამოლოების ქართულობასაც - ხომ არ

იფარება ქართული იმეოთი ტერმინის საგოდებლის ქვეშ რაიმე ძველი და დაუწიკებული სახელიო.³⁹ მაგრამ ეს შეუძლებელია ამო ტფილელის ცხოვრების ავტორის ცნობა უცხელ ჰყოფს, რომ საგოდებლის წარმონაქმნა და აღილეს ადვილსა, რომელსა საგოდებელი ეწოდების, რამეთუ მუნ არს საფლავები კაცთა მის ქალაქისათა (ძვ. ქართ. ზეოვრ. ძველები, I, გვ. 73). მამსადაძვე, საგოდებელი წარმოებელია ქართული სიტყვიდან გოდება და სასაფლაოს ნიშნავს. თბილისელებს, მამსადაძვე, თავიანთი სასაფლაო აქ ქქონდათ (უფრო ქართველი თბილისელები უნდა იგულისხმებოდნენ). ეს სასაფლაო უნდა ყოფილიყო იქ, სადაც ახლა არის ყოფილი ფერისცვალების მონასტერი და მისი არე სასაფლაოს თითქოს სამხრეთით იქვე მაშინ ყოფილა სადილეგო პირსა ზედა კლდისასა, რომელ არს კბოდს, კლდს მდინარის მის დადისაა, რომელი განვლის აღმოსავალით ქალაქსა, ესე არს სახელით მტკუარი (იქვე). ცხადია, სადილეგო ყოფილა კლდოვან სიმაღლეზე, ისტორიული მეტეხის ადვილას და მისი არეში. სადილეგო უნდა იყოს ვახტანგ გორგასალის დროს მეტეხის კლდის ირგვლივ გაშენებული მცირე სიმაგრე, არაბების დროს საპრობილედ გადაქცეული.

არაბ ავტორების იმ ალ-ფაკიჰის, იმ-ზურდაზმეს და სხვების სიტყვით, სოღდებელი გაშენებული იყო ზოსრო-ანუშირვანის მიერ, რომელმაც იქ სპარსული ტომი სოვდიები დასახლავ. სოვდიების დასახლება საგოდებლის არეში VI ს-ნეში საესებით შესაძლებელია. სპარსეთის საკოლონიზაციო პოლიტიკა ამას მოითხოვდა თბილისის მიმართაც, სადაც სპარსელების მარზბანი იჯდა. ამასთან დაკავშირებით რეკონსტრუირებული იქნებოდა ვახტანგ გორგასალის დროინდელი მცირე ზღუდე - სიმაგრეც ამოს წინა ხანაში VIII ს-ნის სიგრძეზე ეს სიმაგრე დაძველდა, დაინგრა და მისი ნაწილი გადაკეთებულ იქნა სადილეგოდ. ამის შემდეგ კი VIII ს-ნის მეორე ნახევარში თუ IX ს-ნის პირველ ნახევარში საგოდებლის ეს სადილეგო კვლავ რეკონსტრუირებულ იქნა, გადაიქცა ციხედ, ასეთი იყო ის ბულას შემოსევის დროს.

ამო ტფილელის ცხოვრების მოყვანილი ცნობიდან ჩანს, რომ საგოდებელი ქალაქი არ შედიოდა, ის ქალაქგარეთ იყო.

თბილისის განლაგების წარმოსადგენად ვახტანგ გორგასალის ხანაში მნიშვნელობა აქვს იმ ცნობებს, რომელიც არსებობს 627 წელს

³⁹ Transcaucasica, Journal asiatique, 1930, juillet-septembre, p. 57-73.

ერეკლე კეისრის მოკავშირე ხაზარების მიერ თბილისის აღების შესახებ. მოქც. ქართლისა VI ს-ნში განასხვავებს ერთმანეთისაგან ტფილისს და კალას (VI ს-ნში შეცხვთაა ათხელდებოდა და ტფილისი) შემსენებლად: „არმაზნი შემსიოდებოდეს და კალაი განდიდებოდა“, გვ. 195. მასწავლებელი იმავე დროს იქვე კალა მოხსენებულია როგორც თბილისის ნაწილი („კალაი ტფილისისა“). ამგვარად კალა ცალკე იხსენიება, მაგრამ ის მინც თბილისის ნაწილს შეადგენს.

ქართლის ცხოვრებაში იმავე ამბების შესახებ ნათქვამია, რომ ქართლის ერისმთავრის სტეფანოზ I-ის მოკვლის შემდეგ „დაიპყრა კეისარმან ტფილისი. ხოლო ციხესა კალისასა დარჩეს კაცი და არა მოერთნეს მეფესა (ირაკლისს)“ (გვ. 220). ერეკლე კეისარმა, სტეფანოზის შემდეგ ქართლის ერისმთავრად დანიშნა ვახტანგ გორგასალის ჩამომავალი ადარნასე. „მისცა მას ტფილისი და მთავრობდა ქართლსა. და დაუტოვა მისთანა ერისთავი (ხაზართა), რომელსა ერქუა ჯიბლა, და უბრძანა ბრძოლა კალისა“ (გვ. 225).

მოსე კალანკატუელს აქვს ამ ამბის შესახებ მოცემული ორი ვერსია, ცხადია, აღებული ორი სხვადასხვა წყაროდან. ის მოგვითხრობს (II, 11), რომ ჯერ ხაზარებმა და შემდეგ მათთან შეერთებით კეისარმა ირაკლის თავის ჯარით ალყა შემოარტყეს „განებიერებულ, სავაჭრო, სახელოვან და დიდ ქალაქ ტფილისს“; რომ სპარსეთის მეფემ ხოსრომ მანამდის გამოგზავნა ქალაქის მცველთა გასაძლიერებლად ათასი რჩეული ცხენოსანი თავისი პირადი დაცვის ჯარისაგან და რომ რომელებმა თან მოიტანეს თავისი მოვონილი ოთხ ბორბლიანი მახინები და სხვა ასეთი იარაღები, რომლითაც ისინი ურტყამდნენ კედლებს და ამტყრევდნენ მის უზარმაზარ ლოდებს და რომ თავდადამსხმელნი ყრიდნენ მდინარეში ქვებით და ქვიშით გაქსებულ უზარმაზარ გულებს, რათა ამით უკან გაებრუნებინათ მდინარე, რომელიც ქალაქის ერთი ნაწილის გვერდით მიდიოდა. მორე ადგილას კიდევ (II, 14) იგივე ავტორი უბრუნდება იმავე ამბავს და გადმოგვცემს უკვე სხვა დეტალებს – რომ ხაზარების წინამძღოლმა ალყა შემოარტყა ქალაქს (თბილისს) და ბრძოლებით შეაწუხა მცხოვრებნი, რომელნიც ორი თვის განმავლობაში თავს იცავდნენ. ხაზარების მეთაურმა უბრალო ხალხიდან ბევრი დაატყვევა და დაახრჩო (მდინარეში). ერთი მორეზე დადგომით ხაზარები ავიდნენ ვალაყანზე და გადავიდნენ ქალაქში, რომელიც აღებულ იქნა ქალაქში დატრიალდა სამიხელი ამბავი. თავზარდაცემულნი შიგ მყოფნი იმალებოდნენ სახლების სახურავებზე, სხვანი კიდევ (მუხრანის) მიღებში

და ბევრი კიდევ ამოურებადა ეკლესიის წმიდა თაღების ქვეშ და ეპიტრაფი
ბოდნენ საკურთხეველის კუთხეს. საზარებმა ყველა დახოცეს, ქალაქი
გასარცხეს, შერობეს დიდძალი ოქროულობა და ვერცხლი.

ამ ცნობებიდან ჩანს, რომ ქალაქის გაღავენს გარეთ ცხოვრობდა
ლარიზი ხალხი. ქალაქის ცალკე ნაწილს შეადგენდა კალა, რომელსაც
ქჷონდა ციხე (ციხესაც კალა ეწოდებოდა). ქალაქი მდებარეობდა
დაბლობში მტკვრის ნაპირას ისეთ ადგილას, სადაც შესაძლებელი იყო
ქვებით და ქვითით სახეს გუდების წყალში ჩაურით ქალაქის ამ ნაწილის
წყლით დაფარვა. მხედველობაში მისაღებია ამასთანავე, რომ საზარების
ჯარს თბილისზე მოსვლა შეეძლო უფრო სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან,
ხოლო ბურძეებისას კი სამხრეთ-დასავლეთიდან. მამასადაძე, ქალაქი
მდებარეობდა კალას სამხრეთით, ე.ი. წავეისის-წყალის სამხრეთით იმ
დაბლობში, სადაც გვიან შემდეგ (მაგ. XVIII ს-ნეში) ბაღები იყო
გამენებული (ეგრეთ წოდებული სეიდამადის ბაღები) და სადაც ძველად
იყო გოგირდის ცხელი წყაროები მრავალი ჭებით (ახლანდელი ბაღნე-
ოლოგიური სადგურის არეში). ქალაქს ქჷონდა გაღაენი უფრო
სამხრეთ მხარეზე მდინარემდის იქ, სადაც აქამდის დარჩენილია შემ-
დედროინდელი კედლის ნაშთი კომკებითურთ. ამის შემდეგ შემდეგ-
დროინდელ განჯის-კარამდის, რომელიც იყო მთავარი შესასვლელი
კალაში, ქალაქი უფრო გამავრებული უნდა ყოფილიყო ჩაქრილი ხევით
და ზედ გამენებული უფრო ალიზის კედლით. ადგილის თვისება ამის
შესაძლებლობას იძლეოდა. განჯის კარის მისადგომიდან კი წავეისის-
წყალის გაყოლებით, ვიდრე მტკვრამდის კვლავ უნდა ყოფილიყო
დაცვითი კედელი, როგორც ეს ყოფილა XVIII ს-ნის II ნახევარშიც
(სურგვევის ამდროინდელ სურათზე არის ასეთი კედელი კომკებით და
ქონგურებით).

რაც შეეხება კალას, ის წარმოადგენდა ქალაქის შემოზღუდულ
ცალკე ნაწილს მაგარი ზედა-ციხით. ამ ზღუდის მოცულობის შესახებ
შეიძლება ითქვას შემდეგი.

თბილისის ძველი პანორამის არსებობს ოთხი სურათი და ცალკე
კიდევ 1 (ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ) ალბათ 1720 წლის ახლოს
(შედგენილი გვემა და 2) პიშჩევის გვემა 1780-იანი წლებისა.
სხენებული ოთხი სურათია: უცნობი დამხატავის, ტურნეფორისა 1700
წლის, შარდენის და სურგვევის 1785-1790 წლების ახლო დროის არის
კიდევ ერთი სურათი უცნობი წარმომომის, მაგრამ ის იწვევს ზოგიერთ
შკუბს და ამიტომ ის განზილვის გარეშე რჩება.

უსახლო სურათი წარმოვადგენს თბილისის პანორამას უმეტეს
თოდ ხიდის ყურესთან. მართლაც, მარდენი ამბობს, რომ მის დროს
(1673 წ.) თბილისში მჭეთი არ იყო. ამ დროს (1670 წლის ანტიკური ხანა)
უნდა გუთუნოდეს სხენებული უსახლო სურათი.

მარდენის მოგზაურობასთან თანდართული თბილისის სურათი,
რომელზედაც ხიდის ყურეში შაჰ-ისმაილის დროს გაშენებული მჭეთია
გამოყვანილი, ამაზე ადრინდელი დროის უნდა იყოს. ხოლო რადგანაც
ამ სურათზე როსტომ მეფის დროინდელი ნაგებობანიც არის (სასახლე
და სხვ.), ამიტომ ამ სურათის შედგენა უნდა მიეკუთვნოს 1650 წლის
ახლო ხანას. ამის შემდეგ შაჰ-ისმაილის დროინდელი მჭეთი დაზიანდა
და ამით აიხსნება, რომ მარდენის დროს მჭეთი არ იყო. ცხადია, რომ
მარდენის წიგნში წარმოდგენილია სხვის მიერ ცოტა ადრე დამზადე-
ბული სურათი.

მარდენის სურათზე ასახულია ის კედელი თავისი კომპებით, რო-
მელიც ქართლის მეფის როსტომის დროს გააგებეს 1640 წლის ახლოს
ზედაციხიდან ვიდრე მტკვრამდის ხიდის-ყურის და იქვე მდებარე
მჭეთის ამ ზღუდის შიგნით ჩატარებით. ზედა-ციხის კომპების მეტი
ნაწილი აქ ნახევრად მომრგვალებით არის გაშენებული, მეტეხის ციხის
კომპები კი მთლიანად ასეთი ხასიათისაა. გარდა ამისა მეტეხის ციხეს
მიშენებული აქვს ჩრდილოეთით დაბლა ჩამავალი ახალი გალავანი
მომრგვალო კომპებითვე.

ტურნეფორის სურათზე ყველაფერი ეს სხვადასხვაგვარადაა წარ-
მოდგენილი. როსტომ მეფის დროს ზედა-ციხიდან მტკვრამდის
გაშენებული კედელი სრულებით არ არსებობს. ზედა-ციხის კომპები
ყველა (13) ოთხკუთხიანია. მეტეხის ციხეს ზემოთ მოხსენებული მინამენი
(გალავანი კომპებით) არ აქვს, კომპები კი მომრგვალოა.

ტურნეფორისეულ სურათზე ასახული ზედა-ციხის ოთხკუთხოვან
კომპებს და აგრეთვე ოთხკუთხოვანი კომპებისავე დიდ უმეტესობას
(იშვიათი გამოწკნისას გარდა) ქალაქის გალავანზე და მეტეხის ციხეში
ამკარად მივეყვართ ძველ ხანამდის. ის ზოგადად მოგვაგონებს უუარმის
ციხეს მისი ოთხკუთხიანი სწორი კომპებით, რომელიც ვახტანგის დრო-
საა გაშენებული. რასაკვირველია, ვახტანგის დროიდან, ვთქვათ XVI ს-
ნემდე თბილისის ციხე ბევრჯერ საფუძვლიანად შეკეთდებოდა. მაგრამ
ზოგადი გვემა დაცული იყო და ამიტომ ვახტანგის დროინდელი ზედა-
ციხის მახლოვებით მაინც წარმოსადგენად ტურნეფორისეულ სურათს
აქვს თავისი მნიშვნელობა. ეს ძველი ნაგებობა მეტწილად გაუუქმებით

როსტომ მეფის დროს, როდესაც აუშენებიათ თბილისის ახალი
ზედაციხე ძველის შოლოდ ნაწილის გამოყენებით.

რაც შეეხება ქვედა-გალავანს (ზღუდეს), რომელიც ციხიდან
ქვეით ჩამოდის, ის თავდაპირველად (ვახტანგისა და დამის დროს)
გაშენებული უნდა ყოფილიყო აღიზისაგან, რადგანაც აღ-ოსტაბრი
(930 წლ. ახლ.) ამბობს, რომ თბილისს ორი გალავანი აქვს თიხისაო⁴⁰
(უნდა იგულისხმებოდეს ქალაქი და ცალკე კიდევ ისანი). ხოლო აღ-
მუკადდასი (985 წლ. ახლ.) გადმოგვცემს, რომ თბილისი მტკვრის ორ-
სავე ნაპირზეა და ნაპირებს აერთებს ხიდი; გალავანი ქვისაა, მაგრამ ხით
შემოკრულიო.⁴¹ ამ ცნობების მიხედვით, ქვითორის გალავანი თბი-
ლისში გაუშენებიათ 950 წლის ახლო ხანაში. გალავანს, როგორც
ტურნეფორისული პანორამიდან ჩანს, ოთხკუთხი კოშკები ჰქონია.

მეტეხის ციხეც ვანიცადა რეკონსტრუქცია და დასტოვებით
როსტომ მეფის დროს გაფართოვდა. ამიტომ ნათელი ხდება, რომ
თბილისის უდავოდ ცნობილ ხსენებულ ძველ პანორამათაგან უფრო
ძველი უნდა იყოს ტურნეფორისული სურათი, რომელიც გადმოღებუ-
ლია დაახლ. XVI ს-ნის დედნიდან. ამ სურათზე ზედა-ციხის ჩრდილოეთ
მხარედან აღნიშნულია აკედუცი, რომლითაც სახმარი წყალი წაეკისის
ხეიდან შედიოდა ციხეში. ეს აკედუცი ფარსადან გიორგიჯანიძეს მოხ-
სენებული აქვს 1625 წლისათვის, როდესაც გიორგი სააკაძემ თბილისის
ქალაქი დაიკავა და ზედა-ციხეში მყოფ სპარსელების გარნიზონს კი
ალყა შემოარტყა. აკედუცის ბოლოდან კედელი ტურნეფორისულ სუ-
რათზე ჩამოდის ქვემოთ კლდის უბნის ველისიის მცირედ ჩრდილოეთით,
ქვეით კიდევ დაბლობში უხვევს სამხ-აღმოსავლეთისაკენ და სიონის
ტაძრის მცირედ ჩრდილოეთით ჩამოდის მტკვრამდის.

1046 წელს თბილისის ამირას ჯაფარის სიკვდილის შემდეგ მის
ორ შვილს შორის ამირობის მიზეზით ატეხილი ბრძოლების გამო
თბილისის ბურეზმა (უხუცესებმა) გადაწყვიტეს ციხე-ქალაქი საქართ-
ველოს მეფის ბაგრატ IV-სათვის გადაეცათ. და აი, ბაგრატ IV ჯარით
შემოდის თბილისში. მატინანის სიტყვით, ბაგრატ IV ზემის პირობებში
თბილისის საამიროს წარჩინებულთა და ამ საამიროს ჯარის თანხლებით
შემოდის თბილისში. დილომის ველზე მას შეხვდნენ თბილისის ბურნი და

⁴⁰ . СМОМПК, XXIX, стр. 11.

⁴¹ . ქვე XXVIII, კვ. B.

ცნოსანი ჯარი უმედელოს მას შეხვდა ქვეითი ჯარი დაკნაშკო...
უმედელო საგულისხმებელია მცირე სწორი ვაცზე ასლანდელ საბაგრო
თეატრის არემი. ამის შემდეგ მოედანზე ბაგრატი IV-ს დასდებდა ფეხებს
და მამათა სიმრავლე. ე.ი ქალაქის მოსახლეობის თვალსაჩინო ნაწილი.
ეს მოედანი საგულისხმებელია სიონის ტაძრიდან მის ჩრდილოეთით
შემდეგდროინდელი როსტომისეული სასახლის სამხრეთით. შარდენი მას
უწოდებს სამხედრო მოედანს, რომელზედაც, მისი სიტყვით, ათასი
ცნოსანი დაეტოვდა. მოედანზე მისვლამდის ბაგრატი IV-ს შოაგლის
ქალაქი, იგულისხმება ქალაქის ღარიბი მოსახლეობის ღარიბი ნაწილი.
მოედანზე შევეს მოართვეს "ქალაქის კლიტენი", ის შეიყვანეს თვით
ქალაქში და შემდეგ საამირო დარბაზში" (ქცს. I, გვ. 299), ე.ი სასახლეში,
რომელიც ციხის ქვემოთ მდებარეობდა. ცხადია, რომ XI ს-ნემიც
ქალაქის ჩრდილოეთური გალავანი ციხიდან ჩამოდიოდა დაახლოებით
ისე, როგორც ეს ტურნეფორისეულ რუკაზეა ნაჩვენები, ე.ი სიონის
ტაძრიდან მის ჩრდილოეთით. ამირას სასახლეც XI ს-ნემიც მდებარეობდა იქ,
სადაც თავდაპირველად იდგა ვახტანგ გორგასალის სასახლე და შემდეგ
ამო ტფილელის დროინდელი ამირას სასახლეც ორმოცი მოწამის
გულქისის სამხრეთით.

ველათერი ზემოთ ნათქვამის მიხედვით მივლევთ ასეთ სურათს.
ვახტანგ გორგასალის და დარის დროს ქალაქის გალავანი გარს უვლიდა
ზედაციხეს და ჩამოდიოდა სიონიდან მცირე მანძილზე ჩრდილოეთით.
ქალაქის ზღუდის ჩრდილოეთით მტკვრის მარჯვენა ნაპირას იყო ას-
პარეზი ანუ სანაჯარდო. შემდეგ კი მიდიოდა ისე დასახლებული უბანი,
სადაც მტკვრის ნაპირას გაშენებულ იქნა წმ. მარიაშის გულქია
(შემდეგში ანჩის-ხატისად წოდებული).

ჯუანშერი იხსენიებს, რომ სპარსთა მეფე (უფრო სპარსთა
ჩრდილოეთის პადოსანი) და ვახტანგი თავიანთი რაზმ-ჯარებით
შეხვდნენ ერთმანეთს მოსალაპარაკებლად "ველსა კალასასა" (გვ. 181).
კალას, მამასადამე, ქქონდა ველი, აქ უნდა იგულისხმებოდეს სსენებული
სანაჯარდო (მოედანი) და მისი მიმდებამი ფართობი მტკვრის ნაპირის
აღმა.

ამ სანაჯარდოს დასავლეთით და ჩრდ.-დასავლეთით მიდიოდა რა-
ბატი, დასახლებული უბანი, რომელიც ქალაქის გარეუბანს წარ-
მოადგენდა.

რაბატი სწვდებოდა კლდოვან ადგილამდის. ამ უცბად ამართულ
კლდოვან და უწყლო ადგილს პალესტინაში მეთელემთან (სადაც დაიბადა

იქსო) ამ დროს უკვე არსებულ ქართული მონასტრის ნაშთებისად მიეცა სახელად ბეთლემი.

ქალაქის ზღუდის (წავეისის წყალის) სამხრეთით მიდებდა ბეთლემის ლისის კარი - სოფელი, რომელსაც მიეწებოდა საბაქტრიანო-საქრისტიანო ადგილები (შემდგომრობითი ორთაქალა და სხვ.). შემდგომ ხანებში ამ კარსაც ქქონდა ზღუდესიმაგრეები. სამხრეთ მხარეზე მყოფ ასეთ ნაგებობათა ნაშთი ახლაც არის. პლიოსელიანი ამბობს, რომ ქალაქის ამ ნაწილის თაბორის ფერდობზე ციხე-გალაფისკენ შესასვლელ ვანძის კარის მისადგომამდის ქქონდა რაღაც ზღუდე სერგვეის სურათზე ქალაქის ამ ნაწილის კომებიანი გალავანი აქვს წავეისის წყალის მარჯვენა (სამხრეთ) ნაპირზე.

მოსახლეობა ვახტანგ გორგასალის დროს უნდა ყოფილიყო მცირედ მანც აგრეთვე საგოდებულში, რადგანაც იქ მეტეხის ეკლესია იქნა გაშენებული.

114. სპარსეთის ლაშქრობა

ქართლის სამეფოს წინააღმდეგ.

სპარსეთის მეფე პუროზი ამ ხანაში მისდევდა სპარსეთის მონარქიაში შემავალი ან მასთან ასე თუ ისე დაკავშირებული ხალხების მიმართ სასტიკ პოლიტიკას. ის ავიწროებდა ქრისტიანობას, ახზორცილებდა სხვადასხვა უსამართლო და ძალადობრივ ღონისძიებათ, რომელნიც იწვევდნენ სათანადო მხარეებში დიდ აღშფოთებას. ბოლოს ზოგიერთ მხარეებში დაიწყო აჯანყება. ცუდად მიდიოდა საქმე სომხეთში, რომლის გამგედ იყო სპარსელი შაჰუჰი. სომხეთისა და ქართლის, როგორც ქრისტიანული ქვეყნების, ამდროინდელ მდგომარეობას ახასიათებს შემდეგი ცნობა. სეპუსით (VI), პუროზი იყო სასტიკი და ქრისტიანებისადმი მტრულად განწყობილი ხელმწიფე. სპარსეთის მეფის პუროზის მართებლობის დროს, წერს ის, მოსაბო ყოველგვარი კეთილდაწყობილება, წესი და ქრისტიანული კანონები. (სომეხს) წარჩინებულთ (ნახარარებს) ხედათ ისეთი შვეწროვებანი, სამიშროებანი, დევნა და სიძულელი, რომ მათ თავიდან მოიცილეს მონობის უღელი. აჯანყდა ვაჰან მამიკონიანი, რომელმაც განდევნა სპარსელები და ძალით დაუფლა მართებლობას.)

მაგრამ სანამ სომხეთში მხოლოდ ღელაუდნენ და აჯანყების დაწყებას ვერ ბედადნენ, საქართველოში, თანამედროვე ლაზარე ფარაპლის სიტყვით, შოულოდნულად მოხდა არეულობა და მღელვარება. ვახ-

ტანგმა მოკლა უსჯულო პიტიახში ვაზგენი პეროზ მეფეს 25 წელს (11,66).

ჯუანშურის სიტყვით, "ცნეს სპარსთა, ვითარმედ ქანძობდა უამრავი ტანგ (ჭრილობისავანი), მოაოკრეს" თბილისი და არმანია, მუხრანის და მცხეთის ქალაქის გარემო. თვით მცხეთის ვალაყანი კი ვერ აღეს. ამის შემდეგ ეს ჯარი, ჯუანშურის ცნობით, ვითომ გაემართა აღმ. რომის იმპერიის საზღვრებისაკენ, სადაც მას მოუხდა ჩომეების რაზმებთან ბრძოლა, რომელიც უშედეგოდ დამთავრდა და სპარსელების ჯარი დაბრუნდა უკან ქართლისთვის გვერდით ავლით (გვ.202-203).

ჯუანშურის თხრობაში შემონახულია ცნობა, რომელიც უნდა ეხებოდეს სწორედ ამ ამბებს. ჯუანშური მოვეითხრობს, რომ "მოკუდა ხუასრო, მეფე სპარსთა, და დაუღდა მეფედ მის წილ ძე მისი ხუასრო" (გვ.199). აქ შეიძლება იგულისხმებოდეს შოლოდ აკაკასიის და ადარბადაგანის დიდი მარზპანი (პადოსპანად).

432-440 წლების ახლოს, როგორც მოხსენებული იყო, ასეთ პადოსპანად იყო მირ-შაბუკი, ქართული გამოთქმით ბარზაბოდ. ამის შემდეგ პადოსპანად უნდა ყოფილიყო ზემოთ დასახლებული ორმიზდი, რომელსაც 475-480 წლების ახლოს შეუდგა შვილი მისი ხოსროვე

ამ, მამასადაძე, პადოსპანმა მკორე ხოსრომ გამოუგზავნა ვახტანგს მოციქული, რომლის პირით ახალი ხოსრო პადოსპანი უთელის მას შემდეგ: "მოკუდა მამა ჩემი და მეფე მყო ერმად ჩემთან საყდართა მამისა ჩემისათა და ქარეთი მიბრძანეს მოხუცებულთა ჩემთა, რათა მოვიდე წინაშე შენსა და ვერჩდე ბრძანებასა შენსა და შენ წარმიძღუე მეფეო, წინამძღურად ჩვენდა შესლვასა ამას ჩვენსა სამურძნეთად და მომეც ასული შენი ცოლად, რათა ვყო მე ვითარცა ერთი შეილთა შენთავანი" (გვ.200). ასეთი კილო, რამდენადაც ის ტენდენციურად იყოს ჯუანშურის მიერ შეფერადებული, უდგება პადოსპანს, მაგრამ არა მთელი ირანის მეფეთ-მეფეს.

ვახტანგმა უარი განაცხადა პადოსპანის წინადადებაზე იმდენად, ეტყობა, კატეგორიულად, რომ ამის საპასუხოდ შემოსევის მოლოდინში ის ღებულობს ზომებს მოსახლეობის დასახიზნად უშიშარ და გამავრუბულ ადგილებში. წარავლინა (ვახტანგმა) ქადაგი, რათა დაუტკონ სოფლები და ქალაქები, რომელი იყო არა ძლიერი და შეილტოდიან კაკასიანთა (კაკასიონის მთებში) და კახეთად, რამეთუ კახეთი ტყე იყო და შეუვლი მტერისა მიერ. ხოლო დარი მეფე და დისწული მისი გარდავიდეს კახეთად და შედგეს ხეცა ლობოტისასა, ქუეყანასა მის კლდითა

მოზღუდვილსა და იყენეს სოფლისა მის კაცნი ცეცხლისა და წყლისა შახურ და საესე იყო კვეი იგი სიმრავლითა კაცთათა ვიდრე ნასარადმდე ხოლო გორგასალისა ცოლი და შვილნი – უჯარმისა და წინასა ციხესა თვით შედგა, და მის თანა ჯუანშერი და ადარნასე, ხოლო მცხეთას დემეტრე და ნერსე და ბიურიტიანი დაუტყვე (გვ.201; ჩამოთვლილი პირნი იყვნენ ჯუანშერი – სასპეტე და დანარჩენნი – ერისთავნი).

ხეასრო მართლაც მოვიდა ჯარით აღმოსაულებიდან. მან შემუსრნა ქალაქი კამბუჩოანი და ჭერემის ციხე და ველისციხე. და ვითარცა მოიწივნეს კახეთად, დაიბანაკეს იორსა ზედა. ამის შემდეგ ნათქვამია: "ხოლო სპანი ვახტანგისნი დადგეს ველსა ზედა გარემოს ციხექალაქისა, სადა ჰქვიან დარფაკა" – ეს დეტალი სხვა ბრძოლას უნდა ეხებოდეს). "შეიბნეს იორსა ზედა და სამ დღე იბრძოლეს და დაეცემოდა ორთავე სათავან ურიცხვ" (გვ.201).

შესამე დღეს ვახტანგი თავს დაესხა სპარსელების ბანაკს ცისკრის დროს. თავდასხმის მოულოდნელობის გამო ვახტანგმა თავისი რაზმით გაარღვია სპარსელების განლაგება და მიატანა თვით ხეასროს კარვამდის. ხეასრომ მოასწრო ცხენზე შეედგომა და ამით მან თავს უშველა. მაგრამ მის შვილს ბარამს ვახტანგმა მოასწრო, მოკლა ის და მას თავი მოსჭრა. იმ დროს რომელიმე სპარსელისაგან ვახტანგს მოხვდა ისარი და ის დაიჭრა. დამჭრილი ვახტანგი მანც განაგრძობდა ბრძოლის ხელმძღვანელობას. სპარსელები დამარცხდნენ და გაიქცნენ და შეჭრიდნენ მხოლოდ ოციოდე კმ-ზე იქიდან რუსთავში.

ამ დროს აჯანყებამ მოიცვა ალენეთშიც მთელი რიგი ციხეები და სომხების ჯარის მეტი ნაწილი სპარსელებს იქ ჰყავდათ წაყვანილი. ალენეთში აჯანყების სალიკვიდაციოდ სპარსეთის მიერ გავზაწილი ჯარების მთავარსარდალი იყო ზამიპრ ჰაზარაუფხტი და მასთან იყო სომხეთის მარზანი ატრეშმასპ იოზმანდიანი, რომელიც, როგორც უტყობა, ცეცხლთაყვანისმცემლობაში გადასული სომეხი უნდა ყოფილიყო. ლაზარე ფარპული აღნიშნავს, რომ სომეხი მეომრები განსაკუთრებით ალესილნი იყვნენ იმ სულმოკლე სომეხი მეთაურების (იოსხანების) მიმართ, რომელთაც ამაყად და ჭრისტიან სომხების მიმართ გამომწვევად ეწირათ თავი. ამ სომხებს ძლიერ სასიამოვნოდ დაურჩათ ამბავი ვახტანგ მეფის აჯანყების შესახებ, მით უმეტეს, რომ ვახტანგი იმუქრებოდა დიდძალი ჰუნების გადმოყვანას კავკასიონის ჩრდილოეთიდან. რასაც სპარსელები ვერ გაუძლებდნენ.

აღვანეთში ოპერაციები დამთავრდა და სომხეთის ჯარი დაბრუნდა სომხეთში შირაკის ოლქში. ქართველების გამოსვლით ვა-
თამამებელი სომეხი ნახარარები გვერდში ამოუდგნენ დიდი
ავტორიტეტის მქონე ვაჰან მამიკონიანს, რომელიც დათანხმდა სათავეში
ჩადგომოდა სპარსეთის საწინააღმდეგო მოძრაობას. მართალია, ამზობდა
ის, ქართლი თავისი ძალების შრიე შუბუქი ქვეყანა (ე.ი. არაქლიური)
და შვედრებაც მათი (ცხენოსნები) მცირერიცხოვანი არიან, ხოლო
ჰუნების გადმოსვლაც საეჭვოა, ჯერჯერობით ისინი არც ჩანანო. მაგრამ
ის მოუწოდებდა ქრისტიანობის ერთგულ სომეხ ნახარარებს დაეცვათ
თანხმობა ერთმანეთს შორის. მან შესძლო ის, რომ სპარსეთის მთავრო-
ბამ სომხეთის მარხვანი შეეცალა და მარხვანად სომეხი საპაე ბაგრა-
ტუნი დანიშნა. ვაჰანი თვითონაც სომხეთის სპარაპეტი გახდა. სომხეთში
მდგომარეობა ამით მტკიცდებოდა. ამასთანავე ვაჰანმა დახმარების
თხოვნით მიმართა აღმრომის იმპერიას.

მაგრამ სომხეთის ნახარარებს შორის იყვნენ სპარსეთის ერთ-
გულნიც, რომელნიც სპარსეთის მთავრობის ყურადღებას ამასვილებდნენ
მდგომარეობის გართულებაზე, რომ ქართველთა მეფე აჯანყებულია და
ის აპირებს ჰუნების გადმოყვანას საქართველოში და რომ სომეხ ნახ-
არართა ნაწილს უკვე მოუმართავს რომეების კვისარისათვის ჯარით
დახმარებითო. ამის შედეგად სპარსელებმა მართლაც გამოგზავნეს ახალი
ჯარი, რომელიც გადმოვიდა მდარაქსს და დადგა ა/კავკასიის სომხეთში,
ვაჰან მამიკონიანი წაიდა ტაოში, სადაც სამფლობელოში შეკრიბა
ჯარი. დაიძრნენ სხვა ნახარარებიც.

ამასობაში სპარსელების ჯარი ახალი სარდლის მიპრანის წი-
ნამძღოლობით დაუახლოვდა ქართლის საზღვრებს.

გაერთიანებული სომხების ჯარი მისულიყო წალკოტში და აქ
მცირედ დასასვენებლად დაბანაკებულიყო ადგილზე სახელწოდებით
ვარშაკ. აქ მასთან მივიდა ქართველების მეფის ვახტანგის მიკრიკი.
დიდძალი ჯარი შემოესია ქართლს და რადგანაც მე მარტო არ
შემიძლია წინააღმდეგობის გაწევა, ამიტომ გაეიხიზნე სომხეთის მთებში
ქართლის საზღვრის ახლოს, სადაც მე თქვენ მოვიცდითო.

მიკრიკმა თან მოიტანა ვახტანგის წერილი, დაწერილი მკვეთრი
გამოთქმით: შე ვებრძანე ჰუნების ჯარს მოსულიყვნენ; ჰუნები ჯერ არ
მოსულან, მაგრამ ისინი იქნებიან აქ, როდესაც თქვენ მოხვალთ და მა-
შინ ჩვენ თქვენთან ერთად და ჰუნებთან შეკავშირებით დაეპარცებთ
მტერს; ამასთანავე მე მგონია, რომ ჰუნების მოსულის შემდეგ ჩვენ არ

დაგვირდება ომის წარმოება, რადგანაც პუნები თვითონ დაამთავრებენ საქმეს; ჩემი განკარგულებით ისინი ჩამოვლენ დიდი რაოდენობით.

რადგანაც სპარაპეტ ვაჟან მამიკონიანს და ყველა მის მხედართმთავრებს და ნახარარებს მიცემული ჰქონდათ ვახტანგისა და ხაზარების უგვარსა და სახარებაზე ერთგულების ფიცი, ამიტომ სომხები დაუყოვნებლივ გაემართნენ მეფე ვახტანგთან. ისინი დაბანაკდნენ კანგარის ოლქში. აქ მეფე ვახტანგი, ტენდენციურად განაგრძობს ლაზარე ფარპელი, ატყუებდა მხედართმთავარს ვაჟან მამიკონიანს და სხვა სომეხ სარდლებს ცრუ სიტყვებით და მოხერხებული ფანდებით. ხან ის ამბობდა, რომ მიპრანი თქვენი მოსვლის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე გაიქცა ქართლის საზღვრებიდან და შიშით შეპყრობილი დაიშალა აღბანების ქვეყანაში, ხან ის ამბობდა – კიდევ ორი დღე და პუნების ჯარები მოვლენო; როდესაც ასეთი ცრუ საშუალებით დანიშნული ორი დღეც გაუიდა, მაშინ ვახტანგი ამართლებდა პუნების დაგვიანებას სხვადასხვა საბაბით... ხანდახან ის აგზავნიდა მომრებს ქართველების და სომხების ჯარიდან როგორც მსტოვართ (მწვერაყებად) და ბრძანებას აძლევდა მათ ჩასულიყვნენ ველად, იქ დაწითოთ ბევრი ცეცხლი და ხის ღერძები შეემოსათ შეიარაღებული ადამიანების მსგავსად იმ ხერხის თანახმად, რომელსაც თავის დროზე მიმართავდა ალექსანდრე მაკედონელი. ხანდახან კიდევ ის ამბობდა: პუნების ჯარი უკვე არ გადმოვა მთებზე; ისინი მეუბნებიან – შოიყვანე აქ ველად სომხები და გვიოვენე ისინი, მაშინ ჩვენ დაუფუჯვრებთ მენ სიტყვებს, დადებულს ფიცის დროს და შეესარულებთ, რასაც გვიბრძანებთ; წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ არა ვართ დარწმუნებულნი, რომ სომხები იმყოფებიან ჩვენთან თანხმობაში; თუ მართლაც ჩვენ დავინახავთ, რომ მენ შესარულე ეს ჩვენი სურვილი, მაშინ ვაგვიშვი სპარსელების წინააღმდეგ და მეტს თავს ნუ შეიწყობენ. ამგვარად, უკეთუ თქვენ არ წამოხვალთ ბარად, პუნები არ დაუფუჯვრებენ ჩემს სიტყვებს და არ დასტოვებენ თავიანთ ადგილებს, მიპრანი დაბრუნდება და ააოხრებს ქართლს და მაშინ რა სიკეთეს მომიტანს თქვენი დახმარება-ო.

სომხების ჯარი, განაგრძობს ლაზარე ფარპელი, ხელმეწარმეობით იყო დაკავშირებული ქართველების მეფესთან და ამიტომ ცდილობდა შეესრულებინა ყველა მისი თხოვნა, როგორც სამართლიანი, ისე აგრეთვე ცრუ საფუძვლის მქონეც, რადგანაც მიშობდა ცოდვის ჩადენას სახარების წინაშე. თუმცა დრო იყო სიცხიანი, მაგრამ სომხები მაინც იძულებულნი გახდნენ ჩამოსულიყვნენ ჭარმანის ველად.

ზოგიერთი სომეხი ნასარართავანი არ სთვლიდა აზრიდან სომეხების ჯარის საქართველოში შესვლას, რის შესახებ მათ არა ერთხელ განაცხადეს კიდევ, მაგრამ მათ არ მოუსმინეს და ამიტომ ისინი გაწევილი იყვნენ (III, 73).

არ გაუვლია ამის შემდეგ სამ თუ ოთხ დღეს, რომ მოვიდა სპარსელების ჯარით მიპრანი და დაბანაკდა სომეხების ბანაკის პირდაპირ მდმტკერის მეორე ნაპირას.

სპარსელების ჯარს შეეძლო ქართველების ტერიტორიაზე შემოსვლა იმგვარად, რომ მტკერის ერთ ნაპირას დაბანაკებულ სომეხურ ჯარს დაპირისპირებოდა იმავე მდინარის მეორე ნაპირას მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს ჯარი მიპრანით სათავეში გადმოლახავდა პერეთს და კუხეთს. მაშასადამე, ჭარმანაინის ველი, სადაც სომეხები დაბანაკდნენ, საგულისხმებელია ყარყუთას სამხრეთით ამ ყარყუთიდან (სოღანლუხიდან) ვიდრე სანგრის გორამდის და მტკერამდის. სპარსელების ჯარი აღმოსავლეთიდან სართიჭალაზე გამოვილით მოსული მიმდგარი იქნებოდა ყარყუთას გაღმა მხარეზე სახელი ჭარმანაინი ამჟამად არ ჩანს.

სპარსელების ჯარის მოსვლის შემდეგ სომეხების ჯარი ვადამარგდა სხვა ადგილას, რომელიც საკმაოდ დამორებული იყო სპარსელების ბანაკს და იქ მოთავსდა. ღამე სომეხების ბანაკის ზოგიერთმა მომარმა საიდუმლოდ გაავხანეს თავისი წარმომადგენლები იმ თავის მეგობრებთან, რომელნიც მსახურობდნენ სპარსელების ჯარში და აცნობეს მათ შემდეგი: ჩვენ ჩაბმული ვართ ამ საქმეში არა ჩვენი სურვილით, არამედ სომეხთის სპარაპეტის ვაჰანის ძალადობით. ჩვენი გული და ჩვენი აზრები სრულ თანხმობაშია თქვენთან... უკეთუ თქვენ მისცემთ ჩვენს საქციელთ დავიწყებათ და გეაპატიებთ, მაშინ შევიძლიათ გვიმსახუროთ თქვენი სურვილისამებრ; ხვალ, როდესაც გამოვალთ ბრძოლის ასპარეზზე, ჩვენ გაუქცევით ჯარიდან და ჩვენთან ერთად გაიქცევა ბევრიც.

„სპარსელებმა მიიღეს ეს წინადადება“.

ქართველების მეფე ბრძოლის ასპარეზზე მოსვლისას ერთბირებოდა სომეხების სპარაპეტს ვაჰანს და სომეხთა უფროსებს და ნასარარებს და ეუბნებოდა მათ: „ეს არის ჩვენთვის კარგი შემთხვევა, რომ შევებრძოლოთ სპარსელებს, რადგანაც ისინი ვერ შესძლებენ მხოლოდ ჩვენთვისაც რაიმე წინააღმდეგობის გაწევას; ხოლო უკეთუ ჩვენ კიდევ

ერთ დღეს დაივიწყანებთ, მაშინ მოვლენ ჰუნები, ისინი წაგვარბიან
გამარჯვების სახელს და წაიღებენ თან ნადავლის უკეთეს ნაწილსაც.
ასეთი საშუალებით, წერდა ლაზარე ფარპული, უკანასკნელ ნაწილში
მენტადის ვახტანგს შეცდომებში შეყავდა სომხების უფროსები თავისი
არამართალი სიტყვებით. სომხების სპარაპეტი მიმხედარი იყო ქართ-
ველების მეთვის სიტყვების არასერიოზულობას და სიცრუეს. მან აგრეთვე
მნიშნა, რომ სომხები მუომრების განწყობილება უკვე დაცემული იყო-
მინც სპარაპეტმა განაწყო თავისი ჯარი საბრძოლველად. მარჯვენა
ერთა მან მიანდო ბარსეგ ვაპუნის და სატონ გაბელიანს, მარცხენა
ერთა კი ქართველების მეფეს, ხოლო თვითონ დადგა შუამო- თავის
თავსა და ბარსეგს. ბარსეგს მან დააყენა ცხენოსანი ჯარის უფროსი სააკი
და ბაბეგ სოფნიელი. მებრძოლი მხარეები ჯერ არ იყვნენ ჩაბმულნი
ბრძოლაში და ორივე ჯარი - სომხებისა (იგულისხმება ქართველები-
თურთ) და სპარსელებისა განაგრძობდნენ ერთმანეთის წინააღმდეგ
დგომას საბრძოლველ მწყობრში.

სომხებმა (ქართველებით) და სპარსელებმა, განაგრძობს ლაზარე
ფარპული, შეუტყის ერთმანეთს. სომხების სპარაპეტმა ვაჰანმა სამი ძმით
კამსარაკანებით სათავეში დაამარცხა მტერი. მათ გაფანტეს მოწი-
ნააღმდეგე და გააქციეს ის, ასე რომ სპარსელების ჯარის დიდმა
ნაწილმა უშველა თავს მტკერის მეორე ნაპირას. შემდეგ უცბად სომხე-
ბის და ქართველების მთელმა ჯარებმა იწყეს ცხენების ტყენებით გაქცევა.
ამასთანავე ზოგიერთნი ამ მოღალატეთაგანი ყვიროდნენ: სომხები
გაიქცნენ, თავს უშველოთო... სომხების მთელი ჯარი და შმიშარა ქართ-
ველი მუომრები მათი მეფე ვახტანგითურთ გაიქცნენ და გაიფანტნენ.
სპარსელების მუომრები მათ გამოედევნენ და ბევრი მათგანი დახოცეს.
ბევრიც სიკვდილის თავიდან ასაცილებლად გაიქცა სხვადასხვა ადგილას
(III, 74). ზოგიერთი წარჩინებული სომხები და ქართველები მოყვნენ
ტყვედ. სომხების სპარაპეტმა ვაჰან მამიკონიანმა დაიხია რამოდენიმე
ხნით ტაოს ციხეში, სადაც მის გარშემო შეკრიბნენ გაქცეულ სომხთა
ნაშთი სხვა მთავრებთან ერთად.

შიშრანი თავისი ჯარით გამოედევნა მათ. ის ცდილობდა
დაეხოცა ისინი რომელიმე ბრძოლაში ან რაიმე საშუალებით შეეპყრო
ტყვედ ანდა, ბოლოს, აეძლებინა ისინი დამორჩილებაზე" (III, 75).

შემდეგ გაზაფხულზე სომხეთში დიდი ძალებით მოულოდნელად
შემოვიდა სპარსელების მხედართმთავარი ზარშიპრ პაზარაფსტი (III,
76); და თავისი ჯარით დადგა ბასიანში. აქ მას მოუვიდა მეთვის კარისა-

გან შიკრიკი წერილობითი ცნობით თვით მეფე პეროპისგან იმას შესახებ, რომ პეროპი თვითონ მიემართება ახალ ლაშქრობაში ეფეტალიტ პუნების წინააღმდეგ, მას კი ევალემა წაეიდეს ქართლში და მოკლას ან განდევნოს იქიდან მეფე ვახტანგი. ამასთანავე მას უნდა გადაეცა სომხეთის მმართველობა მარზპანის თანამდებობით მიპრანის გარის წვერის შაჰუპისათვის და დაეტოვებოდა მის განკარგულებაში ჯარის ნაწილი (III, 79).

პაზარაუესტმა ამ ბრძანების მიღებისთანავე დასტოვა სომხეთში შაჰუპი სპარსელების ცხენოსანი ჯარით და რჩეული მუომრებით. მასთან დააყენა აგრეთვე სიუნის მთავარი გედუნი სიუნის მთელი ჯარით და თვითონ კი საჩქაროდ წაეიდა ქართლისაკენ.

ქართლში ჩასვლის შემდეგ პაზარაუესტი შეეცადა შეექმნა თავის მომხრეთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფი. მან შემოიკრიბა თავის გარშემო ყველა მოღალატე, რომელთაც დასტოვეს მეფე ვახტანგი, დაარღვეს სახარებაზე დადებული ფიცი და გადავიდნენ მის მხარეს. ზოლო ისინი, ვინც მეფეთა მეფესთან (ე.ი. სპარსელების მთავრობასთან) თანხმობაში იყვნენ, აგრეთვე შეუერთდნენ მას. ის დაპირდა ზოგიერთებს მეფობას, სხვებს კიდევ თანამდებობათა და პატივების (ე.ი. ქართული ტერმინოლოგიით, "კთილთა და დიდებათა" მიცემას), შესამეებს კიდევ მათ საჭიროებათა დაკმაყოფილებას. მან შეკრიბა ქართლში (თავის გარშემო) დიდი რაოდენობის პირნი და შექმნა მათგან ჯარი" (III, 80).

ამ ცნობიდან ჩანს, რომ სპარსელების მხედართმთავარს გამოუტყებია ქართველებს შორის მეფობის კანდიდატიც. ცხადია, ეს იქნებოდა თვით ქართველ სასანიანთა დინასტიის წვერთაგან. ჯუანშერი ამ დინასტიიდან იხსენიებს კახეთის მთავართ მირიანს და გრიგოლს, რომელთაც რეზიდენცია ჰქონდათ რუსთავეში (გვ. 159). როგორც ვტყობა, ერთ-ერთი მათგანი ან მათი შვილთაგანი ახლა სპარსელების მიერ გამოიზნული იყო ვახტანგის მაგივრად ქართლის მეფედ. ერთი სიტყვით სპარსელების მხედართმთავარი ენერგიულად შესდგომია ქართველებისაგან სპარსელების მომხრე პარტიის შექმნას ჯარითურთ სპარსელების მხარეზე გადასულა როგორც წარჩინებულთა ანუ დიდი აზნაურთა, ისე წერილ აზნაურთა და მხოფლიონთა საკმაროდ მნიშვნელოვანი ნაწილი (პირველნი აღმათ ისინი, რომელთაც პაზარაუესტი "კთილთა და დიდებათ" პირდებოდა, მეორეთ კიდევ "მათი საჭიროებათა დაკმაყოფილებას" აღუთქვამდა.

როდესაც მეფე ვახტანგმა დაინახა, განაგრძობს ლაზარე ფარ-
პელი, რომ მას თავისიანებმაც უღალატეს, დასტოვეს ის და გადავიდნენ
პაზარაულტის მხარეს. რომ სომხებს თავისი მხრით არ შეუძლიათ მათ
მარების განწევა, რადგანაც თვითონაც ამ დროს სამიმროებაში იმყოფე-
ბოდნენ, მან დასტოვა ქართლი და ამხანად გაიქცა ეგრამში (ეი-
გერისში; III, 80).

ამგვარად, ქართლის სამეფოს აღმ. ნაწილი მოკეცა სპარსელების
ხელში.

115. პეროზ მეფის დამარცხება თეთრი ჰუნების მიერ (484 წ. გაზაფხ.).

როგორც მოხსენებული იყო, სპარსეთი პეროზ მეფის დროს დიდ
აქტივობას იჩენდა შუა-აზიის თეთრი ჰუნების მიმართ, რომელნიც თავის
მხრივაც, საფიქრებელია. არ ასვენებდნენ სპარსეთის საზღვრებს, თუმცა
პრალს არეგდარევის საკითხში წყაროები უფრო პეროზ მეფეს სდებენ.
პირველ გამარჯვებათა შემდეგ (474 წლახლ.) სპარსეთი 482 წლის
ახლოს კვლავ გადადის შეტევაზე ეფთალიტი ჰუნების სახელმწიფოს
მიმართ. ამ შეტევას თურქული ტომების კავშირი სათანადოდ მომზადე-
ბული შეხვდა, რის გამო სპარსეთის ჯარი სასტიკად დამარცხდა იმდენ-
ად, რომ თვით პეროზ მეფე ტყვედ ჩაგარდა (ამხანად უკვე გეორგივერი).
ის იძულებული გახდა დათანხმებულიყო ზავის დადებას დამამცირებელი
პირობებით. სპარსეთს თავისი მეფის გამოსასყიდად უნდა გადაეხადა 30
ჯორის საპალნე ვერცხლის ფული. ყოველგვარი ზომების მიუხედავად,
ჯორის ოცი საპალნის მეტი ვერცხლის ფულის შეკრება არ მოხერხდა.
ჰუნების მეთაური ხელმწიფე მაინც დასთანხმდა პეროზის განთავისუ-
ფლებაზე, მაგრამ დარჩენილი 10 საპალნის წილად მას უნდა დაეტოვე-
ბია უფლისწული კობადი (მომავალი მეფე). სპარსეთის მოსახლეობას
სპეციალურად გააწერეს ახალი სათაურო გადასახადი, ფული შეკრიბეს და
ამგვარად დაიხსნეს კობადიც.

პეროზი ვერ იხელებდა ამ მარცხს და დამცირებას, და ის კვლავ
შეუდგა შინადასპუნებთან ანგარიშის გასასწორებლად. ჯარები იკრიბე-
ბოდა საიდუმლოდ, მთელი ლაშქრობა ეწყობოდა წარჩინებულებთან
შეუთანხმებლად. აქედან ჩანს, რომ თუმცა წარჩინებულთა
(მოხუცებულთა) კრებას ჰქონდა დიდი უფლებები, მაგრამ მეფესაც
შეეძლო კრების შეუკითხავად უდიდესი მნიშვნელობის გადაწყვეტილე-
ბანი მიეღო. მას თან ახლდა თავისი შვილების უმეტესობა. ლაშქრობა

ორბულიანი, მიხასორი) ადასტურებენ, რომ ვლარშმა შეასწრა ქრისტიანობის შევიწროება და გამოსცა ბრძანება, რომლის მიხედვით ყველას უფლება მიეცა ჰქონოდა თავისი სარწმუნოება და წარტყნა ნაწილი აიძულებდნენ ცეცხლთაყენისმცემლობაში გადასვლას. გამტკუნაწმინსაწმინსა შეიცვალა პოლიტიკა აქაეკასიის მიმართ. ალვანეთის სამეფო 30 წელიწადია გაუქმებული იყო და ამ სამეფოს პრეტენდენტი უკვე გარდაცვალებული ვარე მეფე-ყოფილის ძმისწული ვარაგანი მისთვის მიცემულ საუფლოსწულოში ცხოვრობდა. ეს ვარაგანი გამოცხადებულ იქნა მეფედ. პოლიტიკის ასეთმა შეცვლამ გააუარესა ქართლის მეზობლად გარდაბანში ჩამოსახლებული სპარსელი ტომების მდგომარეობა, რადგან ისინი ახლა უმთავრესად თავისი ბედის ანაბარად დარჩნენ. მათი მმართველი მიმრი უკვე მომეფდარიყო და მისი შვილი არმავლ იძულებული გახდა ასე თუ ისე მორიგებოდა ალვანეთის მეფეს.

ასეთ პირობებში ვახტანგი ჩამოვიდა ქართლში და შეუდგა თავის საქმიანობას. სპარსელების მთავარსარდალიც პაზარავუხტი თავისი ჯარით გავიდა ქართლიდან.

ამის შემდეგ ვახტანგი საერთოდ გადადის შეტევაზე, როგორც საფიქრებელია ქართლის სამეფოს მოსაზღვრე სპარსეთის მონარქიის ჩრდილოეთი კუსტის წინააღმდეგ.

„უწყება ქართლის მეფეთა“ გადმოგვცემს, რომ ვახტანგ ვორგასალმა „სძლო სპარსთა და დაიმორჩილნა, რამეთუ იყო საზარელ და გოლიათ და ვანთქმულ ყოველსა ქუეყანასა“ (საისტორიო ძიებანი, გვ.172). ვახტანგს შეეძლო დაემორჩილა ქართლის მეზობელი რანის ანუ არანის სპარსელები, იგულისხმება მიმრის, უფრო მისი შვილის მეთაურობის ქვეშ მყოფნი. ამისდა მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ თავისი მეფობის ბოლო წლებში ვახტანგი გადადის შეტევაზე და იმორჩილებს არმავლს, რომელიც დატოვებულ იქნა გარდაბანის მფლობელად. ამის შემდეგ ვიდრე ვახტანგის სიკვდილამდის არანი გარდაბანითურთ ქართლის სამეფოს ხელქვეითად ითვლებოდა. სპარსეთის მეფის ვლარშაკის მართებლობა, როგორც ჩანს, შეურიგდა ამ მდგომარეობას. მალე მოხდა ვახტანგისა და სპარსეთის მართებლობის შორის მორიგება, როგორც ჩანს იმ საფუძველზე, რომ ქართლის სამეფო კვლავ დარჩა სპარსეთის ვასალურ დამოკიდებულებაში, მაგრამ სამაგიეროდ სპარსეთმა აღიარა ვახტანგის ძალაუფლება გარდაბან-არანზე.

117. ვახტანგის სიკვდილი.

მოქცე ქართლისაჲს ქრონიკა სდუმს ვახტანგის სიკვდილის შესახებ, უწყებულება ქართლის მეფეთა შესახებ კი მისწოდებამაჲს, რომ ვახტანგი შოიკლა სპარსთა ბრძოლასა შინა მონა მოხა ყოფილითაგან მისისა. ამ მონამ იცოდა, რომ ვახტანგის ჯაემანს ჰქონდა განახვი ილიის ქვეშ და როდესაც ვახტანგმა ბრძოლის დროს აძრათა ხმალი დასაკრავად, შინამან მან ბოროტმან ჰკრა ისარი ღლიასა ქუეშე და მით მოკლა. უწყებულების ავტორი იქვე უმატებს: 'ქრისტესთჳს იწამა ქრისტეს მოყვარე იგი მეფე' -ო (საისტობანი, გვ.172).

ჯუანშერის ცნობით, ვახტანგი და სპარსეთა მეფე იბრძვიან უზარმაზარი ჯარებით. ვახტანგი ბრძოლის დროს შეიჭრა სპარსთა მეფის კარავში, მეფემ გაასწრო მას ცხენით, მაგრამ მისი შვილი კი ვახტანგმა მოკლა და მოსჭრა მას თავი. აი მაშინ შუნ შინა, (ე.ი. კარავში) სპარსმან ვინმე სცა ისარი მკერდსა ვახტანგისასა. ვახტანგმა მაინც მოიგო ომი, მაგრამ რადგან ისარმა მას ჭრილობა მოაყენა ფილტვამდის, ამიტომ ვახტანგი მაინც გარდაიცვალა (გვ. 201-204).

ჯუანშერის ამ თხრობაში ერთმანეთთან არეული უნდა იყოს ორი სხვადასხვა წყაროს ცნობა და ორი ზეპირგადმოცემითი ამბავიც: 1) სპარსთა მეფის შვილის მოკვლის შესახებ და 2) ვახტანგის დაჭრის შესახებ ბრძოლაში. პირველი ამბავი როგორც ზემოთ ნაწვნები იყო გულისხმობს პადოსპან ხუასროს შვილის პოტიახშ ვარსქენის მოკვლას.

ფარსადან გიორგიჯანიძეს ვახტანგის სიკვდილის შესახებ მოცემული აქვს სულ სხვა ვერსია, რომელიც არსებითად განსხვავდება მატეიანის ვერსიისაგან. ვახტანგი კარვად 'გასწყობოდა' უჯარმას და ზამთრობით იქ დგებოდა ნადირობის მიზეზით, რადგან ირგვლივ ყოველგნით კარგი სანადირო ადგილები იყო - ვარუსჯა, მტკვრის პირი, იორს გაღმართ-გამოდმართი, მთა და ბარი. ზაფხულობით ის ადიოდა თრიალეთს და 'მოყვრობით' ფრანის კელმწიფეს ემსახურებოდის. ორჯერ ფრანის კელმწიფეს ულაშქრა, ერთხელ ინდოეს' ზედან, მეორეთ მისრეთს ზედან (აქ იგულისხმება, როგორც ჩანს, ვახტანგის მონაწილეობა ბერძნებთან ომში). ფრანელნი მამაცობისათვის გურგასლანს ეძახდნენ - გურგ მკვლსა ჰქვიან და ახლანი ლომსა. გულადა და მამაცობით როსტომისათვის შეუდარიათ. ნამქრალ და მშვენებით ყოველს მამაცისათვის უჯობნებით. მანამდის, ვანავრძობს ფარსადანი, თურქის სახელი საქართველოში არ მოიხსენიებოდა. მის დროს გამოჩნდა თურქების დიდი ლაშქარი და ულუსი, რომელიც გამოვიდა ყიზილის დამტით

(ველით) და დარუბანდის ვხით. ჯერ დაიხამორეს მდ. თურგის შესართავიდან დაწყებული შაბრანამდის და ბაქოს გარეშო მხარეშიც. მერე უამთარს თურქნი წამოვიდნენ და არბევდნენ შირვანის ტყე-მარნებს ქვეყნებს, ე.ი. მტკვრის ჩრდილოეთით და სამხრეთით მდებარე მხარეებს შემდეგ მიადნის მდ. ალაზან-იორს გაღმა-გამოღმართ ქვეყანაში, აქ კვლავ დაიხამორეს. შრავალჯერ შეება ვახტანგ გორგასალი თურქთა, ვისაც მისწვდა, ცოცხალი ვეღარ მოურჩა, თურქნი შევერდნენ ვახტანგის ომსა (ე.ი. ვეღარ ბედავდნენ მასთან შებრძოლებას). თითო-ოროლა ვეღარ შემოებმოდნენ, მაგრამ (არამედ) ბევრი ბაჰადურები (ბუმბურაზნი) თურქთა ერთვან შეიყრებოდნენ. რა იციან (რომ იცნობდნენ), რომ ვახტანგ მეფე არის, ერთ პირად (ერთად) მოუხდებოდნენ და ისარს დააყრიდნენ, ვითარც წვიმასა და ჯაჭვს ვერ გაუტყვდიან და ვისზედაც (ვახტანგმა) მიმართოს, თუ არ ცხენის სიფიცხით (ე.ი. გაქცევით) ცოცხალი ვერ მოურჩებოდნენ. ეს იყო მიზეზი, რომ ვახტანგის შიშით თურქები გარქსჯას ვეღარ გასცილებოდნენ.

ვახტანგს ჰყავდა ერთი შეაბურე, რომელიც ნადირობის დროს შემთხვევით თავისიანებს ჩამორჩა. მიფარებულმა თურქებმა ის შეიპყრეს და მას ვახტანგის ასეთი მამაცობისა და უმიშრად ომში შესვლის მიზეზი გამოკითხეს, მან უპასუხა: "თავად (ვახტანგი) ნამეტნავად კლდოლიერი არის და ფიცხელი და ჩაუქი (ცქვლტი) არის და გუნება აქვს გაბედულოი; მამაცობაში შეომართავან გაუდრეკელი არის, ქვეთად და გინდა ცხენსაზედა მოლაღვა არ იცისო. მერმე ჯაჭვის იმედიცა აქვს, ამით უფრო შეპხუდავსო. მერმე თურქთ გამოკითხეს: ამდენს ისარს რომ დაეყრიოთ და ჯაჭვს ვერ გაუტყვთ, რისგან აქვს ამ რიგი სიმაგრეო. მან ასრე უპასუხა: ქართველნიც გაცვირვებულან იმ ჯაჭვის სიმაგრისა, მაგრამ ვერ გაუვიათ-რა. გინდა ის ჯაჭვი წყალში იღვას, გინდა ტალახში სამუდამოდ ვეღოს, არც ჯანგი მოკეიდების და არც ფერს იცვლის და არცა სული აქვს რკინისა; მაგრამ მეფის შრავალჯერ ჩაცმისაგან ორგნით იღლიები ოფლს წაუხდენია; მეფესაც იქიდან ერიდებისო". ფარსადანის სიტყვით, ბაჰადურებმა დაიმხსოვრეს შეაბურეს სიტყვები და შეთანხმდნენ ერთმანეთთან: "რა მეფე ვახტანგ ომს მოსრული ნახონ, ყველანი ერთვან მოუხდნენ. ქამადარნი (იგივე ჩუბანი, ნიშნაქს ისარის უცდომლად მსროლელს) და მარჯვეთ მსროლელნი, ისარნი იღლიას დააყარონ". ამის შემდეგ თურქნი უფრო გაბედულად იქცეოდნენ, გარეჯის ველს გასცდნენ და წააწყდნენ ვახტანგს, რომელიც ცოტა კაციით იორის პირს ნადირობდა. ეს ამბავი სწრაფად მოდარაჯე თურქთ ბა-

პადურთ შეატყობინეს. ამათაც ომშიგან ნაცადნი კაცნი გამოართვეს უეცვოს ვზით მეფეს მოუხდნეს სწრაფად. ნახა მეფემ მდგომარეობა თურქთ მახუდ მოტეულნი. წინ გარდევება მეფე უმომხად წაამოქმნა ძლიერი ომი და ძალიანაც კმლის ცემა. მეფემან მარტომან მრავალნი თურქნი ცხენისაგან გარდმოჰყარა, ზოგნი დაშოცა, ზოგნი გაიქცეს. მეფეს ეს აღარ ეგონა, თუ აქ სადმე კიდევ თურქნი წამოეწივნეს. მეფე დაუბრუნდა, შეიქნა ომი და მეფემ სამნი თურქნი მოაკვდინა. მიწვეამი მეფეს ილლიას სამი ისარი ჰკრეს და ჯაჭვი გაუტეხეს, ძალზედ დაჰკოდეს და ისრის მკვრელნი თურქნი მეფის ყმებმან დახოცეს და მეფე დაჭრილი უჯარმას მოვიდა და მრავალს ეცადნეს და ისრის პირი ამოართვეს. და მრავალი წამალი უყვეს, მაგრამ ურგები იყო წამალი და ამ დაკოდლობით მიიცვალა და კელმწიფურის წესითა მცხეთას თავის აგებულს მონასტერში საფლავს მიიღეს კარვის წესითა¹² (საისტორიო მოამბე, 1925, II, გვ. 200-201).

ამ ცნობებში ლაპარაკი უნდა იყოს თურქული ტომების თავდასხმებზე მდიორის მხარეზე.

ბრძოლა ვახტანგს, ჯუანშერის სიტყვით, ჰქონდა კლდის (ადგილის სახელია ახლაც) ახლოს დარფაკას ციხე-ქალაქთან (გვ. 201). გ. ლეონიძის მიერ ადგილობრივად შეკრებილი ცნობებით, ამ სახელების მიხედვით ირკვევა, რომ ბრძოლა ყოფილა 17 კილომეტრზე უჯარმიდან ახლანდელი სართიშალის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. როგორც ზემოთ ნახვენები იყო, ქართველების მხრივ ამ ბრძოლაში მონაწილეობას დე ბულობდა 248 კაცი და მათ წინააღმდეგ კი იყო – 748 კაცი.

გლეონიძის მიერ უჯარმისა და მის არემი შეკრებილ გადმოცემათა შეჯამებიდან ირკვევა, რომ ვახტანგის მკვლეელი იყო ჯავახი, სახელით ლაზო, რომელიც მისი მოკვლის შემდეგ გადაიხიზნა ჯავახეთში. ეს ჯავახი იყო კარგი მიწათმოქმედი (გუთნის დედა იყო, ამბობს გადმოცემა შემდეგდროინდელი ტერმინის გუთნის ხმარებით) და თითქოს ამის შემდეგ უჯარმას მოაკლდა პურის მოსავლის ბარაქა (ეს მხარე საერთოდ შწირია).¹² ამ გადმოცემაში გამოსჭვივის ხალხის სიმპათია კარგ მიწათმოქმედ ჯავახისადმი, რომლის მომორება ვითომ მეტად საზიანო აღმოჩნდა უჯარმისათვის. გადმოცემას თან ერთვის ზღაპრული დეტალები ამ ჯავახის ინტიმური დამოკიდებულების შესახებ ვახტანგის

¹² შტ. კლდე უჯარმის მხარეში ჩაწერილი გადმოცემები ვაზ. "დროება", 1885, N 25; "მოგზაური", 1901, N 3, გვ. 221-224.

ცოლთან, მაგრამ აქაც გადმოცემის ტენდენციურობა (რაც არ გამოირიცხავს ჯაფახის ინტიმურ დამოკიდებულების შესაძლებლობას კარის რომელიმე ქალთან) ააშკარავებს ხალხის უარყოფით შეხედულებას კარის, ე.ი. მამინდელ ხელისუფალთა მიმართ. თვით ვახტანგე [წმ.]-მაც მამის ბავში თვითონაც პიროვნულად დაზავებული გამოდის. კარის პოლიტიკისადმი მტრული განწყობილების ატმოსფეროში შესაძლებელი იყო ასეთი გადმოცემის წარმოშობაც. ეს ააშკარავებს ერთს - ხალხის გარკვეული ფენის თუ ფენების მწარე უკმაყოფილებას ვახტანგის ხელისუფალთა მიმართებით მონაური საქმეების იმ მონაკვეთზე, რომელიც უშუალოდ ამ ფენების ინტერესებს ქებოდა.

ამ შინაგნის შემდეგ ხსენებული ვერსიებიდან შეიძლება ვახტანგის ძალადობითი სიკვდილის სურათი აღდგენილ იქნას შემდეგნაირად.

✓ ვახტანგი სასიკვდილოდ დაჭრილ იქნა შეთქმულების შედეგად. ვახტანგი თვითონაც საუცხოვო გომარი იყო და გარდა ამისა მას, მისი მდგომარეობის გამო, მუდამ ერთგული მცველში ცხოვებოდა. ამიტომ მისი მოკვლა ძნელი იყო. ამის შესრულება იკისრა ჯაფახმა, მისმა ყოფილმა მონამ (ე.ი. მონობისაგან განთავისუფლებულმა). სარწმუნოებით ის ცეცხლთაყვანისმცემელი ანდა ცეცხლთაყვანისმცემლობასთან ახლოს მდგომი უნდა ყოფილიყო. ამიტომ წერილობით წყაროებში ის სპარსად იხსენიება. ამ მიზეზით წარმოიშვა ვერსია, რომლის მიხედვით ვახტანგი დაჭრილ იქნა სპარსელებთან ომში (ჯუანშერმა ამაზე ააგო თავისი თხრობა). იყო ვახტანგის ყოფილი მეაბჯრე და ამიტომაც მან იცოდა, რომ ვახტანგის ჯაჭვს ილღის ქვეშ ჰქონდა განაბევი. თავისი განაზრახი ჯაფახმა შესრულა სპარს-ხაზარების რაზმთან ქართველების შებრძოლების დროს. ვახტანგი გარდაიცვალა წულულებისაგან უჯარმის ციხეში. ცნობა ამის შესახებ აქვს თამარის პირველ მატეანეს (ქცხოვრ., II, გვ.17).

ჯუანშერს მოკლედ აღწერილი აქვს გლოვა ვახტანგის სიკვდილის გამო: "შამინ წარჩინებულთა და ყოველსა ურსა ზედა დღე იყო სასჯელისი და იტყებდეს ყოველნი თავთა თვსთა, ისხმიდეს ნაცარსა და ყოველნი ინატრიდეს სიკუდილსა თავისა თვსასა; და კმისაგან ტირილისა და გოდებისა იძრვოდა ქუეყანა და მორწმუნე ური (ე.ი. ვინც ქრისტიანი იყო) ინატრიდა მეფესა, რამეთუ ქრისტესათვის მოიკლა და მოკუდა ვახტანგ" (გვ.204).

ვახტანგის გარდაცვალების თარიღად ვერც წოდებულ აფხაზთა მეფეთა ქრონიკაში ნაჩვენებია 155 წელი. V ს-ნეში ქართველებში წელსათავალაყად მიღებული იყო ქართლის მოქცევა.

ქართლის მოქცევის ანუ ქრისტიანობის ჩვენში დამკვიდრების წელიწადად მიღებული იყო სხვადასხვა თარიღი.⁴³ 1928 წ. (საისტორიო კრებული, II, გვ.8) მე ასეთ თარიღად უწევნებდი 306 წელს ივლისს. ამჟამადაც სხვა სინქრონიზტულ მასალათა გამოყენებით შეიძლება საკმაოდ ზუსტად ქართლში ქრისტიანობის ოფიციალურად დამკვიდრების თარიღად აღებულ იქნეს 306 წლის 20-21 ივლისი.

მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკა ანგარიშობს, რომ ქართლის მოქცევიდან ნინო გარდაიცვალა მერვე წელს. ეს ქრონიკა შემდეგში შესწორებულ იქნა და თარიღში დაშვებულ იქნა შეცდომა. სახელდობრ, მოქც. ქ-საჲს მოღწეულ ტექსტში ნათქვამია, რომ რომის იმპერატორს კონსტანტინეს ქრისტეს ამაღლებიდან (იგულისხმება ქრისტეს დაბადებიდან) სამასმეთე წელს მტრები ერუდენენ. ამის შემდეგ მე-14 წელს დახოცილ იქნენ რიფსიმე და მისი ამხანაგები, ხოლო ნინო წამოვიდა ქართველებისაკენ. ქართლს მოსვლიდან მე-15 წელს ნინო გარდაიცვალა 338 წელს. ამგვარად ტექსტში უადგილოდ ჩამატებულია ცნობა რიფსიმეს და მისი ამხანაგების სიკვდილის შესახებ ვითომ 324 წელს, რის გამო ამ ქრონიკაში შეცდომით შესწორებული ქრონოლოგია ნინოს სიკვდილს მაკუთვნებდა 338 წელს (იგულისხმება 14 იანვარი). ამ მიზეზით ქართლის მოქცევა მოდიოდა (306 წლის ნაცვლად) 330 წლისათვის. ვანსხვაგვება არის 24 წელი, ვახტანგის გარდაცვალების თარიღი ამ გადაანგარიშებადის ნაჩვენები იქნებოდა ქართლის მოქცევიდან $(155+24)=179$ წელს, რაც უდრის (რადგანაც წელიწადი იულიუსის კალენდარით მარტიდან იანვარიშებოდა) 485 წ. მარტიდან 486 წ. 28 თებერვლამდის.⁴⁴

⁴³ ვახუშტის თარიღი იყო 317 წ. დიუბუა დემინაურჯი - 276 წ. შ. ბრისქი - 328 წ. პლ. ოსელიანისა - 318 წ. დი. მაქსაქ კობულტის თარიღს იმორებდა, თ. ვირდანიას ასეთ თარიღად 323 წელს სთვლიდა. შ. ჯანაშვილი - აგრეთვე 323 წ. ა. ჯავახიშვილი - 337 წ. ა. აკელიძე - 355-356 წელს.

⁴⁴ ესევე თარიღი დასტურდება შემდგომარად ჯუანშერი წერს (გვ. 159): შირიან მეფისოვან ვიდრე ვახტანგ მეფისამდე გარდაცვალებულ იყო ნათქვამი რვა (ვარ. ათი) და მეფენი ათნი (ვარ. რვათნი) და წელიწადნი ასრმოვიდა ჩუდმტო. აქ იგულისხმება ათი მეფე შირიანის და ვახტანგის ჩათვლით და რვა მეფე მათი გამოკლებით. შირიანი გარდაიცვალა მოქც. ქართლისაჲს ჰელიოსისებული ვარინტის მიხედვით მოქც. ქართლი-

გლეონიძის მიერ შეკრებილი ხალხური გადმოცემით, ვახტანგი ვარდაცვალა 7 მაისს. პატარძულში კოძალეს სახელობის პატარა გლეხისათან ხალხი 7 მაისს აქამდის იხდის დღეობას.

ეროვნული

ამგვარად ვახტანგის გარდაცვალების თარიღად გამოდგენს 7 მაისს 485 წელსა.⁴⁵

ვახტანგი დასაფლავებულია სვეტიცხოველის საყდარში. უწყებულემა ქართლის მეფეთა შესახებ გადმოგვცემს: "არს საფლავი მისი წინაშე სვეტისა ცხოველისა" (საისტორიო ძიებანი, გვ. 172). ჯუანშერი კი აღნიშნავს: "და დაეფლა (ვახტანგი) მცხეთას საკათალიკოსოსა კელესიასა შინა სვეტსა თანა, რომელსა შინა არს ღმრთივ აღმართებულისა სვეტისაგან დაპყრობით" (გვ. 204), ე.ი. სვეტიცხოველისაგან ახლოს და ამ სვეტის მფარველობის ქვეშ (დაპყრობით).

ვახტანგს დარჩა დარის გარდა, რომელიც მეფედ იქნა გამოცხადებული, კიდევ ორი ვაჟი – მირდატ და ლეონ ორივე ბერძენ ქალისაგან (ამათგან ლეონი შემდეგ მალე გარდაიცვალა). მამის ანდერძით, მათ უნდა მიეღოთ სავამებლოდ ერისთავის ანუ ერისთავრის ტიტულით მთელი სამხრეთი ქართული ქვეყნები, რომელნიც კი მამის ქართლის

საიდან 21-ე წელს (გვ. 91, ე. ი. 326-327 წელს. 57 წელიწადის მომტებით გამოდის ვახტანგ გორგასალის სიციდლის წელიწადად (327+57)=484 სრული წელი და 485 წლის ნაწილი.

⁴⁵ ეახლები ბატონიშვილი ვახტანგ გორგასალის მმართველობის დროს სთვლიდა 446-499 წლებისთვის. მ. ბრისე ვერძნობდა ეახლებს თარიღებს ასევე იყო დიპტიხი. პლ. ოსელიანი ერთ დროს (Жизнеописание святых грузинской церкви, Тифлис, 1850, стр. 50-51, 54-55) ვერც გამოსთქამდა, ხომ არ იყო ვახტანგ გორგასალი იგივე გურგენი, რომელიც სპარსეთის მეფის კოზადის დროს გადაუდგა სპარსელებს ეს დავაება შემდეგში დებულად აქცია მ. ჯანაშვილმა, რომელიც ვახტანგის მეფობის ხანად სთვლიდა 471-532 წლებს (საქ. ისტორია, 1906 წ.). იგი უკანონო იყო უკლებელ ჰეოდია ჯუანშერს, რომელსაც ის მისი სიტყვით, ვახტანგის ზეპირული ისტორიის დამწერად სთვლიდა და ლაზარე ფარაბის ისტორიულ ნაწარმოებებზე დაყრდნობით გადმოგვცემდა ვახტანგის მოხსენებით მის დროინდელ უკანასკნელი ომის ამბავს, რომელსაც ის 483-484 წელს მოკუთვებდა. მისი აზრით, ვახტანგი ამის შემდეგაც კარგა ხანს ცოცხალი იყო და ის გარდაიცვალა 502 წლის შემოდგომაზე (ქართ. ერის ისტორია, I, 1928, გვ. 267; იგივე 1951, გვ. 290).

საქ. სარ. მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის მიერ 1943-1950 წლებს სივრძეზე გამოცემულ სახელმძღვანელოში ვახტანგის მეფობა მოკუთვება V ს-ის მორე ნახევარს წლებს დაუსახლებლო იმავ ინსტიტუტის მიერ 1956 წელს გამოცემულ დამმარე სახელმძღვანელოში ვახტანგის სიციდლის თარიღად 502 წელია ნაჩვენებ.

სამეფოში შედიოდა, დაწესებული ტასისკარიდან, ე.ი. სამკებედან ოდრე სპერამდის და აგრეთვე მათი დედის მზითვად მოცემული ქვეყანა კერას-წყალისა (ლალიძეასა) და კლისურას (კელასურას) მხარისა. ანტიკურ მესრულება ვახტანგმა მიანდო წუნდის ერისთავს ნასპრამ კლასკლას ერისთავს არტაგაზს და ოძრახის ერისთავს ბივრიტიანს.

118. ვახტანგის პიროვნება საისტორიო წყაროებში.

თავისი პირადი ღირსებებით ვახტანგი არაჩვეულებრივი ადამიანი იყო. ის აღჭურვილი იყო მაშინდელი სახელმწიფო მოღვაწისათვის საჭირო ბევრი დადებითი თვისებებით. ჭკვიანი ადამიანი, ის იყო იმავე დროს კარგი დიპლომატი, რის გამო საჭირო შემთხვევებში ზოგიერთი დათმობით ის ახერხებდა თავისი ქვეყნის გადარჩენას დიდ უბედურებათაგან და იმავე დროს დინასტიის მდგომარეობის განმტკიცებასაც. მისმა დიპლომატიურმა უნარიანობამ უსათუოდ ხელი შეუწყო ქართლის სამეფოს აღდგენას. ფართო კულტურული ზრახვების მქონე, ის ზრუნავდა მშენებლობითი მუშაობათათვის და არ ზოგავდა სახსრებს იმ სამუშაოთა შესასრულებლად, რომლებიც მას საჭიროდ მიანდა. მოქცევა ქართლისაჲს ქრონიკა მას იხსენიებს როგორც "დიდ ვახტანგ გორგასალს".

ვახტანგი იყო იმავე დროს იშვიათი გოლიათისებური მოყვანილობის და მეტად მამაცი ადამიანი. ჯუანშერთ, "იყო იგი უმაღლეს კაცთა მის ეამისათა და უმწვენიერეს სახითა და ძლიერი ძალითა", რომელ ჭურვილი (შვიარაღებული ჯაემნით) ქუეთი ირემა მიეჩიის, უპარის რქა და დაიჭირის, და ცხენი ჭურვილი აღიღის მხართა ზედა და მცხეთით აღვიდეს ციხესა არმაზისასა (გვ.159). ზოგი რამ აქ უთუოდ გადამეტებულია, მაგრამ ვახტანგის არაჩვეულებრივ სიმაღლეს და ღონეს ადასტურებს VIII ს-ის დასასრულის ქართველი მოკლე მემატია-ნეც (უწყებულების ავტორი), რომელიც მის შესახებ ამბობს, რომ "იყო (ის) საზარელ და გოლიათ და განთქმულ ყოველსა ქვეყანასა, რამეთუ იყო სიგრძე მისი ათორმეტი მტკაველი და აწცა საცნაურ არს სამოსლისა და აბჯრისა მისისაგან (საისტორიო ძეგანი, გვ.172). ამ ავტორის დროს ჯერ კიდევ დაცული უოფილა ვახტანგის აბჯარი და ტანისამოსი, რომელნიც ადასტურებდნენ გორგასალის გოლიათისებური ტანის სიდიდეს. იმ დროს, როდესაც ბრძოლა ხელჩართული ხასიათისა იყო, ვახტანგის ტანის სიდიდეს, მისი არაჩვეულებრივ ღონეს, სისწრაფეს და სიმარდეს, ისე როგორც მამაცობას მქონდა, რასაკვირველია, თავისი

ხალხური წარმოდგენით (ქართლში ეს რწმენა შემონახულია რაი XIX ს-ნემიც) ცაში დღეში სამჯერ (დილას, შუადღეს და საღამოს) დაირეკებოდა, მაგრამ ზარის ეს რეკვა ესმოდათ მხოლოდ ქმედუ-უდამრ-ანებს. ხალხს ამგვარად ვახტანგ გორგასალი წმიდა ტყვედ-მწყვეტი მძა-ჩნეული (საქართველოს კლესიას ვახტანგ გორგასალი წმიდათა შორის არ შეურაცხავს).

კვიან, დაახლ. XIV-XV ს-ნეში ქართულად დაუწერიათ ვრცელი მოთხრობა ბარამის და გულანდამის საქმეთა შესახებ. ეს ნაწარმოები, რომელიც ახლა დაკარგულია, XVIII ს-ნეში ჯერ კიდევ არსებულა. ის გატანილი ყოფილა, როგორც ჩანს, ვახტანგ VI-ის ან მის თანმხლე პირთა წიგნსაცავებთან ერთად რუსეთში. მოთხრობა გადაუთარგმნია რუსულად სიმონ ვენატაშვილს და 1773 წელს დაუბეჭდავს პეტერ-ბურგში სათაურით: Похождение новомодной красавицы принцессы Гуланданы и храброго принца Барама, перевел с груз. С.Игнатьев (1791 წელს ეს სიმონ ვენატაშვილი რუსეთში იხსენება უფროს თარგმ-ნად და პრემიერ-მაიორის ჩინით).¹⁷

ამ გამოცემის სატიტულო ფურცელზე აღნიშნულია: "შეთხზულია თბილისელი მდივნის დილარგეთის მიერ".

მოთხრობის მთავარი გმირი ბარამი ყოფილა "ტფილისელი მოხეტიალე აზნაური" (რუს. თარგმანის გვ 38, 40). ამ ბარამის და გულანდამის თავგადასავალი მოთხრობაში მიკუთვნებულია ვახტანგ გორგასალის დროისთვის. ვახტანგ გორგასალმა დაუმორჩილა "თავის უძლეველ იარაღს მთელი აღმოსავლეთი" (გვ. 15-16). მან დათრგუნა ურჩი მთავარი გურიელი (გვ 117) და ბეერი სვანი. მთავრების დამორ-ჩილება ხდებოდა "ტფილისის მეფის ვახტანგ გორგასალის მკაცრი ბრძანების მიწევით" (გვ. 121, 123), ვახტანგი მოთხრობაში იხსენიება თბილისის მეფედ (გვ 117, 121).¹⁸

ამ ბარამ-გულანდამიანისაგან შინაარსით განსხვავდება XVIII ს-ნის პირველ მესამედში სპარსულიდან ქართულად გადმოკეთებული თუ გადმოთარგმნილი ბარამგულანდამიანი, რომელშიდაც ბარამი გამოყვა-ნილია ურუმთა (ბურძენთა) მეფის ქიშვარდის შვილად.

¹⁷ კ. კვეციანი, ძველი ქართ. შერქობის ისტორია, II თბ., №52, გვ 311.

¹⁸ ტრ. რეზაძე თბილისი ძველ ქართულ და რუსულ ნათარგმნ ლიტერატურაში. საუ-ბილევო კრებული თბილისი 1900 წლის, თბ., №58, გვ 178. მისივე ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI-XVIII სს.), №60.

1681 წლის ხელნაწერში (გულანში) კათალიკოსი ნიკოლოზ ამილახვარის შვილი წერს მცხეთის სვეტიცხოვლის საყდრის შესახებ: „ინება ძლიერმან და უძლეველმან გოლიათმან, არწიეთა უმაღლესმან და ლომთა უძლიერესმან მორწმუნემან მეფემან ვახტანგ კურაპალატიანსა კუართსა მას ზედა სამეფოსა სამოციქულოსა საყდრისა აღშენებად“⁴⁹

ხსოვნა ვახტანგ გორგასალის შესახებ დარჩენილი ყოფილა ადიღებში. მკვანამშობლი წერდა, რომ „დღესაც ჩერქეზები ვახტანგს ქება-შესხმით იხსენიებენ“-ო.⁵⁰

ცხადია, ვახტანგის ლაშქრობას ჩრდ. კავკასიაში რაღაც დადებითი შედეგები მოყვლია ადიღეური ტომებისათვის.

ვახტანგის პიროვნების იდეალიზაცია შემდგომ თაობათა ხსოვნაში გამოწვეული იყო უპირველეს ყოვლისა მისი დიადი სახელმწიფოებრივი დამსახურებით. რაში გამოიხატა ეს დამსახურება, ცხადი ხდება მისი მოღვაწეობის ფაქტებს გამოწვევილეთ. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ვახტანგის პიროვნული სიდიადე ვერას გახდებოდა, რომ თვით ქართველი ხალხი მამინ თავის თავად და თავისი წამყვანი ფენების სახით არ ყოფილიყო მაგარი შინაგანი აღნაგობით და ძლიერი სულიერად თავისი თვითმყოფობის დაცვის საქმეში. ამ თვალსაზრისით დამახასიათებელია, რომ ამ დროინდელი ბერძენი მწერალი ერმი სოზომენი (444 წ. ახლოს) იბერიელებს იხსენიებს როგორც „ზარბაროს (ე.ი. არაბერძენ) თვალსაჩინო და ძლიერ მეომარ ხალხს“. ამიტომაც ვახტანგი აღწევს დიდ შედეგებს და ხელს უწყობს ქართლის (საქართველოს) თვით-მყოფობის საბოლოოდ განმტკიცებას და მომავლისათვის მის უზრუნველყოფას.

119. ვახტანგის პორტრეტები.

XIX ს-ნში მოწვენილი იყო ვახტანგ გორგასალის სამი პორტრეტი. ეს შედარებით ბევრია, რადგანაც ძველი საქართველოს მმართველთაგან ყველაზე უფრო პოპულარული პიროვნების თამარ მეფის ოთხი პორტრეტია მოწვენილი (მეთანიამი, ვარძიაში, ბერთუბანში და ყინცივისში; თამარის პორტრეტი ყოფილა კიდევ გელათის მონასტრის ფრესკულ მხატვრობათა შორის, ახლაც ცხადად ჩანს ამ პორტრეტის

⁴⁹ . А. Натроев, Мцхет и его собор Свѣти-Цховели, Тифлис, 1900, стр. 261.

⁵⁰ . საქართველოს ისტორია, ტფ. 1906, I კვ. 208.

კონტურები), დავით აღმაშენებლის კი არის მხოლოდ ერთი პორტრეტი (გელათში). ყოფილა დავითის პორტრეტი კიდევ მარტყოფის მონარქის ფრესკულ მხატვრობათა შორის, მაგრამ ის შეთეთრებული და დაზიანებულია. ვახტანგის პორტრეტებს შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია ის, რომელიც თავიდანვე მოთავსებული იყო მცხეთის სვეტიცხოვლის ტაძრის ფრესკულ მხატვრობათა შორის. ვახტანგი დასაფლავებულია ამ ტაძარში ვერც წოდებული სვეტიცხოვლის წინ. მატინის ცნობით, ვახტანგი ძლიერ მაღალი ტანის იყო და ძველი დროის უცნობი კომენტატორი უმატებს, რომ ვახტანგის საფლავსა ზედა წერილ არს ხატი მისი, სწორი ასაკისა მისისა, ე.ი. ვახტანგის საფლავთან კედელზე დახატულია მისი სურათი მისი ტანის ტოლი. შემდეგში სვეტიცხოვლის სამნათიანი (სამკანყოფილებიანი) ტაძარი საფუძვლიანად გადაკეთებულ იქნა გუმბათიანად. ეს გადაკეთება შესრულებულ იქნა მულქისედეკ კათალიკოსის დროს ხუროთმოძღვარ არსაკიძის მიერ. ტაძრის რეკონსტრუქციის დროს პორტრეტი მოიშალა, რადგან ის სვეტი. რომელზედაც პორტრეტი იყო, გადაკეთებულ იქნა იშვარად, რომ იქ უკვე ახლად ვახტანგის სურათი არ მოთავსდებოდა. ამიტომ ვახტანგის პორტრეტი ამის შემდეგ დახატეს ახალ ადგილზე.

ვახტანგი აქ გამოყვანილია გვირგვინით თავზე, მაგრამ შვილდ-ისრით ხელში. არსად ასეთი ტიპის კტიტორული (ამშენებლთა) პორტრეტი საქართველოში სხვაგან არ მოიპოვება. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს სურათი მოდის ძველი დროიდან და გადმოხატული ყოფილა თავდაპირველი პორტრეტისაგან. პორტრეტის ქვედა ნაწილი დაზიანებული ყოფილა. საყურადღებოა, სხვათა შორის, რომ ამ სურათზე ვახტანგის გვირგვინს ჯვარი არა აქვს და ის საერთოდ მოაგავს სპარსეთის სასიანთა (III-VII სს.) მონარქიის ექვსი უწარჩინებულესი ოჯახის და გვარის მეთაურთა გვირგვინებს. ამ გვირგვინს/მეთაურები სპარსეთში თავისი მდგომარეობით იყვნენ პირველი პირნი მეფის შემდეგ. აქედან ჩანს, რომ ჯერ ერთი ქართლის (საქართველოს) მეფე თავისი მდგომარეობით V ს-ნის სპარსეთის მონარქიაში ითვლებოდა სხენებულ პირთა თანასწორად, და მეორე ის, რომ ვახტანგის აღნიშნული პორტრეტი მართლაც V ს-დან მოდიოდა.

სვეტიცხოვლის ტაძარი საფუძვლიანად შეკეთებულ იქნა 1837-1844 წლებში, როდესაც დაიღუპა ტაძრის შემორჩენილი ფრესკების მეტი ნაწილი და მათ შორის ვახტანგ გორგასალის პორტრეტიც. ამ

პორტრეტის შესახებ პლიოსელიანი ვადმოგვცემს (ვახტანგის) საბრძოლველ-პრობოთა ხელთა და დიდტანად იყო დახატული მცხეთის დიდსა ეკლესიასა, სადაცა განახლებისა დროსა (ეი. 1837-1844 წლებში) წარმოებულ სარესტავრაციო სამუშაოთა დროს) წაიბღალა ამისა დროსა, წარდგენითა ჩემითა სანკტ-პეტერბურგის აკადემიამან მეცნიერებათა ინება გარდმოხატვა მისი. ესრეთ გარდმოხატული იტალიელისა მხატვრისა როცცისაგან წარუევ ზაენე აკადემიასა 1839 წელსა და აქვსცა დასაცველად დროთათვის (მიძოსულა ანუ გეზავრობა იონა რუისისა მიტროპოლიტისა, თფილ., 1852, გვ. 169). ასე იქნა გადაღებული აკვარელით, მკორე ზომით, ტაძრის კედლებზე ისტორიულ პორთა მამინ შემორჩენილი სურათები და მათ შორის ვახტანგის პორტრეტიც. ეს კაპიები ახლა დაცულია ლენინგრადში აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის (ყოფილი აზიური მეზემის) ხელნაწერთა განყოფილებაში და უკვე გამოცემულია რ. რორბელის წიგნში *Грузинские рукописи Института Востоковедения АН СССР, I, М.-Л., 1956.*

ვახტანგის მეორე პორტრეტი წარმოდგენილი იყო იერუსალიმში ვეარის სახელობის ქართული მონასტრის კედელზე ეს მონასტერი აგებული იყო ჯერ მირიან მეფის მიერ და შემდეგ (ალბათ უფრო დიდი ზომის) კვლავ ააშენა, ყოველ შემთხვევაში მას რეკონსტრუქცია უყო ვახტანგ ვორგასალმა. იერუსალიმში გამგზავრებულმა მთავარეპისკოპოსმა ტიმოთე გაბაშვილმა 1758 წელს გადმოაღებინა ეს პორტრეტი (შემცირებულად რასაკვირველია) და როგორც თვითონ ამბობს, საკმაოდ ზუსტადაც. ეს პორტრეტი ვეარის მონასტრის კედელზე გადმოხატული უნდა ყოფილიყო უფრო ძველი სურათიდან, რომელიც უკვე თავისებურად სტილიზებული ყოფილა. პორტრეტი 1902 წელს იერუსალიმში ჩასულ ნ. მარს უკვე აღარ დახვდა, რადგანაც ქვედა რეგისტრის ფრესკები მონასტრის (რომელიც უკვე კარგა ხანია ბერძენების ხელში იყო) შეეთეთრებია და ვახტანგის პორტრეტიც გამქრალა.

ვახტანგის მესამე პორტრეტი, პლიოსელიანის მოწმობით (მის წიგნში *Путевые записки по Кахети, Тифлис, 1846, стр. 11*) იყო მარტყოფის დანგრეული ძველი მონასტრის ერთ სვეტზე (მეორე სვეტზე დავით აღმაშენებლის სურათი იყო). მაშინდელმა საეკლესიო უწყების უფროსმა საქართველოში ისიდორე ვეზარზოსმა მოინდომა ამ ეკლესიის აღდგენა. "აღადგინა" კიდევ, მაგრამ ისე, რომ ორივე ხსენებული

პორტრეტი წამლილ იქნა ვახტანგ გორგასალის და დავით აღმაშენებლის ამ პორტრეტებისაგან რაიმე კოპიო არაა დარჩენილი.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ვახტანგის უახლოეს მიმკვიდრეთა ხანა

 120. ქართული ქვეყნები ვახტანგ გორგასალის
 უახლოესი მიმკვიდრეების დროს.

ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ ქართლის მეფედ გახდა უფროსი შვილი მისი დაჩი უჯარმელი. ქართლის სამეფოს სამხრეთ – დასავლეთი ნაწილი, ვახტანგის ანდერძის თანახმად, მიეცა ქეროც დედოფალს ელენეს და მის ორ შვილს ლეონს და მირდატს მათ, წერია მატეანეში, "დაიპყრეს დასავლეთი ქართლისა, რომელი მისცა ვახტანგ, და დასხდეს წუნდას ქალაქსა (ჯავახეთის პირს) ზაფხულის და ზამთრის იყენიან ოძრატეს. და არ ეწოდა მათ მეფედ, არამედ ერისთავთა მთავრად და იყვნენ მორჩილებასა ძმისა მათსა დაჩა მეფისასა" (გვ. 204-205).

იგივე შემატეანე გადმოგვცემს რომ დაჩიმ დაიწყო ქართლის მოშენებაო, "რამეთუ მოოკრებულ იყვნეს ყოველნი ჯვენი ქართლისანი თვნიურ კახეთისა და კლარჯეთისა და ვერისისა და განასრულანა ზღუდნი ტფილისისანი და ვითა ებძანა ვახტანგს იგი შექმნა სახლად სამეფოდ".

ხოლო მოქც. ქართლისაჲს ქრონიკა იმავე დარის შესახებ გადმოგვცემს, რომ ვახტანგის "შემდგომად მეფობდა დაჩი უჯარმელი და კათალიკოსი იყო სამოულ და მისაზე ტფილისს კაცნი დასახლდებოდეს და მარიამ წმიდაჲ ეკლესიაჲ აღაშენეს" (გვ. 93-94).

დარის მოუსურვებია კახეთის კუთვნილ მთიულთა ქრისტიანობაში გადაყვანა. მან "დაპპატიცა (წინადადება მისცა) მთიულთა კახეთისათა, რათა აღიარონ ქრისტე, ხოლო მათ არა ინებეს და განდგეს ყველანი ნოპატელნი" (ქცხოე, გვ. 205).

ნოპატელნი არიან ლოპოტის-ხევის ბინადარნი კონდოლის ზევით, წერს ვახუშტი თავის გეოგრაფიაში. ამგვარად კახეთის მთიულეთად იწოდებოდა მხარე თურდოს ხეცა და კონდოლს შუა მდ. ალაზნის მარცხენა პირიდან ვიდრე კაკასიონამდის. დარის დროს ამ ნოპატელთა (კახეთის მთიულთა) ქრისტიანობაში გადასვლის ცდა დამთავრდა უშედეგოდ და ნოპატელნი სრულიად გადაუდგნენ დარის. ასეთი მდგომარეობა გაგრძელდა ერთ ნახევარ საუკუნემდე, ვიდრე არჩილის მეფობამდის.

სამხრეთ-დასავლეთ ქართლის მელობელი ლეონ ვახტანგის ძე გარდაიცვალა და მამინ მუვემ დაიმ დაუმტკიცა თავის ძმას მირდატს ჯეახებით, რის სანაცვლოდ გამოართვა მას მხარე ვერცხლ, წყნდხა... კლისურის მორის აფშილეთში ამირიდან მირდიტის... იყო მხარე, დაწყებული ფარაზიდან და ტასის კარიდან ჯეახეთის ჩათვლით ვიდრე სპურამდე მირდატი ემორჩილებოდა დაჩის, მაგრამ ასეთი ვაყოფით უკვე მზადდებოდა ნიადაგი ქართლის სახელმწიფოს სრული დამოისათვის, რაც მალე განხორციელდა კიდევ.

121. ქართლის პირველი კათალიკოსები.

პირველი კათალიკოსი პეტრეს შემდეგ წყაროების მიხედვით კათალიკოსად იყო სამოელ, ხოლო ამის შემდეგ თავფარავ, ჩიმაგა (ფარსმან მეფის დროს), დასაბია, ევლალე (მეორე ფარსმანის დროს) და მაკარი (ბაკურის დროს) ამავე ბაკურის დროს მოქც. ქ-საას მატ-ბერდისეულ ხელნაწერში იხსენიებიან დამატებით ორი კათალიკოსი სამოელ და სიმონ-პეტრე, მაგრამ სხვა წყაროები (მოქც. ქ-საას შელიმისეული ვარიანტი, მატჩანე) ამ ორი პირის შესახებ არას ამბობენ და მათი სახელები მოქც. ქ-საას ერთ ვარიანტში შემდეგ უნდა იყოს შეცდომით ჩამატებული. ეს სამოელ და სიმონ პეტრე უნდა იყვნენ VI ს-ნის კათალიკოსნი.

უნდა ითქვას, რომ VI ს-ნის კათალიკოსნი მაკარის შემდეგ არ არიან ცნობილნი. მარზპანობის ხანა VI ს-ნის მეტ ნაწილზე როგორც მქ-სააში, ისე მატჩანეში სიჩუებით არის მოცული. კათალიკოსის ამორჩევაზე მანამდის მუვე ახდენდა გელენას, მარზპანობის დროს კი კათალიკოსობა მცხეთელ ორ გვარს ჩაუვდია ხელში. მოქ. ქ-საას ქრონიკა დასაბია კათალიკოსის შესახებ გადმოგვცემს, რომ ის იყო 'შკვდრი მცხეთელ და აქამთგან ორთა სახლია (ე.ი. ორმა გვარმა) აღი-ლეს კათალიკოსობაი მცხეთელთა მკვიდრთა' (გვ. 94). ამ ორი სახლისა-გან რიგრიგობით ან სხვა წესით უნდა ყოფილიყვნენ ქართლის კათალიკოსნი მარზპანობის დროს.

122. მარზპანობის შემოღება ქართლში.

სპარსელების შემოსვლას ქართლში ფარსმან მეფის დროს (500-503 წწ. ახლ.) მოჰყვა დიდი შედეგები. რომელიც მუშანიკის და ეესტათი მცხეთელის ცხოვრებაში მოცემული ცნობებიდან ჩანს. გარკვეული ხნი-დან და ეს ყველაზე უფრო საფიქრებელია სწორედ ამ დროიდან ქარ-

თლის სამეფოს მდგომარეობა რადიკალურად შეიცვალა. ქართლის მეფე დაუტოვეს შოლოდ ზენა სოფელი (შიდა ქართლი) და კახეთი და მოაქციეს მარზპანის ხელქვეით. თბილისში იჯდა სპარსეთის მეფის მარზპანი (ილქის უფროსი), რომელსაც უშუალოდ ემორჩილებოდა თებლისის პარუარაგი ვიდრე მდ. ალგეთამდის.

მდინარე ალგეთის სამხრეთით მდებარე მხარე იყო პიტიახშის ხელქვეით, რომელიც ახლა იწოდებოდა ქართლის პიტიახშად. ის ემორჩილებოდა მარზპანს. სამხრეთ დასავლეთი საქართველო გადაუდგა სპარსეთის ხელქვეით მყოფ ქართლის სამეფოს და მოჰყვა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ხელდებულად.

ჯუანშერიტ ფარსმანის დროიდან "განიყენეს ნათესაფნი ვახტანგ მეფისანი, რამეთუ შეიღნი დამისანი მორჩილებდეს სპარსთა ხოლო შეიღნი მირდატისნი დაადგრეს მორჩილებასა ბერძენთასა" (გვ. 207).

ფარსმან მეფე მცირე ხანს განაგებდა თავის შემცირებულ სამეფოს. ის მალე გარდაიცვალა თუ გადაყენებულ იქნა (503 წლის ახლოს) და მის მაგივრად მეფედ დაყენებულ იქნა იმავე სახელის მატარებელი სხვა ფარსმანი, რომლის მეფობა შეიძლება დაახლოებით განსაზღვრულ იქნას 503-510 წლების ახლოს. როგორც პირველი, ისე მეორე ფარსმანი უნდა ყოფილიყვნენ მირიანის ძის რევის ჩამომავალთა შტოსაგან, რომელნიც კუხეთის მფლობელები იყვნენ. ამ მეორე ფარსმანის დროს ქართლში, ფარსმან მეფის სამფლობელოში, სირიიდან მოვიდნენ ათსამეტი ასურელნი მამა.

123. მდგომარეობა ეგრისში.

ვახტანგის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის პოლიტიკური გავლენის გაძლიერების დამახასიათებელია ის გარემოება, რომ ეგრისის (ლაზიკის) ერისთავის ძამნაზეს (სამნალირის) უფროსი შვილი წათე¹ გადავიდა ცეცხლთაყვანისმცემლობაში და ასრულებდა ამ სარწმუნოების წესებს. სპარსეთის მეფის კარზე ხანგრძლივი ცხოვრების გამო ის ითვლებოდა კომად მეფის პირად მგობრადაც. სამნალირის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთის მეფის მიერ წათე დამტკიცებულ იქნა ეგრისის მეფედ. ის კვლავ-

1. წათე მამის სახელი ბიზანტიელ ავტორს მალამას მოცემული იქნა ფორმით დამნაძეს (გეორგიკა, III, თბ. 1936, გვ. 264). მაგრამ უფრო სწორი უნდა იყოს პასქალურ ტრინიკამი ამ სახელის მოცემული ფორმა ძამნაჯი - ეს, რომელიც უფლება ამ პიროვნების სახელის ნამდვილ გამოთქმის სამნალირ, როგორც მას იხსენიებს ჯუანშერი.

ინდებურად სპარსეთის მთავრობის ერთგული იყო, სანამ სპარსეთში არ გააუქმა ქართლში მეფობა და არ შემოიღო იქ უმუშალო თავისი მმართველობა. ახლა კი ვერისის მესვეურნი შეფიქრიანდნენ, რადგანაც სპარსეთის აგრესიულობაში დაინახეს თავისთვისაც დიდი ნაფრთხე. ამიტომ ლაზიკის მეფე წათე მართაქს მოლაპარაკებას ბიზანტიის მთავრობასთან მისთვის მფარველობის გაწვეის თხოვნით. წათე ამასთანავე თანხმდებოდა ქრისტიანობაში გადასვლასაც. ბიზანტიის მთავრობამ სიამოვნებით მიიღო წათეს ეს თხოვნა. ამას მოყვა შედეგად ის, რომ კესარ იუსტინეს დროს წათე ამკარად გადადის ბიზანტიეზის მხარეზე ის ცხადდება კონსტანტინოპოლში (ბიზანტიონში), სადაც ღებულობს ქრისტიანობას და ცოლადაც ირთაქს ბერძენ ქალს, პატრიკიოს ნომეს ქალიშვილს ვალერიანეს (525 წლ. ახლოს).

ამის საპასუხოდ სპარსეთის მეფემ იუსტინიანე იმპერატორის გამეფების შემდეგ დაუწყო ომი ლაზების მეფეს წათეს. წათემ გაეზაფნა ელჩები იუსტინიანე კესართან და სთხოვა მას დახმარება. იუსტინიანეს განკარგულებით გაეზაფნილ იქნა სამი სტრატეგული დიდძალი ჯარით. ბიზანტიელების ამ ჯარმა შეაჩერა სპარსელების წინსვლა, თუმცა დიდი მსხვერპლით (ორივე მხრიდან დაიღუპა ძლიერ ბევრი). ბიზანტიელების მოქმედებას ძლიერ აფერხებდა სტრატორატების უთანხმოება და კომპობა ერთმანეთს შორის. ამის გამო ბიზანტიის მთავრობამ გამოეზაფნა ლაზიკაში ახალი სტრატეგული სახელით პეტრე. ლაზიკა ამგვარად კვლავ მოჰყვა ბიზანტიის ხელისუფლების გავლენის ქვეშ (528 წლ. ახლო).

124. ათსამეტ სირიელ მამათა მოსვლა ქართლში.

505 წელს ან შესაძლებელია 506 წლის პირველ ნახევარში (ქართლის მოქცევიდან მე-200 წელს) ქართლს მოვიდა ასურეთიდან იოანე თავისი მოწაფეების ნაწილით, ხოლო ნაწილი მათი მოვიდა შემდეგ. ყველა ესენი იოანეს ჩათვლით იყვნენ ცამეტნი, რის გამო ეს ფაქტი ცნობილია ათსამეტ სირიელ მამათა ქართლს მოსვლის სახელით.

იოანე და მისი მოწაფენი წამოვიდნენ სირიიდან ქართლისაკენ შესაძლებელია სპეციალური გამოწვევის შედეგად. სირიაში იყო გაბატონებული მონოფიზიტური მიმართულება და ქართლის ეკლესიის მეთაურთათვის ამ ხანად სასურველი იყო მონოფიზიტ საეკლესიო მოღვაწეთა თავისთან გადმოყვანა გარკვეული მიზნებისათვის. როგორც ჩანს, დაისვა საკითხი ქართლში სამონასტრო ცხოვრების მოწყობის შესახებ

და ცამეტი სირიელი მამანი გამოყენებული იყვნენ ამ მიზნისათვის. თვით იოანემ დააფუძნა მონასტერი გაუქმებულ ზედაზენის სალოცავის ადგილას მთაზე, სადაც იქვე იყო ძველი გოდოლიც (კომყო) კახეთში. მოწაფეთა შორის ცნობილი არიან დავით გარეჯელი - მონასტრის დამაარსებელი გარეჯის უდაბნოში, შიო მღვიმელი - მონასტრის დამფუძნებელი სარკინეში, კიდევ დამაარსებელნი ისე წილენელი - წილენის მონასტრის, აბიბოს ნკრესელი - ნკრესის მონასტრისა კახეთში, ზენონ ალავერდელი - ალავერდის მონასტრისა კახეთშივე და სხვანი.

ორი ათსამეც მამათაგანი, თათე და ისიდორე მოთავსდა ლეზურის ზეობაში ახლოს ერთმანეთთან: "ქასას ზეთ წლევს მთამი არს მონასტერი მამების სტეფან-წმიდისა თათესაგან 13 მამათაგანის ქმნული დაფლულია წმიდა თათე მუნ". ეკლესია ყოფილა მცირე ზომის 6x4მ მონაშენიც 3x4მ.² ისიდორე კი ითვლება მონასტრის დამაარსებლად ვაკეში სამთავისში.

ყველა ხსენებული მამანი სასტიკ ასეტიურ ცხოვრებას მისდევდნენ და ასეთივე რეჟიმს ამჟარებდნენ თავიანთ მონასტერში, რომელთა სახით შეიქმნა ქრისტიანული სანიმუშო წირვა-ლოცვის და ამავე დროს ღვთის მეტყველური აზრის ძლიერი ცენტრები, რომელნიც დიდად ამავრებდნენ ქრისტიანული ეკლესიის საერთო საფუძვლებს იმ ხანაში, როდესაც როგორც ეკლესიის მეთაურთ, ისე საერთოდ ქართველ ხელმძღვანელთ სჭირდებოდათ ძალების სერიოზულად დაჰვიჭვა მოწოლილ სპარსულ ცეცხლთაყვანისმცემლობასთან გასამკლავებლად და მის მოსაგერიებლად. ეს კი საჭირო იყო ქართული კულტურის შემდგომი განვითარებისათვის, რადგანაც ეკლესია ხელს უწყობდა ქართველობის კულტურულ ზრდას ქართული ენის საფუძველზე.

ათსამეც ასურელ მამათა მოსვლის დასათარიღებლად მნიშვნელობა აქვს შემდეგ ფაქტებს. მეტაფრასტული ცხოვრება ათსამეც მამათა დაწერილია, შიგ მოხსენებული ცნობის მიხედვით, არსენი კათალიკოსის მიერ თუ მისი განკარგულებით 404 წლის შემდეგ მათი მოსვლისა.

დავით გარეჯელი საქართველოდან იერუსალიმს მიდის წმინდა ადგილების სალოცავად, მაგრამ იერუსალიმს მიახლოებული ვერ შეზღუდავს შიგ შესვლას და უკან ბრუნდება. თან მას მოაქვს ველოლიად სამი ქვა რომელთაგან ორი უკან დააბრუნებინა იერუსალიმის პატრიარქმა

2. მაკალათა, ლეზურის ზეობა, თბ., 1964, გვ.35-36.

ელიამ. ელია პატრიარქად იყო 494-516 წლებში და გარდაიცვალა 518 წ. დავით გარეჯელის ქართლს მოსვლა ამიტომ არ შეიძლება მომდარიყოს 516 წელზე უფრო გვიან.

არსებობს ზედაზნის მონასტრის წინამძღვართა სია დაწყებული იოანიდან X ს-ნის დასაწყისამდე ამ სიით იოანე წინამძღვრად იყო 30 წელს, მის შემდეგ იყო ილია დიაკონი 11 წ., იოსებ 24 წელი, აშა ვამბან 35 წ., აშა ბენი 50 წ., აშა თუალ 31 წ., სამოულ დიდი 28 წ., მამა 3წ., რომელიც შემდეგ მცხეთას კათალიკოზად იყო 14 წელს, და ასე სხვანი. ამ მამას შემდეგ საკათალიკოსო ტახტი ერთ დროს თავისუფალი იყო. რადგან გზების შეკერის გამო ქართველები ვერ ახერხებდნენ ანტიოქიაში საკათალიკოზო კანდიდატის ვაგზავენას მისი კურთხევის მიზნით, პოლოს ანტიოქიაში ჩავიდა ასეთი კანდიდატი იოანე და პატრიარქმა თეოფილაქტემ (744-751 წ.) ის აკურთხა. ამის მიხედვით მამა კათალიკოზად უნდა ყოფილიყო ყოველს შემთხვევაში 744 წელზე უწინარეს, მაშასადამე, 730-744 წლებში ან ოდნავ ადრეც. აქედან უკანითი ანგარიშით მივიღებთ იოანე ზედაზნელის წინამძღვრობას 518 წლიდან ან ცოტა ადრეც (510-515 წლის ახლო დროიდან). იოანეს ქართლს ჩამოსვლის დროს თან ახლდნენ დავითი (შემდეგ დავით გარეჯელი), შიო მღვიმელი და, შესაძლებელია, ზოგი სხვაც. დავითზე უვეე იყო ნათქვამი. შიოს შესახებ მისი მეტაფორასტული ცხოვრება გადმოგვცემს, რომ ევაგრემ, სანამ ის შიოს დაემოწაფებოდა, ოქსტინიანე იმპერატორის დის და ფარსმან მეფედ წოდებულის დავალებით გაილაშქრა ტასკუნებზე (იგულისხმება ჩრდილოეთ კავკასიაში). ეს უნდა მომდარიყო 532-534 წლების ახლოს. ამ დროს ახლოს, მაშასადამე, ევაგრე დაემოწაფა შიოს. საფიქრებელია ამიტომ, რომ შიო თავიდანვე მოჰყვა იოანეს ქართლში. შიო მღვიმელის ცხოვრებაში წერია, რომ როდესაც იოანე ზედაზნელი თავისი მოწაფეებით წამოვიდა ქართლისაკენ "დიდი მნათობი სვიმონ საკურველთ - მოქმედი. თორნესა შინა მუჯდომარე" იყო განთქმული ქრისტიანული მოღვაწე სირიაში სვიმონ მესვეტე (521-596 წწ.), რომელმაც თითქმის მთელი სიცოცხლე სვეტზე დგომით გაატარა, თორნეში იჯდა 541-551 წლებში. მაშასადამე ამ წლებში წამოსულა იოანე ზედაზნელი თავისი მოწაფეებით ქართლისაკენ კერძოდ, იოანეს ერთი მოწაფის, ანტონის შესახებ ცნობილია, რომ ის წამოვიდა ქართლისაკენ, სახელდობრ, დაედევნა იოანე ზედაზნელს მამონ, როდესაც სპარსეთის მეფე ხოსრო (ანუშირვანი) მოადგა ქალ. ედესას და ცდილობდა მის აღებას. ე.ი. 544 წელს.

ყველაფერ ზემოთ მოხსენებულის მიხედვით შეიძლება ვთქვათ, რომ იოანე ზედაზნელი თავისი ორი მოწაფით (დავითი და შიოთი) და შეიძლება მეტიც ჩამოსულა ქართლს ჯერ კიდევ 505 წელს (მარტყოფელი) აქ კარგა ხანს და 540-542 წწ. ახლოს კვლავ წასულა სირიაში და წამოუყვანია იქიდან ანტონ (შემდეგ მარტყოფელი) და სხვანი. ამგვარად, ათსამეტი მამანი თვითონ იოანეთი სათავეში ჩამოსულან ქართლს ორ გზის 505-506 წლის ახლოს და 544 წ. იოანემ ზედაზნის წინამძღვრად დაპყო 30 წელი. ამიტომ ზედაზნის მონასტერი დაუარსებია იოანეს არა მაშინვე ქართლს ჩამოსვლისას, არამედ უფრო გვიან დაახლოებით 520 წლის შემდეგ.

125. მეფობის გაუქმება ქართლში.

მემატიანეს სიტყვით ქართლის უკანასკნელმა მეფემ მეექვსე საუკუნეში ბაკურმა შური იძია ვარსკენზე (გვ. 216). მან ფარულად შეკრიბა ჯარი და თავს დაესხა ვარსკენს, რომელიც "ვლსა გარე იდგა კიდესა მტკვრისასა, სადა მიერთვის მდინარე ანაკრტისა მტკუარსა, დაქსა და შოპყრა ვარსკენ" (გვ. 216). ანაკრტი უნდა იყოს შემდეგდროინდელი ენაგეთი, რომელიც მდ. ალგეთზე მდებარეობს, ანაკრტის მდინარე კი ალგეთია. მტკვრის ნაპირას ალგეთის შესართავთან შოპყრო ბაკურმა ვარსკენი, რომელიც "დაჭრეს წურილად და ასონი მისნი მოკიდეს ხეთა". ეს ცნობა ვადმოცემის მიხედვით ჩაწერილი, უნდა იყოს სწორი. ვარსკენის მოკლა მომხდარა მალე შემანიჭის სიკვდილის შემდეგ უფრო 524 წლის ახლოს. შესაძლებელია სწორედ ამ გარემოებამ გამოიწვია სპარსეთის მთავრობის რეპრესია ბაკურ მეფის მიმართ. ის გადაყვებულ იქნა ან მალე ამის შემდეგ გარდაიცვალა კიდევ და მის შემკვიდრეს არ მისცეს უფლება თავისი თავი მეფედ გამოეცხადებინა. მეფობა გაუქმებულ იქნა (ბაკურ მეფეზე "დაქარულა მეფობაჲ ქართლისაჲ"; მოქც. ქართლ., გვ. 94) და ამის მაგივრად შემოღებულ იქნა ქართლის მამასახლისობა. პირველ მამასახლისად დანიშნულ იქნა გურგენი, რომლის ვინაობა არაა გარკვეული. შესაძლებელია, ის იყო მირიანის ძის რევის ჩამომავალთაგანი, რომელიც კუხეთს ფლობდა რუსთავითურთ.

გურგენი არ შეიძლება იყოს ვახტანგ გორგასალის ოჯახის წევრი, რადგანაც გურგენს ამ დროს ჰყავდა ძმებს გარდა შეილებიც. მამასადამე იყო არა ნაკლებ 25 წლის ასაკისა. ვახტანგ გორგასალის დროს მისი მეფობის დასაწყისშივე 465 წლის ახლოს ჯუანშერი იხსენიებს, როგორც სამეფო სახლის წევრებს მირიან და კრივოლს, რო-

მელნიც "იყენეს ნათესაურსგან რვეისა მირიანის ძისა". 524 წ. ცნობილი გურგენ უნდა იყოს ზემოთ დასახელებულ მირიანის (ან გრიგოლის) შვილისშვილი და რუსთავის მფლობელი.

სპარსელების მიერ დამყარებული ახალი მდგომარეობა იქცევა ქართლში დიდ უკმაყოფილებას. მეფე, რომელიც ახლა მარზპანის უბრალო ხელქვეითად იყო გადაქცეული და უცხოელების თვალში არც ჩანდა (ყველაფერი, განსაკუთრებით საგარეო საქმეებში, როგორც ჩანს, დამოკიდებული იყო თვით მარზპანზე) იძულებული იყო შერიგებოდა თავის მდგომარეობას (ის, როგორც საგულისხმებელია, ახლა ბინადრობდა უმთავრესად ისევ მცხეთაში) და მოთმინებით ეტანა მორჩილების უღელი. პროკოპი კესარიელი ასე ახასიათებს ამდროინდელ სულიერ განწყობილებას ქართლში: "შას შემდეგ, რაც ამ ბარბაროსთა (იბერიელების) წარჩინებულნი გურგენ მეფესთან ერთად აპირებდნენ (სპარსელებისგან) განდგომას, იმ დროიდან არც სპარსელები აღლევდნენ მათ მეფის (იგულისხმება - დამოუკიდებელი მეფის) ყოლის ნებას - და არც იბერები ემორჩილებოდნენ თავის ნებით სპარსელებს, არამედ დიდის ეჭვით და უნდობლობით ეპყრობოდნენ ერთმანეთს. ცხადი იყო, რომ იბერებს ძალიან უძულდებოდათ და ახლო მომავალში განზრახული ჰქონდათ აჯანყებულყვენ, თუ კი ამისთვის ოდესმე დროს მოიხელთებდნენ".

თუმცა ქართველები სპარსეთის მთავრობის მიმართ მორჩილებით იყვნენ, ბერძნების ცელესიასაც ჩამოშორდნენ, მაგრამ სპარსეთის მეფე კობადი ამას საკმარისად არ სთვლიდა და ერთი დათმობის შემდეგ სხვა დათმობათა მოთხოვნილება წამოაყენა. შას უნდოდა იბერიელები ძალით მიექცია თავისი სარწმუნოების წესზე და ამიტომ მეფე გურგენს შეუთვალა სხვა რამეშიც ისე მოქცეულიყო, როგორც ეს სპარსელებში იყო მიღებული და მიცვალებული (ცეცხლთაყვანისმცემელთა წესის მიხედვით) მიწაში კი არ დაემარხათ, არამედ ფრინველებისა და ძაღლებისათვის გადაეცდოთ, ე.ი. გამოეცვალათ სარწმუნოება. ამას მოყვა ის, რომ გურგენმა მიმართა დახმარებისათვის იმპერატორ იუსტინეს (518-527 წ.), რომელმაც აღუთქვა ქართლს სპარსელებისაგან დაცვა. კიმერიის ბოსპორში ვაგზაფილ იქნა დიდძალი თანხით პრობე პატრიკიოსი ჰუნების ჯარის დასაქირავებლად იბერიელებისათვის. მაგრამ რადგანაც პრობე აქ ვერას ვახდა, იმპერატორმა ვაგზაფნა ლაზიკაში პეტრე სტრატეგოსი ჰუნების მცირე რაზმით ბაკურის გასამხნეველად. ამასობაში სპარსეთის მთავრობამაც გამოავაზა ქართლზე დიდძალი ჯარი

ვის წინამძღოლობით. ამ ვის ქონდა "ფარემის" ანუ მუსაწოლის (საკუთრივ ნოზების დამლაგებულის) პატრივი. რადგანაც ბერძნების და-
მარება ძლიერ მცირე იყო, ამიტომ გურგენი ვერ დაუმაგრა და სპარსე-
ლებს და იძულებული გახდა თავისი ცოლშვილით და ძმებით, რომ-
ელთაგან უფროსს ფირმანი ერქვა, ლაზიკაში გადასულიყო. სპარსე-
ლები დაედევნენ მათ უკან, მაგრამ ვერას გახდნენ, რადგან ლიხის მთის
გადასასვლელები მტკიცედ იყო დაცული სპარსელების ჯარის შესარუ-
ბლად. ლაზიკის დასაცავად სარქაროდ გავზაფნილ იქნა ბერძნების ჯარი
სარდალ ირენეს წინამძღოლობით.

მაგრამ ლაზიკის საზღვრის დაცვა ძნელი აღმოჩნდა, რადგანაც
ლიხის მთის მიმდგამი მთავორიანი მთელი მხარე დაბურულ ტყეს კავა.
მოსახლეობა იქ იყო ძლიერ ცოტა. ამიტომაც იმპერატორის ნებართვით
რომელების რაზმებმა დასტოვეს ლიხის მთის გადასასვლელი ადგილები
და დადგნენ სკანდისა და შორაპანის ციხეებში, მაგრამ მალე თავი მია-
ნებეს ამ სიმაგრეებს და დაიხიეს შიგნით ქვეყნებში, რასაც მოყვა შედე-
გად ის, რომ სპარსელებმა სრულებით ადვილად იგდეს ხელთ ეს
ციხეები და ამით ფეხი მოიკიდეს შიგნით ლაზიკაში.

126. ძველი ქართული სამწიგნობრო ენა.

ძველი ქართული სამწიგნობრო ენის ნორმები საუკუნეების სიგრძეზე განიცდიდნენ ცვალებადობას და იღებდნენ ახალ სახეს. პირველი ხანის ერთ-ერთი სამწიგნობრო ნაწარმოებნი (მაგ., დაბადების ტექსტები, ახალი აღთქმის ტექსტები და სხვ.) შემდგომ საუკუნეებში გადაკეთებული იქნენ შემდგომი საფეხურის ენობრივი ნორმების მიხედვით და ამიტომ მათ პირვანდელი სახით არ მოუწეწიათ. მაგრამ ძველი და ახალი აღთქმის უძველესი ტექსტები ნაწყვეტებად იკითხება პალიმპსესტებზე.

ძველ ქართულ ლიტერატურულ ენას ახასიათებდა ჯერ ერთი ზედმეტი ხ-ს და კ-ს ხმარება ზმნის ზოგიერთ ფორმაში (მაგ., ხიყო და პიყო, შეხუქციეს, შეპუქციეს და ასე სხვა, რაც შემდეგ შესცვალა ფორმამ იყო და შეუქციეს და სხვ.). მცხეთის პირდაპირ მდებარე ჯვარის საყდრის წარწერებში ზედმეტი ხ კიდევ იხმარება, ამის შემდეგ კი უკვე ქრება.

ხაემეტობა და კაემეტობა, როგორც ჩანს, საყოველთაო მოვლენას არ წარმოადგენდა. ეს მტკიცდება იმით, რომ V-VI ს-ნის სხვა ტექსტები, რომელნიც სხვა მხრივ იცავენ ამ ხანის გრამატიკულ ფორმებს, ხაემეტს და კაემეტს არ ხმარობენ.

მეორეს მხრივ ზმნებში ამ ხანისათვის დამახასიათებელია ფორმანტების ნ-ს და ედ-ის ხმარება გარკვეულ ფორმებში, მაგ., იყავნ ნება მენი, უფალო (იყოს), არნ (არიან), აზრასებნ (აზრასებდა), აღუზენ (აღუზნდა), აღასრულებნ (აღასრულებდა), უპყრიედ (უპყრა), შეუსწაეღიედ (შეუსწაელია) და მრავალი სხვა.

სხენებული სხვაობათაგან არც ერთი არ წარმოადგენდა გარკვეულ ხანაში საყოველთაო მოვლენას, არამედ ეს სხვაობანი ფეხმოკიდებულნი იყვნენ ქართული ქვეყნების გარკვეულ მხარეებში. რამდენადაც ეს ლოკალიზებულ წარწერათა მიხედვით შეიძლება წარმოდგენილ იქნას, ხაემეტობა დამახასიათებელი იყო სამწერლობო ენისათვის უფრო შიდა ქართლის აღმოსავლეთი ნაწილისათვის (მცხეთა — ჯვარი) და ტამირისათვის (ქვემო ქართლისათვის; ბოლნისი და სხვ.). კაემეტობა კი, როგორც ჩანს, უფრო საგულისხმებელია სამცხეში

(წყისის წარწერა). ამით გვერდით სხვა მხარეებში ვითარდებოდა ხაქეტო-ტომას და ჰემეტომას მოკლებული (მაშასადამე, უფრო შეკუმშული ფორმების მქონე) სამწიგნობრო ენა, რომელიც დამახასიათებელია IV-V ს-ნეთა ლიტერატურულ ნაწარმოებთათვის ზემოთაღნიშნული გრამატიკული ფორმებით. ამ ხანის ზოგი ნაწარმოები მოღწეულია აღნიშნული ფორმებით, ზოგი კიდევ შემდეგ გასწორებულ იქნა შუაქართლის ენობრივი ნორმების მიხედვით. ასეთი სახით (ენის ფორმების შესწორებით) არის მოღწეული შუმანიკის წამების (X ს-ნის ხელნაწერით) და ვესტათი მცხეთელის ცხოვრების (IX-X ს-ნეთა მიჯნის ხელნაწერით) ტექსტები.

VI ს-ნიდან და უფრო კიდევ VII ს-ნიდან იწყებს განვითარებას შუა ქართული სამწიგნობრო ენა. ხაქმეტობა და ჰემეტობა უკუგდებო-ლია, ეს მოხდა მაშასადამე, ზმნაში ნ-ს და ედ-ის და სხვათა ფორმანტე-ბის მქონე კილოს გავლენის ზეგავლენით. მაგრამ სხვა მხრივ შუა ქარ-თულმა თვით ხსენებული ფორმანტები ნ და ედ და სხვ. უარყო და მი-იღო ხანმეტ-ჰემეტობის ტექსტებში ხსენებული შემთხვევებისათვის მიღე-ბული ფორმანტები (არის, აზრახებდა, შეუსწავლიეს და სხვ.). ამგვარად შუა-ქართული ჩამოყალიბდა ხსენებულ სამ მთავარ სამწიგნობრო კი-ლოს (ხაქმეტის, ჰემეტის, ნ-ს და დ-ს ფორმანტის) დამახასიათებელ თვისებათა ერთმანეთთან შერწყმით.

ვატანგ გორგასალის ხანისთვის ქართულად უკვე არსებობდა ქრისტიანულ ეკლესიასთან დაკავშირებული საკმაოდ მნიშვნელოვანი მწიგნობრობა, რომლის განვითარებას მართებლობა, ოფიციალური კ-ლესია და საზოგადოდ პატრიარქი წარეები დიდად უწყობდნენ ხელს.

127. ქრისტიანული მწიგნობრობა.

ქრისტიანული კულტურის სამყაროში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგიოგრაფიას ანუ ნაწარმოებთ წმინდანების ცხოვრების შესახებ (მერქ. პავიოს-წმინდანი). წმინდანის ეპითეტი ეძლეოდა ამა თუ იმ პირს და ისიც ჩვეულებრივ სიკვდილის შემდეგ განსაკუთრებული ღვაწლისათ-ვის ქრისტიანობისა და ზოგ შემთხვევაში სახელმწიფოს წინაშე ვკლესია მწიგნობრობის ამ დარგის გაძლიერებას დიდ ყურადღებას აქცევდა, რადგანაც ვერეთ წოდებული წმინდანების ცხოვრებანი იდუალოგიურად ხელს უწყობდნენ ხალხის ფართო მასის დარაზმვას ქრისტიანობის მიერ წამოყენებული ლოზუნგების გარშემო.

აგიოგრაფიული შწერლობა ქართველებში განდა IV ს-დანვე პირველად თარგმანების სახით უმთავრესად ბერძნულიდან. აგიოგრაფიულ ნაწარმოებთა შორის იყო მხატვრული სახეებით დაწერილი ნიც, რომელნიც (პირობით, რასაკვირველია) შეიძლება მიეკუთვნონ მხატვრულ ან ნახევრად მხატვრულ ნაწარმოებთა დარგს. ქართული პირველი ორიგინალური აგიოგრაფიული ნაწარმოები არის წმ. შუმანიკის ცხოვრება, რომელიც აგვიწერს გარკვეული პიროვნების მიერ ტანჯვითი სიკვდილის დათმენას ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის. ავტორი ამ ნაწარმოებისა არის შუმანიკისავე სულიერი (საკლესიო) მოძღვარი იაკობ ხუცესი.

იაკობ ხუცესის ამ ნაწარმოებს თავისი რეალისტური თხრობით, ზოგ ადგილას მხატვრული სტილით, საერთოდ საუცხოოდ გამართულ ძველ ქართული ენით ძველ ქართულ შწერლობაში უკავია საპატიო ადგილი. ქართულ ტექსტს ორ-სამ ადგილას აკლია როგორც ეტყობა პროტოტიპ ხელნაწერის დეფექტიანობის გამო (დაკარგული ყოფილა ორ-ორი ფურცელი). მაგრამ ამ ნაკლებოვან ადგილის შევსება შეიძლება შუმანიკის ცხოვრების სომხური ვერსიის მიხედვით.

მთავარი განსხვავება ამ ორ ვერსიას შორის არის ის, რომ სომხური, შედარებით ქართულთან, ორ ადგილას შეიცავს ზედმეტ ტექსტს: 1) ქართულში არაა თხრობა ვარსქენის და შუმანიკის ერთ-ერთი შვილის მტკვარში დახრჩობის შესახებ, როდესაც მიშინაობის გამო პოტიანშის ოჯახი ამ მდინარეზე გადასყუდათ, როგორც ეტყობა სადღაც რუსთაის ახლოს, რასაც მოჰყვა მარზპანის და ქართველ დიდ-აზნაურთა ჩასვლა პოტიანშთან სამძიძრის გამოსაცხადებლად; 2) მეორე ადგილას კიდევ ქართულში არაა თხრობა შუმანიკის შესამევეჯრ გვეძის შესახებ, რის შემდეგ ვარსქენმა თავისი შვილები გადაიყვანა ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე (იქვე გვ 35-36). 3) ქართულში არაა ვრცელი ლოცვა შუმანიკისი, როდესაც ის ეპისკოპოსის სახლიდან ქმრის კარზე დაბრუნდა და მოთავსდა ერთს მცირე სახლაკში. აქ შუმანიკი ამბობს, რომ არაფერ მუჯს - არც მამა, არც ძმა და არც სხვა ვინმე ახლობელი, რომელიც ჩემზე ზრუნავდესო (გვ. 17-18).

პირველი, ქართულში არმყოფი ადგილი მოიცავს დაახლ. 2 ათას ასოს, მეორე - ათასამდის ასოს და შესაბამე თითქმის ორი ათასამდის ასოს. X ს-ნის ზოგი ხელნაწერი, მგრგლოვანით დაწერილი მოიცავს

1. იაკობ ხუცესის მარტოლობა შუმანიკის ტფილ. 1938, გვ 23-24.

გვერდზე ხეთასამდის, ხოლო ფურცელზე ათასამდის ასოს (მაგ. ხელნაწერი № 391, ოთხთავი). ამის მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სსენებულ მუშანიკის წამების ტექსტის პროტოტიპს, ხელნაწერის დეფექტურობის გამო აკლდა პირველ და შესაძლო შემთხვევაში ორეულ ფურცელი და მეორე შემთხვევაში ერთი ფურცელი ტექსტი. ქართული ტექსტის დეფექტურობა ამ ადგილებში აიხსნება სრულიად შემთხვევითი გარემოებით — პროტოტიპ ხელნაწერში ტექსტის დეფექტურობით, რაც გამოწვეული იყო სათანადო ფურცლების დაკარგვით. რომ ეს ასე იყო, ამისი ცხადი მაჩვენებელია ქართული ტექსტის ნაკლებლოვნება ზემოთ ნაჩვენებ მეორე ადგილას, სადაც სომხურ ტექსტში მოთხრობილია მუშანიკის შესამევერ გვემის და ტანჯვის შესახებ. სომხურში ეს გარემოება სხვაგან არაა აღნიშნული, ქართული ტექსტი კი ბოლოში აღნიშნავს, რომ ეს შესაძლო ტანჯვა 9 ვარდობისთვის, ხოლო თვით ტანჯვის (გვემის) აღწერა არაა მოცემული. ცხადია, რომ ამ (შესაძლო) ტანჯვის აღწერა თავდაპირველად ქართულ დედანშიც იქნებოდა და შემდეგ ის შემთხვევით ამოვარდნილ-დაკარგულია. სომხურ ტექსტს, შედარებით ქართულთან, კიდევ ახასიათებს სხვა უფრო განვრცობილი ადგილები. ზოგ შემთხვევაში შეიძლება ესეც აიხსნებოდეს ასეთივე შემთხვევლობით, მაგრამ არა ყოველთვის.

თუმცა სომხური ვერსია დაწერილია ქართული ვერსიის საფუძველზე, მაგრამ მაინც ამ ორ ვერსიას შორის იმდენი განსხვავებაა, რომ სომხური ვერსია შეიძლება ჩაითვალოს დამოუკიდებელ ნაწარმოებად, რომელიც დაწერილი უნდა იყოს სხვა პირის მიერ და არა იაკობ ხუცესის მიერ. იაკობმა უნათლოდ იცოდა სომხური ენაც. მუშანიკს საკითხავად ჰქონდა სახარების ხელნაწერი, თავისი სახელოვანი წინაპრის წმინდა საპაკის ნაქონი, მამსადაძე სომხურ ენაზე დაწერილი. ამიტომ სომხური ვერსია იაკობის დაწერილი რომ ყოფილიყო, ის მასაც, ქართული ვერსიის მსგავსად სათანადო ადგილებს, სადაც თვითონ იხსენიება, პირველი პირით დაწერდა.

V საუკუნეში აგიოგრაფიული ნაწარმოებები ითარგმნებოდა, საფიქრებელია ბერძუნლის გარდა სომხურიდან და სირიულიდან. ზუსტად ამ თარგმანების დათარიღება, იშვიათი გამოჩაქლისის გარდა, საძნელო ხდება. მეხუთე საუკუნის ახლო დროის თარგმანებს შეიძლება მიეკუთვნოს შემდეგი, ქართულად მოწვენილი ნაწარმოებები: ცხოვრება თეოდორასის, ცხოვრება მარიამისი. ორივე ეს ნაწარმოები მიეკუთვნება სასულიერო (საეკლესიო) რომანის დარგს. ორივეს ზმნაში ახასიათებს

ძველ-ქართულ სამწიგნობრო ენის ნიშანდობლივი ფორმანტები ზოგ ნათარგმნ ნაწარმოებთა ენა შემდეგში გადაკეთებულ იქნა, მაგრამ ტერ-მინოლოგიის მხრივ შემდეგნი უფრო V ს-ნეს მიეკუთვნებოდნენ: მანტუ-ვილობა წმინდათა მოწამეთა კოზმასი და დამიანესა, წმინდა კოსმასესა წამებამ, წამებამ წმინდათა მოწაფეთამ თვედორესი და იულიანესა და ევბულოსი და მალკამოსი და მოკიპოსი და სალამონესი, დიონოსი არიოპაგელის ფსევდო-ავტობიოგრაფია და სხვანი.

ამკარად ჩანს, რომ მეხუთე საუკუნეში ქართულად მიდიოდა ინ-ტენსიური მუშაობა საქრისტიანო მწიგნობრობის გასამრავლებლად და განსავითარებლად.

ამდროინდელ საეკლესიო მოღვაწეთა შორის აღსანიშნავია პალ-ესტინაში მცხოვრები ზაქარია ქართველი, რომელიც ქართლიდან წავიდა და დაემოწაფა პეტრე ქართლელს. მის კალამს ეკუთვნის სირიულ ენაზე დაწერილი პეტრე ქართლელის ბიოგრაფია. ტექსტი დაკარგულია, არის მხოლოდ მისი ქართული თარგმანი, შესრულებული დაახლ. VII საუკუნეში მაკარი ხუცესის მიერ. მასვე დაუწერია ბერძნუ-ლად პეტრე ქართლელის ცხოვრება (სხვა ვარიანტი), რომლის მხოლოდ სირიული თარგმანის ნაწყვეტებია შემონახული.²

მასვე ეკუთვნის ბერძნულად ისაია ასეცტის ცხოვრება, სვეერეს ცხოვრება და აგრეთვე საეკლესიო ისტორია. ეს საეკლესიო ისტორია შემდეგ (540-550 წლების ახლოს) შეესებულ შესწორებულ იქნა სხვა (ბერძენ) ზაქარიას მიერ, რომელიც იწოდებოდა რეტორად. ამიტომაც ეს საეკლესიო ისტორია ცნობილია ფსევდო-ზაქარიას საეკლესიო ის-ტორიის სახელით. წერდა თუ არა რამეს ზაქარია ქართულად, ჯერ-ჯერობით არაა ცნობილი, მაგრამ ამის დადებითად დადასტურება მო-მავალში საქსებით მოსალოდნელია.

128. აგიოგრაფიული ძეგლის

ეესტათი მცხეთელის ცხოვრების ცნობები.

ეესტათი მცხეთელის ცხოვრების დრო და აგრეთვე მისი ბი-ოგრაფიის დაწერის დაახლოებითი თარიღი ირკვევა შემდეგნაირად. ეესტ-ათი მოვიდა მცხეთაში მეფე ზოსროს მეფობის მეათე წელს მამინ, როდესაც ქართლში მარზპანად იყო არიანდ გუშასპი. ეესტათი

2. ქართულად ძალია მინაწილი გამოცემულია ს. ყაჭიშვილის მიერ შეკრებით ზაქარია რეტორის სახელით. (მეორეცა, III, თბ., 1936, გვ 1-22).

მცხეთაში გაქრისტიანდა, იქვე მან შერთო ცოლი, რომლისგან ჰყავდა შვილები. ცეცხლთაყვანისმცემლობიდან ქრისტიანობაში გადასულიათვის მას აპატიმრებენ, მაგრამ წარჩინებული ქართველების შეამდგენლობით სპარსეთში გაწვეული მარზპანი ანთავისუფლებს მას. სამი წლის შემდეგ თბილისში კვლავ მოდის ახალი მარზპანი ვეან ბუზშირი და მამინ ვესტათის კვლავ აპატიმრებენ, ასამართლებენ და სიკვდილით სჯიან.

თუ აქ მხედველობაში ვიჭინებთ სპარსეთის მეფის ხოსრო-ანუშირვანის მმართველობას, მამინ ვესტათის მცხეთაში მოსვლა უნდა მომხდარიყო 541 წელს. მაგრამ ზემოთ მოხსენებული მარზპანი არვანდ გუშნასპი დასახლებულია აგრეთვე გრიგოლ მანაჭიპრის სომხურ ცხოვრებაში. ამ აგიოგრაფიული ძეგლის თანახმად, ორმუზდის შვილის მეფე ხოსროს მეფობის მე-15 წელს სპარსეთში გამოვიდა ბრძანება, რომლის მიხედვით ქრისტიანობაში გადასული სპარსელები უნდა დაეპატიმრებინათ და აუბლებინათ ცეცხლთაყვანისმცემლობაში დაბრუნებისათვის. ამ ბრძანების საფუძველზე გრიგოლ მანაჭიპრი, წარმოშობით სპარსელი, ქრისტიანობაში გადასული და სამხედრო სამსახურში მყოფი, ქართლის მარზპანის ურანდ უნასპის (არვანდ გუშნასპის) განკარგულებით დაპატიმრებულ იქნა. ის გადააგზავნეს სპარსეთის მეფის კარზე, სადაც ის გაასამართლეს და სიკვდილით დასაჯეს.

უკეთუ ყველაფერი ეს მომხდარიყო ხოსრო-ანუშირვანის მეფობაში, მამინ არვანდ გუშნასპის მარზპანობა უდავოდ დაემთხვეოდა მისი მეფობის მე-10 და მე-15 წლებს, ე.ი. 541-546 წ. და ცოტა უფრო ადრეც, თუ მივიღებთ, რომ 546 წ. ის უკვე გაიწვიეს სპარსეთში. მაგრამ ჩვენამდის მოწინილია სირიული აგიოგრაფიული ნაწარმოები ფირან გუშნასპის წამების შესახებ, რომლის მონაცემები ეწინააღმდეგება ზემოთ მოყვანილ ანგარიშს. ფირან გუშნასპი იყო სპარსელების ჯარების უფროსი და როდესაც გურზანში (ქართლში) და არანში ატყდა ბერძენებსა და სპარსელებს შორის ომი, მამინ ის იყო სპარსელების მხედართმთავარი, ის დამარცხდა და ბიზანტიელებს ტყვედ ჩაუვარდა. შემდეგ ის განთავისუფლეს ტყვეობიდან და სპარსეთის მეფემ ის კვლავ აღადგინა სამსახურში, სახელდობრ, ფირანი დანიშნული იქნა სანაპირო სამსახურის უფროსად ქართლის და არანის ჩრდილოეთ საზღვარზე, ე.ი. ის იყო მარზპანი. მალე კვლავ ატყდა ბერძენ-სპარსელების ომი და თავისი მეფობის მეცხრე წელს სპარსეთის მეფემ ხოსრომ გაილაშქრა ანტიოქიაზე, აიღო და დასწვა ის. ერთი წლის შემდეგ სპარსელების მეფე ლაშქრობს ქვეარების, ე.ი. მკერელების ქვეყანაში (ლაზიკაში).

ხოსრო იმარჯვებს და თავის მაგივრად სტოვეს ჯარის უფროსად ფი-
 რან გუშასას. მაგრამ შემდეგ, როგორც ქრისტიანობაში გრიგოლის
 სახელით ვადასულის, მას აპატიმრებენ და სიკვდილით სჯიან.
 ბიზანტია-სპარსეთის ომი დაიწყო 531 წ. და როგორც მანნიუსი
 რან გუშასასი ამ წელს ლაშქრობს ქართლიდან ბიზანტიელების წი-
 ნაღმდეგ. 532 წ. რომეებსა (ბიზანტიელებსა) და სპარსელებს შორის
 დადებულ იქნა ზავი და ბიზანტიელების მიერ ტყვედ შეპყრობილი ფი-
 რან გუშასასი განთავისუფლებულ იქნა. შემდეგი ომი რომეებსა და
 სპარსელებს შორის დაიწყო 540 წლის გაზაფხულზე სპარსელებმა
 ალყა შემოარტყეს ქალაქ ანტიოქიას, აიღეს და დასწვეს ის. ამის შემდეგ
 სპარსელები გაემართნენ ევრიისაკენ (ლაზიკისაკენ) და იქ მათ აიღეს
 ციხე პეტრა. ფირან გუშასასის წამების თანახმად ეს მოხდა ანტიოქიის
 აღებიდან ერთი წლის შემდეგ ანუ 541 წ. ხოსრო-ანუშირვანი გამეფდა
 12 ივნისს 531 წ. ასე რომ სპარსელების მიერ ანტიოქიის აღება მართ-
 ლაც მოხდა მისი მეფობის მეცხრე წელს (539 წ. ივნისის შემდეგ). ერთი
 წლის შემდეგ ამისა, დაახლოებით 541 წლის ბოლოს ფირან გუშასასს
 სტოვებენ ქართლში მარზპანად. ამიტომ ეცხათი მცხეთელის ცხოვრუ-
 ბაში მოხსენებული არვანდ გუშასასი არ შეიძლება ხოსროს მეფობის მე-
 10 წელს ყოფილიყო ქართლის მარზპანად, რადგანაც ასეთად ამ დროს
 იყო ფირან გუშასასი.

უკრადსაღებია ის გარემოება, რომ სომხურ წერილთა წიგნში
 მოთავსებულია სომხების კათალიკოსის ნერსეს II-ის (549-588 წწ.) წერი-
 ლი. ამ წერილში ნათქვამია, რომ "შეფეთა მეფის ხოსროს მეფობის მე-
 17 წელს სომხეთში ნიპოხრაქანის მარზპანობისას აგებულ იქნა შენობა
 (სალოცავი) მანაჭიპრ რატიკის პატრიარქად, რომელიც ვადავიდა
 ქრისტიანობაში, ნათლობაში მიიღო გრიგოლის სახელი და სარწმუნოე-
 ბისათვის სასიკვდილოდ ტანჯულ იქნა". გრიგოლ მანაჭიპრი დაპატიმ-
 რებულ იქნა ხოსროს მეფობის მე-15 წელს გამოცემულ ბრძანების სა-
 ფუძველზე ხოლო იმავე მეფის მე-17 წელს, უკეთუ ორსავე შემთხვევაში
 იგულისხმება ერთი და იგივე ხოსრო, სომხეთში უკვე აუგიათ მის სახ-
 ელზე სალოცავი. ვერ ერთი ეს იქნებოდა მეტად მკვეთრი პროტესტი
 სპარსეთის მთავრობის მიმართ, გარდა ამისა გრიგოლ მანაჭიპრის და-
 პატიმრებას, გასამართლებას და დასჯას უნდოდა ერთგვარი დრო და
 ამიტომ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ორსავე ამ შემთხვევაში (მეფობის
 მე-15, მე-17 წლები) იგულისხმებოდეს ერთი და იგივე მეფე ხოსრო-
 ანუშირვანი.

მხედველობაში მისაღება ისიც, რომ 540-550-იან წლებში ქართლის კათალიკოსებად მოქცევა ქართლისა და მეპატრიარქის სიებით იყვნენ საბა, ველალე და მაკარი და სრულებით არ იხსენიებენ ქრისტიანულ მცხეთელის ცხოვრების სამუილ კათალიკოსი.

ეესტათი მცხეთელის ცხოვრებაში მოხსენებული მეფე ხოსრო არის არა ხოსრო-ანუშირვანი, ძე კობადისა, არამედ სხვა პირი, რომელიც გრიგოლ მანაჭიძის ცხოვრებაში დასახელებულია ორმუზდის ძედ. ეს ხოსრო უნდა იყოს სპარსეთის მონარქიის ჩრდილოეთი კუსტის (ეი. ადარბადაგანის და რანის) მეფე, სასანიანთა დინასტიის წევრი. ეს ორმუზდის ძე ხოსრო მართლაც შეიძლება ყოფილიყო მეექვსე საუკუნის პირველ მესამედში ამ ჩრდილოეთ კუსტის მეფედ, რომლის ხელქვეითი იყო სპარსეთის კუთვნილი საქართველოც. ბრძანება ქრისტიანული სარწმუნოების აკრძალვის შესახებ იმათთვის ვინც ცეცხლთაყვანისმცემლად იყო დაბადებული, გამოვიდა ხოსროს მეფობის მე-15 წელს. ეს ფაქტი უნდა იგულისხმებოდეს პროკოპი კესარიელის ცნობაში, რომ სპარსელებმა წინადადება მისცეს იბერიის მამასახლისს გურგენს გადასულიყო ცეცხლთაყვანისმცემლობაში (526 წ. ახლოს). საქართველოში მამინ ბერნი იქნებოდნენ ისეთნი, რომელნიც ცეცხლთაყვანისმცემლობიდან გადასული იყვნენ ქრისტიანობაში, მათ შორის ქართველებიც, და ამიტომ ხსენებული ბრძანება შეეძლოთ გაეგოთ როგორც საერთოდ განკარგულება ქრისტიანების ცეცხლთაყვანისმცემლობაში გადასვლის აუცილებლობის შესახებ, როგორც ამას გვაცნობებს პროკოპი.

ამგვარად 526 წელი შეიძლება ჩათვალოს ჩრდილოეთის კუსტის მეფის ხოსროს მეფობის მე-15 წლად. მისი მართებლობის დასაწყისი კი მოდის 523 წ. არვანდ გუშნასპის მარზპანობის მე-10 წელს მცხეთაში მოვიდა ეესტათი.

ზემოთ ხსენებულის მიხედვით გამოდის ასეთი თარიღები ეესტათის ჩამოსვლა მცხეთას 520 წ., გრიგოლ მანაჭიძის დაპატიმრება 525 წ. ახლ. და მამინვე მოხდა ეესტათის პირველი დაპატიმრება. 526-529 წლებში ქართლში არ იყო მარზპანი. 529 წელს თბილისში ჩამოვიდა ახალი მარზპანი ვეან ბუზშირი, ხოლო 541 წ. მარზპანად და იმავე დროს ქართლში მყოფი სპარსელების ჯარის უფროსად იყო ფირან გუშნასპი, რომელიც ქრისტიანობაში გადასვლისათვის სიკვდილით დასჯილ იქნა 542 წლის შემდეგ.

ვესტაითმ მიიღო ქრისტიანობა კათალიკოს სამუილისაგან, რომელიც ესწრება სპარსეთში გაწვეულ მარზპანის არენად გუშნასპარს გამოთხოვებას. მამსადაძე, სამუილი იყო კათალიკოსად 518-526 წლებში ახლოს მოქცევა ქართლისას და მატანის სიით მეფე შაქურის დროს ქართლის კათალიკოსად იყო სამუილი. დამთხვევა არის საესებით ზუსტი.

ზემოთ თქმულის მიხედვით ვესტაის სიკვდილით დასჯა უნდა მიეკეთებინა 529 წლის ახლოს, ხოლო მალე ამის შემდეგ 532-536 წლების ახლოს დაწერილი უნდა იყოს ვესტაით მცხეთელის ცხოვრება. ვესტაის სიკვდილიდან მისი ცხოვრების დაწერის დრომდის ასეთ მოკლე დროს ადასტურებს ის გარემოება, რომ ამ ნაწარმოებში ცოცხლად იხსენიება ზოგიერთი ისეთი პირი, რომელნიც ვესტაის მუორვეჯერ გასამართლებისას შიშით კვლავ დაბრუნდნენ ქრისტიანობიდან ცეცხლთაყვანისმცემლობაში.

129. სასულიერო ქრისტიანული პოეზია.

ქრისტიანობის გამარჯვებას მოჰყვა ქრისტიანული სასულიერო პოეზიის წარმოშობა და განვითარება. ვითარდებოდა ეს პოეზია ადგილობრივად წინა ხანაში არსებული წარმართული პიმნოგრაფიის საფუძველზე, მაგრამ ებრაული, სირიული და ბერძნული სასულიერო პოეზიის მონაცემების გამოყენებით. ზოგიერთი ფაქტი, მის თარხნიშვილის მიერ დადასტურებული,³ ცხადყოფს ამას.

ქართული სასულიერო პოეზია არის მეტრიული (გარკვეული რაოდენობის მუხლებისაგან ჩვეულებრივ რითმით ბოლოში) და რიტმიული (თანაბარი ზომის ბგერული ელემენტების თანასწორულად ერთმანეთზე მიყოლებით). მეტრიული საეკლესიო კანონის (საგალობლის) პირველ ტექსტს ქართულად ერქვა ძლის-პირი, ე.ი. ძლის ანუ სამუსიკო საკრავის სიმის პირი-კიდე, ბერძნულად კი საგალობლის დამწყები მულოდია. ცხადია ქართული ტერმინი სხვა წარმოშობისაა და მას არაფერი აქვს ანალოგიურ ბერძნულ ტერმინთან.

მისთარხნიშვილსვე შენიშნული აქვს, რომ ქართული სასულიერო პოეზიის რიტმიული ნაწარმოებები წარმოგვიდგენენ სტროფული აგებულების ისეთსავე სახეს, რომელიც დამახასიათებელი იყო ებრაული

3. Oriens Christianus, XLI, 1957, გვ 76-79. გერმანულად: ქართული თარგმანი - ქართული სასულიერო პოეზია და მისი უთოერთობა ბიზანტიურ პოეზიასთან, შინათობი, 1958, N1, გვ. 132-143.

შერლომისათვის. აქ აღინიშნება ებრაული პოეზიის გავლენა, რომელიც რასაკვირველია, წინ უსწრებდა ქრისტიანობის ჩვენში ოფიციალურად დამკვიდრების ხანას (IV ს) და თავისი ძირით მიკუთვნება უსწრის მხმ წაღნი ნებს.

ძველ ხანას (ყოველ შემთხვევაში IV ს-ნეს) უნდა ვკუთვნოდეს მთარხნიშვილის მიერ სინას ხელნაწერში N37 მიკვლეული ორი იამბიკო (ბერძნული *ijambikov* – ლექსური), რომელთაგან ერთში ლოცვის ნაცვლად იხმარება ზმნა თავჯანისცემა (თაყვანისცემა), როგორც ეს არის უძველეს ტექსტებში (ბოლნისის წარწერაში 399 წლის ახლოს უკვე იხმარება ზმნა ლოცვა), და მეორეში კიდევ ეზო იხმარება უძველესი მნიშვნელობით – ფარდის აზრით (შამინ ეზო ტაძრისა განიპო). ქსლაც ხვესურეთში გჩიტაიას დამოწმებით, ეზო ნიშნავს სახლის იმ ნაწილს, სადაც ინახება ზორავი, ტანისამოსი და იარაღი. უაღრესად მდიდარი და მაღალგანვითარებული ქართული სასულიერო პოეზია, რომელიც ერთგვარი მიმართებით თვით საერო პოეზიის საფუძველი და ამოსავალი წერტილი გახდა, არის, თუ პირველი წყაროების მიხედვით ვიმსჯელებთ, ისეთივე ძველი, როგორც პროზა: მას ძირი აქვს V საუკუნის ლიტურგიულ მსახურებაში. საზომის მიხედვით ის ნაწილობრივ მშობლიურია, ადგილობრივია, ნაწილობრივ კი სირიულ-ბიზანტიური ელფერისაა (მთარხნიშვილი, იქვე).

130. ფილოსოფია;

ფილოსოფიის სკოლა კოლხეთში.

ფილოსოფიური აზროვნება ქართველებში საკმაოდ იყო განვითარებული.

ბერძენი ეპისკოპოსი ეპიფანე, ქრისტიანობაში სხვადასხვა სექტანტურ მიმართულებათა წინააღმდეგ ერთ-ერთი თეალსაჩინო მებრძოლი, აღნიშნავდა 374-377 წლებში, რომ სხვა ხალხებს შორის იბერიელებსა და ლაზებსაც წარმოდგენილი იყო ფილოსოფიურ მიმართულებათა და სარწმუნოებრივი სექტების ძლიერ ბევრი სხვაობა.

თემისტო (377-388 წწ. ახლ.) წერს თავისი თავის შესახებ, რომ მან აიღო რიტორული სიტყვების უხვი მოსავალი ბევრად უფრო მიწრეებულ ქვეყანაში, არა კულტურულ და ელინურ მხარეში, არამედ პონტის ბოლოში ფასიდის ახლოს, სადაც თესალიიდან მოსული გემი არგო შეაქვს პოეტებმა. მაგრამ მაინც ასეთი ბარბაროსული და ვულური ქვეყანა ელინურად და მუზების სასახლედ გადააქცია ერთი

პირის სიბრძნე და სიქველემ ის დასახლდა კოლხებსა და არძიანებს შორის და ასწავლიდა არა მშვილდიდან სროლას ანდა ხელშეკრების სროლას და ცხენოსნობას მეზობელი ბარბაროსების აღმშრდელითი შეხედულებათა მიხედვით, არამედ რიტორიკაში მეცადინეობას და ელინურ სადღესასწაულო შეყრილობებზე თავის გამოჩენას⁴.

თემისტის ამ სიტყვებიდან ჩანს, რომ ფასისის ახლოს, არგონავტების მოქმედების არეში ერთი ბერძენი ან ბერძნული განათლების პირი დამკვიდრებულა და მოუწყვია ფილოსოფიური სკოლა. თემისტის მამას ვეგენის სწავლა მიუღია ამ სკოლაში და ამ სკოლაშივე მისცა მან თავისი შვილი თემისტი. სკოლის მოქმედების ადგილად უნდა ვიგულისხმოთ (ფასისის ახლოს მდებარე ადგილი) უფრო ქუთაისი, რომელიც ამ ხანაში უკვე წამოწყებული იყო ხსენებული ფილოსოფიური სკოლა დაარსებულა, როგორც ჩანს, III ს-ნის მეორე ნახევარში მაინც, თუ უფრო ადრე არა. IV ს-ნის დასაწყისის ახლოს იქ სწავლობდა დასახლებული ვეგენი (ვეგენისი), ხოლო 330 წლის ახლოს და 330-იან წლებში მისი შვილი თემისტი შემდეგ ვეგენი გამხდარა ფილოსოფიის ცნობილ მასწავლებლად კონსტანტინოპოლში.

თემისტის დროს (მამასადამე, 380-იანი წლების დასაწყისში) ეს სკოლა განაგრძობს არსებობას. მასში მიიღო სწავლა, როგორც ჩანს, IV საუკუნის ქართველმა ფილოსოფოსმა ბაკურმა, რომელიც ასეთად ცნობილია ბერძნულად, თუმცა მის ნაწარმოებებს არ მოუღწევია.

ეს ფილოსოფიური სკოლა, საფიქრებელია, არსებობდა V საუკუნის პირველ ნახევარშიც. შემდეგ ის გაუქმდებოდა. გამარჯვებული იყო უკვე ქრისტიანული სარწმუნოება და სწავლა-განათლებამ მიიღო ქრისტიანული საეკლესიო ხასიათი. ფილოსოფიურ-საღვთისმეტყველო კრას წარმოადგენდნენ უკვე საეპისკოპოსო საყდრები და მონასტრები, სადაც კი ამის შესაძლებლობა იყო.

V საუკუნის მეორე ნახევარში (თუ პირველ ნახევარში არა) უკვე უნდა არსებულებოდა მაკრიანე არისტიდის (III ს) ფილოსოფიური ტრაქტატის "აპოლოგი"-ის ქართული თარგმანი. როგორც ეს დღანგმა აღნიშნა⁴ არისტიდის ხსენებული ტრაქტატი გამოყენებულია ექსტატი

4 - D. M. Lang, St. Euthymius the georgian and the Barlaam and Joasaph romance, Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London, vol. XVII, part. 2, 1955; Ш. Нуссубае, К происхождению

მცხეთელის დამწერის მიერ ისე, რომ ამას ციტატების ხაზით აქვს რაც ამ ნაწარმოების ქართული თარგმანის მამონ არსებობის მაჩვენებელი უნდა იყოს. მამასადაძე, V საუკუნის II ნახევარში ასეთი თარგმანი უკვე უნდა არსებულებო.

131 კალენდრის რეფორმა.

რადგანაც წამყვან სარწმუნოებას ქართველებისათვის ქრისტიანობა შეადგენდა, ხოლო ქრისტიანული კალენდარი იულიუსის რომაულ კალენდარს ეყარებოდა, ამიტომ საჭირო ხდებოდა ამ კალენდრის საყოველთაოდ შემოღება. ეს არ იყო ადვილი საქმე, ვერ ერთი ქართველებს კონდათ თვეების საკუთარი სახელები შემუშავებული (აპან, ტირისკონი, ტორისდენი და სხვ.). ხალხში კიდევ მეტწილად იმარებოდა (როგორც ეს ახლაც არის) სეზონურ სამუშაოებთან დაკავშირებული სათვეო სახელები (მაგ. თიბათვე, მკათათვე, სთველისთვე, ღვინობისთვე, წიფობისთვე და სხვ.). მეორე დაბრკოლებას კიდევ შეადგენდა წელიწადის სიგრძის სხვაობა: წინა-აზიამი მიღებულ წელიწადში ირიცხებოდა 365 დღელაძე, იულიუსის კალენდარში კი 365 $\frac{1}{4}$ დღელაძე V საუკუნეში ამ მხრივ გადადგმულ იქნა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი. ეს ჩანს შემდეგიდან.

შუმანიკის წამების ტექსტის ბოლოს ჩამოთვლილია მისი ტანჯვის თვეები ქართველებში მანამდის მიღებული სახელებით, რომელნიც ბაბილონურ და ნაწილობრივ ქართული წარმომობისა იყვნენ. შუმანიკის სიკვდილის თვე კი ნაწევნება იულიუსის კალენდრის სახელით (ოქტომბერი). ამის შესატყვისად შუმანიკის წამების სომხურ ტექსტში დასახელებულია თვე ქალოც. ქალოც ადგილობრივი სახელწოდებით უდრიდა ქართულ თვეს სთველს. აქედან ოქტომბერი გამოდის სთველის და ქალოცის შესატყვისი. სელეკიანთა კალენდარით ასეთი იგივეობა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ის იულიუსის კალენდარს ყოველ ოთხ წელში შორდებოდა ერთი დღით. ცხადია, რომ შუმანიკის წამების დროისთვის უკვე გამოცემული იყო დადგენილება, რომლის მიხედვით ადგილობრივი სახელწოდების თვეები გათანასწორებულ იქნენ იულიუსის კალენდრის შესატყვის თვეებთან შემდეგნაირად: ახალწლისა - სექტემბერი, სთველისა - ოქტომბერი, ტირისკონი - ნოემბერი, ტორისდენი - დეკემბერი, აპანი - იანვარი, სურწყუნისი - თებერვალი, მი-

греческого романа "Варлаам и Иосиф", Т6., 1956, стр. 177 и сл.; 3 ნუე-ბიძე ქართული ფილოსოფიის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 310 და სხვ.

პრაკანი (მორკანი) - მარტი, ივრია - აპრილი, ვარდობა - მაისი, თიბისა და მარიალი - ივნისი, არდადევი - ივლისი, ქველითობა - აგვისტო. წელიწადის დასაწყისი იანვარიშება უკვე სექტემბრიდან, მარტონულად ენკენიადან, რაც განახლებას (იგულისხმება წელიწადის განახლებას) ნიშნავდა, მაგრამ სამოქალაქო ცხოვრებაში შემდეგშიდაც პარალელურად იხმარებოდა სელეკციანთა ვრაც თავისი შესატყვისი თვეების ანგარიშით. ეს გავრძელდა VII საუკუნის პირველ მესამედამდის თანხათვლით.

შუა აზიელი ბირონი, რომელიც არაბულად წერდა (ვარდაიც 1048 წ. დაახლ. 75 წლის) თავის წიგნში, ძველი ხალხების ქრონოლოგია⁵ ეხება სპარსეთში მიღებულ წელთსათვალასაც. სპარსეთში მიღებული იყო სელეკციანთა ვრა, რომლის საწყისად ითვლებოდა 1 იქტ. 312 წლისა ჩვ. ე-მდის. წელიწადი შესდგებოდა 30 დღიანი 12 თვისაგან (სახელები - fravardin, urdvahisht, khvardadh, tiz, amurdadh, shahrevan, mihr, abhan, adhur, dadhv, vahman, spandarmadh. ადურის თვეს შემდეგ დამატებით უმატებდნენ ხუთ დღეს, ასე რომ სულ გამოდიოდა წელიწადში 365 დღე რადგანაც ეს წელიწადი 1/4 დღით ნაკლები იყო იულიუსის წელიწადთან შედარებით. ამიტომ ყოველ ოთხ წელიწადში სელეკციანთა კალენდარი იულიუსის კალენდარს ერთი დღით უკან რჩებოდა, ხოლო 120 წლის განმავლობაში 30 დღით. ბირონის ცნობის მიხედვით იეზიდვარდ I-მა (399-420 წწ) სპარსეთში მოქმედი კალენდარის ასტრონომიულ კალენდართან რამოდენადმე შესასწორებლად დაუმატა ერთხელ ერთ წელიწადს ორი (როგორც ჩანს, უსახელი) თვე. რის გამო 5 დამატებითი დღე ადურის თვის მაგივრად მიუმატა თვეს აბანს (აბანს). შემდეგ კი, მისივე სიტყვით, თვეების ასეთი ჩამატება არ მომხდარა.

მაგრამ ქართველებს ეს რეფორმა არ მოუღიათ. აქ მოხდა ის, რასაც ადგილი ჰქონდა VI საუკუნეში ბიზანტიური წელთსათვალავის რეფორმისას. სახელდობრ, 400 წლის ახლოს ან V საუკუნის პირველ ნახევარში უცნობი პირის მიერ დადგენილ იქნა ციკლური სათვალავი (თითო ციკლი 532 წელი, რომელიც საჭირო იყო აღდგომის დღესასწაულის მუდმივი კალენდარული ცხრილის შესადგენად) - დასაბამიდან ქრისტეს დაბადებამდის 5604 წ. ამ სათვალავით XI ციკლი თავდებოდა 248 წელს, XII-780 წ. XIII-1312 წ. ქართველების კვლესიამ მიიღო ეს

5. სახაუს გამოცემა, ლაიპციგი, 1878; მისივე ინგლისური თარგმანი, ლონდონი, 1879.

სათვალაუ. მაგრამ როდესაც დიონისი მკირემ 525 წელს შემოიღო ახალი სათვალაუ (დასაბამიდან ქრისტემდის 5508 წელი), რომელიც შემდეგ გავრცელდა მთელ საქრისტიანოში, ქართველებმა უარყვეს ის და შერჩინეს სათვალაუს დასაბამიდან ქრისტემდის 5604 წელს. ამგვარად განდა ევრეთ წოდებული ქართული წელთსათვალაუ, რომელიც ცნობილია ქრონიკონის სახელით.

რომ იეზდიგერდ I-ის ხსენებული რეფორმა არ გავრცელებულა ქართლის სამეფოზე ამას ამატოცებს სხვათამორის წყისის წარწერა, რომელიც სელევკიანთა ჩვეულებრივი ერთი 461-464 წლებს მიეკუთვნება, ხოლო იეზდიგერდ I-ის, ხსენებული რეფორმის ვათვალისწინებით გამოდის (ორი თვე = 60 დღე x 4) 240 წელიწადით უფრო გვიანი თარიღით, ე.ი. უნდა მიეკუთვნოს 701-704 წლებს, ეს კი შეუძლებელია, რადგანაც თვით სპარსეთში ამ დროს მოქმედებდა არა სელევკიანთა ერა, არამედ 632 წლის 15 იანისიდან შემოღებული ევრეთ წოდებული ერა იეზდიგერდ III-ისა.

ამგვარად იეზდიგერდ I-ის საკალენდარო რეფორმას ქართულ ქვეყნებში ფეხი არ მოუკიდია.

საფიქრებელია, რომ სპარსული სათვალაუის თვეების იულიუსის (რომაული) კალენდარის თვეებთან ვათანასწორებასთან ერთად ქართველებში შემოღებულ იქნა აღმ. რომის იმპერიიდან ახალი ერა, რომელიც ითვლიდა ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტეს დაბადებამდე 5604 წელს და რომელიც შემდეგ გადაიქცა ქართულ ქრონიკონად.

132. ხელოვნება.

ა/ სოფიას კენჭის მხატვრობა ამ ხანიდან მოიპოვება ქართული მხატვრული შემოქმედების ერთი მეტად მნიშვნელოვანი ნიმუში, რომელიც აღმოჩნდა პალესტინაში ბეთლემის ჩრდილოეთით ორიოდე კმ-ზე (იერუსალიმის სამხრეთით შედიოდე კმ-ზე) იქ არსებული ქართული მონასტრის ნანგრევებში.⁶

6. ძველი გამოაღიანა პალესტინაში მომუშავე კათოლიკურმა არქეოლოგურმა ჯესადოცამ ურჯილო კომის ხელმძღვანელობით. კომის მიერ აღწერილია ქართული მონასტრის ნანგრევთა ნაშთი, წარწერები კი წაკითხულია და კომენტარებული მხ. თარხნიშვილის მიერ (Virgilio Corbo gli scavi di kn. Si yar el ghanam e i monasteri dei dintorni, genusalemne 1955); ხსენებულ საკონს ქება საეკიალორად მემვიდე თაჟი Monastero georgiano di s. Teodoro a Bir el-Qutt, p. 113-119). მხ. თარხნიშ-

მონასტერი მოიცავდა ბაზილიკის ტიპის ეკლესიას, სატრაპეზოს, სააკლდამოს და მთელ რიგ სამურნეო სათავსოებს (პურის საცხობს, მარანს და სხვ.). ეკლესია თითქმის მთლიანად დანგრეულია, მატრაპეზოში მინაგანი ეზოს ზოგ ნაწილში და სხვაგან აღმოჩნდა სოფლის კენჭოვანი მშატეობის ნაშთი ქართული ასომთავრული წარწერებით. ერთი წარწერა მოწვენილია სრულად, ორი წარწერა მხოლოდ ნაკლულევანად და ერთი წარწერის მხოლოდ ერთი ქართული ასოა კარგად შენახული. პირველი წარწერა იკითხება შემდეგნაირად: "შეწენითა ქმსითა (ქრისტესითა) და მუხებითა წმიდისა თვისითა (თეოდორესითა) შნ (შეიწყალენ) ანტონი აბაა და იოსია მოძსმელი ამის სეფისა და მამადედა იოსიასი, ამენ".

წარწერა შესრულებულია იშვიათი ხელოვნებით. ასოების მოხაზულობით ის სავსებით მიეკვება ბოლნისის სიონის წარწერებს, მხოლოდ ასო შ აქ უკვე საბოლოოდ ჩამოყალიბებული ფორმითაა. წარწერა უნდა მიეკუთვნოს V საუკუნის პირველ ნახევარს (430-450 წლების ახლოს).

წარწერა აღნიშნავს მშატერის სახელს იოსიას, რომელიც თავის თავს უწოდებს სეფის მოძსმელს. სეფი, მოხთარხნიშვილისავე (იქვე) განმარტებით, არის სირიული სეფი, სეფო - ქვანი, კენჭები და ნიშნავს მოზაიკას. ამავე ძირიდან და, მაშასადამე, სირიულიდან ნახესებიდან უნდა იყოს წარმომდგარი ქართული ტერმინი სოფის-კენჭი (მოზაიკა).

მორე ასომთავრულივე იმავე დროის წარწერა იკითხება ასე: "---" და ტუძეულნი მათნი ბაკურ და გრიორმიზდ და ნამობნი მათნი, ქე (ქრისტე), შენ (შეიწყალენ), ამენ". ტუძეული მოხთარხნიშვილს (გვარიტტის მორ გამოქვეყნებულ აგათანგელის ტექსტის ქართულ ნაწყვეტზე⁷ დამყარებით) განმარტებული აქვს როგორც მოწადე, მაგრამ შეიძლება აქ იგულისხმებოდნენ მამამტუძენი (გამზრდელთა შვილები).

მესამე, მეტად დაზიანებულ წარწერაში მოხსენებულნი არიან "მარ/თ?-/ ან და ბო /ვ?/რზნ", ე.ი. პირობით მარუენ და ბურზან.

ვლის წაიხზა და განმარტბანი მოცემულია 135-139 გვერდებზე წარწერებს ის სოფლის VI საუკუნისად.

7. G. Garitte, Un fragment géorgien d'Agathang, Muséon, 61 (1948) p. 93.

მეორე და მესამე წარწერაში მოხსენებულნი პირნი, საფიქრებელია, არიან წარჩინებული. მდგომარეობის აღმშენებელთა (მათი სახელი არაა მოწვენილი) ახლობელნი.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ბ/ ჭედვითი ხელოვნება: ქალკედონის მსოფლიო საეკლესიო კრების (451 წ) შემდეგ აღმოსავლურ ქრისტიანობაში ვითარდება ხატის კულტი. ამასთან დაკავშირებით ძლიერდება როგორც მხატვრობა, ისე ჭედვითი ხელოვნება, რომელიც განსაკუთრებული სიფაქიზით მომსახურეობას უწევს ქრისტიანული კულტის სავიროებათ. V საუკუნის ბოლოდან მოწვენილია ვერცხლის ერთი მცირე ხატი გრიგოლ საკვირველთ-მოქმედის სახით, შემზადებული ქალის სამაკ-დუხტის (სპარსულად სააკის ასულის) მიერ სასანიანთ სპარსეთის გავლენის ხანაში.

გ/ ხუროთმოძღვრება უფრო კარგადაა მოწვენილი ხუროთ-მოძღვრების ძეგლები. ვახტანგი დიდ ყურადღებას აქცევდა კლარჯეთს, სადაც ერისთავად მან დანიშნა თავისი ძუძუსმტე არტავაზი. ჯუანშერის სიტყვით ვახტანგმა უბრძანა (არტავაზს), რათა მან აავოს ციხე არტანუჯისა და უბრძანა გამონახოს "ვეყსა მის შინა ადგილი სამონასტრე და აღაშენოს ეკლესია და ქმნეს მონასტრად" (გვ. 177-178). ვახტანგს უთქვამს არტავაზისთვის, რომ უკეთუ განძლიერდნენ სპარსნი ჩუენ ზედა, საუფდელი ჩუენი აქა ყოფად არს" -ო (გვ. 178). არტავაზმა მართლაც აღაშენა ციხე არტანუჯისა და მონასტერი, რომელ არს ოპიზა და ეკლესიანი - დაბა მურისა, შინდობისა და ახიზისა და განაახლა ციხე ახიზისა, ქმნა იგი ქუაბად (ე.ი. გამოქვაბული სიმაგრედ). სუმბატ დაეთის ძის სიტყვითაც არტანუჯი "პირველ გორგასალს ვახტანგს ციხედ აღეშენა" (გვ. 377).

დიდი მშენებლობა იყო გამწლილი ეკლესიების სახით, რადგანაც მამინდელ პირობებში ამას ჰქონდა სახელმწიფოსათვის დიდი მნიშვნელობა. საკათალიკოსო ტაძრის მშენებლობაზე მცხეთაში ზემოთ იყო ნათქვამი. აქ მოვიხსენიებთ ზოგიერთ სხვა მშენებლობათ, რომელნიც ზემოთ არ იყო მოხსენებული.

ჯუანშერით ვახტანგმა ააშენა სოფ. უჯარმის - კარში ნინოწმიდის უბანში ეკლესია. ვახტანგმა ააშენებია ეკლესიები ნიქოზში "საგზაველსა თანა ცეცხლისასა" და უჯარმასთან წმ. რაფელის სახელობაზე.

რალაც მშენებლობა ვახტანგის დროს ჩატარებულა რუსთაველი
ღვთაების გუჯარი 1722 წელს გადმოგვცემს შემდეგ: „შენეს ვახტანგ
გორგასლანს ეპისკოპოსი იგი (რუსთავესა) განუდიდა და რუსთაველადცა
ამად სახელ ედვა, რომელ ქალაქიცა, რომელი იგი აღმშენებულა
ბოსტან-ქალაქად სახელდებულ და რუსთავედ ნაწოდები ყოფილარს და
თუით ქალაქი იგი და მარტყოფიცა საწყსოდ და მრავალნი დაბანი და
აგარაქნი და სხვათ მრავალთა ველთა და მინდორთაგან იმა საყდრი-
სათუის მწნაწირნი მისისა ეპისკოპოსისა რუსთაველისათვის მიუბოძეს“⁸

ეს ცნობა ზოგადად სიმართლეს უნდა შეეფერებოდეს რუსთავეში
460-იან წლებში იხსენიება ეპისკოპოსი. მართლაც უკუნძური გვაცნო-
ბებს, რომ ვახტანგს ეპისკოპოსი დაუსვაძს რუსთავეშიც.

აქ უნდა აღინიშნოს ეგრეთ წოდებული ანჩისხატის ეკლესიაც,
რომელსაც ეს სახელი დაერქვა მას შემდეგ, რაც იქ მოყვა კლარჯეთში
XVII ს-ნეში გაუქმებული ანჩის მონასტრის მთავარი ხატი. ხალხი მას
მარინეს ეკლესიას ეძახის. ეკლესია ამშენებულა ვახტანგის მემკვიდრის
დაჩის დროს (მოქც. ქ. გვ. 94).

შიდა-ვერისის მთავარ ქალაქში ციხე-გოჯში 450-480 წლების
ახლოს გაშენებულ იქნა გუმბათიანი ეკლესია.

ვახტანგ გორგასალის მიერ (XIX ს-ნის მეორე ნახევარში ჩაწერ-
ილი გადმოცემით),⁹ ამშენებული ყოფილა მყინვარის ძირში გერგეტის
მთაზე ახლანდელი სოფელ ყაზბეგის გასწვრივ, ეკლესია შემდეგში გუმ-
ბათიანად გადაკეთებული.

XIX ს-ნის პირველ მესამედში ოვეცკის დროს არსებული გად-
მოცემით,¹⁰ ვახტანგ გორგასალის დროს იქნა ამშენებული წმ. გიორგის
უგუმბათო ეკლესია ლომისში მთიულეთში, რომელიც შემდეგ უდიდესი
პატივისცემით სარგებლობდა მეზობელ მხარეებში. ლომისის ეკლესიის
ნიშნები (მცირე სალოცავები) იმ მხარეში ბოლო დრომდის ბევრ ადგი-
ლას იყო გაშენებული.

1836 წლის ოფიციალურ ცნობაში მოხსენებულია, რომ
სამთავისის სობოროს გარემამდის ძველის ვალაყანის აღმშენების წელნი
არა ცნობილ არიან. ხოლო აღმშენებელ არს განსვენებულის საქართ-

8 . სარგის კაკაბაძე ისტორიული საბუთები, I ტფ. 1913.

9 . ცნობა ჩაწერილი იყო თ. ჟორდანიას მიერ მისი ღონი ისტ. არქივში, N3, 1921.

10 . Op. Евецкий, Статистическое описание Закавказского края. СПб, 1835.
стр. 151.

ველოს მეფის გორგასალისა მიერ.¹¹ ყოფილა, მამსადაძე ვადმოცემა დარჩენილი, რომ სამთავისის ტაძრის გალავანი (და, საფიქრებელია, თვით ტაძარიც) თავდაპირველად ვაშენებული ყოფილა ვახტანგ მეგრისა¹² გასალის დროს. მოღწეული ველუსია XI ს-ნისაა, ხოლო თავდაპირველი გალავნისაგან შემდეგ დროინდელი შეკეთება და ახლად აღშენებათა მიზეზით დარჩენილია რაჟე თუ არა, არაა გარკვეული.

შიდა ქართლში ჭალაში დაცული იყო დიდი „ვეარი პატიოსანი“, ქმნილი მეფისაგან ვახტანგ გორგასლანისა“ (თეიმურაზ ბატონიშვილის ცნობა მის თხრობაში აღა-მამამად-ხანის შემოსევის შესახებ).¹³ ამ ვეარ-პატიოსანის სახელზე იქვე აშენებულ იქნა ბაზილიკური ტიპის ეკლესია, რომელიც მოწვენილი იყო ჩვენს დრომდის.

ჯუნშერის მოწმობით ვახტანგმა გააშენა საეპისკოპო საუდარ-ეკლესიები ჭერებს (შენ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელი იგი აღაშენა მანვე). ჭერეში მას, მამსადაძე, აუშენებია ორი ეკლესია და მათ შორის ზღუდე-სიმაგრით გამაგრებული პუნქტი (ქალაქი). ერთი ასეთივე საუდარ-ეკლესია ვახტანგმა გააშენებია ჩელეთს სოფელთა შუა. ვახუშტი ბატონიშვილი და პლიოსელიანი ამ ჩელეთს აიგივებდნენ ჭალეთთან, რომელიც შემდეგში აღინიშნება ერწოში, იორ-თან ერწოს-წყლის შესართავის ზემოთ.¹⁴

მაგრამ ეს არ უნდა იყოს სწორი. კახეთში მდალაზნის აღმოსავლეთით დღემდე მოდის მცირე მდინარე ჩელთი წყალი, რომლის სათავეში, ვლაბრაბიშვილის ცნობით, ახლაც არის ნასოფლარი ადგილი. რაც შეეხება ჭალეთს, ის თავდაპირველად უნდა ყოფილიყო ერწო-თიანეთში ერთი კუთხის სახელი. მოქც. ქართლისაჲში გამოთქმა, რომ წმ. ნინო „დადგა ჭალეთს დაბასა ედომს“ ამისი მარჯვენებელია. სოფ. საყარაულოდან 2-3 კმ-ზე, ვლაბრაბიშვილის სიტყვით, მდ. იორის ორსავე ნაპირას ტყიან მთებზე არის ძველ ნაგებობათა ნაშთი, რომელნიც ახლაც ცნობილია ჭალეთის სახელით.

ვახტანგ გორგასალის დროს აუშენებიათ კახეთში ურიათუბნის გარშემო სანაგორის ბაზილიკა. ამ ბაზილიკის ეკედერს აქვს XVIII საუ-

11. ცნა, ფ. 489/138, N 4846, ფ. 76.

12. დ. ჩუბინოვი, ქართული ქრისტიანობა, სპ., 1863, გვ. 185.

13. Пл. Иоселиани, Петувые заметки от Тифлиса до Мцхеты, Тифлис, 1871, стр. 46-47. პლ. იოსელიანის სიტყვით, ქალაქი ჭალეთი ვაუწყებულ იქნა XV საუკუნეში.

კენის წარწერა: "გორგასალ ხეშვიფის ამენებულო, წმიდის სანჯარელ
მღეთისშობლის ბრწყინვალე კელესია".¹⁴

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

133. განათლება.

როდესაც ჯაყას მიერ ჩატარებულ იქნა ქართული ანბანის რე-
ფორმა, კორიუნის და მოსე ხორენელის სიტყვით, მესრობი ჩავიდა
ქართლში საქმის გასაცნობად. აქ მას დახმარებას უწევდნენ შვევე
ბაკური და ქართველი ეპისკოპოსი მოსე შვერებელ იქნენ ბიჭები, რო-
მელნიც გაყვეს ორ წყებად და მესრობის მიერ მოყვანილი ორი სპე-
ციალური მასწავლებელი შეუდგა მათ სწავლებას. ასეთი სკოლები იქნე-
ბოდა შემდეგაც განსაკუთრებით ეპისკოპოსების ტაძრებთან.

უფლისწული პეტრე ქართლელი სამი წლის იყო, როდესაც ის,
ავიოგრაფის სიტყვით, მისცეს სამწიგნობრედ და დაისწავლა მან (ვიდრე
თორმეტ წლამდის, სანამ მას კონსტანტინოპოლს წაიყვანდნენ მძევლად)
"ყოველივე სწავლა და გულის მის ყოფით აღმოიკითხავენ წმიდათა წერ-
ილთა და იწვრთინ (სწავლობდა) მათ დღე და ღამე".

ვახტანგ გორგასალი დაბადების შემდეგ მალე მისცეს საურმაგ
სასაბეტსა საზრდოდ (აღსაზრდელად), რამეთუ წესი იყო, რომელ
შვილნი მეფეთანი წარჩინებულთა სახლსა შინა აღიზარდნიან (გვ.143).
15 წლის ვახტანგს უკვე დამთავრებული ჰქონია აღზრდა. იგივე ჯუან-
შერი ალაპარაკებს ვახტანგ გორგასალს: "შამა კეთილი სწვრთინ
შვილსა კეთილად საქმეთა ზედა კეთილთა და უკეთუ არა კეთილად
აღასრულებდეს სწავლასა მამისა თვისისა, გვეს (ე.ი. ცემს მას) მამა იგი
გვემითა და სწავლითა, რათა ასწავლოს ყოველი კეთილი და იქმნას
საქმარ კეთილისა". გადმოცემით, თვითონ ვახტანგი ზრუნავდა განათ-
ლების საქმისათვის. ნიქოზში მას ჩრ. კავკასიაში ოსებზე გამარჯვების
შემდეგ გაუმართაეს სკოლა, სადაც იზრდებოდნენ ქართველ ყმაწვილებ-
თან ჩრდ. კავკასიიდან ერთად გამოწერილი ოსებიც რიცხვით ვითომ
ასამდის. მიზანი იყო მათი მუშევობით ქრისტიანობის გავრცელება და
განმტკიცება ოსებში. სწავლის გავლის შემდეგ ოსი ყმაწვილები ამიტომ
გავზავნილ იქნენ ჩრდ. კავკასიაში ოსეთში სამოქმედოდ.¹⁵

14. თ. ბარნაველი კახეთის ისტორიული ძეგლებს წარწერები. თბ., 1962, გვ. 59.

15. ჩაწერილია სოფ. ზემო-ნიქოზში ს. ნადიმაშვილის მიერ. მიქველი - ადგილობრივი
მცხოვრები კოტე შველიძის

როგორც დაქტებიდან ჩანს, ყოფა-ცხოვრებაში მთავარი საზღვრის მხრივ ქართველებს (უფრო, რასაკვირველია, ბატონურ წრეებს) ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო სპარსელებთან (ვანსაკუთრებით აღმოსავლეთ ქართველებს) და ბერძნებთანაც (კერძოდ დას. და სამხრეთ საქართველოში).

სპარსეთის მონარქიაში მოსახლეობის კლასობრივი დანაწილება ჩანდა გარეგნული ნიშნებითაც. ვანსხვაგვარს აპირობებდა წარმომიბა და საკუთრება. ვანსხვაგვარა, ტანსარის წერილის მიხედვით¹⁶ ჩანდა ყველაფერში — ცხენოსნობაში, ტანისამოსის, ბინების, ბაღების, ცოლების და მოსამსახურეების მხრივ. წარჩინებულნი განირჩეოდნენ ხელოსანთაგან და მსახურთაგან შათი ავაზმულობის (ცხენოსნობის), მათი ტანისამოსის და იარაღის ბრწყინვალეებით, მათი ცოლები განირჩეოდნენ აბრეშუმის ტანისამოსით, ფეხსამოსით, პურანგის ამხანაგებით, თავსაბურავით. მათ ასახიათებთ მაღალი დარბაზ-კოშკები, ნადირობა და დიდკაცთა სხვა ვარჯიშობანი. მხედრებს ჰქონდათ საპატო მდგომარეობა და ყოველგვარი წყალობა.

ტანსარისავე წერილის მიხედვით "ყველა წარჩინებული გვარები აღრიცხულნი იყვნენ წიგნებსა და საბუთ-საკავეებში".

ასეთივე წიგნები — დავთრები იყო ქართლშიაც. მეფე შირი წერდა აფხაზეთის ერისთავ ლეონს (645 წ.), რომ არსებობსო "გუჯარი, რომელს შინა აღწერილ არიან მეფენი და წარჩინებულნი ტომებით და სოფლებით მათით" (ქ. ცხოვ., გვ. 240). ცხადია, რომ ასეთი გუჯარი ქართველებს წინა საუკუნეებშიც ჰქონდათ. პროკოპი კესარიელის სიტყვით (BP, II, 15), ფრისის (ლაზიკის) მეფის ელჩები უებნებოდნენ სპარსეთის მეფეს ხოსრო-ანუშირვანს, რომ სპარსეთის და ლაზების ურთიერთ მოკავშირეობის შესახებ საბუთები ჩვენც გვაქვს ბლომად და თქვენს საგანძურშიც მოიპოვებაო. დაბადებაში ეზდრას წიგნში მოხ-

¹⁶ ქ. წერილი გამოაქვეყნა Darmsteter-მა Journal Asiatique, 1894, I, p. 200 და შემდ. წერილის თარიღად მან აღნიშნა III ს-სე ამ აზრს ემხრობოდა არტ. ჭრისტენ-ზენი (Essai sur la démonologie iranienne, Copenhag, 1941, p. 63). მაგრამ შემდეგ მან შესწორა ეს აზრი თავის წიგნში L'Iran sous les Sassanides, 1944, p. 318 ის ფიქრობდა, რომ ტანსარის წერილი შედგენილია მანდაკონის მიერ გამოწვეულ გადართიანებათა შემდეგ. უფელ შემთხვევაში ეს წერილი კარგად გამოხატავს IV-V საუკუნის ყოფის ირანში.

სენებელია საგანძურის აღმნიშვნელ ქართულ ძველ ტერმინად „საუნჯე“ რომელშიდაც იყო წიგნის საცავი.

პეტრე ქართლელის ცხოვრების აღწერილობის ასევე მხარეში ვეხილავთ ვერსიიდან ვტყობილობთ, რომ მცხეთაში იყო საეკლესიო გლახაკთა სახლი. ეს გლახაკთა სახლი გააშენა მეფე ბაქურმა, რომელიც ძირიან მეფის შვილიშვილი უნდა ყოფილიყო და 362-370 წლებში მეფობდა. იმავე ცხოვრების ავტორი ვადამეტებული იდეალიზაციით გვიხატავს ბაქურის ზრუნვას გლახაკთადმი, მაგრამ ისინი ბლომად იყვნენ და სოციალურ უბედურებას წარმოადგენდნენ. ცხადია, რომ ამ დროს გლახაკთა შესახებ ზრუნვა ქართლში სერიოზულ საკითხად იქცა.

ბაქურ მეფის ქალმა (იმავე პეტრე ქართლელის ცხოვრების მიხედვით) ბაქურდუხტამ, რომელიც ბუზშირზე იყო ვათხოვილი (ის პეტრე ქართლელის დედა იყო), თავისი ქმრის სიკვდილის შემდეგ მიანება თავი ქალაქში ცხოვრებას და თავის სოფლებში ატარებდა ასევე ცხოვრებას. რამოდენიმე ადგილას მან ააშენა უცხოელების (ე.ი. მგზავრების) მისაღები სახლი და საავადმყოფოც. პეტრე ქართლელის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ IV საუკუნის ბოლოს და V საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველ წარჩინებულთა შორის ძლიერ გავრცელებული იყო განებივრებული ცხოვრებისკენ მიდრეკილება, სიამოვნების ძიება და უდარდელი ცხოვრება. ბევრს თავისთან ჰყავდა მომღერალი კაცები და ქალები.

როდესაც 627 წ. ხაზარები შემოვიდნენ თბილისში, მცხოვრებლები იმალებოდნენ სახლების სახურავებზე, მიწებში და კლესიებში. ცხადია, რომ სახლების სახურავი ყოფილა ორი დაფერდების მქონე, ჰქონიათ სახლებს ბუხრებიც. როგორც ჩანს ასეთი სახლები თითქმის რომ ჩვეულებრივი ყოფილან. სახლების ეს ტიპი 627 წლისათვის ახალი შემოღებული არ იყო. საგულისხმებელია, რომ შენობათა ასეთი ტიპი (ორ დაფერდებიანი სახურავი და ბუხარი) თბილისში ვახტანგ გორგასალის დროიდანვე უნდა ყოფილიყო შემოღებული.

თარგმნით ავიოგრაფიულ ნაწარმოებებში იხსენიება მოსამართლისთვის მეორე ქართული ტერმინი ბჭე.

პიტიაშის საცხოვრებელ სახლს ერქვა ტაძარი. ტაძარი კი ნიშნავდა (საქმ. მოც., 5, 24) წმინდა ადგილს.

საუნჯე დაბადების პირველ ვერსიაში ნიშნავს ოთახს, სახარების თარგმანში კი (ლუკ., 3, 17) – პურის შესანახს.

დაბადების პირველ ვერსიაში (I მეფ., 8, 12) მოხსენებულია "ჯაჭუს მოქმედი და საჭურველის". მეორე ვერსიაში ესვე ადგილი ბერძნულის შესაბამისად, მოყვანილია ასე საჭურველის მოქმედი და ეტლთა (იგულისხმება საომარი ეტლი) თვსთა მოქმედად. ამიტომაც საშუალო საუკუნეების ლიტერატურულ ქართულში იხმარება სიტყვა ჯაჭუჭური. საერთოდ ეტლად დაბადების I ვერსიაში იწოდებოდა საომარი ეტლი (მაგ., 2 მეფ., 8, 4; 3 მეფ., 10, 21 და სხვ.) და აგრეთვე ის ჩვეულებრივი საბარგულიც, რომელთაც ხარები ზიდავდნენ (მაგ., 2 მეფ., 24, 22: "აპა კარნი ყოვლად დასაწველად და ეტლნი და ჭურჭელნი საკმაზნი კართანი შემად"). ტერმინის ეტლის წარმოშობა გაურკვეველია. დაბადების II ვერსიაში ეტლის მაგივრად იხმარება უკვე ტერმინი ურეში (მაგ., რიცხვ., 7, 4-8; ამ ნაწილის ქართული თარგმანის პირველი ვერსია არაა მოღწეული. ამო ტფილელის ცხოვრებაში ურეში არის მოხსენებული (ურმით აიტანეს ამოს გვამი დასამარხავად).

პროკოპი კესარიელი აღნიშნავს (BP, 1, 14), რომ სპარსელები ჩვეულებრივ სადილობდნენ საღამოს მიახლოვებისას, ბერძნები კი — შუადღემდის. ქართული ტერმინი სა-დილი (ე.ი. დილის საშემელი) ამტკიცებს, რომ ქართველებს პქონდათ პურის ჭამის დროის შესახებ ისეთივე წესი, როგორიც ბერძნებს. აღსანიშნავია, რომ ასეთივე წესი იყო ქართველებში XVIII ს-ნემიც.

შუმანიკის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ ვარსკენ პიტახშს შემოქონდა პურის ჭამის სპარსული წესი — სადილი დაღამებისას და ქალების კაცებთან ერთად დასხდომა. "რა ვამს შემწურხრდა (შებნულდა), მოუწოდეს ცოლსა ჯოჯიკისასა და ინებეს (ვარსკენმა და ჯოჯიკმა) ერთად პურის ჭამაჲ". სადილის დროს შუმანიკმა სთქვა რისხვით: "ოდეს ყოფილ არს აქომამდე, თუეცა მამათა და დედათა ერთად ეჭამა პური და განიყრა კელი და ჭიქა იგი პირსა შეაღწეა (ვარსკენს) და ღვიზოა იგი დაანთხა".

135. ცრუმორწმუნოებანი.

ხალხში ბლომად იყო ფეხმოკიდებული პირველ ყოფილურ რელიგიურ რწმენებზე განვითარებული სხვადასხვა ჩამორჩენილი ცრუმორწმუნოებანი, რომელნიც არ ეგუებოდნენ ქრისტიანობის რელიგიურ მთავლემდევლობას. ამიტომ კელესია ებრძოდა მათ და ცდილობდა მათ აღმოფხვრას. ცნობილია ქართულად მოღწეული ანტიოქიის საეკლესიო კრების დადგენილება ცრუმორწმუნოებათა შესახებ. დადგენილება სპე-

ციალურად მიღებულ იქნა სომხეთის და ქართლის შესახებ და უნდა
ვეთხოვოდეს VI საუკუნის პირველი მეოთხედის ახლო ხანას ქართული
თარგმანიც ენის მიხედვით იმ ხანისა უნდა იყოს. ტექსტი იკითხება შემ-
დეგნაირად: ესეცა გუესმა ქუყყანასა სომხითისა და ქართლისასა: რომ-
მელნიმე სუბილ (ეს სიტყვა შემდეგ შესწორებულია: სუშბოლ) სარგისს
ჰმასახურებენ; და რომელნიმე მაცთურთა მათ სახლის ანგელოზად
უწოდენ და ჰმასახურებენ სახედ კრპთა; და რომელნიმე უჩინოთა
ჰმასახურებენ, რომელნიცა ესე ვითართა ჰმასახურებენ, სადაცა სახლად
გინა გარეთ, ველთა ანუ სადაცა კლდისპირთა ანუ ხეთა; და რომელნი
ჭირვეულთა ჰკითხვენ და ისმენენ მათსა, ანუ მისანსა, ანუ მექრთილესა,
ანუ მებეჭესა, ანუ შესანთლესი, ანუ ბედისა მომთხრობელსა, ანუ
რამსაცა სამისნოსსა მოქმედსა — ესე ყოველნი გრძნეულთა და ეშმაკთა
და იუდას, განმცემელსა თანა დაისაჯუნენ.

შკითხველნი მათნი და მამუნელნი განიკვეთნედ და განიდევნედ
ველქითით და აღიკონცნედ სრულიად. და რომელნი უფლისციხელთა
ჰმასახურებენ და რომელნი ბარანიას ეშმაკთა თაფანისცემენ კრპთა,
რამეთუ ეშმაკნი არნ და ეშმაკეულნი და ქრისტესს უვარისმოფელნი
არნ; რომელნი ესვენ მათ და პირველისა მის კრპთმასახურებასა თანა
შერაცხილნი, რამეთუ ფრიად უბოროტეს არს პირველსა მას
კრპთმასახურებასა ქრისტესს უვარისყოფად და კრპთა შედგომად და
ეშმაკეულთა, რამეთუ წერილ არს, ვითარმედ რომელმან ერთიცა მცნე-
ბად სჯულისა დააკლოს ანუ ერთსაცა მცნებასა სჯულისასა გარდადეს,
იგი ყოველსავე სჯულსა გარდასრულ არს... უცეთუ წინასწარმეტყველ-
თასა არა ვისმენდეთ და ველქისისა მოძღვრებასა არა შევიწყნარებდეთ
ეშმაკეულთა და მისანთა და გრძნეულთა და მებეჭეთა და შესანთლეთა
და მექრთილეთა და ულუქთა და ჟვათასა და ესე ვითართა სხვათა მრავ-
ალთა კრპთ-მასახურთასა და ეშმაკის მასახურთასა და ღმრთისა უვარის-
მოფელთასა ვისმენდეთ...

და რომელნი მღერითა და ფანდურებითა კურნებასა ირემებენ
და ეამ ერთ მიპრიდებენ და აცთუნებენ მორჩილთა მათთა და იტყვან
და ირემებენ ამასაცა, ვითარმედ: მე დიდისა ღმრთისად ვარ მონად და მე
წმიდისა გიორგისი და მე წმიდისა კონსტანტინესი და მე წმიდისა თე-
დორესი და სხვადა სხვისა ირემებს. ხოლო რომელნი ესე ვითართა მათ
მაცთურთა ჰკითხედენ და უსმენდენ, განიკვეთენ ქრისტესს ანეთა
სჯულისაგან და ველქისისა და ზიარებისაგან...

რასაცა ქალაქსა ანუ სოფელსა პოოს მისანი, ანუ ქრთილთა მერული, ანუ მესახთლუ ანუ ბედისა მომთხრობელი, ანუ მსხარეალი და გრძნული, უთქმელთა მოქმედი, ბილწად მძრველი, ჩუკენი, მსხვერპლი მფოთის მოძკრები მსახური, მოძღვრალი, პროცალი, რაინდი, სტადი ინმორბედი, მოკიცხარი, მეწყობრე, მექნარე, მეპარბითე, მუდრიბი, ლეპილთ ბმის მოქმედი, მასხურებელი, მეფერინვალე ნიშანთ მამყენული, ასოთ მღერათ, მთარგმნელი, შემთხვეათა შინა სახედაეთა განრყენილებისა განმჭვრეტი, ანუ ფერკთა, ანუ მფრინველთაი, ანუ შუ მოზრახეთაი ანუ წყრათა მნიშვნელი, ბრძანებისა, რომელსა თვალთ მუეცნობლად უწოდოთ, ანუ უთქმელნი მამრთ აღრყენი ან კანაკი მამრდედრობი და ზღაპრობათა მთქუმელი, ესე ვითარისა მთქუმელი, ესე ვითარისა მოქმედი რა სამე, სადაცა გამოჩნდეს, ესწავლოს, რათა მოიქცეს და დაუტევოს საცთური იგი და შუედგეს მართალსა სარწმუნოებასა კათოლიკე ეკლესიისასა, და მოძღვარმან განიკითხნეს. და უკეთუ აღიარონ ვითარმედ დაუტევეს საცთური იგი და შუედგეს ქრისტესა, მიეცეს ზემო წერილი კანონნი და ვერუთვე მკითხველთა და მსმენელთა მათთა... ხოლო სადა იგი საცთური ყოფილიყოს სახლსა შინა ანუ სადაცა ადგილსა ზედა, ჯერ არს აღთხრამ მისი, ანუ დაწვამ, ანუ წყალსა შთაყრა და წმიდად განწმედაი მის ადგილისაი და ეპისკოპოსისა განკურთხედა.

136. ზოგადი დასკვნა.

ქართულ ქვეყნებში V საუკუნისათვის და V საუკუნეში წამყვანი მნიშვნელობის მხარეთა სახით სამეურნეო ცხოვრების საკმაოდ მაღალი დონე იყო. ვახტანგ გორგასალის მართებლობის დროს მიღებულმა და ვატარებულმა ღონისძიებებმა შექმნეს სათანადო ეკონომიური საფუძველი ძლიერი სახელმწიფოს შესაქმნელად და უზრუნველყვეს ქართველი ხალხის ახალი, მეტად თვალსაჩინო მიღწევები საზოგადოებრივი და კულტურის ცხოვრების თითქმის ყველა მონაკვეთზე. სატახტო ქალაქის თბილისში გადმოტანა და თვით ამ ქალაქის გაშენება წარმოადგენდა ამ აღმაშენების ერთერთ გარეგნულ გამოხატულებას.

როგორც ზემოთ ნაჩვენები იყო, ქართული ქვეყნების ცხოვრებაში IV და განსაკუთრებით V საუკუნეში, კერძოდ, ვახტანგ გორგასალის მართებლობის დროს, აღინიშნებოდა მონათმფლობელობის რღვევის პროცესი. მონები რომის იმპერიაში, სადაც იყო მაღალგანვითარებული მონათმფლობელოური წყობილება, პასიურად (საბოტაჟის

გაძლიერებით) და აქტიურადაც (სათანადო გამოსვლებით) იბრძოდნენ თავიანთი მდგომარეობის რადიკალურად გაუმჯობესებისათვის. მინის შრომა უკვე არც ისე რენტაბელური იყო, როგორც წინააღმდეგობა შემთხვევაში პირდაპირ მაზარალელები. ქართულ ქვეყნებში უფრო ადგილას მონების გვერდით ძლიერდებოდა მიწათმფლობელთა დამოკიდებულებაში მყოფ წვრილ მეურნეთა შემკვიდრე მასურებრივი წოდება, რომელსაც თანდათან გლეხობის სახელი განუმტკიცდა თემობრივი ცხოვრებაც, რომელსაც ქართულ ქვეყნებში განსაკუთრებული განვრცობა და სიძლიერე ახასიათებდა, უფრო და უფრო იზღუდებოდა სახელმწიფო ემყარებოდა უფრო და უფრო მზარდ მდგომარეობაში მყოფ თავისუფალ მფლობელთა, განსაკუთრებით მსხვილ-მფლობელთა (აზნაურთა და დიდ-აზნაურთა) ფენებს და იმავე დროს დიდ ყურადღებას აქცევდა წელ-მაგარ შემკვიდრე მასურულ წვრილ მეურნეთა (გლეხთა) კონტიგენტის გამრავლებას და ამით მონობის უარყოფითი მხარეების შერბილებას. მაგრამ რამდენადაც მონები, განსაკუთრებით ქალაქებში, მაინც არსებობდნენ, იმდენად კლავინდებურად ადგილი ჰქონდა მათ სასტიკ ექსპლოატაციას. მონების მხრივ ეს იწვევდა საწინააღმდეგო განწყობილებას.

ვახტანგის ხანისათვის დამახასიათებელია გლეხური წვრილ მეურნეთა ჩამოყალიბება. გლეხები ამუშავებდნენ მფლობელის მიერ სათითაოდ მათთვის მიცემულ მიწას გარკვეული ვალდებულების შესრულებით მიწის მფლობელის მიმართ. ამიტომ გლეხს მიწა კვავა პირობითი უფლებით. გლეხები თეში არ შედიოდნენ და საერთოდ ისინი V საუკუნის მეორე ნახევარში რიცხვით მტკად მკირედ უნდა ყოფილიყვნენ. რამდენადაც გლეხი ფლობდა მიწას პირობით, იმდენად გლეხთა არსებობა ნიშნავდა ფეოდალური წყობის არსებობას გვაროვნულ-თემობრივი წყობილების ხანაში.

ვახტანგის მართებლობის დროს მოხდა ქართული ქვეყნების არა მთლიანად, მაგრამ მაინც დიდი უმეტესობის გაერთიანება ქართლის სამეფოს ხელქვეით. ეს გაერთიანება აღმოჩნდა მართალია ხანმოკლე, VI საუკუნეში პოლიტიკური ერთიანობა ერთ სახელმწიფოში მყოფობით კვლავ დაირღვა, — მაგრამ უკვე შემუშავებული ქართველი ეროვნულობის მთლიანობის განსამტკიცებლად მას მაინც ჰქონდა დიდი მნიშვნელობა. ქართველი ტომების (ქართლური, მეგრული, სეანური ტომების) ეროვნულობრივი მთლიანობა შემდგომ საუკუნეებში კვლავ მტკიცე იყო ისეთი მნიშვნელოვანი ძვრების ეპოქაში, როგორიც იყო ვახტანგ გორ-

გასაღის ხანა (ე.ი. არსებითად V საუკუნის მეორე და მესამე-მესამეუდესი) თვალსაჩინო ახალი მიღწევები იყო კულტურის სფეროში.

საერთოდ კი V საუკუნემ დასაბა ქართველი ხალხის მრავალრიცხოვანი განვითარების ახალი გზები და საშუალებანი, რომელნიც მომავალში ევექტური აღმოჩნდებიან ქართული ეროვნულობის და მისი ინდივიდუალური სახის მქონე კულტურის განვითარების უზრუნველსაყოფად შემდგომი საუკუნეების სივრცეზე ყველაფერი ეს დაემთხვა მაღალი პიროვნული ღირსებებით შემკული ვახტანგის მართებლობის ხანას და ამიტომაც ქართველმა ხალხმა თავის ხსოვნაში ვახტანგ კორგასაღის სახელი უკვდავყო.

სარგის ჯაკაბაძე

**«ВАХТАНГ ГОРГАСАЛИ И
ЕГО ЭПОХА»**

(на грузинском языке)

издательство тбилисского
независимого университета

Формат 84x108/32. Усл. печ. л. 21,84.
Печать офсетная. Тираж 10.000 экз. Заказ 2832.

Изготовлено с готовых диалозитивов в АП «Курск»,
ул. Энгельса, 109.

